DOĞAN AVCIOĞLU

TÜRKİYE'NİN DÜZENİ

DÜN-BUGÜN-YARIN

TEKİN YAYINEVİ

İKİNCİ KİTAP

Doğan Avcıoğlu

Türkiye'nin Düzeni

(DÜN-BUGÜN-YARIN)

Onbirinci Basım

İKİNCİ KİTAP

TEKİN YAYINEVİ

Kapak :
SAİD MADEN

Yıldız işareti (*) ile gösterilen açıklama notları ilgili sayfaların altına dip notu olarak konulmuştur. Rakamlarla gösterilen bibliyografya notları, kitabın sonuna eklenmiştir.
Öz adlar dizini, İkinci Kitap'ın sonundadır.

Dizgi, baskı : Yaylacık Matbaası. İstanbul, 1978

İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞBİRLİKÇİ KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ

I. TARIMDA KAPİTALİST GELİŞMELER

Toprak Yoğunlaşması 619
Çukurova'da Kapitalizm 628
Köyde İktidarı Kim Elinde Tutar? 634
Muhtar Kimi Temsil Eder? 642
Antalya Köylerinde Kapitalizm 645
Orta Anadolu'da Kapitalizm 648
Eşit Olmayan Kapitalist Gelişme 651
Beyler, Ağalar ve Kapitalist Gelişme 658
Tarımda Yeni Sınıf 664
Tarım Çıkmazı 672
Tefeci ve Aracı Egemenliği 678
Toprak Reformu Yeniden Sahnede 689

II. TARIM DIŞINDA KAPİTALİST GELİŞMELER

Devlet Fabrikalarının Satışı 701
Dış Ticarette Özgürlük 705
Yabancı Sermaye 706
Petrol Kanunu 712
Devletin Kapitalist İmali 717
İki Büyük Özel Teşebbüs 721
Müteşebbis İmalinin Bilânçosu 728
Tatlı İş Alanları 734
Banka ve Sigorta Oyunları 742
Bir Örnek Olay : SEKA 755

III. PLANLI DÖNEMDE KAPİTALİZM

27 Mayıs 766
Kalkınma Planı 776
Özel Teşebbüsün Altın Dönemi 783
Sanayide Yabancı Firma Egemenliği 793
Örnek Olay : Koç Holding 811
Özel Sanayiciliğin Bilânçosu 825
Teknolojik Bağımlılık 848
Yabancı Sermaye Ne Getirdi? 852
Örnek Olay : İlâç Sanayii 875
Oto Lâstik Sanayii 883
Otomobil Sanayii 885
Sanayileşmenin Neresindeyiz? 886
Küçük Sanayi ve El Sanatları 889
Küçük Burjuvazinin Yükselen Kanadı 895
Geri ve İlkel Bir Kapitalizm 898
Holdingleşme 900

IV. 1838 TİCARET ANLAŞMASINDAN ORTAK PAZAR'A

İkinci Sınıf Avrupalılık 923
Ortak Pazar'da Türkiye'nin Geleceği 925
Son Gelişmeler 930

V. DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN SONUCU
TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISI

Tutucu Güçler Koalisyonu 934
Tarımda Egemen Sınıflar 935
İthalâtçı - Sanayici İşbirliği 938
Emperyalizmin Sınıf Temeli 944
İlerici Güçler 953
Sol Milliyetçilik 955

BEŞİNCİ BÖLÜM

KALKINMANIN YOLLARI

I. KALKINMA, DÜZEN DEĞİŞİKLİĞİ DEMEKTİR

Milli Gelir Artışı 961
Kocalar, Karılarına Ücret Öderlerse 964

Neden Kalkınamıyoruz? 971
Kalkınmanın Gizli Kaynakları 978
Klasikler Ne Diyor? 983
Türkiye'de Kaynak İsrafı 985
İktisadi Seferberlik 1004

II. ÜÇ KALKINMA YOLU

1 — Komünist Kalkınma Yolu 1011
2 — Amerikan Tipi Kalkınma Yolu 1048
3 — Milli Devrimci Kalkınma Yolu 1091

III. TÜRKİYE İÇİN DEVRİMCİ KALKINMA STRATEJİSİ

Kooperatifçilikte Durum 1100
Devlet Teşebbüsleri ve Plan 1104
Toprak Reformu 1109
Millileştirmeler 1118
Nasıl Bir Devletleştirme? 1126
Devlet Bankasının Görevleri 1127
Devlet Yatırım Bankası 1128
İktisadi Devlet Teşebbüsleri 1129
Sigortaların Devletleştirilmesi 1130
Kalkınmanın Dış Engeli 1131
Turizm mi? 1137
Dış Ticarette Devletçilik 1146
Yeni Sistemin Esasları 1155
Dış Ticaret - Planlama İlişkisi 1156
Kurulması Öngörülen Başlıca Şirketler 1158
Plan ve Ağır Sanayi 1159
Doğu'nun Düzeni 1166

IV. MİLLİ DEVRİMCİ KALKINMA MODELİ

Kalkınmaya Yönelmiş Savaş Ekonomisi 1176
Fiziki Planlama Gereklidir 1177
İktisadi Suç ve Ceza 1179
20-25 Yıl İçinde Kalkınılabilir 1180
Karma Teknoloji 1181
Sermaye Tasarrufu 1182
Fabrikalar Okul Yapılmalıdır 1182

V. İKTİDAR YOLLARI

Rejim Yaşayacak mı? 1184
Sandıktan Neden Tutucu İktidarlar Çıkar? 1191
Oy Deposu Gecekondular 1208
Seçim Kazanmakla da İş Bitmez 1215

VI. SONUÇ 1220

NOTLAR

Dördüncü Bölüm'ün Notları 1227
Beşinci Bölüm'ün Notları 1234
Öz Adlar Dizini 1241

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞBİRLİKÇİ KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ

I. — TARIMDA KAPİTALİST GELİŞMELER

II — TARIM DIŞINDA KAPİTALİST GELİŞMELER

III — PLANLI DÖNEMDE KAPİTALİZM

IV — 1838 TİCARET ANLAŞMASINDAN ORTAK PAZAR'A

V — DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN SONUCU

I

TARIMDA KAPİTALİST GELİŞMELER

TOPRAK YOĞUNLAŞMASI

Marshall Yardımı ile Türkiye'den beklenen, tarıma önem verilmesi ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu hâline gelmesiydi. Bu görüş, DP iktidarı tarafından paylaşılmıştır. Devletçilik yıllarında, ilk Kalkınma Planı dolayısıyle, büyük sanayici memleketlerin Türkiye'nin sanayileşmesini önlemeye çalışacaklarını, onun bir hammadde satıcısı olarak kalmasını arzulayacaklarını ileri süren ve Sanayileşmeye öncelik verilmesi tezini savunan Celâl Bayar, 1950'de «Meclis Açış Nutku»nda, «öncelik tarıma» demektedir: «Elimizdeki kudret ve imkânları birinci derecede bütün şubeleriyle ziraate, ziraatin yardımcısı olan işlere ve ziraî sanayiin inkişafına tahsis etmeliyiz.» Büyük bir çiftçi olan Başbakan Adnan Menderes, eskiden beri tarımın, tarım dışı sektör tarafından sömürüldüğünü söylemekte ve tarıma öncelik tanınmasını istemektedir.

DP iktidarı, 1950'den sonra bu politikayı uygulayacak ve muhalefetin sanayiin ihmal edildiği yolundaki iddialarını Başbakan Menderes şöyle cevaplandıracaktır: «İkti-

darımızın yalnız ziraati ele aldığı ve memleket iktisadiyatının yalnız bu kısmına ehemmiyet verdiği söyleniyor... Memleketimizde ziraat en bâkir mevzuu teşkil ediyordu. Süratle istihsal arttırmak kabiliyeti en kolay olan saha idi. Nihayet ziraat, nüfusumuzun yüzde 80'inin ve en mahrum bir kısmının maişet vasıtası idi. Bizim memleketimizde içtimaî adalet, başka memleketlerdeki gibi amele dâvâsı olmaktan çok, daha fazla çiftçi ve köy dâvâsıdır. Halkımızın bu yüzde 80'i, millî gelirden ancak yüzde 35-40'ı almakta, geri kalan 20 nüfus ise millî gelirin yüzde 60 ve daha fazlasını elde etmekte idi. Ziraat ve köy sahası, cemiyet içinde en mahrum saha idi. Ilk sermaye terakümlerini, süratle ziraat sahası vücuda getirecekti. Nitekim de öyle oldu...»[486]

DP iktidarının «sosyal adalet» ve «ilk sermaye birikimleri»ni gerçekleştirmek için tarım alanında uyguladığı politika, traktör sayısının hızla arttırılması, Ziraat Bankası kredilerinin genişletilmesi ve ürün fiyatlarının yükseltilmesi biçiminde olmuştur. Marshall Yardımı'ndan sağlanan traktörler krediyle çiftçilere dağıtılmıştır. Böylece, 1936 yılında 961, 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı, 1952 yılında 31.415'e yükselmiş ve 1955 yılında 40 bini aşmıştır. 1936'da 104, 1948'de 994 olan biçer-döver sayısı, 1956 yılında 6 bini geçmiştir. Ziraat Bankası kredilerinde büyük artışlar görülmüştür. 1940'ta ziraî kredi toplamı ancak 50 milyon, 1948'de 235 milyon iken, 1953'te 1 milyar 212 milyon liraya ulaşmış ve 1957'de 2 milyar lirayı aşmıştır. Ayrıca, krediler ucuzlatılmıştır. Ürün fiyatları yükseltilmiştir. 1946-1950 döneminde buğday fiyatları yüzde 10 oranında düşürülürken, 1951-1955 döneminde buğday fiyatları yüzde 16 oranında arttırılmıştır. Bu dönemde pancarda yükseliş yüzde 23, pamukta yüzde 47'dir.[487] Bundan başka kara yolları şebekesinin ve kamyonla nakliyatın gelişmesi, belli başlı ürünlerin devletçe yüksek fiyatla satın alınması ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin depolama kapasitesinin genişlemesi, tarımda üretim artışını kolaylaştırmıştır.

1950-1953 döneminde, bu politikanın sonucu olarak,

tarım ürünlerinde çok büyük bir artış görülmüştür. Artışta iyi hava şartları kadar, ekilen arazi alanının hızla genişlemesi başrol oynamıştır. 1928 yılında 6,6 milyon, 1950'de 14,5 milyon hektar olan ekili arazi alanı, 1954'te 19,6; 1956'da 22,4 ve 1960'da 23,2 milyona ulaşmıştır. Pamuk ve pancar gibi sınaî bitkilerin ekim alanı ve verimleri yükselmiştir. Traktör sayısındaki büyük artış, ekili alanda bu genişlemeyi gerçekleştirmiştir. Buna karşılık mer'alar azalmıştır. 1928'de 46 milyon, 1950'de 37,8 milyon olan mer'a alanı, hızla azalarak 1960'ta 28,6 milyon hektara düşmüştür.

Tarımdaki bu hızlı gelişmelerden kimler yararlanmıştır? Tarım için sosyal adalet isteyen Menderes'in politikası, tarım sektörü içinde adaletsizlikleri arttırmıştır. «Tarıma öncelik» tavsiyesinde bulunan Dünya Bankası Misyonu üyelerinden William H. Nicholls, daha 1955 yılında bu gelişmeyi şöyle değerlendirmiştir: «1955'te Türkiye'nin tarımı makinalaştırma programından doğrudan doğruya sadece 25.000-27.500 kadar çiftçi ailesi faydalanmıştır ki bu yüzde 1'den biraz daha yüksek bir nisbeti ifade eder. Sözü geçen ailelerin yıllık ortalama geliri muhtemelen 15.000 dolardan fazla olup, 1952 sonunda bütün çiftçilere dağıtılan resmî kredilerin en az yüzde 25'ini bu aileler almıştır... Gene de, traktörün gelişinden büyük bir kısmı karasapan kullanan, sayıları 2,5 milyonu bulan küçük çiftçiler doğrudan doğruya yararlanamamıştır... Türkiye —önce endüstride, sonra tarımda— gösteriş (vitrin) gibi diyebileceğim bir ekonomik kalkınma politikası takip etmiş, yani geniş halk kitleleri aleyhine, ufak bir müstahsil grubu son derece korumuş, yardım vermiş, şu veya bu şekilde imtiyazlandırmış ve bu suretle bunları vatandaşlardan pek azının katıldığı bir ilerlemenin sembolü hâline getirmiştir. Oysa ki, bir yoksulluk denizi içinde birkaç imtiyaz adası, ekonomik kalkınmanın varlığını pek gösteremez.»[488]

Gerçekten, devletçe sağlanan geniş olanaklar sayesinde, bir kısım varlıklı çiftçiler ektikleri arazi alanını ge-

nişletmişler ve kapitalist işletmeciliğe yönelmişlerdir. Ekim arazisinin büyükmesi şu yollardan sağlanmıştır:

— Ortakçı ve kiracının tasfiyesi ile,
— Boş mülk arazisinin ekilmesiyle,
— Kirayla dıştan arazi tutulmakla,
— Topraktan satın almakla,
— Devlet mer'asına tecavüz etmekle.

Bir SBF anketi, daha 1952 yılında, geniş ölçüde traktör ithaliyle birlikte, işletmelerin hızla büyüdüğünü göstermiştir. Ortalama işletme büyüklüğü, 1948 yılında 487 dönüm iken, yüzde 31 oranında artarak 1952 yılında 1113 dönüme çıkmıştır.[489] Bu işletme büyüklüklerinde, kira ile tutulan arazi miktarı da dahil bulunmaktadır. Bu nedenle, mülkiyetteki arazide genişleme, biraz daha azdır. 1948'de 833 dönüm olan mülk arazisinin ortalama genişliği, 1952'de 880 dönüme yükselmiştir. Ankete göre, mülkiyetteki bu genişleme, yüzde 64 oranında daha önce tamamen işlenmekte olan, yüzde 13 oranında kısmen işlenmekte olan ve yüzde 23 oranında olan hiç işlenmeyen arazinin satın alınmasıyla gerçekleşmiştir. Anketin vardığı sonuç şudur: «Tamamen ve kısmen işlenmekte olan arazinin makina sahibinin mülkiyetine geçmesi, küçük işletmelerin büyük işletmelere yer terk etmesi demektir.» Mülkiyetteki genişleme, yüzde 77 oranında, sahibi, kiracı ve ortakçı marifetiyle işlenen arazi aleyhine vuku bulmuştur.[490]

1963 yılında yayınlanan başka bir SBF araştırması, mer'a arazisinin orta ve büyük mülk sahipleri tarafından ele geçirildiğini ileri sürmektedir: «Şüphesiz mer'a arazisinin tahribinde birinci derecede rol oynayan orta ve büyük mülk sahipleridir. Bunlar modern ziraat vasıtalarıyle daha evvel ekmek iktidarında olmadıkları ve mer'a hâlinde kalan özel mülklerini tarla ziraatine katabilmişlerdir. Ancak orta ve büyük mülkler, bununla yetinmeyerek devlete ait mer'aları da tahripten kaçınmamışlardır. Tatbikatta, orta ve büyük mülkler tarafından zaptedilmiş devlet arazisine ait misaller çok zengindir. Esasen Türk ziraatinin

bünyesi icabı olarak kuvvet dengesi, orta ve büyük mülkler lehindedir. Onun için topraksız köylünün normal şartlarda devlet mer'asından arazi açma hâdisesi istisna teşkil eder.»[491]

Bu dönemde devlet de kendi mer'alarının bir kısmını göçmenlere ve muhtaç işçiye dağıtmıştır. Bu dağıtılan topraklarının miktarı, 18 milyon dönümü bulmaktadır. Oysa 1948-1959 yılları arasında tahrip edilen mer'a arazisinin miktarı 93 milyon dönümdür. Demek ki, mer'a tahribinden yüzde 81 ölçüsünde büyük ve orta çiftçiler yararlanmışlardır.

Araştırmaya göre, kudretli çiftçiler, mer'a tahribine yönelirken, ufak çiftçiler orman tahribine girişmişlerdir: «Türkiye'de ziraatin anî makinalaşması, bir kısım işsiz kalan köylülerin maişetlerini ormanda aramalarına sebep olmuştur. Makinalaşma hareketi, orman içinde ve kenarında kıraç topraklar üzerinde yaşayan fakir köylü nüfusunu arttırmıştır. Köylü ilkel vasıtaları ve hayvanları ile ormana sığınmakta, ovadan atılan geri işletme sistemini de beraberce götürmüş olmaktadır. Orta ve büyük mülkierin rekabeti dolayısıyle, oradaki devlet arazisi üzerinde yapamadığı tahribatı, kontrol eksikliğinden istifade ederek ve ihtiyacının gerektirdiği şekilde ormanları eşit bir rekabet dahilinde tahrip etmek ve geçimini devam ettirmek cihetine girmiştir.»

Bu zaman zarfında köylü, devletin muhalefetine rağmen, kendi teşebbüsü ile ormanlardan 3.337.210 dönüm mer'a ve tarla arazisi kazanmıştır. «Makinalaşma dolayısıyle ovada kaybettiği mer'a ve tarla arazisini, ormandan serbestçe elde etmiştir.»[492]

Makinalaşma ile arazinin, hızla az sayıdaki büyük çiftçinin elinde toplandığında şüphe yoktur. Tarımda kapitalizmin hızla geliştiği Çukurova'da daha 1952 yılında, arazinin yüzde 62,6'sı, ailelerin yüzde 6,7'sinin elinde bulunmaktaydı. Buna karşılık çiftçi ailelerinin yüzde 69'u toprakların sadece yüzde 10,5'ine sahipti.[493]

Devlet Su İşlerinin Amik ovası üzerinde 1960 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, ailelerin mülk toprak genişliği şöyledir:

Genişlik (Dönüm)	Aile sayısı	Toplam aileler oranı	Toplam mülk topraklara oranı
1- 20	1195	27.0	3.4
21- 50	2128	48.1	11.3
51-100	363	8.2	4.4
101-200	266	6.0	6.2
201-500	230	5.2	12.6
500'den büyük	243	5.5	62.1
	4425	100.0	100.0

Görüldüğü gibi, mülk dağılımındaki dengesizlik çok büyüktür. Tüm ailelerin yüzde 5,5'i toprakların yüzde 62,1'ine sahiptir. Ailelerin yüzde 75'i ise toprakların ancak yüzde 14,7'sini elinde tutmaktır. Köy İşleri Bakanlığının 1964'ten beri yayınladığı Köy Envanter Etütleri'nin 43 il'e ait sonuçlarına göre, çiftçilerin yüzde 31,8'i topraksızdır.

Ne var ki, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün tarım sayım ve anketleri, bu konuda gerçeği tespitten hayli uzaktır. Zira Türkiye'de büyük tarımsal mülklerin sayıları ve alanları belli değildir. Turan Şahin'in «Toprak Reformu Kanun Tasarısı»nın gerekçesinde, «Bunun tespiti, bugün için çok zor ve hattâ imkânsız bir iştir» denilmektedir. Gerekçeye göre, «Birçok hallerde mülk sahiplerinin kendileri bile arazilerinin büyüklüğünü doğru olarak tespit ettirememişlerdir.»

Memleketimizde taşınmaz malların ancak yüzde 30'u tapuya kayıtlıdır. Yüzde 70'i ya kayıt dışıdır, ya da, kayıtlı olsa bile, bu kayıt, hukukî bir değer taşımayan bir kayıttır. Ayrıca tapuda kayıtlı taşınmaz malların yüzde 90'ı il ve ilçelere aittir. Bu nedenle, Devlet İstatistik Enstitüsü, anket ve soruşturmalarla, arazi mülkiyeti dağılımını tespite çalışmaktadır. Bu tespitin sıhhatli bir şekilde yapılabildiğini söylemek güçtür. Nitekim bu durum, Devlet Planlama Teşkilâtı'nın «Köy ve Köylü Sorunu» adlı incelemesinde

şöyle belirtilmektedir: Tapu kayıtlarının yetersizliği, «memleketimizdeki tarımsal arazide mülk büyüklüklerine ve dağılımına ait gerçek bilgilerin elde edilmesini engellemektedir. Bundan dolayıdır ki, bugüne değin, tarımsal topraklarla ilgili istatistik bilgiler, hep ekonomik bir kavram olan işletme esasına göre ya anketler ya da sayımlar yoluyla ortaya konulabilmiştir. Belirli bir mülk üzerinde, birden fazla tarımsal işletme kurmanın olanaklığı ve bu durumun bazı bölgelerde geleneksel hale gelişi, ayrıca sayım ve anketlere verilen cevapların, bir nevi servet beyanı niteliği taşımasından dolayı gerçeği ifade etmeyişleri sebebiyle mülk büyüklükleri ve dağılımı hakkında inandırıcı sonuçlar elde edilememektedir.»[494] O kadar ki, 1952 anketinde, işlenen arazi genel toplamı 19,5 milyon hektar iken, 1963 sayımı toplamı 17,1 milyon hektar görünmektedir. 1952'de 501-700 dekar grubu, 1 milyon hektar iken 1963 yılının daha geniş kapsamlı 500-999 dekar grubu 760 bin hektar olarak tespit edilmektedir. Özellikle üst gruplarda eksik beyanda bulunulduğu anlaşılmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü uzmanlarından Tevfik Çavdar'ın belirttiğine göre, «1960 Devrimi'nden sonra, toprak reformu ile ilgili çalışmaların hızlanması, 1963 sayımında büyük işletmelerin noksan bildirimlerine sebep olmuştur. Örneğin bu durum Ege, Akdeniz, Orta, Güney gibi genellikle ticarî kesim tarımı ile uğraşan bölgelerde çok açıktır.»[495] Bu durum, gerçeğin tespitini güçleştirmekle birlikte, toplanan bilgiler, yine de toprak dağılışında aşırı bir dengesizliğin varlığını ve bu dengesizliğin arttığını göstermektedir. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın bir araştırmasında, 1952-1963 döneminde toprak dağılımında meydana gelen değişiklik şöyle değerlendirilmektedir: «Türkiye ortalaması olarak, işletilen arazinin işleten aile beşte bir dilimlerine dağılımında konsantrasyonun üst grupta bir miktar azaldığı, orta ve üst - orta gruplarında ise hissedilir bir artış kaydettiği ortaya çıkmaktadır. Bölgesel karşılaştırmalarda ise, hektar başına verimi Türkiye ortalamasından yüksek olan bölgelerde konsantrasyonun üst gruplarda küçük artma-

lar, üst - orta ve orta gruplarda hissedilir artmalar kaydettiği, buna karşılık, hektar başına geliri, Türkiye ortalamasının altında olan bölgelerde konsantrasyonun orta grup lehine hissedilir artış gösterdiği ve bazı bölgelerde alt ve alt - orta gruplarında çok cüz'i artışlar olduğu görülmektedir. Netice olarak Türkiye ortalaması dağılımında, sadece orta gruplarda konsantrasyonun bir miktar artması şeklinde bir gelişme görülüyor ise de, bölgesel seviyede yapılan karşılaştırmalar, zengin bölgelerde üst grupların 1952'deki yüksek hisselerini korumuş ve hattâ bazı hallerde arttırmış olduklarını ortaya koymaktadır. Alt grup lehine önemli hiçbir değişme hâsıl olmamıştır.»[496]

DPT araştırması, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, toprak konsantrasyonunu (yoğunlaşmasını) tam olarak yansıtmamakla birlikte, toprak dağılımındaki aşırı dengesizliği belirlemektedir. Buna göre, toplam çiftçi ailelerinin en alttaki yüzde 20'si, tarımda işletilen arazinin ancak yüzde 1,50'sini elinde tutmaktadır. En üstteki yüzde 20 çiftçi ailesi ise, arazinin yüzde 61,50'sini elinde bulundurmaktadır.

TABLO : Tarımda İşlenen Arazinin Aile Beşte Bir Dilimlerine Göre Dağılımı (1952 ve 1963)

Aileler beşte bir dilimleri	1952	1963
Alt	1.00	1.50
Alt-orta	5.50	5.00
Orta	10.50	11.50
Üst-orta	20.00	20.00
Üst	63.00	61.50

Devlet Istatistik Enstitüsü uzmanı Tevfik Çavdar'ın araştırması, daha ilgi çekici sonuçlara varmaktadır. Büyük toprak sahiplerinin eksik beyanlarının etkisini azaltacak bir metod izleyen Çavdar, tarım bölgeleri ve işletme dilimleri yönünden, küçük ve büyük işletmelere doğru bir yığılmanın varlığını tesbit etmiştir. Çavdar'a göre, büyük işletmeler, topraklarını arttırmak için mevcut toprak dağılımı-

nın yapısını zorlamaktadır. Orta işletmeler de, aynı sorunla karşılaşmışlardır. Orta işletmelerin, özellikle ticarî sektör tarımının ağır bastığı bölgelerde, önemli miktarda arazi kiralamaları, bu zorlamayı göstermektedir. Arazi genişlemesini gerçekleştirmeyen orta büyüklükteki işletmeler ise, geçimlik işletmeler oluşumuna girmektedir. İlkel tarım yapan ufak geçimlik işletmeler çoğalmaktadır. Toprağını kiraya, yarıcıya vb. veren işletmelerin en çok 20 dekardan az toprak işleyen işletmeler oluşu dikkat çekmektedir.[497]

Turizm ve Tanıtma Bakanlığınca Söke ve dolaylarında yaptırılan bir araştırma, bu gözlemi doğrulamaktadır: «Bu gün makina ile ziraatın yerleşmesiyle bölgede, özellikle orta ve küçük arazi sahipleri arasında bir cins rantiyelik yaygın hale gelmiştir. Eskiden büyük arazi sahipleri, arazilerini kiraya verirler, ortakçı, yarıcı, maraba vs. kullanırlardı. Şimdi bunlar makina ile ziraat yapıyorlar ve küçük arazileri kiralayarak işledikleri araziyi optimum büyüklüğe getiriyorlar. Böylece orta ve küçük arazi sahibi bir grup, arazilerini kiralayarak geçimlerini sağlıyorlar.»[498]

1952 anketine göre, 1 - 50 dekar arasında toprak üzerinde tarım yapan işletmelerin sayısı 1.570.200 idi. Bu rakam 1963'te 562.088 artarak 2.132.288'e yükselmiştir. 1963'te işletmelerin yüzde 68,73'ünü teşkil eden bu ufak işletmeler, tarım topraklarının yüzde 24,39'unu kullanmaktadır. 380 bin aile ise topraksızdır. 1970 Tarım Sayımı geçici sonuçlarına göre, işletmelerin % 75,1'inin büyüklüğü 50 dönümün altındadır. Cüce işletmelerin oranında önemli artış vardır. Topraksız ailelerin sayısı ise, Köy İşleri Bakanlığı tesbitlerine göre, % 30,7 gibi büyük bir oranı bulmaktadır. Tarımla uğraşan 4 milyon 126 bin aileden 1 milyon 268 bininin hiç toprağı yoktur. Topraksız ailelerin oranı bölgeler arasında yüzde 26 ile 33 arasında değişmektedir. Yalnız Güney Doğu Anadolu bölgesinde bu oran, yüzde 45 dolaylarına çıkmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilâtı, bu durumu şöyle değerlendirmektedir: «İşletmelerin küçülmesi ve toplam işletmeler

içinde mutlak sayılarının artması gelirin düşmesine sebep olmakta ve bu türlü işletmeler, pazar için üretime ve tarımsal üretimi geliştirmek için sermaye terakümü sağlamaya değil, kendi kendine bile yetmez hale gelmektedir.»

«Türkiye'de tarımsal işletmelerin büyük bir çoğunluğunun cüce işletmeler oluşu, toprak yoğunlaşması ve mevcut veraset sistemi dolayısıyle işletmelerin daha da yetersiz hale geliş olayının devam etmesi, köylü nüfusu köyden itmekte, tarım işçisi durumuna sokmakta, ya da ortakçı, icare, cariyek ve marabacılık gibi karşılıklı hak ve vecibeler açısından geleneksellikten kurtarılamamış tasarruf şekillerine başvurmaya zorlamakta, bu da köylünün gelir yönünden de öte sömürülmesine sebep olmaktadır. Diğer yandan tarımdaki makinalaşma, ortakçılık ve kiracılık vs. müesseselerin tasfiyesi yolunda etkiler yapmakta, bu durumun açığa çıkardığı köylü nüfus, yeni yeni sosyal ve ekonomik problemlere konu olmaktadır.»[499]

ÇUKUROVA'DA KAPİTALİZM

Tarım istatistiklerinin yetersizliği dolayısıyle, tarımdaki kapitalist gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için yöresel araştırmalara ihtiyaç vardır.* Bu araştırmalardan biri sos-

---

* Amerikalı araştırıcı Frey ve arkadaşları, örnekleme yoluyla, Türk köyleri ile ilgili bilgiler toplamışlardır. Örneğe giren köylüler, «Sürdüğünüz tarlanın hepsi mi, bir kısmı mı sizin; yoksa ortakçı veya ziraat işçisi misiniz?» sorusunu şöyle cevaplandırmışlardır: % 58 hepsi bizim, % 22 bir kısmı bizim, % 5 ortakçıyım, % 3 ziraat işçisiyim. Araştırma, köylerin yüzde 1'inde köylülerin hiç arazisi olmadığını, yüzde 26'sında köylülerden yarısından azının kendisine ait arazisi bulunduğunu, yüzde 73'ünde ise arazinin yarısından fazlasının köylülere ait olduğunu göstermektedir. Köylerin % 44'ünde arazinin önemli kısmına sahip kimse yoktur, buralarda arazi mülkiyetindeki farklılaşma zayıftır. Köylerin yüzde 17'sinde ise, arazinin önemli kısmı 1 ilâ 5 kişinindir. Yüzde 19'unda 5 ilâ 10 kişi, yüzde 21'inde 10'dan fazla kişi arazinin önemli kısmına sahiptir. Buralarda derece derece toplumsal farklılaşma gözükmektedir.

yolog Mübeccel Kıray tarafından hızlı bir kapitalist gelişmeye sahne olan Çukurova'da yapılmıştır.[500] Kıray, farklı gelişme aşamasındaki üç köyü incelemiştir. Bunlardan Kazan ovasındaki Oruçlu, pek az değişmiş, hemen hemen kapalı köyü temsil etmektedir. Yüreğir ovasındaki Yunusoğlu —Sakız Mahallesi ile birlikte— kapitalizmin iyi geliştiği bir köydür. Son zamanlarda makinanın girmesiyle kapitalizme yönelen Kozan ovasındaki Karacaören ise, intikal hâlinde bir köydür.

Yunusoğlu ve Sakız: Burada, İmparatorluğun çöküşü, Ermeni ve Rumların gidişi ve Kurtuluş Savaşı olayları, birçok yerde görüldüğü üzere, toprak tasarruf durumunu altüst etmiştir. Kurtuluş Savaşı bittiğinde, sahibi kaçmış, sürülmüş ve ölmüş olan toprak vardır. Yerli ya da dışardan gelmiş köylüler —özellikle Doğu Anadolu'dan— bu sahipsiz toprakları işlemeye koyulmuşlardır. Toprak boldur ve tapusuz oluşu o tarihlerde önemli değildir. Köylüler, hükümet ya da başkaları tarafından rahatsız edilmeksizin, mülkiyeti kendilerine aitmiş gibi, toprakları işlemektedir. Bununla birlikte, bölgenin nüfuzlu kişilerinin toprak mücadelesi çok geçmeden başlamıştır. CHP'ye mensup bulunan ve kudretini partiden alan yeni bir toprak ağası sınıfı doğmuş ve sahipsiz toprakların tapusunu elde ederek arazilerini genişletmiştir. Yeni toprak ağaları yetiştirdikleri ürünün yarısını vermek şartıyla, köylülerin ortakçı olarak işledikleri arazide kalmalarına müsaade etmişlerdir. Böylece mülk sahipleri değişmiş, fakat eski sistem yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, tarım metodları, 1918'den önceki dönemden farklı olmamıştır: Yerli pamuk türü,

---

Köylerde başkasının toprağında işçi olarak çalışanların miktarına gelince, köylerin yüzde 23'ünde başkasının toprağında ücretle çalışan hiç kimse yoktur. Köylerin yüzde 25'inde köylünün dörtte biri, yüzde 18'inde dörtte biriyle yarısı arasında köylü ücretle çalışmaktadır. Köylerin yüzde 23'ünde ise, köylülerin yarısından fazlası tarım işçiliği yapmaktadır. (Frederich Frey, *Rural Development Project, Preliminary Report*).

buğdayla münavebe hâlinde yetiştirilmektedir. Enerji organiktir ve başlıca tarım aracı karasapandır. Gübre ve ilâç kullanılmamaktadır. Yunusoğlu ve Sakız'da değişiklik, 1943'ten bu yana, Akala türü pamuk yetiştirilmesiyle başlamıştır. Akala, iyi toprakta dönüm başına verimi 50 kgr.'den 100 kgr.'a çıkarmıştır (1950-1962 döneminde yeni pamuk türlerinin ithaliyle, verim, 170 kilodan 300 kiloya yükselecektir).

Akala ekiminin önemli sonuçları olmuştur. Yüksek verim ve tatmin edici fiyatlar, birim toprak başına nakdî geliri yüzde 100 ve daha fazla çoğaltmış ve böylece arazinin değerini emeğe nazaran artırmıştır. 1950'ye doğru, hububat ekimi son bulmuş ve yalnızca pamuk ekimine geçilmiştir. Yüksek kârlar ve tarım tekniğindeki değişiklikler, ortakçılık şartlarını değiştirmiştir. Ortakçının payı, ürünün yarısından üçte bire ve hattâ dörtte bire düşmüştür. Buğday ile pamuğun münavebeyle ekildiği dönemde iki yıl süreli olan ortakçılık sözleşmeleri, artık mevsimliktir. Pamuk-buğday münavebesinde, çiftçilik işleri bütün yıla hayli eşit bölündüğü halde, monokültür pamukta, yalnız ilkbahar ve yazın çalışmak gereklidir. İşçi ihtiyacı böylece beş aya düştüğünden, mevsimlik işsizlik genişlemiştir. Ayrıca ilk sonbahar yağmurlarından zarar gördüğünden Akala'nın yerli pamuktan çok daha büyük bir süratle, üç hafta zarfında toplanması gerekmektedir. Bu nedenle, kısa bir süre için öteki köylerden ve hattâ bölge dışından büyük işçi kitlesine ihtiyaç duyulmaktadır.

1950'den sonra bol kredi, ucuz traktör, makina ve gübrenin girmesiyle, Yunusoğlu ve Sakız'da değişiklikler hızlanmıştır. Karasapan ve öküz gitmiş, makinalı tarım başlamıştır. Bir traktör, on kişiyi işsiz bırakmıştır. Ortakçılık, yerine yeni birşey getirmeden, kısa bir sürede son bulmuştur. Ortakçılar için köyde ancak pamuk toplama vb. gibi henüz mekanize olmamış alanlarda yılda birkaç hafta işçi olarak çalışmak ya da traktör sürücülüğü vb. gibi pek sınırlı yeni faaliyetlere yönelmek olanağı kalmıştır. Demek

ki, tarımdaki modernleşme, eski toprak ağalarını zenginleştirir ve tarım kapitalisti hâline getirirken, büyük sayıdaki ortakçı köylü kitlesinin durumu kötüleşmiştir. Köylü kitlesinin ekebileceği arazi yoktur. Toprak satın alması hayaldir. Köy içinde tarım dışı iş olanağı pek sınırlıdır. Şehirlerdeki yetersiz sanayileşme, pek az sayıda eski ortakçıya fabrikalarda devamlı iş sağlayabilmektedir. Tarım kalkınmasının bedelini, köylü kitlesi, böylece pahalı ödemiş olmaktadır. Kalkınmadan, şehirde oturan birkaç çiftlik sahibi yararlanmıştır.

Karacaören: Burada köylüler yürük-göçebe kökenlidir. 1887 yılında bir grup Yürük, Karacaören'e yerleşmeye zorlanmış ve bunlara alle başına 40-50 dönüm toprak verilmiştir. Mecburî iskân kısmen başarılı olmuş, yayla göçleri ve hayvancılık faaliyetleri uzun süre devam etmiştir. 1940-1950 döneminde dahi, Karacaören'de tarım, geçim sağlama seviyesinde, önemsiz bir faaliyet olarak kalmıştır. Yüregir ovasında ise, o tarhilerde monokültür pamuk hâkimdir.

Karacaören'de Akala, 1948'den bu yana ilgi çekmeye başlamıştır. 1955 yılına doğru, sıtma büsbütün önlenince, Akala önem kazanmıştır. Sıtmanın kalkması ve Kozan ovası drenajı, Karacaören'i yazın oturulabilecek hale getirmiş ve ekili arazi alanını çoğaltmıştır. Adana-Kozan şosesiyle köyü bağlayan yol, pazarla ilgiyi sağlamıştır. Köyde pamuğun yanı sıra, buğday ve susam ekilmektedir.

Orman Kanunu uygulaması da, köylüyü yarı - göçebeliği bırakmaya zorlamıştır. Çiftçiliğe tam dönüş ve nüfus artışı dolayısıyle, köyde ekime elverişli arazi sınırına varılmıştır. Daha iyi tohumluluk, sunî gübre sayesinde yalnız pamukta değil, buğdayda da verim artışı sağlanmıştır. Bu ekonomik gelişmeyle birlikte, toplumsal farklılaşma hızlanmıştır. On yıl önce köyde herkesin toprağı varken, şimdi topraksız köylü mevcuttur. Ortakçılık, yarı yarıya olmak üzere; ancak akrabalar arasında yapılırken, şimdi aile dışına yayılmış ve ticarî bir nitelik kazanmıştır.

Köydeki büyük arazi sahipleri, iki yıllık sözleşmeyle ortakçı kullanmaya ve ürünün üçte ikisini almaya başlamışlardır. Toprak yoğunlaşması önemlidir ve son yıllarda traktör dolayısıyle artmıştır. Burada da, şehirde oturan büyük arazi sahibi ortaya çıkmıştır. Fakat Karacaören, henüz intikal hâlinde bir köydür. Arazi, köylüler ve ortakçılar eliyle işlenmektedir. Bu nedenle, uzun süreli mevsimlik işsizlik ve dışarıdan işçi getirilmesi daha başlamamıştır. Köylülerin çoğu hububat ve sebze tarımıyla kendi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Yunusoğlu'da ise, yirmi yıldır yalnız pamuk ekilmektedir.

Ufak işletme ve köylü mülkiyeti, tarım tekniklerindeki iyileşmeden köylünün yararlanmasını sağlamıştır.

Oruçlu köyü : Köyün halkı Yürük'tür. Geçimlik düzeyde ilkel tarım yapmaktadır. Yürük hayatında değişiklik on beş yıldır başlamıştır. Arazi taşlı olduğundan Akala tipi pamuk burada yetiştirilememiştir. Orman Kanunu ve sıtmanın önlenmesi, yayla ekonomisinden vazgeçip toprağa bağlanmaya yol açmıştır. İyi tohumluk, tarım ilâçları ve bir miktar gübre kullanılmasıyle toprağın kullanılması değişmiştir. Toprakların yüzde 36'sı pazar için susam ekimine, yüzde 42'si buğday ekimine ayrılmaktadır. Arpa, hayvan yemi olarak önem kazanmıştır. Bu değişikliklere rağmen, tarımda ticarî kesimin payı önemsizdir. Oruçlu'da geçimlik ekonominin özellikleri ağır basmaktadır. Toplumsal farklılaşma azdır ve büyük toprak sahipliği yoktur. En büyük çiftlikler 250 dönümün altındadır. Ufak köylü mülkiyeti hâkimdir. Bütün köylülerin toprağı bulunmakla birlikte, toprak üzerindeki baskı, on dönümden küçük işletmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ortakçılık, akrabalar arasındadır ve ticarî nitelikte değildir. Servet farklılıkları önemsizdir.

Yunusoğlu ve Sakız'da ise, ekili arazinin yüzde 92,6'sı 10 işletmeye aittir. Bunlar, şehirde oturan sahipleri tarafından işletilmektedir. İşletmelerin yüzde 61'i, 25 dönümden küçüktür ve bunlar köy arazisinin ancak yüzde 1,7'sini kaplamaktadır. Karacaören'de dört çiftlik ekili arazinin

yüzde 40'ını elde tutmaktadır. Oruçlu'da ise, ekili arazinin yarısı 26 ilâ 100 dönümlük işletmeler hâlinde küçük çiftçilerin mülkiyetindedir. Bu köylerde, toprak sahibi olan çiftçi ailelerinin oranı şöyledir :

Oruçlu	:	% 100 toprak sahibi
Karacaören	:	% 79,1 toprak sahibi
Sakız	:	% 27,9 toprak sahibi
Yunusoğlu	:	% 19,0 toprak sahibi

Oruçlu'da herkes çiftçi iken, ortakçılığın kalktığı Yunusoğlu ve Sakız'da 113 aile reisi, traktör ve biçer-döver şoförlüğü, makinistlik, fabrika işçiliği, tarım işçiliği yapmaktadır. Şoför, makinist gibi kalifiye işçilerin durumu, kalifiye olmayan tarım işçisinden iyidir. Fakat onlar da mevsimlik işçidir ve ertesi yıl iş bulabileceklerinden emin değillerdir. Zira mülk sahiplerinin başka köylerde de arazisi vardır ve sık sık oralardan şoför, makinist getirmektedirler. Sakız ve Yunusoğlu'da toprak sahibi ufak çiftçilerin yarısı 5 dönümden az, çok küçük işletmelere sahiptir ve bunlar geçimlerini daha çok işçilikten sağlamaktadır.

Tarımda verimliliğin en yüksek olduğu Sakız ve Yunusoğlu'da geliri 4 bin liranın altında bulunan ailelerin oranı, sırasıyle, yüzde 90,7 ve yüzde 82,9'dur. Ilkel biçimde tarım yapan Oruçlu'da bu oran yüzde 50, Karacaören'de yüzde 41,7'dir. Uzun süredir modern tarıma geçmiş bulunan Sakız ve Yunusoğlu'da adam başına gelir, ilkel Oruçlu'dakinden yüksek değildir. Hattâ kalifiye olmayan tarım işçilerinin durumu çok daha kötüdür. Yılda ancak üç ay çalışabilen bu tarım işçileri, ancak ölmeyecek kadar bir kazanç elde edebilmektedirler. Karacaören'de adam başına gelir, Yunusoğlu ve Sakız'a nazaran yüksektir.

Küçük işletme, düşük verim ve büyük aile, Oruçlu'da mevcut fakirliğin nedenlerini teşkil etmektedir. Fakat yüksek verimli büyük işletmelerin bulunduğu Yunusoğlu ve Sakız'da geniş mevsimlik işsizliğin varlığı ve düşük ücretler, köylü ailelerinin çok daha kötü şartlar içinde yaşama-

sına yol açmaktadır. Öte yandan fakir Oruçlu'da yaratılan net tarımsal değerin yüzde 100'ü köyde kalırken, Sakız ve Yunusoğlu'da bu oran ancak yüzde 8,2'dir. Net değerin yüzde 91,8'i şehirlerde oturan çiftlik sahiplerine gitmektedir. Intikal hâlindeki Karacaören'de ise, net değerin yüzde 82,3'ü köyde kalmakta, yüzde 17,7'si dışarıya gitmektedir.

KÖYDE IKTİDARI KİM ELİNDE TUTAR?

Örnek 1 — Kapalı köy: Kapitalizmin gelişmesiyle köyde yeni bir toplumsal tabakalaşma ortaya çıkmaktadır. Oruçlu'da herkesin toprağı vardır. Toprak büyüklükleri arasındaki fark nisbeten küçüktür. Bu nedenle, köylü ailelerinin gelirleri arasında henüz çok büyük farklar yoktur. Tarımdaki yavaş gelişme, gelir ve servet farklılıklarının genişlemesini önlemektedir. Bu köyde, eski aşiret reisinin ailesi, kudret ve mevki sahibidir. Yaşlı aşiret reisi, geri plana çekilmiş, yerini imam olarak yetişen, fakat imamlık yapmayan kardeşine bırakmıştır. Eski aşiret günlerinde, reis, mevsimlik hareketleri kararlaştırmak, dışarıyla temas sağlamak, bu temasları kontrolünde bulundurmak, hâkimlik ve hakemlik yapmak gibi görev ve imtiyazlara sahiptir. Toprağa yerleşince, bu görevlere ihtiyaç kalmamış, grup daha bireyci olmuştur. Bununla birlikte, köylülerin çoğu aşiret reisinin kardeşini en nüfuzlu kişi saymaktadır. Eski lider çok faal değildir. Otoritesini kardeşine ve oğluna devretmiş gözükmektedir. Oğlundan daha yaşlı, daha zengin ve bilgili olan kardeş, liderin müsaadesi ya da hoşgörmesiyle, köyün birlikte yürütülecek işlerinde otoriterdir ve yüksek prestije sahiptir. Aşiret reisinin genç oğlu muhtardır. Köy işlerinde sözü pek geçmeyen muhtar, iyi bir «irtibat adamı»dır. Köy arasında ve dış dünya ile —özellikle ilçe yetkilileri ile— bağlantı sağlamaktadır. Bu gelişme aşamasında, dış dünya ile temas kurmak yollarını bilmek, kudret ve mevki elde etmekte önemli bir rol oynamaktadır. Kasabada iş görmesini, kredi istemesini, tarım

memuru ile temas kurmasını ve hattâ eğlenmesini bilen genç nesil, eski liderlerin otoritesinden kurtulmaktadır. Yerleşmeyle, yaylaya gidiş-gelişi kararlaştırmak olan temel görevi ortadan kalkan eski liderlik, böylece temel kararlar ve dış temaslar tekelini de yitirme yolundadır. Fakat bu gelişme aşamasında köyde, kapitalist bir gelişme sonucu, önemli bir değişiklik olmadığı için, geri kalan köylülerin hayatı üzerinde etkili olabilecek yeni kişiler henüz ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte, Oruçlu köylüsü, azgelişmiş ülkeler literatüründe çok söz edildiği gibi, otoriter ve paternalist bir çerçeve içinde, durumunun iyileştirilebileceğini aklına bile getirmeyen kaderci kişiler topluluğu değildir. En az gelişmiş ve en pahalı köy olduğundan, değişme olanakları zayıftır; fakat daha yüksek bir hayat düzeyine ve yaşayışa doğru yönelme isteği güçlüdür. Yalnız bunun yolları henüz pek bilinmemektedir. Oruçlu, hâlen ticarî amaçlı zeytin yetiştirme denemesine başlamaktadır. Tarım memurluğundan zeytin fidanları sağlanmıştır. Zeytinciliğe köyün kudret sahibi kişileri değil de, alelâde bir üyesi yönelmiştir. Bu, Oruçlu'da biraz toprağı bulunan bir kadınla evlenen başka bir köyden yoksul bir kişidir. Orman açarak, Hazine toprağını arazisine eklemiş ve orta halli bir çiftçi durumuna gelmiştir. Bu kişi, en azından bin zeytin fidanı elde etmek için çok çaba harcamış ve on yıl sonra Oruçlu köylülerinin zeytinliğinde ücretli olarak çalışarak hayatlarını kazanabileceklerini ileri sürerek çevresini ikna etmek istemiştir. Büyük arazi sahipliğine adaylığını koyan bu orta halli köylü, amacına ulaşır ve yeni biçimlerde daha fazla üretim yapmayı başarırsa, köyde kudret ve mevkii artacak ve köy hayatının belli yönlerini kontrolü (denetimi) altına alacaktır. Fakat o, köydeki temel faaliyetini ve böylece «iktidar» yapısını değiştirmek isteyen tek kişidir. Daha fazla üretim elde etmek isteyen öteki köylüler, bunu alışılmış ve bilinen yollardan gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bazı köylüler, eğitim ve şehre yerleşme ile durumlarını düzeltebileceklerini düşünmektedir. Ne var ki, bugün yürürlükteki eğitim tipi-

nin Oruçlu'daki şartlarla fonksiyonel hiçbir ilişkisi yoktur. Bu, şehir ve kasabaya doğru bir yönelişin ifadesidir. Köy hayatında, okumuş olmaktan öte bir etki ve anlam taşımamaktadır. Okumuşluğun ancak köy dışı temaslarda bir fonksiyonu vardır.

Şehire göç etme hareketi ise, köy düzeyinin üstüne çıkma çabasının belirtisidir. Şehirlerde hayat düzeyi ne kadar düşük olursa olsun, yine de köy ortalamasından yüksektir. Görüldüğü gibi, kapalı köyde dahi, iyiye doğru değişme isteği güçlüdür. Fakat ticarî ürünlere yöneliş ve ihtisaslaşma olanaklarının hiç değilse şimdilik mevcut olmayışı, yalnızca şehire göç etmeyi anlamlı kılmaktadır. Ne var ki, şehirde iş bulmak ve uygun bir eğitim elde etmek kolay değildir. Bu nedenle, Oruçlu için erken bir gelişme yolu, kapalı gözükmektedir. Fakat gelişmeyi önleyen, değişme isteğinin bulunmayışı değil, şartların elverişsizliğidir. Bu köyde, zeytincilik, toplumsal tabakalaşmada yeni bir eğilimin başlangıcı olabilir.

Örnek II — Geçiş hâlinde köy: Karacaören'e gelince, bu, geçiş hâlinde bir köydür. Burada arazi mülkiyet modelinin iki aşırı biçimine doğru eğilim görülmektedir: Bir yandan köylü ailelerinin % 22,9'u topraksızdır; öte yandan bir aile bin dönüm araziye sahiptir. Toprak en önemli servet biçimi olduğundan toprak ve ürünlerinin kontrolü, köylü grubunun iktidar yapısını doğrudan doğruya etkilemektedir.

Yürük köyü Karacaören, evvelce belirtildiği üzere, mecburî iskân yoluyla, herkese eşit miktarda toprak verilerek 1887'de kurulmuştur. Ikinci Dünya Savaşı yıllarına kadar köyün ekonomisine hayvancılık, özellikle keçi ve koyun hâkim olmuştur. Oruçlu'da görüldüğü gibi, burada da aşiret reisi, köylü grubunun hayatına egemendir. Bununla birlikte, Ikinci Dünya Savaşı'ndan biraz önce, köyden A. İ., ticaret amacıyla şehire yerleşmiştir. Bu kişi, öteki köylülere kredi vermeye başlamıştır. Aynı zamanda borcunu ödemeyen köylülerin ve başkalarının topraklarını satın almaya koyulmuştur. 1948 yılına kadar köylüyü borçlandırma ve

toprağını alma faaliyetine devam etmiştir. Hâlen köyde üç kişi daha A. I.'nin yolundan gitmekteyse de, bunlar, o kadar başarılı olamamışlardır. Akala tipi pamuğun köye gelmesiyle, tüccar A. İ., arazisini ortakçılıkla işletmeye yönelmiştir. Hâlen ortakçının payı, yarıdan üçte bire düşmüştür. A. I. aslında kapitalist bir çiftçi olmakla birlikte, bir ağa gibi, serbest işçi durumundaki ortakçılarına istenince yardım elini uzatmaktadır. Köylüler, onun kudretinin farkına varmışlardır. Fakat aynı zamanda A. I.'yi «sonradan türemiş» bir kişi saymaktadırlar. Ona «ağa» diye hitap etmekteler ve babasının «gerçek bir ağa» gibi davranmayı sevdiğini söylemektedirler. «Gerçek ağalık» ile, prekapitalist düzenin beyleri gibi, emeğini kullandığı köylülerin refahından sorumlu olmak ve onlara yardım elini uzatmak kastedilmektedir. Bu ağalık iddiasının köylülerce görülmesi ve belirtilmesi, köyden iktidarın el değiştirme yolunda bulunduğunu belirtmektedir. Öte yandan yüksek mevki ve prestij sahibi eski liderlerin hepsi ölmüştür. Sonradan türeme A. I.'nin nüfuzu artmıştır. Sonradan türeme olsun olmasın, A. I., krediyi, çiftçiliği, işgücünü ve köyün dışarı ile temasını, kontrolü altında tutmaktadır.

Bununla birlikte, eski liderler ailesinin yaşayan üyeleri, hâlâ önemli prestij ve nüfuza sahiptir. Aşiret düzenindeki son liderin oğlu, köyün muhtarıdır. Bu ihtiyar kişi, kendisi çok yaşlandığı için oğlunu muhtar seçtirdiğini söylemektedir. Buna yaşlılıktan çok, eski görevlerin yeni şartlarda önemini yitirmesi rol oynasa gerektir. Nitekim köylülerin cevapları, köy hayatında ikili bir kontrolün doğduğunu göstermektedir. Köylülerin yüzde 39,5'i en nüfuzlu kişi diye muhtarı, yüzde 36,6'sı yeni zengini göstermiştir.

Köyün geçiş hâlinde bulunduğunu, yeni bir zenginlik kavramının gelişmesi de belirlemektedir: Traktör sahibi olmak ve başkalarının arazisini sürmek. Köyde iki kişi, bu işi yapmaktadır. Köyün yüzyüze kişisel ilişkileri içinde, traktör sahipleri, bu yoldan işletmelerdeki farklı faaliyetlerin zamanını tâyin edebildiklerinden önemli kişiler sa-

yılmaktadır. Geçiş hâlinin başka bir özelliği zenginleşmiş ve fakirleşmiş gruplar arasındaki kişisel ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Ücretli işçi kullanan çiftçi ailelerinde, işçi-köylü evde kalmakta, aileyle birlikte yemek yemekte ve eşit muamele görmektedir. Bu tutum toplumsal farklılaşmanın yarattığı gerginliği yumuşatmakta ve zenginle yoksul arasındaki mesafeyi azaltmaktadır. Kapitalizmin iyice geliştiği Yunusoğlu ve Sakız'de ise, toprak sahibi ve işçi - köylü arasında bir kutuplaşma vardır.

Karacaören'in gelişen tarım şartları içinde, çiftçi çoğunluğu, şimdilik iyimserdir. Çoğunluk, ilerdeki gelişmelerden de yararlanabileceği kanısındadır. Çiftçi ailelerin yüzde 54,2'si hayat düzeylerini yükseltme isteğindedir ve hiçbiri şehre göç etmeğe niyetli değildir. Fakat köyde gidiş, Yunusoğlu ve Sakız'da görüldüğü üzere, büyük arazi mülkiyetinin az kişinin elinde toplanmasına ve onun köy hayatını birçok yönleriyle kontrol altına alınmasına doğrudur.

Örnek III — Pazar için üretim yapan köy: İdarî bakımdan tek bir köy teşkil eden Yunusoğlu ve Sakız köylerine gelince, bunlar büyük arazi sahiplerinin egemenliği altındadır. Köylülerin büyük çoğunluğu, arazi sahiplerinin işçisi durumundadır. Sakız'da ailelerin yüzde 72,1'i, Yunusoğlu'da yüzde 81,1'i topraksızdır. Bunların Yunusoğlu'da yüzde 80'i, Sakız'da yüzde 88'i tam anlamıyle tarım işçileridir. Geri kalanları, zaman zaman yakındaki Devlet Çiftliğinde iş bulmakta ya da traktör ve kamyon şoförlüğüne yönelmektedir. İki köyde de arazi, aynı dört büyük toprak sahibinin elindedir.

En büyük nüfuza ve araziye sahip bulunan D. A., Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve milletvekili olmuştur. D. A., politik nüfuzundan yararlanarak, Ermenilerden kalan devlet arazisini ele geçirerek toprağını genişletmiş ve iyi topraklar üzerinde 11 bin dönüm büyüklüğünde bir çiftlik kurmuştur. Yine politik kudret sayesinde D. A., Ermenilerden kalma devlet arazisinin tapusunu sağlayabilmiştir. Böylece Ermenilerden boş kalan araziyi işleyen köylüler, ortak-

çılığa rıza gösterme durumunda kalmışlardır. Akala tipi pamuk ve makinanın ithaliyle ortakçılık büsbütün kalkmış, ortakçılar işçi hâline gelmişlerdir. Bu köylerde işgücünün ve dolayısıyle işçilerin hayatını kontrolünde bulunduran kişi ve kurumlar, tabakalaşmada en önemli yeri tutmaktadır. Bu ilişkilere damgasını vuranlar, şüphesiz hâlâ büyük toprak sahiplerinin kendileridir. D. A. ve öteki iki büyük toprak sahibi İstanbul'da yaşamaktadır. Dördüncü büyük toprak sahibi Y. G.'nin arazisi bin dönümdür. Y.G. iki yıl kadar önce köyden ayrılıp Adana'ya yerleşmiştir, fakat sık sık köye gelmektedir. Y. G. hâriç, öteki toprak sahipleriyle işçilerin doğrudan doğruya teması yoktur. Birçok hallerde Y. G. arazi sahiplerini temsil etmektedir. Özellikle Yunusoğlu'da toprak sahiplerinden söz edilince, D. A.'dan önce Y. G.'nin adı hatırlanmaktadır. Bu kişiler, 1920'den 1960 yılı başlarına kadar iki köyde mutlak kudret sahibi olmuşlardır. O tarihe kadar, büyük toprak sahipleri, köylülerin yalnızca hayatlarını kazanma şansını ellerinde tutmakla kalmamışlar, prekapitalist düzenden kalma bir alışkanlıkla köylülerin hayatının her yönüne mudahale etmişlerdir. Bugün durum değişmeye başlamıştır. Bütün köylüler, arazi sahiplerinin özel hayatlarına karışmaya hakları olmadığı görüşünde birleşmişlerdir. Hükümet de, özellikle asgarî ücretler tespit ederek arazi sahibi - işçi ilişkilerine müdahaleye koyulmuştur. Bu konuda etkili olabilecek başka bir kuruluş, Adana'daki Tarım İşçileri Sendikasıdır. Fakat köylüler, işlerinden olma korkusuyla, henüz sendikanın dışında kalmaktadırlar. Buna karşılık, arazi sahipleri Çiftçi Birliğinde etkili biçimde örgütlenmişlerdir. Çiftçi Birliği, kudretini 1964 yazında göstermiştir. Hükümet, asgarî ücreti 9 lira olarak tespit etmiştir. Birlik, 6 lira ücret ödeme kararını almıştır. İlgilendiğimiz iki köyde Y.G., 6 lira ücret ödenmesi, fakat defterlere 9 lira üzerinden işlenmesi konusuyla bizzat ilgilenmiştir. Arazi sahiplerinin örgütlenmiş gücü, köylerimizdeki toplumsal tabakalaşma ve kuvvet ilişkileri bakımından yeni bir aşamadır. Köylüler açısından ortada henüz bir sendika yoktur, fakat

arazi sahiplerinin hayatlarına keyfî müdahale etmelerine karşı örgütlenmemiş bir köy içi direnme vardır. Bu direnme hareketinin liderleri, köyde hâlen nüfuzlu kişiler sayılmaktadır. Bunlar arasında öğretmen göze çarpmaktadır. Öğretmen, köyün bellibaşlı ailelerinden birine mensuptur, kardeşi kamyon şoförü, babası ve amcaları ufak arazi sahipleri olarak, büyük arazi sahiplerinden nisbeten bağımsızdırlar. Öğretmenin başlıca gücü, köy yararına işler için köylüleri örgütlendirme çabalarından ve yol gösterilmeye ihtiyacı olan köylülere yardımlarından ileri gelmektedir. 1965 yılında öğretmen, köye elektrik getirilmesi konusunda çaba göstermiştir. Bundan başka öğretmen, büyük arazi sahipleri aleyhindeki genel akımın temsilcilerinden biridir ve bu yolda önemli bir rol oynamaktadır.

Öte yandan ücretli işgücünün gelişmesi, köyde yeni bir mevki yaratmıştır. İşçileri arazi sahipleriyle temasa geçirmek, köylülere iş sağlamak ve arazi sahiplerine işçi bulmak önemli bir görev hâline gelmiştir. Dışarıdan gelen işçilerin büyük rekabeti de gözönünde tutulunca, köylülere iş sağlayan ve «elçi» adı verilen aracı, önem kazanmaktadır. Elçi, sözlü hizmet mukaveleleri yapan ve bu mukavelelere uyulmasını izleyen kişidir. Yunusoğlu ve Sakız'da kuvvet dengesinin bu aşamasında elçi, arazi sahiplerinden çok, köylülere yakındır ve köylüler tarafından güvenilir bir kişi sayılmaktadır. Iki köyde herkes inanmaktadır ki, elçi, tarım işçilerinin son derece güç çalışma şartlarını bilmektedir ve onların haklarını savunmaktadır. Gerçekten elçi, çalışma şartları ve iş ilişkileri konusundaki bu araştırmanın başlıca yardımcılarından biri olmuştur. Fakat o, Çiftçiler Birliğinin pazarlık gücü karşısında umutsuz bir durumdadır. Bununla birlikte, pazarlık gücünün daha da kötüleşeceği düşüncesiyle, işçi sendikasına katılmayı reddetmektedir. Fakat üyesi olmadığı halde, sendika ile yakın teması olduğunu söylemektedir. Elçi'nin nüfuzunu arttıran görevlerinden biri, kış aylarında köylülere, öndeki iş mevsimindeki çalışmalarına karşılık avans para vermesidir. Gerçekte, elçi'nin köydeki statüsü bir hayli karı-

şıktır. Fakat büyük arazi sahiplerine karşı çıkmakta ve bu tutumu ile köylülerin safında yer almaktadır.

Yeni bir meslek grubu olarak traktör şoförlerinin çoğu, arazi sahiplerine karşı köylülerin tutumunu etkileyenler arasındadır. Bunlar tarım işçilerinden daha yüksek ücret almakla birlikte, aynı arazi sahiplerinin hizmetinde çalışmakta ve işçilerden ayrı bir tabaka teşkil etmektedir.

Köy hayatındaki en nüfuzlu kişinin kim olduğu konusunda köylülerin görüşleri değişiktir. Yunusoğlu'da köylülerin yüzde 47,2'si ağanın, özellikle köye sık sık gelen ağanın en nüfuzlu kişi olduğunu düşünmektedir. Öğretmeni en nüfuzlu sayanların oranı yüzde 8,5, muhtarı en nüfuzlu sayanların oranları 7,5'tir. Sakız'da köylünün yüzde 81,3'ü muhtarı en nüfuzlu görmektedir.

Muhtarın babası, uzun yıllar D. A.'nın kâhyalığını yapmıştır. Arazi sahibi adına onlarla doğrudan doğruya temas eden kâhya, onlar için en nüfuzlu kişiydi. Şimdi muhtar ve kâhyanın oğlu olarak, muhtar, en önemli kişidir. Bir köylü, «Evvelce ağayı temsil eden muhtarın babasının tavsiyelerini dinlerdik, şimdi muhtarı dinlemekteyiz» demektedir. Fakat kâhyanın oğlunun ağa ile ilişkileri çok farklı nitelik taşımaktadır. Zira yeni muhtar, köyde arazi sahiplerine karşı direnmede birleşen yeni grubun temsilcisidir. Köylüler için, hem eski kudret kaynağına en yakın kişi olan, hem de topraksızların safında yer alan muhtarı izlemek bir kolaylık teşkil etmektedir.

Yunusoğlu ve Sakız köylüleri, toplumsal tabakalaşmadaki mevkilerinin iyice bilincine varmışlardır. Büyük arazi sahiplerine karşı nefret ve mukavemet göstermektedirler. Mevkilerinde, üretim şansı —yani esas itibariyle toprak— elde ederek, köklü değişikliği yapmak isteyen köylülerin oranı, burada, Karacaören ve Oruçlu'dakinden yüksektir. Ailelerin yüzde 50'si hayat düzeyinin yükselmesini istemektedir. Daha önemlisi, hayat düzeylerinin, eğitimden yana olmakla birlikte, eğitimle ya da şehre göç etmekle gerçekleşmeyeceğini anlamışlardır. İster

eğitilmiş, ister eğitilmemiş olsunlar, şehirde iş bulma olanağının çok sınırlı bulunduğunu bilmektedirler. Bu köylülerin başlıca isteği topraktır. Durumlarının, toprağa kavuşmakla iyileşebileceğinin farkındadırlar.

Bu değişiklik isteği, modern tarımın sağladığı üretim artışından yalnızca kendileri yararlanan büyük arazi sahiplerinin şiddetli direnmesiyle karşılanmaktadır. 1918, 1923, 1930 ve 1945 yıllarının farklı intikal ve buhran dönemleri, daima kudret sahiplerinin mevkilerini güçlendirmeye yardım etmiş ve kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Köylerimizdeki bu kutuplaşmış toplumsal tabakalaşmadır ki, toplumsal değişmenin kitle yararına olmasına en büyük engeli teşkil etmektedir.

MUHTAR KİMİ TEMSİL EDER?

Köydeki nüfuz ve denetleme güçlerinin incelenmesinde, muhtarlık kurumu, özel bir önem taşımaktadır. Zira köydeki planlı değişme ve kalkınma denemelerinde, çoğu zaman hükümete «sadık», tarafsız ve nüfuzlu bir ajan diye muhtara dayanılmak istenmektedir. Fakat üç ayrı gelişme aşamasındaki köyde, ortak özellikler olmakla birlikte, muhtarlık farklılık göstermektedir. Başta gelen ortak özellik, resmî görev ve resmî otoritedir. Bütün köylerde bu otorite çeşitli hükümet kuruluşlarıyle ve köy dışındakilerle bir bağlantı fonksiyonu olarak anlaşılmaktadır. Merkezî hükümet, banka temsilcileri, tarım memurları vb. ile bağlantıyı muhtar sağlamakta, bu temasları ve dolayısıyle köydeki ilişkileri kontrolü altında tutmaktadır. Bununla birlikte, bir muhtarın muhtar olması, köydeki çeşitli kudret sahiplerinin karşılıklı eylemleriyle tayin edilmektedir.

Tarımdaki gelişme derecesine ve bu gelişme derecesinin belirlediği kuvvet gruplarına göre, her köyde muhtar seçilmektedir. Muhtar, kudret sahipleri arasındaki gerçek kuvvet dengesini temsil etmektedir. Meselâ Oruçlu'da toplumsal tabakalaşma, ancak dışarıyla olan dağınık temaslarla değişmiş eski aşiret günlerinin doğ-

rudan doğruya bir devamıdır. Henüz dengeyi bozacak yeni bir kudret belirmiş değildir. Eski aşiret reisinin oğlu muhtardır. Böyle bir durumda reisin kendisinin muhtar olacağı düşünülebilir. Fakat gerçek otorite sahibi, hükümet yetkililerinin baskılarına, haysiyet kırıcı sayarak, doğrudan doğruya muhatap olmaktan kaçınmaktadır. Şehirlinin köylüye tepeden bakışını hatırlamak gerekir. Ayrıca muhtarlık, okuma - yazma bilmeye ihtiyaç göstermektedir.

Ikinci köy Karacaören'de, büyük toprak sahibi, tüccar ve tefeci olarak yeni bir kudret sahibi ortaya çıkmıştır. Bu köyde muhtar, eski liderin oğludur. Fakat aynı zamanda da yeni kudret sahibiyle yakın ilişkiler kurmuştur. Yeni kudret sahibinin «adamı» gibi hareket etmektedir. «Ağa», eski liderle uyuşamayınca, kimin muhtar seçileceği ilgi çekici bir sorundur. Kuvvet dengesi «ağa»nın adamının muhtar olacağını düşündürmektedir. Hiç değilse şimdilik, muhtar, eski lider ve yeni büyük arazi sahibi arasındaki dengeyi temsil etmektedir.

Yunusoğlu ve Sakız'da yeni seçilen muhtarın durumu çok daha farklıdır. Aile bakımından yeni muhtar, en kudretli «ağa» D. A.'nın eski kâhyasının oğludur. Fakat oğul, D. A.'nın hizmetinde hiç çalışmamıştır. Muhtarın dostları onu, «Babası yirmi yıl ağanın hizmetinde çalıştı, ama hiç servet edinmedi» diye tanıtmaktadırlar. Böylece onun namuslu ve köylülerden yana olduğu belirtilmek istenmektedir. Muhtara seçimi kazandıran, «ağa»ya bilinçle karşı çıkan ve «ağa»nın köydeki keyfî kuvvet gösterilerini önlemeye çalışan bir köylü grubu olmuştur. Yeni durum, köye sık sık gelen «küçük ağa»yı rahatsız etmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, Sakız ve Yunusoğlu'da kudret sahipleri çeşitlidir. Elçi, öğretmen, yöresel büyük arazi sahibi, farklı «güç»leri temsil eylemektedir. Öğretmen ve elçinin gücü, köylüler için, aynı gücün farklı iki yüzünü teşkil etmektedir. Her ikisi de büyük arazi sahiplerine karşıdırlar ve onlara karşı çıkışta köylülere destek olmaktadırlar. Hâlen köy halkının hayat düzeyi iyice

düştüğünden ve köylüler hayatlarını kazanmakta sıkıntıya uğradıklarından, büyük arazi sahipleri köyün kontrolünü kaybetmekte ve «ağa»ya karşı yeni birleşmiş güç, ön plana geçmektedir. Açıktır ki, yeni muhtar, kâhya babası dolayısıyle büyük arazi sahiplerine de yakın olmakla birlikte, bu yeni gelişmeyi temsil etmektedir.

Bu köylerdeki muhtarların tarihi de, yukarıda belirtilen gelişmeyi doğrulamaktadır. Uzun süre Sakız ve Yunusoğlu iki ayrı köydü ve iki ayrı muhtarı vardı. 1942 yılında D. A.'nın arzusuyla iki köy birleştirilmiş ve tek bir muhtarın yönetimine bırakılmıştır. D. A.'nın kâhyası Sakız'da yaşadığı halde, bu köyde tamamen emrinde olacak güvenilir bir kişi bulunmadığı için D. A., iki köyün birleştirilmesini tercih etmiştir. Birleştirme işi, D. A. açısından yararlı olmuştur. Zira 1943-1944'te bir arazi komisyonu, özel arazi ile devlete ait bulunması gereken Ermeni arazisini tesbit için bölgeye gelmiştir. D. A.'nın muhtarı, komisyonun önünde tanıklık ederek ve başka tanıklar bularak D. A.'nın arazisinin sınırlarının tespitinde elinden geleni yapmıştır. D. A.'nın Ermenilerden kalma araziye sahiplenmesini sağlayan muhtar, 1942'den 1960'a kadar bu görevde kalmıştır. Muhtar, 1950 iktidar değişikliğine rağmen, D. A. ve onunla görüş birliği hâlindeki ikinci büyük arazi sahibi Y. D.'nin desteğine sahip olduğu için, iktidarını korumuştur. 1960'tan sonra fırsat elverince, köyde gelişen yeni güçler, eski muhtarı görevinden uzaklaştırmışlardır.Bunu başaran köylülerin, muhtar değişikliğini küçümseyerek, D. A. ve Y. D. gibi iki «ağa»nın keyfî hareketlerine karşı direndiklerini söylemeleri anlamlıdır. Çünkü muhtar değişikliği mücadelesi, köydeki iktidar değişikliği mücadelesidir. Ortakçılığın kalkması ve kişisel ilişkilerden kopmuş anonim işgücünün ortaya çıkması ve bu işgücünün geçim sıkıntısı, eski kudret sahiplerine karşı direnme ve birleşme olanağını getirmiştir. Böylece köyde yeni bir gücü temsil eden bir grup ortaya çıkmaktadır. Muhtar, bugün, köylülerin bu birleşik gücünü hesaba katma durumundadır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, muhtar, köydeki kuvvet dengesini yansıtmaktadır ve bu kuvvet dengesi, sosyo-ekonomik gelişme aşamasına göre, köyden köye değişmektedir. Fakat kapitalist gelişmeler hızlandıkça, muhtar, «ırgatlaşan» köylü kitlesinin temsilciliğine doğru yönelmektedir.

ANTALYA KÖYLERİNDE KAPİTALİZM

Mübeccel Kıray'ın yetiştirdiği, köyden çıkma genç bir sosyolog olan Bahattin Akşit'in Manavgat bölgesinde yaptığı inceleme, buradaki köylerin de Çukurova'dakine benzer bir gelişme içinde bulunduğunu göstermektedir.[601]

Manavgat Çayı ile Serik ilçesi yakınlarından geçen Köprüçayı arasındaki bölge, evvelce Tugayoğlu adlı bir derebeyine aitmiş. Bazı köyler, doğrudan doğruya Tugayoğlu'nun çiftliği ve oradaki köylüler de ortakçılarıymış. Öteki köyler ise, derebeyine doğrudan doğruya bağlı bulunmamakla birlikte, ona haraç öderlermiş. Tugayoğlu köylerde borusunu öttürebilmek için Sudan'dan getirdiği zenci muhafızlar kullanırmış. Bu derebeyi ailesi, son yüzyıl içindeki toplumsal gelişmeye ayak uydurarak toprağını köylülere satmış. Ailenin aynı toprağı köylülere iki kere sattığı da görülmüş. Tugayoğlu'nun torunları hâlen bölgede bir çiftlik işletiyorlarmış ve tüm bir köy, onların işçileri ve ortakçılarıymış. Bu eski derebeyi ailesi ile öteki köylülerin hiçbir ilişkisi kalmamış. İncelenen köylerden İ., bunlardan biridir.

Köy, Birinci Dünya Savaşı'na kadar kapalı ekonomi düzeni içinde yaşamıştır. Köylüler arasında bir farklılaşma yok gibidir. Hemen herkes eşit toprağa sahiptir. Karasapan ve öküzle üretim yapılmaktadır. Savaştan sonra köye ticarî amaçlı susam ekimi ve pulluk girmiştir. Pulluk ve susamla birlikte, üretim artmış ve pazarla ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Susam, kayıklarla Antalya'ya götürülmektedir. Herkes pazara gidip gelemeyeceği için, İşbölümü genişlemiş ve 1920'lere doğru köydeki susamı satmak ve ihtiyaç mallarını köye getirmek için üç bakkal dük-

kânı açılmıştır. Bakkallar, susamı istedikleri fiyata almak, ihtiyaç mallarını diledikleri fiyata satmak ve köylüleri borçlandırmak yoluyla zenginleşmeye ve köy üzerinde egemenliklerini kurmaya başlamışlardır.

Bakkallar önce iki pullukla tarım yapmışlar ve tarlalarını genişletmişler. 1950'lere doğru pamuk tarımı ve traktörün girmesiyle arazilerini daha da çoğaltmışlar ve bunun sonucu, bir kısım köylüler topraklarını yitirmişlerdir. Henüz toprağın bir iki elde toplanması gibi tam bir kutuplaşmaya varılmış değildir, fakat gidiş o yöndedir. Kırk yıl kadar önce herkesin eşit toprağa sahip bulunduğu köyde, bugün köylülerin yüzde 42'si topraksızdır. Yüzde 12'nin toprağı 30 dönümün altındadır. Köylü ailelerinin yüzde 24'ü modern tarım araçlarıyle üretim yapmaktadır. Bahattin Akşit bunlara büyük çiftçi adını vermektedir. Fakat bunların bir kısmı, borçla araç almışlardır. Yetiştirdikleri pamuğu ucuz fiyata borçlandıkları tüccara bağlama durumundadırlar. Bunlar her an topraklarını yitirebilirler. Yüzde 24 oranında da öküzle tarım yapan küçük çiftçi vardır. Bunlar, borçlanıp da arazilerini kaybetmemek için çaba harcamaktadır. Geri kalanlar işçi ve kalifiye işçidir. Büyük çiftçilerden olan bakkallar, pamuk tarımıyla birlikte, dükkânlarını kapamışlar, çiftçilik ve ticarete yönelmişlerdir. Çiftçiliğin yanı sıra yürütülen bu ticarî faaliyet, kamyonla şehirlerarası aracı tüccarlık yapmaya kadar gitmektedir. Bakkallardan K.'nin beş oğlundan ikisi Antalya'da ticaret yapmakta ve mağaza işletmektedir. Üç tanesi de köyde, babasının arazisini işletmektedir. K., köy içinde toprak satanların dışında, eski derebeyi ailesi Tugayoğlu'dan da toprak alarak arazisini genişletmiştir. Ailenin üç traktörü, bir taksisi, üç su motörü ve şehirde mağazaları vardır.

İ. köyünde, «Köyün en etkili, en önde gelen insanı kimdir?» sorusuna, köylülerin hepsi üç eski bakkalın adını vermişlerdir. Bazıları muhtar demişse de, muhtar üç bakkaldan biridir oğludur. Köyde denetleme (kontrol) gücü, büyük çiftçilerin elindedir. Bu büyük çiftçiler, dört ya

da beş soyadı altında toplanabilir. Muhtar, onların hizmetindedir. Diğer tabakalar, Çukurova'nın Yunusoğlu ve Sakız köylerinde görüldüğü üzere, birleşip kendi haklarını arayabilecek duruma henüz gelememişlerdir.

I. köyü, küçük mülkiyetten, modern pamuk tarımıyle, kapitalizme geçişin örneğidir. Bu köyde henüz durumunu iyileştirmeyi ümit eden kalabalık bir küçük çiftçiler grubu vardır. G. köyü ise, ağa mülkiyetinden kapitalizme geçişin örneğidir. G. köylüleri, yerleşmeden önce kışlakları şimdiki köyün bulunduğu yer olan yarı-göçebe bir aşiretten gelmektedir. Traktör girmeden önce, köylüler yerleşmeye karar verince, toprağı karaçalıdan çıkarmış ve ekmişlerdir. Toprak çok verimli ve boldur. Ne var ki, toprağın sahibi eski aşiret reisi olan ağadır. Köylüler aşiret reisinin ortakçısı durumundadırlar ve ürünün yarısını ağa almaktadır. Ağa, partiye girerek tarlaları üstüne tapulatmış ve köylü - ağa ilişkisini hukukî yönden pekiştirmiştir. Modern teknolojinin ithalinden önce, toprak bol ve verimli olduğundan yarıyarıya ortakçılık yapan köylüler, durumlarından pek şikâyetçi değillerdi. Modern pamuk tarımı ve traktörün köye girmesiyle, köylülerin durumu değişmiştir. Traktörü, ancak ağa ve yakın akrabaları alabilmiştir. Yalnız, ağanın on traktörü vardır. Traktörlerle birlikte, ortakçılık şartları gittikçe ağırlaşmıştır. Pamuk yerine, pullukla buğday, arpa ve yulaf ekildiği günlerde, ağa, köylülere, «aman ortak ekin» diye yalvarmaktadır. Tohumu ve üretim araçlarını ağa vermektedir. Şimdi tohumu da ortakçı işçiler almakta, bütün işçiliği onlar yapmakta, ağa sonunda gelip ürünü ortadan bölmektedir. Üstelik ağa, verimli olan yerleri pamukta ortakçılığa açmayı reddetmekte, yalnızca kıraç yerleri tahıl için ortakçılığa vermektedir. Pamuk tarlalarına dışarıdan işçi getirmeyi uygun bulmaktadır. Ortakçı B.'ye göre, ağa, «Babamızın tarlasını görüp bunlar bizim deriz» diye, onları pamuk tarlalarından uzak tutmaktadır. G. köyünde, köylü ailelerinin yüzde 56'sı ortakçıdır. Yüzde 16,5'i işçidir. Toprak Komisyonu'nun kıraç yerden bir miktar arazi dağıttığı yüzde 11 oranındaki aile,

fakir küçük çiftçidir. Verimli arazinin hemen hemen tamamı, eski aşiret reisi ağa ve yakınlarının elindedir. Ortakçı köylülerin büyük çoğunluğunun yıllık geliri, 500 ilâ 1500 lira arasındadır. Ortakçılar, niçin dışarıya gitmedikleri sorulunca, «toprakla uğraşmanın bütün zamanlarını aldığını, dışarıya parayla gidileceğini, iş sağlayıncaya kadar geçinecek paraları olmadığını ve şehirlerde herkesin iş bulamadığını» söylemektedirler.

Ağa ve yakınları, köye tamamen hâkimdirler: Eski aşiret reisinin oğlu F., Antalya'ya yerleşmiştir. Hukuk Fakültesi son sınıfından ayrılmış olup çiftçilik yapmaktadır. 5 bin dönümlük çiftliğini modern araçlarla işletmektedir. 10 traktörü, 3 kültivatörü, 5 hububat mibzeri, 1 tohum temizleme makinası, 4 su motörü, 1 jipi, 1 taksisi vardır. Tarım işçilerinin yanı sıra, 1 kâhya, 1 ustabaşı, 8 şoför ve işçibaşı çalıştırmaktadır. Köyde muhtar, ağa ile aynı soyadını taşımaktadır. Muhtar da ufak çapta bir kapitalist çiftçidir. Ortakçılar, kendilerini tam bir çıkmazda hissetmektedirler. Henüz ağaya karşı direnebileceklerini sanmamaktadırlar. «Bir araya gelip, haklarınızı arayabilir misiniz?» sorusuna köylü çoğunluğu, «Aramayız» cevabını vermiş ve «yoksul bulunduklarını, hak aramanın parayla olacağını» ileri sürmüşlerdir. Bazı köylüler, «Ağanın hak aramak için göz açtırmıyacağını» söylemiştir. Bir köylü, «Parasız birleşip hak aranmaz, bizde de gittikçe nüfus artıyor ve gittikçe yoksullaşıyoruz, böylece gittikçe birleşip hak arayamaz duruma geliyoruz» demiştir. «Birleşmek için bir baş gerek» diyen köylüler de vardır. Fakat ağırlaşan şartlar, köylüleri ya birleşip «toprak haklarını» aramaya ya da şehre göç etmeye itmektedir. Çukurova'da Yunusoğlu ve Sakız'da son yıllarda ortaya çıkan ağalara karşı köylülerin birleşme hareketi, herhalde burada da bir süre sonra kendini gösterecektir.

ORTA ANADOLU'DA KAPİTALİZM

Yalnız pamuk gibi büyük işletmelerde pazar için üretime elverişli ürünlerin ekildiği bölgelerde değil, buğday

tarımı yapan bölgelerde de kapitalizm, çok daha yavaş bir tempoyla olmakla birlikte, gelşimektedir. Hamdi Özkan'ın «Ankara Vilâyetinin Ziraî Bünyesi» adlı doktora tezinde verilen bilgi dikkat çekicidir. Buna göre, Ankara'nın verimli topraklarında büyük çiftlikler bulunmakta, verimsiz topraklarda ise, küçük işletmeler yer almaktadır. Verimli topraklara sahip Polatlı'da, azamî toprak genişliği 8 bin dönüme varmaktadır. Toprak veriminin düşük olduğu Kırıkkale'de ise, azamî toprak genişliği 26 dönümdür. Verimli arazide toprak yoğunlaşması ve kapitalist üretime geçiş, nisbeten hızlı, verimsiz arazide yavaş olmaktadır. Bununla birlikte, Çukurova ve Ege'ye nazaran bölgede kapitalist gelişme, daha ağır gitmektedir.

Dört araştırmacının Ankara'ya yakın köylerde yaptıkları inceleme, bu konuda az çok bir fikir verebilecek niteliktedir.[502] Araştırıcılar, Gölbaşı yakınında ve Ankara'dan 27 kilometre uzakta olan Karaoğlan ile Ankara'dan 60 kilometre ve Elmadağ'dan 20 kilometre uzakta olan Kuşçuali köyünü incelemişlerdir. Ankara - Konya asfaltı üzerinde bulunan Karaoğlan'ın Ankara ile sıkı bağlantıları vardır. Kuşçuali'de ise, yol durumu yüzünden Ankara'ya ve hattâ Elmadağ'a gitme olanakları çok daha sınırlıdır.

Her iki köy, küçük üretim toplumları olarak en az 150 yıl önce bugünkü yerlerinde kurulmuştur. Sulama olanağından yoksun Karaoğlan'da buğday ve arpa gibi bitkiler ekilmektedir. Kuşçuali'de, içinden ufak bir akarsu geçtiği için, sınırlı bir sulama olanağı vardır. Birkaç köylü önemsiz miktarda pancar yetiştirmiştir. Fakat buğday ve arpa, bellibaşlı ürünlerdir.

Köylerin kuruluşundan bugüne kadar geçirdikleri evrim hakkında bir bilgimiz yoktur. Fakat kapitalist gelişmenin burada da, giderek hızlanmaya başladığı ileri sürülebilir. Gelişme, Ankara ile daha sıkı ilişkileri olan Karaoğlan'da biraz daha hızlı, Kuşçuali'de biraz daha yavaştır. Bu köylerde henüz, oldukça dengeli bir toprak dağılımı vardır, fakat traktör sahibi çiftçilerin arazilerini az çok genişlettikleri, bir kısım ufak çiftçilerin ise arazilerini yitirme

yolunda oldukları söylenebilir. Şimdilik çok büyük eşitsizlikler yoktur; ama eşitsizlikler ileride hızlanarak artacağa benzemektedir. Ankara ile teması fazla olan 67 hâneli Karaoğlan'da şimdilik 8 hâne topraksızdır. Kuşçuali'de ise, 56 aileden 7'sinin toprağı yoktur. Yalnız, köylü ailelerinin yüzde 60'ının toprağı 0 - 90 dönüm arasındadır. Orta Anadolu için bu toprak büyüklüğü yetersizdir. Ama çok büyük arazi sahipleri de yoktur. Karaoğlan'da azami toprak büyüklüğü 850, Kuşçuali'de 820 dönümdür. Karaoğlan'ın ekili alanı 30 bin dönüm, Kuşçuali'nin 7 bin dönümdür. Makina kullanarak 270 dönümün üstünde arazi işleyen nisbeten modern çiftçilerin sayısı Karaoğlan'da 20 hâne, Kuşçuali'de 2 hânedir. Her iki köyde yeteri kadar traktör vardır, ama işlenebilecek toprakların sınırına varılmış bulunmaktadır. Toprak bundan sonra genişletilemeyeceği için, toprak alım-satımı yeni yeni başlamıştır. İyi tohumluk, ilâç, gübre vb. kullanılmasıyle, tatminkâr fiyatlarla pazarlama olanakları sağlanabildiği ölçüde, üretimde önemli gelişmeler gerçekleştirilebilecektir. Bu genişlemeyle birlikte, toprak yoğunlaşması süreci hızlanabilecektir.

Hâlen bu iki köyde, toprak kutuplaşması gelişim hâlinde olduğundan, denetleme gücünün kimler elinde bulunduğunu açıkça tespit edebilmek güçtür. Karaoğlan'da aile reislerinin yüzde 59,4'ü zenginlerin ve muhtarın köyde en etkili kimseleri teşkil ettiğini söylemiştir. Geri kalanlar, ya bilmediklerini, ya da yaşlıların en etkili olduklarını ileri sürmüşlerdir. Kuşçuali'de, ailelerin yüzde 67,5'i muhtar ve zenginleri etkili saymışlardır. Öyle anlaşılıyor ki, «muhtar, modern çiftçilerin temsilcisidir. Muhtar, ihtiyarlarla ve seçim dolayısıyle diğer köylülerle arasının iyi olmasına dikkat etmektedir. Tarım işçileri ve kendine yeterli küçük toprak sahipleri örgütlenmiş bir karşı koyma ve direnme grubu değildirler, hiçbir etki ve kuvvetleri yoktur.»[503]

Yozgat'ın Şefaatlı ilçesine bağlı K. köyünde yapılan bir araştırma da benzer sonuçlar ortaya koymaktadır.[504] Bin dönümü sulu olmak üzere 8 bin dönüm arazisi olan

köyde makina girene kadar, her çiftçi az çok ekip biçecek araziye sahiptir. Makinalı tarım ile birlikte, küçük ve orta çiftçilerden bir kısmı arazilerini genişletmişler, bir kısmı ise topraklarını yitirmişlerdir. Böylece 65 hâneli köyde 1961 yılında 25 aile topraksız kalmış ve arazinin verimli olan 5400 dönümü 10 aile elinde toplanmıştır. Geri kalan 30 aile ise 20 ilâ 150 dönüm arasında verimsiz arazi sahibidir. En geniş arazi 1000 dönümle köyün 22 yıllık muhtarı A. K.'a aittir. Onun karşısında genç bir ağa olan C. sivrilmektedir. Yaşı henüz 30'u bulmayan C., orta halli bir çiftçi iken, köyde bakkallığa ve faizciliğe başlamıştır. C., aynı zamanda köylülere kumar oynatmış, oyunculara borç para vererek, kazanandan yüzde 25 pay almış, kaybedenin ise tarlasını ipotek etmiştir. Böylece para ve arazi sahibi olan ve köy zenginleri arasına giren C., muhtarın karşısına köyün ikinci kudretli kişisi olarak çıkmıştır. Fakat C., şehir hayatına özenmekte ve «Elimde 100 bin liram olunca ne yapacağımı ben biliyorum. Tarlaları yarıya verip hemen köyden kaçacağım. Bu paranın 50 binine Ankara'da bir daire satın alacağım. Geri kalanla da bir bakkal dükkânı açıp alış-verişe başlayacağım.» demektedir.

EŞIT OLMAYAN KAPİTALİST GELİŞME

Köydeki değişmenin anlamı pek az bilindiği ve bu konuda çok sınırlı araştırmalar yapıldığı için üzerinde biraz genişçe durduğumuz bu kapitalist gelişmeleri nasıl değerlendirebiliriz? Türk köyü, özellikle 1948'den bu yana, çok çeşitli yollardan kapitalizme doğru ilerlemektedir. Köy, kapalı ekonomiden pazara doğru açılmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlanmış çalışmalarına göre, tarım net katma değeri içinde, köylünün kendi tükettiği miktar 1950'de % 69'dur. Bu oran 1958'de % 59,3 ve 1959'da yüzde 58,5'tir. Millî Gelir'in «kendi için üretim»e giden payı 1949 - 1953 döneminde ortalama yüzde 32 iken, bu oran 1954 - 1963 döneminde yüzde 25 ilâ 28 oranında oynamıştır. Tarımda pazar için üretimin artışının başka bir göstergesi, sınaî bitkilerin ve sebzelerin ekim alanında artış

olabilir. Sınaî bitki ekim alanı, 1945'te 537 bin hektardan 1965'te 1.536.000 hektara ulaşmıştır. Bağ, meyvalık ve sebzelik ekim alanı, 1952 - 1965 döneminde 1.666.000 hektardan 2.305.000 hektara yükselmiştir. Pamuk gibi pancar da, şeker fabrikaları sayesinde, birçok büyük arazi sahibinin kapitalist üretime geçişini sağlamıştır. Şeker Şirketleri, büyük çiftlikleri kiralayarak onları canlandırmış ve modern tarım usullerini getirmiştir. Şeker Şirketlerinin çok çeşitli yardımlarıyle arazilerini ortakçıya veren ya da boş tutan bir kısım toprak ağaları, kapitalist çiftçiler hâline gelmiştir.*

Kapitalizm, şartlar elverdiğinde, prekapitalist düzenin önüne diktiği bütün engelleri yıkarak tarıma girmektedir. Azgelişmiş ülkeler literatüründe sık sık ileri sürülen «geleneksel köy yapısı ile kaderci kültürel değerlerin ye-

* Bir sürü genç kız ve kadınla hovardaca bir hayat sürerken öldürülen eski DP milletvekili Faruk Çöl, bu tip çiftçilerden biridir. Talip Apaydın, Faruk Çöl'ün hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «Babası Amasya'da mütasarrıftır. Göynücek'e gittiği bir gün, dört beş köyün arasında kalan 2 bin dönümlük boş araziyi görüp beğenir. Sahip çıkar. Güçlü kişidir, kimse karşı gelemez. O da tutar yolunca üstüne tapu ettirir. Faruk Çöl'e babasından kalan arazi budur. Sonradan Cumhuriyet'in ilk yıllarında Amasya'ya gelen Valilerden birisiyle Faruk Çöl sıkı fıkı ahbap olur. Zâti çıkarları gereği toprak ağaları memurlara yanaşırlar. Onlara ikide bir ziyafet verirler. Hediyeler yollarlar. Çöl, kim bilir nasıl, vali ile anlaşır. Çiftliğin bitişiğinde 2500 dönümlük Hazine arazisini satılmak üzere —ama kimsenin duymayacağı şekilde— ilân ederler. Faruk Çöl, çok ucuza, dönümü yedi sekiz liraya, hem de taksitle bu araziyi de kapatır. O yıllar işçi yevmiyesi çok düşüktür. Çiftliğin bir kısmını ekip biçtirir. Ama fazla bir gelir sağlayamaz. Ancak Şeker Fabrikası yapıldıktan sonra pancar ekimine geçilince, toprak birden değer kazanır. Bugünkü milyonlarla ifade edilen verim başlar» (Talip Apaydın, *Yön*, sayı 108). Apaydın'ın belirttiğine göre, Faruk Çöl, Şeker Şirketi'nin sağladığı kredilerle ve şirket memurlarının nezaretinde çiftliğini modernleştirmiştir. Ne var ki, Şeker Şirketi'nin imal ettiği bu kapitalist çiftçi, cinayet üzerine gazetelerde uzun uzun yazıldığı üzere, topraktan sağladığı büyük gelirini Ankara barlarında, bir sürü genç kız ve kadınla tüketmiştir.

nileşmeyi engellemesi» tezini, gerçekler doğrulamamaktadır. Asya Üretim Tarzı'na özgü «durgunluk» teorisi de, aynı biçimde boşlukta kalmaktadır. Bununla birlikte, kapitalist gelişme, bazı bölgelerde hızlı, bazı bölgelerde yavaş yürümektedir. Hattâ aynı bölge içinde gelişme hızı çok farklı olmaktadır. Köyler, şehirlere ve kasabalara olan uzaklıklarına, ulaştırma ve haberleşme araçlarının çokluğuna ve yollara, üretilen ürünün cinsine ve toprakların verimliliğine vb. göre kapitalist harekete katılmaktadır. «Pazar için üretimin ve modern teknolojinin giriş derecesine bağlı olarak köyler, pazar ve şehire en açık olup kapitalist üretim yapanlarından, kapalı olup kendi için üretim yapanlarına kadar basamak basamak» dizilmektedir.[505] Ayrıca, köylülerin toprağın mülkiyetinden yoksun kaldıkları büyük ağa ve bey mülkiyetinden kapitalizme geçiş hızı, köylülerin nispeten eşit miktarda araziye sahip oldukları küçük mülkiyetten kapitalizme geçiş hızından farklı bulunmaktadır.

Pamuk gibi büyük işletmede yetiştirilmesi daha verimli olan ve tamamen pazar için üretilen sınaî bitkilerin üretimine elverişli araziye sahip köylerde, kapitalizm hızla gelişmekte ve bunun sonucu, bir kısım köylüler, oldukça kısa bir sürede, topraklarını yitirerek ırgatlaşmakta, bir kısım köylüler topraklarını genişleterek kapitalist çiftçiler hâline gelmektedirler. Köy içinden ve dışından tüccarların da borçlandırma vb. yollarla arazi toplayarak, kapitalist çiftçiliğe geçtikleri görülmektedir. Arazinin ağaya ait olduğu büyük mülkiyetten kapitalizme geçiş, çok daha keskin bir çizgi izlemektedir. Bunlarda ortakçı köylü, kendini kısa sürede proleterleşmiş bulmaktadır. Küçük mülkiyetten geçişte, toprağın belli ellerde yoğunlaşması ve köylü çoğunluğunun proleterleşmesi, daha yavaş cereyan etmektedir. Küçük ve orta arazi sahibi çiftçiler, ağır borçlanmalar pahasına da olsa modern tarıma uymaya çalışmaktadır.* Bunların bir kısmı arazilerini genişleterek büyük

* Tarımın modernleşmeye doğru gitmesi, makineleşmesi ve piyasaya sürülecek ürün yetiştirmesi kendi kendine yeter bir tarım düzeninin küçük toprak mülkiyeti tarzını da büsbütün

çiftçiler hâline gelse bile, gidiş, daha çok orta ve küçük çiftçilerin arazilerini yitirmesi yönünde olabilir.

Tamamen pazar için yapılmakla birlikte, sebze ve bahçe tarımı gibi küçük işletmeye elverişli ürünlerin üretiminde kapitalist gelişme daha farklı bir yol izlemektedir. Bu tip ürünlerin üretiminde, küçük mülkiyet egemen gözükmektedir. Hayli ilkel metodlarla yürütülse dahi, genellikle aile emeğinin yoğun kullanılmasına dayandığı için, küçük aile işletmeleri bu alanda canlılık göstermektedir. Büyük sermaye, bu tip ürünlerin üretimine gitmek yerine,

---

değiştirmektedir. Son derece küçük bir artık üretim ve gelirle başlaması gereken bu değişme, küçük toprak sahipleri için, çok zor çözümler gerektiren yeni toplumsal ilişkiler doğurmaktadır. Her şeyden önce böyle düşük bir gelirle modern tarıma geçmeye çalışan küçük işletmelerin birçoğu, belirli bir devre sonunda topraklarını kaybetmekte ve büyük gruplar hâlinde topraksızlaşmaktadırlar. Bizim gözlemlerimiz, 200 dönümün altındaki her işletmenin toprak mülkiyetini, borçlanma yoluyla kaybedebileceğini göstermiştir. Böyle bir yolla, yirmi yıl kadar bir zaman içersinde modern tarıma geçerken köylülerimizin yüzde yirmiden fazlasının topraklarını kaybedip topraksız köylülere katıldıklarını ve böylece köylerde bir ya da iki işletmenin, 2 bin dekarın üstüne çıktığını görüyoruz. (Mübeccel Kıray : *Ülkemizin Temel Çelişkileri*, Devrimci Eğitim Şûrası, TÖS Yayını, 4, s. 126).

Korkut Boratav ise, hızlı proleterleşme sürecine rağmen, küçük üreticiliğin uzun süre direneceği kanısındadır: «1950'den sonraki makinalaşma, tefeci, tüccar ve diğer aracı unsurların baskısı, küçük üreticilerin en alt kesimindeki mülksüzleşmeyi hızlandırmış, toprak işçilerindeki artma esas olarak bu kaynaktan beslenmiştir. Ancak her şeye rağmen Orta Anadolu'da, ayrıca tütün ve fındık gibi belli ürünlerde küçük üreticiliğin çok derin kökleri vardır ve uzun yıllar böyle kalması da beklenebilir.» Boratav'ın hesaplarına göre, tarımsal nüfusun yüzde 75 ilâ 80'ini küçük mülkiyete dayanan üreticilik teşkil etmektedir. Buna karşılık tarımdaki feodal nitelikte olmayan kiracılık ve ortakçılık ilişkileri, faal nüfusun yüzde 5 ilâ 10'unu kapsamaktadır. Ağa-ortakçı bağıntısı biçiminde beliren yarı-feodal ilişkiler içinde ise, faal nüfusun yüzde 5'inden azı bulunmaktadır. Çiftçilerin yüzde 1'inden daha az bir oranı da, toprak ağası, ya da kapitalist çiftçi durumundadır. *(100 Soruda Gelir Dağılımı*, s. 140-144).

taşıma ve pazarlama aşamasında egemenliğini kurmakla yetinmektedir. Bu bakımdan Orta Sakarya Vâdisi'nin gelişmesi ilgi çekicidir.[506] Vâdi köyleri, 40 kilometre güneyinde Eskişehir gibi daima canlılığını korumuş bir merkezin varlığına rağmen, yüzyıllar boyunca dış âleme kapalı kalmıştır. XX. yüzyılın başlarında büyük şehirlerin sebze ihtiyacının geniş ölçüde artması üzerine, vâdiye bazı sebze cinsleri ithal edilmiştir. Sebzecilik hızla gelişmiş ve hayvancılık büsbütün ortadan kalkmıştır. Fakat sebzenin tüketim pazarlarına taze olarak sevki, çok üzücü ve külfetli bir iştir. Yol yoktur. Sebze, dağ patikalarından hayvan kervanlarıyle pazara götürülmektedir. Nüfusun üçte biri sebze taşıyıcılığı ile uğraşmakta, ama yine de taşıma güçlükleri yüzünden kış sebzeciliği yapılamamaktadır. Dış talebin ve üretimin artışı ile, yol güçlüğünü köylüler kendileri yenmişlerdir. «Her şeyi devletten beklediği ve kaderci olduğu» iddia edilen köylü, kendi çabasıyle, üzerinden yaz - kış kamyon geçebilecek 6 bağımsız yol inşa etmiştir. Yollar Eskişehir'e bağlanmıştır. Daha sonra devlet de vâdiyi Eskişehir'e ve Nallıhan yoluyla Ankara'ya bağlayan bir yol yapmıştır. Bir süre sonra vâdide Akala tipi pamuk, sebzeciliğe rakip çıkmıştır. Pamuk da sebze gibi kârlı bir üründür. Pamuk ve sebzecilik, Orta Sakarya Vâdisi'ni ikiye bölmüştür. Devamlı sulama olanağına sahip bulunan vâdinin Batı yarısında sebzecilik, Doğu yarısında pamukçuluk hâkim olmuştur. Sebzecilik, 40 ilâ 60 yıllık bir faaliyet alanı teşkil etmekle birlikte, hâlâ ilkel metodlarla yapılmaktadır. Prof. Tunçbilek'in anlatımıyle, «Sulanabilir toprakların azlığı ve bu toprakların aşağı yukarı bütün vâdi sâkinlerinin mülkiyetinde oluşu, mevcut bahçeleri zamanla öylesine ufalamıştır ki, sebzeci köylerde dönüm tâbiri önemini kaybetmiş olup, evlek (1 evlek = 1/2 dönüm), hattâ garik (1 garik = 1/4 dönüm) gibi vâdiye has saha ölçüleri yer almıştır. Pek çok yerde bahçeler 8 ilâ 10 metre kareyi geçmeyecek kadar ufalmıştır.» Fakat yine de ilkel metodlarla geceli - gündüzlü çalışarak, vâdinin sebzeci köylüleri, Istanbul, Eskişehir, Ankara gibi büyük mer-

kezlerle iç Anadolu'nun şehir ve kasabalarının taze sebze, üzüm ve meyva ihtiyacının bir kısmını karşılamaktadır. Yalnızca Alpagot köyü, her gün 20 ton kadar sebze ve meyva ihraç etmekte, bunun için her gün Alpagot'tan 5-6 kamyon Eskişehir'e doğru hareket etmektedir. Bu aşırı faaliyet, kesintisiz 5 ay sürmektedir. Vâdideki gelişmeler konusunda daha kesin bir fikre varmak için araştırmalara ihtiyaç olmakla birlikte, aile emeğinin yoğun kullanılmasına dayanması dolayısıyle, bu tip ürünlerin üretiminde, küçük mülkiyetin uzunca bir süre yaşayabileceği ileri sürülebilir.

Pazar için geniş ölçüde üretim yapmayıp daha çok kendi için üretim yapan küçük mülkiyet yapısına sahip köylere gelince, buralarda kapitalist gelişme çok daha yavaş olmaktadır. Oruçlu örneğinin gösterdiği üzere, bu tip topluluklarda köylülerin büyük kısmının bir miktar arazisi vardır ve toprak dağılımında önemlice bir farklılaşma yoktur. Fakat tarım, ilkel metodlarla ve hayli verimsiz topraklarda yapılmaktadır, gelir düşüktür. Nüfus artışı çoğaldıkça, köylünün sefaleti artmaktadır. Orman köyleri ve Orta Anadolu'nun birçok köyleri bu gruba girebilir. Buralarda kapitalist üretimin egemen oluşu çok, pek çok uzun bir zaman alacağa benzemektedir. Şehirlere göçü ya da tarım dışında geçici çalışmayı, gittikçe artan miktarda, bu tip köylerin besleyeceği düşünülebilir. Meselâ Bahattin Akşit'in belirttiğine göre, Ermenek'te durum şöyledir.[507] Ermenek köyleri, Göksu ırmağının çıktığı yerlerde kurulmuşlardır. Ekilebilir toprak alanı dardır, yaya yüründüğünde her yarım ya da bir saatte yeni bir köye rastlanmaktadır. Bu bölge, diğer kasaba ve şehir pazarlarına çok uzak olup, yeni yapılan ve uçurumlardan geçen bir yolla dışarıya bağlanmıştır. Bölgede birkaç tane pazar kuruluyorsa da, bunlar yazın üç ay gibi kısa bir süre için işlemektedir. Pazar için üretim, çok ilkeldir, köylerde henüz pulluk bile yaygın değildir. Kendi için üretim de, hızlı nüfus artışı sonucu toprak alabildiğine bölüşülüp ufalandığından yetersizdir. Köylünün çoğunluğu, yiyeceklerini satın alırken

yüzde 60'ı aşan faizle borçlanmaktadır. Borçlarını ödemek için köylülerin yüzde 80'inden fazlası gurbete çıkmaktadır. Ailede dışarıya çalışmaya gidebilecek güçte olanlar 16 yaşından 50 yaşına kadar İzmir, Antalya ve Mersin'e uzanmaktadır. Oralarda 9 ay kadar yorganları sırtlarında çalışıp köye dönmektedirler. Fakat borçlarının ancak bir kısmını ödeyebilmekte ve yeniden borçlanma zorunda kaldıkları için, borçları artmakta ve gurbetçilik sürüp gitmektedir. Bu yoldan köyde borç verebilecek güçteki köylüler zenginleşmekte, ötekiler artan borç yükü altında ezilmektedir. Faizle borç verenlerin bir kısmı arazisini genişletmekte, kimisi de şehire ve kasabaya göç etmektedir. Görüldüğü gibi, burada da topraklarını yitiren ve borçlandırma yoluyla topraklarını genişleten köylüler vardır. Yani kapitalist işleyişin yol açtığı toplumsal farklılaşma ya da kutuplaşma, pazar için pek az üretim yapan bu köylerde de yürümektedir. Yalnız modern teknolojinin girmediği bu yerlerde, kutuplaşma yavaştır. Orta Anadolu'nun hububat üretimi yapan küçük mülkiyet yapısına sahip birçok köylerine ise, modern teknoloji, Ege ve Çukurova'nın pamuk bölgelerine nazaran ağır bir tempo ile de olsa, girmektedir. Yukarıda sözü geçen Ankara köyleri buna örnek gösterilebilir. İyi tohumluk, sulama, gübre ve çeşitli araçlar yoluyla modern teknolojinin girişini hızlandıracak şartlar kârlı biçimde yaratıldığı takdirde —ki bu yolda devlet çaba göstermektedir— buradaki kapitalist gelişme ve toplumsal kutuplaşma, Ege ve Çukurova'daki gibi hızlanabilecektir.*

Orman köylerinde ise, durum farklıdır. Particilik yoluyla Orman İdaresi ile kurulan çeşitli ilişkiler, kaçakçılık ve ormandan tarla açmada eşitsizlik, bu köylerde de toplumsal farklılaşmaya yol açmaktadır. Fakat orman açma durdurulduğu zaman, orman köylerindeki nüfusun çoğuna şehire göç etmekten başka yol kalmayacağa benzemektedir.

---

* Tekel kârlarıyla çalışan montajcı sanayi, tarımda verim artırıcı girdilerin kullanılmasını bir hayli engellemektedir. Traktör, ilâç vb. fiyatları yüksektir.

BEYLER, AĞALAR VE KAPİTALİST GELİŞME

Bey ve ağa tipi mülkiyetin hâkim olduğu yerlerde, pazar için kârlı üretim olanakları ortaya çıktığı sürece, bey ve ağalar, modern teknolojiyi ithal etmekte ve kısa bir sürede kapitalist çiftçi hâline gelmektedir. Ege ve Çukurova'nın bey ve ağaları buna örnektir. 20-30 yıl önce, ilkel şartlarda ortakçı eliyle tarım yaptıran Ege ve Çukurova'nın toprak ağaları, bugün işçi çalıştıran modern kapitalist çiftliklerin başındadır. Orta Anadolu'nun hububat ekimine elverişli bölgelerinde toprak ağaları, pamukçuluğa yönelen ağalardan daha yavaş bir ölçüde kalsa bile, modern kapitalist çiftçiler olma yolundadır. Doğu'nun köylüyü kişisel bağımlılık ilişkileri altında tutan beyleri de, Çukurova'nın şartlarına sahip bulunsalardı, avantajlı bağımlılık ilişkilerinden mümkün olan ölçüde yararlanmaya çalışmakla birlikte, derebeylikten, oldukça kısa bir sürede, kapitalist çiftçiliğe atlayabileceklerdi. Bu demek değildir ki, prekapitalist ilişkilerin hâlâ yaşadığı bu bölgede, bu ilişkiler gelişmeye bir engel teşkil etmesin. Fakat bu engeller, hızlı bir kapitalist gelişme içinde, aşılabilmektedir. Buna karşılık, büyük pazarlardan uzaklık, yol yetersizliği, üretilebilen ürünlerin cinsi, toprağın olanakları vb. gibi şartların elverişsizliğinde, prekapitalist ilişkiler, gelişmeyi daha da frenlemektedir. Bu nedenlerle, Doğu Anadolu, son yirmi yıldır Batı bölgeleri tarımında görülen hızlı gelişmeye ayak uyduramamıştır. 50.844 traktörün 1.680'i, 5.992 biçer-döverin 270'i 80.695 kara taşıtının 5.253'ü doğuda bulunmaktadır. Doğu, toplam traktörlerin yüzde 3'üne, biçer-döverin yüzde 4,7'sine ve kara taşıtlarının yüzde 6,5'ine sahiptir. Yolların büyük kısmı ham yoldur. Kar ve yağmur ortalığı kapladığı zaman, şehir ve kasabayla ilişkilerini devam ettirebilen pek az köy vardır. Nüfus, köylerde ve oba, dam, divan, mezra vb. gibi yerlerde dağınık bir yerleşme göstermektedir. Köyler arası mesafe 20-30 kilometreyi bulabilmektedir. Kasabaya 120 kilometre uzak köyler vardır. Tarımda karasapan hâkimdir. Doğu'ya pul-

luğun bile girdiği söylenemez. Köy İşleri Bakanlığı'nın tespit ettiği rakamlara göre, Diyarbakır'da 34.127 karasapan, 693 pulluk; Mardin'de 24.242 karasapan, 164 pulluk; Urfa'da 30.945 karasapan, 492 pulluk; Adıyaman'da 18.783 karasapan, 48 pulluk vardır. Kağnının yanında dört tekerlekli araba sayısı çok cılız kalmaktadır. Tarımda hayvan gübresi dahi kullanılmamaktadır.

Bu ilkel üretim şartlarını değiştirmek için, bey ve ağaları, arazi sahibi şeyhleri zorlayacak güçlü bir dış ekonomik baskı yoktur. Bu baskının yokluğunda, köylüye üründen ancak ölmeyecek kadar bir pay bırakıp, ilkel şartlarla yetiştirilen ürünün geri kalanını almak, bey ve ağalara daha avantajlı gözükmektedir. Geri teknikli üretimin verimi çok düşüktür. Fakat çok geniş araziye sahip bey ve ağalar, yüzlerce ortakçıdan aldıkları pay sayesinde, önemlice gelir sağlamaktadırlar. Bu durumda modern teknolojinin ithaline pek fazla heves göstermemektedirler. Pazarla, maliyet ve satış fiyatlarıyle ilgilenmelerine ihtiyaç kalmadan, hiçbir külfete katlanmaksızın, köylünün üretiminden pay almayı tercih etmektedirler. Boğaz tokluğuna çalışan marabaların kol kuvvetinin, bey ve ağaya, makinadan çok daha ucuza mal olması mümkündür. Bu nedenle Doğu'da bey ve ağalar, köylüyü prekapitalist ilişkiler çemberinde tutmak için çaba göstermektedirler.

Köy İşleri Bakanlığı'nın 43 ilde 22047 köyü kapsayan Köy Envanter Etüdleri'ne göre, topraklarının tamamı bir kişiye, bir aileye ya da sülâleye ait olan köylerin sayısı 701'dir ki, toplamın yüzde 3,2'sini teşkil etmektedir. Bu oran, bazı Doğu ve Güney - doğu illerinde yükselmektedir. Tunceli, Ağrı, Hatay, Mardin, Erzurum, Diyarbakır, Siirt, Urfa, Gaziantep ilieri içerisindeki 5424 köyün yüzde 11'i yâni 596'sı bir kişi, aile ya da sülâleye aittir.

Bölgede topraksız köylülerin oranı çok yüksektir. Bu oran, Mardin'de yüzde 40,8; Diyarbakır'da 46,8 ve Urfa'da 53,7'dir. Toprak sahibi sayılan köylülerin Mardin'de yüzde 60,3'ü, Diyarbakır'da yüzde 57,4'ü, Urfa'da yüzde 18,7'si 25 dönümden az toprağa sahiptir. Diyarbakır'da ailelerin

% 6,6'sı arazinin % 63'ünü elinde tutmaktadır; ailelerin yüzde 57,4'ü arazinin yüzde 6,6'sına tasarruf etmektedir. Mardin'de yüzde 4,5 aile yüzde 49 toprağa, yüzde 60,3 aile yüzde 10,7 toprağa sahiptir. Görüldüğü gibi, kendi için üretim yapan küçük mülkiyete dayalı köyler bulunmakla birlikte, bölgede toprak, pek az sayıda kişinin elinde toplanmıştır. Büyük arazi sahipleri, beyler ve ağalar ile şeyhlerdir. Geniş arazilerini, geri teknikli küçük aile işletmeleri hâlinde köylülere ektirmektedirler. Batı bölgelerinden farklı olarak burada ortakçı köylü, bey ve şeyhlere kişisel bağımlılık ilişkileriyle bağlıdır. Onlara karşı birtakım hizmet ve hibe yükümleri vardır. Köylere insanlarıyla birlikte sahip olunabildiği ve köylerin insanlarıyla birlikte satılabildiği görülmektedir. Geniş toprak, mer'a ve sürülere sahip şeyh ya da seyyitler, ekonomik kudretlerini dinî otoriteleri ile tamamlamakta ve köylülerden bol miktarda bağış almaktadırlar. Aşiret reislerinden ve eski ailelerden gelen beyler ile şeyhler, derebeylik artığı üretim ilişkilerini ve buna bağlı sosyal-politik ilişkileri hâlâ sürdürebilmektedirler. Ağalar ise, daha çok ekonomik güçlerine dayanmaktadırlar.* Fakat genellikle bey ve ağa ayırımı yapılmamakta, hepsine birden ağa denilmektedir.

---

* Prekapitalist üretim düzeninin bütün ağırlığını taşıyan Doğuda 12 ilde valiler halk ile tercüman aracılığı ile konuşabilmektedir. 10 ilde Türkçe konuşanların oranı yüzde 50'nin altındadır. Dinî bakımdan halk —Süryânî ve Keldanî dinleri sayılmazsa— Hanefî, Şafiî, Caferî, Alevî gibi mezheplerle Nakşibendî, Kadirî vb. gibi tarikatlar arasında bölünmektedir.

Din ve dil parçalanmalarının yanı sıra, aşiret hâlindeki toplumsal organizasyonun hâlâ son bulmayışı, parçalanmayı artırmaktadır. Göçebe ve yarıgöçebe aşiretler gittikçe azalmakla birlikte, Doğu'da bugün de yaşamaktadır. Bunları, mer'a sıkıntısı ve mer'aları ele geçirenlerin artan otlatma bedelleri istemeleri, yerleşmeye zorlamaktadır. Fakat yine de göçebelik sürüp gittiği gibi, yerleşmiş aşiretlerde de aşiret bağları yaşamaktadır. Aşiretler kabilelere, kabileler obalara bölünmüştür. Kurtuluş Savaş'ından beri yarım yüzyıla yakın zaman geçtiği halde, prekapitalist düzen, Doğu'ya bugün de damgasını basmaktadır.

Beyler ve ağalar, köylüyü tam bir çember içine almışlardır. Köylü yalnız ekonomik bakımdan değil, bütün yaşantısında denetim altında tutulmaktadır. Köylerde «kahve» yoktur, yalnız «ağanın odası» vardır. Köylü burada toplanmaktadır. Büyük aşiretler şehirlerde oteller yapmışlardır, aşiret mensubu köylü, şehre inince bu otellerde kalmak zorundadır. Malını aşiretin şehirdeki dükkânına satmak, borç para ve mal ihtiyacını oradan karşılamak durumundadır. Şehirde avukat, parti başkanı ve milletvekili, bey, ağa ve şeyh ailelerinden kişilerdir. Kredi ve tohumluk dağıtımı onların kontrolü altındadır. Bunlar devlet memurları ve köylü arasında bir «demirperde» kurmuşlardır. Mahallî küçük memurlar, genellikle onların adamlarıdır. Yüksek memurlar onların politik baskısı altındadır. Köylüyü dar bir çember içine alan Doğu'daki egemen sınıflar, devlet memurlarını da kendi dar çemberleri içinde tutmaktadırlar. Parti örgütlerini ve mahallî küçük memurları ele geçirerek ve idarenin köylüyle ilişkisini kontrol altında bulundurarak, bunu başarmaktadırlar. Urfa Valisi Kemalettin Gazezoğlu, Viranşehir Kaymakamının intiharına yol açan olaylar dolayısıyle yayınladığı bir açıklamasında, «meşrû ve gayr-i meşrû iktisap ağaları» gibi tuhaf bir meşruiyet ayırımı yapmakla birlikte, memur - ağa ilişkileri hakkında şu bilgiyi vermektedir: «Urfa, toprak mülkiyeti ve tasarrufu konusunda çok özellik taşıyan bir vilâyettir. Burada geniş araziler, mahdut ellerde bulunur. Bunlara ağa tâbir edilir. Ağalar, iki bölümde toplanabilir:

1 — Miras yoluyla iktisap edilmiş veya bedeli karşılığı satın alınmış arazilerin sahibi olan ağalar.

2 — Devletin özel mülkiyetinde veya hüküm ve tasarrufunda bulunan geniş arazileri türlü yollarla ele geçirmiş gayr-i meşrû iktisap ağaları.

Ikinci şıkta sayılan ağalar daha çok Viranşehir'de toplanır. Gayr-i meşrû menfaatlerinin devamını sağlamak pahasına, her türlü gayr-i ahlâkî yollara başvurarak, orada çalışan memurlara sokulma yolları ararlar. Bilhassa para, otomobil ve her türlü imkâna sahip olmalarına rağ-

men Urfa'da aileden iktisap edilmeyen, yani gayr-i meşrû servet sahibi ağaların yoksun oldukları şey itibardır.

Işte bu noksanı telâfi için mevki sahiplerine yakın olmayı arzularlar.»

«Bunlar için mühim olan gayr-i meşrû iktisaplarının devamını temindir. Bu yolda her tedbire, her tertibe başvururlar. Iktidar hangi partiye geçerse bunlar, hemen o partiye göç ederler.»*[508]

Kabul etmek gerekir ki, çok partili hayat, ağa ve şeyhlerin devlet üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır. Oy depoları olarak, ağalar, siyasî partilerin itibarlı kişileri olmuştur. Ne var ki, ağa ve şeyhlerin itibarlarının artışı, onları köylüler önünde büsbütün kudretli kişiler yapmıştır.

Doğu'da köylüler, devleti de arkasına almış gözüken egemen sınıfların inşa ettikleri böyle bir «demirperde»nin gerisinde yaşamaktadırlar. Bu «demirperde», prekapitalist düzen ilişkilerinin tasfiyesini engellemektedir. Bununla birlikte, çok yavaş bir tempoyla da olsa, beylik ve ağalık

---

* Viranşehir Kaymakamının intiharına yol açan olaylar dolayısıyle öğrenilmiştir ki, olayların kahramanlarından Seydo Ağa, AP İlçe Başkanı ve Suphi Öztop Belediye Başkanıdır. Belediye Başkanının ağabeyi Hacı Ali Öztop'un 65 bin dönüm arazi ektiği, vergi dahi ödemediği ve cezalı Gelir Vergisinin 1 milyon 156 bin lira tuttuğu tesbit edilmiştir.

Ağaların alt kademe memurlar arasında bir şebeke kurdukları da anlaşılmaktadır. Kaymakama, devlet çiftliği arazisinin bunlara geçmesini sağlayacak bir karar vermesi için 5 bin lira rüşvet teklif eden kişi, Malmüdürü'dür. Tahrirat Kâtibi ve Meteoroloji memuru şebekenin içindedir. Vali ve Kaymakam, sözlerinin ağalara ulaştırılacağı endişesiyle, telefonda konuşamamaktadırlar. Vilâyete gönderilecek resmî yazıyı, daktilo bilmeyen Kaymakam, memurlarının casusluğundan korunabilmek için, elyazısıyle yazmaktadır. Valiye göre, Kaymakam, 1966 İmpalası ile gezdiği AP İlçe Başkanı Seydo Ağa ile yakınlık kurmuş. Gölkürk köylülerinin ektiği 1200 dönüm araziyi Ağanın mülkiyetine geçirmiştir. Kaymakam taraftarlarına göre ise, Vali, Siverek ağalarından Vilâyet Daimî Encümen üyesi Halil Akıl ile Berho Ağanın yakınıdır (Ağustos ve Eylül 1967'de Vali ile Kaymakamın kardeşinin Cumhuriyet gazetesinde yaptıkları uzun açıklamalardan).

düzeninden kapitalist üretime doğru bir gidiş, Doğu'da gözükmektedir. Tarıma makina girmeye başlamıştır. Ortakçıları kötü topraklara sürerek, iyi topraklarda işçi çalıştırarak, makina ile tarım yapan ağalar artmaktadır. Taşlı topraklara itilen köylünün zaman zaman direndiği görülmektedir.* Fakat prekapitalist düzenin çözülüşü pek yavaştır. Sanayi temeline dayanan radikal bir toprak reformu gerçekleştirilemediği sürece, Doğu'nun prekapitalist ilişkilerden kurtulması çok uzun zaman alacağa benzemektedir.

---

* 1943 yılında Hazine üzerine tescil edilen 18.500 dönüm tutarındaki arazi, 1314 tarihli ve toplamı 893 dönüm olduğu hesaplanan tapulara dayanarak, 1952 yılında tapu sahiplerine verilmiştir. Bu arazi Aynisaraç köyünü kapsamaktadır. Urfa Valisinin yazdığına göre, «18.500 dekar arazinin traktörle sürülüp ekilebilen kısımları, köy sahipleri tarafından bizzat ekilip biçilmekte, kısmen taşlık olup ancak sapanla sürülüp ekilen kısımları ise, köy sahiplerinin müsaadeleriyle» köylülere ortakçılığa verilmektedir. Köylüler, «köy sahipleri»nin traktörle ektiği araziyi işgal etmişlerdir. Viranşehir Kaymakamı köylülerden yana bir karar alarak traktörle işlenen arazinin 8 bin dönümünü köylülere dağıtma yoluna gitmiştir. Fakat hukuk, köy sahiplerinden yanadır, köylüler topraktan atılmıştır. Urfa Valisi, işgal olayını «son bir iki sene içinde Suriye'de teşekkül eden komünist hükümetin hiçbir bedel ve tazminat ödemeden arazi sahiplerinin arazilerinin ve emlâkinin zorla ellerinden alınıp dağıtılması»nın örnek alınması ve kısmen de aşırı solcu çevrelerin tahrik ve el altından, bazı şahısların da şahsî çıkarları uğruna teşvik etmeleri neticesi» saymaktadır (Cumhuriyet gazetesi, 13 Ağustos 1967). Olayın gerçek nedeninin taşlı araziye sürülen köylünün, toprak sıkıntısı ve açlığı olduğu açıktır.

Ağalar, en abartmalı biçimde köylü işgallerinden yakınmaktadırlar. 35 bin dönüm arazi sahibi Mehmet Arcak ağa, şunları söyleyebilmektedir: «Doğu bölgesinde ağalıktan bahsetmek, günümüzde biraz gülünç olur. Şehirli olup da toprağa malik olanlar, o taprakta ikamet etmekte olan köylülerin mezalimi altındalar ve köylü istediği gibi araziyi tasarruf etmektedir. Arazi sahibi vergisini ödemekte, kaymağını köylüler almaktadır. Bu nedenle köylüler, toprak reformunun çıkmasını istemiyorlar. Bugün Doğu'da toprak sahibi sıkıyönetim sayesinde arazisini sürebilmektedir. Aksi halde köylülerin arazi tecavüzlerinin önlenmesi imkânı olmazdı.» (5 Mart 1973, Milliyet).

Çeşitli bölgelerde çok farklı tempolarda olmakla birlikte, Türk tarımında kapitalist ilişkiler egemen olma yolundadır. Derebeylikten toprak ağalığına, toprak ağalığından kapitalist çiftçiliğe geçilmektedir. Pamuk gibi büyük işletmede verimli, iç ve dış pazarda talebi kuvvetli bir sınaî bitkinin ekimine elverişli bölgelerde, köylünün ırgatlaşması ve arazinin modern tarım yapan az sayıda kişinin elinde toplanması biçimindeki kapitalist süreç iyice belirlidir. Pancarda da buna benzer bir gelişme beklenebilir. Tütün ve fındık gibi geleneksel ihraç maddelerinde, bu bitkilerin ufak işletmede yetiştirilmeye elverişli özelliği kadar, dış talebin yetersizliği kapitalist gelişme temposunu yavaşlatmakta ve bu bitkilerle ilgili iç ve dış sermayenin ticaret alanında toplanmasına yol açmaktadır. Hububatta dünya fiyatlarının üstünde iç satış fiyatlarına rağmen, modern girdilerin bol miktarda kullanılmasına imkân verecek bir fiyat - maliyet dengesi henüz kurulamamıştır. Hububat alanında modern kapitalist çiftçilik açısından henüz pek fazla yol alınamamıştır. Oysa işlenen arazinin yüzde 89'u hububat üretimine ayrılmıştır. Bu nedenle, tarımda modernleşme daha başlangıç noktasında bulunmaktadır. Traktör sayısı 1940'ta 1000 iken, 1965'te 54 kat artarak 54,668'e ve traktörlerle işlenen arazi 87 binden 4 milyon 10 bin hektara çıkmıştır ama, çift hayvanı ile işlenen arazi de 1945'te 12,5 miylon hektar iken 19 milyon 741 bine yükselmiştir. 1963 tarım sayımı sonuçlarına göre, 200 dönümün üstündeki işletmelerde hâlâ karasapan kullananlar vardır. 1960 - 1966 döneminde karasapan sayısı 100 bine yakın bir artış göstererek 2 milyon 84 bine varmıştır. Ekili alanın 8 milyon 547 bin hektarı nadasa bırakılmaktadır. Ticarî gübre tüketimi 1948 - 1951'de 0,14 kgr. iken 60 kat artarak 1965'de 8,6 kgr.'a yükselmiştir. Fakat ticarî gübre kullanılan arazi miktarı 1963 yılında 800 bin hektardan ibarettir. Hollanda'da hektar başına gübre miktarı 203 kgr., Türkiye'de 8,6 kgr.'dır. Tarımsal ilâç tüke-

timi 1952'de 2584 ton iken 1963'te 25,2 bin tona geçmiştir, ama her yıl hastalık ve zararlıların yok ettiği tarımsal ürün değerinin 3 milyar lira olduğu hesaplanmaktadır. Sulanan arazi genişlemiştir ama, normal çiftlik sulama randımanının yüzde 60'tan aşağı olmaması gerekirken, bu oran Türkiye'de yüzde 30 civarındadır.

Pamuk ve pancarda nisbeten önemli verim artışları sağlanmakla birlikte, öteki ürünlerin verimlerinde fazla bir artış yoktur. Devlet Planlama Teşkilâtı'na ait bir araştırmanın inanılması güç sonuçlarına göre, işletme boyları büyüdükçe, hektar başına toprak ürünleri geliri düşmektedir! DPT araştırmasında şöyle denilmektedir: «1 ünitelik toprak prodüktivitesi seviyesine ulaşmak için tarımda kullanılan en pahalı girdiler (sulama, gübreleme, motör gücü, çeşitli tarım makinaları vs.) endekslerinin işletmeler büyüdükçe, aşırı bir artma temayülü» taşıdığı görülmektedir.

«Nitekim 1963 yılında, 1 ünite toprak ürünü elde etmek için tarımda kullanılan bellibaşlı girdi endeksleri, devlet çiftlikleri için bir iken, Türkiye ortalaması 3, aile tipi çiftlikler için (yani 75 dekarlık aile işletmeleri) 1,5 - 2 ve daha büyük işletmeler için ise 3 ilâ 10 olarak hesaplanmıştır. Bunun mânası şudur: Devlet çiftliklerinde 1 ünite sulama, makina kullanma veya gübrelemeyle erişilen hektar başına ürün, büyük çiftliklerde 3 ilâ 10 misli sulama, makina kullanma, veya gübreleme ile elde edilmektedir.

Yukarıda belirtilen 2 no.lu sonuç (işletme boyları büyüdükçe hektar başına toprak ürünleri gelirinin düşmesi) büyük işletmelerin toprak faktörünü düşük seviyede değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Burada belirtilen sonuç ise, büyük işletmelerin en pahalı girdileri, yani sermaye faktörünü de çok düşük verimde kullandıklarını ortaya koyuyor. Emek faktörü bakımından da varılacak sonuç, diğerlerinden farklı değildir. Zira büyük işletmelerde makina, yani kıt olan sermaye faktörü el emeğinin yerini almakta, hem sektöre konulan bu makina düşük verimde kullanılmakta, hem de boş kalan insan gücü büyük sosyal

problemlere yol açmaktadır.»[509]

Eğer bu sonuçlara inanmak gerekirse, büyük çiftçilerin modern girdi ve makina kullanması derhal yasaklanmalıdır! Daha doğrusu, büyük işletmeler teçhizatları ile birlikte, derhal kamulaştırılarak, küçük çiftçilere dağıtılmalıdır. Toprak ve sermaye en verimli biçimde kullanılmak istenirse, büyük özel işletmeler, derhal devlet çiftlikleri hâline getirilmelidir. Bu takdirde, devletleştirilen özel işletmelerin verimi, bir çırpıda 3 ilâ 10 kat artacaktır! Bu sonuçlara inanmak güçtür. Fakat kapitalizme yönelen büyük çiftçilerin, modern tarım girdilerinden gereken ölçüde yararlanamadıkları ileri sürülebilir.

Türkiye'de işletme büyüklükleri ve verim arasında ilişkiler konusunda pek az araştırma yapılmıştır. Bu nâdir araştırmalardan biri Vural Öktem'e aittir.[510] Tarımsal istatistiklerin yetersizliğinin yanı sıra, yalnız bir yıla ait rakamlara dayandığı için ihtiyatla değerlendirilmesi gerekmekle birlikte. Vural Öktem'in vardığı sonuçlar ilgi çekicidir. Öktem, buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pirinç ve şekerpancarı gibi bitkileri kalori-buğday birimine indirgemiş, 1963 tarım sayımı sonuçlarına dayanarak işletme büyüklüğü - prodüktivite ilişkilerini incelemiştir. Bu hesaplara göre, küçük işletmelerde (1 - 500 dönüm) hektar başına prodüktivite 1,389 tondur. Orta işletmelerde (500-1000 dönüm) bu rakam 1,502 ton buğdaydır. Büyük işletmelerde (1000-50,000 dönüm) prodüktivite 2,467 ton buğdaya yükselmektedir. 5 bin dönümün üstünde çok büyük işletmelerde ise prodüktivite seviyesi 1,103 tona düşmektedir. Çok büyük işletmelerdeki bu dikkat çekici verim düşüklüğünün nedenleri belli değildir. Doğu'daki gibi ilkel metodlarla tarım yapan ve nispeten verimsiz topraklarda kurulu büyük işletmelerin ortalama prodüktiviteyi düşürdüğü düşünülebilir. Fakat rakamlar yine de küçük ve büyük işletmeler arasında önemli sayılabilecek bir verim farkını ortaya koymaktadır. Küçük işletmelere nazaran büyük işletmelerde prodüktivite yüzde 7,6 oranında yüksektir. Hesapların dışında kalan pamuk ve tütünde verimliliğe

gelince, sulanan pamukta genel eğilim işletme büyüdükçe verimin artması, tütünde ise işletme büyüdükçe verimin azalması biçimindedir. Eldeki yetersiz bilgilerle kesin yargılara varmaktan kaçınmak doğru olmakla birlikte, işletmelerin büyümesi ile prodüktivitenin genellikle artması mantıkî gözükmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri devletin izlediği politika, küçük çiftçiyi koruma çabalarına rağmen, daha çok büyük çiftçilerin yararına olmuştur. Makina, sulama, gübre, kredi, fiyat vb. politikalarından küçük çiftçiler pek az faydalanmışlardır. Demirel'in imzasını taşıyan Ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1963 sayımına dayanarak verilen bilgilere göre, çiftçi ailelerinin yüzde 68,7'sini teşkil eden küçük çiftçiler, modern girdilerden geniş ölçüde yoksun kalmışlardır. Ailelerin geri kalan üçte birinden azı, tarımsal makinalardan yüzde 60, artezyen kuyularından sulamadan yüzde 79, kanallardan sulamadan yüzde 68, sunî gübreden yüzde 79 oranında yararlanmıştır. İşletmelerin yüzde 40'ı hiç kredi alamamaktadır. Kredilerin önemli kısmı büyük işletmelere gitmektedir.[511] Tarımda en üstteki beşte bir aile dilimi, toplam tarım gelirinin yüzde 46'sını almaktadır. Buna rağmen uzun yıllar gelir vergisi dahi ödememişlerdir. 1963 yılından itibaren pek az bir gelir vergisi ödemektedirler. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın toprak dağılımını esas tutarak yaptığı gelir hesabına göre, 1963 yılında 6 milyar 172 milyon lira tarım geliri, vergi kapsamına girmekteydi. Bu yüksek tarım geliri sahiplerinin ödeyecekleri vergi miktarı 1 milyar 144 milyon lira idi. Ne var ki, gerçekte 125 milyon lira gelir gösterilmiş ve 24,5 milyon lira vergi ödenmiştir.[512] Prof. Kenan Bulutoğlu ve Prof. Gülten Kazgan'ın yaptıkları hesaplara göre, tarımda gelir vergisi mükellefi olan orta ve büyük çiftçiler, 1969 yılında 1 milyar lira gelir vergisi ödemeleri gerekirken 26 milyon lira ödemişlerdir. Arazi vergisi, 900 milyon liraya ulaşması gerekirken, 100 milyon lira civarında kalmıştır. Böylece büyük ve orta çiftçilere 1969 yılında 1,7 milyar lira tutarında bir vergi sübvansiyonu sağlandığı söylenebilir. Fiyat destekleme yoluyla da,

bu çiftçilere 1961-1969 döneminde yılda ortalama 500 milyon lira destek getirildiğine göre, 2,2 milyar lira tutarında bir sübvansiyon söz konusudur. Bu miktar 1969 yılındaki toplam tarım gelirinin yüzde 6'sı gibi yüksek bir düzeye ulaşmaktadır.

Imtiyazlı durumlarına rağmen, büyük çiftçiler, gelirlerini daha çok büyük şehirler burjuvaları gibi lüks tüketime yöneltmiş gözükmektedir. Esasen bunların çoğu büyük şehirlerde oturup arazilerini kâhya ile işletmektedir. Kenan Gürtan'ın yaptığı hesaplara göre, 1950 - 1960 döneminde tarım gelirinin ortalama olarak yüzde 3'ten az bir kısmı yatırımlara gitmiştir. Yani büyük çiftçiler tarım gelirinin yarısına yakınını almışlar, ama yüzde 3'ten az yatırım yapmışlardır.

Ege ve Çukurova'nın ağalıktan kapitalistliğe geçen büyük arazi sahipleri, tarımdan kazandıklarını İzmir, İstanbul, Adana ve hattâ Avrupa'da harcamaktadırlar. DPT'nin köy araştırması, «tarımsal gelir, tarımsal üretimin artırılmasında dahi değerlendirilememektedir» demektedir.[513] Yunusoğlu köyünde yaratılan net yatırım değerinin hemen hepsinin dışarıya aktarıldığı görülmüştür. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın hızlı bir kapitalist gelişmeye sahne olan Söke ve civarında yaptığı araştırma, bu gözlemi doğrulamaktadır: «Büyük gelir sahipleri, bunu, mahallî komünotelerin dışında, İzmir'de, İstanbul'da hattâ Avrupa'da sarf etmektedir.»[514] Milyar lira vergiden kurtulan ve devletin milyarlarca liralık yatırımdan büyük pay alan kapitalist çiftçiler, artan kazançlarının çoğunu Avrupa gezileri, çifte otomobiller, köşkler, yalılar, vb.'da tüketmektedirler. Tüccarın çiftçiliğe yönelmesi gibi, bazı kapitalist çiftçiler tarımdan kazandıklarını sanayie yatırmaktadır. Fakat bu hareket pek sınırlı kalmaktadır. Söke araştırmasında varılan sonuç şudur: Sermaye yaratabilecek grup özellikle Söke'de ve kısmen Selçuk'ta yerleşmiş olan geniş toprak sahibi çiftçilerdir. Fakat bunların yukarıda anlattığımız gibi alışılmamış iş konularına karşı davranışları ve değerleri böyle bir teşebbüse girişmelerine müsait değildir.[515]

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, artan devlet yatırımlarıyle tarım üretiminde önemli artışlar sağlamaya yönelmiştir. Tarım gelirinin yarısına yakınını aldıkları halde pek az yatırım yapan büyük çiftçiler yerine devlet yatırım yapacak ve bu yatırımlardan en geniş ölçüde büyük çiftçiler yararlanacaktır. Bu politika, «tarım reformu» adıyla sunulmaktadır. İlk Beş Yıllık Plan döneminde, 10 milyar lira yatırım yapıldığı tahmin edilmektedir. Bunun 6,5 milyar liradan fazlasını devlet gerçekleştirmiştir. İkinci Beş Yıllık Plan'da tarım yatırımları 16,9 milyar olarak hesaplanmaktadır. Bunun 11,5 milyar lirasını devlet yapacaktır. Üçüncü Beş Yıllık Plandaki 33 milyar tarım yatırımının 18 milyarını devlet gerçekleştirecektir. Tarım yatırımlarının yarısı sulama işlerine gitmektedir. Devlet, sulama için geniş yatırımlara girişmiştir. Devlet çiftçilere, tesislerin amortismanı bir yana, işletme giderlerini dahi karşılayamayacak sembolik bir bedelle su sağlamaktadır. Su birlikleri kurularak, tesislerin «faydalanacaklara devredilmesi ve işletilmesi» kararlaştırılmıştır.* Bunun yanı sıra, devlet, ucuz ticarî gübre ve Sonora örneğinde görüldüğü üzere iyi tohum verme, modern teknikleri yayma yolunda çaba göstermektedir. İzlenen politika, Menderes döneminde-kinden farklı olarak, tarım ürünleri fiyatlarını nisbeten sâbit tutarak, ucuz girdiler sağlama yoluyla verimi ve dolayısıyle kârlılığı arttırmayı amaç edinmişe benzemektedir.

---

* DPT uzmanı Nejat Ölçen, devletin sulama politikasını şöyle değerlendirmektedir; «Bugün uygulanan düzen, büyük ve pahalı sulama tesislerini devletin yapması, arazi sahipleri için hizmete âmade hâle getirmesi, sulama karşılığı olarak tesisin bakım ve giderlerini karşılayamayacak seviyede düşük sulama ücreti alması ve kanalların geçtiği sahada arazi sahiplerine ayrıca istimlâk bedeli ödemesi şeklinde uygulanmaktadır.» (*Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayınları, No. 1, s. 49). Buna rağmen, sulamadan beklenen verim artışı sağlanamamıştır. «İşletmeye açılan sulama tesislerinde, projede nazarı itibara alınan sulama sahasının ancak yüzde 20-30'unun fiilen sulandığı görülmektedir.» Ayrıca, «arazi sahipleri alıştıkları eski tarım metodları ile sulu ziraat yapmaya çalışmaktadır.» (s. 47 ve 48).

Krediler geniş ölçüde arttırılmıştır. 1970 sonunda tarım kredileri 10 milyara ulaşmıştır.* Gübre kredileri 1962'de 49,7 milyon iken, 1970'te 1 milyar 700 milyona yükselmiştir. Tohumluk kredileri 575 milyon lirayı bulmuştur. Traktör sayısı 1965'te 55 bin iken, 1973'de 156 bine ulaşmıştır. İlk kez olarak, tarım üretimini arttırmak üzere, iyi tohumluk, bol gübre, makina ve kredi sağlayarak tarım üretimini arttırmak için yoğun bir çaba gösterilmektedir. Bu politika ile, tarım üretiminin hava şartlarına bağlılıktan bir ölçüde kurtarılması ve verimin bir miktar arttırılması mümkün gözükmekteyse de, beklenen sonuçlar şimdilik elde edilememiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1975 Yılı Programı, traktör sayısının 150 bini aşmasına karşı, tarımda modernleşmenin yavaş gittiğinden yakınmaktadır. Plana göre, «tüm girdi kullanımı tarım kesiminin modernleşmesine olanak verecek düzeyde değildir.» Gerçekten hektar başına girdi kullanımı 1968 fiyatlarıyla 1968 yılında 431 lira, 1972 yılında 466 liradır. Fakat Hazine'ye milyarlara mal olma pahasına devlet eliyle ucuz girdi politikası izlenmektedir.

Bu politika, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da belirtildiği üzere, daha çok büyük ve orta çiftçilere olanak sağlayan bir politikadır. Devlet, büyük ve orta çiftçilerin tarım üretimini arttırmak amacıyla milyarlarca yatırım yapmakta ve sübvanisyonlar vermektedir.** Bu politika-

* Bir DPT araştırması, kredilerden esas itibariyle büyük ve orta çiftçilerin yararlandığını göstermektedir. Ziraat Bankasının doğrudan doğruya çiftçiye açtığı krediler, çiftçi işletmelerinin ancak üçte birini kapsamaktadır. Çiftçi ailelerinin 2/3'ü bu olanaktan yoksundur. Kredi alabilen çiftçi ailelerinin yüzde 80 kadarının aldıkları kredi 300 liranın altındadır. Buna karşılık 37 büyük çiftçi ortalama 626'şar bin lira kredi sağlamışlardır *(Köy ve Köylü Sorunu*, DPT 1967, s. 46-53).

** Devlet, tarımsal gelişmeyi sağlamak için, son yirmi yılın anlayışına göre normal olarak özel teşebbüsün yapması gereken tarımsal faaliyetlere yönelmektedir. Hayvancılık için yem mi lâzımdır? Yem sanayiini devlet kurmaktadır. Devletin Yem Sanayii T.A.Ş. yem fabrikaları açmakta ve özel teşebbüsü bun-

nın, tarımdaki kapitalistgelişmeyi hızlandırması beklenebilir.* Bu politikanın sonucu olarak, gelir dağılışındaki adaletsizlik daha çok artacaktır. 1963 yılında tarımdaki üst beşte bir aile, işlenen arazinin yüzde 61,50'sini elinde tuttuğu halde, tarım gelirinden aldığı pay yüzde 46 olarak hesaplanmıştır. Bu bile gelir dağılışındaki büyük bir eşitsizliğin ifadesidir. Planlı dönemde, toprakların geniş kısmını elinde tutan varlıklı çiftçiler yararına girişilen «tarım reformu», bunların arazilerinin verimini ve üretimini yükselttiği ölçüde, gelir dağılışındaki adaletsizlik genişleyecektir. Nitekim DPT araştırması, bu noktaya dikkati çekmektedir: «Türkiye'de toprak dağılımı strüktürü değiştiril-

---

lara ortak etmektedir. Sütçülüğü ve peynircilliği mi geliştirmeye ihtiyaç vardır? Özel teşebbüs sütçülük ve peynircilikte dahi başarısız kaldığından, devletin Türkiye Süt Endüstrileri Kurumu dört süt fabrikası kurmaktadır. Şarapçılık mı? İkinci Beş Yıllık Plana göre, İçki Sanayii İktisadi Devlet Teşekkülü kurulacak ve «özel sektörle şarap konusunda işbirliği yapacaktır. Bu teşekkül yoluyla şarap sanayiine yapılacak yatırımlar, esas itibariyle özel sektörün gelişmesini kolaylaştırıcı nitelikte olacaktır.» Sonra devlet şarap fabrikaları, özel sektöre devredilecektir (s. 380). Balıkçılık mı? Plan, «Bir iktisadî devlet teşekkülü gerekli» demektedir. Bu teşekkül, özel sektörle ortak tesisler yapacaktır (s. 392). Gıda sanayiinde, uygun nitelikteki hammaddeye mi ihtiyaç var? Bu iş için gerekli tesisler devlet tarafından kurulabilecek ve kooperatiflere devredilebilecektir (s. 392). Görüldüğü gibi, tarımda bir kapitalist sınıf yaratmak için hemen hemen her alanda iş devlete düşmektedir. Tarım ilâçları ise, çok kârlı bir alan olduğu için, yerli-yabancı özel teşebbüse bırakılmıştır. Bu ilâçların pahalılığı ve kalite düşüklüğü devamlı bir şikâyet konusudur.

* Bu politika, dünyadaki açlık tehlikesi üzerine ABD'nin Hindistan, Pakistan, Türkiye vb. gibi birçok ülkede telkin ettiği bir tarım kalkınması, denemesidir. Meksika tohumluğu, bu amaçla ABD tarafından Türkiye'ye getirilmiştir. Amerikan petrol şirketlerinin yararlanabileceği suni gübre fabrikaları bu programın parçasıdır. Amerikan Büyükelçisi Parker T. Hart'a göre, böylece, «Türkiye'de tarım alanında büyük bir devrim başlamıştır.» (13 Mart 1967, Diyarbakır konuşması).

meden yapılacak bir tarım reformunun, başarıya ulaşıldığı takdirde, şimdikinden çok daha eşitsiz bir gelir dağılımı yaratacağını güvenle söyleyebiliriz.»[516]

TARIM ÇIKMAZI

Adaletsizliğine rağmen, bu polityika, Türk tarımının ilkel manzarasını görünür bir gelecekte değiştirebilecek nitelikte midir? 1968 programı, büyük devlet yatırımlarına ve yardımlarına rağmen, ihtiyatlıdır: «Tarımda verimlilik henüz çok düşüktür. Bugün hektara 1000 - 1150 kgr. olan buğday verimliliği, önümüzdeki beş yıl içinde 1800 kgr.'ı aşamazsa, tarımsal sorunların ağırlığı devam edecektir.»[517] İzlenen politika, varlıklı çiftçilerin işletmelerinde verimi arttırarak, Türkiye'yi belli bir süre sonra belki zaman zaman buğday ithal etme durumunda kalmaktan kurtarabilir.* Çukurova ve Ege'de izlenen gelişme, buğday bölgelerinde de bir ölçüde gerçekleştirilebilir. Modern girdileri kârlı kullanabilen büyük çiftçiler, ortakçılarını tasfiye edebilirler ve arazilerini genişletebilirler. Fakat bu politika, pazar için pek az üretim yapan karasapana dayalı milyonlarca cüce işletmenin durumunu daha fazla kötüleştireceğe benzemektedir.

Türk tarımı hâlâ XVI. yüzyılda başlayan gerilemenin bütün ağırlığını taşımaktadır: Köy nüfusu, 65247 yerleşim noktasında (Köy İşleri Bakanlığı'nın son tesbitlerine göre

*Prof. Gülten Kazgan, Türkiye'nin buğday ithal etme durumundan kurtulamayacağını ileri sürmektedir: «Nüfus ve gelir artışlarının, buğday talebini artırmasına karşılık 1962-1967 yılları arasında ,buğday üretimi sadece yüzde 7 oranında, yani yılda yüzde 1'den biraz fazla artabilmiştir.» Toprak Mahsulleri Ofisi kayıtlarına göre, 1963 yılında 489 bin ton, 1965'de 358 bin ton, 1966'da 289 bin ton, 1969'da 652 bin ton ve 1970'de 846 bin ton buğday ithal edilmiştir. 1971 ve 1972'de yeterlilik sağlanmıştır, durum nisbeten daha umut verici gözükmektedir. Buna karşılık, pamuk, şekerpancarı ve ayçiçeği gibi sanayi bitkilerinin üretim ve veriminde, sulama ve modern girdi kullanımının yaygınlaşması sayesinde, önemli gelişmeler sağlanmıştır.

704 bin, İçişleri Bakanlığı tesbitlerine göre, 74 bin) yaşamaktadır. Muhtarlı yerleşim birimleri, 35 bin 392'dir. Köy nüfusunun yüzde 34'ünü teşkil eden 6,5 milyon kadar nüfus, 500 kişinin altında muhtarlı yerleşim birimlerinde oturmaktadır. Köylülerin yüzde 70'ine yakını, binin altında nüfuslu köylerde bulunmaktadır. 150'den az nüfuslu köylerin topfam köy sayısına oranı yüzde 7,5 ve 2 binden fazla nüfuslu köylerin oranı ise yüzde 1,2'dir. Köylerin yüzde 30'una yakınında dağınık bir yerleşme vardır. Köylerin yüzde 85'i, yaz-kış geçit veren yoldan yoksundur. 65 bin ufak yerleşme birimi ve izolasyon, gelişmeyi frenlemektedir.

Köylerin 5020'si orman içinde kurulmuştur, 8250 köyün de toplu tarım arazisi ormana bitişiktir. Bu 13270 köy, orman köyü sayılmaktadır. Bu köyler, yaklaşık olarak 7 milyon nüfusu barındırmaktadır. «Orman köyleri, konum yerlerinin doğal özellikleri sonucu olarak, oldukça sınırlı gelir imkânlarına sahip bulunuşları, çalışma şartlarının güçlüğü ve iklim dolayısıyle çalışma imkânlarının belirli ve kısa mevsimlere inhisar etmesi, kuruluşları yönünden köy adı altında teorik olarak birleştirilmiş dağınık mahallelerden, hattâ dağınık ve izole evierden meydana gelmiş olmak gibi kendilerine özgü özellikler göstermektedir.»[518] Fakirlik, izolasyon ve kaynakların yetersizliği, pazarla pek az ilgili bu köylerde gelişme olanaklarını ortadan kaldırdığı kadar, ormanların tahribi, orman kavgaları ve yüzbinlerce orman dâvası gibi olumsuz gelişmelere yol açmaktadır.

Orman Genel Müdürlüğüne göre, orman köylerinin üçte birini başka yere nakletmekten başka çare yoktur. Ne var ki, bugünkü şartlarda bu köyleri nakledecek yer de yoktur. Gerekli organizasyon ve yatırım güçlükleri de hesaba katılırsa, orman köylerinin nakli bir edebiyattan ibaret kalmaktadır. Orman Genel Müdürlüğü, geri kalan köylerin bulundukları yerde kalkındırılacağını ileri sürmektedir. Fakat nasıl kalkındırılacaktır? Bunun yolu bulunmuş değildir. Orman köyleri sorunu, tam bir çıkmazdadır.

Daha genel planda, tarımdaki işletmelerin büyük co-

ğunluğu cüce işletmelerdir. 1952 - 1963 arasında 50 dönümden az toprağı işleyen işletmelerin sayısı 562 bin artarak 2 milyon 132 bini bulmuştur. 1 - 5 dönüm arasında 399 bin, 6 - 10 dönüm arasında 375 bin, 11 - 20 dönüm arasında 495 bin işletme vardır. 20 dönümden düşük arazili 1.268.812 işletme vardır. Bunlar çiftçi ailelerinin yüzde 40,91'ini teşkil etmektedir.* Bunlar arasında pamuk, sebze ve meyve gibi nisbeten yüksek gelir sağlayan ufak işletmeler bulunmakla birlikte, cüce işletmelerin çoğu ilkel metodlarla kendi için üretim yapan ve pazarla az ilgili birimlerdir. DPT araştırmasında belirtildiği üzere, «İşletmelerin küçülmesi ve toplam işletmeler içinde mutlak sayılarının artması gelir düşmesine sebep olmakla ve bu türlü işletmeler, pazar için üretime ve tarımsal üretimi geliştirmek için sermaye terakümü sağlama değil, kendi kendilerine bile yetmez hale gelmektedir.»[519] Öte yandan ailelerin işledikleri arazi, başka başka yerlerdeki ufak parçalardan ibarettir. İşletmelerin yüzde 90'ı bu durumdadır. İşletmelerin dörtte biri ayrı ayrı yerlerde 10'dan fazla arazi parçası işlemektedir. 1970 yılı tesbitlerine göre, işletme başına düşen ortalama parça sayısı 5'tir. Cüce işletmelerin yanı sıra, işletmelerin gittikçe artan bu parçalanmış durumu güçlükleri çoğaltmıştır. Toprak yoğunlaşması ve artan nüfusun baskısı yüzünden, mer'a ve ormanlar geniş ölçüde tahrip olunmakta, bu da erozyonu beslemektedir. DPT araştırmasına göre, «Bugün tarımsal arazimizin 6 milyon hektarının orta, 4 milyon hektarının şiddetli ve 8 mil-

* 1963 yılında Bâlâ ve Keskin'de 578 küçük tarımsal işletmede yürütülen araştırma, ufak işletmelerin pek az sermayeye sâhip bulunduğunu göstermektedir. Başlıca sermayeyi yüzde 78,33 ile toprak ve bina teşkil etmektedir. Âlet ve makina sermayesi yüzde 3,3 gibi çok düşük orandadır. Tohumluk, kimyevî gübre, hayvan yemi, mücadele ilâçları ve benzeri maddeleri gösteren yardımcı maddeler sermayesinin oranı yüzde 4,43'tür. İşletmelerin para mevcudu yok gibidir. (Doç. Dr. Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1969, s. 87).

1970 Tarım Sayımına göre, 50 dönümün altındaki işletmelerin oranı, yüzde 68,8'den yüzde 75'e geçmiştir.

yon hektarında çok şiddetli erozyon mevcuttur. Bu konudaki kamunun çabaları oldukça sınırlı, çiftçi çabalarının yok denecek kadar az oluşu, konuyu daha ciddî hale getirmektedir.»[520]

Toprak israfı gibi, ciddî bir emek israfı vardır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planına göre, tarımda 1967 Aralık-Şubat döneminde 7,8 milyon, Mart - Mayıs döneminde 5,66 milyon, Haziranda 5,65 milyon, Eylül - Kasım döneminde 5,358 milyon kullanılmayan işgücü vardır. Bu rakamlar mevsimlik işsizliğin büyüklüğünü göstermektedir. Ayrıca tarımda çalışmanın en yoğun olduğu Temmuz - Ağustos döneminde 910 bin kullanılmayan işgücü bulunmaktadır ki, bu rakam, gizli Işsizlerin sayısını belirtmektedir.

Nüfus hızla artmakta, fakat ekilen arazinin sınırına varılması dolayısıyle, tarımda istihdamı çoğaltma çabaları sınırlı kalmaktadır. Birinci Beş Yıllık Plan, tarımda istihdam artışını 700 bin olarak öngörmüştür, ama gerçekleşme 212 binden ibarettir. İkinci Beş Yıllık Plan, tarımda 675 bin kişilik istihdam artışını varsaymaktadır. Prof. Gülten Kazgan artışın 246 ilâ 294 bin civarında olacağını hesaplamaktadır.[521] Gerçekte artış değil azalma olmuştur. Tarım dışı sektörlerde de istihdam artışı gerekenin bir hayli altındadır. Toplam istihdam artışı, İlk Beş Yıllık Plan'da 2,1 milyon hesaplanmış, gerçekleşme 1,2 milyon olmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Plan, tarım dışında işsizlerin sayısının, Avrupa'ya işçi ihracına rağmen, 1972'de 750 bin iken, 1977'de 1 milyon 100 bine çıkacağını hesaplamaktadır. Bütün ekonomide işgücü fazlası, 1972 yılında 1 milyon 600 bindir, fazlanın 1977'de 1 milyon 800 bine yükselmesi beklenmektedir. Tarımsal iş olanakları tükenmiştir. Şehirlerde iş olanağı ise sınırlıdır. Halbuki toprağını yitiren topraksız tarım işçileri, durumları ağırlaşan ortakçılar, orman köylüleri ve cüce işletme sahibi alleler için bugünkü şartlarda tek çıkış yolu, şehire göç etmektir. Ağır sanayi temeline dayanmayan, makinasından hammaddesine kadar dışarı bağlı, dolayısıyle döviz olanaklarıyle sınırlı cılız tüketim

sanayii, bu çıkış yolunu da geniş ölçüde kapatmaktadır. Şehirlere akın, bugünden gecekondu, işsizlik vb. gibi çözülmeyen sorunlar ortaya çıkarmıştır. 1950-1965 döneminde köy nüfusu 4 milyon 911 bin artarken, şehir nüfusu 5 milyon 511 bin çoğalmıştır. 1965-1970 döneminde köy nüfusu ancak 854 bin artarken, şehir nüfusu 3 milyon 422 bin kişi artmıştır. Köyden şehire akın, şehrin ihtiyaç duyup köy nüfusunu çekmesinden çok, köy itiminin sonucudur. Şehir, hiçbir zaman köyden akan nüfusu emebilecek kapasiteye ulaşmamıştır. Bu nedenle, tarımda nüfus baskısı ve dolayısıyle toprak kavgaları gittikçe artmaktadır ve önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenmelidir. Basında büyük yankılar uyandıran Elmalı olayları, artan toprak sıkıntısının çarpıcı bir örneğidir. Benzer olaylar, Türkiye'nin hemen her yerinde görülmektedir ve tarımda izlenen politikanın yol açtığı arazi yoğunlaşması, bu çatışmaları azaltıcı değil, ağırlaştırıcı yöndedir.

Gerçek bir tarım kalkınması, milyonlarca köylünün âtıl işgücünün seferber edilmesi ve milyonlarca cüce işletmenin verimli tarım yapacak birimler hâline getirilmesi demektir. Mevcut mülkiyet ilişkileri içinde, bu yoldaki çabalar bir gösterişten öteye gitmemektedir. Köy kalkınmasın için, halkın gönüllü katılması öngörülmüştür. 1966 yılında köy yapımına halkın katkısı, devlet yatırımının ancak yüzde 6'sından ibarettir. Esasen girişilen işlerin çoğu, üretimle doğrudan doğruya ilgili olmayan refah projeleridir ve siyasî iktidarlarca devlet kesesinden pek az sayıda köye verilen bir cins rüşvet niteliğindedir. Hatırlatalım ki, üretim şartları zorlayınca, Orta Sakarya Köylüleri, Eskişehir'e kadar altı büyük yolu kendi başlarına yapmışlardır. Pazara kamyonla gönderilecek ürünü ve taşıt aracı olmayan köylülerin yol inşaatına pek az ilgi duyacakları açıktır.

«Boş zamanları değerlendirmek ve yeni iş alanları yaratmak için köy el sanatlarını geliştirelim» denmiş ve köy el sanatları eğitimine girişilmiştir. Bu eğitimden yararlananlar 1962'de 1500, 1963'de 1667, 1964'te 2496, 1965'te

3035, 1966'da 1759 kişidir. Köydeki ekonomik gelişmeyle birlikte gitmediği ve bir ihtiyaca cevap vermediği için köye yeni sanatlar sokma projesi de bir fanteziden ibaret kalmaktadır. Esasen köyde halıcılık vb. gibi el sanatlarıyle uğraşanlar, aracı çemberinden kurtulamamaktadır. El sanatını bir gelenek olarak devam ettirmekte olanlarla, ki bunlar üretici durumundadır, kurslar yoluyla sanat sahibi edilenlerden çevirme sermayesini bulanlar ürettikleri ürünleri ancak ve yüksek ücretle aracılar vasıtasıyle yapabilmektedirler. Durumun böyle oluşu, bazan maliyetin, satıştan fazla olmasına sebep olmakta, bu takdirde de zanaatkâr ya zanaatini icra etmemekte ya da emeğini ciddî olarak sömüren ve el sanatı ürünü yapanların işçiliğine yönelmektedir.»[522]

Planda, «İşletmelerin küçüklüğü ve dağınıklığı üretimi kısıtlayıcı bir faktördür, arazi toplulaşması şarttır» buyurulmuştur. Ama bu yolda da ciddî bir adım atılamamıştır. DPT araştırması, arazi toplulaştırması çabalarını şöyle değerlendirmektedir: «Yoğun tarıma yönelme zorunluğu, arazide toplulaştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu konudaki düşünce ve programların gerçekleştirilebilmesinin, kadastrosu yapılmadan bir yerde, başka bir deyişle hukukî ve geometrik durumu saptanmamış arazilerde olanaksız olduğu bilinmektedir. Bu durum muvacehesinde, memleketimizde arazi toplulaştırmasıyle ilgili tercihler, teorik tercihler olarak kalmaya mahkûm gözükmektedir.»[523]

Kooperatifçilik mi? DPT araştırmasından öğrenmekteyiz ki, Bütün Türkiye'de kooperatifçilere ait tek bir traktör vardır! Kooperatiflerin büyük çoğunluğu Ziraat Bankası kredilerinden yararlanmak amacıyle kurulmuş ve sermayeye katılma payı dahi genellikle banka kredisinden sağlanmış teşekküllerdir. Üstelik, Türkiye'de kooperatif deyince, ufak çiftçileri bir araya getiren bir örgüt akla gelmemelidir. İleride göreceğimiz üzere, kooperatiflere büyük çiftçi ve tüccar hâkimdir. Kooperatif kredileri, dolaylı ya da dolaysız yoldan, bunlara gitmektedir. Tarım Satış Kooperatifleri, devlet fonlarıyle onları destekleyici bir rol

oynamaktadır. Bu nedenle kooperatifçilik, isminin çekiciliğinden yararlanılarak, daha çok muhtaç olmayanlara devlet yardımı sağlama yolu olmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Plan, sun'î kooperatifleşmenin yayılmasından söz etmektedir.

Eğitim mi? Bugünkü hâliyle, milyarlar harcanmasına rağmen, köylüyü okutma çabası okuma-yazma öğrenme, köylünün üretim şartlarında bir değişiklik yaratmadığı için, pek az yararlı olmaktadır.* DPT araştırmasına göre, «Köylü vatandaşın okuma - yazma öğretiminin vatandaşın daha iyi bir hayata kavuşturulmasında, ona kazandırılması istenen önemli bir araç olarak değil, tüm vatandaşları okuryazar hale getirmek gibi kısmen romantik sayılabilecek bir amaç olarak ele alınmasından ileri gelmektedir.»[524]

TEFECİ VE ARACI EGEMENLİĞİ

Küçük çiftçiler, arazi yetersizliğinin yanı sıra, kredi ve pazarlama bozuklukları dolayısıyle, olanaklar gelişmeye elverişli bulunduğu hallerde dahi, bundan çok kez yararlanamamaktadır. Pazar için üretim yapan küçük işletmelerde, borçlanma ve düşük fiyatlı satışlar, yaratılan ge-

* TÖS'ün düzenlediği Devrimci Eğitim Şûrası'nda, Doğuda yeni açılan üç sınıflı bir ilkokulda göreve başlayan genç bir öğretmenin yaptığı açıklama düşündürücüdür: Öğretmen, köylülere «Çocuklarınız okuma-yazma öğrenme mutluluğuna kavuşacak, oysa siz bu mutluluğu tatmadınız» demiştir. Halbuki köylülerin bir kısmı askerlikte okuyup yazma öğrenmiştir. Bunlar öğretmene «Biz o mutluluğu tattık, ama artık tatmaz olduk, çünkü öğrendiğimizi unuttuk» cevabını vermişlerdir. Köylülere göre, «*köy yerinde okumanın, yazmanın gereği yoktur.*» Peki, öğretmenin sevinçle okula kaydettiği çocuklar ne olacaktır? «Merak etmeyin» der köylüler, «*Hükümetin emri emirdir, onları okula göndereceğiz. Yazma, okuma öğrenecekler, ama onlar da bizim gibi unutacaklar öğrendiklerini.*»

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, bu görüşü doğrulamaktadır: «İlkokulları bitirenlerin yüzde 52'si mesleğe yönelmiş örgün, ya da yaygın bir eğitimden geçmeden iş hayatına girmekte, ilkokulda öğrendikleri pratik olmayan bilgileri de bir süre sonra kaybetmektedirler.» (Resmî Gazete, 27.11.1972, s. 47).

ğerin tefeci ve tüccara aktarılmasına yol açmaktadır. Bu yüzden geçimini zor sağlayan küçük çiftçileri modern girdiler kullanarak üretimlerini arttırmaları engellenmektedir. DPT'nin köy araştırması, bu engeli şu sözlerle ortaya koymaktadır: «Memleketimizdeki tarımsal işletmelerin büyük bir çoğunlukla cüce işletmeler oluşu, üretimin düşük bulunuşu, pazarlamanın aracılar vasıtasıyle yapılışı, bu işletmeleri, büyük işletmelere göre üretimde ve ürünlerin değerlendirmesinde daha sınırlı ve işletme çıkarları yönünden daha olumsuz şartlar içinde çalışmaya zorlamaktadır.

Bugün, üretimi yaygın tarım yoluyla arttırma olanakları kalmadığından, yoğun tarım yoluyla arttırma zorunlu hale gelmiştir. Yoğun tarım, birim tarım arazisinden azamî oranda ürün elde etmeyi ifade etmektedir.

Birim tarımsal araziden en yüksek oranda ürün elde edebilmek, tarıma, gübre, tarımsal ilâç, sulama, âlet ve makina gibi yeni tarımsal araçların girmesini, çiftçinin toprak işleme, ekim, dikim, gübreleme, ilâçlama, hasat, hayvan besleme ve bakımı gibi işlerini tekniğin gerektirdiği gibi yapmasını sağlayıcı tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir.

Küçük ve orta işletmelerin ürettiklerlnin, ancak, tüketim ihtiyaçlarını karşılayabildiklerl, bunun sermaye birikimini engellediği ve anılan işletmelerin yeni hasat mevsimine çok defa, asgarî tüketim sermayesinden dahi yoksun olarak girdikleri, mevcut tarımsal kredi potansiyelinin yetersizliği, kredi dağıtım sisteminin dengesiz bulunuşu, bunun sonucu olarak kredi ihtiyaçlarını çok yüksek faizle tefeciden sağlama durumunda bulunuşları, ürettikleri ürünleri yüksek bir ücretle ve aracı denen organlar yoluyla pazarlayabilmesi, anılan işletmelerin, yoğun tarımın gerektirdiği çalışma düzenine ulaşmalarını engelleyen başlıca ortak sorunlar»dır.[525]

Tekel ve Ticaret Bakanlıklarından sağlanan rakamlara dayanarak yapılan bir tütün araştırması, ekicinin aracıya çalıştığını göstermektedir: 1964 yılında ihracatçı tüc-

car, 611 milyon lira ödeyerek 90 bin 394 kilo tütün satın almıştır. Bu mübayaa Merkez Bankasından sağlanan 600 milyon lira kredi ile gerçekleştirilmiştir. Tütünün ortalama alım fiyatı, 676 kuruştur. Tüccar, depolama, işleme vb. için kilo başına 328 kuruş harcadığını iddia etmektedir (Bu masrafların 200 kuruşu aşmayacağı ileri sürülmektedir). 328 kuruş masraf üzerinden, 1 kilo tütün 1964 yılında ihracatçıya 1004 kuruşa mal olmuştur. Ortalama ihracat fiyatı ise 1260 kuruştur. Bir kilo tütünden ihracatçının kârı, 526 kuruştur. Toplam bedel, 231.408.640 liradır. Bu para, 100 kadar ihracatçı arasında paylaşılmıştır. İhracatçının ortalama kazancı, 2 milyon 314 bin liradır.

450 bin ekicilden yaklaşık olarak yarısı, yani 227 bin kadarı, tütününü ihracatçıya satmıştır. Bakanlıkların verdiği bilgiye göre, 1964 yılı ortalama tütün maliyeti 620 kuruştur. Ekici 620 kuruşa mal ettiği tütününü 676 kuruşa, yani yüzde 10'dan az bir kazançla satmıştır. Kilo başına 56 kuruş kazanç, 90 bin 394 kilo tütünde 50 milyon 620 bin lira etmektedir ki, bu rakam 227 bin ailenin yıllık kazancını belirlemektedir. Aile başına düşen yıllık ortalama kazanç, 223 liradır!

1967 yılında ABD uzmanları ve Tarım Bakanlığı'nın yerinde yaptığı bir araştırmaya göre, sebze ve meyva üretiminde en büyük payı aracı almaktadır. Üretici fiyatı 100 kuruş olan bir ürün, beş kata yakın artışla 475 kuruşa tüketiciye ulaşmaktadır. Araştırma sonucu şöyledir:

ÜRETİCİ, TOPTANCI, PERAKENDECİ FİYATLARI (1967)

Ürün cinsi	Üretici fiyatı Kgr./Kuruş	Toptancı fiyatı Kgr./Kuruş	Tüketici fiyatı Kgr./Kuruş
Domates	25	100	120
Yeşil biber	50	100	300
Patates	25	85	150
Patlıcan	25	100	200
Soğan	80	165	250
Elma	50	175	300
Üzüm	60	125	180
Oran	100	270	475

Söke'de Ziraat Teknisyenliğinden ve Bölge Ziraî Araştırma Enstitüsü'nden sağlanan bilgilerle yapılan bir incelemeye göre, pamuk ekicisinin tarla kendisinin ise dekar başına maliyeti 249 lira, dekar başına sağladığı ürün bedeli 339,90 liradır. Ekicinin emeğine karşılık, dekar başına 84,90 lira kalmaktadır. Ne var ki, diyelim 50 dekarlık bir arazide pamuk eken çiftçi, krediye muhtaçtır. Banka ve kooperatiften ihtiyacının ancak dörtte birini karşılayabilmekte, çaresiz tefeciye başvurmaktadır. Bu nedenle, dekar başına faiz yükü 66,60 lirayı bulmaktadır. Bu çiftçinin dekar başına kazancı 16,30 lira, toplam yıllık geliri ise 815 liradır. Faiz yükü binmeseydi, ufak çiftçinin geliri 4245 lira olacaktı.[526]

Söke'de tefecilerin vergi kaçakçılığı ihbarı üzerine, yerinde soruşturma yapan hesap uzmanları, durumu şöyle tesbit etmişlerdir: «Ege mahsullerinin zenginliği, doğrudan doğruya tefecinin eline geçer. Tefecilik, Ege'de almış yürümüştür... Mekanizma şudur: Zıraî krediler yetersizdir ve nüfuzlu ağa ve tüccarın elinde toplanmaktadır. Krediye muhtaç çiftçinin tefeciye başvurmaktan başka çaresi yoktur. Ziraat Bankasının dışındaki bankalar, tüccar kefaletiyle kredi verir. Bundan yararlanan tefeciler, yüzde 200'e kadar faizlerle borç vermektedirler. Yüzde 40'tan aşağı faiz yoktur. O da insaflılarda. Genel olarak faiz, yüzde 87 oranında, Söke, 120 milyon liralık pamuk üretir. Zıraî kredi ihtiyacı 50 milyon lira civarındadır. Halbuki bankaların Söke'de kredi plasmanları en kabadayı hesapla 10 milyon lira kadardır. Bu durum karşısında at oynatmak için verimli bir alan kalmaktadır. Bunlar yıllardır burayı insafsızca sömürmüşler ve Ege'nin zenginliklerine sahip çıkmışlardır. Tarım üretiminden köylülerin eline toplu para geçen her yerde bu düzen işleyecek ve zenginlikler, onu üretenlerin değil, insafsız tefecilerin olacaktır. Tabiî ki bu sömürücüler, vergi ödemeyeceklerdir.»[527]

Fındık ekicilerinin durumu da ötekilerden farklı değildir. Cumhuriyet gazetesinde Yılmaz Çetiner'in **Fındık Tefecileri** röportajında, Karadeniz'de tefecilik konusunda söylenenler dile getirilmektedir: «Tefeci bir aylığına ver-

diği paraya yüzde 50 - 60 faiz alıyordu. Ama sadece bir aylığına... Yüzde 40 isteyen tefeci hayır duasını da kazanıyordu köylünün... Onlara namuslu, helâl süt emmiş deniliyordu...» Çetiner'in dediklerine göre, o yıl Karadeniz'e fındıktan 900 milyon lira girmiştir. Fakat «bu paranın 400-500 milyon lirası adedi 300'ü geçmeyen irili ufaklı tefecilere» gitmiştir. Rakamların sıhhati tartışma götürebilse de, tefeci tüccarın fındık ekicisinin ürününden önemli bir pay aldığı muhakkaktır. Yılmaz Çetiner, bu paranın İstanbul'da apartman ve arsalara, hattâ Avrupa'da bina, arsa ve hisse senetlerine gittiğinin ileri sürüldüğünü yazmaktadır.[528]

Tefecilik, pazar için üretim yapan küçük işletmelerin bulunduğu bölgelerde büyük faaliyet alanı elde etmektedir. Pazara satacak fazla bir şeyi ve verimli toprağı olmayan bölgelerde, alınan borcu karşılayacak ürün bulunmadığından, tefecilik daha küçük çapta kalmaktadır. Bununla birlikte, çok çeşitli biçimlere girerek, tefecilik, burada da yaşamaktadır. Köylü, ilerde emek gücüyle ödemek üzere borçlandırılmaktadır. Borç, parayı verenin işlerinde çalışmakla olduğu gibi, köyde ve şehirde üçüncü kişilerin işlerinde çalışmakla da ödenebilmektedir. Borçlanan Orta Anadolu köylüleri, borçlarını karşılamak üzere, sahil bölgelerine «gurbet»e gitmektedir. Hasat mevsiminin çok kısa olduğu Doğu illerinde, işçi gündeliği bu kısa sürede 15 liraya kadar yükselebildiği için, kışın verilen borç karşılığı, köylünün emeğinin ucuz fiyatla kiralandığı görülmektedir. Henüz doğmamış kuzular bile tefeciliğe konu teşkil etmekte, köylü doğacak kuzularına karşılık borçlanmakta ve böylece kuzular ucuz fiyatla elden çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi, tefecilik, birçok halde aracılıkla birlikte gitmekte ve bedeli düşük fiyatla peşin ödenen «alivre» satış niteliğini kazanmaktadır. Aracı ve tefeci, sık sık aynı kişi olmakta ve satış kooperatiflerinin varlığına rağmen, köylünün kooperatifin daha yüksek fiyatlarından yararlanmasını kısıtlamaktadır. Köylünün ucuz fiyata kapattığı ürününü yüksek fiyatla başka alıcılara ya da koope-

ratife satarak, kooperatifçilikten faydalananlar, birçok halde tefeci tüccarlar olabilmektedir. DPT'nin köy incelemesinde bu durum şöyle belirtilmektedir. «Yüksek fiyat politikası uygulanmasında, çoğunlukla küçük işletmeler alivre satışlar yoluyla hasat sonunu bekleme gücü olmadığından, ürününü elden çıkarması sebebiyle yararlanmamakta, bu takdirde aracı diye adlandırılan müessese büyük menfaatler sağlamakta ve kuvvetlenmekte, diğer yandan fazla üretim yapan ve hasat sonuna kadar bekleme gücü ve bekletme olanakları bulunan (depo vb.) büyük işletmeler direkt olarak yararlanmakta, sonuç olarak, uygulanan politika, tarım sektöründeki gelir dağılımına olumsuz yönde etki etmektedir.»

«Aracı, taptığı işin karşılığı olarak, hem üreticiden hem de tüketiciden yüksek ücret almakta olduğundan, kazancı tüketen ve bilhassa üretenin kaybı pahasına çok yüksek olmakta, ayrıca aracı, sosyal yapı içinde önemli ve kuvvetli bir baskı unsuru hâline gelmektedir.

Bundan başka zaten tarımsal işletmelerin büyük bir çoğunluğunun düşük verimli küçük işletmeler oluşu, bunların üretimi arttırmak için yatırım yapmasına, tarımsal sermaye terakümü olmadığından engel olmaktadır. Bu tüketimdeki gelişmelerin, üretime geçirilemeyişinin bir sonucu olarak gözükmektedir.

Bu durumu düzenleyecek başlıca unsur olan örgütleşme, üreticide mevcut isteğe rağmen, gerçekleştirilememektedir.»[529]

Ağa, tefeci ve aracılar, faaliyetlerinin ekonomik açıdan parazit ve aşırı sömürücü niteliğine rağmen, köylülerce her zaman zalim bir sömürücü olarak görülmemektedirler. Köylüyü aşırı sömürmekle birlikte, bunlar belli toplumsal fonksiyonları yerine getirmekte, köylünün şehirdeki işleri, ihtiyaçları vb. ile ilgilenmektedirler. Doğu'da genel valilik ve komutanlık yapmış olan Abdullah Paşanın sözleri bir ölçüde gerçeği dile getirmektedir: «Bir hakikatı bir türlü kavrayamadık. Bir adam iki efendiye birden hizmet edemez. Ya devlet, ya şeyh ve beyler! Devlet, şeyh

ve beylerin bu halka yaptığı hizmetleri aynı süratle, aynı kolaylıkla yerine getiremezse, elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır. Şeyh ve bey mahallindeki haksızlıkları ve meseleleri kendi geleneklerine, inançlarına göre hemen hallediyor. Bize gelince, bir nüfus kâğıdı çıkarmak için adamları on gün dağlardan, taşlardan yaya yürüterek şehire getiriyoruz. Şeyh bir koyun hırsızını kendi ölçülerine göre hemen cezalandırıyor. Biz aynı hırsızı, koyunu çalınan adamı, şâhitleri günlerce yürüterek şehire indirip aylarca mahkemelerde süründürüyoruz. Bu halk, şu şartlar içinde elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır ve kalacaktır.»[530] Cumhuriyet'ten beri şeyh ve beylerin bu devlet içinde devlet durumu hayli azalmıştır. Fakat yine de köylülerin hükümet kapısındaki işlerini, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada onlar rol oynamaktadır.

İşin ilgi çekici yanı, prekapitalist ilişkilerin ortadan kalktığı Batı illerinde dahi, köylünün ihtiyaçlarını karşılayacak yeni kurumlar yerleşmediği için, yeni kapitalist düzende eski prekapitalist düzenin bazı fonksiyonları devam etmektedir. Yeni düzenin bu fonksiyonları görecek kurumları gelişinceye kadar, önce beliren kurum, bu fonksiyonları yüklenmektedir. Kömür ve kömür ticaretinin hızlı bir gelişmeye yol açtığı Ereğli'de toprakla hiçbir ilgisi olmayan ve tam bir kapitalist zihniyetle çalışan tüccar ile köylü arasındaki ilişkiler, bu durumun dikkat çekici bir örneğini vermektedir. Ereğli'de kapitalist tüccar, beylik ve ağalıkla bir ilgisi bulunmadığı halde, prekapitalist düzenin bey ve ağalarına düşen bazı fonksiyonları yerine getirmektedir. Mübeccel Kıray, Ereğli araştırmasında, «tampon fonksiyon» adını verdiği bu ilişkileri şöyle açıklamaktadır: «Ereğli bölgesinde her köylü bütün ihtiyaçlarını kasabadan, kasabadan da belirli bir tüccardan gidermektedir. Bazan bütün köy bir tüccara gider. Böyle hallerde o tüccarın o köy üzerindeki nüfuz ve etkisi, çok kere muhtardan, jandarma kumandanından, hattâ kaymakamdan fazladır. Bazan aynı köyün türlü grupları kasabanın türlü tüccarları ile alışveriş ederler. O zaman tüccarın

nüfuzu, sadece alışveriş eden köylü üzerindedir. Köylünün kendisi, karısı, kızı, ya da ailesinden kim varsa, kasabaya indiği zaman, ihtiyaçlarını kendi tüccarlarının dükkânından veresiye olarak alırlar. Bu borç yalnız tüccar tarafından kaydedilir. Ödenmesinin belirli birkaç yolu vardır. Bunlardan birincisi, bir grup köylü tarafından yetiştirilen ve büyük şehirlere ihracı para getiren çilek mahsulüdür. Ikincisi, gene ihracı bir değer olan kerestedir. Bu iki ürüne mahsuben borçlanma, büyük ihtiyaçları karşılar. Üçüncü ödeme yolu, kömür işçiliğinden alınan gündeliklerdir. Köylü, havzanın işçi programına uygun olarak bir ay kömürde çalıştıktan sonra köyüne dönerken tüccarına uğrar, kazancının büyük bir kısmını borcuna, bazan tekrar alacağı mallara mahsuben yatırır. Köyde kaldığı bir ay zarfında kendisi, ocağa gittiği zaman ailesi, yani iki ay, evinin ihtiyacını gene borçlanarak aynı tüccardan sağlar. Ve bu fasit daire, böylece devam eder. Bu mekanizma, kasabadaki birçok küçük esnaf ailesi için de böyledir.

Bölgede özellikle kadınların yetiştirip sattığı tavuk, yumurta, sebze, meyva, ya da av derisi gibi sekonder ürünleri dahi köylü, daha iyi fiyatla başkasına satmaktansa, tüccarına götürmeyi tercih eder. Böylelikle ağa,* ya da tüccar hem kendi malını kendi tesbit ettiği şartlar ve terimlerde satar, hem de köylünün para edecek ürünlerini, gene kendi koyduğu fiyattan alır. Bu alışverişte kredi, faiz, vade ve benzeri terimler gene tüccar tarafından kararlaştırılır.»

Buraya kadar aracı - köylü ilişkisi söz konusudur. Fakat bu ilişki, bundan ibaret kalmamaktadır. Tüccar, tatlı ticaretini yürütebilmek için, prekapitalist düzende ağaya düşen fonksiyonları da benimsemektedir. Mübeccel Kıray'ın sözleriyle, «Köylünün, mahsulün yetiştiği devre dışında paraya ihtiyacı çoktur. Bunu en kolay tüccarından temin etmektedir. Gerekli parayı gerektirdiği anda hiçbir

* Ağalıkla ilgisi olmayan tüccara, kasabalılar «tüccar», köylüler ise «ağa», daha doğrusu «ağam» demektedirler.

formaliteye ihtiyaç göstermeden tüccarı verir. Daha sonra çok yüksek faiz ödese, bütün geleceğini onun eline teslim etse de, o anda ihtiyacı olan parayı hemen temin etmesinin köylü için hayatî önemi vardır. Köylüler, pek bankaya gitmek istemezler. Onların tâbiri ile, banka, gemisi yüzene yardım edermiş, yalpalayan'a değil. Bunun dışında tüccar, köylüsüne, kasabadaki başka müesseselere işi düştüğü zaman yol gösterir ve akıl verir. Mahkeme işlerine bakar, avukat bulur. Hastalandığı zaman hangi doktora gideceğini söyler, ilâçlarını aldırır vb.. Çok kere de bu işler için gerekli masrafları görür ve bunları da borç hânesine kaydeder. Kız, oğul evlenmelerinde, ölümlerde, nizaya düşmüş köylüleri uzlaştırmakta fonksiyon görürler. Bu çeşit yardımlar bazan çok ileriye gider. Örneğin, tüccarlardan biri, çocuğu kemik veremine tutulmuş bir köylüden o an hiçbir şey istemeden, çocuğu önce Ereğli'de, sonra da İstanbul'da Baltalimanı Kemik Verem Hastanesinde tedavi ettirmiş. Bu davranışla yalnız çocuğun ve babasının değil, bütün köyün minnetini kazanmıştır.

Dikkat edilirse, bu ilintiler modern sınaî bir düzenin tamamiyle merkantil ve anonim ilişkilerinden farklı bir münasebet şeklidir. Her şeyden önce tüccar ve köylü yüzyüze şahsî temas hâlindedir. Sonra toplumda sosyal sigorta ve sosyal dayanışma fonksiyonlarını, ahbaplık ve şahsî temas seviyesinde üzerine almıştır. Bu fonksiyonlar, feodal devrenin toprak ağalarına has fonksiyonlardır. Buna rağmen, bu davranışlar, tüccarı feodal bir düzenin parçası hâline getirmez. Ereğli tüccarlarının zihniyeti, düşünüş tarzı, şahsiyet iticileri herhangi bir büyük şehir tüccarından farklı değildir. İş hayatında her zaman daha fazla kâr etmeyi ve işlerini geliştirmeyi düşünürler. Müşterileri ile ya da köylülerle temaslarında önde gelen endişe de budur. Sosyal yardımın vazifeleri olduğu hakkında bir kanıları, inançları yoktur. Bahsi geçen yardımları da, yüzyüze insan münasebetlerini sürdürmeleri de, bunda işleri için fayda gördüklerinden yaptıklarını açıkça kabul ederler. Bu özellikler, tüccarların yardım fonksiyonlarını, yeni

bir düzenin adamı olarak ifa ettiklerini gösterir. Dikkat çekici diğer bir husus da, ileride görüleceği gibi, en nüfuzlu tüccarların, ne eskiden, ne de şimdi geniş toprakları olmamasıdır. Servetlerini son 20-25 yıl zarfında, memleketin bütününe şâmil şartlar içerisinde ticaretle elde etmişlerdir. Ve terimin en modern anlamı ile tüccar olarak ortaya çıkmışlardır. Bununla beraber, bölgedeki köylerin şehirle temasında bir tüccarın işini daha kolay ve verimli görebilmesi için tüccarlıktan başka bazı fonksiyonları da yüklenmesi gerektiğinden, bunları da üzerlerine almışlardır.»[531]

Gerekli kurumların yokluğunda, köylünün geniş anlamıyle güvenlik ihtiyacını karşılamakla birlikte, tefeci ve aracı, yalnız köylüyü aşırı sömürmekle kalmamakta, aynı zamanda ekonomik fazlanın önemli bir kısmını yutarak, tarımda sermaye birikimini engellemektedir. Köylüden tefeci ve aracıya intikal eden ekonomik fazla, yatırımlara değil, tefeci sermayeyi beslemeye gitmektedir.

Özetlersek, Türk tarımı kapitalist bir gelişme içindedir. Fakat bu gelişme kapalı ekonominin ilkel şartları içinde yaşayan milyonlarca köylü ailesini pek az etkilemektedir. Tarım üretiminin yarısından fazlası, «kendi için üretim»e gitmektedir. Bu «prekapitalist» sektörde üretim düşüktür ve yatırım yok gibidir. Mevsimlik ve gizli işsizlik dolayısıyle işgücü israf olunmaktadır. Nüfus baskısı, mer'a ve ormanların tahribi ve erozyon yoluyla toprağı zayıflatmaktadır. Dıştan bir müdahale olmadığı sürece, kendiliğinden bir gelişme mümkün olsa bile çok uzun zaman alacağa, bu arada köylünün durumu tahammül edilmez ölçüde ağırlaşacağa benzemektedir. Sektörün toplam üretimi ile üretici köylünün zatî tüketimi arasındaki fark olarak tanımlayacağımız ekonomik fazla, ağa, tefeci ve aracı elinde toplanmakta ve pek azı verimli yatırımlara yönelmektedir. Ekonomik fazla, bu sınıfların lüks tüketimini ve tefeci sermayeyi beslemektedir.

Pazar İçin üretim yapan küçük işletmelerde de, tefeci ve aracı egemenliği, köylü ailelerinin yatırımlara gi-

rişerek ürünlerini arttırmalarını engellemektedir. Burada da köylü aileleri genellikle tüketim için borçlanmakta ve ekonomik fazla, düşük fiyatla alivre satışlar ve borç faizi yoluyla, tefeci ve aracıya akmaktadır.

Modern araçlar ve işçi kullanarak kapitalist üretime geçen büyük çiftçiler de, «Israfçı ağa» zihniyetinden kurtulabilmiş olmaktan çok uzaktır. Birçoğu büyük şehirlerde oturmakta ve çiftliklerini kâhya aracılığıyle işletmektedir. Bunlar modern girdileri azamî verimle kullanamadıkları gibi, tarımdan sağladıkları gelirlerini gösteriş için lüks tüketime harcamaktadırlar.

Tarımın modernleşmesi, esas itibariyle, sanayileşmeye bağlı kalmaktadır. Sanayileşme ise, geniş ölçüde tarımda yaratılan ekonomik fazlanın sanayie yatırılması ile sağlanacaktır. Japonya'nın sanayileşmesi bu sayede mümkün olmuştur. Sovyetler Birliği için de aynı şey söylenebilir. Halbuki Türkiye, ters bir gelişmeye yöneldiği izlenimini vermektedir. Varlıklı çiftçileri vergilendirmeyen devlet, geniş yatırımlar ve sübvansiyonlarla, varlıklı çiftçileri desteklemektedir. Varlıklı çiftçilerin bu yoldan artan gelirleri ise, lüks tüketime gitmekte ve ekonomik gelişmeye pek az katkıda bulunmaktadır. Bu ters durum, tarımda olsun, sanayide olsun yatırım olanaklarını zayıflatmaktadır. DPT'nin «Tarımın Ekonomik Kalkınmada Yeri» adlı bir araştırmasına göre, 1950 - 1963 döneminde tarımın sağlayabileceği 11 milyar lira tutarında bir tasarruf fonu değerlendirilmemiştir.[532] Kalkınma çabası içindeki bir ülkenin, 11 milyar liralık bir yatırım fonu, büyük arazi sahiplerinin gösteriş tüketiminde israf etmelerine seyirci kalarak kalkınabilmesi mümkün olmasa gerektir.

Tarımda yaratılan ekonomik fazlanın tüketime değil, yatırımlara yöneltilmesi, âtıl işgücünün değerlendirilmesi, cüce işletmelerin modern girdileri verimli olarak kullanabilecekleri birimler hâline getirilmesi, ağa, tefeci ve aracı sömürüsüne son verilmesi, hızlı bir ekonomik kalkınmanın ön şartları olarak ortaya çıkmaktadır. Hızlı kalkınmanın gereği olan bu tedbirler, sektördeki ekonomik fazlayı

ele geçiren sınıfların köklü bir yeniden düzenlemeye gidilerek etkisiz kılınmasını gerektirmektedir. Kapitalist gelişmeler ise, bu sınıfların yararına işlemektedir. Bu çelişme giderilmedikçe, hızlı bir kalkınma yolu kapalı gözükmektedir.

TOPRAK REFORMU YENİDEN SAHNEDE

27 Mayıs'tan sonra bu zorunluğun az çok hissedilmesi ve tarımda prekapitalist ilişkilerin sürüp gitmesinin bir skandal olarak görünmesi, toprak reformu konusunu yeniden aktüel kılmıştır. Geçici bir yönetim olmakla birlikte, Millî Birlik Hükümeti, toprak reformu kanun tasarısı hazırlığına girişmiştir. Millî Birlik Hükümetini özellikle Doğu'daki durumun etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim, 55 ağayı sürgüne gönderen 105 sayılı kanunun gerekçesinde şöyle denilmektedir: «Sosyal bir takım reformları yapabilmek, Ortaçağ'ın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık, şeyhlik gibi müesseselerini yok etmek, XX. yüzyılda devlet üstünde kuvvet olmadığını anlatmak, vatandaşın sömürülmesine, istismar edilmesine, insanlık haysiyetinden uzaklaşmasına engel olmak gayesiyle bu kanun çıkarılmıştır.»

O tarihlerde Genelkurmay Başkanı olan AP lideri Ragıp Gümüşpala da bu görüşleri paylaşmaktadır: «Şark'ta ağa, bey, şeyh denilen 30-40 kadar köye sahip kişiler, derebeyler hâlâ mevcuttur. Vâkıa 1925 Şeyh Sait hareketlerinden sonra bunların nüfuzu kırılmış ise de bugün dahi geniş arazi ve köylerin sahibi durumundadırlar. Köylünün okumasını ve yükselmesini istemezler. Bölgelerinde Türk harflerlyle tedrisata muhaliftirler. Köylüyü her surette baskı altında tutarlar. Bu şahısların öncelikle nüfuzlarının kırılması, Batı'ya nakledilerek yayılmaları ve muayyen yerlerde iskân edilmeleri, topraklarının tevzii ve tapulanması, toprak satılan köylüye muayyen taksitlerle tohumluğun ve ziraat vasıtalarının da verilmesi esas olmalıdır.»[538]

Ne var ki, Millî Birlik Hükümeti, toprak reformu ha-

zırlıklarına girişmekle birlikte, bunu başaramamıştır. Geçici bir hükümetin köklü bir harekete girişmesini sakıncalı sayan ve seçim şanslarını gözönünde tutan CHP, bu teşebbüsü önlemiştir. 55 ağanın sürgünü ise, ırk ve parti ayrımına dayanan pek sınırlı ve tartışma götürür bir hareket olarak kalmıştır. Fakat toprak tartışmaları devam etmiştir. Kurucu Meclis'te, topraklandırma ve kalkınma için yapılacak kamulaştırmada bedelin taksitle ödenebilmesi teklifi, toprak reformuna hazırlık diye fırtınalar koparmıştır. Anayasa Komisyonu, ileride toprak reformu yapmak isteyebilecek bir iktidarın malî güçlükler dolayısıyle elinin kolunun bağlanmasını önlemek için kamulaştırma bedelini taksitle ödeme yolunu açık tutmuştur. Komisyon, «ödenir» demeyip «ödenebilir» diyerek, gelecek iktidarları bağlamaktan kaçınmış ve onları serbest bırakmakla yetinmiştir. Bu hâliyle, kamulaştırmayla ilgili 38. maddenin ürkülecek bir tarafı yoktur. Nitekim benzer bir hüküm, eski Anayasa'nın 74. maddesinde yer almaktadır. Ne var ki, sadece Anayasa ile toprak reformu yolunun kapanmasını önlemeye çalışan ünlü 38. madde büyük gürültülere yol açmıştır. Anayasa Komisyonu üyesi Mümtaz Soysal, bu kavgaları şöyle özetlemektedir: «38. madde, Komisyon ile Genel Kurul arasında dört beş defa mekik dokudu. Bir üyenin ifadesiyle, 'Kapıdan kovuldu, pencereden girdi, pencereden atıldı, bacadan girdi.' Toprak sahiplerinin, özel teşebbüsçülerin, yabancı sermayeyi savunanların ve aşırı milliyetçilerin kurdukları koro hep bir ağızdan bağırmaya başlayınca, 38. madde öyle bir ürküş ürktü ki, daha sırası bile gelmeden geri istenip kendini komisyonun kucağına zor attı. Haftalarca sonra, 25 Nisan 1961 günü, Genel Kurul'a ikinci defa arz-ı endam ettiğinde, etekleri biraz daha uzatılmış, ayıp sayılan yerleri biraz daha örtülmüştü. Taksitle ödeme yine mümkündü ama, taksitler artık tamamıyle gelecekteki kanun koyucunun isteğine bırakılmıyordu. Taksit süresi on yıl olarak sınırlanmıştı. Genel Kurul'un Mısır'daki, Hindistan'daki, hattâ İtalya ve Almanya'daki örnekleri düşünerek, bunu

tatmin edici bulacağı ve koronun artık şamata makinası olmaktan çıkıp, Yunan tragedyalarındaki sağduyu korosu gibi 'eh bu şartlarla olur' diyeceği umuluyordu. Fakat süre üzerinde durmak şöyle dursun, taksitle ödeme fikri büsbütün reddedildi.

Komisyon yılmadı. Içtüzük, Komisyon'a bir defaya münhasır olmak üzere ısrar etme hakkı veriyordu. İki gün sonra taksitle ödeme hükümleri tekrar Meclis önüne geldiği zaman, 38. madde iki madde hâline sokulmuştu. Biri toprağın, biri de özel teşebbüslerin kamulaştırılmasıyle ilgiliydi... Taksit süresi de beş yıla indiriliyordu.»[5:14] Bu hâliyle dahi madde, CHP liderlerinin baskısıyle ve Büyük güçlüklerde kabul edilmiştir. Millî Birlik Komitesi ise taksit süresini on yıla çıkarmıştır. Hâlen Anayasa'da yer alan 38. madde, toprak reformunu bir hayli güçleştirmekte ve eski Anayasa'dakinden daha geri bir hüküm getirmektedir. Buna rağmen Başbakanlık Müsteşarı Alpaslan Türkeş'in başlattığı toprak reformu çalışmaları sürüp gitmiştir. Türkeş, Imar-Iskân Bakanlığı'ndan, «memleketimizde kaçınılmaz bir zaruret hâlini almış olmasına rağmen, bir türlü ele alınamayan toprak reformu işinin» inkılâp ruhuna uygun bir şekilde etüd edilmesini istemiştir. Böylece, eski Toprak Kanunu'nda bazı rötuşlar yapan iki tasarı hazırlanmıştır. Fakat bu tasarılar, bakanlıklar arasında dolaşıp durmuş, beğenilmeyerek bir kenara atılmıştır. Tarım Bakanlığı yeni bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Millî Birlik Komitesi lideri Cemal Gürsel, bu işin takipçisi olmuş ve bir basın toplantısında toprak reformunun mutlaka yapılacağını söylemiştir. Gürsel'in baskısıyle, Tarım Bakanlığı, Millî Birlik Hükümeti'nin son günlerinde bir tasarı hazırlamıştır. Tasarı, toprak sahibine bırakılacak azamî arazi genişliğini 20 bin dönüm olarak tesbit edecek kadar anlamsız bir reform anlayışını dile getirmektedir. Tasarının gerekçesinde, «Toprak reformu hiçbir grup ve zümrenin aleyhine olmayacak, kimsenin menfaatlerini haleldar etmeyecektir.» denilmektedir. 15 Eylül 1961 seçimlerinden sonra, bu tasarı da rafa kaldırılmış, Inönü Hükü-

meti'nin Tarım Bakanı Cavit Oral, yeni bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. 1945 Toprak Kanunu'na karşı çıkan, kanunun uygulanmasını durduran ve onu değiştiren, Adana'nın büyük toprak sahibi ailelerinden Cavit Oral da kendine göre bir tasarı hazırlamıştır. Tasarı, azamî arazi limitini görünüşte 20 bin dönümden 5 bin dönüme indirmekte ama aslında büyük arazi sahiplerine reformun kapsamından kurtulma olanağı hazırlamaktadır. Zira toprak dağıtımında esas «çiftçi ailesi» olduğu halde, kamulaştırmada esas «kişi»dir. Büyük çiftçi, böylece, arazisini aile bireyleri arasında paylaştırabilecektir. Oral tasarısı, Millî Birlik Tasarısı'nda yer alan «kanun yürürlüğe girince temlikî tasarrufların durdurulması» hükmünü de kaldırarak, arazisini aile arasında paylaşmakta geç kalan büyük çiftçilere, reformdan kurtulma yolunu açık tutmuştur. Ayrıca reform, bölge ve arazi kadastrosu ve arazi kullanma kabiliyeti haritaları tamamlandıktan sonra yapılacaktır. Bütün bunlar, toprak reformunu doğmadan öldürmeye yeterli hükümlerdir. Bundan başka, kamulaştırma bedellerinin 25 bin liralık ve bazı hallerde daha büyük bir kısmının peşin ödenmesi ve geri kalan için yüzde 5 faiz yürütülmesi öngörülmektedir. AP - CHP koalisyonunun yıkılmasıyle, bu tasarı da rafa kaldırılmıştır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın FAO uzmanı Jacoby'ye hazırlattığı rapordan esinlenen toprak reformu esasları, radikal bulunarak, rağbet görmemiştir.

Toprak reformu meselesi, bundan sonra bir iki yıl unutulmuştur. CHP-YTP ve CKMP koalisyonu döneminde, Tarım Bakanı YTP'li Mehmet İzmen'in hazırladığı yeni tasarı, Turhan Feyzioğlu'nun Meclis kürsüsünden açıkladığına göre, ümitlerini Doğu oylarına bağlayan YTP lideri tarafından engellenmiştir. Tasarı, bir türlü Bakanlar Kurulu'na götürülememiştir. Nihayet CHP - Bağımsızlar koalisyonu döneminde Tarım Bakanı Turan Şahin yeni bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Şahin, çok gizli tutulan ve çok uzun süren çalışmalardan sonra, 1965 yılı başında, yeni tasarıyı açıklamıştır. Tasarı, toprak refor-

munu 25 yılda tamamlamayı öngören ılımlı bir dökümandır. Toprak sahibine bırakılacak azamî toprak genişliği 5 bin dönümdür. Şahin Tasarısı, İnönü Hükümeti'nin düşürülmesinden kısa bir süre önce, CHP Grubu'ndan geçirilmeden, Meclis'e sevkedilmiştir. İnönü, tasarısının bir süre komisyonda görüşülecek yerde bir karma komisyonda müzakere edilerek çabuk kanunlaşmasını istemiştir. Fakat karma komisyon teşkili talebi, büyük toprak çıkarlarını temsil eden 30 kadar CHP milletvekilinin oylamaya katılmayışıyle, 159'a karşı 167 oyla reddedilmiştir. Ürgüplü Hükümeti toprak reformuna sözde taraftar görünmekle birlikte, karma komisyon teşkiline yanaşmamış ve toprak reformu çabaları böylece son bulmuştur. AP iktidarı günlerinde «toprak reformu» sloganının yerini, «tarım reformu» sloganı almıştır. Toprak reformu böylece engellenirken, Cumhurbaşkanı'nın vetosuna rağmen, büyük toprak sahiplerine tapusuz işgal ettikleri devlet arazisine eskisinden çok daha kolay biçimde sahip çıkma olanağı sağlayan Tapulama Kanunu'nu, Parlamento kabul etmiştir.

12 Mart 1971'den sonra toprak reformu sorunu yine günün konusu olmuş, fakat reform, daha parlamentoda, bir sürü güçlük ve engellemelerle karşılaşmıştır.

Toprak reformu hazırlıkları, büyük toprak sahiplerini birleşmeye ve yurt çapında faaliyetlerini arttırmaya yöneltmiştir. Ilımlı Şahin Tasarısı, büyük toprak sahiplerinin egemenliğindeki çiftçi örgütlerini harekete geçirmiştir. Ege Çiftçiler Birliği, «Tasarı kanunlaşırsa istihsal düşer, açlık olur. Çıkacak arazi ihtilâfını önlemeye devletin zâbıta gücü yetmez» tehdidini savurmuştur. Başında, Söke'de 23 bin dönüm araziye allece sahip bulunduklarını açıklayan kapitalist çiftçi Fahri Tanman'ın bulunduğu Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu, toprak reformunu komünistlik olarak ilân etmiştir. Tanman, Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin başına geçerek bu büyük örgütü de toprak reformu aleyhtarı kampanyaya yöneltmiştir.

Federasyona göre, toprak reformu, komünizme giden

yoldur; toprak reformu isteyen komünistlerin şimdiden başı ezilmelidir. Federasyonun «Hür Insanlar Uyanınız» adlı broşüründe şöyle denilmektedir: «Hepinize birden, yani Moskova'ya uşak olmayan her şerefli insana kızıl ihtilâl geliyor! Canınızı, ailenizi, namınızı, namusunuzu katliamdan korumak için bizzat çaba göstermek zorundasınız! Türkiye, tarihinin en kritik devresini yaşıyor... Komünizmin şerrinden kurtulmak için formül tektir. Ona kendi usulleri ile, yani kuvvetle saldırmak, suratına tükürmek, yumruğunu tepesinden eksiltmemek ve onu böylece namuslu insanlardan ayırmak, kızıl ve lekeli suratıyle yalnız ve ortada bırakmaktır.» Türkiye'de artma istidadı gösteren sokak zorbalıklarına ilk işareti, böylece büyük arazi sahipleri vermiştir. Tanman ve Çiftçi Federasyonu'nun bu kadarla kalmayıp takma adla yazılmış birtakım broşürleri Ordu'ya dağıttığı Millî Savunma Bakanlığı'nca açıklanmıştır.

McCarthy stili yoğun propagandanın yanı sıra, Çiftçi Federasyonu, mülk büyüklüğü ne olursa olsun, sahibi tarafından ya da onun sorumluluğu altında işletilen arazinin hiçbir şekilde kamulaştırılmaması görüşünü savunmaktadır. Bunlara göre, büyük toprak mülkleri 3 binin altındadır ve kapladıkları alan, toplam arazinin yüzde 3 ilâ 4'ü kadardır. Bu büyük çiftçiler, en çalışkan, ileri örnek çiftçilerdir. Çevrelerindeki öteki çiftçilere liderlik yapmaktadırlar. Toprak reformu, bu sebeple, prodüktivite ve üretime zarar verecek, millî gelir ve sermaye yatırımlarını azaltacaktır. Bunun yerine, devlet, tarım reformuna gitmeli, «arazi ıslahı, sulama, gübreleme, makinalaşma, hastalıklarla mücadele, kesif bir şekilde kredi kullanma, ıslah edilmiş tohum ve damızlıklar sağlama, fiyat destekleme ve pazar teşkilâtlanması gibi tedbirlerle» prodüktiviteyi arttırmaya çalışmalıdır.

Bu görüşler, Demirel iktidarı tarafından benimsenmiştir. Demirel de, Çiftçi Federasyonu'nunkine benzer görüşlerle toprak reformu tasarısına karşı çıkmıştır: «Türkiye'nin ziraî istihsalini azaltan ve Türkiye'yi açlık ve sefale-

te sürükleyebilecek olan tedbirleri tasvip etmiyoruz. Doktriner toprak taksimiyle karşı karşıya kalınmasından endişe etmekteyiz.»

Şimdi Çiftçi Federasyonu'nun «tarım reformu» politikası uygulanmaktadır. Bu politikanın büyük çiftçilerin verimini ve üretimini bir miktar arttırması mümkün olmakla birlikte, tarımda karşılaşılan meseleleri çözemeyeceğini; aksine, daha da ağırlaşacağını yukarıda belirtmeye çalıştık. Ne var ki, tarımda kuvvet dengesi, hâlen, 27 Mayıs'tan sonra hızla «bilinçlenen» ve örgütlenen büyük çiftçilerden yanadır. Radikal bir toprak reformu ile, tarım üretiminin arttırılması, kalkınmanın finansmanına tarımın büyük ölçüde katılmasının sağlanması ve pazarın genişlemesi, teorik olarak, sanayicinin çıkarlarına uygun düşmekle birlikte, büyük toprak sahiplerinin çıkarları Türkiye'de ticaret ve sanayi burjuvazisi tarafından desteklenmektedir. Batı Avrupa'da yükselen sanayi burjuvazisi, feodal beylere karşı köylü kitlesinin safında yer almış ve toprak reformunu savunmuştur. Türkiye'de ise, ticaret ve sanayi burjuvazisi, böyle ilerici bir rol oynamak şöyle dursun, büyük arazi sahiplerinin müttefiki gözükmektedir. Böylece, ticaret ve sanayi burjuvazisinin desteğine sahip bulunan büyük kapitalist çiftçiler ve toprak ağaları, son derece güçlü bir baskı grubu teşkil etmektedir. Buna karşılık, Yunusoğlu ve Sakız örneğinde görüldüğü üzere, arazi sahiplerine karşı dikilen ve toprak reformunu savunan tarım işçileri, örgütlenmiş olmaktan çok uzaktır. Bu nedenledir ki, tarım işçileri için Çalışma Bakanlığı'nca tespit edilen 9 lira asgarî ücret, Çukurova ve Ege'de uygulanamamış ve büyük arazi sahiplerinin uygun gördüğü 6 lira ücret, tarım işçilerine empoze edilebilmiştir. Örgütsüzlüğün ve dağınıklığın verdiği zayıflığa rağmen, büyük arazi sahiplerine bağımlı olmaktan kurtulan tarım işçilerinin toprak isteği, kapitalist gelişmelerle birlikte güçlenmektedir. Çoğu tarım işçilerinden pek az farklı statüde bulunan yüzbinlerce ortakçı köylü için de durum aynıdır. Kapitalist gelimeler, önümüzdeki yıllarda, tarım işçileri ve hemen he-

men işçi durumundaki ortakçılarla her türlü reforma karşı çıkan büyük arazi sahipleri arasındaki çatışmayı şiddetlendireceğe benzemektedir. Çukurova'da toprak reformu yürüyüşleri, Yunusoğlu ve Sakız'da ağalara karşı direnme ve ağa adayı olmayan muhtar seçme, bu çatışmanın ilk belirtileridir. Seçim sonuçlarının tahlili Ege ve Çukurova'da hızlı kapitalist gelişmelerin köylüleri «proleterleştirdiği» yerlerde, yavaştan da olsa, sol partilere doğru bir kayışın başaldığını belirtmektedir. Büyük ticaret ve sanayi burjuvazisinin desteğine sahip bulunan bey, ağa, şeyh, kapitalist çiftçi, tefeci ve aracı koalisyonu, bu gelişmeler karşısında en ufak tâviz vermeye niyetli gözükmemektedir. Güçlü örgütleri ve parlamentodaki temsilcileri aracılığıyle görüşlerini halen egemen kılabilmektedirler.

12 MART'TAN SONRA TOPRAK REFORMU

12 Mart muhtıracılarının temel isteklerinden biri, toprak reformunun gerçekleştirilmesi idi. Pazar ve finansman sıkıntısı çeken sanayi kesimi için de, tarım gelirlerini arttıracak, pazarı genişletecek ve sanayie fon akımını hızlandıracak biçimde bir toprak reformu gerekli ve yararlı idi.

Bu nedenle Birinci Nihat Erim Hükümeti, ilk iş olarak bir Ön Tedbirler Kanun Tasarısı hazırladı. Amaç, reformlar için gerekli toprak rezervi sağlamak ve reformdan hileli yollarla kaçmayı önlemek idi. Tasarıyla, sulu arazide 100, kıraç arazire 500 dönüm sınır çiziliyor ve bu miktarın üstünde arazinin satışı yasaklanıyordu. Temmuz 1961'den sonra, tarım arazisi üzerinde yapılmış «muvazaalı» temlikler, toprak reformu uygulaması açısından geçersiz sayılıyor, muvazaanın saptanması için çeşitli karineler getiriliyordu. Arazinin ifraz ve taksimi yasaklanıyor, zaman aşımıyla toprak kazanma durduruluyordu.

Uzmanlar Komisyonunun hazırladığı bu tasarı, önce Bakanlar Kurulu'nda rötuşa uğradı. Bakanlar Kurulu'nca

arazi sınırları sulak arazide 150'ye, çorak arazide 600'e yükseltildi. Arazinin «gerçek büyüklüğü» yerine, gerçek büyüklüğü genellikle küçük gösteren «tapudaki büyüklük» ilkesi kabul edildi. Muvazaalı satışa sağlam bir karine teşkil edebilecek olan «gerçek değerin üçte birinden düşük fiyatlı satışların muvazaalı sayılması» ilkesi tasarıdan çıkarıldı. Fakat asıl büyük değişiklikler, Millet Meclisi Komisyonu'nda yapıldı. Tasarıyı savunan Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu, Komisyonda ağır eleştirilere uğradı. 1945'ten beri süregelen toprak reformunun ünlü kişisi Cavit Oral, tasarıyı anarşi yaratacak nitelikte sayıyordu: «Yıllardan beri bir toprak reformu demagojisi içinde yaşıyoruz. Sosyalist zihniyetli olanlar, işleye işleye o hâle getirdiler ki, insan oturduğumuz sandalyeyi ne zaman alacaklar endişesine kapılıyor. Olgun bir toprak reformu getirilmiş olsaydı, hava başka türlü olurdu... **Biz milleti birbirine düşürtecek değil, bağlayacak bir toprak reformu taraftarıyız».**

Ziraat Odaları Birliği'nin ünlü yöneticisi ve Komisyon Sözcüsü Sabahattin Savacı «Toprakla oynamak, ateşle oynamak kadar tehlikelidir» diyordu. AP Urfa Milletvekili Bahri Karakeçili, «Ipe gitmek pahasına da olsa, toprak reformuna karşıyız» buyuruyordu. Kadri Eroğan, tasarı için «cinayet» diyor ve Başbakan Yardımcısı'na «Ben Karaosmanoğlu'nda sıkıyönetim mahkemelerindeki sanıkların küstahlığını gördüm» sözleriyle saldırıyordu. Komisyon Başkanı Ismail Hakkı Tekinel, Ön Tedbirler Tasarısı'nı, Türkiye Işçi Partisi'nin 1966'da Parlamento'ya sunduğu kanun teklifine benzetiyordu. Tekinel, Komisyon'da 27 üye olduğu halde, TIP teklifinden 500 adet bastırıyor ve bütün milletvekillerine dağıtıyordu. O günlerin havasında, «TIP'in kanun teklifinin kopyası» demek, bir tasarıyı batırmak için yeterli idi. Fakat Hükümet kararlı gözükmekteydi. 16 Ekim 1971 tarihli Günaydın gazetesinin yazdığına göre, Komisyon'daki eleştiriler üzerine Başbakan Nihat Erim, «Reform konusunda gerekirse arı kovanına çomak sokulacak demiştim. Reform tasarıları Meclis'te görüşülmeye

başladı. Görüyorsunuz, Ankara'da ne kadar çok arı varmış» çıkışını yapıyordu. Ne var ki, Millet Meclisi Komisyonu oralı olmuyor, yaptığı değişikliklerle Ön Tedbirler Tasarısı'nı işlemez hâle getiriyordu. Atilla Karaosmanoğlu, «Bu iş, burada biter» diyerek Komisyon'u terkediyordu. Gerçekten Komisyon'un 150 ve 600 dönümlük arazi sınırlarını kaldırması ve muvazaalı temliklerin geçersizlik tarihini Ağustos 1971'e alması ile, Ön Tedbirler Tasarısı'nın anlamı kalmıyordu.

Yenilgi üzerine Komisyonu terkeden Karaosmanoğlu, Başbakan Erim ve yardımcısı Koçaş'ın baskılarıyla tekrar Komisyona dönüyordu. Erim, «Daha iş bitmedi, Meclis'te mücadele vereceğiz» diyordu. Sadi Koçaş, «Aman dayanın. Az kaldı. Toprak reformunu çıkarana kadar çalışacağız. Toprak reformu için aslanlar gibi mücadele edeceğiz. Sonra mı? O zaman belki Erim ile birlikte çekileceğiz» buyuruyordu.

Komisyon'un artık Karaosmanoğlu'na aldırdığı yoktu. Karaosmanoğlu, Komisyon'da «Yapılan değişikliklerle, toprak reformu uygulanması imkânsız hâle geldi. Tasarının bir an önce Komisyon'dan geçmesine yardımcı olacağız ve son sözü Millet Meclisi Genel Kurulu'nda söyleyeceğiz» demekle yetiniyordu. DP'li Şükrü Akkan, «Burası Rus Meclisi değildir» karşılığını veriyordu. DP Konya Milletvekili Kubilay Imer, «Tasarı, Hükümet'in hazırladığı biçimde geçerse, köylülerin ayaklanarak gerilla savaşına başlayacaklarını» ileri sürüyordu. Fakat arazi sâhiplerinin gerilla savaşı yapmalarına gerek kalmadı. Karaosmanoğlu, Koçaş ve reformcu arkadaşları, 3 Aralık 1971'de istifa etmek zorunda kaldılar. Ikinci Erim Hükümeti, Ön Tedbirler Tasarısı'nı yeniden ele aldı ve anlamını yitirmiş bir Ön Tedbirler Tasarısı'nı Meclis'e sundu.

Bu arada Haldun Derin başkanlığında bir kurul, asıl toprak reformu tasarısını hazırlamakla meşguldü. Fakat kurulun hazırladığı tasarı taslağı, Hükümet tarafından, kurul üyelerine danışma gereği dahi duyulmadan temelli de-

ğişikliklere uğratıldı. Kurul Başkanı Haldun Derin ve üye lerden Prof. Gökalp Mülayim, Prof. Umit Doğanay, Saadettin Ertuğrul Ağalar, Prof. Adnan Güriz, Abdi Özkök kendi hazırladıkları taslakla Hükümet'in Parlamento'ya sunduğu tasarı arasında «reformun **gerçekleşmesini şüpheye düşürecek ayrılıklar»** olduğunu açıkladılar. Gerçekten Hükümet'in «Toprak Reformu» adını beğenmeyip «Toprak ve Tarım Reformu» düzeltmesini yapması dahi, getirilen değişikliklerin anlamını belirtmeye yeterliydi. Hükümet, 500 bin lira değerin üstündeki arazinin kamulaştırılması, özel toprak mahkemeleri kurulması vb. gibi birçok hükmü çıkartarak, reformu iyice sulandırmıştı. Parlamento ise, bu tasarıyı daha da yozlaştırarak kabul etti.

Ekim 1973 seçimlerinden sonra, Urfa İli reform bölgesi olarak ilân edildi. İl içinde de iki ilçeye öncelik tanındı. Kısaca Türkiye çapında değil, ilçe çapında bir pilot çalışma söz konusuydu ve Devlet, bu ufak deneme için milyarlar harcamaktaydı. CHP'nin toprak reformu uzmanı Prof. Mülayim, «Yozlaşmış bir reform yapmaktansa, hiç yapmamak daha iyidir» diyordu, fakat Ecevit Hükümeti, pilot çalışmaya girişmeyi uygun buldu. CHP uzmanlarından Prof. Saim Kendir, bu işle görevlendirildi. Kendir, bir süre Urfa'da çalıştıktan sonra, Urfa'daki toprak ağalarının reformu engellemeye çalıştıklarını, milyonluk gizli fonkurduklarını, Sadi Irmak Hükümeti'nin toprak reformunu yürütmekle görevli bakanı Salih Yıldız ile yakın ilişkiler kurduklarını basına açıkladı. Prof. Mülayim, Urfalı toprak ağalarının çabalarını şöyle değerlendirmekteydi: «Amaçları reformların bu şekliyle bile uygulanmasını tamamen durdurmak, Türkiye'de bir toprak reformuna gerek olmadığını göstermek, mümkün olursa Urfa'dan başka bir bölgeyi seçtirip, şimdiye kadar yapılan yol, su gibi milyara yakın yatırımlardan karşılıksız olarak yararlanmak. Anayasa ve yasalara göre **mümkün olmamakla birlikte, vergi** beyanlarını yeniletmek, yeni yapılan yatırımlarla değerlenen arazilere daha büyük kamulaştırma bedeli almak. Bir de teknisyenleri yıldırarak reformu toprak ağalarına ya-

rar sağlayacak biçimde uygulatmak ve çalışmaları yavaşlatmak».

Prof. Mülâyim'e göre, Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarı Prof. Saim Kendir'in Bakan Yıldız'ı kamuoyu önünde «Ağaların adamı» olmakla suçladıktan sonra, «inançlı reformucu» ilân etmesi, yıldırma harekâtının başarıya ulaştığını göstermekteydi. Öte yandan Demokratik Parti, oylamada usulsüzlük nedeniyle kanunun iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştu. Yâni kanunun âkıbeti, 1975 baharında daha belli değildi.

Toprak Reformu Komisyonu Başkanı Haldun Derin, «Yavaş-Ington» adlı yazısında, reformun otuz yıllık hikâyesini şöyle özetlemekteydi: «1945'ten sonra reform doğrultusunda hemen hemen hiçbir ilerlemenin kaydedilmediği 16 yıl geçti. Nihayet 1961 - 1972 (Devrim ertesi ve Muhtıra sonrası) hükümetleri peşipeşine 8 kanun tasarısı hazırlattılar. Sekizincisi 12 Mart Muhtırası'nın yüzüsuyu hürmetine meydana gelen bu tasarılardan 12 yılda hiçbirisi kanunlaştırılamadı. Kanunlaşma mutluluğuna eren son dokuzuncu tasarı ise, ondan önceki sekizinci tasarı metninin, reform niteliğindeki can alıcı hükümleri reform tutkusu olmayanların gönlünce birkaç ayda değiştirilivermiş bir kopyası idi... Bu demektir ki, tarım ekonomimizin bir dev sorunu, 1945'ten bu yana sürüncemede ve askıdadır».

Kısaca, köylü kitlesinin siyasal ve ekonomik özgürlüğe kavuşturulması, tarımın hızlı sanayileşme çabalarını tam destekleyebilecek bir yapıya ulaştırılması Cumhuriyet'ten beri başarılamamıştır. Bu nedenle, tarımda modernleşme yavaş olmakta ve sanayide de kapitalizmin gelişmesi frenlenmektedir.

Şimdi sanayideki bu gelişmeleri görelim.

II

TARIM DIŞINDA KAPİTALIST GELİŞMELER

DEVLET FABRIKALARININ SATIŞI

1950 Mayısında liberalizm türküleri ile iktidara gelen Menderes ekibi, devlet fabrikalarının satışı vaadini yerine getirmek üzere işe başlamıştır. 29 Mayıs 1950 tarihinde Meclis'te okunan Hükümet Programı'nda, «Iktisadî sahada devlet sektörünü mümkün olduku kadar daraltmak, hususî teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek» temel prensip ilân edildikten sonra, «Devlet tesis ve işletmeciliğinin tabiatı ve mahiyeti icabı olarak, yalnız ve yalnız hususî teşebbüs ve sermayenin hiçbir surette ele alamıyacağı işler ve bir de aynı zamanda âmme hizmeti mahiyetinde olan iktisadî işlere hasredileceği», bu amaçla «âmme hizmeti karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeye girilmeyeceği gibi, muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, âmme hizmeti gören ve ana sanayie taallûk edenler hariç, muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususî teşebbüse devretmeye çalışılacağı» belirtilmiştir.

DP hükümetleri, bu yolda hemen çalışmalara girmiş-

lerdir. Bu çalışmalar, liberal görüşlü Prof. Muhlis Ete ile Prof. Fethi Çelikbaş'ın bakanlıkları sırasında hazırlandırılmıştır. Hattâ 1955 başlarında bir kanun tasarısı hazırlamışsa da, tasarı, Meclis'e verilmeden bakanlık dosyalarında unutulup gitmiştir.

Ilk planda, pamuklu ve yünlü dokuma kurumları, çimento, tuğla, kiremit ve bira fabrikalarının elden çıkarılması ve devletin bu alanlarda artık yatırım yapmaktan vazgeçmesi düşünülmüştür. Bu yolda iş çevrelerinden birtakım teklifler de gelmiştir. Yalnız, işadamları satış fiyatlarının çok ucuz tutulması ve kendilerine satış bedeli kadar yeni krediler açılmasını istemişlerdir. Teklifler, fabrikaların âdeta parasız devri anlamına gelmiştir. Bu durum, işleri güçleştirmiştir. Aslında özel teşebbüs, o tarihlerde, çok gürültü edilmesine rağmen, fabrikalara sahiplenmeye istekli değildir. Bu isteksizliği, Prof. Memduh Yaşa'ya dayanarak şöyle özetleyebiliriz:

— Devletin kanunî tekel kurduğu alanlar dışında, devlet işletmeleri; aynı konuda özel teşebbüs faaliyetlerini sınırlamış ve güçleştirmiş değildir. Aksine, aynı alanda devlet işletmesinin varlığı, özel teşebbüse direkt ve endirekt faydalar sağlamıştır. 1930'dan bu yana Türkiye'nin sanayileşme süreci, özel sermayenin, daha önce devlet tarafından işletme kurulmuş alanları tercih ettiğini göstermiştir.

— Gelişmiş ekonomilerin tam istihdam hâlinde, devlet giderlerinin artışı, özel sektörün harcamalarını ve yatırımlarını kısıtlıyabilir. Az gelişmiş bir ekonomide ise, en kıt faktör olan sermaye dahi, üretim sürecine tam olarak sokulmuş bulunmadığına göre, devlet yatırımlarının özel yatırımları sınırlaması iddiası, özellikle uzun vâdede mübalâğalıdır. Nereye yatırım yapılacağı iyi tespit edildiği takdirde, özel sektörü mümkün olduğu kadar genişletmek için, «devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltma» zorunluluğu yoktur. Aksine, devlet sektörünün genişletilmesi, birçok halde, dışsal tasarruflar sağlayarak, özel sektörün gelişmesini kolaylaştırmaktadır.

— Devri arzulanan işletmelerden bir kısmı —bira ve çimento fabrikaları gibi— büyük sermaye yatırımı gerektirmektedir. Ne var ki, Türkiye'de özel sermayenin, memleket ekonomisinin genel verimliliğine hiçbir şey katmadığı halde, büyük kârlarla işletebileceği birçok alanlar vardır. Çeşitli spekülasyonlar, sermaye sahiplerine sınaî yatırımların sağlayabileceğinden çok üstün kârlar getirmekte ve bu da devlet fabrikalarının devrini zorlaştıran bir faktör olmaktadır.

Kısaca, 1939'lara oranla, Türkiye'de daha çok disponibl sermaye mevcut olmakla birlikte, bu sermayeyi İktisadî Devlet Teşekkülleri'ne ait fabrikaların alımında kullanmak hususunda işadamını cezbeden açık bir çıkar yoktur. Bunun sonucu olarak, birçok işadamlarında devlete ait fabrikaları ucuza kapatmak arzusu doğmuş, hükümete bu yolda gayr-i ciddî telâkki edilecek teklifler yapılmıştır. 1950'den itibaren, özellikle dokuma fabrikalarını yok pahasına ellerine geçirmek isteyen kimselerin bu hususta yoğun bir faaliyetine rastlanmaktadır. Bu faaliyet, resmî makamlarda şüphe ve tereddüt, kamuoyunda ve özellikle aydın çevrelerde kuvvetli bir tepki doğurmuştur. Burada, bu gibi mülâhazalar olmasa bile, söz konusu işletmelerin devrinde, tarafların çıkarlarını bağdaştırabilecek değer takdiri metodları bulmanın güçlüğünü de hatırlamak gerekir.

— Her kasabanın fabrika istemesi ve oy kapma arzusuyla bunun teşvik edilmesi, devleti, kamu hizmeti niteliği taşımayan fabrikaları muhafazaya ve yenilerini kurmaya itmektedir. «Fazla olarak delvete ait iktisadî işletmelerin maliyet endişesinden âzade olması, hükümetler için bu işletmeleri siyasî nüfuz için kullanmak ve buralarda muhtelif gruplara çeşitli menfaatler sağlamak imkânını doğurmuş, devir keyfiyeti bu yüzden de zorlaşmıştır.»*

* Bakanların, sorumlulukları altındaki devlet teşebbüsleri aleyhinde bulunmaları, bunların zarar etmeye mahkûm bulunduklarını söylemeleri, çok partili hayatla birlikte gelenek hâline gelmiştir. Ancak, bakanlar, bu eleştirdikleri teşebbüsler sayesin-

— Kamu hizmeti kavramı elâstikîdir. Normal şartlarda kamu hizmeti sayılmayan bir malın imal ve dağıtımı, yokluk zamanlarında kamu hizmeti niteliğini kazanabilir. Nitekim, özellikle 1954'ten itibaren iktisadî güçlüklerin ortaya çıkması, devlet fabrikalarının satışını engellemiştir.»[535]

Başbakan Menderes de 1954 Martında Amerikan gazetelerine verdiği demeçte, fabrika satış işindeki başarısızlığı şu sözlerle açıklamaktadır: «1950 ile 1954 arasında bir mukayese yaparsak şunu görürüz ki, eğer 1950'de devlet sektörü ile hususî sektör elindeki sanayi —yuvarlak hesapla ifade edeyim— yarı yarıya idi ise, hususî teşebbüs sektörünün gelişmesi neticesinde 1954'te memleketimiz sanayiindeki devlet sektörü hissesi dötte bire inmiştir. Bugün, askerî maksatlarla kurulmuş olanları hariç, devlet elindeki iktisadî teşebbüslerin herhangi birini, talibi bulunduğu takdirde, hususî teşebbüse devretmek bahsinde hiç bir mani yoktur. Bunları hususî teşebbüse büyük memnunlukla devredeceğimiz muhakkaktır. Fakat memlekette yeniden girişilecek o kadar mevzu vardır ki, hususî teşebbüs, bu mevzuları tercih etmektedir.»[536]

Gerçekten Menderes yönetimi, devlet fabrikalarının satışında başarısız kalmakla birlikte, iç ve dış çevrelerin istediklerine uygun biçimde, özel sektörün gelişmesi için geniş olanaklar sağlamıştır. Menderes'in, hiç değilse 1954 yılına kadar ana çizgileriyle ABD'nin uygun gördüğü tarıma öncelik veren, yerli-yabancı özel teşebbüsü geliştiren bir ekonomi politikası izlediği ileri sürülebilir. İki büyük devlet teşekkülü, yabancı sermayeyi ortak etmek endişesiyle anonim şirket hâline getirilmiştir. Bunlar Devlet Denizyolları ile Devlet Havayolları'dır. 1951'de kabul edilen bir kanunla, anonim şirket statüsünde bir banka hâline

---

de politik borçlarını ödeyebilmekte, partizanları işe yerleştirebilmekte, bunları verimsiz yatırımlara ve iştiraklere zorlayabilmekte ve fiyatlara müdahale ile özel sektöre sübvansiyon sağlayabilmektedirler. Bu nedenle, fabrikaları satma edebiyatına rağmen, politikacılar aslında onların ellerinde kalmasından ve politik nedenlerle kötü yönetilmesinden yanadırlar.

getirilen Devlet Denizyollarında özel sermayenin ortaklığı sağlanmıştır. Ne var ki, özel kişilere ayrılan payiara ortak bulunamamıştır. Devlet Havayollarında işler biraz daha iyi gitmiş, bu anonim şirkete Ingiliz Havayollarının ortak olması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bazı alkollü içkiler çoktan devlet tekelinden çıkartılmış ve özel sektörün bu alanda faaliyet göstermesi yolu açılmıştı. Özel sektör, bu olanağı uzun zaman kullanmamışsa da, son yıllarda yabancı sermaye ile ortaklık hâlinde kurulan bira fabrikaları çoğalmaya başlamıştır.

DIŞ TICARETTE ÖZGÜRLÜK

Amerikalı müşavirlerin ve üyesi bulunduğumuz Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı'nın (OEEC) tavsiyelerine uygun olarak, dış ticarette liberasyona gidilmiştir. CHP iktidarı, ABD ve OEEC'den gelen serbestlik isteğine bir ölçüde direnmiştir. Şubat 1950'de Dışişeiri Bakanı Necmettin Sadak, gelişmemiş bir ülke olan Türkiye'nin sanayiinin öteki Avrupa ülkeleriyle aynı düzeyde bulunmadığını hatırlatarak, liberasyonu, uzun vâdeli krediler verilmesi şartına bağlamıştır. DP iktidarı ise, liberasyona gitmekte bir sakınca görmemiştir. Ne var ki, liberasyon, yüksek gelir gruplarının gelirinin hızla arttığı ve «1 dolar = 2.80 lira»dan ithalâtın çok cazip olduğu bir ortamda uygulandığı için, kısa bir süre sonra aşırı ithalâta ve döviz sıkıntısına yol açmıştır. Tarımda ürün artışlarına ve dış yardımlara rağmen, altın ve döviz mevcudunu tüketmek ve kısa vâdeli borçlanmalara gitmek pahasına yürütülen bu politika, özel sektörün yatırım malları ithalini arttırmakla birlikte, lüks tüketim mallarının cömertçe ithaline yol açmıştır. 1950 yılında 62 milyon lira olan Türkiye'nin dış ticaret açığı, 1951'de 246 milyona ve 1952'de 540 milyona yükselmiştir. 1952 Ekiminde Türkiye, 233,9 milyon dolarla Avrupa Ödeme Birliği'nin en büyük borçlularından biri olmuştur. Ödenememiş ticarî borçlar, 1954 yılında 200 milyon doları aşmıştır. Merkez Bankası'nın 1950 yılında 322 milyon lira olan

dış ödeme olanağı bir iki yılda 12 milyona düşmüş ve 1954'-ten bu yana önemli menfî bakiyeler vermeye başlamıştır. Liberasyondan 1952 yılında çâresiz geri dönülmüş, fakat durum değişmemiştir.

İthalâtçılar ve genellikle tüccarlar için bir «altın dönem» olan bu yıllar, «1 dolar = 2.80 lira»dan makina ve teçhizat ithali sayesinde özel sektör yatırımlarını da hızlandırmış ve 1950 yılında 173 milyon lira olan özel yatırımlar, 1954 yılında 1 milyar 461 milyon liraya çıkmıştır. Ne var ki, bu, çimentosu, demiri ve çeliği bile geniş ölçüde dışardan gelen bir kalkınma denemesidir. Artan inşaatla birlikte, Türkiye'nin çimento ithalâtı 1950'de 135 bin ton iken, 1954'te 629 bin tona ve 1955'te 811 bin tona yükselecektir! «Borçlanabildiğin kadar borçlan» felsefesine dayanan bu denemenin, alacaklılar yeteri kadar borç vermeyince çıkmaza saplanacağı açıktır. Nitekim öyle olmuş, Türkiye, içerde enflasyonist bir politika ile birleştiği için, ABD ve OEEC'nin ısrarıyle girişilen dış ticarette serbestî politikasının bedelini pek pahalı ödemiştir.

Türkiye, bu dönemde, her çeşit borçlanmaya gitmiştir. 1951 - 1957 döneminde 484 milyon dolar ihracat kredisi alınmıştır. Ticarî krediler, 211 milyon doları bulmuştur. Aynı dönemde dış yardımlar 756 milyon dolara erişmiştir. Ekonomiye 1951 - 1957'de yapılan toplam sermaye transferi 1 milyar 505 milyon dolardır. Ne var ki, 1954'te 108, 1955'te 127 milyon dolar olan program kredilerinin 1956'da 95 ve 1957'de 70 milyon dolara düşmesiyle, ekonomide yokluk, karaborsa, dış ticaret tıkanıklığı ve şiddetli bir enflasyon biçiminde beliren sert bir buhranla karşılaşılmıştır.

YABANCI SERMAYE

Amerikalıların tavsiyesi ile girişilen başka bir teşebbüs, Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunları ile sonuçlanacaktır.

ABD, esas itibariyle askerî nedenlerle Türkiye ile

ilgilenmiş olmakla birlikte, öteki ülkeler gibi Türkiye'de de kendi sermayesine avantajlar sağlamaya dikkat etmiştir. Yabancı sermaye, aynı zamanda yerli kapitalist sınıfı geliştirmek için güçlü bir destek sayılmıştır. Bu nedenlerle ABD, yabancı sermayeye açılışı, dış yardımın şartlarından saymıştır. Nitekim Truman'ın Point Four yardım programının amaçlarından biri, «büyük ölçüde artan özel sermaye akımını teşvike özellikle önem verilmesi»dir.[537] Başkan Eisenhower için yabancı sermayenin teşviki, Amerikan dış politikasının gereklerinden biridir: «Dış ülkelere özel sermaye akımını teşvik yolunda Hükümetimiz, elinden geleni yapacaktır. Bu, dış politikamızın ciddî ve açık bir amacı olarak, yabancı ülkelerde böyle yatırımlar için elverişli bir ortam yatırılmasının teşvikini gerektirir.»[538]

Wall Street'in nüfuzlu iktisatçılarından ve Irving Trust Company'nin yöneticilerinden August Maffry, Amerika Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı özel bir raporda, «Amerikan yabancı sermaye hamlesinin hizmetinde topyekûn diplomasi»den söz etmektedir. Rapora göre, «Dost ülkelerde daha çok direkt tedbirlerle yatırım iklimini iyileştirmek, ABD'nin topyekûn ve devamlı çabalarının amacı olmalıdır... ABD Hükümeti'nin dış iktisadî gelişme ile ilgili bütün teşekkülleri, yabancı devletlerin Amerikan yatırımcılarının çıkarlarına aykırı düşen her türlü eylem ve ayırımına karşı daima dikkatli olmalıdırlar ve bunları önlemek ve düzeltmek için bütün diplomatik baskılara başvurmalıdırlar.»

Rapor, yabancı sermaye için nasıl imtiyazlar sağlanabileceğini de açıklamaktadır: «Dış ülkelerde yatırım için daha iyi şartların gerçekleştirilmesinde ABD Hükümeti'nin yararlanabileceği başka ve çok vaitkâr bir yol vardır. Bu yol, belli yatırımlarla ilgili olarak imtiyazlar elde etmek için özel yatırımcıların çabalarını mevcut bütün olanaklarla desteklemektir.» Bu imtiyazlar, özel ve resmî kişilerin kombine çabası ile belli bir yatırım konusunda sağlandıktan sonra, onları bütün özel yatırımcıların

faydalanabilecekleri biçimde genelleştirmek için yol açılmış olacaktır.»[539]

Türkiye'de bu işle Dış İktisadî Politika Komisyonu Başkanı C. B. Randall görevlendirilmiş ve 1954 yılında Randall'ın çabasıyle, dünyanın en liberal mevzuatından biri olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Randall, 1953 Ağustosunda Ankara'daki demecinde yerli - yabancı özel teşebbüse dayanmanın Türk milletinin iradesi sonucu olduğunu söylemiştir. «Milletlerarası ticaret münasebetlerinin şümullendirilmesi için en uygun yolun hususî sermaye ve hususî teşebbüsün bütün dünyada serbestçe faaliyette bulunması keyfiyetine inanmaktayız. Türkiye hâlen hususî teşebbüse gösterdiği büyük alâka dolayısıyle bu çeşit meselelerin incelenmesi için fevkalâde ilgiye değer bir memleket olmuştur. Bu itibarla ben ve arkadaşlarım, hususî yatırım sermayesinin Türkiye gibi bir memlekete niçin daha serbest bir şekilde akmadığının sebeplerini araştırmakla vazifelendirildik...

Şuna tamamen inanıyorum ki, hususî teşebbüse dönmek hususunda değil yalnız hükümetiniz, fakat bir memleket için önemli şey olan Türk milletinin iradesi de tam kararını vermiş bulunmaktadır».*[540]

---

* Randall, aynı zamanda yabancı bankalarda yatan Türk sermayesinin yurda getirilmesini istemiştir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun görüşülmesi sırasında Adana milletvekili Cezmi Türk, Randall'ın bir iddiasını açıklamıştır: «Mr. Randall demektedir ki, Türkiye yabancı sermaye istiyor ama, ondan evvel Türkiye emniyetli bir bölge olmalıdır ki, yabancıların inanması için Türk vatandaşlarının Amerika bankalarında, İsviçre bankalarında —evvelce politika sahasında çok söylenmişti ama, bu arzedeceğim sonuncusu söylenmemiştir, onu da yeni işittim— Cenubi Amerika bankalarındaki sermaye kendi memleketlerine gelmelidir. Evvelâ Türk vatandaşlar o vatanın evlâtları olarak, kendi memleketlerinde kendi paralarıyle yatırıma başlamalıdır ki, yabancı sermayeye itimat ve emniyet gelsin.»

Yabancı sermaye kanunu öncelik ve ivedilikle görüşülerek Meclis'ten çıkmıştır. O tarihlerde Meclis komisyonlarını dolaşan ve kambiyo kaçakçılığını önlemeyi öngören bir tasarı da, gerekçesinde, döviz kaçakçılığının arttığını belirtmektedir.

Randall, Demokrat parti iktidarının 1951 yılında çıkardığı 5821 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu'nu yetersiz bulmuş ve bunun yabancı sermayedar yararına düzeltilmesini istemiştir. Bu kanun, tarım ve ticaret alanlarını yabancılara kapalı tutuyor; sanayi, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarını yabancı sermayeye açıyordu. Ayrıca kâr transferlerini sınırlandırıyordu. Randall'ın çabasıyle 1954'te çıkartılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, tarım ve ticaret alanlarını da yabancı sermayeye açmış, geniş bir sermaye tanımlaması yapmış, yatırılan sermaye ve kârın serbestçe transferini sınırlayan hükümleri kaldırmıştır. Randall, kendi eseri olan bu kanunu çok beğenmiş ve bunu «mes'ut bir olay» diye nitelemiştir. Amerikan telkinleriyle yalnız Türkiye değil, Yunanistan, Panama, Güney Kore, Miliyetçi Çin, Guatemala vb. gibi tamamen Amerikan egemenliği altındaki ülkeler de, benzer kanunlar çıkarmışlardır. Kanunun dikkat çekici hükümlerinden biri, 19. maddedir. Bu madde ile Türkiye, «yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve imtiyazlardan» yabancı teşebbüsleri de yararlandırmayı kabul etmektedir. Cahit Zamangil'in müdahalesiyle «imtiyazlar» kelimesi «kolaylıklar» diye değiştirilmiştir. Dev yabancı şirketlerin bu yerli sermaye ile eşitlik isteği, fiiliyatta birçok halde yabancı sermayeye imtiyaz anlamına gelmektedir. Çünkü dev yabancı şirket, cılız yerli şirketle eşit durumda değildir. Kudretli ile kudretsizin eşitliği, kudretli yararına eşitsizlik anlamına gelmektedir.

Yabancı Sermaye Kanunu, DP iktidarı tarafından coşkunlukla karşılanmıştır. Kanunun savunucusu Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, «Türkiye 3 sene sonra, 5 sene sonra 25 - 30 seneden beri kat'ettiği mesafenin çok ötesinde merhale alacaktır» demekte ve kanunun işsizliği kaldıracağını, işçi ücretlerini yükselteceğini, para istikrarını sağlayacağını ve döviz kaynaklarını arttıracağını ileri sürmekteydi. Karma ortaklıklar yoluyla kapitalistliğe yönelen Konya'nın mühendis milletvekili Himmet Ölçmen, «Bu memlekette yabancı sermaye geldiğinde

bu kürsüden eski İş Kanunu'nu değiştirmek suretiyle 8 saatlik iş hayatının 24 saate çıkarılması için ısrar edeceğiz» coşkunluğu ile bakanı desteklemekteydi. Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, «Arkadaşlar, ecnebi sermaye bir müstemlekeye girdiği zaman dahi görülmüştür ki, hiçbir şey yapmamışsa bile, hayat seviyesinin standardını yükseltmiştir.» sözleriyle, sömürge şartlarında bile, yabancı sermayenin savunuculuğunu yapmaktaydı. Muhalefet daha çok, sınırsız kâr transferi ile yabancı sermayenin tarım ve ticarete sokulmasını eleştirmiştir. Bu eleştirileri Geçici Komisyon Sözcüsü Halûk Şaman şöyle cevaplandırmıştır: «Ticaret sahasında diyorlar ki, 'Takas ve kliring müesseseleri mevcut oldukça, yabancıların dış memleketlerle olan münasebetlerinin fazla olması dolayısıyle, onlar bizden daha fazla muvaffak olacak, ihracatçılarımızın ve tâcirlerimizin çalışması imkânsız bir hale gelecektir.' Bunun mânâsı şudur: Ticaret tekniği dediğimiz bilginin yabancılarda fazla olduğunu söylemek demektir ki, bu gayet tabiîdir ve haklıdır. Fakat bizim bundan korkmamız değil, ihracatımızı teşvik etmek için buna başvurmamız lâzım gelir. Çünkü düşünmek lâzım gelir ki, bütün bu işleri, **takas, kliring ve reeksportasyon işlerini civarımızdaki memleket tacirleri yapmaktadır ve bundan onlar faydalanmaktadır. Eğer bunlar bizim memleketimize yerleşirlerse, hiç olmazsa iktisap ettikleri kârların bir kısmını memleketimize bırakmak suretiyle bize de fayda temin etmiş olurlar.»**

Tarıma yabancı sermayeyi ise, sözcü, «Acaba ziraî sahada kalkınmaya sınaî sahada olduğu kadar muhtaç değil miyiz?» diye savunmuştur. Bu görüşü, büyük çiftçiler de paylaşmışlardır. Karacabey'in büyük çiftlik sahiplerinden olan Bursa Milletvekili Saadettin Karacabey, «Eğer ziraat sahasında teknik bilgisi olan bir sermayedar gelir de bir numune çiftliği ihdas ederse ve ziraatimize örnek olursa, biz müteşekkir olmaktan başka bir şey düşünmeyiz.» sözleriyle tarıma yabancı sermayenin girmesini istemiştir.

«Ticaret ve tarımı bile yabancı sermaye yapsın, öğrenelim» görüşü, konunun nasıl bir aşağılık kompleksi ile ele alındığını göstermek bakımından dikkat çekicidir. Ne var ki, mucizeler yaratması beklenen bu kanun, en ateşli savunucuları arasında dahi bugün az çok bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bununla birlikte, kabul etmek gerekir ki, yabancı sermaye, bütün olumsuz yanlarına rağmen, Türkiye'de bir kapitalist sınıfın gelişmesinde önemli bir destek olmuştur. 1951 - 1960 yıllarında 548 milyon lira tutarında yabancı sermaye müsaadesi verilmiş, bu sermaye, genellikle yerli sermaye ile iştirak halinde çalışmaya yöneldiği için, 514 milyon lira tutarında yerli sermayeyi tahrik ve teşvik etmiştir. Bazı hallerde yabancı teşebbüs pek az sermaye ile katılmakta, hattâ yalnızca lisans ya da mamulünün adını satmakla yetinmektedir. Meselâ Coca - Cola imal eden firma, yüzde yüz yerli sermaye ile kurulmuştur. Ama Amerikan kampanyasına yüzde 100 bağımlı durumdadır. Oto montaj sanayiinde yabancı otomobiller imal eden firmaların çoğu, yüzde 100 yerli sermayeli kuruluşlardır. Demek ki, yabancı sermaye, miktar itibariyle görüneni çok aşan ölçüde, dışarıya bağlı yerli kapitalist imal etmektedir. İş Bankası gibi, millî sanayii geliştirmek amacıyle kurulmuş tecrübeli ve dev bir teşebbüs dahi, Pirelli, Unilever ve General Elektrik, Tam Sigorta, Türk - Amerikan Dış Ticaret Bankası gibi iştiraklerle, yabancı sermayenin olanaklarından yararlanmaya yönelmiştir. Kudretli iktisadî devlet teşekkülleri bile yabancı sermaye ile birçok ortaklıklar kurmuşlardır. Özel kişiler için ise, yabancı yatırımcıların belki sermayesinden çok, teknik bilgisi, organizasyon kabiliyeti ve işletmecilik tecrübesi, onları kapitalist teşebbüsler kurmak ve sanayi alanına atılmak hususunda cesaretlendirmektedir. Yabancı sermaye, sanırız ki, her şeyden önce bu açıdan değerlendirilmelidir.

Yabancı sermaye konusunu tamamlamak için, yine dış teşviklerle çıkarılan 6088 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nu belirtmek gerekir. 422 ve 2644 sayılı Köy ve Tapu Kanunları hükümlerine göre, yabancılar köylerimizde ta-

şınmaz mallar satın alamazlarken, Turizmi Teşvik Kanunu, bu yolu açmıştır. Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararıyle, yabancılar köylerde arazi edinebileceklerdir. Yerli sermayenin geniş ölçüde yürüttüğü sahil yağması, böylece yabancı sermaye için de sağlanmıştır.

PETROL KANUNU

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu gibi, Amerikan telkinleriyle 1954 yılında çıkartılan ikinci bir kanun, Petrol Kanunu'dur. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana Türkiye, petrolde devletçiliği benimsemiştir. 1926 yılında çıkarılan ilk Petrol Kanunu, Türkiye'de petrol arama ve işletme hakkını devlete vermiştir. Kanunun ikinci maddesi, petrol bulunduğu bilimsel açıdan sabit olan bölgelerde, arama işini bizzat devletin yapacağını belirtmiştir. Olanakların son derece sınırlı olmasına rağmen, aramalara başlandıktan 8 - 9 yıl sonra, 1940'ta memleketimizde petrol bulunmuştur. 1947 yılında Raman ve Garzan dolaylarında ticarî işletmeye uygun petrol keşfedilmiştir. 1959 yılında Türkiye, kendi olanaklarıyle, 373 bin ton petrol elde etmekteydi. Bununla birlikte, Türkiye, 1954 yılında Amerikan petrol şirketlerinin avukatı Max Ball'e hazırlatılan bir tasarıyla kendi olanakları ile petrol bulmak ve işletmekten âciz Arap şeyhlerinin razı olduklarından daha ağır hükümler taşıyan bir petrol kanununu benimseyecektir. Bu kanun açık bir imtiyaz kanunudur. Her şeyden önce, Türkiye'ye petrol alanında belli bir ekonomik doktrini empoze etmektedir. Kanunun ikinci maddesine göre, Türkiye, petrolde devletçilikten vazgeçmekte, petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle değerlendirilmesini kabul etmektedir. Yabancı petrol tröstlerinin bu isteği kanun gerekçesinde şöyle açıklanmaktadır: «Petrol kaynakları, ancak hususî teşebbüs ve sermayenin müessir olabilecek vüs'atte ve miktarda bu sahaya gidebilmesi için, devletin ne arayıcı ve işletmeci, ne de herhangi bir suretle petrol sahibi olarak hususî teşebbüsün karşısına çıkmaması icap etmektedir.

Hususî teşebbüs, devlete rakip vaziyette çalışmak istememektedir.»

Böylece, Türk Devleti, kendi kaynaklarını kendi eliyle değerlendirmek hakkını, yine kendi eliyle ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu hükmün sonucu Mobil ve Shell gibi yabancı şirketlerle eşit durumda çalışmak zorunda bırakılan Türkiye Petrolleri, bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Devlet, kendi şirketine de, Mobil ve Shell'e de aynı gözle bakmak zorundadır. Yabancı petrol tröstleri, bir sürü gölge şirketler kurarak bir bölgede istedikleri kadar petrol arama ruhsatı alabilecekleri halde, millî şirket, kanunun öngördüğü azamî sekiz ruhsatla yetinme durumunda bırakılmaktadır. Daha önce petrol bulduğumuz bölgeler dahi yabancılara açılmaktadır. Millî güvenlik gerekçesiyle, arama işleri MTA'ya bırakılan yasak bölgelerde millî şirket, kalmaktadır. Hiçbir konuda devlet, kendi şirketine öncelik tanıyamamaktadır.

Bu anlayışla, bir de Türk hukuk sistemini altüst eden bir mekanizma kurulmuştur. «Petrol Komiserliği» ve bakanlığa değil de bakana bağlı bir «Petrol Dairesi» bu sistemin esasını teşkil etmektedir. Petrol şirketleri, Daire kararlarına karşı, «bakan nezdinde» itirazda bulunmak hakkına sahiptir. Bakan, itiraz üzerine meseleyi «Petrol Komiseri»ne inceletmekte ve böylece bakanın gözünde bir devlet dairesi ile bir şirket, haklarında hakem mütalâası verilen iki eşit hasım durumuna sokulmaktadır. Üstelik, hakem mütalâasına dayanarak bakanca alınan karara şirket Danıştay'a gidebildiği halde, Petrol Dairesi'nin yapabileceği bir şey kalmamaktadır.

Malî hükümler bakımından, yabancı şirketler petrol bulup işletseler dahi, onlara olağanüstü bir pay tanımaması yüzünden bundan bizim de yararlanmamıza elvermeyen Petrol Kanunu'nun bir de 136. maddesi vardır. Bu maddeye göre, kanun, ancak yabancı şirketlerin muvafakatıyle değiştirllebilecektir! Madde, muhalefetin itirazıyle tasarı metninden çıkarılmakla birlikte, Petrol Kanunu'nu

hazırlayanların zihniyetini göstermek bakımından dikkat çekicidir.*

Petrol şirketleri, 1957 yılında 6987 sayılı kanunla Petrol Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle Türkiye'de rafineri kurma hakkını elde etmişlerdir. Yabancı şirketlerin Türkiye'de rafineri kurma isteklerinin, dünya petrol üretiminin tüketimi hayli aştığı bir döneme rastlaması dikkat çekicidir. Nitekim Ataş ve Ipraş rafinerileri ile yabancı şirketler, yerli petrolü mümkün olduğu kadar az işlemek ve yüksek fiyatla dışarıdan kendi petrollerini ithal etmek hakkını sağlamışlardır. Ataş'a Petrol Dairesince verilen belgede şu imtiyazlar yer almaktadır:

— Yabancı ham petrol, rekabet fiyatı ile değil, ilân edilecek monopol fiyatı ile ithal olunacaktır. İlân edilen fiyat, serbest piyasa fiyatının yüzde 30 - 35 kadar üstündedir. Rafineri, bu imtiyazlı durumda 80 yıl işletme hakkına sahip olmaktadır.

— Yerli ham petrolün kullanılması hâlinde, şirketler, bunu rekabet fiyatından satın alacaklardır. Fakat yabancı şirketler, yerli petrol kullanma yükümlülüğünü, belgede işlemez hale getirecek ölçüde sınırlandırmışlardır. Yerli ham petrol, evsafı kurulan rafineri tesislerinin şekline ve ekonomisine uygun düştüğü takdirde kullanılacaktır. Halbuki Ataş, yerli ham petrolün evsafına uygun bir kuruluş değildir.

Yabancı şirketler, Petrol Kanunu'na ve 80 yıllık işletme belgesine dayanarak, Batman'da stoklar biriktiği halde, yerli petrolü işlemeyi reddetmişlerdir. Sorun, kamuoyunda geniş yankılar uyandıran uzun mücadelelerden sonra çözülebilmiştir. Yabancı şirketler, uzun yıllar ham

* Son yıllarda petrol Kanunu'nu model alan bir Maden Kanunu Tasarısı Mr. Ely adlı Amerikalı bir hukukçuya hazırlatılmıştır. O günlerdeki Etibank Genel Müdürü Tahsin Yalabık'ın açıkladığına göre, Amerikan Yardım Teşkilâtı, bu tasarının 14.4.1965 tarihine kadar Meclis'e sevki için hükümet üzerinde baskı yapmıştır. Fakat kamuoyunda tasarının yarattığı sert tepkiler, onun Meclis'ten geçebilme şansını zayıflatmış ve bu mesele, hiç değilse şimdilik, askıda kalmıştır.

petrolü dünya fiyatlarının yüzde 35 üstünden ithal etmişlerdir. Ancak uzun pazarlıklardan sonra fiyatlarda bir miktar indirim yapmaya rıza göstermişlerdir. Fakat yine de dışarıdaki ana şirketlerden petrolü dünya fiyatlarının üstünde ithal hakkına sahiptirler. Yabancı rafinerilerin bu pahalı ithal tekelinin daha genişlemesini önlemek amacıyle, rafinerilerin bundan böyle, millî şirket eliyle kurulması kararlaştırılmıştır. Türkiye Petrolleri, Ataş'ın tevsi projesine itiraz etmiştir. Ataş ise, Türkiye Petrollerinin İzmir Rafinerisi projesi önlensin istemiştir. Petrol Komiserliği mekanizması, İzmir Rafinerisi'ne de rıza göstermekle birlikte, Ataş tevsiinin kabul edilmesine yol açmıştır. İpraş Rafinerisi'nin yüzde 4 hissesine sahip Caltex de tevsi yoluyla imtiyazlı fiyata petrol satma hakkını sağlamayı bilmiştir. Türkiye, bu iki rafinerinin tevsiine müsaade etmekle, petrole dünya piyasasının üstünde fiyat ödemeye rıza göstermiştir.

İşte kapitüler nitelikte böyle bir kanun, DP iktidarı tarafından büyük bir coşkunlukla kabul edilmiştir. Ne de olsa Millî Kurtuluş Savaşı geleneklerini sürdüren CHP ve lideri İnönü, Petrol Kanunu'na ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na şiddetle karşı çıkmışlar ve bunu 1954 seçim kampanyasının baş temalarından biri yapmışlardır. İnönü ve CHP'nin o tarihlerdeki sözlerini hatırlamakta fayda vardır. İnönü, 17 Nisan 1954'te İzmir'de şöyle demektedir:

«Yabancı sermaye, kayıtsız şartsız olarak Türkiye topraklarına dâvet olunmuştur. 'Kanun çıktı ama, hemen karşı taraf da Türkiye topraklarına gelip yerleşmediler' diyorlar. Doğrudur. Ama kapıyı açtınız. Ne vakit gelir? Nasıl gelir? Bunu kimse kestiremez.»

«Yabancı Sermaye Kanunu ticaretimizi, sanayimizi, iktisadımızı canevinden vuran kanundur.

Yabancı sermaye, uzun mücadelelerle elimize aldığımız ticarî ve ziraî sahalarımıza girmiştir.»[541]

«Hiçbir devlet, ben kapitülasyon istiyorum demez. Siz bir devlete, diğer devletlerden ayrı bir fazla hak tanıdınız mı, diğer devletler karşılıklı olarak bu haklardan is-

tifade hakkına mâliktirler. Çünkü hiçbir devlet, diğer devletlerden eksik bir durum kabul etmez. Birine bir şey verdin mi, aynı şartları ötekilere de teşmil etmek lâzımdır.»[542]

«Tarihte yabancılar, kapitülasyon himayesiyle Türkiye'yi istismar ettiler. Yeni devirlerde **yerli vatandaş, hakikat dışı ve emniyetsiz usullerle ıstırap çekecek ve yabancı sermaye hususî kanunların himayesinde yaşayacaksa, kendi elimizle yerli sermayeyi yabancı olmaya zorlamış oluruz.** Asırlarca tecrübe edilmiş mahzurlu usullerin yeni bir marifetmiş gibi yeniden getirilmesine teşebbüs edileceğini asla tahmin edemezdik.»[543]

«Diyorlar ki, Hollanda büyük inekler getirecek. Böylece inek beslemeyi öğretecek. Tohumlar ıslah edilecek. Âlemin hiç işi kalmadı da, Türklerin tohumunu düzeltelim, hayvanlarını büyük yapalım diye mi buraya gelecek? Bunlar bizde eskiden de vardı. Zorla çıkardık memleketten. **Girdikten sonra çıkarılması baş belâsıdır. 300 senede zorla çıkardık.**»[544]

«Bugün Afrika kabileleri, kendi topraklarını işleten yabancılara karşı ayaklanmışlardır. Bizim iktidar gül gibi toprağımıza Afrika kabilelerinin kovduğu yabancı sermayeyi getirmek istiyor.»[545]

«Petrol Kanunu, bir kapitülasyon kanunudur. Bu kanunla memleket, bilinmeyen meçhul âkıbetlere sürüklenmiştir.

Biz bu memleketi sokakta hazır bulmadık. Biz bu memleketi bir avuç harabe hâlinde aldık. Yabancı ellere kaptırmayacağız. Bu memlekette kapitülasyonların yeniden ortaya çıkmasına asla müsaade etmeyeceğiz ve bu uğurda sonuna kadar mücadele edeceğiz.»[546]

«Petrol Kanunu, kapitülasyon hükümleri ile hazırlanmış gönüllü bir kapitülasyon lâyihası olarak teklif edilmiştir.

İşte profesörler, işte hukuk âlimleri, hepsinin önünde söylüyorum. Patrol Kanunu'nu karşılıklı taahhüt şeklinde görmek bir kapitülasyon devrini açmaktır.»[547]

«Petrol ve Yabancı Sermaye Kanunları, memleketin

canevine dokunmaktadır. İktidara gelirsek düzelteceğiz. Bununla her zaman uğraşacağım. Bırakmam yakalarını!»[548]

Görüldüğü gibi, Millî Kurtuluş Savaşı geleneğinin izlerini taşıyan İnönü ve CHP, Cumhuriyet öncesi dönem anlayışıyle çıkartılan bu imtiyazlı yabancı sermaye kanunlarını şiddetle eleştirmiş ve bunu seçim kampanyasının baş temalarından biri yapmıştır. Ne var ki, seçimlerden yabancı sermayeci DP çok daha güçlenmiş, CHP ise zayıflamış olarak çıkacaktır. Bu ağır seçim yenilgisi, CHP'yi iktidara gelince Fethi Çelikbaş'ı petrol işlerine bakan bakanlığın başına getirecek kadar yabancı sermayeye karşı tutumunu yumuşatmaya ve muhalefet yıllarında da bu konuyu eleştirmekten kaçınmaya itecektir. Muhalefet, Menderes politikasının enflasyonist ve plansız, hesapsız, ölçüsüz karakterini eleştirmekle yetinecektir. Nitekim bunları milletlerarası teşekküller ve Amerikalı uzmanlar da eleştirecekler, Menderes'i 4 Ağustos 1958 kararlarını kabule zorlayacaklardır. Fakat Japon tipinin, dış yardımlar ve yabancı sermaye eklenmesiyle Amerikanlaştırılmış kalkınma modeli, 27 Mayıs öncesi günlerde pek az tartışılacaktır.

DEVLETİN KAPİTALİST İMALİ

Bu kalkınma modeli, devletin yabancı sermaye ve dış yardımlar yoluyla «işbirlikçi» kapitalist imaline yönelmesidir. Cumhuriyet'in gençlik yıllarında amaç, millî kapitalist imali iken, şimdi amaç, çıkarlarıyle büyük yabancı firmalara ve devletlere bağlı bir kapitalist sınıf yetiştirmektir. Bu amaçla, kapitalist sınıfa geçmiş yıllardakini kat kat aşan olanaklar sağlanmıştır. 1938'den önce Türkiye, dış ticaretini dengede tutmak, borç ödemek ve silâh satın almak zorunda kaldığı halde, özellikle 1950'den sonra, dış kaynaklardan geniş ölçüde yararlanmıştır. 1950 - 1959 döneminde ariyeler, ihracatçı kredileri vb. dâhil 2 milyar 166 milyon dolar dış finansman olanağından yararlanılmıştır. Bunun 780 milyon doları Marshall ve ICA yardımlarıdır. Yardımlar ve borçlanmalar yoluyla büyük ölçüde genişle-

yen döviz kaynakları, «1 dolar = 2.80 lira» gibi ucuz bir fiyatla, özel yatırımları teşvik yolunda kullanılmıştır. Kredi muslukları hudutsuzca açılmıştır. Gittikçe genişleyen bir pazar, özel yatırımların teşvikçisi olmuştur. Yerli ve yabancı sermayenin işbirliği ile bir özel teşebbüs biçiminde kurulan Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, devlet fonlarını ve devlete vekâleten,' yabancı devlet ve milletlerarası kuruluşlardan elde ettiği dövizleri, uzun vâde ve düşük faizle özel sanayicilere aktarmıştır. 1950 - 1964 döneminde bu bankanın özel sanayie döviz ve yerli para biçiminde verdiği kredi 900 milyon liraya yaklaşmaktadır. Altyapı yatırımlarına yönelen devlet, maliyetin altında fiyatlarla özel sektöre ucuz enerji, nakliye, hammadde vb. olanakları getirmiştir. Kamu tasarrufları çeşitli yollardan özel sektöre aktarılarak, bu sektörün kendi gerçekleştirdiği tasarrufun üstünde yatırım yapması sağlanmıştır.* Enflasyon, gelir dağılışındaki adaletsizlikleri arttırarak kapitalist sınıfın tasarruf ve yatırım kapasitesini arttırmıştır. Yabancı sermaye, kapitalist sınıfa önemli bir ek destek getirmiştir. Özellikle 1958 yılından sonra, ithalâtın kotaya bağlanmasıyle, montaj sanayii biçiminde yerli - yabancı ortaklığı gelişmiştir. Yabancı sermaye gibi, devlet teşebbüsleri de, yetişmiş yönetici ve mühendislerin aktarılmasıyle, özel

* Geçmiş yıllarda kamu tasarruflarından ne kadar bir miktarın özel sektöre aktarıldığı kesinlikle hesaplanmış değildir. Fakat bu konuda Prof. Bent Hansen'in 1963 yılı için Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yaptığı çalışmalar bir fikir verebilir. 1963 yılında, özel sektörün tasarrufları 3,8 milyar lira, gerçekleştirdiği yatırımlar ise 4,9 milyar liradır. Demek ki, 1,1 milyar lira başkalarının tasarruflarından gelmektedir. Hansen araştırması, yurt dışı kaynaklardan yararlanma açısından da ilgi çekici bilgi getirmektedir. 1963 yılında toplam tasarrufların yüzde 23,5'ini teşkil eden yurt dışı tasarruflar 2,7 milyar liradır. Bunun 1,76 milyarı, yani yüzde 70'i özel sektörün tasarruf açığını kapatmakta kullanılmıştır. Kamu sektörünün payı, 0,94 milyar, yani yüzde 30'dur. 1964 yılında bu oranlar, yüzde 60 ve yüzde 40'tır. Bu rakamlar, büyük bir kesinlik ifade etmese bile, kapitalist sınıfa sağlanan geniş olanaklar hakkında bir fikir vermeye yeterlidir.

sektöre «teknik yardım»da bulunmuşlardır. ABD, yaygın bir eğitim programı ile, yerli müteşebbislere Amerikan kapitalizminin dinamizmini aşılamaya ve gerek devlet, gerekse özel sektörde «kapitalist espriyi benimsemiş» yönetici ve mühendis yetiştirmeye çalışmıştır. Devlet teşekkülleri, karma teşebbüsler yoluyla, bilgi ve sermayesini özel sektöre aktarmıştır.

Karma teşebbüsler bu dönemde büyük bir yayılma göstermiş, yüzden fazla ortaklık (sermayenin yüzde 50'den fazlası devletin) ve iştirak (devlet sermayesi yüzde 50'ye kadar) kurulmuştur.* Devlet sermayesi ve teknik yardımı ile özel teşebbüsler ve kapitalist imalinde nerelere kadar gidildiğini göstermek bakımından, bu teşebbüsler dikkat çekicidir. Şeker sanayiini ele alalım: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın eşit paylarla kurduğu bir devlet teşebbüsüdür. 1950 yılından sonra, bu teşebbüsün sermayelerine iştirak ettiği beş özel şeker şirketi kurulmuştur. Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya'da tesis edilen bu beş özel şeker fabrikasının aslında kurucusu da, sermayedarı da, yöneticisi de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'dir. Ama Pancar Ekicileri Kooperatifleri aracılığıyle, özel kişiler bu fabrikalara ortak edilmişlerdir. Devlet teşebbüsü, sermayenin pek az bir kısmına sahiptir. Toplam sermaye-

* Osman Nuri Torun'a göre, 1966 yılı sonunda, tasfiye hâlindeki beş ortaklık hariç, 120 karma teşebbüs vardır. Devlet, bu teşebbüslere sermaye olarak 1 milyar 321 milyon 500 bin lira ödemiştir. Ayrıca, bu teşebbüslerden 1 milyar 700 milyon lira alacaklıdır. (İktisadî Devlet Teşekkülleri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1968, s. 169). Ortaklıklar bundan başka, Merkez Bankası kaynaklarından geniş ölçüde yararlanmışlardır. Kalkınma Planı 1971 Programına göre, iktisadî devlet teşekküllerinin iştiraklere verdiği sermaye payı, 1969 yılında 1 milyar 814 milyon lirayı bulmuştur. Açılan kredi miktarı 879 milyon liradır. İştiraklerden sağlanan temettünün rantabilitesi yüzde 0,39'dur. Ortalama yüzde 8,5-9 faiz ile finansman kredisi sağlayan kuruluşların sadece iştirakleri nedeniyle uğradıkları kayıplar 1968'de 112 milyon, 1969'da 122,9 milyon liradır. (Resmî Gazete, 11 Ocak 1971, s. 41).

si 88 milyon lira tutan bu beş şirkette, devletin sermaye payı 29,8 milyondur. Ne var ki, bizzat kurup işlettiği bu özel şirketlere, devlet teşebbüsü, kredi adı altında 850 milyon lira sağlamıştır. Halbuki Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., malî bakımdan özel sektöre cömertçe kredi sağlayabilecek durumda değildir. 1966 yılı TBMM Kamu İktisadî Teşebbüsleri Ziraat İşleri Alt Komisyonu raporuna göre, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 3 milyar 80 milyon sermaye kullanmaktadır, ama bunun ancak 183 milyon lirası kendi öz kaynaklarından gelmektedir. 2 milyar 897 milyonu yabancı kaynaktandır. «Yabancı kaynakların 2 milyar 334 milyon liralık kısmı dolaylı ve dolaysız olarak Hazine'den sağlanmıştır.» Üstelik son derece anormal borç yükü altında bulunan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., devlet bu iş koluna yüzde 10 kâr garantisi tanıdığı için, bilânçosunu kârla kapatmaktadır. Beş özel şeker fabrikası da, sermayelerinin on katına ulaşan borca rağmen, kâr etmektedir.

Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. için de durum aynıdır. Çimento sanayii, özel kişilerle, sermayesinin çoğunluğuna sahip olduğu on ortaklık kurmuştur. Bu on fabrikanın bütün kuruluş işlerini yapan ve fabrikaları yöneten Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş.'dir. Bu on fabrikanın dokuzuna yabancı sermaye de bir miktar payla ortak edilmiştir. Bu on çimento şirketine devlet 171 milyon lira sermaye ve 151,3 milyon lira kredi sağlamıştır. Özel ortakların sermaye payları küçük olmakla beraber, sermayedar sıfatlarıyla, çimento hâlâ bir karaborsa metaı olduğuna göre, çeşitli avantajlar sağladıkları açıktır. Çimento şirketindeki ortaklığı sayesinde, herhangi bir biçimde bayilik elde eden kişi, Türkiye'de hâlen fabrikadan çok kâr edebilmektedir.

Sümerbank için de durum farklı değildir. 500 milyon lira sermayeli bu devlet teşekkülü ağır bir borç yükü altındadır. Yatırım fonları sıkıntısı yüzünden, tamamı kendine ait dokuma tesislerinin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. 1966 yılı TBMM Alt Kamisyon raporunda belirtildiği üzere, Defterdar, Hereke, Bünyan gibi yünlü dokuma fab-

rlkalarında «makina parkları ile tesislerin büyük bir kısmı yıpranmış ve verimleri düşmüş olduğundan maliyetler yükselmekte ve piyasa isteklerine uygun kalitede kumaş üretilmesi zorlaşmaktadır.» Buna rağmen, Sümerbank, dış kaynaklardan sağladığı fonları, tamamı kendine ait müesseseleri ihmal etmek pahasına, iştiraklere aktarmaktadır. Bu durum, 1964 yılı TBMM Alt Komisyon raporunda şu sözlerle tespit edilmektedir: «886 milyon lirayı bulan öz kaynakların 845 milyon lirası (yüzde 95'i)iştiraklere yapılan ödemeleri teşkil etmektedir... Öz kaynakların hemen tamamına yakın kısmının topluluk dışındaki yatırımlara (ortaklıklara) kaydırılmış olması, Bankanın kendi tesislerinin verimliliğini arttırıcı yenileme ve genişletme yatırımlarına yeterince girişmesini önlemiş, müesseselere ayrılan sermaye yetersiz kaldığından çeşitli ihtiyaçların giderilmesi için Bankaca geniş ölçüde yabancı kaynaklara başvurulmak zorunda kalınmıştır. Bu yüzden Banka 30 milyon liranın üstünde faiz ve komisyon ödemiştir». Ne var ki, karma şirketlere ayrılan sermaye ve kredi, yıldan yıla artmaktadır. 1966'da İştiraklere ayrılan fon, 1 milyar 169 milyon lirayı aşmaktadır. Sümerbank, kendi müesseselerine açtığı kredilere faiz yürüttüğü halde, kuruluş halindeki iştiraklere verilen ve 1965 yılı sonunda 200 milyon lirayı aşan kredileri bu uygulamanın dışında bırakmıştır.

IKI BÜYÜK ÖZEL TEŞEBBÜS

Bu dönemde, devlet sermayesi ve devletçe sağlanan dış kredilerle, normal olarak özel teşebbüsün el atmayacağı bazı büyük işletmeler kurulmuştur. Iki büyük özel teşebbüs kuruluşu olan Çukurova Elektrik ve Ereğli Demir - Çelik bunun tipik örnekleridir.

Seyhan Barajı, Dünya Bankası'ndan sağlanan dış krediler ve bütçeden yapılan geniş harcamalarla Devlet Su İşleri tarafından inşa edilmiştir. Ne var ki Dünya Bankası, krediyi barajdan elde edilecek elektrik enerjisinin bir özel şirket eliyle işletilmesi şartıyle vermiştir. Böylece Çukurova Elektrik T.A.O. doğmuş ve devletçe yapılan bir

sözleşme ile, Seyhan Barajı hidroelektrik tesisleri, bu şirkete devredilmiştir. Sözleşmenin Meclis'te tasdiki sırasında, bazı milletvekilleri, devlete 105 milyon liraya mal olduğunu söyledikleri tesislerin mülkiyetinin özel bir şirkete devrine karşı çıkmışlar, hiç değilse intifa hakkının verilmesiyle yetinilmesini istemişlerdir. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, 27 Ocak 1954 tarihli Meclis konuşmasında bu eleştirileri şöyle cevaplandırmıştır: «Mülkiyeti niçin veriyorsunuz? diyorlar. Mülkiyetini vermediğimiz takdirde, Beynelmilel İmar ve Kalkınma Bankası'ndan dış kredi, yani döviz karşılıkları için istikraz yapmak imkânı yoktur. 'Bunun imtiyazına bir hususî şirket sahip olacak.' diyorlar. Hususî teşebbüsü böyle anlıyorlar ve ancak bu takdirde kredi vermektedirler.»

Çukurova Elektrik T.A.O., 30 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Yalnız bu sermayeyi özel teşebbüs nasıl sağlayacaktır? Yüzde 50'den az bir payla, 14 milyon lira ile, Etibank şirkete ortak edilmiştir. Adana bölgesinde özel kişilerden bir miktar para toplanmıştır. Yetmeyince, Ziraat Bankası'ndan sağlanan paralarla, bölgenin nüfuzlu kişileri şirkete ortak edilmiştir. Meselâ DP İl Başkanı ile CHP İl Başkanı, Ziraat Bankası fonları ile, şirketin 750'şer bin liralık hissesine ortak olmuşlardır. Meclis tartışmalarında Adana Milletvekili Cezmi Türk, bu nev'i şahsına münhasır şirket hakkında bu bilgiyi vermiştir: «Bu Çukurova Elektrik T.A.O. kimdir, bu sermaye kimdir... Böyle ivedilikte geçmeseydi, dokümanları elimizde mevcuttu, getirir okurduk. Bu şirketin mukavelenamesi de çıkmıştır, aynen okurdum. Bunların içinde eski ve yeni iktidar partilerine mensup olan âzaları göreceksiniz ki, yeni iktidar partisinin başkanı 700 bin lira ile (750 bin olacak) ortaktır. Eski partinin başkanı 700 bin lira ile ortaktır. Ama bu zatların memleketteki kredileri mevzubahis olduğu zaman, bunlar 700 bin lirayı nereden bulmuş diye vatandaşlar birbirine sormaktadırlar. Allah arttırsın, son senelerde varlıkları bir hayli artmıştır. Ama bugünkü varlıklarına rağmen, vatandaşlar birbirine sormaktadır, bunlar 700 bin lirayı nereden

buldular da bu şirkete koydular diye... Bu şirketin ilk müessislerinin mukavelenamesini alır bakarsanız bunların işlerine Ziraat Bankası bakmaktadır. Ziraat Bankası'nın Iştirak ettiği sermaye miktarı... Ziraat Bankası'nın elimize verdiği momentolar vardır, bunları açar bakarsanız, bunun içinde Çukurova Elektrik Şirketi'ni görmekteyiz. Ziraat Bankası iddia etmektedir, ben bu şirkete ortağım diye. Diğer taraftan şirketin mukavelesini tetkik ederseniz görürsünüz ki, Ziraat Bankası'nın ortaklığı yoktur. Öyle anlaşılıyor ki, Ziraat Bankası'nın kendilerine sermaye izafe ederek, faizlerini de gene Ziraat Bankası ödemecesine, ortaya koyduğu bazı şahıslar vardır.»

Şirket, 1956 yılında Seyhan Santralını devralarak işletmeye başlamıştır. 14 milyon lira ile en büyük ortak olduğu halde, Şirket, 1961 yılı sonuna kadar Etibank'ı ortaklığa kabul etmemiş, elde ettiği büyük kârdan Etibank'ı yoksun bırakmıştır. Etibank, ancak 1962'de Şirketin İdare Meclisine girebilmiştir.

Çukurova Elektrik, bugün, aslında devlet teşebbüsü olduğu halde, mahallî «kapitalist politikacılar» tarafından yönetilen, 100 milyon lira sermayeli dev bir özel teşebbüstür. 1965 kârı 13,6 milyon liradır. Şirketin bir eski yetkilisinden öğrendiğimize göre, 1965 - 1963 yıllarında şirketin dağıttığı temettü, sermayenin yüzde 107,5'ine ulaşmaktadır. Yani Dünya Bankası ve devletin himmetiyle iş hayatına atılan sermayedarlarımız, birkaç yıl içinde yatırdıkları parayı geri almışlardır. Etibank'a düşen 11,2 milyon lira temettü ise verilmemiştir. Şirket, devlet eliyle sağlanan dış kredilerle tevsie gitmiştir. Tesislerin bugünkü değerle 600 milyon liraya ulaştığı tahmin edilmektedir. Devlet, tesisleri kurmuş, sermayedar imal etmiş ve ortaya 600 milyon değere sahip bir özel teşebbüs çıkmıştır. Şirketin 1963 yılında ortalama kwh satış fiyatı 12 kuruş, Etibank'ın ise 9 kuruştur.*

* Reformcu Birinci Erim Hükümeti, Çukurova Elektrik'in devletleştirileceğini programında ilân etmiştir. İkinci Erim Hükümeti, devletleştirmeden vazgeçmiştir. Şirket, devletleştirme

Yabancı sermayenin de katıldığı daha büyük çapta bir örnek, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.'dir. Erdemir, esas itibariyle, devlet parası ve devletin kefaletiyle Amerikan Kalkınma İkraz Fonundan sağlanan 129 milyon dolarlık krediyle kurulmuş bir tesistir. Kredi aslında Türkiye'ye değil, belli bir Amerikan grubuna verilmiştir. «Üçüncü Sektör» adını kazanan bir Türk İşadamı, bu mesele dolayısıyle Amerika'ya gittiği sırada, ilişkisi bulunan bir Amerikan firmasının tesisi yüzde 25 ucuz fiyatla kurmaya hazır olduğunu görmüş ve bunu ilgililere duyurmuştur. Fakat işadamımıza anlatılmıştır ki, kredi, bütün işin «Koppers Corp Inc.», «Westinghouse Elektric Int. Comp.» ve «Blow Knox» adlı üç Amerikan şirketinin kurduğu Koppers Grubu'na verilmesi şartıyle sağlanabilecektir. Başka bir deyişle, kredi, Türkiye'nin hatırı için değil, Koppers Grubu,-nun hatırı için Türkiye'ye açılmaktadır. Devlet eliyle zenginleşme, zamanımızda bütün dev kapitalist firmaların vazgeçemedikleri bir usuldür.

Erdemir'in kuruluşundan, ilk anlaşmalardan başlayarak birinci derecede sorumluluk taşımış Nezih Rona'nın Meclis Araştırma Komisyonu'na verdiği ifadeye göre, Türkiye, krediden vazgeçilmesi korkusuyla, ileri sürülen şartlara «evet» demekte acelecilik göstermiştir. Nezih Rona, «Amerikan Hükümeti'nin bir projeye bu kadar büyük bir kredi vermediğini, böyle bir kredinin ancak politik sebepler ve bazı menfaatlerle mümkün olabildiğinden kabulü gerektiğini, bir pahalılık olsa da, o sırada Amerika'da yapılacak olan seçimlerde hükümet değişikliği dolayısıyle bu teşebbüsün akamete uğramak ihtimalleri muvacehesinde

---

isteği üzerine, Hükümetin verdiği uluslararası garantileri hatırlatmıştır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cahit Kayra, 27 Nisan 1974 tarihli Milliyet gazetesinde, Şirket'in 21 yıldır Bakanlığa fiyat tarifelerini onaylatmadığını, bir müfettiş bile gönderilmediğini açıklamıştır. Kayra, tarife isteyince, Şirket, bir telgrafla Gaziantep'e verdiği elektriği kesmek tehdidinde bulunmuştur. Bu iddiaya karşı Şirket, «Telgrafımız yanlış yorumlandı» demektedir.

anlaşmasının süratle yapılması gerektiğini» söylemiştir. Bu acelecilikte, devlet ,tesisin kuruluşu ile ilgili bütün yerli parayı, projede öngörülen miktarı ne kadar aşarsa aşsın sağlamayı kabul etmiştir. Ne var ki, tesislere sahip olacak şirket, devlet isterse hisselerin yüzde 100'ünü ele geçirsin, ebediyen bir özel teşebbüs olarak kalacaktır. Devlet, ayrıca şirkete, vergi muafiyetleri, kamulaştırma yetkisi ve yüzde 6 kâr garantisi gibi birçok imtiyazlar sağlamıştır.

Amerikan yardımlarında âdet olduğu üzere, kredi karşılığı malzemenin yüksek fiyatlı Amerikan piyasasından satın alınması, malzemenin yarısının Amerikan gemileriyle taşınması vb. gibi şartlara evet denilmiştir. Hattâ bu kredide çok daha ileri gidilerek, işin başından sonuna kadar gerçekleştirilmesinde Koppers Grubu'na açık kart verilmiştir. Tesislerin kuruluş ve yürütülmesinde söz sahibi olan firmaların adlarına bakmak, bunu göstermeye yeterlidir :

— Kuruluşa ait incelemeyi ve iktisadî etüdü yapan firma: Koppers Company Inc. 1.9.1959.

— Erdemir'in dokuz kişilik Yönetim Kurulunda üç temsilci bulunduran hissedar: Koppers Grubu.

— Şirkete gerekli 80 milyon dolarlık fabrika üintesini sağlayacak firma: Koppers Grubu.

— Müşavir firma: Koppers Grubu.

— Montaja nezaret ve ilk işletme: Koppers Grubu.

— Sevk ve İdare müşaviri firma: Koppers International.

— Bazı mühendislik hizmetleri: Türk Koppers.

Demek ki, DLF kredisi, müşavir Koppers'in tasvibiyle, Koppers projesine uygun olarak Koppers'in sevk ve idaresi altında , Erdemir hissedarı Koppers'ten teçhizat almak için kullanılmaktadır. Bu şartlarda kurulan tesisler, tabiatıyle son derece pahalıya malolmuştur. Benzer bir tesisin 1 ilâ 1,5 milyar liraya kurulabileceği mühendislerce ileri sürülmektedir. Halbuki maliyet, 3 milyar lirayı aşmıştır! Bu yüzden mamullerinin maliyeti son derece yüksektir.

Devlet Planlama Teşkilâtı adına bir yabancı uzmanın yaptığı araştırmaya göre, Erdemir'in çelik levha maliyeti Almanya'dakinden 3,5 kat fazladır!

Şirketin ilk projede Türk parası ihtiyacı, meskenler hariç, 591 milyon liradır. Fakat 13 Kasım 1964 tarihi itibariyle bu miktar 1 milyar 109 milyon liraya yükselmiştir! Bu ihtiyaç giderek artmış ve şirket zarar ettiği için, devlet hissedarlara yüzde 6 kâr ödeme süresini uzatmıştır.

600 milyon lira sermayeli Erdemir'in hisselerinin 306 milyon liralık kısmı, yani yarıdan fazlası, Sümerbank ve Karabük gibi devlet kuruluşlarına aittir. Devlet, şirkete milyarın üstünden fon, dış kredilere kefalet ve çeşitli imtiyazlar sağlamıştır. Buna rağmen, Erdemir, devlet kontrolünün dışında bir özel teşebbüstür. Sermaye çoğunluğunu elinde tutan devlet kuruluşları, Yönetim Kurulu'nda yarıdan az koltuğa sahiptir. Koppers Grubu'na üç ve şirketin pek az sermaye koymuş hissedarları olan İş Bankası'na ve Ankara Ticaret Odası'na birer koltuk ayrılmıştır. Aslında Türkiye'de yassı çelik mamulleri tekelini elinde tutan Erdemir, tamamen devlete aittir. Fakat dev bir özel teşebbüs hâlinde, devletin karşısına kapitalizmin bir kalesi olarak dikilmiştir.

Demek ki, devlet fabrikalarının satışında başarısızlığa uğranmakla birlikte, devlet fonlarının ve devlet teşebbüslerinin katılmasıyle, özel şirketler kurarak, kapitalist sektör güçlendirilmiştir. Bu dönemde, yüzde 100 devlet sermayeli kuruluşların dahi anonim şirketler olarak tesisi gelenekleştirilmiştir. Fakat genellikle, yerli ve yabancı özel sermayenin devlet teşebbüsleri ile karma şirketler kurması tercih edilmiştir. Aslında devletten sağladığı kredilerle faaliyet gösteren çeşitli kuruluşlar ve kooperatiflerin iştirak payları özel sermaye içinde gösterilerek, özel sektörün egemenliği sağlanmak istenmiştir: Bu yolda ilgi çekici zorlamalara bile gidilmiştir. Meselâ, Ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, devlet sermayesi çoğunlukta olduğu halde Gima'nın nasıl özelleştirildiği şöyle anlatılmaktadır: Gima, 500 bin TL. nominal sermayeli bir limited şirketin

kurulmasına yüzde 98 sermaye payı ile katılmış, sonra bu limited şirkete ayrıca 2 milyon lira kredi vermiştir. Bu limited şirket, Gima'dan sağladığı parayla ve Gima'nın bir kuruluşu olduğu halde 3 milyon lira hisseyle Gima'ya katılmış, ve Gima bu acayip yoldan özelleştirilmiştir.[549] Amaç, devlet sermayesi ve kredisiyle özel kişilerin teşebbüslerde kontrolünü sağlamaktır. Bunun için mutlaka özel ortaklar payının yüzde 50'nin üstünde olduğu «yüzde 51 - 49» şirketlerine ihtiyaç yoktur. Siyasî iktidar, iç ve dış baskılarla, «özel teşebbüs imal etme» yolunda olduğu sürece, devlet sermayesinin çoğunlukta bulunduğu karma şirketlerde dahi, kontrol, azınlıktaki özel sermayeye kaymıştır.

Yerli ve yabancı özel sermaye ile birlikte kurulan karma şirketlerin —üstelik siyasî iktidarın kapitalizmden yana güçlerin elinde bulunduğu bir ortamda—, devlet teşebbüslerini ve yöneticilerini, kapitalist ekonominin tâbi bir parçası hâline getirdiği düşünülebilir. Bir sürü özel şirketin yönetim kurullarında, yerli ve yabancı özel sermayedarların yanında yer alan devlet teşebbüsü yöneticilerinin, bu durumunun yarattığı çeşitli kişisel avantajlar da hesaba katılınca, kamu çıkarını mı, yoksa özel kapitalist çıkarları mı temsil edeceği, üzerinde durulması gereken bir konudur.* Kapitalist imal eden ve kapitalizmin bağımlı desteğini teşkil eden bu tip devlet teşebbüslerine, imalât sanayii alanında dahi, yabancı sermayedarların her zaman itirazı yoktur. Nitekim, özel sermayedarlar temsilcilerinden kurulu OECD Ticaret ve Sanayi Istişarî Komitesi,

* Akşam gazetesinde İlhami Soysal'ın yazdığına göre, Çanakkale Seramik, Etibank'ın 3 milyon lira ile ortak olduğu 9 milyon lira sermayeli bir şirkettir. 51 milyon sabit kıymeti, 40 milyon ihtiyatı vardır. Yılda 15-20 milyon lira kâr etmektedir. Şirket az sayıda büyük ortağın egemenliğindedir. Etibank temsilcisi, bu sermaye sahiplerinin istediği şekilde oy kullanmaktadır. Temsilci, şirketten, çeşitli avantajların dışında 20 bin lira prim, 24 bin lira «hakk-ı huzur» almaktadır. Her ne kadar kanun, iktisadî devlet teşebbüsleri yöneticilerinin maaşlar dışında sağlayabilecekleri geliri sınırlamışsa da, bu sınır çeşitli yollardan aşılabilmektedir.

Odalar Birliği'nce bastırılan **Türkiye Raporu**'nda bu yönde bir gelişmeyi tavsiye etmektedir: «Eksperler grubu, Devlet Teşebbüsleri'nin yabancı teknik yardımdan mümkün olan en geniş çapta faydalanmalarını ve statülerinde yabancı yatırımcılarla işbirliği yapmaya imkân verecek hükümlere yer verilmesini tavsiyeye şayan görür.»[530] Bu görüş, AP iktidarınca benimsenmiştir. 27 Mayıs'tan sonra, karma teşebbüslerin tasfiyesi eğilimi güç kazanmışsa da, Ikinci Kalkınma Planı, kapitalizmi geliştirme yolunda karma teşebbüsün çok daha sistemli biçimde kullanılmasını öngörmektedir. 1968 yılı programında yabancı müteşebbislerin de yüzde 50'nin üstünde pay alabilecekleri karma teşebbüslerin teşvik edileceği ve bu işe devlet katılma payı olarak 100 milyon lira ayırdığı belirtilmektedir.

Bütün bunlar göstermektedir ki, devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesinde ve kapitalist sektörün genişlemesinde karma şirketler güçlü bir araçtır. 1950'den sonra bu yol, en geniş biçimde açılmıştır.

MÜTEŞEBBIS IMALININ BILÂNÇOSU

Devlet, yabancı sermaye ve yardım veren devletlerin elbirliği ile giriştikleri ve birinci kısmı 27 Mayıs'ta biten bu kapitalist gelişmenin bilânçosu ne olmuştur? Kapitalist sınıf, sanayi alanında umulan başarıyı gösterebilmiş midir? Dış yardımlar, tarım alanındaki genişleme ve dış ticaret hadlerinde ilk yıllardaki iyileşmenin de yarattığı elverişli ortamda, 1950'den başlayarak yatırımlarda bir artış görülmüştür. 1948 - 1951'de ortalama gayri safî millî hâsılanın yüzde 10,1'ine erişen yatırımlar, 1952 - 1955'te yüzde 13,4'e, 1956 - 1959'da yüzde 13,8'e yükselmiştir. Yatırımlarda özel sektör payında 1954 yılına kadar bir artış, sonra azalış görülmüştür. 1954'ten başlayarak hızlanan enflasyon ve artan dış ticaret güçlükleri ile birlikte, devlet yatırımları ağır basmaya başlamıştır. Yatırımlarda özel sektör payı yüzde 6 - 7 civarında kalmıştır. Ve özel sektör yatırımlarının yüzde 50'den fazlası konut yatırımlarına git-

mıştır. Kabaca yapılan hesaplara göre, millî gelirin yüzde 30 kadar bir kısmını, yatırım yapabilecek durumdaki yüzde 2'nin aldığı düşünülürse, konut dışında özel yatırımların yüzde 3 ilâ 4 civarında kalması, başarılı bir gelişme sayılamaz. Bu durumda millî gelirin verimli yatırımlara yöneltilmesi mümkün olan dörtte bir oranındaki kısmının, varlıklı sınıfların lüks tüketimine ve kalkınmaya katkısı bulunmayan verimsiz tasarruflara gittiğini kabul etmek gerekecektir.

Sanayi alanına gelince, Devlet Istatistik Enstitüsü'nün «1964 Imalât Sanayii Sayımı» şu bilgileri vermektedir. Sayımda on ve ondan fazla işçi çalıştıran işyerleri, büyük sanayi sayılmıştır. Buna göre, özel sektörün imalât sanayiinde gelişmesi şöyledir: 1940'tan önce kurulmuş ve bugün de mevcut olan imalât sanayiindeki özel işyerlerinin sayısı 344'tür, Buna 1940-1949 döneminde 368 işyeri eklenmiştir. 1950-1954'te 556 ve 1955-1959'da 784 işyeri ortaya çıkmıştır. Böylece 1963 yılında imalât sanayiindeki on ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 2775'e ulaşmaktadır. Bunun 822'si gıda ve 689'u dokuma sanayii alanındadır. 1950'de bu rakamlar gıda sanayiinde 242 ve dokuma sanayiinde 160'tan ibaretti. 1950'den önce, ithal edilen kauçukla lâstik ayakkabı ve diğer kauçuk eşya imal eden 13 işyeri varken, bu rakam 1963'te 82'ye yükselmiştir. Ilâç hazırlama sanayii 20'den 65'e ve ithalâta dayanan plâstik eşya sanayii 6'dan 41 işyerine geçmiştir. Radyo, taşıt, buzdolabı, elektrik süpürgesi vb. gibi montaj sanayiinde hızlı bir gelime görüşmüştür. Metal ana sanayii ve makina gibi, sanayileşmenin temelini teşkil eden alanlarda özel sektör yok gibidir. Demek ki, özel sektör, 1950'den önceki döneme nazaran daha hızlı bir gelişme göstermekle birlikte, ara malları devlet sektöründen ya da ithalâttan sağlanan hafif tüketim sanayiine ve montaj işlerine ilgi göstermiştir.

Illere dağılış açısından, özel sanayi işyerlerinin 1264 işyeri ile Istanbul'da toplandığı görülmektedir. Rize gibi hayli zengin bir ilde, Niğde'de ve birçok Doğu ilinde hiçbir

özel sanayi işyeri yoktur. Özel sanayiin en fazla gelişme gösterdiği iller şunlardır:

ÖZEL SANAYİ İŞYERLERİ SAYISI

İller	1963	1950
İstanbul	1264	321
Bursa	213	51
İzmir	209	74
Ankara	154	24
Adana	80	23
Balıkesir	68	25
Aydın	57	14
Eskişehir	46	12
Konya	46	4
Manisa	42	16
Gaziantep	39	10
Zonguldak	38	5
Kayseri	37	9
İçel	36	13
Samsun	33	14
Ordu	29	7
Uşak	27	2
Sakarya	26	8
TOPLAM	2444	632
Geri kalan 49 il	331	80

Tablo, on ve daha fazla işçi kullanan özel sanayi işyerlerinin az sayıda belli illerde toplandığını ve bazı Anadolu illerinde özel sanayiin geçmişe göre hızlı bir gelişme içinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin 40 kadar ilinde özel sanayi yok gibidir. Bol kredi, ucuz döviz ve yabancı sermaye olanaklarına rağmen, Menderes döneminde özel sanayiin bilânçosu parlak değildir.

Ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, özel sanayiin 1960 yılındaki durumuyla ilgili olarak şu değerlendirme yapılmaktadır: «Özel teşebbüsün faaliyetini yoğunlaştırdığı sa-

nayi kolu, dokumadır. Bu alanda elde edilen katma değer, 1960 yılında özel imalât sanayiinin yarattığı gelirin yüzde 35'ini meydana getirmektedir. Gıda, kimya (ilâç fabrikaları dahil), taş ve toprak sanayii özel sektörün faal olduğu kesimlerdir. Bu dört sektör, özel sanayi teşebbüslerinin yarattığı gelirin yüzde 72'sini sağlamaktadır.»

«Kamu işletmeleri ile özel işletmeler, birçok faaliyet kesimlerinde yanyana faaliyet gösterdikleri halde işletme yapıları ve çalışma metodları başka başkadır. Genel olarak kamu işletmeleri, özel işletmelerden çok daha büyüktür ve çoğunlukla entansif sermaye isteyen metodlarla çalışmaktadırlar. **On veya daha fazla işçi çalıştıran özel işletmelerle karşılaştırılacak olursa, kamu işletmelerinde işçi başına verim daha yüksektir.**

1959 yılında imalât endüstrisinde on veya daha fazla işçi çalıştıran özel işletmelerdeki ortalama işçi sayısı 67 iken, kamu işletmelerinde 575 idi. On veya daha fazla işçi çalıştıran özel işletmeler çalıştırdıkları işçi sayısına göre sınıflandırılacak olursa, büyük çoğunluğu 10 - 15 işçi çalıştıran işletmelerin teşkil ettiği görülür... Özel sektörde büyük ve orta hacimde işletmelerin sayısı artmaktaysa da, bugün bu sektörde ilkel üretim araçları ve metodları kullanan küçük işletmelerin çoğunlukta olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.»

«Özel sektördeki sanayi işletmeleri —sermaye şirketi statüsünü almış olanlarla birlikte— genel olarak aile işletmeleridir.»

İşletmecilik ve kuruluş bakımından kamu işletmeleri genel olarak daha ileri metodlar kullanmaktadır. İleri üretim tekniği ile birlikte, modern işletmecilik ve muhasebe usullerini Türkiye'ye getiren kamu işletmeleri, memleketimizdeki teknik elemanların eğitiminde büyük rol oynamışlardır. Kamu iktisadî teşebbüsleri, kuruluşlarından beri yüksek idareci ve teknik personel eğitimine çok önem vermiştir. İş başında ve diğer kuruluşlarda eğitim için personele büyük imkânlar sağlanmıştır.»

«Özel sektörde teşebbüslerin aile işletmesi özelliğini

taşımaları, mülkiyet ve idare fonksiyonlarının birbirine karışmasına yol açmaktadır. Teşebbüs sahipleri, henüz, eğitim görmüş idarecilerin ve işletmecilerin fayda ve gerekliliğine inanmamışlardır. Bunlar çok zaman idarecilik fonksiyonunu da yerine getirmekte ve bu iki fonksiyonla ilgili görevlerini ve gelirlerini ayırmamaktadırlar. Bundan başka genel olarak işletme için üretim, pazarlama ve finansman fonksiyonlarıyle ilgili görevler birbirinden ayrılmamış ve fonksiyonların görülmesinden sorumlu olanlar açık bir şekilde belirtilmemiştir.»

«Kamu teşebbüsleri, işçi ücretleri bakımından özel sektör işletmelerine göre daha elverişli bir politika uygulamışlardır. Bu teşebbüsler işçilerle ilgili mevzuatı daha iyi uygulamakta, konut ve diğer sosyal tesisleri sağlamakta çok daha fazla çaba göstermektedir.»[551]

1958 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü Sanayi Şubesi tarafından sağlanan bilgiye göre, altı büyük şehirde 50 veya daha yukarı sayıda işçi çalıştıran özel sanayi işletmeleri, 367'den ibarettir. Bu ölçüye uyan İstanbul'da 199, İzmir'de 90, Bursa'da 40, Adana'da 20, Ankara'da 13, Eskişehir'de 3 işletme bulunmaktadır.

Bu işletmelerin örnekleme yoluyla yarısına yakınını kapsayan bir Siyasal Bilgiler Fakültesi anketi, özel sanayiciler hakkında ilgi çekici bazı bilgiler getirmektedir.[552] Bu özel sanayi işletmelerinin kuruldukları dönemler ve yüzde oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

ÖZEL SANAYİ İŞLETMELERİNİN KURULUŞ DÖNEMLERİ

Dönem	Yüzde
1923'ten önce	2,4
1923 - 1939	16,2
1940 - 1945	18,4
1946 - 1960	59,7
Anlaşılamayan	3,2
	99,9

Demek ki, yetersiz kalmakla birlikte, özel sanayi alanında 1946 - 1960 döneminde gelişme, daha önceki yıllara nazaran büyük ölçüde hızlanmıştır.

İşletmelerin yüzde 67,4'ü 50 ilâ 249 işçi çalıştırmaktadır. 250 - 449 arasında işçi çalıştıran işletmelerin oranı 15,9 ve 450 - 649 işçi çalıştıran işletmelerin oranı 5,1'dir ki, bunların toplamı yüzde 88,4'ü bulmaktadır. En fazla işçi çalıştıran teşebbüsteki işçi sayısı 2800'dür ki, bu da sanayiden çok ticarete yakın olan tütün işleme alanındadır.

Müteşebbislerin yüzde 63,7'sinin babası tüccar, sanayici ve çiftçidir. Aynı eğilim, müteşebbislerin eşlerinin babaları için de görülmektedir. Anket, müteşebbislerin babalarının ve karılarının da büyük kısmının iş âlemine mensup olmasını gözönünde tutarak, bunların «oldukça kapalı bir sosyal grup teşkil ettikleri» hükmüne varmaktadır.

Müteşebbislerin yüzde 43'ü de ticaretten sanayie geçmişlerdir. Yüzde 13, babasının yanında sanayicilikle işe başlamıştır. Yüzde 20, sanayi alanında ücret karşılığı çalıştıktan sonra ya sermaye sağlayarak ya da bilgi ve tecrübelerini ortaya koyarak sanayici olmuşlardır. Yüzde 16 kadarı da, ticaret ve sanayi ile ilgili olmayan alanlardan gelmiştir. Şirketlerde akrabalık bağları güçlüdür. Şirketlerin hemen yarısına yakını tamamen akrabalar arasında kurulmuştur. Teşebbüslerin ancak yüzde 33'ü mühendis çalıştırmaktadır.

Müteşebbislerin yüzde 29,2'si yüksek, yüzde 48,6'sı orta, yüzde 11,6'sı ilkokul tahsilidir. Yüzde 1,4 tahsilsizdir. Bunların yüzde 28,9'u İstanbul'da, yüzde 11,6'sı İzmir'de, yüzde 8'i Bursa'da, yüzde 3,6'sı Adana'da, yüzde 4,4'ü Eskişehir'de, yüzde 15,9'u ise bugün Türkiye sınırlarının dışında kalan yerlerde doğmuşlardır. Müteşebbislerin yüzde 8,8'i Yahudi, yüzde 7'si Rum'dur.

Sanayicilerin önemlice bir kısmı, aynı zamanda ticaretle uğraşmaktadır. SBF anketi, bu konuda şu hükme

varmaktadır: «Bu suretle bir defa daha Türkiye'de sanayiciliğin başlı başına bir faaliyet alanı olmaktan ziyade gerek menşei, gerek mahiyeti, gerekse yürütülmesi itibariyle ticaret ile yakın ve sıkı bir bağımlılık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Esasen İstatistik Umum Müdürlüğü kayıtlarında sanayi olarak tespit edilmiş birtakım teşebbüslerin aslında ticarî mahiyetlerinin çok daha galip olduğu da meydandadır. O kadar ki, kendileriyle mülâkat yapılan müteşebbislerden küçük de olsa bir kısmı, daha ziyade tüccar olduklarını belirtmek lüzumunu hissetmişlerdir.» Henüz ticaret ve sanayi arasında bocalayan müteşebbislerin yüzde 64,5'i grev hakkının karşısında bulunduklarını söylemişlerdir.

1960 yılından sonra özel sanayi alanındaki gelişme bir hayli hızlanmış olmakla birlikte, 1960 yılında yapılan SBF anketi, Cumhuriyet'in başından beri ve özellikle 1946'dan bu yana, özel sanayici imali hususunda gösterilen çabaların umulan sonuçları vermediğini ortaya koymaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün hesaplarına göre, 1948 üretim âmilleri fiyatlarıyla imalât sanayiinin millî gelir içindeki payı, 1950 yılında yüzde 9,8 iken, 1960 yılında yüzde 9,1'dir. Bu dönemde imalât sanayiinin millî gelirdeki payı, hemen hemen sabit kalmıştır. Faal nüfusun yüzde 10'undan az bir kısmı sanayi alanında çalışmaktadır.

TATLI İŞ ALANLARI

İşadamlarını sanayie yöneltmekteki başarısızlığa rağmen, Türk ekonomisinin dış kaynaklar sayesinde kendi olanaklarının çok üstünde yaşadığı bu dönemde, özel ellerde büyük servetler birikmiştir. NATO Antlaşması çerçevesinde girişilen büyük askerî inşaat işleri ve bütçeden beslenen geniş altyapı yatırımları, yabancı müteahhit firmaların yanı sıra, yerli büyük müteahhitler ve nakliyeciler yaratmıştır. Bazı devlet kurumlarının elinde geniş bir makina parkı bulunmasına rağmen, devlet inşaatı genellikle müteahhitlere bırakılmış ve yatırımların artışı müteahhit

zümresini geliştirmiştir. Ne var ki, müteahhitlere verilen ihaleler, büyük şikâyetlere, birçok yolsuzluk söylentilerine yol açmıştır. «Gizli ihale», «Dilediğine ihale», «Değişebilir fiyatla ihale» gibi yolsuzluğa elverişli ihale usullerine başvurulmuştur. Şevket Süreyya Aydemir'in sözleriyle, «Bu öyle bir mekanizmaydı ki, meselâ, barajlar, su işleri gibi çok büyük ölçüde rakamlarla yürüyen önemli işlerin tam veya kısmî ihalelerinde de hak, adalet ve emniyet unsurunu birden ortadan kaldırıyordu. Meselâ bu gibi büyük ihalelerde alâkadarlar ve işe girmek isteyenler bazan hattâ ihale gününü bile öğrenmeye imkân bulamadan ihale yapılmış oluyordu. Gizli ihale usulünün bütün yergileri de DP'nin üzerine yükleniyordu. Dilediğine ihale ise, ayrı ve kara bir sistemdi. Çok büyük rakamlı bir ihalede, bütün şartları haiz olsa ve en elverişli fiyatı teklif etmiş bulunsa bile bir işadamı veya firma, ihalenin, tamamen aksi şartlar gösteren birine gizlice verilmiş olduğunu öğrenebiliyordu. Değişir fiyatla ihale ise, başka bir buluştu. Ve aslında gerekli gibi görünen bir sistem içinde, kötü bir keyfîlik nizamına varıyordu. Bu suretle, meselâ büyük bir işi, rakiplerini daha baştan saf dışı bırakacak şekilde, yani çok düşük bir fiyatla kabul eden bir müteahhit şahıs veya firmanın az zaman sonra ve piyasa fiyatlarındaki değişiklik sebep gösterilerek ardından yapılan yeni zamlarla, kıyasıya beslendiği görülüyordu. Diğer rakipler ise, ileride böyle bir himayenin şekil ve derecelerine elbette güvenemedikleri için, bu işlerde fiilen teşebbüs dışı kalıyorlardı. Bu işlerin bu yürüyüşünden doğan haklı yergiler de tabiî DP hükümetinin üstüne kalıyordu.»[553]

Müteahhitlik kurumu, bugün de Kalkınma Planları hedeflerinin gerçekleştirilmesini engelleyen bellibaşlı nedenlerden biridir. Eski bir müteahhit olan Demirel'in başında bulunduğu hükümetin hazırladığı 1968 Kalkınma Programı, piyasada ciddî müteahhit olmadığından şikâyetçidir: «Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasında bu konuda müşahede edilen en önemli güçlük, ileri

teknolojide ve büyük hacimde yapım faaliyetlerini yürütebilecek yerli firmaların mevcut bulunmayışı olmuştur. Mevcutlar ise, kapasitelerini belli bir seviyeye çıkardıktan sonra yapım sektörünü terk ederek imalât yahut ticaret sektörlerini tercih etmektedirler.»[554]

Demek ki, 1950 - 1960 yıllarında büyük rağbet gören müteahhitlikte kazanılan servetlerin bir kısmı, şimdi ticaret ve sanayie yönelmektedir.*

* K. Boratav ise, müteahhitlik kurumunun normal bir kapitalist gelişmeyi engellediğini ileri sürmektedir: «Devlete satış yapan tüccar ve imalâtçıdan farklı olarak devlet inşaatlarını ihale yoluyla alan ve yürüten müteahhitler bir sosyal grup olarak varlıklarını devletle yaptıkları işe borçludurlar. Devlet inşaatının büyük hacmi dolayısıyle Türk burjuvazisi içinde oldukça önemli bir yer kaplayan, artık değerin önemli bir kısmına el koyan bir müteahhit tipi vardır. Bu tipin, dinamik, rekabetçi özellikleriyle Batı kapitalizminin gelişmesinde asli rolü oynamış sanayici - kapitalist tipi ile karşılaştırılması Türk kapitalizminin geri ve kapkaççı karakterini ortaya koyacaktır».

«Sanayici kapitalist, yatırım kararı verirken, üreteceği malı hangi fiyatla ve ne miktar satacağını bilmediğinden, bir riziko almaktadır. Müteahhidin ise iş hacmi ve fiyat, mukaveleyle önceden tespit edilmiştir. Maliyet unsurlarının fiyatlarındaki yıllık oynamalar, mukavele şartlarının zaman zaman değiştirilmesiyle giderilmektedir. Müteahhit için belirsiz olan tek husus, inşaat süresinde çıkacak çeşitli fırsatlara, usulsüzlüklere ne derece imkân bulunacağı ve bunlara idarenin hangi oranda göz yumacağı sorusudur.»

«Sanayici kapitalist, yatırıma başlarken esas itibariyle öz sermayesine güvenme durumundadır. Türkiye gibi sanayide dış finansmanın çok önem taşıdığı bir ülkede dahi yatırımların 1/3 - 1/2 arası öz kaynaklardan karşılanmaktadır. Müteahhit ise, ihaleyi alabilmek ve inşaata girişebilmek için, inşaat bedelinin yüzde 10-15'i tutarında bir banka teminat mektubu dışında çoğu kez pek az kaynağa ihtiyaç duyar. İnşaatın yürütülebilmesi için gerekli makina - teçhizatın müteahhidin elinde olması her zaman gerekli değildir. Bazan gerekli üretim araçları devletçe inşaata parasız ya da çok düşük bir kira karşılığında sağlanmaktadır, bazan da müteahhit devlet avanslarını kullanarak makina ve teçhizatı piyasadan kiralamaktadır. İnşaat yürüdükçe elde edilen kârın bir kısmıyla üretim araçları satın alındığı da görülmektedir. Kısaca, başlangıç sermayesi, inşaat be-

Hızla gelişen ikinci bir alan, karayolu nakliyecilliği olmuştur. Bu gelişme, milyarlar harcanarak inşa edilen demiryolları ile koordine biçimde yürütülmediği için, büyük israflara yol açmıştır. Kullanma oranı yüzde 14 olan yol şebekesine milyarlar yatırılmıştır. Zengin kapitalist ülkeler dahi demiryolu ve karayolu nakliyesinin koordinasyonu üzerinde önemle dururken ve bu yüzden İngiltere'de hükümetler karayolu nakliyesini devletleştirirken, karayolu taşıtlarını, yedek parçaları ve benzini dışarıdan ithal eden Türkiye, demiryolları aleyhine karayolu nakliyesini alabildiğine geliştirmiştir. Bu sayede büyük kara nakliye firma-

---

delinin pek ufak bir kısmını teşkil etmektedir. Sanayici kapitalist, yatırım tamamlanıp üretime geçilince kâr edebildiği halde, müteahhit kârı, inşaatın başında devletin ödediği önemli avanslarla başlamaktadır, belli dönemlerde alınan istihkaklarla sürmektedir. İnşaat resmen bittiği anda, müteahhit, kârının hepsini elde etmiş durumdadır. Konan sermayeye göre elde edilen kârın oranı «astronomik» olabilir. «Sanayici kapitalist için bahis konusu olmayan bu yüksek kâr oranları, Türkiye'de normal ve geleneksel bir kapitalist gelişmeyi köstekleyen etkenlerden biridir.»

«Bu ölçüde yüksek kâr oranlarının elde edilmesi, müteahhitlerin, artık değeri piyasadaki parazit unsurlarla bol keseden paylaşmasına yol açmaktadır. Müteahhit çok yüksek faizlerle para kiralamakta ve piyasa faiz hadlerinin aşırı yükselmesine sebebiyet vermektedir. Bu durumda, normal şartlarda faaliyet gösteren sanayici kapitalist sıkıntıya düşmekte, sıhhatli bir gelişme kösteklenmektedir».

«Artık değerin bir kısmı da, daha ihaleye girme anında rakip firmalara verilen çekilme payı, bankalara, sorumlu mevkideki teknik ve idarî kadrolara verilen kanunsuz hisseler, sus payları olarak dağıtılır. İhale sistemi böylesine sakat bir anlayış içinde çalışır. Devlet mekanizmasını ifsat edici, çevresinde türlü parazit unsurları, başta piyasa tefecilerini besleyen ve ancak devletle iş yapabildikçe yaşayan bu faaliyet tarzı, piyasa hareketlerine karşı duyarlı, üretim tekniğinde sürekli sıçramalar yaparak rekabet içinde riskleri göre alan dinamik kapitalistin hayat sahasını kısıtlayacak, gelişme kabiliyetini boğacaktır.» (K. Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, İstanbul 1969, s. 176-179).

DPT ise müteahhit bulunamayışından ve bu yüzden yatırımların aksayışından yakınmaktadır.

ları ortaya çıkmış ve Devlet Demiryolları ise bilânçolarını yılda 200 - 300 milyon lira zararla kapamak zorunda kalmıştır. Aynı politika, bugün de sürüp gitmektedir.* Karayolu taşıtları ithalinin artmasıyle birlikte, karaborsa fiyatlarıyle yürütülen yedek parça ticareti tatlı bir faaliyet olmuştur. Istanbul'da, Talimhane'de bütün apartmanların bodrum katları yedek parçacılarla dolmuştur. Ticarethanelerin bolluğu, yedek parçacılığın çekiciliğini göstermeye yeterlidir.

Hızla gelişan başka bir alan, emlâk işleridir. Arsa spekülasyonu görülmemiş ölçülere yükselmiştir. **Parselledim Satıyorum** kitabı yazarının belirttiği üzere, büyük şehirlerde arsaların fiyatı 1930 yılına nazaran iki bin, 1950 fiyatlarına nazaran 100 ilâ 200 kat artış göstermiştir. 1949 yılında 2100 liraya alınan bir arsa, 1955'te 700 bin liraya el değiştirmiştir. İzmir'de Alsancak semtinde 1947 fiyatları 40 bin lira civarında iken, 1962'de, 400-500 bin liraya fırlamıştır. 1956 yılında yalnız Istanbul'da 1 milyar liralık emlâk alışverişi yapılmıştır. Spekülasyon yolunda her türlü çareye başvurulmuştur. Meselâ Istanbul civarında, deniz kıyısında, ziraî kıymeti olmayan boş bir sahil bandı vardır. Arazi devlete aittir. Birkaç arsa bezirgânı sahneye çıkmakta ve sahile yakın köylerdeki köylüleri kandırmaktadır. Köylüler, zilyetlik iddiasıyle Hazine arazisine sahip olabilmekte ve ufak bir bedel karşılığında araziyi spekülatörlere devretmektedir. Spekülatörler, bu araziyi parselleyip varlıklı kişilere satmakta ve milyonlar vurmaktadır.

* 1963-1968 döneminde yurt içi yolcu taşımada demiryolunun payı yüzde 15,6'dan yüzde 8,5'e, yük taşımada yüzde 31,1'den yüzde 25'e düşmüştür. Karayolunun payı ise yolcuda yüzde 83'ten yüzde 90'a, yükte yüzde 51,6'dan yüzde 55,9'a yükselmiştir. Denizyolu ise, yolcu taşıma bakımından tamamen önemini yitirmiştir. Kamyon, kamyonet sayısı aynı dönemde 80 binden 121 bine, toplam karayolu taşıt parkı 172 binden 290 bine yükselmiştir. 1972 yılında toplam karayolu taşıt parkı 358 bindir. İthal malı petrol fiyatının 1973 yılında 4 kat artışı, bu israfı en çarpıcı biçimde belgelediği halde, bir toparlanış yoktur.

Türkiye halkı da denize girebileceği bir sahilden yoksun kalmaktadır.

Bunun gibi, yine sık görülen bir spekülasyon usulü, büyük şehirlerin civarında geniş ve boş arazi parçalarının çok küçük fiyatlarla arsa tüccarlarınca kapatılmasıdır. Arsa tüccarları, bu arazileri resmî ya da resmî olmayan yollardan parsellemekte ve sonra gazetelere verdikleri büyük reklâmlarla satışa çıkarmaktadırlar. Spekülasyon yüzünden şehir içinde arsa edinmek hayal olduğu için, orta kazançlı vatandaş, spekülatörün şehir dışında parsellediği araziyi arsa niyetine satın almaktadır. Ne var ki, sıra inşaat yapmaya ve belediye hizmetlerinin sağlanmasına gelince, yetkililer birden görevlerini hatırlayıp inşaat izni vermeyi reddedivermektedirler. Böylece dolandırılan binlerce vatandaş ile idare arasında bitmez tükenmez bir mücadele başlamakta, politik baskı yapılmakta, rüşvet teklif edilmektedir. Bazen vatandaş mücadeleyi kazanıp inşaat izni alabilmektedir. Bu takdirde, arazinin altyapısı yapılmakta ve spekülatörlerin kazandığı milyonlarca lira kamunun sırtından çıkmaktadır. Bazen de inşaat izni verilmemekte ve orta gelirli vatandaşların tasarrufları spekülatür tarafından dolandırılmış olmaktadır. Yalnız İstanbul civarında 1 milyonun üstünde parsel yapılması, bu soygunculuğun ne kadar yaygın bulunduğunu göstermektedir.

Sermaye sahibi arsa spekülatörü ise, şehir içindeki arazisini ne kadar uzun zaman elinde tutarsa o kadar fazla kâr edeceğini bilmekte ve arsasını bekletmektedir. Böylece şehir içinde pek çok boş arazi kalmakta, buna karşılık şehir, uçsuz bucaksız genişlemektedir. Yol, su, ışık gibi kamunun yüklendiği altyapı harcamaları da o oranda artmaktadır. Ama ihtiyaçlara yetişmek mümkün olmamaktadır.

Şehir içindeki arsaların değerini yükseltmenin başka bir yolu, arsa üzerine inşa edilecek binaların kat sayısını arttırmaktır. Bu da resmen izin alarak, hattâ imar planlarını değiştirerek ya da kaçak inşaata girişerek gerçek-

leştirilmektedir. Meselâ İstanbul'un Bağdat Caddesi'nde, belediye kararlarına saygılı vatandaşlar birkaç katlı evlerle yetinmişlerdir. Nüfuzlu kişiler ise, 5 - 6 kat inşaat izni almışlardır. Bir - iki katlı evler, büyük binalar arasında güneşsiz, havasız sıkışıp kalmıştır. Imara saygının cezasını çeken bu ev sahipleri de, belediyeden kat koparma uzmanı spekülatörlerle anlaşıp kat ilâvelerine gitmekte, bazen de birkaç yıllık yeni evleri yıkıp yerine yüksek ve çirkin apartmanlar dikmektedirler. Aynı âkıbet, Ankara'da Bahçelievlerin başına gelmiştir.

Arsa ticareti gibi, bina yapıp satmak da çok kârlı bir faaliyet hâline gelmiştir. Devlet, milyarın üstünde mesken kredisiyle bu ticareti beslemiştir. Ayrıca gazeteler, yüzde 40 faizle inşaat parası arayan bu «yap-sat»çıların ilânlarıyla dolmuştur. Yüksek faiz, inşaat malzemesinden kısarak karşılanmakta ve bir deprem olunca bu cins inşaat kâğıttan bir kule gibi yıkılmaktadır.

Bu arada dar gelirliler, şehire yerleşmeye gelen köylüler, üzerine ev yapacakları bir arsaya 15 - 20 bin lira ödeyebllecek durumda olmadıkları için, gecekondular çığ gibi büyümektedir. Ankara'da nüfusun yarısı, İstanbul'da üçte biri gecekonduda yaşamaktadır.

Yatırım kaynaklarının hovardaca israfına, şehirlerin çirkinleşmesine, belediye hizmetlerinin ağırlaşmasına ve gecekondu faciasına yol açan bu korkunç spekülasyonu önlemek için ciddî hiçbir tedbir alınmamaktadır. Zengin kapitalist ülkeler, geçen yüzyılda spekülasyonun büyük zararlarını gördükten sonra, şehir planlamasının vazgeçilmez aracı görerek, şehir arazisinin kamu elinde olmasını sağlamaya yönelmişlerdir. Meselâ Stockholm'de arazinin yüzde 90'ı kamunun elindedir. Hollanda'da bütün şehir arazisi kamu mülkiyetindedir. İnşaat özel kişiler eliyle yapılınca, arsa yine kamu mülkiyetinde kalmakta ve inşaat sahibine uzun süreyle kiralanmaktadır. Ingiltere ve Fransa da aynı yola gitmiştir. Türkiye'de böyle köklü, fakat zorunlu bir tedbire gidilemeyişi, spekülatörlerin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Birçok politikacı dahi

spekülasyonun tatlı kazançlarından yararlanmaktadır. O kadar ki, Çamlıca eteklerini kapatmış kişiler İmar ve İskân Bakanı olabilmektedir.

Önümüzdeki yıllar, arsa spekülasyonu için çok daha geniş olanaklar getirmektedir. Yakın bir gelecekte şehir nüfusunun 25 milyona çıkması beklenmektedir. Bu durum, 3 milyar metrekare arazinin şehir arazisi hâline getirilmesini gerektirecektir. Böylece, 100 milyar liranın üstünde bir değer artışı ortaya çıkacaktır. Arsa tüccarları, bu 100 milyarlık değer artışını paylaşma hazırlığı içindedirler. Bunun içindir ki, büyük şehirlerin belediye meclisi üyeliklerinin kazanılıp kaybedilmesi fırtınalara yol açmaktadır. Büyük şehirlerde İmar komisyonları üyeliği, ufak politikacılara milyonerlik yolunu hazırlamaktadır. Önümüzdeki yıllarda da, şehir plancısı Tuğrul Akçora'nın deyimiyle, «Ne arsa imalâtçısı, ne de imalâtı etkileyici bir tüccar olmayıp, arsayı yaratan kamunun haraç yiyicisi durumunda bulunan» spekülatörün geleceği parlak gözükmektedir.*

---

* Ankara Mimarlar Odası Genel Sekreteri tarafından açıklanan bir olay, arsa spekülâsyonunun geleceği hakkında bir fikir vermeye yeterlidir. Ankara'nın AP'li Belediye Başkanı, seçim vaatlerine uygun biçimde, çatı katlarını tam kat hâline getirmiş, böylece 2 milyar lira civarında bir arsa satış değerini belirli zümreler çıkarına sağlamıştır. Ayrıca, Atatürk Bulvarı'nın Akay kavşağı ile Polonya Sefareti arasındaki arsalarda inşaat iznini 6 kattan 10 kata çıkarmıştır. Bütün bunlar, usulüne uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Sonradan öğrenilmiştir ki, burada arsası bulunan Kesebir ile Belediye Başkanı, bir sinema kurmak üzere evvelce anlaşmışlardır. 10 kat inşaat müsaadesi, sinemaya istenilen yükseklik ve genişleme olanağını getirdiği gibi, arsa da bu kararla 1,5 miyon lira değer artışı kazanmıştır. Belediye başkanı, gazetecilere olayı şöyle açıklamıştır: «Bu konuda çok daha evvel yapılmış bir anlaşma vardır. Anlaşma, Belediye Başkanlığını düşünmediğim zamanlardan kalmadır... Benim kim ve nasıl bir insan olduğumu bilenler, böyle şeylere tenezzül etmeyeceğimi de bilirler» (Cumhuriyet gazetesi, 17 Ağustos 1968).

Açıklama göstermiştir ki, en büyük bankalarımız dahi, budeğerli yerde boş arazi bekleterek arsa spekülâsyonuna katıl-

BANKA VE SİGORTA OYUNLARI

1946 ve özellikle 1950'den sonra, çok rağbet gören alanlardan biri de, bankacılık olmuştur. Para ticareti, kârlı bir iş olarak görülmüştür. Teorik olarak yüzde 2 ilâ, 6,5 faizle halkın tasarruflarını toplayacaksınız ve diyelim, yüzde 10,5 faizle bu parayı işadamlarına kiralayacaksınız. Bu iş için gerekli giderler ve batak krediler hesaba katılmazsa, yüzde 2 ile alıp yüzde 10,5 ile vermek, ilk bakışta yüzde 400 kâr bırakan çok tatlı bir iş gibi gözükmektedir. Gerçi durum bu kadar parlak değildir. Mevduat yarışı, bankalara her köşebaşında pahalı lüks şubeler açmak, ikramiyeler dağıtmak ve mevduata el altından yüksek faizler ödemek vb. gibi önemli külfetler yüklemektedir. Ayrıca kredilerin her zaman geri döneceği kesin değildir. Fakat yine de başkasının parasıyle yürütülen bu para ticareti çok çekicidir ve Türkiye'de banka kurmak hayli kolaydır. 7129 sayılı kanundan sonra dahi, 1,25 milyon lirayı bir araya getirip Bankalar Kurulu'ndan mevduat kabul etme iznini alınca, banka kurulabilmektedir. Nitekim Türkiye'de bu dönemde bir sürü banka kurulmuştur. 1950'de 34 olan banka sayısı, 1959'da 58'e yükselmiş ve banka şubeleri sayısı 535 iken 1710'a çıkmıştır. Bu bankalar, çeşitli lotaryacılık oyunlarına, ustaca yürütülen reklâm kampanyalarına vb. başvurarak hayli pahalı yollardan mevduat toplama yarışına girişmişlerdir. Toplanan mevduatı da, birçok halde, görünüşte çok kârlı gözüken şüpheli kredilere yatırmışlardır. Hattâ halkın parasını kendi bir takım işlerinde kullanmak için banka kurulduğu bile görülmüş-

---

maktadırlar. Burada Celâl Bayar'ın da on bin metrekarelik arsası bulunmaktadır. Arsa, Bayar'ın bakan ya da başbakan olduğu 1937 yılında metrekaresi 3 liradan alınmıştır. Son karara kadar metrekare değeri 800-900 lira iken, 10 kat inşaata izin verilmesiyle bu değer 1500-1600 liraya fırlamıştır. Arsanın alınış bedeli 1937 yılında 30 bin lira, bugün ise değeri 15 milyon liradır. Fiyat artışı 500 kattır. En dürüst bilinen politikacılarımız dahi, tamamen meşrû sayılan bu yoldan önemli servetler sağlamışlardır.

tür. Apaçık dolandırıcılık amacıyle banka kuranlara rastlanmıştır. Bir kısım banka yöneticileri, kişisel çıkar sağlamak için, geri gelmiyeceğini bile bile krediler açmışlardır. Bu sıhhatsiz gelişme sonucu, 27 Mayıstan sonra, Sanayi Bankası, Esnaf Kredi Bankası, Doğubank, Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası, Tutum Bankası, Raybank, Türkiye Kredi Bankası gibi pek çok teşekkülün tasfiyesi gerekmiştir. Ayrıca faaliyetteki bankaların aktiflerinde, tahsillerinden çoktan ümit kesilmiş milyonlarca liralık kredi gözükmektedir. Bankalar, açıkça itiraftan çekindikleri bu batak kredileri, «diğer aktifler» hesabında gizlemektedirler. Bu ana hesapta bir iki önemsiz kalemin dışında «kanunî takipteki alacaklar», «tahsili geciken alacaklar» ve «tahsili gayr-i kabil olacaklar» yer almaktadır. Uzmanların ifadelerine göre, «diğer aktifler»deki kredilerin yüzde 80 kadarı batmıştır ve bu hesap, 1964 yılında 3 milyar 147 milyonu, 1965 yılında ise 3 milyar 584 milyonu bulmuştur. 3 milyar civarında batmış kredi, bankacılık furyasının ne anlama geldiğini açıkça göstermeye yeterli bir rakamdır.

Halkın mevduatı ile vurgun vurmak için akıl almaz yollara başvurulmuştur. Bunlardan biri, paravan şirketlerdir. Bir kısım banka kurucuları, halktan toplayacakları mevduatı aktarabilecekleri gölge şirketler teşkil etmektedir. Bu şirketlere yüksek krediler açılmaktadır. Bunlar kredileri ödemeyecek, hattâ hileli iflâsa gideceklerdir. Krediye muhtaç firmalar da, fazla kredi alabilmek için birçok paravan şirket kurmakta ve bu şirketler aracılığı ile sağladıkları krediyi başka yerlere aktarmakta ve birçok halde kredinin tahsili mümkün olmamaktadır.

Toplanan kısa vâdeli mevduatın, banka kurucularının uzun vâdeli yatırımlarına aktarılması da, meselâ Türkiye Kredi Bankası gibi tanınmış işadamlarınca kurulmuş bir bankanın tasfiyesine yol açmıştır. Bankanın kurucuları arasında Şakir Kesebir, Mithat Nemli, Hayri İpar, Halil Ali Bezmen vb. gibi muteber işadamları vardır. Banka, başta porselen sanayii olmak üzere, kurucularına avan-

tajlı krediler açmıştır. Bu krediler ödenmeyince, banka tasfiyeye gitmiştir. Batak krediler, 1964 yılında 53 milyon liraya yükselmiştir.

Mevduat yarışında, özellikle zayıf bankalar, en yüksek faiz yüzde 6,5 iken, bazan yüzde 20 faiz vermeyi kabul etmektedir. Meselâ 100 bin lira yatırana 120 bin lira üzerinden cüzdan verilmektedir. Aynı gün banka bu 100 bin lirayı bir tüccara kredi olarak vermekte, fakat onu 120 bin lira borçlandırmaktadır. Bankanın kazancı, alacağı yüzde 10,5 kanunî faizdir. Ne var ki, çok yüksek faizle borç alanlar, genellikle avantüriye tüccardır. Para birçok halde batmakta, banka sıkıntıya düşmektedir.

Kredi yolsuzluğunun başka bir önemli kaynağı, teminat mektuplarıdır. Bankanın kefaleti anlamına gelen teminat mektupları, genellikle devlet ihalelerine giren müteahhitlere verilmektedir. Bu usul sorumsuzca kullanılmış ve 27 Mayıs'tan önce teminat mektubu karşılığı çeşitli işlere girişen müteahhit firmaların pek azı 1960 krizine dayanabilmiştir. Peşpeşe iflâs eden müteahhitlerin, teminat akçesi yerine verdikleri teminat mektuplarının bedelini bankalar ödemek zorunda kalmıştır. Ödediği parayı firmadan ya da kefilinden tahsil edemeyen bankalar güç duruma düşmüşlerdir. Banka tasfiyelerinde, bu teminat mektuplarının payı büyüktür. Ayrıca müteahhitler, teminat mektuplarına dayanarak, devletten avanslar almışlardır. Bu avansları da kurtarmak her zaman mümkün olmamıştır.

Kredi yağmasında daha çok çeşitli yollar vardır. Konkordatoya gıden ünlü bir otobüs şirketinin kurucusu M. H., büyük bir şehrin ismini taşıyan bankaya alt 2,5 milyon liralık hisse senedini tek kuruş ödemeden uzun vadeli bono karşılığı satın almıştır. En büyük hissedar olarak bankadan 3,5 milyon lira kredi çekmiştir. Elindeki hisse senetlerini, asıl işi madencilikle uğraşmak olan bir devlet bankasına rehin ederek ortadan da 2,5 milyon lira sağlamıştır. Bütün bu ustalıklarla kurduğu otobüs şirketi, daha milyonlarca kredi elde etmiştir. Şirket nihayet 24 milyon bor-

ca karşılık, 7 milyon lira mevcutla konkordato talep etmiştir.

Bir saz sanatkârı ve hanım arkadaşı, Raybank'tan sağladığı krediyle 125 bin lira sermayeli ufak bir şirket kurmuşlardır. Sonra Raybank bu şirkete büyük krediler açmıştır. Tasfiye edilen Raybank'a şirketin 4 milyon lira borcu vardır. Raybank ile ilgili 161 yolsuzluk belgesi mevcuttur.

Türkiye Kredi Bankası, iş hayatına atılan bir İstanbul defterdarına Hazine'ye ait paraların bir kısmını mevduat olarak bankaya yatırdığı için büyük krediler açmıştır. Hikâye, defterdarın intiharıyle sonuçlanmıştır.

Tasfiye edilen Tutum Bankası'nın da hikâyesi ilginçtir. Banka, esas itibariyle, Amaç Ticaret Şirketi'ne açtığı ölçüsüz krediler yüzünden tasfiye olunmuştur. Ufak bir banka iken, sermayesi 1956 yılında 3 milyon liradan 10 milyon liraya çıkarılmıştır. Bu 7 milyon lirayı Emlâk ve Kredi Bankası ile Emekli Sandığı ödemiştir. Tutum Bankası, 26 milyon lira batak kredi açmıştır ki, bu, aktifin yüzde 67,5'ini teşkil etmektedir! Bu durumda tabiî ki, sermaye elden çıktığı gibi, 25 milyon lira bir zarar doğmuştur.

27 Mayıs'tan sonra, halktan topladıkları mevduatı ödeyemeyecek duruma gelen bankaların tasfiyesi için bir fon kurulmuştur. Bankalar, tasarruf ve ticarî mevduat toplamının binde yarımı oranındaki bir parayı bu fona yatırmakla yükümlü tutulmuşlardır. Ne var ki, bu fonda beş yılda ancak 25 milyon lira birikmiştir. Oysa 1967 Eylülü sonuna kadar bu hesaptan 256 milyon lira ödeme yapılmıştır. Tasfiye edilen bankaların zararlarının 500 milyon lirayı bulacağı hesaplanmaktadır. Merkez Bankası, para basarak, alacaklılara bu parayı ödemek durumundadır. Sonuç olarak, halktan toplanan mevduatın şüpheli kredilere yatırılmasından doğan zararı devlet ödemekte ve halk da parasını alabilmek için uzun süre beklemek zorunda kalmaktadır.*

* Tasfiye Fonu'na bankaların yaptığı ödemeler, 1969 sonu itibariyle 54 milyon liradır. Tasfiye edilen yedi bankanın ala-

Özel bankalara nazaran, çok daha yüksek öz kaynaklara sahip devlet bankaları ise, politik güce dayanarak geniş krediler elde etme yolunda çok daha büyük tahribata uğramışlardır. Politik gücü ellerinde tutan kişiler, devlet bankalarının olanaklarını kendilerini destekleyenlerin hizmetinde kullanmışlardır. 1964 yılında özel yerli bankaların «diğer aktifler» hesabı, tasfiye edilen bankalar hariç, 502 milyon lira tutarken, devlet bankalarında bu miktar 2 milyar 502 milyon liraya ulaşmaktaydı.

Siyasî iktidara dayanarak yürütülen bu kredi yolsuzluklarının tipik bir örneği, Oğuz Akal ve şirketlerine Ziraat Bankası'nın açtığı 76 milyon liralık kredidir. Oğuz Akal, çeşitli yollardan önemli bakanların desteğini sağlayarak devlet bankasından malî kudretinin çok üstünde büyük krediler elde etmiştir. Üstelik Oğuz Akal'ın Türk Alka firması, işe yaramaz bir demir ve çelik fabrikası tesislerini bir Amerikan firmasından taksitle ithal etmiştir. Oğuz Akal, bu tesislerden kalan 914 bin dolar borcunu ödememiştir. Ziraat Bankası, teminat mektubu vermiş durumdadır. Fakat Amerikan firması taahhütlerini yerine getirmediği için banka, Oğuz Akal'ın borcunu yüklenmeyi reddetmiştir. Bu noktada Amerikan Hükümeti işe karışmıştır. O zamanlar senatör olan ünlü politikacı Hamphry'nin çabalarıyle, Amerikan Yardım Kanunu'na, Amerikan firması-Ziraat Bankası anlaşmazlığına uygun düşen bir fıkra eklenmiştir. Bu fıkraya göre, «yardım gören hükümetin veya o hükümete bağlı bir teşekkülün teminat mektubu olduğu hallerde, yardım gören hükümet, bir Amerikan vatandaşına veya firmasına olan borcu ödemekten kaçınırsa, Amerikan yardımı kesilebilecektir.»

1 Ağustos 1962'den başlayarak yürürlüğe giren Dış Yardım Kanunu'nun bu hükmüne dayanarak, 13 Aralık

---

cakları ise, hemen hemen tamamen donmuştur. Bu nedenle yok denecek kadar az tahsilât yapılmış ve mevduat sahiplerinin paralarını Merkez Bankası ödeme durumunda kalmıştır.

1962'de Amerikan Sefiri, Başbakan İnönü'ye gitmiş ve Oğuz Akal'ın borcunun 1 Şubat 1963 gününe kadar ödenmesini tavsiye etmiştir. Gerçi Başkan Kennedy'nin, firmanın borcu ödenmezse bile, yardımı devam ettirme yetkisi vardır. Fakat bu yola giderse, Başkan, Kongre karşısında güç durumda kalabilecektir. Nitekim 14 Aralık 1962 günü, American Manufacturer Association'ın yemekli toplantısında, bir soru üzerine, Başkan Kennedy, «Türk Hükümeti, yolsuzluklardan suçlu gördüğü ve halen idam edilmiş bulunan bir bakanın devrine ait borçları ödemek istemiyor» demiş ve bu yüzden dış yardımın kesilebileceğini ihsas etmiştir. Bunun üzerine, Türk Hükümeti, bir kanun tasarısı sevk ederek, Ziraat Bankası'nın ödemeyi reddettiği 10 milyon lira alacağın hazineden ödenmesini sağlamıştır. Işin dikkat çekici başka bir yönü, Menderes döneminde bile «Meclis Tahkikatı»na konu olan bu kredi yolsuzluğunun baş aktörlerinden biri muteber bir milletvekili, bir diğeri senatör, öbürü de muteber bir tüccar olarak kalabilmektedir. 3,5 milyar lirayı bulan batak kredilerin, suçlusu yok gibidir. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu uzmanlarından Hilmi Özgen'in sözleriyle, «Birçok istisnalarla ana ilkelerinden ayrılan Bankalar Kanunu, hatırlı kişilerin ve banka kodamanlarının zorlamasıyle büsbütün çığırından çıkarak, büyük yolsuzlukların yapılmasına imkân hazırlamış ve bu yolsuzluklar o derece kitabına uydurulmuştur ki, Yassıada duruşmalarında, ondan sonraki takibat döneminde bu suçlulardan hiçbiri hakkında ceza tatbiki mümkün olmamıştır.»

«Bir bankayı batıran becerikli idareciler, sermaye çevreleri arasındaki meslekî dayanışma gereğince, hemen bir başka bankada görevlendirilmekte ve batırdığı bankadaki kıymetli tecrübelerinden yeni bankanın da istifade etmesi imkânı sağlanmaktadır.»*[555]

* Bankacılık, bugün de yukarıda belirtilen ölçülere uygun biçimde işlemektedir. Görevlerinden alınan üç Ziraat Bankası Genel Müdür Muavini, bunun nedenini şöyle açıklamışlardır: «Ziraat Bankası, aslında ziraî kredi veren bir kuruluştur. Çift-

Böyle sıhhatsiz biçimde gelişen bir bankacılık düzeninin daha çok spekülatif faaliyetlere yönelmesini, eko-

çi ihtiyaçlarını tam olarak karşılamaya kaynakları müsait değilken, Başbakan ve Ticaret Bakanı, bankayı, Antakya'daki Akiş firmasını korumaya memur etmiştir. İstenilen şudur: Ziraat Bankası, İş Bankası ile birlikte, iflâs etmiş olan bu müessese yi ele alacak, yatırım yapacak, beş yıl işletecek ve bu süre sonunda, bugünkü sahiplerine, bugünkü kıymetleri üzerinden yıpranma, demode olma vs. dikkate alınmadan fabrikayı iade edecektir. Bir kişiyi daha da zengin etmek pahasına, devlet kuruluşlarına bu kadar risk yüklemek günahtır.»

Üç genel müdür muavini, iddialarına göre, bu teklife karşı çıktıkları için görevlerinden uzaklaştırılmaya kalkışılmıştır. Yerlerine getirilmek istenenler hakkında şu bilgiyi vermektedirler: Bunlardan birinin, reklâm işlerindeki yolsuzlukları tespit olunmuştur. İkincisi bir çukulata fabrikasına 4 milyon lira usulsüz kredi açmış ve bu kredi batmıştır. Üçüncüsü, usulsüz açtığı kredilerle, bankayı geniş ölçüde zarara sokmuştur. Hakkında banka müfettişlerince iki konuda rapor düzenlenmiş ve yönetim kurulunca teklif edilen cezalar 1966 yılı sonunda onaylanmıştır. Önceden reklâm işlerine bakan genel müdür yardımcısı kendisiyle ilgili yolsuzluk iddialarının asılsız olduğunu söylemektedir. (*Ulus* gazetesi, 22 Temmuz 1968).

Milliyet gazetesi, Ulus'un haberini tamamlamaktadır. Milliyet'e göre, 1953-1954'te kurulan Akiş, işçi ücretlerini ödeyemez hale gelmiş ve hükümetten yardım istemiştir. Sınai Kalkınma Bankası uzmanları, Akiş'in durumunu incelemiş ve bir rapor hazırlamıştır. Raporda şöyle denilmektedir: «12 milyon lira sermaye ile kurulduğu halde, firma, İş Bankası, Akbank ve Ziraat Bankalarına onar milyondan 30 milyon lira borçludur. Ayrıca vergi ve sigorta primleri borçları da 10 milyonu bulmaktadır. Buna rağmen yüzde 71'i Mahmut Has ve ailesine ait olan sermayeden, ortaklar 11 milyon lira çekmişler, şirketi tam bir iflâsa götürmüşlerdir.»

Alacaklı bankalar hissedarlarla yaptıkları bir toplantıda, fabrikayı kurtarmak için şöyle bir formül bulmuşlardır: Firmanın hisseleri geçici bir süre 1 lira değerinden bankalara geçecek, bankalar gerekli yatırımları yapıp durumu düzelttikten sonra, hisse senetleri gene 1 lira değer üzerinden eski sahiplerine geçecektir. Ziraat Bankası'nın üç Genel Müdür Muavini, hisse senetlerinin 1 liradan eski sahiplerine devrini reddetmişler ve görevlerinden edilmek istemişlerdir (*Milliyet* gazetesi, 29 Temmuz 1968).

Olay, yetkililerce yalanlanamamıştır.

nomik kalkınmada üzerine düşen rolü oynamaktan hayli uzak kalmasını ve kapkaç bir kapitalizmin hastalıklarını taşımasını normal saymak gerekir.

Bankacılık gibi hızla gelişen bir faaliyet alanı sigortacılık olmuştur. Son zamanlarda faaliyete geçen yerli sigorta şirketleri, genellikle bankaların teşebbüsleriyle kurulmuştur. Kredi gücünü elinde tutan bankalar, müşterilerinin sigorta işlerini kolayca elde edebilmekte ve böylece sağladıkları fonlardan bankacılık işlerinde yararlanmaktadırlar. Üstelik, sigortacılık kârlı bir faaliyet alanıdır. 1951 - 1960 döneminde yangın, kaza, nakliyat ve hayat branşlarında 1 milyar liraya yakın prim toplanmıştır, ödenen tazminat toplamı ise 365 milyon lira kadardır. Aradaki fark, 600 milyon lirayı aşmaktadır. Sigorta şirketleri, ayrıca, bu fonları işieterek malî gelirler de sağlamaktadır. Öte yandan Türkiye'de sigortacılık pek rizikolu bir faaliyet değildir. Sigorta şirketleri, topladıkları primin pek azını üzerlerinde muhafaza etmekte, bunların büyük kısmını dışardaki büyük sigorta şirketlerine devretmektedirler. Devlet Planlama Teşkiiâtı'nın **Türkiye'de Sigorta Sorunu** adlı incelemesinde belirtildiği üzere, sigorta şirketleri, «bütün portföylerini yurt dışındaki reasürörlere devretmek suretiyle bir sigorta şirketinden ziyade, komisyoncu mahiyetinde iş görmektedirler.»[556] Yılda net 20-25 milyon lira döviz, yurt dışına gitmektedir.

Bu sebeplerle, prim portföyünün küçüklüğüne ve gelişmesinin yavaşlığına rağmen sigorta şirketlerinin sayısı, yıldan yıla artmıştır. Özellikle son yıllarda yabancı sigorta şirketlerinin sayısı çoğalarak, 1964 yılında 22'yi bulmuştur. Bunlar, milletlerarası piyasada pek az tanınan yabancı şirketlerdir. DPT etüdüne göre, «prim portföyünün küçük ve portföyün gelişmesinin yavaş olmasına mukabil, bunu paylaşma durumunda olan yerli ve yabancı sigorta şirketlerinin sayıları fazladır ve devamlı olarak artmaktadır.

Buna rağmen, sigorta şirketlerinin kârları dikkat çe-

kecek miktardadır.»

Daha çok yabancı ülkelerdeki ana kuruluşlara imkân ölçüsünde iş temin etmek için faaliyet gösteren bu şirketlerin mümessillerinin sayılarının gün geçtikçe artması, sistemin daha fazla dağılmasına sebep olmaktadır.»[557]

Diğer birçok alanda görüldüğü gibi, sigorta alanında da en büyük ve tatlı müşteri, devlettir. 1958-1962 döneminde kamu kuruluşları 67 milyar lira tutarındaki varlıklarını sigorta ettirmişler ve bunun için 286 milyon lira prim ödemişlerdir. Bu dönemde aldıkları hasar tazminatı ise, 61 milyondan ibarettir. Aradaki fark, 225 milyon liradır ki, bu da yılda ortalama 60 milyon lira tutmaktadır. Bunun büyükçe bir kısmı, kamu iştiraki bulunan sigorta şirketlerine gitmekle birlikte, özel sigorta şirketleri de bundan yararlanmaktadır. Sigorta şirketlerinin aralarında anlaşma yapıp kamu kuruluşlarının sigorta işlerini paylaştıkları görülmektedir. Hattâ DPT etüdüne göre, «özel çıkarlar dolayısıyle, mevcut olmayan rizikolar için sigorta» yapılmaktadır.[558] Devlet sigorta primlerine gözdiken sigorta şirketleri, bâzı hallerde gayr-i meşrû rekabete girişmektedirler. DPT araştırması, indirim yapılarak alınan bir işte, sigorta şirketinin «kuruluşun yöneticileriyle anlaşarak, kuruluş aleyhine hasarları az göstermek veya ucuz yollardan gereğinden kötü onarmak yoluna» gittiğini yazmaktadır. Araştırmaya göre, devlet, «kamu sektörü dışında özel sektörden pek az istihsal yapabilen ve özel sektörden yaptıkları istihsalin de primini tahsil etmekte türlü problemlerle karşılaşan» özel sigorta şirketleri için, «peşin para ödeyen emin ve zengin müşteri»dir.[559]

Sigorta şirketlerinin etrafında, sayıları 1300'e yaklaşan acenteler yer almaktadır. Acentalar, yüzde 7,5 ilâ 35 arasında komisyon almaktadırlar. Fakat bunların sigorta şirketleri adına prim toplayıp, kendi işlerinde kullanmaları sık sık görülmektedir. Özellikle kamu sektörünün, hiçbir lüzum yokken, sigorta işlerinde ısrarla aracı acentaya başvurmaları dikkati çekmektedir. DPT araştırması, «is-

tihsal üzerinden yüzde 35'e kadar ödenen acenta komisyonları sebebiyle, kamu iktisadî kuruluşlarının her yıl 20 - 25 milyon civarında bir varlıklarının aracıların cebine gitmesi»nden söz etmektedir.[560] Üstelik bu acentalardan, sigorta şirketlerinin primlerini tahsil etmesi çok zaman kolay olmamaktadır. Meselâ bir devlet şirketi olan Güven Sigorta'nın 1960'tan önceki Ankara Acentası, büyük bir sinemanın sahibi bulunan tanınmış bir işadamıdır. Güven Sigorta, Ankara Acentasından alacağı olan 5,5 milyon lira tutarındaki primi tahsil edememiştir. Ayrıca acenta, devlet şirketini, 1960 yılına kadar yaptığı işlerden 2,5 milyon lira zarara sokmuştur. Güven Sigorta'nın acentalarından tahsil edemediği primler tutarı, 1963 yılı sonunda 16,3 milyon liraya yükselmiştir.

Görüldüğü üzere, bankacılık gibi sıhhatsiz bir aşırı gelişme gösteren sigortacılık, zorunlu bir faaliyet olduğu halde, daha çok kamu kuruluşları fonlarının yağmasına yönelmiş ve parazit bir karakter kazanmıştır. Üstelik bu şirketler, büyük yabancı sigorta şirketlerinin komisyoncusu gibi çalışmaktadırlar. Bununla birlikte, sigortacılık, bankacılığın gölgesinde gelişen ve gittikçe önemi artan bir kapitalist faaliyet olmuştur.

Sigortacılık ve bankacılık gibi gelişen başka bir faaliyet alanı, dış ticarettir. Dövizin bol olduğu yıllarda ithal mallarına olan yüksek talep, ithalâtçıların ve yabancı firma mümessillerinin iş hacmini ve kârlarını büyük ölçülere çıkarmıştır. İş çevreleri birçok yeni yabancı firma mümessillikleri elde ederek dış âlemde ilişkilerini iyice kuvvetlendirmişlerdir. Kore Savaşı konjonktürü, tarım ürünlerinin bol olduğu bir dönemde, ihracatçı firmaları geliştirmiştir. Daha sonraki yıllarda dış ticaret hacmi daralmakla birlikte, dövizin resmî kuru ile gerçek değeri arasındaki büyük fark, dış ticareti çok kârlı bir faaliyet hâline getirmiştir. Özellikle krom ihracında görüldüğü üzere, yüksek tenörlü kromu düşük tenörlü gösterip dışarıda «kaçak» döviz elde etmek, takas sayesinde ithalât yapmak iş çevrelerince imrenilen işler olmuştur. İthalât, yüksek fiyat-

larla yapılmıştır. Dış ticaret yolsuzlukları o kadar artmıştır ki, 1956 yılında «İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi» kurulmuştur. Daire, ithal fiyatları ile dünya fiyatlarını karşılaştırmak ve oradaki fark çok büyükse, ithal vizesi vermeyi reddetmekle görevlidir. Dairenin pek etkili olduğu iddia edilmezse de, kuruluşu, dış ticaret yoluyla döviz kaçakçılığının varlığının hükümetçe kabulü anlamına gelmektedir. İdris Küçükömer, bu dönemde 1 milyar dolara yaklaşan miktarda, dış ticaret yoluyla dışarıya döviz kaçırıldığını tahmin etmektedir. Her tahmin gibi, bu rakamda yanılma payı küçük ya da büyük olabilir. Fakat dış ticaret yoluyla, çeşitli biçimlerde önemli bir döviz kaçakçılığının gerçekleştirildiği muhakkaktır.

Dış ticarette, yabancı ülkelerde aile bağlarıyla kudretli bir şebeke kurmuş olan Musevî tüccarlar, bu dönemde de egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Dış ticaret firmalarının büyük ölçüde çoğalmasına rağmen, esas itibariyle az sayıda belli firmalar ithalât ve ihracata egemen olmuş ve son derece çapraşık yollardan büyük kazançlar sağlamışlardır. Hilmi Özgen'in sözleriyle, «giderek daha da ince metodlarla gelişen bu sistem, her memlekette dış ticaret piyasasını elinde bulunduran Yahudi kurmayların yardımıyle özel çapraşık bir makine hâlini almıştır ki, en iyi niyetli devlet adamlarının bile bu düzeni kavramasına ve hile yollarını tıkayabilmesine imkân kalmamıştır.»[561]

Döviz sıkıntısı çekildiği yıllarda bütün mesele, müsaade elde edebilmekten ibarettir. İthalâtçı kazançları, dış piyasalarda bilgi ve maharet göstererek değil, Ankara'da bakanlık kapılarında sağlanmaktadır. Döviz tahsisi, hangi ölçüye göre verilecektir? İthalât müsaadesi alabilmek için, meşrû ya da gayr-ı meşrû yollardan her kapıyı zorlayan işadamları arasında nasıl şiddetli bir mücadelenin geçtiği, İttihat ve Terakki iktidarının Birinci Dünya Savaşı yıllarını hatırlatır biçimde siyasî iktidarın nasıl güçlü bir baskı altında kaldığı kolayca tahmin edilebilir. Siyasî iktidar, ihaleler ve devlet bankalarından kredi verdirebilme olanağı gibi döviz tahsisi işini de kendinden yana büyük zen-

ginler yetiştirme yolunda kullanmıştır. Ziraat Bankası kredilerine dayanarak krom ihraç edip demir-çelik tesisi İthal etme biçimindeki Oğuz Akal olayı, bunun tipik örneklerinden biridir. Takasın yasaklandığı yıllarda, nüfuzlu kişilere verilen özel takas izinleri, günümüzün ünlü bazı milyonerlerini yaratmıştır. Meselâ ön planda bir armatör, Zonguldak kömür madenlerinin yetiştirdiği bir mühendistir. Zorlu ve Sarol'un üyeleri arasında bulunduğu «Döviz Komitesi»nden krom ihraç edip karşılığında gemi getirme müsaadesini elde etmiştir. Devlet hizmetinden gelen eski maden mühendisi, şimdi büyük bir armatör ve Krupp mümessilidir. Bir İngiliz firmasının işbirliği ile kamyon montajına girişerek sanayici sıfatını da kazanmıştır.

Hammallıktan başlayarak Türkiye'nin bellibaşlı işadamlarından biri hâline gelen bir zât, büyük servetini, DP liderleri ile olan sıkı ilişkileriyle sağlamıştır. Bu zâtın Sanayi Kalkınma Bankası'nın geniş kredileriyle kurduğu dokuma fabrikası, imalâtını satmada sıkıntı çekerken, ham bez ihraç eyleyip bunu emprime olarak geri getirmek ve bedelini pamukla ödemek müsaadesini siyasî nüfuz yoluyla elde edince, hızla gelişmiştir.

İthalât ve ihracat oyunları yoluyla vurgun kazançları günümüzde de devam etmektedir. Cahit Kayra, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanı iken yaptığı bir araştırmada bu yoldan 1969 yılında 300 milyon dolar dolaylarında kaçakçılığın gerçekleştirildiğini tespit etmiştir. Kayra, bunu mal alıp sattığımız dış ülkelerin ithalât ve ihracat kayıtlarını bizimkilerle karşılaştırarak hesaplamıştır. Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı yapan Özer Derbil, 17 Aralık 1972 tarihli Yankı dergisinde bu kaçakçılık mekanizmasını özetle şöyle açıklamaktadır:

İthalâtta kaçakçılık üç grupta toplanabilir: İlk grup, Türkiye'ye girişi yasaklanan malları kapsar. Bunlar, ya gümrük kapılarından geçmeden, ya da başka adlar altında yurda girer. İkinci grup, girişi kısıtlanan kotadaki tahsisli ithal mallarıyla ilgilidir. Az miktardaki tahsisle, çok miktarda mal ithal etmek söz konusudur. Bunun için ise,

ithalât fiyatı kabil olduğu kadar küçük gösterilir, faturalar buna göre düzenlenir. Örneğin, bin dolarlık tahsisle üç bin dolarlık ithalât yapılır. Aradaki fark, çeşitli yollardan sağlanan dövizlerle ödenir. Üçüncü grup, liberasyon listesindeki serbestçe ithal edilen mallarla ilgilidir. Burada, ithalât fiyatını mümkün olduğu kadar yüksek göstermek söz konusudur. Bin dolarlık mal, üç bin dolara fatura ettirilir, aradaki iki bin dolar fark, ithalâtçı hesabına yabancı bankaya yatırılır.

İhracat oyunları da üç grupta toplanabilir. Birinci grubu, canlı hayvan, yağ ve ilâç gibi gümrük kapısından geçmeden çıkan mallar teşkil eder. İkinci grup ise, gümrük kapısından başka ad altında, ya da başka nitelikte gösterilerek çıkarılan malları kapsar. Madenler, pamuk ve ihracı yasaklanan öteki maddelerde bu usule başvurulmaktadır. Bu yoldan ihraç edilen üç bin dolarlık mal, bin dolara satılmış gösterilmekte, aradaki fark, ihracatçı hesabına yabancı bankalara yatırılmaktadır. İstisna olarak, dışarıda işlenecek madenlerin nitelik ve ihracat fiyatlarının yüksek gösterilmesine gidilmekte, böylece yurda geri getirilecek malın miktar ve değeri arttırılmaktadır. Üçüncu gruba, hemen bütün öteki ihraç malları girmektedir. Bu malların satış fiyatı, gerçek ihraç fiyatının altında gösterilmekte, aradaki fark, yabancı ülkede bırakılmaktadır. Dış ticarette daha çok çeşitli oyunlara başvurulmaktadır. TIR kamyonları kaçakçılığa yeni bir olanak sağlamıştır. TIR kamyonuyla bir dokuma fabrikasının kaçak ithal edildiği saptanmıştır!

Öte yandan lâstik, çimento, demir vb. gibi büyük ihtiyaç maddelerinin tahsise tâbi tutulması, DP'li tüccarlara kârlı bir ticaret yolu açmıştır. İl ve ilçelerde, her kademeden DP'li tüccar ve tüccar adayları, mal sıkıntısı ve karaborsadan, tahsisler yoluyla yararlanmışlardır. Particilik, kârlı bir ticaret hâline gelmiştir.

Bu örnekleri uzatmak mümkündür. Bir örnek olay, DP'nin kapitalist imal mekanizmasının nasıl işlediğini gös-

termeye yeterlidir. 27 Mayıs'tan sonra, Maliye Bakanlığı uzmanları ile müfettişlerin hazırladıkları SEKA Raporu, bu konuda bir fikir verecek niteliktedir.

BİR ÖRNEK OLAY : SEKA

Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları (SEKA), kâğıt imal ve ithal tekelini elinde tutmaktadır. İşletmenin başına, Bakan Samet Ağaoğlu tarafından, «umum müdürlüğü vekâleten tedvire memur» bir yönetici getirilmiştir. Bu yönetici, 1941 yılında iplik dağıtım işindeki kusurundan dolayı, Millî Korunma Kanunu gereğince memuriyetten ihraç edilmiş bir kişidir. 1946 yılında aynı zat, Sümerbankın kundura sanayiinde çalışırken müessese ihtiyacından fazla deri satın aldığı için Umum Müdürlük emrine alınmış ve memuriyetten ayrılmıştır. SEKA'nın başına getirilince, bu zat, yukarıdan gelen telkinleri tam bir gayretkeşlikle yerine getirmiştir :

1 — 1956 yılında Amerikan yardımından 750 bin dolar selüloz odunu ve kraft selüloz ithaline ayrılmıştır. Kâğıt ithal tekelini elinde tutan SEKA, devlet tekeli de olsa, ithalât yine tüccar aracılığıyle yapıldığından, işi ihaleye çıkartmıştır. Fakat ihale, «kapalı zarf usulüne riayet edilmeksizin» Umum Müdür'ün «aşikâr kayırıcılık gayreti» sayesinde, gerekli muvakkat teminatı daha yatırmamış olan Vedat Ağaoğlu'na (Verner Taşer Breker) verilmiştir. Alman asıllı bu zat, İşletmeler Bakanı'nın ticarete heveslenmiş eniştesidir. Bu imtiyazlı komisyoncuya, ithal malı teslim edildiği zaman ödenmesi gereken komisyon peşin olarak ödenmiştir. Ne var ki, Ağaoğlu'nun temsil ettiği İsveç firması, taahhüdünü şartname hükümleri içerisinde yerine getirmede kaytarıcı bir tutum takınmıştır. SEKA Umum Müdürü, komisyoncuyla birlikte İsveç'e giderek güçlükleri yenmeye çalışmıştır. Bu arada, ihalenin peşindeki Danon-Danon firması Ankara'ya Ağaoğlu ihalesinin usulsüzlüğü hakkında ihbarlar yağdırmaya başlamıştır. Danon - Danon, Ağaoğlu'nun kat'i teminatı yatırmadığını ileri sür-

müştür. Ihbar üzerine, komisyoncunun eniştesi İşletmeler Bakanının iş'arıyle kat'i teminat bedeli, Sümerbank tarafından ödenmiştir. Danon-Danon, ikinci bir ihbar yaparak paketleme, istifleme ve etiketleme konularının ihale şartnamesine dâhil olduğu halde, ayrı bir ihale konusu yapıldığını bildirmiştir. Bunun üzerine Umum Müdür ihale komisyonundan yeni bir karar çıkarmak istemişse de, komisyon direnmiş ve satıcı Isveç firması, bu şartlarda taahhüdünü yerine getirmekten vazgeçmiştir. Kat'i teminat bedeli SEKA'yı irat yazılmış, fakat Işletmeler Bakanının isteğiyle bu bedeli ödeyen Sümerbank, parasını tahsil edememiştir. Ihale başka bir firmaya verilmiş ve SEKA, Vedat Ağaoğlu ihalesine nazaran bu işten 140 bin lira kârlı çıkmıştır.

2 — Leningrat'tan odun naklettirilecektir. Eksiltmeyi Cerrahoğlu firması kazanmıştır. Mukavelede Cerrahoğlu'nun odunu M. Eşref ve M. Bingül vapurlarıyle taşıyacağı ve taşıma bedelinin yüzde 90'ının Leningrat'ta mal yüklenince, geri kalanının Izmit'te ödeneceği belirtilmiştir. Fakat sonradan anlaşılmıştır ki, firma M. Eşref ve M. Bingül diye ad koyduğu gemilere henüz sahip değildir. Gemiler, taşıma sözleşmesi imzalandıktan sonra Amsterdam'da satın alınacaktır. Cerrahoğlu firması, gemileri alabilmek için odun taşıma bedeline mahsuben SEKA'dan 1 milyon lira avans Istemektedir. Hukuk Müşavirliğinin «Biz kredi veremeyiz» demesine rağmen, Umum Müdür, 27 Mayıs'tan sonra Tahkikat Komisyonu'na, Maliye Bakanı Hasan Polatkan'dan telefonla emir aldığı için bu işi yaptığını söylemiştir. Tahkikat Komisyonu Raporu'nda şöyle denilmektedir: «Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın Cerrahoğlu firması ile olan alâkası ayrıca incelenmeye değer bir keyfiyettir. Yapı ve Kredi Bankası İstanbul Merkezinde, düşük Maliye Bakanı tarafından Cerrahoğlu firması lehine verilmiş kayırıcı şifahî telefon emirleri, adı geçen bankanın Umum Müdürlüğü tarafından memuriyetimize vesikalarıyle birlikte beyan edilmiştir.»

Bakanların baskısı ile kredi ve avanslar sağlayarak ve devlete ait navlunlarla çok kısa sürede gemi bedellerini garanti altına alarak armatörlük yolunda büyük hamleler yapanların sayısı az değildir.

3 — SEKA'nın en çok bağlantı yaptığı firma, Ermeni vatandaşlarımızdan Fuat Süren'in egemenliğindeki Transtürk'tür. Türkiye'nin bugün de en kudretli ithalât ve ihracat firmalarından biri olan Transtürk, Tahkikat Komisyonu Raporunda şöyle tanıtılmaktadır: «Transtürk Şirketi'ni idare edenler ve bilhassa Fuat Süren ismindeki zat, Türkiye piyasasında geniş malî imkânları ile büyük devlet işletmeleri ihalelerine iştirak etmekte ve çok defa ihaleleri kendi inhisarlarında tutmaktadır.

Fuat Süren, Türkiye'nin son zamanlarda karşılaştığı ithal zorlukları karşısında, alınmış olan çeşitli ve karışık ithal kararnamelerinden ziyadesi ile istifade eden ve Avrupa piyasasını, mesleği icabı yakından takip ettiği için iyi bilen ve şahsiyeti hakkında türlü söylentiler bulunan bir adamdır.» Bu zat, SEKA Umum Müdürü ile «lâubalilik derecesinde bir samimiyet» kurmuştur. «Fuat Süren'in işletme dahilinde davranışı da bütün personelin dikkatini çekebilecek derecede cüretkârane bir mahiyet arzetmektedir.» Fuat Süren, bu ilişkilerden yararlanmasını bilmiştir. Ithalât mekanizmasının nasıl işlediğini görmek bakımından Transtürk - SEKA ilişkileri ilgi çekicidir :

— 1959 yılında döviz olanaklarının genişlemesi üzerine Avrupa Para Anlaşması (APA) ülkelerinden alınmak şartıyle, 500 bin dolar tutarında gazete kâğıdı ithali kararlaştırılmış ve firmalardan teklif istenmiştir. APA ve serbest döviz esasına uymayan, klliring memleketleri menşe gösteren teklifler reddolunmuş ve ithalât işi en ucuz fiyat veren Transtürk'e verilmiştir. Transtürk, serbest dövizle yapılmış göstermekle birlikte, aslında kâğıdı klliringli memleket Finlandiya'dan getirme kararındadır. Umum Müdür de bundan haberdardır. Firma, şöyle bir yola başvurmuştur: Teklif mektuplarında satıcı ve fabrika isim ve adresleri açıkça bildirildiği halde, Transtürk, «menşe:

APA veya serbest dolar memleketleri, satıcı: Intercontinental Development and Trading Co. Vadua - Lichtenstein» diye beyanda bulunmakla yetinmiştir. Lichtenstein, Isviçre'nin güneyinde, kâğıt sanayiine sahip olmayan bir kukla devlettir.

Ihale bitince, akreditif muamelesine başlanmış, normal olarak bilinen ve kabul edilen «Union de Banque Suisse - Bern» de akreditif açılması için gerekli talimat verilmiştir. Transtürk, akreditifin «Banque pour le Commerce Suisse - Israelien, Geneve» de açılmasını istemiştir. Firma, ayrıca akreditifin eski İsviçre kliring hesabından tesis edildiğini ileri sürerek APA serbest doları olarak çok acele tebdilini ve gecikmelere yol açacağı için ithal kâğıdının ekspertizinden vazgeçilmesini talep etmiştir.

Bu işler gerçekleştirilirken, Lichtenstein ülkesindeki firma, akreditifin geç tebliğ edildiğini, bu gecikmeden doğan giderlerin bir kısmını karşılamak amacıyle, menşe şahadetnamesini tasdik ettirmekten vazgeçtiğini Transtürk'e bildirmiştir. Transtürk, kâğıtlar «Anvers'ten yüklendi. Menşe şahadetnamesi tasdiki istemeyin» demektedir. Fin menşeli gazete kâğıdı, böylece, serbest dolar bölgesinden diye getirilmek istenmiştir. Gemi kaptanı, malların Finlandiya'dan geldiğini, fakat alınan emre göre Anvers limanında 6 saat kadar açıkta beklendiğini açıklamıştır. Oldu-bitti ile getirilen kâğıdın yurda ithali için Transtürk, SEKA ile bir protokol imzalamayı başarmıştır. Ilk siparişin şartname dışında gerçekleştirilmesinden dolayı işletmenin uğradığı zarar ziyan hesaplanmış ve Transtürk'ten 1 milyon 69 bin lira tazminat istenmiştir.

— 1957 Ağustosunda, Transtürk aracılığıyle Fin şirketi Metex'ten 4,5 milyon dolar tutarında, dördüncü kâğıt fabrikası tesisleri imal ve ithali konusunda bir sözleşme imzalanmıştır. Metex, bedeli taksit taksit ödendikçe, tesisleri parça parça teslim edecektir. Transferde bazı gecikmeler olmuş, fakat neticede, 4,5 milyon doların tamamı transfer edilmiştir. Fakat tesislerin imaline henüz başlanmış bile değildir. Bu mevsimsiz transferin, Umum Müdürün

himaye ettiği «Transtürk firmasının yaptığı telkinlere uygun olarak çeşitli ve dolambaçlı kombinezonlarla» gerçekleştirildiği anlaşılmıştır.

— Rusya'dan SEKA'ya satılan tomruk bedeliyle ilgili komisyon ücretinde Transtürk'e gerekmediği halde kur farkı tanınmış ve firmaya 292 bin lira fazlasıyle 828 bin lira ödenmiştir. Ayrıca Transtürk'e bu iş için cömertçe avanslar verilmiştir. Mukavele yürürlüğe girer girmez, teminat mektubu istenmeden firmaya 1 milyon 480 bin lira avans sağlanmıştır.

— 1957 Haziranında, Transtürk ile odun selülozu tesislerinin kapasitesini 24 saatta 114 tona çıkartmak için bir sözleşme imzalanmıştır. Transtürk, gerekli makina ve tesisleri sağlayacak, Metex ise mühendislik hizmetlerini yerine getirecektir. 750 bin dolar tutarındaki sözleşme, işlememiştir. Aradan iki yıl geçmiş, Transtürk müteahhitlikten çıkarılarak, bu sefer eski mühendislik firması Metex ile yeni sözleşme imzalanmıştır. Yeni sözleşme ile, kapasitede 16 tonluk önemsiz bir artış görülmekte, fakat fiyat iki kata çıkartılmaktadır. Transtürk müteahhitlikten çıkmıştır, ama Metex'in mümessili olarak yine sahnededir. Transtürk taahhüdünü yerine getirmediği için, tesisiere 750 bin dolar fazla para ödemek gerekmiştir. Taahhüdünü yerine getirmeyen Transtürk aleyhine kanunî işlem yapma yoluna gidilmiştir.

4 — Umum Müdür, gazete kâğıdı mübayaalarını tek başına yapma yetkisini elde etmiştir. Bu mübayaalar, tamamen usulsüz ve yolsuz yürütülmüştür. Tahkikat Komisyonu, 1,5 milyon dolara yaklaşan bu mübayaaların hemen hemen tamamının Sigalla Biraderler'in mümessili olduğu firmalardan yapılmasını «dikkat çekici» bulmaktadır.

5 — Fabrikanın satışları peşin parayla olduğu halde, DP Genel Merkezi adına bedeli ödenmeden 1,5 milyon liralık kâğıt ve karton gönderilmiştir. DP'nin yayın organı Zafer gazetesi için de aynı yola gidilmiştir.

6 — Bayar'ın damadı Kütahya Milletvekili Ahmet Gürsoy'un devamlı ısrarıyle, Kütahya'da Şaphane kurma

gibi verimsiz bir işe kalkışılmış ve 448 bin lira boş yere harcanmıştır.

7 — DP hizmetindeki çeşitli kişilere çıkarlar sağlanmıştır. İzmir Milletvekili Ömer Cebeci'nin ortak olduğu Salmer Şirketi'nin iki yıldır satamadığı fırınlanmış keresteler, bir ihtiyacı olmadığı halde, SEKA tarafından satın alınmıştır.. Başbakanlık Müsteşarı'nın çiftliğinde mevcut kavakları, SEKA, şartnameye aykırı olarak usulsüz biçimde satın almıştır. Artvin Milletvekili Yaşar Gümüşel'e dergi çıkarmak gerekçesiyle kâğıt tahsis edilmiştir. Kâğıt, o zamanlar karaborsadadır ve fabrika fiyatının iki katına rahatlıkla müşteri bulmaktadır. Milletvekili dergi çıkartmadığı gibi, yapılan kontrolde kâğıtların mevcut olmadığı görülmüştür. Milletvekillerinden Feyzi Boztepe ile Memiş Yazıcı'nın gazetelerine ihtiyaçlarının çok üstünde kâğıt tahsis edilmiştir. Milletvekili Hüsnü Yaman 580 bin liralık, Başbakanlık Müsteşarı'nın yakını bir hanım 1 milyon 650 bin liralık kâğıt tahsisi almışlardır. Umum Müdür, bir çocukluk arkadaşına da 338 bin liralık kâğıt vermiş ve bu işi «arkadaşını kalkındırmak için yaptığını» söylemiştir. İzmit DP İl ve İlçe Kurulu üyelerinden 15 kişinin kurduğu Kocaeli Ticaret ve Sanayi Limited Ortaklığı'na da aynı biçimde bir miktar kâğıt verilmiştir. Şirket ilgilileri, kâğıt satışlarında ihtisasları olmadığı için, satış işini bir aracıya devrettiklerini söylemişlerdir. Çamaşırsuyu imal eden DP'li bir gazeteciye, SEKA, piyasa fiyatının üçte biri bir bedelle yıllar boyu klor - alkali mamulleri sağlamıştır. İstifa eden bir umum müdür muavinine, ifşaatta bulunmasın diye, cömertçe kâğıt tahsis olunmuştur. DP'nin bir propaganda töreni dolayısıyle, köyler halkını getirip götürmek üzere DP İl Başkanlığı kamyon kiralamış, fakat fabrikaya mal taşınmış gibi gösterilerek kamyon ücretini SEKA ödemiştir. SEKA'nın temsil masrafları incelenince, Cumhurbaşkanı'na havyar hediyesi gibi harcamaların dışında, DP ocaklarına, il ve ilçe yönetim kurullarına devamlı paralar verildiği görülmektedir.

8 — Umum Müdür, icraatına karşı çıkan 23 yüksek

kademe personelini görevlerinden uzaklaştırmıştır. Bunlardan dava açan ikisine SEKA 316 bin lira tazminat ödemek zorunda kalmıştır.

Bu örnek, bir devlet teşebbüsünün olanakları kullanılarak, en büyük pay fabrika müteahhitlerine olmak üzere, her kademeden politikacıya rütbesine göre nimetler dağıtıldığını ortaya koymaktadır. Bu nimet dağıtma işi, Türkiye çapında ve ısrarla yürütülmüştür. Nimet dağıtımında politikacıların ve bir kısım devlet personelinin sağladığı kişisel çıkarlar dışında, DP'ye de bir pay ayrılması yoluna gidilmiştir. Devletten çıkar sağlayan müteahhitler ve işadamları, bu çıkarları elde etmeden önce, partiye teberru taahhütlerinde bulunmaya zorlanmışlardır. Teberru işleri, özel ve gizli bir surette İş Bankası'nın çatısı altında, bankanın başında bulunan DP'li işadamı Üzeyir Avunduk tarafından yürütülmüştür. Meselâ İş Bankası'nın yalnız Yenicami Şubesine 1960 başlarında, birbuçuk aylık süre içinde 3 milyon 385 bin lira teberru yatırılmıştır. Partiye teberruda bulunan kişiler arasında Yakup Soyugenç, Raif Dinçkök, Sait Dormen, Naki Erenyol, Hilmi Bayındırlı, Refik Bezmen, Ömer Avni Yel gibi tanınmış işadamları ile General Elektrik, Dümeks Ticaret T.A.Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası gibi büyük firmalar görülmektedir. Bu teberruların hesap ve âkıbeti, hiçbir zaman meydana çıkmamıştır. Menderes iktidarı, işadamlarına sağlanan çıkarlardan parti adına ufak bir pay almakla yetinmemiş, son zamanlarda işadamlarının Vatan Cephesi'ne ve DP'ye geçmelerini istemiştir. Zenginleşme kaynakları iktidara bağlı olan bir kısım CHP'li büyük işadamları, partilerinden ayrılıp DP'ye girmişlerdir. Zenginliğinin ve kudretinin temelleri CHP desteği ile gerçekleşmiş ve partinin üst organlarında görev almış eski bir partili olan çok büyük bir işadamı dahi, partisinden istifa zorunda kalmıştır. Bu işadamı, partisinden istifa gerekçesini, «çalıştırdığım personele 8 milyon lira ücret ödüyorum. Yüzde 10 kâr hesabıyle 80 milyon lira ithalât yapabilmellyim ki, bu ücreti verebileyim. İthalât lisansı iktidarın elinde...» diye açıklamaktadır.

Ticaret Odaları'nın büyüklerinden bir kısmı, iktidarın İnönü ve CHP aleyhindeki sert kampanyasına katılmışlardır. Meselâ Ankara Ticaret Odası Başkanı, İnönü'ye şu telgrafı çekmiştir: «Memleketin kalkınması ve milletimizin ileri ve müreffeh milletler seviyesine bir an evvel erişmesi için hummalı bir faaliyet ile geceli gündüzlü çalışan hükümetimize ellerinden gelen yardım vazifesini yapan ve mesleklerini vatansever bir feragatla icra eden Türk tüccarlarına ve işadamlarına karşı ileri sürdüğünüz ağır itham, isnat ve iftiralarınızı teessüf ve nefretle reddederiz.»

«Mesleklerini vatansever bir feragatla icra eden Türk tüccarları ve işadamları» önce tatlı, sonra hızlı bir enflasyon ortamı içinde çalışmışlardır. Enflasyon, sabit gelirlileri perişan ederken, iş çevrelerinin gelirini arttırmıştır. **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**'nda yer alan hesaplara göre, 1950 - 1960 yılları arasında, dönem başı ve sonu itibariyle, kamu kesiminde çalışan aylıklı ve ücretli memurların gelir dağılımından aldıkları pay yüzde 22 oranında kısılmıştır. İşçi sigortalarına bağlı işçilerin, gelir dağılımındaki kayıpları yüzde 10'un üstündedir. Tarım sektöründe üst ve orta çiftçiler, durumlarını koruyabildikleri halde, az topraklı ve topraksız çiftçiler kayba uğramışlardır. Tarımda gelir dağılımı ortalama kaybı yüzde 7 olduğuna göre, az topraklı ve topraksız köylülerin kaybı, bu oranın hayli yukarısındadır. Sermaye ve taşınmaz mal sahiplerinin gelir dağılımındaki payları ise, öteki grupların kaybı ölçüsünde artmıştır. Enflasyon, fakirden zengine doğru bir gelir transferini gerçekleştirmiştir. Bu hesaplar, vasıtalı vergiler hesaba katılmadan yapılmıştır. Vasıtalı vergilerin daha çok dar gelirlilere yüklendiği düşünülürse, bu zümrelerin gelir dağılımındaki kaybı, yukarıda belirtilenden daha fazladır. Kalkınma Planı, sonuç olarak şu hükme varmaktadır: «Memurlar, sanayi ve tarım işçilerinin gelir dağılımındaki kişisel paylarının gittikçe azalmasına karşı, sermaye, teşebbüs ve rant gelirleri sahiplerinin gelir dağılımındaki paylarının yükselmiş olduğu söylenebilir.»[562]

Demek ki, hızlı fiyat yükselmeleri, darlık ve karaborsa, emeği ile yaşayanların gelir dağılımındaki paylarının azalmasına ve hoşnutsuzluklarının çoğalmasına yol açarken, toprak ve sermaye sahiplerinin daha fazla zenginleşmesini sağlamıştır. Bir idarî kararla bir anda milyonerler imal edilebilmiştir. Karaborsa, spekülasyon ve siyasî nüfuz dolayısıyle, büyük ve rahat kazanç yolları genişlemiştir. Darlığın yarattığı son derece pahalı, fakat o derece kalitesiz imalât, soygun ölçülerine varmıştır. Hırsızlık, yolsuzluk söylentileri almış yürümüştür. Menderes dahi, «Çalıyorlar, birader, çalıyorlar. Ne diyeyim, Allah belâsını versin! Ama ben ne yapayım? Ben Başvekilim, müfettiş değilim ki!» söyleriyle kendi uyguladığı politikanın sonuçlarından şikâyetçi olmuştur.[563] Bu büyük kazançlar, yatırımlara değil, gösteriş tüketimine gitmiştir.

Kolayca zenginleşen sınıfların, çoğunluğun artan sıkıntı ve ıstırabıyla paralel giden lüks ve sefahatı, hoşnutsuzluğu körüklemiştir. «Mutlu azınlık» deyimi bu yılların ürünüdür ve kitlenin fakirleşmesi pahasına kolayca zenginleşen bir azınlığa karşı uyanan öfkeyi dile getirmektedir. Memur, subay, gençlik vb. grupları, bu hoşnutsuzluğu en derinden duymuşlardır. Muhalefetin artan gücü ve itibarı, hoşnutsuzluğun kitleleri de harekete getirdiğini göstermiştir. Savaş yıllarında yokluklardan yararlanıp zenginleşenleri, «elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözüdoymaz vurguncu tüccar» diye kınayan İnönü, bu sefer de benzer bir dil kullanma zorunluluğunu duymuştur: «Vaziyeti bahane ederek daha geniş kazanç peşinde koşanların hareketini tahlile lüzum yoktur. Onlar beğendiklerini yapsınlar. Ama hareketlerinin, kendilerine gayr-i meşrû daha fazla kazanç değil, sadece dert sağlayacağını görecekler, ticaret hayatında kumar oynamanın âkıbetlerine en kısa zamanda katlanmak zorunda kalacaklardır. Bu hususdaki kararımızın değişmez mahiyetini burada belirtmek isterim.»

Gerçi kolay yollardan hızla zenginleşen iş çevreleri,

ticaret hayatında kumar oynamanın âkıbetlerine katlanmak zorunda kalmış değillerdir. Ama artan hoşnutsuzluk, siyasî mücadelede sertleşme ve nihayet 27 Mayıs, ekonomik plandaki başarısızlığın direkt sonucu olsa gerektir.. Görünüşte 27 Mayıs hareketi, DP iktidarının şiddet tedbirleri ile yarattığı politik çıkmazın sonucudur. Ne var ki, bu politik çıkmazın temelinde, ekonomik çıkmaz yatmaktadır. Türkiye'de kapitalist gelişme çabası bir kez daha hoşnutsuzluk, sıkıntı ve hayal kırıklığı yaratmıştır. Halbuki tarımda büyük çapta üretim artışı, bol ithalât olanağı ve elverişii dış konjonktür dolayısıyle, devlet eliyle planlı bir sanayileşmeye gidilebilseydi, Türk ekonomisi, sağlam ayaklar üzerine oturabilecek adımlar atabilirdi. Devlet eliyle kapitalist imali, pek az sanayileşme sağlamış ve geniş çapta kaynak israfına yol açmıştır. Türkiye'de özel sektörün gücünü savunmak için hazırlanmış bir Odalar Birliği Raporu dahi, Menderes dönemindeki kaynak israfını itiraf etmektedir: «Bütün azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de özel sektör yatırımlarının kısa devreli spekülatif kazanç vaadeden sektörlere aktığı iddia olunur. Böyle bir iddianın önemli ölçüde gerçeği aksettirdiğine şüphe yoktur.»[564] Nitekim, bu dönemde tarım dışında sanayi alanında sağlanan önemli üretim artışları, esas itibariyle, devlet yatırımlarıyle mümkün olmuştur. En fazla gelişme gösteren şeker ve çimento sanayii, özelcilik iddialarına rağmen, aslında devlet eliyle kurulmuş ve geliştirilmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde tüccar ve spekülatör tarafı ağır basan bir kapitalist sınıf yaratılmıştır. Bir araştırıcı, bu konuda şu yargıya varmaktadır: «1950 - 1960 döneminin bütün başarısızlıklarına rağmen, 1950'den sonraki yılların en önemli özelliğinin Türk işadamları ve sanayiciler sınıfının gösterdiği hızlı gelişmedir. Ve Alec P. Alexander'a göre, 'bu sınıfın varlığı gerçekten devrimsel bir gelişme göstermiştir.' Çünkü, Türk işadamları ve sanayiciler sınıfı 1923'te yok denecek kadar azken, geniş bir toplumsal sınıf hâline yükselmiştir.»[565]

Bu iddia, gerçeklerden çok, ABD'nin temennilerini

yansıtmaktadır. ABD politikasının amaçlarından birini, bir Türk kapitalist sınıfı yaratmak teşkil etmiştir. Fakat gittikçe güçlenen bu sınıf, 1960'ta sanayi alanında henüz emekleme döneminde bulunmaktadır. 1960'tan sonra, bu sınıfı ticaretten sanayie yöneltmek için daha sistemli bir çaba gösterilecek ve bunda kısmen başarı sağlanacaktır. 27 Mayıs'tan sonraki dönem, daha sistemli ve görünüşe göre daha başarılı bir kapitalist imal etme dönemi olacaktır.

III

PLANLI DÖNEMDE KAPİTALİZM

27 MAYIS

27 Mayıs'ın temelinde, ölçüsüzce yürütülen bir kapitalist gelişmenin yarattığı büyük hoşnutsuzluklar yatmaktadır.

Şüphe yok ki, şiddetli bir enflasyonu körüklemekten kaçınarak, hoşnutsuzluğu belli bir süre hafifletmek olanağı vardır. Yalnız unutmamak gerekir ki, Türkiye'de kapitalizm, enflasyonist bir ortamda gelişmektedir ve Merkez Bankası musluklarını açmak için, kapitalist sınıf, iktidarları devamlı baskı altında tutmaktadır. Nitekim bugün de, az çok ölçülü enflasyonist bir politika izlenmektedir.

1960 - 1965 dönemindeki enflasyonist politikayı inceleyen Prof. Kenan Bulutoğlu, kamu sektörü açıklarıyle beslenen 1950 - 1958 yıllarını «talep enflasyonu dönemi», 1959 - 1965 yıllarını ise, «maliyet enflasyonu dönemi» olarak nitelemektedir. Bulutoğlu'na göre, 1959'dan sonraki fiyat yükselmelerinde, müteşebbislerin mamullerine piyasadaki talebin müsaade ettiğinden de yüksek fiyat tespit etmeleri ve bunu işsizlik ve durgunluktan çekinen para otoritelerine onaylatabilmeleri, önemli bir rol oynamakta-

dır. Böylece kârları arttırmak suretiyle bir enflasyon doğmaktadır. «Maliyetler, enflasyonun birinci derecede itici gücü ticaret ve sanayi erbabının tahmin ve davranışlarındaki ortak eğilimdir. Müteşebbisler, fiyat artışı beklevişine (expectation) uygun olarak, bir önceki dönemden daha yüksek maliyetle üretime girişmektedirler. Maliyeti yeni dönemde arttıran unsurlar fiyatların artmaya devam edeceği varsayımı ile kabul edilen daha yüksek faiz yükü ve diğer maliyetlerdir. Fiyatların artacağının kabulünde taraflar azçok birleştiklerinden bir önceki döneme kıyasla daha yüksek maliyetlerle iş yapılmasının önüne durdurucu, fiyat istikrarı esasını benimsetici tahminlere sahip işadamları çıkmamakta, ya da bunların etkisi zayıf olmaktadır. Böylece, bir önceki dönemden daha yüksek maliyetlerle üretime girişilmektedir. Para otoriteleri sıkı davranıp emisyonu arttırmadıkları takdirde, dağıtılan millî gelirin yaratacağı talep, bütün malların tespit edilmiş bu yüksek fiyatlarla satışına imkân vermeyecektir. Bu takdirde, satışsızlık devam ettiği takdirde, bir süre için işsizliğin artmasına sebep olacaktır. Bu safhada işadamlarının şikâyetlerine, işsiz işçilerin şikâyetleri de eklenecektir. Artan baskı karşısında para otoriteleri gevşeyecekler ve 'piyasadaki durgunluğu gidermek' gerekçesiyle emisyonu arttıracaklar, böylece **fiyatların önceden yükselmiş seviyesini** piyasaya satın alma gücü zerk ederek tasvip edeceklerdir.»[566] Demek ki, müteşebbislerin yüksek maliyet ve yüksek kâr tutumunun sebebiyet verdiği enflasyon ve işsizlik dilemması karşısında, enflasyon tercih edilmektedir. Enflasyon ise, müteşebbislerin gelirini yükseltirken, sabit gelirlilerin durumunu kötüleştirmekte ve hoşnutsuzluğu körüklemektedir. Esasen kapitalist gelişmenin normal sonucu, gelir dağılımındaki adaletsizliğin artması ve milyonerler yaratılmasıdır.

Ne var ki, gelir dağılışını bozarak milyonerler imali, hoşnutsuzluk kaynağı olmaktadır. 1960'tan önce «her mahallede milyoner yaratma» sloganına gösterilen büyük tepki, bu rahatsızlığın ifadesidir. 1957 seçimlerinde, iktidar

partisinin oy sayısının yüzde 50'nin altına düşmesi ve muhalefetin hızla güçlenmekte devam etmesi ve bunun sonuncu olarak şiddet tedbirlerine başvurulması gibi olayların temelinde, enflasyoncu kapitalist gelişmenin doğurduğu hoşnutsuzluk yatmaktadır. Üstelik seçim yolunu kapayan otoriter bir rejime yönelmiş bir iktidarı alaşağı edebilecek olan silâhlı güç, enflasyoncu kapitalist gelişmeden en çok zarar gören gruplardan biridir. 1960'tan önce, gecekondularda ya da apartmanların bodrum katlarında yaşamak zorunda kalan subay ve memurların sayısı az değildir.*

Halbuki 1950'de iktidara gelen DP, yalnız büyük toprak ve ticaret çıkarlarının değil, Atatürk ilkelerine bağlı milliyetçi - devrimci güçlerin de desteğine sahipti. Ne var ki, bu ittifak uzun ömürlü olmayacak, Kemalist hareketin bütün muhaliflerini, Atatürkçü laiklik politikasına aleyhtar din adamlarını saflarında toplayan, kitlelerin sıkıntısı arttıkça, din istismarıyle onları avutmaya çalışan ve milliyetçi - devrimci çevreleri küçümseyen, büyük toprak ve ticaret çıkarlarının hizmetindeki iktidar, milliyetçi - devrimci çevrelerde hayal kırıklığı yaratacaktır. Iktidarın Atatürk devrimlerine aleyhtar olduğu, devrimlerden tâvizler verdiği inancı, giderek yaygınlaşacaktır. Enflasyoncu kapitalist gelişmenin yol açtığı hoşnutsuzluk ve baskı tedbirlerine yöneliş, muhalefeti şiddetlendirecek ve silâhlı milliyetçi - devrimcilerin müdahalesini kaçınılmaz hale getirecektir.

---

* **Milli Birlik Komitesi üyesi Suphi Karaman, 1960 öncesi durumu şöyle anlatmaktadır: «Her mahallesinde bir milyonerin yükseldiği iftiharla söylenilen yakın bir dönemde, 250 lira emekli aylığı ile geçinemediği için yabancı dilden çeviriler yaparak hayatını kazanan 75 yaşındaki orgenerallerin, kuru ekmeğini çaya batırarak gıdasını sağlayan emekli albayların bulunduğu, o zamanlar basına intikal etmiş acı gerçeklerdir.**

Bunların ve nihayet maaşının yarısını ev kirasına veren muvazzaf kadrolardaki personelin durumu, ordu ve yurt savunmasının geleceği için genç kuşaklara iyi örnekler vermiyordu.» *(Cumhuriyet* gazetesi, 30 Ağustos 1968).

Bu kaçınılmaz tepki, herhangi bir sosyal ve ekonomik görüşe dayanan bir hareket değildir. 1946 - 1960 yılları arasında, Türk entellektüel hayatına hayret verici bir fikir kısırlığı hâkimdir. McCarthy'ci yöneliş, fikri ve düşünceyi dondurmuştur. 1876 yılında Yeni Osmanlılar, 1908'de Jön Türkler ne söylüyorsa 1950 - 1960 muhalefeti de onu söylemektedir. Nasıl Namık Kemal dört başı mâmur bir Anayasa yapmakla dertlerimizin çözüleceğine inanmışsa 80 - 90 yıl sonra da aynı şeye inanılmaktadır. Hâkim teminatı, çift meclis, Anayasa Mahkemesi, nisbî temsil kurumlarını getiren bir Anayasa, kurtuluş yolu olarak gözükmektedir. Ekonomik planda ileri sürülen fikirler, enflasyondan kaçınılması ve yatırımların bir plana bağlanmasından ibaret kalmıştır. Nasıl bir plan istendiği bile meçhuldür. Devletçilik unutulmuştur. Kapitalizm eleştirisi söz konusu değildir. Yolsuzluklar ve hırsızlıklar eleştirilmekte, fakat bu yollardan milyoner yaratma mekanizması üzerinde durulmamaktadır. Bu mutlu azınlığın artan lüks ve sefahatı karşısında, çoğunluğun sıkıntısının genişlediği görülmekte, fakat bunun nedenlerini araştırmaktan kaçınılmaktadır. Şiddetlenen rahatsızlıklardan «oy avcısı, tâvizci ve demagog» politikacı sorumlu tutulmakta, izlenen politikadan yararlanan büyük toprak ve ticaret çıkarlarının farkına varılmamaktadır. Dış yardımlar yoluyla ABD'nin empoze ettiği kalkınma yolu, dokunulmaz sayılmaktadır. Petrol ve yabancı sermaye imtiyazları, dış yardımların yüksek bedelleri, NATO, ikili anlaşmalar, Amerikan üsleri vb. konularında sanki bunlar Türkiye'nin baş sorunları değilmiş gibi, tam bir ilgisizlik ve bilgisizlik vardır. McCarthy'ci baskı, bu konuların ele alınmasını engellemektedir.

Büyük ticaret ve toprak çıkarlarının hizmetindeki politikacıların başarıyla kullandıkları McCarthy'ci baskının fikir planındaki tahribatı, gerçekten büyük olmuştur. Anayasa'nın hazırlandığı günlerde, tehlikeli sayılan «sosyal devlet» deyimi üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. Anayasa Komisyonu, «sosyal» deyiminden vazgeçsin diye baskı altında tutulmuştur. Devrin Başbakan Yardımcısı,

Anayasa Komisyonu Başkanından **«'sosyal' kelimesi, içeride bazı çevrelerde, dışarıda yabancı dostlarımız arasında, Türkiye'nin siyasî rejimi bakımından endişe uyandırmıştır»** gerekçesiyle, bu kelimenin Anayasa metninden çıkarılmasını istemiştir.[567] Kurucu Meclis'e sunulan Anayasa Tasarısı'nda, Cumhuriyet'in nitelikleri arasında yer alan **«sosyal adalet»** ve **«çalışma»** deyimleri, büyük muhalefetle karşılanmış ve metinden atılmıştır. Millî Birlik Hükümetinde ve sonra da CHP hükümetlerinde bakanlık yapan Şefik İnan, «sosyal adalet» ve «çalışma»yı 30 Mart 1961 günü Kurucu Meclis kürsüsünden şöyle eleştirmiştir: «İnsan hak ve hürriyetlerine kelimelerinden sonra gelen kısım (yani sosyal adalet ve çalışma), yerli yerine konulmamış kelimeler olarak görünmekte ve ilk bakışta sanki bazı arka fikirlerin ürkek ifadeleriymiş gibi bir intiba uyandırmaktadır.» Bu görüş, Kurucu Meclis çoğunluğunca paylaşılmıştır.

Üniversitemizde dahi, durum pek farklı değildir. Üniversitelerimizdeki ekonomi dersleri, kapitalizmi bir «veri» olarak kabul eden ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin sorunlarını aydınlatma iddiasında bulunan teorilerin tekrarında ibaret kalmaktadır. Mikro-ekonomi planında, Türkiye'de plyasalara hâkim bulunan monopol ve oligopol durumlarına rağmen, tam rekabetin faziletleri üzerinde uzun uzun durulmaktadır. SBF öğretim üyelerinden Tuncer Bulatay'ın sözleriyle, «öğrenci bunları öğrenir. Fakat bütün bu öğrendikleri ile, öğrencinin, üzerinde durulan konuda, öğrenme çabasına girişmeden önceki durumuna nazaran, açıklığa ve berraklığa ulaştığı söylenemez. Elde ettiği, herkesin az çok bildiği konularda az kişinin anlayabileceği lâflar edebilme durumudur belki.»[568]

Makro - ekonomi planında Keynes'in görüşleri benimsenmiştir. Eski iktisatçıların liberalizmi yerine, kapitalist ekonomiyi dengeye kavuşturmak için, para ve bütçe politikaları ile devlet müdahaleleri artık kabul edilmektedir. Ne var ki, Keynes teorisi, daha çok, arzı genişletmek kolayca mümkün olduğu halde, talep yetersizliği yüzünden

âtıl kapasite ve işsizlik yaratan gelişmiş kapitalist ekonomiler için tedavi çareleri getirmektedir. Keynes, «banknotları toprağa gömüp, sonra ücretle işçi tutarak bunları çıkarttırmayı», ekonomiyi canlandırıcı bir tedbir olabilir diye kendi açısından tutarlı olarak savunabilmektedir. Arz yetersizliğinin sıkıntısını çeken ve arzı arttırmakta güçlüklerle karşılaşan azgelişmiş ülkeler için, bir ayrım yapmadan harcamaları teşvik eden görüşler, birçok halde, aydınlatıcı olmamaktadır. Kendileriyle uzun uzun konuştuğumuz birçok öğrencide, Keynes'in görüşlerinden kalan, «Her harcama iyidir. Harca, zenginleş!» gibi Türkiye için zararlı bir izlenimin bulunduğu görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, Batı üniversiteleri, azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarıyle ilgilenmeye başlayınca, Türkiye'de de bu yola yönelinmiştir. Ne var ki, Batı üniversiteleri, genellikle kapitalizmden başka bir gelişme yolu olabileceğini düşünmeden kalkınma sorununu ele almaktadırlar. Onlara göre, ekonomik gelişmenin «bebeklik» çağında bulunan bu ülkeler, büyümüş «ağabey»lerinin yolunda giderek kalkınacaklardır. Başlıca engel, fakirlik ve sermaye yetersizliğidir. Bu yetersizlik, dış yardımlar ve yabancı sermaye ile ancak giderilebilecektir. Bu iktisatçıların teorilerinde milletlerarası tekellere, kompradorlara ve emperyalist sömürüye yer yoktur. Üniversitelerimizde de kalkınma sorunu, genellikle, kapitalizmi bir veri ve emperyalizmi yok sayarak, tek taraflı bir görüşle okutulmaktadır. Kapitalizm ve emperyalizmin derinlemesine bir eleştirisini getiren «sosyalist ekonomi» görmezlikten gelinmekte, ve konu, marksizmin yanlışlığını belirtme iddiasını taşıyan birkaç cümleyle geçiştirilmektedir.* Emperyalizmden ve yeni sömürgecilik-

* Azgelişmişlik teorilerinin başka bir özelliği, «Kalkınamadınızsa, kabahat Batılıların değil» gibi bir anlam taşımalarıdır. Prof. Oscar Lange bu tutumu eleştirmektedir: «En ileri kapitalist ülkelere mensup birçok iktisatçının elinde, kalkınma ekonomisi, hayli acayip bir özür dileme aracı oldu. Bu iktisatçılar, azgelişmiş ülkelerin aktif bir gelişme politikası yürütmesi-

ten habersiz kalkınma teorilerinin sorunu aydınlatmaktan çok, maskelemeye hizmet ettiği açıktır.

Işte 27 Mayıs, böyle kısır bir entellektüel ortamda gerçekleştirilmiştir. Hareketin lideri, belli fikirleri ve kadrosu yoktur. Iktidar alındıktan sonra, ertesi gün ne yapılacağı dahi düşünülmemiştir. Ortada yalnızca «dört başı mâmur bir Anayasa» yapma fikri vardır ve ilk günden, geçici bir süre için iktidara el koyduğunu ilân eden 27 Mayıs hareketi, bunu gerçekleştirmiştir. Hareketin, bu kadar ters şartlarda, fikir özgürlüğü yolunu açmayı amaç edinen bir anayasaya vücut vermesi bile, başlı başına yeterli bir başarıdır.

Kaldı ki 27 Mayıs, bundan ibaret değildir. 1960 öncesinin McCarthy'ci şartlarında, pek az bilinçli olmakla birlikte, 27 Mayıs hareketi, enflasyoncu kapitalist gelişmenin yarattığı adaletsizliklere karşı bir tepki teşkil ettiğini eylemiyle göstermiştir. Millî Birlik yönetiminin çıkarttığı kanunlarda, bu sosyal adalet tepkisi açıkça bellidir. Hemen uygulanmamakla birlikte. Gelir Vergisi Kanunu ile düşük gelirliler için genişçe bir asgarî geçim indirimi sağlanmış ve büyük toprak sahiplerinin vergilendiirlmesi yoluna gidilmiştir. Arsa ve bina vergileri arttırılmıştır. İş çevrelerini telâşlandıran «Servet Beyannamesi» sistemiyle, yaygın vergi kaçakçılığı önlenmek istenmiştir. Grev hakkı benimsenmiştir. Sosyalizasyon Kanunu ile, en uzak köylere sağlık hizmetlerinin götürülmesi arzulanmıştır. Eğitim seferberliği ve «yedeksubay öğretmenler» yoluyla, köylünün uyandırılması popülist bir görüşle amaç edinilmiştir. Kurucu Meclis barajlarını aşamayan Toprak Kanunu Tasarısı ile, köylünün topraklandırılmasına yönelinmiştir.

---

ni önleyen bütün engelleri sıralamakta ve böylece onların daima geri kalma zorunda olduklarını haklı göstermeye çalışmaktadırlar, hele bazı burjuva iktisatçılar, bu ülkelerin ekonomik kalkınma isteklerinin haklılığını bile şupheye koyacak kadar ileri gitmektedirler.» *(Economie Politique*, cilt I, Paris 1962, s. 354).

Geçici olduğunu ilân eden, lidersiz, kadrosuz, doktrinsiz bir hareketin giriştiği bu tedbirler, hareketin yönünü göstermeye yeterlidir. 27 Mayıs hareketinin, halkçı yönelişine rağmen, en büyük zaaflarından birini, hareketin bir toplumsal temele aturtulması ihtiyacının duyulmayışı teşkil etmiştir. «Biz politikacılar gibi oya muhtaç değiliz, tâviz vermeyiz» görüşü, Millî Birlikçilere egemen olmuştur. Oysa tek partili en otoriter rejimler dahi, dayandıkları toplumsal sınıf ve tabakaların «oy»una ve güçlü desteğine muhtaçtır. Bu ihtiyacı reddeden Millî Birlik'çiler, hareketi bir toplumsal temele oturtmayı ve büyük kitlenin desteğini kazanmayı düşünmemişlerdir. Yarı - sömürge şartlarına karşı şaşkın bir milliyetçi tepki olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki hareketi dahi, kulüpler ve dernekler yoluyla, çabucak örgütlenerek ve «millî burjuvazi»ye dayanarak kısa sürede hatırı sayılır bir güç hâline gelmiştir. Millî Birlik hareketi ise, bu bakımdan boşlukta kalmıştır. Halkçı yönelişine rağmen, geniş kitle desteğini sağlamayı amaç edinen bilinçli bir politika izlememiştir. Aksine, 4 Ağustos 1958 istikrar tedbirlerinin Millî Birlik döneminde sert uygulaması, ekonomide işsizliğe, durgunluğa ve işçiler arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Tarım ürünleri fiyatlarının dondurulması, bazı ürünlerin ekim alanlarının daraltılması ve fiyatlarının düşürülmesi, insan-orman ilişkilerinde yalnızca ormanı düşünen bir uygulamaay gidilmesi vb. gibi tedbirler —teknisyen gözüyle haklı gerekçelere dayanmakla birlikte—, işçi ve köylü kitlesinin refahını arttırmaya yönelmiş sistemli bir tedbirler bütününe oturtulamadığı için, yalnız büyük çapta toprak ve ticaret çıkarları tarafından değil kitleler tarafından da olumsuz karşılanmıştır. Böylece, genel bir hoşnutsuzluk ortamı içinde, Millî Birlikçi'ler toplumsal temelden yoksun kalmışlardır. Bu yalnızlık durumunda, devrimcilerin etrafını, ilk günler banka kasalarının açılacağı ve hesaplara el konulacağı söylentileriyle telâşa kapılan eski iktidarın yakını büyük iş çevrelerinin saracağı açıktır. Nitekim Millî Birlik Hükümetlerinde Dâniş Koper, Cihat İren,

Şahap Kocatopçu, Orhan Mersinli gibi büyük iş çevrelerinin temsilcileri yer almıştır. Sıtkı Ulay, hatıralarında, bu durumu belirtmektedir: «İhtilâlin ilk günlerinde gidişten nem kapıp bazı endişeler duyan ve hisseden birtakım kapital sahipleri ile eski muhafazakâr zihniyetin mümessilleri. Gürsel'i ya direkt olarak kendi fikir çevre ve etkileri altına almak veya onun sevdiklerini ona musallat ederek, arzuladıkları istikamete yöneltmek çabasında idiler.»

«Yine ihtilâlin ilk günlerinden itibaren, işadamları ile paralel yürüyen bir masonlar halkası da etrafımızı çevreleme yolunda idi. Biz, masonların siyasete karışmadıklarını, yalan söylemekdiklerini ve kötü insanlar olmadıklarını biliyorduk. Fakat Türkiye'deki faaliyet maalesef böyle cereyan etmiyordu. Kaç defa kabine kurmuş isek, Sayın Gürsel'e sağdan soldan gelen tesirlerle bu kabinelerde bir türlü mason arkadaşlar eksik olmuyordu.»[569]

27 Mayıs tablosunu tamamlamak için, Amerika ile olan ilişkileri de hesaba katmak gerektir. ABD istihbarat servislerinin bir askerî müdahaleyi kaçınılmaz saydıkları anlaşılmaktadır. CIA, 27 Mayıs hazırlıklarından haberdar olduğu halde, bundan Menderes Hükümetini haberdar etmemiştir. CIA'nın niçin böyle davrandığının nedenleri belli değildir. Soğuk savaş günlerinde, dış yardım ümidiyle, Menderes'in Moskova'ya gitme kararı olmasının ve Kruşçov'u Türkiye'ye çağırmasının CIA'nın tutumunda bir rol oynayıp oynamadığını kestirmek güçtür. Bilinen, Millî Birlik yönetimince Sovyet yardım tekliflerinin reddedildiği ve ziyaret programının suya düştüğüdür. CIA'nın faaliyetleri konusunda ABD'de yapılan yayınlarda 27 Mayıs hareketi şöyle değerlendirilmektedir: «CIA, ihtilâlden aylarca evvel, Washington'a göndermeye başladığı raporlarda hükümet darbesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmişti. Raporlardan biri şöyle son buluyordu: 'Menderes'in günleri sayılıdır.'»

«CIA, Cemal Gürsel'in ihtilâldeki rolünü vaktinde sezmemiş olmakla beraber, ihtilâlin hazırlandığını yakînen

biliyordu. Buna fazla şaşmamak gerekirdi. Zira sabrının son haddine gelmiş olan Türk milleti, açıktan açığa bir ihtilâlden bahsetmeye başlamış ve gözlerini orduya çevirmişti. Aynı kandan olan ordunun da, aynı fikirleri paylaştığına, millet önünde sorumluluğunu hissettiğine şüphe yoktu. İhtilâli hazırlayanların çevreleri ile temas temin etmeye muvaffak olan CIA mensupları, durumu günü gününe Washington'a bildiriyorlardı. CIA'nın Türk İhtilâl hareketini evvelden öğrenmiş olması, CIA düşmanlarının, teşkilâtın ihtilâlde faal rol oynamış bulunduğunu düşünmelerine yol açtı. Yine bir kısmı, bu yüzden CIA'ya yıldırımlar yağdırırken, bir kısmı da bu hareketinden dolayı CIA'yı övmekten geri kalmadı.»[570]

Bununla birlikte Millî Birlik'çiler, Menderes Hükümetini kurtarmak için girişilecek bir Amerikan müdahalesinden endişe etmişlerdir. 1960 baharında Meclis'e tasdik için sunulan Amerikan Hükümeti'nin müdahale taahhüdü ile ilgili bir ikili anlaşma, bu endişeleri arttırmıştır. Fakat ABD, 27 Mayıs hareketi karşısında aleyhte bir tepki göstermemiştir. Millî Birlik Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmuş, Ordu kadrolarındaki şişkinliği önlemek amacıyle girişilen tasfiye hareketini olumlu karşılamış ve teşebbüsü malî yardımla desteklemiştir. Buğday yüklü Amerikan gemileri, rotalarını değiştirerek, Türkiye'ye gelmiş ve kötü ürün yüzünden uğranan buğday sıkıntısını gidermiştir. Ereğli Demir - Çelik tesisleri için bu dönemde bir kanunla imtiyazlar sağlanmış, yerli özel teşebbüsün yatırımdan kaçındığı bir sırada, yabancı sermayenin Türkiye'ye akışı hızlanmıştır. Millî Birilk Hükümeti, yatırım yapmaktan kaçınan özel müteşebbisleri harekete geçirmek için, işçi sigortaları fonlarından 50 milyon lirayı elverişli şartlarla özel sektöre aktarmıştır. Bu şartlar altında, yine dış yardımlar ve yabancı sermayeye dayanan kapitalist gelişme yolunda devam edilmesi normaldir. Yenilik, hiç değilse kamu yatırımlarında az çok planlamayı öngören bir Devlet Planlama Teşkilâtının kurulması, enflasyonist politikanın nisbeten daha ölçülü yürütülmesi ve özel sektöre getiri-

len kamu desteğinin daha sistemli biçimde yapılması gibi noktalarda toplanmaktadır.

KALKINMA PLANI

1950 - 1958 yıllarında, muhalefetçe ileri sürülen yatırımların plana bağlanması isteği, iktidar tarafından devamlı reddedilmiş ve plan, komünist ülkelere özgü bir metod olarak gösterilmiştir. Bu davranış, ABD'nin plan konusundaki tutumuna az çok uygun düşmektedir. Nitekim Barker Raporu'nda şümullü bir planlamadan kaçınılması tavsiye edilmekteydi. Avrupa İktisadî Işbirliği Teşkilâtı'nın (OEEC) Türkiye raporlarında da sıkı bir maliye politikası izlenmesi, Iktisadî Devlet Teşekkülleri yatırımlarında ihtiyatlı davranılması, ticaretin serbestleştirilmesi gibi planla, kalkınmayla ilgisiz ve hattâ gelişme hızını yavaşlatıcı klasik tavsiyeler yer almaktaydı. Yatırımların bir plan ve programa bağlanması söz konusu değildi. 1957'den başlayarak bu tutum değişmiş, yatırımların iç ve dış denge ile uygun düşecek biçimde koordinasyonu görüşü OEEC raporlarında yer almaya başlamıştır. Türkiye'nin dış borçlarını ödeyemez hale gelmesinden sonra, duruma bir çare bulmak için girişilen 1958 Paris Müzakereleri'nde, yardım şartlarından birini, «bir kalkınma programı çerçevesinde yatırımların zorunlu koordinasyonunu sağlamak üzere gerekli yetkilere sahip bir Koordinasyon Bakanlığı'nın kurulması» teşkil etmiştir.[571] Başına Sebati Ataman'ın getirildiği Koordinasyon Bakanlığı, bu dış baskı üzerine doğmuştur. Bundan sonra, Başbakanlığa bağlı bir «İktisadî Müşavirlik Kurulu» kurulmuş ve Türkiye için bir kalkınma planı hazırlamak üzere Prof. Jan Tinbergen ile anlaşmaya varılmıştır. Nisan 1959'da yardımcısı J. Koopman ile Türkiye'ye gelen Tinbergen, ilk plan hazırlıklarına başlamıştır. 27 Mayıs 1960'da DP iktidarı devrilirken Koopman, Türk uzmanlarla birlikte kalkınma planı üzerinde çalışmaktaydı. Ne var ki, planı komünist metodu ilân eden DP iktidarı, alacaklı devletlerin baskısıyla giriştiği bir cins

planlama hazırlığını kamuoyundan tamamen saklamıştır. Plan hazırlanıyor, fakat plan aleyhtarı tutum resmen savunuluyordu!

27 Mayıs'tan sonra bu çalışmalar daha büyük bir ciddiyetle ele alınmış, Başbakanlık Müsteşarı Türkeş'in ve Şinasi Orel'in çabalarıyle birkaç ay içinde Tinbergen'in müşavirliğinde Devlet Planlama Teşkilâtı kurulmuştur. Teşkilât **İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı**'nı (1963 - 1967) hazırlamış ve planlı ekonomi dönemi başlamıştır. Plan, ABD tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Nitekim ABD Büyükelçisi Hare, 1961 seçimlerinden sonra iş başına gelen hükümetin başkanına Amerikan yardımlarıyle ilgili olarak sunduğu muhtırada, Devlet Planlama Teşkilâtı'nın kurulmasını ve plan hazırlanmasını övmüş ve ABD'nin nasıl bir plan istediğini açıklamıştır: «Yeni hükümetin başarılı bir ekonomik kalkınmanın katlanılacak büyük çapta fedakârlıklarla mümkün olabileceğini açıkça takdir etmekte olması ve **hususî sektörün bu kalkınmada oynayacağı rolü de müdrik bulunarak planlı bir kalkınmaya atfettiği önem,** Amerika Birleşik Devletleri üzerinde çok müsbet bir tesir yaratmış ve cesaret vermiştir. Bilhassa, bir Devlet Planlama Dairesi'nin bulunması, 1962 yılı için bir intikal planının hazırlanmasını, beş yıllık bir kalkınma planının hazırlanmasındaki gelişmeleri, vergi mevzuatının yeni baştan düzenlenmesi ve kuvvetlendirilmesi hususunda öngörülen tedbirleri, iktisadî devlet teşekküllerinin esaslı bir şekilde gözden geçirilmesini, fiyatlardaki nisbî istikrarın devam ettirilmekte olduğunu, Hazine'nin enflasyonist borçlara son vermiş olmasını ve istikrar içinde ilerleme yolunda atılan diğer bütün adımları memnuniyetle müşahede etmekteyiz.»

«Türk Hükümeti'nin kendi kendine yardım ve planlı kalkınma yoluna yönelmiş bulunması, **Başkan Kennedy idaresinin ekonomik kalkınma politikası yardımına da uygun bulunduğundan,** bilhassa takdir uyandırmaktadır. Aynı şekilde düşünmekte olduğumuzu hissetmek, bizi memnun etmektedir.»

Plan, esas itibariyle, bu görüşlere uygun biçimde hazırlanmıştır. Enflasyondan kaçınarak iç tasarrufları arttırmayı, yerli ve yabancı özel teşebbüse geniş olanaklar sağlamayı öngörmektedir. Buna rağmen, muhalefet partisi AP ve bazı özel teşebbüs çevreleri, kalkınma planına «sosyalist» etiketini yapıştırmışlardır. Sosyalistlik iddiaları, plan taslağında zorunlu olarak kamu tasarruf ve yatırımlarının arttırılmak istenmesine, toprak reformundan ve büyük tarım gelirlerinin vergilendirilmesinden söz edilmesine dayandırılmıştır. Ne var ki, sosyalistlikle ilgisi bulunmayan bu tedbirler, Yüksek Planlama Kurulu seviyesini dahi aşabilmiş değildir.* Yüksek Planlama Kurulu'nda teknisyenler ve bakanlar arasında başlıca üç noktada anlaşmazlık çıkmıştır. İlk anlaşmazlık, toprak reformu ile ilgilidir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilâtı'na (FAO) mensup bir uzmanın tavsiyelerine dayanarak toprak verimine göre azamî arazi büyüklüklerinin tespiti ve tarım reformu tedbirlerini uygulamak için bir komisyon kurulması, plana ek olarak hazırlanmış bir dokümanda istenmekteydi. Bakanlar, bir tartışmaya dahi girmeden, bu dokümanı plandan çıkarmışlardır.

İkinci anlaşmazlık, iktisadî devlet teşebbüsleri ile ilgilidir. Teknisyenler, devlet teşebbüslerini, günlük faaliyetlerinde iş ve politika çevrelerinden gelen müdahalelerden kurtarmak ve onlara özel sektörle rekabet olanaklarını sağlamak için, Vehbi Koç ve Hacı Ömer Ağa gibi büyük kapitalistlerin yöneldiği biçimde «Holding» tipi bir organizasyonu öngörmüştür. Fakat bakanlar, devlet teşebbüslerine plan çerçevesinde nisbeten bağımsızlık vermek ve onları eşit şartlarla özel teşebbüs karşısına çıkarmak amacını güden bu tedbiri reddetmişlerdir. Zira karma ekonomide devlet teşebbüsünün rolü, özel sektörle

* DPT Müsteşarı Osman Nuri Torun'un açıkladığına göre, reform tedbirleri plandan çıkarılınca, Başbakan İnönü, «Ne yapayım, gücüm yetmiyor» demiştir. (Üçüncü Beş Yıllık Plan, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, s. 46).

eşit şartlar içinde çalışmak değil, özel sektör hizmetinde olmaktır.

Bunların dışında, teknisyenlerin istifasına yol açan asıl anlaşmazlık, vergileme konusunda çıkmıştır. Bakanlar, yüzde 7 kalkınma hızını gerçekleştirmek için gerekli gözüken vergileme tedbirlerini kabule yanaşmamışlardır. Özellikle, «Kaldor Vergisi» diye bilinen ve eski âşâr vergisinin modernleştirilmiş biçimi olan Tarım Gelir Vergisi anlaşmazlığın esasını teşkil etmiştir. Plan teknisyenleri, tarımın vergilendirilmesindeki teknik güçlükleri de gözönünde tutarak, az sayıda büyük çiftçinin vergilendirilmesini, yalnız bu büyük çiftçilerin gelirlerinin tespitinde onların beyanıyla yetinmeyip arazinin büyüklüğü, yeri, sulama şartları, bölgenin ortalama verimi gibi ölçülerin kullanılmasını istemişlerdir. Sisteme alışıncaya kadar, büyük çiftçilerin, tarım dışı mükelleflerden daha düşük oranda vergilendirilmesine rıza' göstermişlerdir. Fakat politikacılar, vergilerin ve özellikle büyük çiftçilerin vergilerinin arttırılmasına cesaret edememişlerdir. Sonradan mükellefin beyanına dayanan Gelir Vergisi tarıma uygulanmış ve birtakım dolaylı vergiler arttırılmışsa da, planın finansman ihtiyacı, hiçbir zaman karşılanamamıştır. Esasen Kalkınma Planı gerçekleştirilmesi geniş ölçüde tesadüflere bağlı bir belge olarak kalmıştır. Sosyalist plan ise, plancıların kontrolü dışındaki tesadüflere pek az yer veren, gerçekleştirilmesi zorunlu bir direktifler bütünüdür.

İlk Beş Yıllık Plan, geniş ölçüde plancıların kontrol edemeyecekleri dış yardımlara dayanmaktadır. Borç ödemeleri de hesaba katılırsa, 1963 - 1967 döneminde dış finansman ihtiyacı 1 milyar 988 milyon dolar gibi çok büyük bir miktara ulaşmaktadır. Plan, istenen miktar ve şartlarda dış yardım elde edilebileceği hayalini beslemektedir. Bu hayal, Kalkınma Planı'nda, emperyalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra melekleştiği inancından esinlenen şu görüşe dayandırılmaktadır: «Bu devrin özelliklerinden biri de, azgelişmiş ülkeler konusunda gelişen uluslararası işbirliği fikridir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra

uluslar arasındaki anlaşmazlıklarda iktisadî farklılıkların önemli bir etkisi olduğu anlaşılmış ve gerçek bir dünya huzurunun kurulması için azgelişmiş ülkelerde kalkınma meselesinin çözülmesi gerektiği kanısı yerleşmiştir.»

«Dış yardımın, uluslararası müşterek yaşamın bir şartı olduğu düşüncesinin yaygın bir hal alması ve kitlelere mal edilmesiyle bu yönde hızlı bir gelişme beklemek mümkündür.»[573]

Planın bu iyimserliğine rağmen, kapitalizmi geliştirmenin bir aracı olarak kullanılan dış yardımlar, ümit edilenin çok altında bir miktarda ve ağır şartlarla sağlanabilmiştir. Yardım veren Batılı ülkeler, Türkiye'nin kalkınmasından çok, kendî firmalarının çıkarlarını gözönünde tutmuşlardır. Bu nedenle, dış finansmana ihtiyaç gösteren kamu sektörüne ait büyük yatırım projelerinin hemen hemen hiçbiri plan döneminde gerçekleştirilememiştir. Meselâ yabancı petrol şirketlerinin göz diktiği petrol boru hattı finansmanını AID reddetmiştir. Yabancı firmaların el koymak istediği Karadeniz bakır tesisinin Etibank tarafından kurulması, dış finansman yüzünden yıllarca sürüncemede kalmıştır. Wolfram madeni tesisleri, aynı akıbete uğramıştır. «Planda öngörülen 20 bin tonluk boraks rafinerisini kurmak Etibank'a görev olarak verildiğinden, Batı Bloku'ndan, boraks alanında teşekkül etmiş kartel yüzünden hiçbir ciddî teklif alınamamıştır. Bunun üzerine Polonya ile bir anlaşma imzalayan Etibank'ın bu teşebbüsü de, Amerikan Sefiri (M. Hare) tarafından zamanın Dışişleri Bakanı'na başvurulmak suretiyle, iki yıl için durdurulmuştur.»[574] Ilk Kalkınma Planı'nda yer alan Petro-Kimya kompleksi, Azot Sanayii tesisi projesi ve kâğıt fabrikası projeleri 842 milyon lira dış finansmana ihtiyaç gösterirken, üç yıl zarfında ancak 14 milyon lira dış finansman sağlanabilmiştir. Böylece, Kalkınma Planı'nın belkemiğini teşkil eden büyük projelerin geleceğini Kalkınma Planı'ndan çok, yardım veren kapitalist ülkeler ve özellik-

le AID çizmiştir. Böylece, yatırımlarda kamu sektörüne ağırlık verilmesi iddiası suya düşmüştür.

Öte yandan kendi şirketlerinin çıkarlarını ön planda tutma durumunda bulunan ülkelerin yardımlarına dayanan bir planlama denemesi, planlaması güç olan yabancı sermaye ve özel teşebbüslerin plan disiplinine aykırı davranışlarıyla da bozulmaya mahkûmdur. Nitekim kalkınma planı yapılmış, fakat yabancı sermayenin planın öngördüğü alanlara gelmesi sağlanamamıştır. Dış sermaye, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi barajını aşarak ve planı hiçe sayarak, arzuladığı alana gelmiştir. O kadar ki, meselâ Kalkınma Planı traktör ve karayolu taşıtlarında yeni montaj kurumlarına müsaade verilmemesini ısrarla ileri sürdüğü halde, montaj firmalarının sayısı çoğalmıştır. Yabancı Sermayenin gelişi, Devlet Planlama Teşkilâtının ve Kalkınma Planı'nın dışında cereyan etmiştir. Keza sanayiin yapısını plan amaçlarına uygun olarak değiştirmek için güçlü bir araç olan dış ticaretin yapısı, planın arzuladığı biçimde değiştirilememiş, dış ticarette, yürürlükteki yapıya göre, kıt dövizlerin firmalar arasında paylaştırılmasıyle yetinilmiştir. Dış ticaret planlamasına gidilemeyişi, ileride göreceğimiz üzere, ekonomiyi birkaç yıl içinde ciddî bir çıkmaza sürüklemiştir. Esasen, plan, özel teşebbüse serbestlik, devlet teşebbüslerine ise özel teşebbüse göre davranma yükümlülüğünü getirmiştir. «Özel sektör, kendinden beklenen yatırım miktarını gerçekleştiremediği veya aştığı takdirde, kamu yatırım hedefleri buna göre yeniden gözden geçirilecektir.»[575] Bu ilkenin işleyişini Prof. Besim Üstünel şöyle açıklamaktadır: Planda, sanayi yatırımlarında özel sektöre öncelik tanınması öngörülmüştür. Bu önceliğe yıllık programlarda önemli yer verilmektedir. Şöyle ki, devlet, yaratılması gereken kapasiteyi tespit edip, yatırım prokramını ilân etmektedir. Fakat bu yatırımlardan herhangi birini özel teşebbüs yapmak isterse, bu yatırım, devlet sektörü listesinden çıkarılıp özel teşebbüse bırakılmaktadır. Sınaî Kalkınma Bankası ile yapı-

lan centilmen anlaşması gereğince, bu bankaya yapılan özel teşebbüs müracaatları Planlama'ya bildirilmekte ve özel teşebbüsün talip olduğu yatırımlar, stratejik olmamak şartıyle, devlet listesinden çıkarılmaktadır.[576]

Demek ki, öncelik özel teşebbüstedir; devlet teşebbüsü için özel teşebbüsü tamamlayıcı bir rol öngörülmüştür. Özel teşebbüsün kararları, kapitalistlere çeşitli çıkarlar sağlanarak plan yönünde etkilenmek istenmişse de, bu yolda pek az başarı elde edilmiştir. Özel sektör, yatırım kararlarını plan yokmuş gibi almıştır.

Bu durumda, bırakınız gerçekleştirilmesi zorunlu direktifler bütünü olan sosyalist planlamayı, az çok ciddî bir planlama çabasından söz edilemeyeceği açıktır. Kalkınma planlarımızın hazırlanmasında önemli katkısı bulunan uzmanlardan Yalçın Küçük'e göre, planlı dönem, kalkınma hızında bir değişiklik getirebiimiş değildir. İster planlı, ister plansız olsun, son 15-20 yıl içinde ekonomi ortalama yüzde 5 bir kalkınma hızını gerçekleştirmiştir.[577] Plan, kalkınma hızının arttırılmasında bir rol oynamadığı gibi, tarım ve sanayinin —kendiliğinden vuku bulanların ötesinde— bir yapı değişikliğine yönelmesini sağlayamamıştır. İlk Beş Yıllık Plan'da özel sanayiin yapısı hakkında şu hüküm verilmektedir: «Bugün özel sektör, modern üretim tekniğindeki yenilikleri takip eden ve işletmecilik esaslarını uygulayan pek küçük bir teşebbüs kütlesi hariç, dağınık ve küçük, yeteri kadar teknik ve işletme bilgisinden yoksun ve malî imkânları sınırlı teşebbüslerden meydana gelmektedir. Bu bakımdan, özel sektörün planda gösterilen hedeflere ulaşabilmesi için önemli bir bünye, davranış ve organizasyon değişikliğini gerçekleştirebilmesi gereklidir.»[578] **İkinci Beş Yıllık Plan** ise, bu bünye ve organizasyonun pek az değiştiğini belirtmektedir: «İmalât sanayiinde organizasyonun başlıca niteliği, çok sayıda küçük ve orta çapta işletmelerin dağınık olarak faaliyette bulunmasıdır... Sınaî organizasyon kendi oluşumuna bırakılmış ve bugünkü yapı ortaya çıkmıştır... (Sana-

yideki) yapının Birinci Plan döneminde köklü bir değişim göstermediği söylenebilir.»[579]

ÖZEL TEŞEBBÜSÜN ALTIN DÖNEMİ

Bununla birlikte, planlı dönem, özel sektör için, 1950 - 1953'ten sonra, ikinci bir altın dönem olmuştur. Devlet, AID ve yabancı sermayenin de desteğiyle, özel sanayici imali için bu dönemde eskisinden çok daha sistemli bir çaba göstermiştir. Dış ülkelerden gelen ve kamu sektöründen sağlanan kaynaklar geniş ölçüde özel sektöre transfer edilmiştir. Besim Üstünel'in Prof. Hansen'in DPT'deki çalışmalarından yararlanarak yaptığı hesaplara göre, 1963 yılında, müteşebbis olsun olmasın bütün bireylerin ve özel kuruluşların yaptıkları tasarruf 3,8 milyar liradır. Oysa o yıl, stok artışları dahil özel sektör yatırımları 5 milyar 570 milyon lirayı bulmaktadır. Yatırımlar ile tasarruflar arasındaki 1 milyar 760 milyon lira fark (tasarruf açığı), özel sektöre dış kaynaklardan sağlanmıştır. Aynı yıl kamu sektörünün tasarruf açığı ise, 940 milyon liradan ibarettir. 2,7 milyar lirayı bulan özel ve kamu sektörü tasarruf açığı dış kaynaklardan, yani yurt dışı tasarruflardan kapatılmıştır. Demek ki, özel sektör, 2,7 milyarlık dış tasarrufların 1,76 milyarını, yani yüzde 70'e yakın bir kısmını kullanmıştır. Kamu sektörünün payı ise, 940 milyon lira ile yüzde 30 civarındadır.

1963 yılında özel sektörün, özel yabancı sermaye, yatırım kredileri ve krediIi ithalât olarak net dış borçlanması 806 milyon liradır. Ayrıca kamu sektöründen 751 milyon ve Merkez Bankası yoluyla 190 milyon kadar fon, özel sektöre aktarılmıştır. Bunların toplamı, 1,76 milyar lirayı, yani dış kaynakların yüzde 70'ini bulmaktadır. Ereğli Demir - Çelik borçlanmalarının etkisinin kalktığı 1964 yılında, özel sektörün yurt dışı tasarruflardan aldığı pay, yüzde 60, kamu sektörünün ise yüzde 40 olarak hesaplanmıştır.[580] Demek ki özel kişilerin tasarruflarının dışında, yurt dışı tasarrufların büyük kısmı, çeşitli kanallardan özel

sektöre aktarılmaktadır.*

Türkiye'de özel sanayicilerin bir özelliği, kendi kaynaklarından çok, dış kaynaklarla iş görme alışkanlığına sahip olmalarıdır. Bankacı Bülent Yazıcı'ya göre, sanayi kurumları, kendi öz kaynaklarının birkaç katı kredi ile iş görmektedir: «Bugün memleketimizde çalışmakta olan firmaların pek çoğunda, kredi - sermaye orantısı bozuktur. Bunların büyük bir kısmının daha fazla krediye tahammülleri yoktur. Kuzey Amerika'da ortalama olarak sınaî müesseselerin malî bünyelerine bakacak olursak, malî kaynakların 1/3'ünü kredi ve 2/3'ünü sermayenin teşkil ettiğini görürüz. Bizde ise bunun tersini gördüğümüz zaman dahi bankacı olarak memnuniyetimizi ifade etmekteyiz. Birçok hallerde sınaî müesseslerin kredi yükü öz kaynaklarının birkaç misline baliğ olmaktadır.»[581] DPT tarafından yürütülen araştırmalar, bu görüşü doğrulamaktadır. 1962-1965 döneminde, özel sanayi işletmelerinde yapılan bir araştırmaya göre, müteşebbis, üretime geçebilmek için net sabit kıymet yatırımının iki katına yakın ölçüde yabancı kaynaklardan yararlanmaktadır.[582] Türkiye Sınaî Kal-

* Korkut Boratav'ın yaptığı hesaplara göre, 1968 yılında 22,5 milyarlık devlet bütçesinin yüzde 38'ini aşan bir kısmı, yani 8,6 milyar lira, devletin piyasa aracılığıyle tüccar, ithalâtçı, müteahhit ve imalâtçıdan yaptığı alımlara, onlardan sağladığı yatırım ve hizmetlere harcanmaktadır. Bunun 1,5 milyarı cârî faaliyetlerin gerektirdiği malzeme, yiyecek ve hizmetlere gitmektedir. 7 milyarı aşan kısmı ise makina-teçhizat, araç-gereç alımı ve inşaat yoluyla özel sektöre geçmektedir. «Devlet faaliyetlerinin ithalât ihtiyacı, devlet kurumlarıyla karşılansa idi ve devlet inşaatı tamamen kamu kurumları ve devletin kendi mühendisleri, işçileri ile yapılsaydı, 7 milyar lira bir meblâğ üzerinden elde edilen müteahhit ve ithalâtçı kârı mevcut olmayacaktı. Muhafazakâr bir hesapla, bu iki kalem harcamaya ilişkin olarak 1,5 milyar liraya yakın bir artık değer kategorisi, devlet fonlarının bu kullanış tarzından doğmaktadır.»

Bütçeden ayrıca, 1,5 milyar mülk sahipleri, özel şirketler ve kapitalistlere yapılan transferlere, 3,3 milyar lira devlet işletme ve kurumlarına sipariş ve alımların karşılığında ya da karşılıksız verilen transferlere ve 900 milyon yurt dışına gitmiştir (*100 Soruda Gelir Dağılımı*, İstanbul 1969, s. 173-175).

kınma Bankasıyla ilişkisi bulunan 1963 - 1967 yılları arasında faaliyete geçmiş 31 yeni kuruluşun 1967 yılı bilânço rakamlarına göre, ödenmiş sermayeleri 170 milyon liradır. Amortismanlar, ihtiyatlar ve dağıtılmamış kârlarla öz kaynaklar toplamı, 321 milyon lirayı bulmaktadır. Bu şirketlerin yararlandıkları toplam kredi ise 433 milyon liradır. 131 şirketin 40'ı tekstil sanayiindedir. 40 tekstil şirketinin ödenmiş sermayesi 53 milyon lira, öz kaynaklar toplamı 167 milyon liradır, kredi borçları ise 296 milyon liradır. 131 şirketin 13'ü gıda sanayiindedir. Gıda sanayiindeki bu 13 şirketin sabit yatırım toplamı 15 milyon liradan ibarettir! Ödenmiş sermaye 12 milyon, öz kaynak toplamı 31 milyon liradır. Kredi borçları toplamı ise 96 milyon liraya ulaşmaktadır. Borçlar öz kaynakların üç katını aşmaktadır. Başka bir araştırma özel sanayi yatırımlarının malî yapısı hakkında şu bilgiyi vermektedir: 1965 yılında toplam malî kaynak 100 sayılırsa, bunun içinde yerli öz sermaye 34, yabancı öz sermaye 14'tür. Böylece yerli-yabancı öz sermaye 48'i bulmaktadır. Geri kalan 52'nin 32'si yerli kredi, 22'si yabancı kredi ile karşılanmaktadır.[583]

Işte dış kaynaklarla iş görmeye alışmış özel sanayiin kredi ihtiyacını karşılamak için planlı dönemde büyük çaba gösterilmiştir. Özel sektöre açılan krediler büyük ölçüde arttırılmıştır. Bu krediler içinde sanayiin payının arttırılmasına çalışılmıştır. Ticarî kredilerin % 30 kadarının sanayie gittiği hesaplanmaktadır. Ayrıca bankalar portföylerinin yüzde 8,6 kadarı iştiraklere gitmektedir. Özel sanayiin yatırım ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'nın* kaynakları devamlı yüksel-

* Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, Dünya Bankası (IBRD) tarafından gönderilen Barker Heyeti'nin tavsiyesi üzerine, özel sanayie kredi vermek için, bir özel teşebbüs olarak 1950 Mayısında kurulmuştur. Bankanın başlangıçta 12,5 milyon lira sermayesi olacak ve bankaya Merkez Bankası 12,5 milyon lira, Dünya Bankası 9 milyon dolar ödünç verecekti. Bankanın sermayesine İş Bankası, Osmanlı Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Selânik Bankası, Türk Ticaret Bankası, Akbank, Banka Ko-

miştir. 1966 yılı sonu itibariyle, Sınaî Kalkınma Bankası'nın sanayicilere döviz ve Türk Lirası olarak açtığı toplam krediler, 1 milyar 83 milyon lirayı bulmuştur. Bu miktar, 1972 yılı sonunda 3 milyar 67 milyon liraya ulaşmıştır. Banka ayrıca, 54 şirkete 266 milyon lira sermaye ile katılmıştır.

Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan sağlanan 50 milyon liralık fonla ve Sümerbank aracılığı ile 143 firmaya 94 milyon lira işletme kredisi verilmiştir. Sanayi Bakanı'na göre, 50 milyon liralık fonun 300 milyon liraya çıkarılması kararlaştırılmıştır.[584] Geniş fonları toplayan Ordu Yardımlaşma Kurumu, kaynaklarını artan ölçüde özel sanayie yatırmakta ve sanayi kurumlarına kredi vermektedir. Merkez

---

merçiyale, Banka di Roma, Holantse Bank Uni, Türkiye İmar Bankası, İstanbul Ticaret Borsası, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Odası, Çukurova Sanayi İşletmeleri T.A.Ş., İzmir Pamuk Mensucat, Mensucat Santral olmak üzere 33 kurum katılmıştır. Bankanın sermayesi, 1963 yılında 50 milyon liraya çıkarılmış ve yüzde 15 payla Milletlerarası Finansman Kurumu (IFC) da ortak edilmiştir. Yabancı uzmanlardan yararlanan ve ortaklarınca yönetilen bu özel banka, devletin ve milletlerarası teşekküllerin geniş kredilerinden faydalandırılmıştır. Özel sanayiin gelişmesinde ön planda rol oynayan Bankanın 1972 yılı sonunda sermayesi 193,4 milyon, öz varlığı ise 322,8 milyon liradır. Hükümet, bu özel bankaya 1966, 1967 ve sonraki yıllarda 600 milyon lira civarında fon sağlamıştır. Dünya Bankası 168 milyon dolar, AID 22,5 milyon dolar, Avrupa Yatırım Bankası 47,9 milyon dolar, Sınaî Kalkınma Bankası'na fon getirmiştir. Almanya'da Türk Hükümeti aracılığıyla 70 milyon Mark elde edilmiştir. 1971'den sonra Banka, uluslararası maliye piyasalarından kaynak sağlamaya yönelmiştir. Banka kredilerinden 1972 sonuna kadar 1003 firma yararlanmıştır. 54 firmanın ise sermayesine katılmıştır.

Öte yandan Devlet'in sağlayacağı fonları özel sanayie aktarmak ve esas mukavelesinde açıklandığı üzere, «yerli ve yabancı özel sermayenin Türkiye'de özel teşebbüs tarafından kurulacak sanayie katılmasını teşvik için» Sınaî Yatırım ve Kredi Bankası kurulmuştur. Hükümet, bu bankaya AID kaynaklarından 14 milyon dolar ayırmış, Merkez Bankası kaynaklarıyla beslemiştir. Bankanın özel sanayie açtığı krediler 1973 sonunda 882 milyon liraya ulaşmıştır.

Bankası reeskont kredilerinden, gelişmesi arzulanan sanayi dalları yararlandırılmıştır.

Özel yatırımları teşvik için, belli projelerin finansmanını sağlamak amacıyle yıllık bütçelere konan ödeneklerle ve AID ile yapılan anlaşmalarla serbest bırakılan karşılık paraların bir kısmıyle çeşitli fonlar kurulmuştur. 1968 Yılı Kalkınma Programı'nda verilen bilgiye göre, bu fonların tutarı 881,2 milyon liraya ulaşmaktadır.[585] Bunların önemlice bir kısmı sanayiin geliştirilmesiyle ilgilidir. Meselâ «büyük sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri kurmak üzere» Bütçe'den 51,4 milyon lira ayrılmıştır. Bu fon, Halk Bankası aracılığı ile 15 ilâ 20 yıl vâde ve yüzde 1,5 ilâ 5 faizle dağıtılacaktır. Türkiye'de demir ve çelik sanayii ile uğraşan özel sektöre kredi olarak verilmek üzere, Bütçeden 40 milyon lira Sümerbank'a, 60 milyon lira Öğretmenler Bankası'na fon aktarılmıştır. Denizcilik Bankası, gemi inşa sanayiine 35 milyon liralık bir fon ayırmıştır. AID fonlarından, Bursa'da sanayi bölgesi kurmak için 26,2 milyon, madencilik için 35 milyon, özel sektör sanayicilerine orta vâdeli işletme kredisi vermek için 20 milyon liralık fon kurulmuştur. Bu 20 milyon liralık fonu, Amerikan Dış Ticaret Bankası dağıtmaktadır.

Öte yandan dış borçlanmalar yoluyla sağlanan kredilerin önemli bir kısmı, proje kredileri olarak özel sektöre aktarılmaktadır. AID - DLF, IDA, IBRD ve EIB gibi kuruluşlardan sağlanan kredilerin 219 milyon 980 bin doları 1963 - 1966 döneminde özel sektör yatırımlarına ayrılmıştır.[586]

«Yerli - yabancı iş çevrelerinin yakından tanıdığı bir işadamı»* propagandasıyle politika hayatına atılan De-

* Demirel, AP Genel Başkanı seçilmeden önce, hizmetine giren Adalet gazetesinde kamuoyuna şu sözlerle tanıtılmıştır: «Türkiye'nin geniş halk kütleleri Süleyman Demirel'i henüz siyasî bir şahsiyet olarak tanımıyorsa da, Türk iş hayatı, geniş yatırım sahaları, yabancı muhitler, bilhassa tahsilini yaptıktan sonra mevcut ilgilerini iş münasebetleriyle büsbütün arttırdığı Birleşik Amerika, Başkan Johnson dahil, bütün siyasî mehafil

mirel'in iktidara gelmesiyle, kamu fonlarından özel sektöre yapılacak aktarmalar çok daha büyük ölçülere ulaşmıştır. **İkinci Beş Yıllık Plan**'da kamu sektöründen özel sektöre, şimdiye kadar çeşitli yollardan verilenlerin dışında, 2,8 milyar lira fon transferi yapılacağı açıklanmıştır. Esas itibariyle bütçeden sağlanacak bu fonlar, bankalar

---

ve büyük iş müesseseleri bu başarılı, yüksek bilgili ve yapıcı insanı çok yakından tanıyor.»

Demirel, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde iktidarın el değiştirişi bakımından ilgi çekici aşamayı temsil etmektedir: 1950 yılına kadar Kurtuluş Savaşı'nı yapan askerî kadro yönetime hâkim olmuştur. 1950'de iktidara gelen Menderes, kâhya eliyle kapitalist çiftlik işleten eski bir toprak ağasıdır. Demirel ise, eğitimini Amerika'da tamamlamış ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nden ayrıldıktan sonra iş hayatına atılmış bir müteahhit ve yabancı firma mümessilidir. Morrison ve diğer bazı şirketlerin, kendi ifadesiyle, 15 bin lira aylıkla müşavirliğini yapmıştır. Morrison Şirketi'nden aldığı ücret 9 bin liradır. Ankara Çimento Sanayii A.Ş.'nin eski müdürü yüksek mühendis Vedat İlalan'ın açıkladığına göre, Demirel, İtalyan Revizione Constructione Machine firmasının Türkiye mümessili Altay firmasının komisyoncusu olarak, Çimento Sanayii'ne boru fabrikası makinaları satmak istemiştir. Demirel'in ileri sürdüğü 9 milyon lira fiyatla satış, fabrikanın içeride ve hem de 3 milyon liraya mal edebileceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Basında «fakir köylü çocuğu» diye tanıtılan Demirel, yabancı firma komisyonculuğunun yanı sıra müteahhitliğe başlamıştır. Hürriyet gazetesinde, müteahhitlik için gerekli parayı «banka kredisiyle ve kendi ailesinin gücüyle» sağladığını açıklamıştır. Demirel, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Ereğli Demir-Çelik'teki müteahhitlik işlerinden zarar ettiğini söylemektedir. Fakat Orta Doğu içme suyu tesislerinden, müteahhitlik mesleğinin niteliklerinden yararlanarak açıktan 1 milyon lira avantaj sağlamıştır. Meselâ ihale, inşaat için gerekli ithal malzemesinin vergi ve gümrük resmine tâbi olacağı belirtilerek yapıldığı halde, Demirel, üniversite muafiyeti gerekçesiyle vergi ve resmi geri almıştır. Hazine'den alınan bu para, üniversiteye değil, Demirel'e gitmiştir.

Demirel'in iktidara gelişinde başta Mobil müdürlerinden «Üstad-ı Azam» Necdet Egeran olmak üzere, mason iş çevrelerinin desteği önemli rol oynamıştır. Mason Locası'na kayıtlı Demirel'e, mason olmadığına dair verilen sahte belge, Türk mason örgütünün parçalanmasına yol açacak biçimde, fırtınalara sebebiyet vermiştir.

ve karma teşebbüsler eliyle özel sektöre aktarılacaktır. 1968 Kalkınma Programı, 100 milyon lira karma teşebbüslere iştirak ve 347 milyon lira «gelişme ve teşvik fonları» için Genel Bütçe'den 447 milyon lira ayrılmasını öngörmektedir. Dış kaynaklardan aktarılacak 198 milyon lirayı da buna eklemek gerektir. 1969 programı, 600 milyon ge-

---

Demirel'e iktidar yolu, İnönü Hükümeti'nin düşürülmesiyle açılmıştır. Dikkat çekici bir raslantı olarak, Kıbrıs işinde Amerika'ya karşı çıkan ve Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya çalışan Türk ve Yunan hükümetleri aynı zamanda iktidardan düşmüşlerdir. Bundan başka, o tarihte her iki hükümet de yabancı sermaye aleyhinde birtakım tedbirler almaya başlamışlardır. İnönü Hükümeti yabancı petrol şirketleriyle mücadeleye girişmiş, Türkiye Petrolleri ile Etibank'ın çıkarlarını yabancı şirketlere karşı korumaya yönelmiş bulunmaktaydı. Bu nedenledir ki, iktidar değişikliği ile yabancı şirketler yakından ilgilenmişlerdir. Mobil Genel Müdürü Fricker, Londra merkezindeki şirket sorumlusu Solomon'a gönderdiği ve basına yansıyan Ağustos 1965 raporunda, «Türkiye'de seçimleri mutlaka AP'nin kazanacağını, petrol şirketlerinin endişeye kapılmasına sebep bulunmadığını» belirtmiştir. Demirel'in başarısı, Türkiye'de milliyetçi akımın hızla gelişmesinin endişe yarattığı bir sırada, dış çevrelerce büyük bir hoşnutlukla karşılanmıştır. 8 Ekim 1965 tarihli Milliyet'te Hasan Yılmaer'in Washington'dan gönderdiği şu haber, Amerika'nın Türk seçimleriyle ilgisini şöyle değerlendirmektedir: «Washington'daki Türkiye ile ilgili resmî şahıslar, elde kâğıt kalem ihtimalî hesaplar yapıp duruyor... Meşhur State Department'in kanaati seçimi AP'nin alacağı merkezinde... Büyük çapta kendi arzuları da olduğu anlaşılan bu kanaati kuvvetlendirecek fikirleri duydukları zaman açık memnuniyetleri gözlerinden okunuyor... İlgili kimseler, konuşmaları sırasında Süleyman Demirel'in önemli bir şahıs olduğunu ve kendisini iyi tanıdıklarını söylemekten de geri durmuyorlar...

Elde kâğıt kalem hesap yapanların üzerinde biraz da endişeyle durdukları konu, İşçi Partisi'nin ne oy alacağı, Meclis'e kaç milletvekili sokacağı. Bu hesapların yanında TİP'in aydın kişilerden oy alacağı yolundaki kanaat canlarını sıkıyor...

Washington'daki ilgililer, seçim konularının esasen hâlen güç durumda olan Amerikan dış politikasının bir de Türkiye'de zorlamalara yol açabilecek durumda tecelli etmemesi temennisindeler.»

lişme ve teşvik fonu, 140 milyon lira karma teşebbüslere iştirak payı öngörmektedir.

Bunun dışında özel sermayeye sağlanan fonlar arasında Cooley fonu hesaba katılmalıdır. ABD, ziraî fazla satışlarından sağladığı Türk paralarının yüzde 20'sini, Amerikan şirketlerinin Türkiye'deki yatırımlarını teşvik için kredi biçiminden kullanmaktadır. Krediden yararlanma, sermayenin en az yüzde 20'sinin Amerikalılara ait olması ve Amerikan müteşebbislerinin teşebbüsün politika ve işletmesinde söz sahibi bulunması şartına bağlıdır.* Türkiye'de yerli ortaklarla kurulan birçok şirket, bu şarta uygun düşmektedir. Cooley fonundan bu şirketlere 1959 - 1966 döneminde 448 milyon lira kredi sağlanmıştır. Öte yandan konsolide alacaklar Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na göre, kullanılabilmekte ve yabancı kaynaklardan kredi sağlanabilmektedir.

Yıllardır sözü edilen Sermaye Piyasası Kanunu hâlâ çıkarılmamış olmakla birlikte, özel sanayicilerce, 1968'de 103 milyon, 1969'da 170 milyon, 1970'in ilk yarısında 265 milyon liralık tahvil halka sunulmuştur. Devlet, ayrıca, malî tedbirlerle, özel sektörün malî olanaklarını genişletmiştir, 1967 Eylülüne kadar 1 milyar 85 milyon lira yatırım, yatırım indirimi tedbirinden yararlanmıştır.** İhracatta 1964 -

* Cooley fonundan yararlanan şirketler, mamullerini ABD'ye ihraç edemezler. Şirketin faaliyet alanı tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi ise, mamullerini ABD'nin tarımsal ürün ihraç ettiği üçüncü ülkelere de satamazlar.

** Demirel iktidarı, teşvik tedbirlerinde çok daha cömert davranmaktadır. 15 Eylül 1967 - 31 Temmuz 1970 döneminde, 5 milyar 300 milyon lira tutarında yatırım, yatırım indiriminden yararlandırılmıştır. İthalât vergilerinde 4 milyar liranın üstünde muafiyet sağlanmıştır. 679 milyon lira ithalât vergisi ertelenmiştir. 400 milyon lira civarında ihracatta vergi iadesi tanınmıştır. Teşvik fonlarından 294 milyon lira kullandırılmıştır. Yatırımcı ve ihracatçıya, ayrıca ucuz kredi, döviz tahsisi vb. gibi çok çeşitli avantajlar sağlanmıştır.

12 Mart 1971'den sonra çok daha geniş bir özel sanayii teşvik politikasına yönelinmiştir.

1966 döneminde 115 milyon lira vergi iadesi yapılmıştır.[587] Azalan bakiyeler usulü ile amortisman, gümrük vergi ve resimlerinin indirilmesi ve taksitiendirilmesi tam ve kısmî gümrük muafiyeti Gelir ve Kurumlar vergilerinin bir yıl sonra taksitle ve faizsiz tahsili, dahilde üretilen ve yatırım malı niteliğinde olan malların istihsal vergilerinin taksitlendirilmesi, özel sektöre getirilen çeşitli malî yardımlar arasında sayılabilir. Bundan başka, ihracatçılara, ihraç ettikleri sınaî mamullerin bünyesine giren ithal malı ham ve yabancı maddeler için ek döviz tahsisi, kamu sektörü tarafından üretilen hammaddelerin sınaî mamul ihracatçısına dünya fiyatlarından sağlanması kararlaştırılmıştır. Daha önemlisi, kota sistemi ve ithal yasaklamaları, yatırımlarda yerli mamuller kullanma yönetmeliği ve montaj sanayii talimatı ile, iç pazar, dış rekabetten sıkı sıkıya korunmuş ve sınaî firmalara monopol ve oligopol fiyatlarıyla satış yapma olanağı sağlanmıştır. Kabaca bir hesapla, farzedelim ki, «x» malının ithal fiyatı 100 liradır, gümrük vergi ve resimleriyle fiyat 150 lirayı bulmaktadır. İthali yasaklanan «x» malı, şimdi içeride imal edilmekte ve 200 liraya satılmaktadır. Böylece, birim başına tüketici 50 lira fazla ödemekte ve devlet, gümrük resim ve vergilerinden vazgeçerek imalâtçıya 50 lira prim vermektedir. İthal yasaklaması gerek yabancı firmalar, gerekse onların yerli mümessilleri ve öteki müteşebbisleri, «imalâtçı» olmaya zorlamıştır. Döviz sıkıntısı çeken Türkiye'de sanayici gözükmek, ithalâtçılıktan çok daha avantajlıdır. Şöyle ki, döviz olmayınca, ilk planda mamul ithali durdurulmaktadır. Oysa mamulün büyük kısmını sanayici sıfatıyla parçalar halinde hammadde diye ithal edince, işsizlik korkusuyle ve sanayie öncelik verme iddiasıyle, iktidarlar, ne yapıp yapıp bunlara döviz tahsisine çalışmaktadır. Bundan başka, ithalâtın yasaklanması, yerli mamule, ithal malına nazaran çok daha yüksek fiyatla satış olanağı getirmektedir. Yâni bu tip zoraki sanayicinin kârı, ithalâtçı kârının da üstündedir. Ayrıca vergi kanunlarımız, ithalâtta yarı - mamullerden —tam mamule yakın da olsa—

çok daha düşük gümrük ve istihsal vergisi almaktadır. Vergi oranları arasındaki fark, devletin montajcı sanayiciye hediyesi olmaktadır. Bu tatlı şartlarda montaj sanayii hızla gelişmiştir. O kadar ki, 1964 yılında radyo 27, pikap 6, ses alma cihazı 2, telefon satralı 2, elektrik süpürgesi 6, yazı ve hesap makinaları 2, elektrikli traş makinaları 2, buzdolabı 8, asansör 10, traktör 3, kamyon ve kamyonet 5, otobüs sanayii 1 olmak üzere 74 montaj firması faaliyette bulunmaktaydı. Daha sonraki yıllarda radyo montaj sanayiinde bir azalma olmakla birlikte, taşıt montaj sanayiinde faal firma sayısı kısa bir sürede 14'e yükselmiştir. Dünyanın ünlü otomobil lâstiği ve ilâç firmaları, dışarıya karşı aşılmaz duvarlarla korunmuş iç pazarda yüksek fiyatlarla satış yapmak için Türkiye'ye akmışlardır. Özel teşebbüs savunucusu bir dergi, lâstik fabrikalarının hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «Ecnebi lâstik fabrikaları kurulduktan sonra, memleketin lâstik ihtiyacı bunlar tarafından karşılanacağından, ithalâtta ayrıca kota tahsisi yapılmadı. Zaten ithalât serbest bırakılmış olsaydı bile, bu fabrikaların kurulmasından bir süre önce yükseltilen tarifesine göre, gümrük resmi mal bedelinin yüzde 98'ini bulmaktaydı. Bu suretle, hükümet, lâstik şirketlerine fabrika kurma müsaadesi verdiği zaman onlara o vakte kadar ithalâtla sağlanan memleket ihtiyacı lâstiklerden aldığı çok yüksek haddeki gümrüğü, bir prim olarak kabul etmiş bulunuyordu. Gümrük resmi yüzde 50 iken, sonra iki misline yakın yükseltildiğinden, kotalarda ithal müsaadesi verilse bile, dışarıdan iki misli yüksek fiyatla ithal edilecek malların rekabetinden korkmazlardı. Böylece bu ecnebi üç lâstik şirketi, devlet hazinesinden dolaylı olarak aldıkları prim ve Türk müstehliklerin ödedikleri yüksek fiyat sayesinde, kapitalizm tarihinde görülmemiş parlak bir iş yapmış oldular: Kurdukları fabrikaları bir senede amorti edecek kadar kâr sağladılar.»[588]

Yüksek gümrük tarifeleri ve ithal yasakları, Türkiye'ye yabancı sermaye akımını hızlandırmıştır. 1952'den bu yana, 6224 sayılı kanun çerçevesinde, fiilen gelen yabancı sermayenin toplamı aşağıdaki tablodadır:

TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI SERMAYE

Yıllar	Fiilen gelen sermaye	Kâr transferi (BİN TL.)
1952	21.842	—
1953	3.842	24
1954	45.874	495
1955	20.641	805
1956	9.005	1.884
1957	2.509	3.705
1958	3.032	6.270
1959	5.581	8.541
1960	11.372	15.810
1961	31.725	12.426
1962	56.263	13.367
1963	78.902	16.086
1964	61.963	15.182
1965	82.360	32.557
1966	69.580	47.249
1967	67.750	53.489
1968	92.357	54.981
1969	61.367	62.692
1970	90.558	68.227
1971	102.917	64.454
1972 (ilk 8 ay)	129.125	74.935
Toplam	1.048.473	552.178

Demek ki Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na göre, şimdiden 552 milyon lira kâr transfer eden 1 milyar 48 milyon lira sermaye Türkiye'ye girmiştir.

Bu miktar az bulunabilir. Fakat unutmamak gerekir ki yabancı firmalar az bir yatırımla gelmekte, içeride sağladıkları kaynaklarla gelişmektedirler. 1965 yılında yabancı sermaye kuruluşları sanayi sektörüne açıldığı hesaplanan 3 milyar 800 milyon lira kredinin 545 milyon lirasını, yani yüzde 14'ünü kullanmışlardır.[589] Cooley fonundan 400 milyon liraya yakın kredi almışlardır. Ayrıca içerideki kazançlarından bazan sermaye arttırılmasına gitmeden yararlanmaktadırlar. 1954-1972 döneminde kârlarından 750 milyon lirayı sermayeye eklemişlerdir. Öte yandan yabancı sermaye, genellikle, yerli sermaye ile ortaklık hâlinde çalıştığından, temsil ettiği yatırım, yukardaki rakamların çok üstünde olmaktadır.[590] Bundan başka, yabancı sermaye, imalât sanayiinin belli alanlarında toplanmaktadır. 1963 - 1965 döneminde ortalama olarak imalât sanayiinde üretimin yüzde 7,71'i yabancı sermaye tarafından yapılmıştır. Ama yabancı sermayenin payı lâstikte yüzde 35'i, kimyada yüzde 16'yı, elektirk makinalarında yüzde 13'ü, taşıt onarım imalâtında yüzde 16'yı aşmaktadır. İstanbul Sanayi Odası'nın bir araştırması da, büyük kısmı İstanbul'da yerleşmiş olan yabancı sermaye kuruluşlarının sanayideki önemini belirtmektedir: «İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı bütün firmaların toplam sermayesi 1958 yılından başlayarak 1961 yılı sonuna kadar devamlı bir artış göstermekte ve 1958 yılına nispetle, 1961 yılı sonunda bu artış oranı yüzde 40 gibi yüksek bir nispeti bulmaktadır. Yabancı sermaye bakımından da bu dört yıllık dönemde devamlı bir artış görülmektedir; ancak yabancı sermayenin toplam sermaye içindeki oranından da izleneceği gibi (1958'de % 2.4, 1959'da % 3.3, 1960'ta % 3.5, 1961'de % 3.7) bu artış nisbeten mutedil ve hattâ yavaş diyeceğimiz miktarlarda olmaktadır. Toplam sermaye miktarında 1962 yılında başlayan azalış 1964 yılı sonuna kadarki üç yıllık dönemde yüzde 32'yi bulmaktadır. Bu şiddetli azalışın aksine, yabancı sermaye miktarında birden hızlanan bir artış görülmektedir. 1962 yılında yüzde 89'u bulan yabancı sermaye artışı, 1955 yılı sonuna kadarki dört yıl-

lık dönemde yüzde 276 gibi yüksek bir oranı bulmaktadır. Bu yüksek artışın sonucu olarak 1965 yılı sonunda yabancı sermayenin toplam içindeki oranı da artık yüzde 19.5 nisbetini bulmaktadır.»[591]

Ticaret Bakanlığı tarafından 1972 yılında hazırlanan bir rapor, Türk ekonomisinde yabancı sermayenin önemini göstermektedir. Rapora göre, Türkiye'de yabancı sermayeyle kurulmuş, 121 büyük firma vardır. Bu 121 büyük kuruluşun toplam sermayesi 4 milyar lira dolayındadır. Bunun 1 milyar 900 milyon lirası yabancı sermayeye aittir. Yabancı sermaye, bu 121 kuruluştan 70'inde yüzde 50,5 ilâ yüzde 92 arasındaki sermaye çoğunluğuyla tamamen egemendir. Teknolojiyi elinde tutan yabancı sermaye, yüzde 90 oranında egemendir! Bu kuruluşların 98'i sanayi, 4'ü maden ve geri kalan 18'i hizmetler sektöründe bulunmaktadır. Sanayi sektöründeki 98 firmadan 50'sinde yabancı sermaye tam egemendir.

121 yabancı sermaye ortaklığının dağılışı şöyledir:

— **10 Gıda Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 191 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 116 milyon lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 60,83.

— **1 İçki Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 35 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 22 milyon lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 60.

— **1 Tütün Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 3 milyon lira .Yabancı sermaye katılma payı 2 milyon 250 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 76,7.

— **3 Dokuma ve Giyim Eşyası Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 29 milyon 448 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 21 milyon 451 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 70,2.

— **1 Kâğıt Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 76 milyon 250 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 49 milyon 562,5 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 65,6.

— **3 Lâstik Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 226 milyon lira. Yabancı sermaye payı 163 milyon 400 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 72,3.

— **31 Kimya Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 699 milyon 722 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 385 milyon 298 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 55,06.

— **4 Maden Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 25 milyon 529 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 23 milyon lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 92,22.

— **8 Genel Hizmet Sanayii Sektörü:** Toplam sermaye 416 milyon 461 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 257 milyon 320 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 61.

— **3 Ulaştırma Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 19.5 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 11 milyon 257 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 57,72.

— **5 Araştırma, Mühendislik ve Müşavirlik Hizmetleri Kuruluşu:** Toplam sermaye 20 milyon 700 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 7 milyon 645 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 36,93.

— **1 Plâstik Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 9 milyon 67 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 3 milyon 841 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 38,93.

— **3 Çimento ve Çimentodan Gereçler Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 150 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 43 milyon 692 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 32,46.

— **1 Cam Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 150 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 30 milyon lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 20.

— **2 Demir - Çelik ve Demirden Başka Metaller Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 109 milyon 550 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 50 milyon 962 bin lira. Ya-

bancı sermaye oranı: yüzde 25,54.

— **4 Madenî Eşya Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 22 milyon 435 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 9 milyon 3 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 43,73.

— **8 Makina İmalât Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 193 milyon 281 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 71 milyon 633 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 17,06.

— **2 Tarım Âlet ve Makinaları Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 100 milyon 309 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 26 milyon 727 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 20,65.

— **20 Elektronik Sanayii ve Elektrik Araç ve Gereçleri Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 462 milyon 54 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 228 milyon 155 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 49,29.

— **1 Yapı Malzemesi Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 12 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 600 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 5.

— **2 Ambalâj Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 5 milyon 673 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 2 milyon 718 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 47,92.

— **6 Taşıt Araçları İmal ve Onarım Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 674 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 292 milyon 490 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 43,40.

— **2 Tarım Sanayii Kuruluşu:** Toplam sermaye 9 milyon lira. Yabancı sermaye katılma payı 3 milyon 820 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 42,44.

— **2 Bankacılık Hizmetleri Kuruluşu:** Toplam sermaye 203 milyon 275 bin lira. Yabancı sermaye katılma payı 24 milyon 834 bin lira. Yabancı sermaye oranı: yüzde 12,21.

Öte yandan, yabancı şirketler royalty,teknik hizmet ücretleri, patent, marka vb. yollarıyle, **yukarıdaki sermaye** rakamlarında gözükmeyen bir «çengel atma» metodu izlemektedirler. Hindistan'da yabancı sermayenin çengel atma metodunu inceleyen Hamza Alavî, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Hindistan'da yeni sömürgecilik sızmasının asıl özelliği, ne direkt yatırımların arttırılması, ne de yabancı tekellerin şube ve filiyallerinin yayılmasıdır. Devrimizin ayırıcı özelliği, yabancı sermayenin Hintli büyük iş çevreleri ile olan işbirliğinin aldığı biçimdir. Bu gelişmenin genişliğini değerlendirebiimek için, bu faaliyetlerin en kârlı kısmının emperyalist ülkede imal edilen 'ara' mallar için bir piyasa yaratmak ve royaltyler, teknik hizmetler ücreti, patent, marka ve saire bedelleri olarak emperyalist ülke yönünden muntazam bir tediye akışı sağlamaktan ibaret bulunduğunu iyice anlamak gerekir.»

«Bu takdirde, sermayenin küçük bir miktarına sahip olan yabancı çıkara oranla Hintiilerin çıkarları daha **üstün** durumdadır. Yabancı sermayeye pay, muhtemelen makina ve teknik hizmetler karşılığında verilmiştir. Gerçekten bu hal şekli teknik yardım anlaşmasının devamı sayılabilir. Böylece, yabancı tekel, Hint pazarına bir kapı açmak avantajını sağlamaktadır. Bu sayede yabancı şirket, teknik yardım ve malzeme veren müteahhit rolüne girmekte ve bu tip ortaklıklar peşinde koşan rakip firmalara oranla daha avantajlı bir duruma geçmektedir».

«Yukarıdaki **üstün** sözü, sadece hisse senetlerinin dağılımı için doğrudur. Şartlar dikkate alınırsa, Hint şirketinin varlığı tehlikeye girmektedir. Çünkü bu şirketin varlığı, patentler, yedek parça, malzeme ve teknik yardımlar konusunda yabancı tekelle yapılmış olan anlaşmanın yenilenmesine bağlıdır.»

«Yabancı hissedarların, sermayenin bir kısmını ellerinde tutmalarının nedeni, çok az olan temettüler değildir. Fakat şirkete ortak olmak, genellikle, anlaşma gereğince yabancı tekele, çıkarlarına gözkulak olacak bir müdür tâyin etme olanağını getirmektedir.»

«Hint şirketlerine bu küçük ölçüde katılmalar, ülkenin yüksek malî çevreleriyle sağlam bağlar kurmak olanağını da sağlamaktadır.»[592]

Görülüyor ki, yabancı sermaye, istatistiklerde verilen miktarla ilgili rakamları aşan bir ağırlık taşımaktadır. Küçük ortaklıklar sayesinde, teknik bilgi, hammadde, yedek parça, makina ve malzeme sağlama tekelini eline geçirmektedir. Hattâ birçok halde yüzde yüz yerli sermaye ile kurulmuş şirketler dahi, yabancı sermaye egemenliğinde bulunmaktadır. Meselâ Türkiye'de oto-montaj sanayiindeki firmaların çoğu yüzde yüz yerli sermayeli kuruluşlardır. Ama bunlar, yabancı firmaların bir cins Türkiye şubeleridir. Demek ki, istatistiklerde, gelen yabancı sermaye miktarı az gözükmekte, fakat yabancı şirket «müteahhitlik tekeli» yoluyla önemli kazançlar sağlamakta ve pek az hisseye sahip olduğu, hattâ hiçbir hisseye sahip olmadığı halde, yerli şirketi tamamen kontrolü altında tutmaktadır.

Türkiye'de yabancı sermayenin pek az iştiraki bulunan birçok sanayi firması, yabancı tekellerin markaları, patentleri ve teknik işbirliği ile çalışmaktadır. Yabancı şirket, bu sayede, teknik hizmet, malzeme, makina, hammadde vb. satma tekelini sağlamaktadır. Hattâ yüzde yüz yerli sermayeli firmalar dahi çeşitli patent anlaşmalarıyla yabancı tekellere bağlanmışlardır.

Yerli müteşebbisler, bu bağımlı durumdan şikâyetçi değillerdir. Aksine, yabancı sermayenin teknik işbirliği, onlara ürktükleri sanayi alanına girmek olanağını getirmektedir. Bu nedenle, yabancı sermaye, özel sanayiin gelişmesinde istatistiklerde görülenin çok üstünde, önemli bir rol oynamıştır. Şüphesiz birtakım alanlarda, yabancı sermayenin gelişi, onunla ortaklık kuramayan yerli teşebbüslerin tasfiyesine yol açmıştır. Meselâ ilâç sanayiinde bu durum görülmüş ve bazı yerli firmalar tasfiye olunmuştur. Bazı alanlarda yabancı sermayenin varlığının, yerli sermayenin o alana girmesini engellediği ileri sürülebilir. Fakat birçok alanda, yabancı sermaye, yerli müteşebbisler

tarafından ısrarla araştırılmaktadır. «Millî» sanayici - yabancı tekeller çatışması yok gibidir. Yerli sanayici - yabancı tekel işbirliği çok daha yaygındır.*

Mekanizma şöyle işlemektedir: Kalkınma Planı gereğince, «sanayicilik» itibardadır. Devlet, yüksek gümrükler, ithal yasaklamaları, geniş krediler ve bir sürü muafiyetler ile sanayici olmayı cazip hale getirmiştir. Ama sanayicilik, en ilkel biçimde de olsa, az çok teknik bilgi ve organizasyonu gerektirmektedir. Çimento ve şeker sanayiindeki karma teşebbüslerde devletin oynadığı rolü burada bir ölçüde yabancı sermaye yüklenmektedir. Üstelik, bu sanayiin mamullerini satmak, yabancı şirket mümessilliği ve ithalâtçılık kadar kârlı bir iştir. Bu nedenledir ki, yabancı firma mümessili tüccarlar, temsil ettikleri firmalarla birlikte ya da tek başlarına «sanayi» teşebbüsleri kurmak ve sonra bu teşebbüslerin genel satıcılığını ele geçirmek yolunda çaba göstermişlerdir. Meselâ Yalman ailesinin Tat-

* 1968 Türkiye Sanayi Kongresi'ne sunulan yabancı sermaye tebliği, özel sanayiin yabancı sermaye karşısındaki tutumunu belirtmek bakımından anlamlıdır. «Tatbikatı yaşayanların mütalâalarına dayandığı» ileri sürülen görüşler şöyledir :

«— Yabancı sermaye, çoğu zaman yatırım yapılmamış kârlı yeni iş kollarına yatırım yapmakta, başka bir ifade ile memlekette şiddetle ihtiyaç duyulan kıymet istihsaline yönelmekte ve böylece Türk müteşebbislerine yol gösterici rol oynamaktadır.

— Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, genel olarak hissenin ekseriyetini elinde bulundurmak üzere, Türk ortaklarla müştereken yatırım yapmakta ve dolayısıyle yabancı bilgi, görgü ve idari kabiliyeti Türk müteşebbislere aşılamaktadır.

— Her zaman bir bedel ödenerek Türk sanayiinin ve ekonomisinin hizmetine temini mümkün olmayan teknik bilgi ancak yabancı sermaye ile birlikte yurda gelmektedir.

— Yabancı sermaye ile kurulan işletmeler, oldukça yüksek nisbetlerde teknik eleman, kalifiye işçi ve düz işçi istihdam etmekte, memlekete ayrıca vasıflı eleman yetiştirilmesine (dış memleketlere eğitime göndermek, özel kurslara tâbi tutmak suretiyle ve yetişkin yabancı uzman yanında iş başında bilfiil eğitilmek yoluyla) yararlı olmaktadır» (*Türkiye Sanayi Kongresi Tebliğleri*, 1968. *Türkiye'de Sınai Yatırımlarda Yabancı Sermaye*, s. 78).

ko Şirketini ele alalım. Firma, Good-Year lâstiklerinin eski ithalâtçısıdır. Şimdi Türkiye'de Good-Year lâstik fabrikası kurulmuştur. Tatko bu fabrikanın ortağı, fakat aynı zamanda İstanbul ve Trakya bölgesi genel bayiidir. Vehbi Koç, U.S. Royal Lâstikleri A.Ş.,nin (yeni adıyla Uniroyal) ortağıdır. Fakat aynı zamanda Koç'a ait Royal Lâstikleri Tevzi A.Ş. fabrika mamullerinin Türkiye genel distribütörüdür. Tatko, Chrysler firmasına ait Dodge otomobil ve kamyonlarının ithalâtçısıdır. Chrysler, Türkiye'de bir montaj fabrikası kurmuştur. Tatko, ortaklar arasındadır, fakat aynı zamanda Dodge'nin bayiidir. Ruşensad, Fargo ithalâtçısıdır, Chrysler fabrikasına ortak olarak sanayiciliğe yükselmiş, fakat aynı zamanda Fargo bayiliğini elinde tutmuştur. Çiftçiler, Desoto ithalâtçılığından sanayiciliğe ve bayiliğe adım atmışlardır. Şimdi bu üç eski yabancı firma mümessili, yüzde 60'ı yabancı tekele ait Chrysler otomobil sanayiin yüzde 40 hissesine sahiptir. Her birinin payı yüzde 13,33'tür. Çiftçiler aynı zamanda gerçek hiçbir imalât faaliyetinde bulunmadığı halde, Türkiye'de Wolksvagen imalâtçısı gözükmektedir. Karayolu taşıtları imalât sektöründe birçok firma yerli kuruluşlardır. Fakat dışardakl ana firmaya sıkı sıkıya bağlıdır. Meselâ Ankara'da koyunculuk yapan Hacı Bey'in oğlu olan Tevfik Ercan, Ticaret Okulu'nu bitirip Avrupa'da eğitimini tamamladıktan sonra acentalıklar almış ve M.A.N. kamyon ve otobüslerinin Türkiye mümessili olmuştur. Ercan ailesi bugün M.A.N. kamyon ve otobüsleri imalâtçısı ve Türkiye distribütörüdür. Aile Peugeot mümessilliğini de almıştır. Ayrıca Metzeler (lâstik) ve Amerikan Motors Corporation mümessilidir. Çınar Oteli'ni de kuran Ercan'lardan Tevfik, Türk işadamlarının ön plandaki temsilcilerinden biridir.

Rusya Türklerinden Mengerler, Mercedes acentasıdır. Amerikan gazozu satışlarında büyük başarı sağlayan Kadir Has ile birlikte Mengerler, «Otomarsan»ı kurarak Mercedes otobüsü imalâtçılığına başlamışlardır. Bu tip

sanayicilik o kadar kârlıdır ki, politikacıları giydiren ünlü bir terzi dahi, bir devlet bankasından sağladığı büyük kredilerin yardımıyla sanayiciliğe atılmış ve Magirus otobüslerinin imalâtçısı olmuştur. Ayrıca, K. H. Deutz marka kamyon ve traktör ile Renault minibüs, Land-Rover jeep, ünlü terzinin imalât alanına girmektedir.

Sıtkı Koçman ve Melih Özkanat, lövantanlerle birlikte B.M.C. montaj sanayiini kurmuştur. Genoto'nun hissedarı Arif Alp,* Bedford kamyonları imalâtçısıdır. Rus kamyonu U.A.Z. dahi Türkiye'de «imal» edilmektedir.**

---

* Bedford imaline başlamadan önce, Arif Alp, Devlet Planlama Teşkilâtı'na gönderdiği bir özeleştiride montaj sanayiini şiddetle kınamaktadır :

«Hâlen montaj sanayii kolunda dört firma faaliyet hâlinde, diğerleri kuruluş durumundadır. Kanaatimce bu dört firmayı mütegallibe olarak tavsif caizdir. Zira Hükümeti yanıltarak bu yolda tesis ettikleri monopol sayesinde elde ettikleri dövizler ile bu memleketin en cefakâr evlâtları olan şoförleri insafsızca istismar etmektedirler. Satış fiyatlarını şişirerek beher kamyonda takriben ellişer bin lira gibi fahiş bir kazanç temin ettikleri düşünülecek olursa, bu harekete başka bir mânâ verilemez. Öteden beri şoför mahalli ve karoseri imalâtı ile meşgul olan iki yüz kadar imalâthanenin işlerini ellerinden alarak, bu sanayi kolunda çalışan birçok vatandaşı işsiz bırakmaktadırlar.»

İmalâtta bunların «henüz hiçbirisi yüzde 10 nisbeti bile geçmemiş durumdadırlar.»

«Döviz tasarrufu şöyle dursun, bilâkis döviz israfına yol açılmıştır.»

«Rekabet ortadan kaldırıldığı için, evvelce 60 bin TL.na satılan kamyonlar, fabrikalarında bir artış yapılmadığı halde 130 bin TL.'na kadar yükselmiş ve bir kısım vatandaşların mağduriyetine yol açmıştır.»

«Montaj fabrikaları, daha doğrusu binaları, tesis ve malzemeleri için lüzumsuz yere milyonlar harcanmıştır» (*Yön*, sayı 134).

** Sivrilmiş sanayicilerin yabancı firma bağlantıları ve ithalâtçılığından kurtulamadığı konusunda bir başka örnek verelim. Kemal Has, Adanalı Nuri Ağa'nın iki oğlundan biridir. Kadir Has, Mercedes Montojcılığına ve Kemal Has, Coca - Cola'cılığa yönelmiştir. 28 Ekim 1965 tarihli Hürrriyet Gazetesi, «33 yaşında Coca - Cola kralı» başlığı altında bu sanayiciyi şöyle tanıtmaktadır: «Coca-Cola'nın sahibi 33 yaşında evli ve iki ço-

Cihat İren, yöneticisi bulunduğu Amerikan lâstik şirketiyle ilgili olarak yerli - yabancı ortaklık mekanizmasının nasıl işlediğini açıklamaktadır: X firmasının mümessili ve Türkiye'deki distribütörü, uzun yıllardır temsil ettiği şirkete ortak bir fabrika kurmak teklifinde bulunmaktadır. Distribütör, «hem verimli bir sınaî işletme kurmak ve hem de bu suretle X firmasının 'know-how'ından yararlanmak istemektedir.» Ama X firması Türkiye'de bir fabrika kurmaya niyetli değildir. X hayır demekte, distribütör ise sık sık teklifini tekrarlamaktadır. «Zamanla Türkiye'de pazar genişlemiş, ithalât zorlukları, kurulan sınaî teşebbüslere çok kârlı monopoller sağlamış»tır. X yine isteksizdir. Fakat 1958 yılında bir Avrupa lâstik firmasının harekete geçmesi üzerine fikrini değiştirip Türkiye'de fabrika kurmaya razı olmuştur. X'i harekete geçiren neden, Türk pazarını Avrupa firmasına kaptırma endişesidir.

Yatırımla ilgili bütün etüdleri X firması yapmış ve Millî Birlik Yönetimi zamanında Bakanlar Kurulu'ndan gerekli müsaadeyi almıştır. X firması, yatırımın finansmanı için Amerika'nın Türkiye'deki Türk lirası fonlarının kullanılmasını planlamıştır. Aynı iş kolundaki üçüncü bir firma da, bu yola gitmiştir.

X firması, müsaadeyi aldıktan sonra, kurulacak şirket için, mümessilin dışında yeterli ortaklar aramaya başlamıştır. «Müzakereye girişilen sermayedarlardan A, fabrikanın inşaatı kendisine ihale edildiği takdirde şirkete iştirak etmeyi kabul etmekte; B, C, D, kendilerine münhasır bayilik (distribütörlük) hakkı tanınmasını şart koşmakta,

---

cuk babası Kemal Has'tır. Bir müddet önce fabrikanın yarı hissesini kardeşi Kadir Has'tan satın alınış ve fabrikanın yüzde 90'ına sahip olmuştur. Yüzde 10'u emekli general Behçet Türkmen'e (Menderes döneminde Millî Emniyet Başkanı —D.A.—) aittir. Kemal Has, lise mezunudur. Adanalı fabrikatör Nuri Has'ın iki oğlundan biridir. Babasının kurduğu Akbank'ta yüzde 35 hisseye sahiptir. Ayrıca Adana ve Hatay'da faaliyet gösteren 60 milyon lira değerindeki iki mensucat fabrikasının yüzde 25 hissesine sahiptir. Bütün bunlardan başka Kemal Has, otomobil, traktör ve lâstik ithalâtçılığı yapmaktadır.»

E şirketin malî muamelelerinde imtiyaz ve rüçhan istemektedir.»

Türk sermayedarlarla müzakere yedi ay sürmüştür. «Gecikme, yeni bir müzakere metodunun aranmasına âmil olmuş, X firması Türk işadamlarını tanıyan ve onların zihniyetini bilen bir Türk'e sermayenin temini vazifesini vermiştir. Bu metod verimli olmuş ve üç hafta zarfında subcription tamamlanarak şirket kurulmuştur.»[593] Görüldüğü gibi sanayiciliğe heveslenen yerli sermayedarların çoğu, daha çok işin ticaretiyle ilgilidir. Sanayici şirkete «çengel» atarak bayilik ele geçirmeye çalışmaktadır.

Diğer sanayi alanlarında, yüzde yüz yerli sermaye ile de kurulsa, dünya çapındaki firmaların teknik işbirliği ve markası aranmaktadır. Bu nedenle, Amerikan ve Avrupa mağazalarında görülen Omo, Palmolive, Coca-Cola, Pepsi-Cola, Oralet, Colgate, Kolynos, İpana, Parker, Sheaffer vb. gibi deterjan, gazoz, tuvalet malzemesi, mürekkep, dolmakalem Türkiye'de «sanayicilerimiz» tarafından imal edilmeye başlanmıştır. Batı ilâç firmalarının hemen hemen bütün müstahzarları Türkiye'de yapılmaktadır. Yabancı patenti ile şarap, yabancı patenti ile yatak imaline gidilmektedir. Yerli müteşebbisler Cola sanayiinden sonra ünlü yabancı bira firmalarıyle birlikte bira imaline yönelmişlerdir.* Mensucat Santral, Bozkurt gibi büyük ve yerleşmiş tekstil firmaları dahi, çok yüksek ücretlerle yabancı teknik yöneticiler ve uzmanlar kullanmaktadır.

---

* Yabancı patent ve marka istilâsını Doç. Dr. Ali Salt Yüksel, şu düşündürücü sözlerle belirtmektedir: «Başkalarından kiralanan teknik bilgiyle körpe sanayilerini kurma durumunda bulunan azgelişmiş ülkelerin ortak görünüşlerinden biri de, sanayi mamullerindeki yabancı lisans etiketlerinin bolluğudur. Bugün bizde de diş macunu ambalâjından, meşrubat şişesine, yahut banyo otomatına kadar pek çok mamulün üzerinde, hangi yabancı firmanın lisansı ile imal edildiğini gösteren ibarelere rastlanır. Günlük hayatta bu kadar sık görülüşü —aslında ihtisas bilgisi sayılması gereken— patent ve lisan sorunlarıyle ilgili temel bilgileri azgelişmiş ülkelerde genel kültür konuları arasına sokmuş gibidir» *(Türk Sanayii ve Yabancı Patent Hakları Oyunu*, «Milliyet» gazetesi, 6 Temmuz 1968).

Yabancı sermaye müsaadelerine şöyle bir göz atmak, yerli sanayiin arkasında yatan yabancı tekeller hakkında bir fikir vermeye yetecektir:

— DYO ve Sadolin Sentetik Selülozik Boya ve Vernik Fabrikaları: Durmuş Yaşar ve Oğulları, Sadolin Holmblad Ltd. Copenhag firması ile anlaşarak işe başlamışlardır. Yabancı firma, teknik bilgisine karşılık, gayri maddî hak olarak 140 bin lirayla teşebbüse katılmıştır. Kinox ve Sadolux markasını devretmiştir. 1957'de yüzde 4 royalty karşılığı Sadolin markasını almıştır. Durmuş Yaşar ve Oğulları, boya işinin yanı sıra Tuborg firmasıyle birlikte bira imaline yönelmiştir.

— Ytong Sanayii A.O.: Yerli müteşebbisler, pek az sermaye getiren İsveç'in Ytong International Aktiebolag firması ile anlaşmışlardır. Ytong denilen inşaat malzemesinin imali için İsveç firmasına yüzde 3 lisans ücreti tanınmıştır.

— Marley-Çifteler Ticaret Ltd. Şti.: Şirket, yer döşemeleri imali için, 10 yıl süreli yüzde 3 royalty üzerinden The Marley Time (Holding) Co. Ltd. ile anlaşmıştır.

— Kavel: Kablo ve elektrik malzemesi imal eden şirkete, Siemens patent vaz'etmiştlr. Yabancı şirkete ilk iki yıl satıştan yüzde 2, sonra yüzde 1 ödenmesi kararlaştırılmıştır.

— Verdi: 1955'te yerli sermayenin 4,6 milyon lira koymasıyle kurulan bu jeep montaj şirketine, Kaiser'in Jeep Şirketi 1,4 milyon lirayla katılmıştır. Yabancı sermayenin 172 bin lirası makina, malzeme biçiminde aynî sermayedir. Sermayenin 700 bin lirası, planlama, mühendislik, patent vb. gibi teknik hizmetlerle ilgilidir.

— Berec: Bu pil fabrikası, The Ever Ready Co. Ltd. ile satış üzerinden yüzde 5 royalty ödemek üzere anlaşmıştır.

— Bayraklı Boya ve Vernik Sanayii: Vernis Claessens Şirketi yüzde 5 patent ile bağlanmıştır.

— Skrip ve Sheaffer: Mürekkep imali İçin Koç Ticaret T.A.Ş., yabancı firma ile teknik yardım karşılığı gayr-i

sâfi satış hâsılatı üzerinden yüzde 5 vermek üzere anlaşmıştır.

— Vinylex : Yer döşemeleri imal eden bu firma, İtalyan Monsanto Chemical'ın teknik yardım ve aynî kredileri ile vücut bulmuştur.

— Merbolit : Sunî mermer imal eden bu firma, Belersa (isviçre) firmasının 640 bin lira aynî sermaye ile katılmasıyle doğmuştur. Yabancı firmaya satıştan yüzde 5 patent hakkı tanınmıştır.

— Kaleflex Yer Döşemeleri Sanayii A.Ş. : Yer döşemeleri alanında hızlı bir gelişme gösteren yerli bir şirkettir. Çanakkale Seramik Fabrikaları yöneticisi İbrahim Bodur'un öncülüğü ile kurulmuştur. Kurucuları, Çanakkale Seramik, Sınaî Kalkınma Bankası, İbrahim Bodur, Hayri Domaniç ve Yüksek Mühendis Hüseyin Süt'tür. Müteşebbisler, Ingiliz Dunlop Semtex Limited Şirketi ile teknik yardım ve royalty mukavelesi imzalamışlar ve yine İngiliz Francis Shaw and Co. firmasından 168.500 sterlin tutan komple tesis, makina ve teçhizat sipariş etmişlerdir. Kaleflex imali için gerekli hammaddenin hemen hepsi, Türkiye'de henüz gerçek bir kimya sanayii mevcut olmadığından dışarıdan ithal edilmektedir. Şirket yerlidir, fakat tamamen yabancı firmalara bağlıdır. Yabancı firmalar, sermaye ortaklığına gitmeden, malzeme, teknik bilgi ve hammadde «müteahhitliği» ile yüksek kazançlar sağlamaktadır.

— Sifaş : Özel sanayiin en başarılı teşebbüslerinden biri sayılan bu naylon ipliği fabrikası, sunî elyaf ithalâtçısı Sifaş Ticaret Şirketi'nin teşebbüsü ile kurulmuştur. Bu işte uzman Zimmer firması, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na göre ortak alınmıştır. 1965'te sermaye arttırılmış, tesisler genişletilmiş ve bu sefer Zimmer'in yanı sıra, gerekli hammaddenin sağlayıcısı Badische Annilin und Soda Fabrik de ortak edilmiştir. Dünya Bankası'na bağlı Milletlerarası Finansman Kurumu (IFC) da ortaklar arasına girmiştir.

— Aynı alanda Hacı Ömer Holding'in Akbank ve Sı-

naî Kalkınma Bankası ile birlikte kurduğu tesis, Imperial Chemical tekelinin 1 milyon dolar ücretli patentine dayanmaktadır.

Yabancı sermaye, en fazla gelişmiş tekstil alanında dahi araştırılmaktadır. Dikiş ipliği imali, merserize ince iplik ve ağ iplikleri, döşemelik kumaş, lâstikli kumaş, tül perde, branda, yelken bezi, keten kumaş vb. konularında yerli firmalar, yabancı firmalarla ortaklık hâlinde, Yabancı Sermaye Komitesi'nden müsaade almışlardır. Geleneksel yağ ve sabun sanayiinde yabancı ortaklıklar peşinde koşulmaktadır. Turyağ Türkiye Yağ ve Mamûlâtı A.O., İngiliz Eastova Ltd. ile ve Paksoy Ltd., Roger F. Dunn, Frank St. Hilaire ile ortaklık müsaadesi elde etmişlerdir. Vehbi Koç'un Tat konserve fabrikası gibi kuruluşlar dahi, sırf dış pazarlama olanağı sağlayabilmek için, yabancı gıda sanayii tröstlerinin teknik ve ticarî himayesine sığınmaktadırlar. Turizm alanında da, yabancı turist sağlayabilmek için, aynı yola gidilmektedir.

Yabancı sermayeye ihtiyaç göstermeyeceği düşünülebilecek bir sürü alanda yabancı sermaye müsaadesi alınmıştır: Kundura çivisi, kabara, vidalı çivi, civata, vidasomun, boncuk, tutkal vb. alanlarında yerli müteşebbisler yabancılarla aniaşmış ve gerekli müsaadeyi elde etmişlerdir. Bunlardan 1954 yılında müsaade alıp şimdiye kadar yatırım yapmayan 40 kadarının müsaadesi, daha yeni iptal edilmiştir.

İmalâta yönelen yerli müteşebbis, birçok halde, teşebbüs ister gerçekleştirilsin, ister gerçekleştirilmesin hemen yabancı bir ortak aramaktadır. Dolmakalem fabrikası mı? Yerli müteşebbis Jorj D. Papajorjiyu'dur. Amerikalı William Drozin ile birlikte 58'er bin lira koyarak sahneye çıkmışlardır. Fırça fabrikası mı? Halim Cecan, Dr. Zekî Torgay, Yosif Kürükoğlu, Besime Cecan 100 bin lira koyarak, Friedrich Beck Pinsel Fabrik'i teknik yardımı karşılığı 50 bin lirayla ortak etmişlerdir. Traş bıçağı mı? Perma Sharp Ltd., makina ve malzeme karşılığı sermayenin yarısını paylaşacaktır. Poşet kibrit mi? Universal Match

Corporation, Garanti Bankası Ile birlikte boy gösterecektir. Güneş gözlüğü mü? Hans Ortner'in aynî sermayesi ve patenti araştırılacaktır. Duralit mi? isviçre firması, aynî sermaye ile gelecektir. DDT mi? Michigan Chemical Corporation mümessili Muhtar Demoko, ana şirketi çağıracaktır. Ambalaj ve çimento torbası imali mi? Bir sürü yabancı ortaklar ortaya çıkacaktır. Bu konuda birkaç örnek daha vermek yararlı olacaktır :

— Kimya Derman Sanayii Ltd. Şti. : Sami Salti, Albert Bilen, Lul Psalti, Salamon Ovadya, Alman Persil Gesellschaft ile sanayide kullanılan yabancı maddeler imali için anlaşmışlardır. Alman şirketi, 232 bin aynî, 267 bin nakdî sermaye ve yüzde 5 patent ile katılmaktadır. Şirketin sermayesi 1965'te 3 milyona yükseltilmiştir. ve başka bir yabancı firma daha ortak edilmiştir. 1967'de Kimya Derman unvanına «Türk» kelimesi eklenmesi için müracaatta bulunulmuştur.

— Albert N. Arditi, Sandoz S. ile ziraî mücadele ilâçları imali için birleşmiştir. Yabancı şirkete, patent, formül, marka ve alâmeti farika karşılığı satıştan yüzde 5 tanınmıştır.

— «Melodi Record» Gramafon Fabrikaları Kayıhan Çağlayan, Jak Grünberg halefi Hügo ve Leon Grünberg, N. V. Philips Gloelampen Fabriken ile plak fabrikası tevsli için anlaşmışlardır.

— Birleşik Alman İlâç Fabrikaları Türk Ltd. : Ünlü Alman ilâç firmalarının yerli müteşebbislerlnden Rıza Dervlş, Feridun Frik, Alfred Paluk ile kurdukları bir ortaklıktır. Feridun Frik, hissesini Bayer'e devretmiştir.

— Agro - Merck Ltd : E. Merck A. G. firması ile yerli müteşebbis Alfred Paluka ve şeriklerinin haşerat öldürücü llâçlar için kurdukları bir ortaklıktır.

— Böhler Sert Maden Takım Sanayii ve Ticaret A.Ş. : Cevdet Aroymak, Viktor Bali, Dr. Karl Frank, Hayri Haseki, Aram Rüstem, Sedat Uygutürk, Hikmet Aroymak gibi yerli sermayedarların Avusturya Gebr. Böhler und Co. A. G. ile kurdukları bir ortaklıktır.

Tüketim malları imalinden ara mallara ve makina imaline kayıldıkça, genellikle imalât geniş ölçüde ithalâta dayanmakla birlikte, yabancı firmalara olan ihtiyaç artmaktadır. Elektrik motörleri, çelik tüp kazan, cam pamuğu, elektrik sayaçları, elektrik malzemesi vb. imalâtına yönelen özel müteşebbisler, arkalarını bir yabancı firmaya dayamaktadırlar. Büyük yatırıma ihtiyaç gösteren alanlarda yabancı sermaye - yerli müteşebbis ortaklığına devlet teşebbüsleri de katılmaktadır.* Nitekim Fiat otomobili imalinde, Fiat ve Koç Holding'in yanı sıra Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu da ortak edilmiştir. Ordu Yardımlaşma Kurumu, Sınaî Kalkınma Bankası, İş Bankası, Akbank gibi büyük kuruluşlar, ortaklıklara katılarak, yerli - yabancı müteşebbis işbirliğinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu işbirliğinin gelişmesinde dil bilen mühendislerimizin payı da unutulmamalıdır. Birçok

* Yabancı tekeller, resmî politika özel teşebbüsçülük olmakla birlikte, devlet teşebbüsleriyle ortaklığa gitmektedir. Bunda, genellikle, devlete makina, malzeme ve hammadde satma isteği ya da devletin başlıca alıcı oluşu rol oynamaktadır. Meselâ Türk —Kablo A.O. yüzde 72'si yabancı sermayeye ait olan bir yabancı sermaye— Etibank ortaklığıdır. İmalâtı geniş çapta hammadde ithaline dayalı bulunan şirket, dışarda bağlı bulunduğu gruplardan yüksek fiyatla hammadde ithal etmek ve Etibank'a yüksek fiyatla mamul satmak çabasındadır. Ton kablonun hammaddesi için 468 dolar transfer etmektedir. Oysa mamulün ambalâjlı olarak İzmit'e teslim fiyatı 460 dolardır Şirketin ton başına 100 dolar transferabl kârı da eklenirse, şirketin kurulmasıyle ton başına döviz gideri 460 dolardan 568 dolara yükselmektedir! Şirket, dışarıdan 158 milyon liraya sağlanması mümkün kablo siparişi için Etibank'tan 225 milyon lira talep etmiştir. Antalya'daki Elektrometalürji Sanayii (ferrokrom tesisleri), Etibank'ın 18 milyon, bir Fransız grubunun 12 milyon lira iştirakiyle kurulmuş bir şirkettir. Şirketin kurulmasında, Etibank'ın muhalefetine rağmen, Fransız grubunun devamlı siyasi baskısı rol oynamıştır. Tesisler 70 milyon liraya mal olmuştur. Devamlı zarar eden şirket, Etibank'tan aldığı 70 milyon lira krediyi tüketmektedir. Fransız ortak, zararı karşılamaktan kaçınmaktadır (Etibank eski Genel Müdürü Tahsin Yalabık'ın Danıştay dâva dilekçesinden). PTT ile ortak bir telekomünikasyon sanayii kurulması, bu alandaki dev tekellerin

mühendis, teknik bilgileri dolayısıyle yabancı firma mümessilliklerine ve oradan ortak imalâtçılığa atlamışlar, ya da yerli - yabancı sermaye işbirliğinde aracılık etmişlerdir. Amerikalı Robert W. Kerwin'in sözleriyle, «Devlet teşebbüslerinde yetişen birkaç mühendis özel endüstrilerde iş buldular, eğitimlerini dış memleketlerde yapan bazıları da ticarî alana girdiler, yabancı dil ve teknik konulardaki bilgileri, Türk fabrikalarına satmak üzere, makina imalâtında faydalı oluyordu.»[594] Böylece geniş devlet desteği, Amerikan yardımları ve yabancı sermayenin teknik işbirliği ile, yabancı firma mümessilliği ve ithalâtçılığından «sanayiciliğe» doğru bir kayış başlamıştır. «Üçüncü sektör» diye anılan ve Türkiye'de en yüksek gelir ver-

---

şiddetli mücadelesine yol açmıştır. Ortaklık tek alıcı PTT'ye büyük ölçüde makina, malzeme ve hammadde satma olanağını getirmektedir. Mannesmann-Sümerbank Boru Endüstrisi T.A.Ş.'nin 35 milyon liralık sermayesinin 20 milyon lirası Alman şirketine, 15 milyonu Sümerbank'a ait olan bir ortaklıktır. Şirket geniş ölçüde Almanya'dan ithal edilen hammaddeye dayanmaktadır. Fabrika giderlerinin yüzde 70'ini hammadde ve teçhizat harcamaları teşkil etmektedir. Giderlerde işçi ücretlerinin payı yüzde 10'dur (Wolfgang Friedmann, *Karma Ekonomide İktisadî Devlet Teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1965, s. 127).

Üçüncü Beş Yıllık Planda, Kamu İktisadî Kuruluşlarına yerli ve yabancı sermaye ortaklığı resmi bir politika olarak benimsenmiştir. CHP lideri Ecevit, 1973 yılı Bütçe konuşmasında, bu politikayı şu sözlerle eleştirmiştir:

«Kamu İktisadî Kuruluşları, devletin en etkin ekonomik ve sosyal politika araçlarıdır. Hele yabancıların bu kuruluşlara ortak edilmesiyle, yabancı sermaye, dolaylı olarak yabancı devletler, Türk Devletinin ve ekonomisinin en önemli ekonomik, sosyal politika, hattâ savunma politikası araçlarının kullanılışında söz sahibi olacaklar, demektir.

Biz buna yalnız işletmecilik açısından değil, milliyetçilik açısından da, devletin güvenliği ve bağımsızlığı açısından da karşıyız.»

Ne var ki, özel kesim büyük yatırımlara yöneldiği ölçüde, yabancı sermaye —devlet kesimi— özel kesim ortak girişimleri artan ölçüde yaygınlaşmaktadır.

gisi ödeyen Vehbi Koç, bu yeni sanayici tipinin Türkive'de başta gelen örneğidir.

ÖRNEK OLAY : KOÇ HOLDİNG

Vehbi Koç, ticaretten sanayiciliğe yönelişini şöyle anlatmaktadır: «Daha talebe iken iş hayatına atılmayı aklıma koymuştum. Kararımda ısrar ettim, aileme kabul ettirdim, okumayı bırakıp 1917'de küçük yaşta iş hayatına girdim. Işe önce bakkallıktan başladım, hırdavatçılığa geçtim, köselecilik yaptım. Arkasından inşaat malzemeleri işine girdim.»*

«Ankara Ford acentalığı, İstanbul Ford Acentası Ali Vefa Bey'e bağlı idi. İşi iyi gitmediği için Ford Şirketi Ankara'da yeni bir acenta aramaya karar vermiş. Bu münasebetle Ford Şirketi müfettişlerinden Muhittin Akçor Bey ile Ford'un bölge başmüfettişi Mr. Cent adında bir İngiliz, acenta aramak için Ankara'ya gelmişler. Bunu öğrenince derhal ilgilendim. Teşebbüse geçtim. Bu defa babam itiraz etti. Çünkü o devirde şoförler ve otomobil işiyle uğraşanlar, çoğunluk hovarda ve çapkın kimseler diye tanınırlardı. Hattâ o sırada Ankara'nın Chevrolet acentası Avni Bey hovardalığı, lüks ve eğlenceye düşkünlüğü ile bir hayli nam salmıştı. Babam benim de bu tarz bir hayatı benimseyeceğimi, parayı batıracağımı düşünerek otomobil işine girmemi kat'iyen istemedi. Uzun yalvarıp yakarmadan sonra gönlünü yaptım. Böylece, 1928 yılında Ankara Ford Acentalığı'nı aldım.»

«1937 yılında Vehbi Koç olarak devam eden firmam, Koç Ticaret T.A.Ş.'ne çevrildi ve Ford acentalığı bu şirkete devredildi.»

«Acentalığımızın başına iyi bir müdür bulmak şarttı.

---

* Amerika'nın ünlü Fortune dergisi, Koç'un bakkallıktan sonra, Ankara'da Meclis damının kiremitlerini sağlayarak ilk büyük işini gerçekleştirdiğini, sonra çeşitli inşaat malzemesi stokları yaptığını ve *Türkiye'nin en büyük inşaat malzemesi ithalâtçılarından biri olarak* o günlerde çalıştığını yazmaktadır.

Nihayet Ankara'da Burla Şirketi'nde otomobil ve parça işlerinde çalışan Bay Bernard Nahum ile tanıştım, anlaştık. Böylece 1944'te Bay Bernard Nahum, Koç Ticaret A.Ş. Otomobil Şubesi Müdürü oldu.

1945'te harp bitti. Oliver ve US Rubber ile temasa geçtik. Acentalıklarını aldık. Seneler geçtikçe de işlerimiz gelişti.»

Reşit Kâtipoğlu, «Ford Şirketi'nde çalışan Mr. Eric Armitage ile birlikte İstanbul Ford Acentası olan Motör Ltd. Şti.'ni satın alarak bize rakip oldular. Fakat sonra Kâtipoğlu, gerek malî bakımdan, gerekse ortağı ile işbirliği yapamadığı için 1949 yılında benimle birlikte iş yapmak için müracaatta bulundu. 1950 Mayıs ayında bu şirketin yüzde 80'ini bizim grup satın aldı.»

«İzmir'de Ford acentalığı Ege Petrol Şirketi'nde idi. Ford'un bu mıntıkanın satışlarından memnun olmadığını anladık ve İzmir Acentalığına talip olduk. Çok uğraştık ve nihayet Ford mümessilliğini alarak 1953 yılında Küçük Kardiçalı Han'da Egemak - Ege Makina ve Ticaret A.Ş.'ni kurduk.»

«1950 - 1952 arasında devam eden liberasyon 1953'te kalkıp kota sistemi ihdas edilince otomobil piyasasında yıllarca darlık devam etti.

Bay Bernard Nahum ile Türkiye'de bir otomobil montaj endüstrisinin kurulması gereğine kuvvetle inanıyorduk. Mr. Cooper'in yerine gelen Mr. Masset'e müracaat ettik ve fikrimizi söyledik. Müracaatımız çok müsait karşılandı. Ford Türkiye'ye uzmanlar göndererek etüdler yaptırdı. 1956'da Bernard Nahum ve Kenan Inal beylerle Amerika'ya giderek Hanri Ford II. ile tanıştık. Yıllarca süren sıkı bir takipten sonra, nihayet 1959 yılında Otosan'ı kurmaya muvaffak olduk.»[595] Koç, Otosan'da ilk yerli otomobil adıyla, birim başına 680 dolar ithalâta ihtiyaç gösteren Anadol'u imal etmeye başlamış ve Fiat - Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu ortaklığı ile daha geniş bir teşebbüse yönelmiştir.

Bu, Koç'un otomobil alanındaki hikâyesidir. Koç, bunun dışında birçok yabancı firmaların mümessilliğini yapmakta ve bu firmalarla, artan ölçüde, sanayi ortaklıkları kurmaya gitmektedir. Fakat Koç Holding'de ithalât, yabancı firma mümessilliği ve iç ticaret, sanayiden hâlâ ağır basmaktadır. Fortune dergisine göre, Koç 100 Avrupa ve Amerikan firmasını Türkiye'de temsil etmektedir.* Koç grubundan Ak - Yak Ticaret A.Ş. Mobiloil'in Ankara Bâyiliği'ni yapmaktadır.** Ankara Gaz Satış A.Ş. Mobilgaz ve âletleri satıcılığı ile uğraşmaktadır. Mobil'cilerin yönetim kuruluna katıldığı Aygaz ve Mobilgaz, çok kârlı bir ticaret alanı hâline gelen likit petrol gazı tevzi ve satışında

---

* Ünlü Fortune dergisi, Vehbi Koç'u Amerikan iş çevrelerine şöyle sunmaktadır: «Tanınmış Amerikan firmalarından şaşılacak kadar çoğu, meçhulümüz olan Türkiye'de 64'lük Vehbi Koç ile ortaklıklar tesis etmişlerdir. General Eelectric, Türkiye'de elektrik ampulü imali gayesiyle işbirliği yaptı ve hâlen Türkiye'de ampul piyasasının yüzde 80'ine hâkim bulunuyor. Ford, Türkiye'de kamyon montajı Burroughs da karbon kâğıdı ve daktilo şeridi imâli için kendisine lisans vermişlerdir.

Vehbi Koç, diğer taraftan US Rubber firmasının kurduğu bir lâstik fabrikasının İdare Meclisi Reisidir ve Mobil, Sheaffers dolmakalem ve Oliver Corporation ile münasebetleri vardır.»

«Koç İstanbul'un ana caddesi İstiklâl caddesi üzerinde bulunan bürosundan, Türkiye'nin en büyük özel teşebbüsünü, müşterek aktifi 33 milyon doları aşan 31 teşebbüsü ihtiva eden bir holding'i idare etmektedir. Koç'un firmalarında 5500 kişi çalışmakta ve bu firmalar çok çeşitli istihlâk malları ve sınai malzeme imal etmektedir. Bu müesseseler şu veya bu şekilde 100 Avrupa ve Amerikan firmasını Türkiye'de temsil etmektedirler.»

** Bu bilgiler, 1967 yılına ait bir kesit vermektedir. O tarihten beri Koç Holding hızla genişlemiştir. 1967 listesindeki bir kısım şirketler tasfiye edildiği halde, bağlı şirketler sayısı 1973 sonunda 56'ya çıkmıştır. O tarihten beri de artmakta devam etmektedir. Holding'e bağlı şirketlerindeki toplam sermayesi 1971'de 225 milyon lira iken, 1973 sonunda 485 milyon liraya çıkmıştır. 1973 kârı 103 milyon liradır. Bağlı şirketlerin öz kaynakları ise 2 milyar lirayı aşmaktadır. Bu çok hızlı büyümeye karşın, Koç Holding'in yukarıda belirtmek istediğimiz yapısı değişmeden kalmıştır.

faaliyet göstermektedir. Bursa Gaz Satış A.Ş. ve Mobilgaz - Mobil Petrol Gazları A.Ş. aynı alanda çalışmaktadır. Mobil satıcılığında Koç şirketleri önemli bir mevkie sahiptir. Büro Malzemeleri A.Ş., Sheaffers kalemleri, Royal yazı makinaları. Gestetner ofset baskı makinaları, Adrema adres makinaları, Pitney Bowes pul damga makinaları, Lindova Bolatör makinaları Türkiye umumî mümessilliğini yapmakta, çeşitli büro malzemelerinin ithalât ve dahilî ticaretiyle uğraşmaktadır. Egemak, Ford'un Ege bölgesi distribütörü ve Fiat traktörleri Türkiye Umumî Bayii'dir. Fennî ve Sıhhî Tesisat Ltd. Şti.'nin konusu, kalorifer, havalandırma, sıhhî tesisat ithalât ve ticaret işleridir. Fer Ticaret Ltd. Şti., inşaat malzemesi ithalât ve toptan satışı alanında bulunmaktadır. Haliç Antrepoculuk Ltd. Şti.'nin çalışma alanı, depolama, tahmil - tahliye, gümrükleme, nakliye işleri ve ithalâttır. Koç - Burroughs Ticaret A.Ş., elektronik ve mekanik Burrougsh muhasebe ve hesap makinaları ithalât, tesis ve bakımı yapmakta, aynı zamanda karbon kâğıtları, makina şeritleri, mürekkep ve diğer kırtasiye malzemesi imal etmektedir. Koç Ticaret A.Ş.'nin konusu, ithalât, ihracat ve yabancı firma bayilikleridir. Koçtaş Ticaret A.Ş. inşaat malzemesi, sıhhî tesisat, cam, demir toptan ve perakende ticaretiyle ilgilidir. Motör Ticaret A.Ş. Ford Istanbul, Trakya, Marmara ve Karadeniz bölgeleri distribütörlüğünü, Broderna Skoogs A.B. ve Expendite Ltd. firmalarının mümessilliğini, Arçelik triportör distribütörlüğünü yapmaktadır. Ormak A.Ş., Fiat Orta Anadolu Bölgesi distribütörüdür. Otokoç Ticaret A.Ş., Oliver International S.A. ve Fruehauf Corporation'un bütün Türkiye, Ford Motor Company'nin (ABD, Ingiltere ve Almanya) Orta Anadolu mümessilidir. Çalışma alanı otomobil, kamyon, treyler, ziraat âletleri ve yedek parça ithal ve satışıdır. Otosan ve Oto Yol, oto montaj şirketleridir. Porsuk Ticaret A.Ş. her nevi inşaat malzemesi, Ford, Oliver, U.S. Royal Bölge bayiliği; Arçelik, Türk Demir Döküm, General Electric mamullerinin, Thompson radyolarının satıcılığı, Mobiloil bölge satıcılığı, Aygaz bölge bayili-

ği ile ilgilidir. Royal Lâstikleri Tevzii A.Ş., Uniroyal lâstiklerinin Türkiye Umumî Distribütörüdür. Servis Turistik A. Ş.'nin konusu turistik müesseselerin ihtiyacı bulunan emtiayı ithal etmek, seyahat acentaları kurmak, serbest bölge ve liman rejimlerinin gerektirdiği ithalât ve transit muamelelerini yapmaktır. Simko Ticaret ve Sanayi A.Ş., Siemens Türkiye Umumî Acentasıdır. Elektrik konusu ile ilgili her türlü proje, tesisat ve montaj işleri elektrik makina ve âletleri ithalât ve imalâtı Simko'nun faaliyet alanına girmektedir. Simtel Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin alanı bilumum elektrik levazım âlet ve makinaları imalât, montaj, ithalât ve toptan ve perakende satışıdır. Standart Belde Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin faaliyet konusu, Ford ana bayiliği, belediye taahhütleri, imalât, Yale istif makinaları, sair mümessillikler ve ithalâttır. Tanker ve Transport ve Ticaret A.Ş. likit petrol gazının deniz nakliyesi ile ilgilenmektedir. Teknik Izolasyon A.Ş. ısı ve ses tecridi ile ilgili her cins teçhizat işlerini yürütmektedir. Toros Makina ve Ticaret A.Ş. Fiat'ın Güney ve Güney Doğu Illeri distribütörüdür. Otomobil, kamyon, otobüs ve bunların yedek aksamı ithalâtı ile uğraşmaktadır. Turistik İşletmeler A.Ş., Girgi Rusconi'nin müdürlüğünde Divan Oteli'ni işletmektedir. Beko Ticaret A.Ş., genellikle Koç grubu sınaî mamullerinin satıcılığı işini yürütmektedir. Beko Ticaret G. E. ampulleri, Türkay kibritleri, Arçelik ev âletleri, Türk Demir-Döküm Fabrikalarının fırın, ocak ve sobaları, Kavel kabloları umumî dlstribütörlüğünü yapmakta, ticarî ve sınaî soğukhava tesisleri, radyo montaj ve imalâtı lle ilgilenmektedir. Bürokur Ticaret A.Ş. her nevi çelik büro, hastane, kafeterya, ev eşyası, komple otel, motel, lokanta tefriş işleriyle uğraşmaktadır. Ünlü Türk işadamları ile Amerikan şirketini bir araya getiren Tam Sigorta ve Tam Hayat Sigorta şirketlerinde Koç grubu da bulunmaktadır. Koç Holding yabancı firmalarla ortaklık hâlinde turizm alanına da girmiştir.

Bunların çoğu, Koç Holding'in yabancı firmalarla Illşkiler kurarak yürüttüğü iç ve dış ticaret faaliyetleridir.

Ve ticarî faaliyet, Koç Holding'de bir hayli ağır basmaktadır. Bununla birlikte, bir yandan yaygın ticaret faaliyetini sürdürürken Koç grubu, genellikle yabancı firmalarla çeşitli biçimlerde işbirliği hâlinde sınaî faaliyetlerini arttırmaktadır. Elektrik ampulleri imal eden General Eiectric Türk A.O., 1946'dan sonraki yeni dönemde Koç'un iştirakiyle kurulan ilk yerli - yabancı sermaye ortaklıklarındandır. Yedi kişilik yönetim kurulunda dört yabancı temsilci yer almaktadır. Aynı yabancı şirketle Koç grubu, soğutucu üniteler ve elektrik motörleri imali için birleşmiştir. Yedi kişilik yönetim kurulunda Koç'un yanı sıra dört yabancı şirket temsilcisi bulunmaktadır. Pirelli ve U.S. Royal (Uniroyal) gibi rakip olması gereken iki büyük oto lâstiği tekelinin ortakları arasında Koç Holding yer almaktadır. Geniş çapta ticaretine giriştiği likit petrol gazı satışları için gerekli petrol gazı ve tüpleri imalâtına, Koç grubu, Gaz Âletleri A.Ş. ile ve yabancı firmaların desteğiyle başlamıştır. Türk Siemens Kablo ve Elektrik Sanayi A.Ş. Siemens'in Türkiye acentalığını elinde tutan Koç'un Siemens patenti ile giriştiği bir sanayi teşebbüsüdür. Cam yünü imal eden İzocam Ticaret ve Sanayi A.Ş., 900 bin liralık yüzde 15 aynî sermaye ile katılan Linzer Glass Pinperei A. G. ile Koç grubunun kurduğu bir sınaî teşekküldür. Beldesan Motörlü Vasıtalar Sanayii A.Ş., yabancı patentle buji ve Mobilette imalâtı ve motörlü araçlarla ilgili diğer imalât ve sanayi işlerini yapmaktadır. Cedko Sanayi ve Ticaret A.Ş., yabancılarla işbirliği halinde, çeşitli flasterler, bandajlar ve benzeri teknik ve kimyevî maddeler imalât ve ticaretini yürütmektedir. Ansan Ticaret ve Sanayi A.Ş., ithalât ve imalâtı birleştirmiştir. Oksijen gazı istihsal ve satışı ile bilumum emtia ithalâtıyla ilgilenmektedir. Bursan Ticaret'in konusu da oksijen gazı üretim ve satışıdır. Demir Export Ltd. Şti., Ereğli Demir-Çelik'e demir cevheri satmak için AID kredi fonlarından yararlanarak geliştirilen bir maden işletmesidir. Türkay Endüstri ve Ticaret A.Ş., devlet tekeli kaldırılıp özel sektöre yol açılması üzerine kibrit imali ile uğraşmaktadır. Türk Demir-Döküm

Fabrikaları A.Ş., yabancı patentle kalorifer kazanları, ocak, fırın, soba, Junkers şofbeni, radyatör vb. imal etmektedir. Bozkurt Mensucat Sanayii A.Ş., iplik dokuma ve basma alanında çalışmaktadır. Arçelik, Eli Burla ile birlikte Koç'un büro malzemesi imal edip devlete satmak için kurdukları bir şirkettir. Bunun için Devlet Malzeme Ofisi de şirkete ortak edilmiştir. Arçelik büyük bir gelişme göstermiş, buzdolabı imalâtında ön plana geçmiş ve Koç grubu yabancı sermaye ile ortaklık hâlinde elektrik motörleri ve cam yünü imaline girişerek buzdolabında yerli imalât oranını arttırmıştır. Bütün bunlar, iç piyasaya yönelmiş ticaret ve sanayi şirketleridir. Türkiye Şeker Fabrikaları, Şeker Sigorta ve İsviçre Migros'un katılmasıyle kurulan konserve fabrikasıyle ise Koç grubu, domates salçası ihracına girişerek ilk kez dış piyasaya yönelmektedir.

İthalât ve imalâtı birlikte yürüten Koç grubu, bu faaliyetlerinde, sivrilmiş kamu sektörü yöneticilerini, azınlıklara mensup işadamlarını, yabancı sermaye ve teknisyenleri ve Batı'da yetişmiş genç işletmecileri biraraya getirmiştir. Koç Holding'in Reis Vekili ve Genel Koordinatörü Hulki Alisbah, eski bir Sümerbank Genel Müdürüdür. Behçet Osmanağaoğlu, eski bir Toprak Mahsulleri Ofisi ve Denizbank yöneticisidir. Koç Holding'in mensucat grubu sorumlusu, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin eski Genel Müdürüdür. Koç Holding'in iki madenî imalât fabrikasının başlıca yönetici ve teknisyenleri Karabük'te ve öteki iktisadî devlet teşekküllerinde yetişmişlerdir.*

* Özel sektöre devletin yetiştirdiği yöneticilerin katkısı büyük olmuştur. Bir araştırmaya göre, iktisadî devlet teşekküllerinden 7 genel müdür, 8 genel müdür yardımcısı, 8 müessese müdürü, 12 fabrika müdürü özel sektöre kaymıştır. Nereye gittiği tesbit edilemeyen 234 yüksek yöneticinin önemli bir kısmının da özel sektöre geçtiği sanılmaktadır (Selâhattin Özmen, *Türkiye'de ve Dünya'da İktisadî Devlet Teşekkülleri*, Ankara 1967, s. 352).

1960'tan sonra bu transfer özellikle hızlanmıştır. Millî Birlik Hükümetinin Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, özel teşebbüs

Vehbi Koç, devlet sektörünün yanı sıra, ünlü azınlık tüccar ve teknisyenleriyle ilişkilerini geliştirmiş, ortak ve yönetici olarak onların hizmetlerinden yararlanmıştır: Koç Holding İdare Meclisi üyesi ve Genel Koordinatör Yardımcısı (Otomobil Grubu) **Bernard Nahum**'dur. Nahum, aynı zamanda yabancı firma mümessillikleri, ithalâtçılık ve montajcılık yapan Egemak, Koç Ticaret, Motör Ticaret, Otokoç Ticaret, Otosan, Oto-Yol, Tormak ve Beldesan şirketlerinin yönetim kurulu üyesidir.

Koç Holding'in Malî İşler Müdürü **İsak de Eskenaziz**'dir. Isak de Eskenaziz, aynı zamanda Beko Ticaret ve Büro Malzemeleri A.Ş.'nin yönetim kurulu üyesi ve Fennî ve Sıhhî Tesisat Ltd. Şti.'nin yöneticisidir. **İsrail Menaşe,** inşaat malzemesi ithalât ve toptancılığı yapan Fer Ticaret Ltd. ile Koçtaş'ın müdürü ve İzocam Ticaret ve Sanayi

---

yöneticisi ve savunucusudur. Planlamada özel kesime yüz milyonlarca lira teşvik dağıtan DPT Müsteşarı Turgut Özal, Hacı Ömer Holding Genel Koordinatörü'dür. TPAO Genel Müdürü Korkut Özal, politikaya atılmadan önce, rakip şirket Shell'in müşavirliğine gitmiştir. Orgeneral Memduh Tağmaç ve Orgeneral Nazmi Karakoç, kapitalizmin kalesi olan Sınaî Kalkınma Bankası'nın yönetim kurulu üyeleridir. Mersinli Cemal Paşa'nın oğlu olan Karayolları Genel Müdürü Orhan Mersinli, öldüğünde, Good-Year, Chrysler, Santral Dikiş Makineleri, Türk Philips Ticaret, Türk Philips Sanayi, İzmir Basma, İzmir Pamuk Mensucat gibi yerli-yabancı birçok şirketin yönetim kurulu üyesi idi.. Ertuğrul Soysal, özel sanayi, «Türkiye'nin en iyi ve en parlak kafalarını bünyesinde barındırmaktadır» demektedir.

Son yıllarda gidiş, çift yönlü hâle de gelmiştir. Demirel, özel teşebbüsten pek çok arkadaşını iktisadî devlet teşebbüslerinin başına getirmiştir. Ecevit Hükümeti, Devlet Demiryolları, Denizyolları, Havayolları ve Tekel gibi kuruluşların başına özel teşebbüsten yönetici getirmeye önem vermiştir. Kamu ve özel kesim üst kademe bürokrasisinde ilginç bir kaynaşma vardır.

Öte yandan Devlet'in eğittiği kalifiye işçi özel kesime aktarılmaktadır. Halil Tunç, bu eğitilmiş emek transferini şöyle açıklıyor: «Kamu kesimi zarar ediyorsa, bir nedeni de işçiye emek verip eğitmesidir. Özel kesim, kişiye büyük para vermek yoluyla eğitilmiş işgücünü kamu kesiminin elinden alıyor».

A.Ş. ile Koçtaş'ın yönetim kurulu üyesidir. **Berti Kamhi,** Beldesan Motörlü Vasıtalar Sanayii A.Ş.'nin Yönetim Kurulu üyesi ve Standart Belde Ticaret ve Sanayi Anonim Ş.'nin Yönetim Kurulu Üyesi ve Müdürüdür. **Karabet Kalusyan,** Beko Ticaret müdürüdür. **Albert Erol,** Akyak Ticaret A.Ş. müdürüdür. **Viktor Bali** ve **İshak Alaton** Teknik Izolasyon A.Ş., **Bernard Sonman** Arçelik yönetim kurulu üyeleridir. Ford ve Fiat (taktör) distribütörlüğü yapan Egemak'ın müdür müavini ve Ford grubu müdürü **Eloi Blanchet,** oto yedek parça ve lâstik grubu müdürü **Valantino Kopri** ve koordinatörü **Davut Safratı**'dir. **İshak Melek, Moiz İşman, Viron Nefteci, Nubar Yağcıoğlu, Uziel Arditti, Pendized Gerem, Mardik Arat, Samuel Hazroyan, Jak Meşulam** Koç grubunun önemli üst kademe yöneticileri arasındadır. Bunların yanı sıra, Koç grubuna mensup şirketlerde önemli ölçüde yabancı teknisyen kullanılmaktadır. Türkiye'de 120 yıllık geçmişi olan tekstil alanında, Koç Holding'in Bozkurt Mensucat Sanayii A.Ş.'nde terbiye işletme şefi Gerhard Kiehslich, dokuma şefi Rudolf Mausch'tur. Flaster ve bandaj imalât ve ticaretini yapan Cedko Sanayi veTicaret A.Ş.'nin teknik müdürü W. Olsson'dur. Egemak'ta traktör servis müdürü Aldo Braggiotti'dir. Siemens Türkiye Umumî Acentalığı ve elektrik alanında proje, tesisat, montaj ithalât ve imalât yapan Simko'nun teknik yönetimi geniş ölçüde yabancıların elindedir. Simko teknik müdürü Cornelius Dürkop, yardımcıları Willi Theis ve Arnold Hornfelt, atölye şefi Kurt Hann, ticarî kısım şefi Hans Hermann Lebelt, zayıf akım kısım şefi Theo Hartman'dır. Keza ampül imal eden General Elektrik lle soğutucu ünite elektrik motörü imal eden Türk General Elektrik'in teknik yönetimini, yabancı ortak elinde tutmaktadır. General Elektrik, murahhas üye C. S. Diehl ve Genel Müdür Muavini W. H. Littell yönetimindedir. Türk General Eiektrik'te murahhas üye C. S. Diehl, teknik genel müdür muavini R. R. Steele, malî genel müdür muavini P. G. Kuttner'dir. Şirkette J. B. Calanan, W. C. Bath ve O. R. Costello olmak üzere üç yabancı teknik müşavlr bu-

lunmaktadır. Türk Siemens Kablo ve Elektrik Sanayii'nde teknik müdür Peter Sombeek, ticarî müdür Dr. Heinz Jus'tur. Bunlara «manager» yetiştirme yolunda ABD'nin giriştiği çabaların ürünü olan yerli işletmeci ve teknisyenler eklenmelidir.

Birçok sanayi tesisi yabancı ortaklık olduğu için, yabancılar, Koç grubunun bu şirketlerinin yönetim kurullarında Koç'la birlikte tabiatiyle yer almaktadırlar. General Elektrik'in yedi kişilik yönetim kurulunun dört üyesi yabancıdır. Türk General Elektrik'te durum aynıdır. Türk Siemens Kablo ve Elektrik Sanayii'nde sekiz kişilik yönetim kurulunun beş üyesi yabancıdır. İzocam'da Dr. Rudolf Kleckner, Cedko'da Sture Cadderoth ve Michael Russe, Oto-Yol'da Enrico Aliotti, Simko'da Dr. Gerde Tacke yönetim kurulu üyesidir. Koç'un Mobil ile ilgili ticarî nitelikteki Aygaz, Mobilgaz, Ankara Gaz Satış, Gaz Âletleri gibi şirketlerinde J. E. Fricker Jr. ve Hillel Picciotto yönetim kurulu üyesi olarak bulunmaktadırlar.

Ortaya çıkan tablo, özetle şudur: ithal yasaklamaları ve iç pazardaki yüksek fiyatlar, devletin özel sektörü geliştirme çabalarıyle birleşerek, yabancı firma mümessilliği ve ithalâtçılıktan sanayiciliğe doğru bir kayışı başlatmıştır. Sanayiciliğe kayışta müteşebbislere, devlet sektörünün yetiştirdiği yöneticiler, iç ve dış piyasayı iyi tanıyan azınlık mensupları ve yabancı sermayedarlar ve teknisyenler yardımcı olmaktadır. Yabancı tekeller, sermayedarlar ya da «teknik bilgi, makina, malzeme ve hammadde müteahhidi» olarak, yerli sanayiin belkemiğini teşkil etmektedirler. Yeni yeni girişilen büyük teşebbüslerde devletin sermayesinden ve çeşitli olanaklarından yararlanılmaktadır. Böylece komprador nitelikte bir sanayici kapitalist sınıfın gelişmesi hızlanmaktadır. Menderes döneminde sistemsiz biçimde başlayan kapitalist sınıfın yükselişi, planlı dönemde daha sistemli çabalarla devam etmektedir. Bugün Türkiye'de komprador nitelikte de olsa, gittikçe güçlenen bir kapitalist sınıf mevcuttur.

Türkiye'de sanayiin işyeri sayısı bakımından yüzde 45'ini, üretilen değer bakımından yüzde 48'ini teşkil eden Istanbul'da, Sanayi Odası kayıtlarına göre, sanayi işyerleri sayısı kısa bir sürede hızla artarak 603'ten 1967 yılı başında 2518'e yükselmiştir. İşçi sayısı 3 binden 108 bine, muharrik kuvvet 61 binden 310 bin beygirgücüne geçmiştir. 1967 yılında kuruluş halinde daha 40 kadar fabrika mevcut bulunmaktadır.[595] Bu sanayi içinde «dokuma ve örme sanayii» başta gelmektedir. «Onu «montaj sanayii» «lâstik ve plâstik eşya sanayii» ve «kimya sanayii» izlemektedir ki, bunlar ithalâta dayalı ve içeride pek az imalât faaliyetine ihtiyaç gösteren iş kollarıdır. Bununla birlikte, bu sanayi kuruluşları çok yüksek kârlarla çalışmaktadır. Istanbul Sanayi Odası tarafından ciroları açıklanan 100 büyük firma arasında büyük tekstil şirketlerinin yanı sıra, çeşitli montajcı firmalar, yerli - yabancı ortaklığı ilâç ve lâstik şirketleri, gazoz ve biskü! şirketleri yer almaktadır. Bunların yıllık cirosu 40 ilâ 240 milyon arasında değişmekte ve Türkiye'de en büyük özel sanayi teşebbüsleri sayılmaktadırlar.

Amerikan metodlarına uyarak cirolarını açıklayan kapitalist sınıf, aynı zamanda seminerler, konferanslar düzenleyen bazı kuruluşlara giderek ideolojik planda görüşlerini hâkim kılmaya çalışmakta ve Eğitim Vakfı ile burslar sağlayarak bir toplumsal fonksiyonu olduğunu ispata yönelmektedir. 1962 yılına gelinceye kadar, milyonun üstünde basın reklâm programı düzenleyen kapitalist firmalar, bir elin parmaklarını aşmaz iken, bugün yüzün üstünde firma geniş reklâm faaliyetine girmekte ve bu yoldan basını kontrol altına almaya önem vermektedir. Yetersizlikleri ne olursa olsun, devlet ve Amerikan desteği ile bugün «sanayici» etiketine de sahip çıkan bir kapitalist sınıf doğmuştur. Sanayileşme hareketi, Istanbul, İzmir, Bursa, Ankara ve Adana gibi büyük şehirlerin dışında, bir ölçüde de olsa, Aydın, Balıkesir, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Kocaeli, Konya, Manisa, Ordu, Sakarya,

Samsun, Trabzon, Uşak, Zonguldak gibi illerde yayılmaktadır.

Öte yandan, yabancı firma mümessilliği ve ithalâtçılıktan Türkiye'de kurulmuş sınaî firmaların ortaklık ve genel bayiliğine atlayan kapitalist sınıf, Türkiye'de geniş bir bayi şebekesi kurmaktadır. Buzdolabı, otomobil, kamyon, traktör, radyo, dikiş makinası, likit gaz, bisiklet, lâstik, çamaşır makinası, deterjan vb. imalâtçısı ve genel satıcısı olan birkaç yüz firma, vatan sathına yaygın bir bayi örgütüyle, temelini genişletmektedir. 1967 yılı başında yalnız Aygaz'ın bayileri 160'ı bulmaktaydı. Beko Ticaret'in bayilerinin sayısı 176 idi. Egemak'ın 94, Motör Ticaret'in 25, Otokoç Ticaret'in 32 idi. Petrol şirketlerinin bayilikleri 3 bini aşmaktaydı. Bayilikler dolayısıyle, Anadolu'da komprador nitelikte saydığımız büyük kapitalist sınıfa bağlı bir ticarî burjuvazi gelişmekte ve muhtemelen il ve ilçelerde gücünü topraktan alan geleneksel egemen sınıfları geri plana iterek yükselmektedir. Ambalâjcılıktan öteye gitmeyen bir ilâç sanayii dahi, kendine bağlı hekim imali çabasındadır. Prof. Haydar Kazgan, bu çabayı şöyle değerlendirmektedir: «İkinci Dünya Harbi'nden sonra memleketimizde ilâç imaline girişen yabancı firmalar veya yabancı patentlerle içerde ilâç imalinde bulunan yerli firmalar, kapitalist dünyanın pazarlama metodlarının da ithaline gitmek zorunda kaldılar.»

«Fakülte sıralarında okumakta olan müstakbel hekimlerden tutun, asistanı, profesörüne ve nihayet emekli olmuş ve bir kenara çekilmiş ve sadece dost ve akrabalarına bazı ilâçlar tavsiye etmekte ömrünün son yıllarını geçiren hekimlere varıncaya kadar geniş bir beyin yıkama mekanizması işlemeye başladı. Büyük yabancı firmalarca patentlerle birlikte pazarlama metodlarını da ithale mecbur tutulan yerli ilâç fabrikaları, yatırım ve masraflarının büyük bir kısmını kapsayan pazarlama faaliyeti ile kendi ilâçlarının üstünlüğünü, vazgeçilmezliğini en ilmî yollarla doktorlarımıza kabul ettirmek için, bazan birleşerek, bazan da rakip görünerek amansız bir beyin yıkama

ve doldurma kampanyasına girişmişlerdir. Doktorlara devamlı yollardan ilâç numuneleri, broşür, kitap, dergi, gazetelere verilen pahalı ilânlar, burslar, yol ve ikâmet masrafları, kendilerince karşılanacağı taahhüt edilen dış memleketlerdeki kongre ve fabrika, lâboratuvar gezileri, tabiblerimizin hastaları için yapacakları ilâç tercihlerini büyük ölçüde etkilemiştir.»[596] Buna karşılık, birtakım firmalar, hekim ve eczacıları ortak ederek, bu yoldan ilâçiarının sürümünü sağlamaya çalışmaktadır. Böylece sayıları birkaç yüzü aşmayan büyük kapitalist firmalar, yaygın bir çıkar şebekesi olarak yurt sathına yayılma yolundadır.

Bunun yanı sıra kapitalist sınıf, Eğitim Vakfı, araştırma tesisleri ve bol ücretli profesör müşavirleri ile Amerikan kapitalistlerini taklide yönelmekte ve ideolojik planda meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır. Bu yoldaki çabaların «özerk» üniversiteyi «bağımlı» duruma getirebilmesi ihtimali, üniversite çevrelerinde ciddî endişeler yaratmaktadır. Prof. Gülten Kazgan, bu endişeleri dile getirmektedir: «1960'dan bu yana geçen sekiz yıllık denemenin sonucu, kanuna göre özerk üniversite, fakat gerçekte bağımlı öğretim üyeleri oldu. Bütün devlet bürokrasisini, memur kadrolarını zayıflatan, devletçiliği yozlaştıran etkiler, aynı şekilde, üniversite kadrolarını da kapsamına aldı.

Özel teşebbüsü desteklemek ve bürokrasiyi çökertmek için izlenen düşük ücretli devlet memurluğu politikası, bu kadrolarda bulunanları, maddî menfaatlarıyle birincilere bağımlı hale getirdi. Yeni kurulan ve ayrı ücret ve çalışma statüsüne tâbi olan üniversiteler bir tarafa bırakılırsa, geri kalan yüksek öğretim kurumlarında asistanlar özel teşebbüsteki hademe ücretleri, doçentler vasıfsız sekreter ücretleri, profesörler de üçüncü derecede uzman ücretleri ile çalışmaktadır. Fakat düşük ücret, kendi başına üniversite öğretim üyelerini bağımlı duruma düşürecek bir olgu değildir. Bunun yanında ikinci ve çok önemli bir etki, kapitalizmin çok kazancı başarı göstergesi sa-

yan kıstasının, tüketim toplumlarının yüksek tüketim eğilimini saygıdeğerlik için şart sayan kıstasının Türkiye'ye ithal edilmesi olmuştur. Bugün, yırtık pantolonla gezen, simit-çayla karın doyuran, apartmanların bodrum katında oturan adam, nice bilgin olursa olsun, üniversite şehirlerinde acınarak bakılan bir tiptir. Oysa, devletin öğretim üyelerine verdiği ücret —kirada oturan, iki çocuğu olan ve eşi çalışmayan bir öğretim üyesi için—, hiç olmazsa baremde birinci derecede devlet memuru, profesör oluncaya, yani 50 yaşına gelinceye kadar, ancak böyle bir hayat düzeyi sağlayabilir. Bu koşullara, araştırıcı bilginlerin önemsenmediği, dolayısıyle manevî tatmin vermeyen bir akademik çevre de eklenince, üniversite öğretim üyelerinin çoğunu bağımlı hale getiren nedenleri anlamak çok kolaylaşır. Yüksek ücretli özel teşebbüs danışmanlıkları, özel okul hocalığı,* yüksek ücret ödeyebilen varlıklılara açık muayenehaneler, hastaneler, proje büroları vs... dışarıda çalışmak olanağını bulan öğretim üyelerini bu düzene tamamıyle bağımlı hale getirmiştir.

Üniversite öğretim üyelerinin çoğunluğunu maddî menfaatleriyle bugünkü düzene bağlayan koşullar, yönetim kadrolarına seçilenlerin de bu düzenin katıksız savunucuları olmasına yol açmıştır. Sonuç, toplumun ithal malı değer yargılarına göre saygıdeğer olabilmek için, bugünkü yaşantısını sürdürebilmek için statükoya bağlı öğretim üyeleri ve bunlar çoğunluğu teşkil ettiği için, oy sisteminde bunların oylarıyla statükoya bağlı yönetim kad-

* Özel yüksek okullar, kapitalizmin «her şey azamî kâr için» ilkesine uygun biçimde, her toplumun sahip bulunması gereken birtakım manevî değerleri çökerten bir skandal olarak, hızla gelişmiştir. Anayasa'ya göre, ancak üniversite öğretimine konu olmayan alanlarda yüksek okul açılabilir. Anayasa hükmünün yeter açıklıkta bulunmayışından yararlanarak, üniversite öğretimine konu teşkil eden alanlarda özel yüksek okullar açılmasına müsaade edilmiş ve özel sektör bu alana montaj sanayiinden de büyük bir ilgi göstermiştir. Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'ya aykırılık kararı üzerine de, devlet bu okulları satın alma durumunda kalmıştır.

rolarıdır. Özerk üniversitenin, ne yazık ki, bugünkü görünüşü budur.»[597]

Üniversiteler gibi basın da, yükselen kapitalist sınıfın tehdidi altındadır. Batı ülkelerinde büyük basın, reklâm gelirleriyle kapitalist sınıfa bağlanmış ve onun hizmetine girmiştir. Bu basında sol fikirler savunulamadığı gibi, sol fikirler aleyhine sistemli bir kampanya yapılır. Türkiye'de durum bu noktaya gelmiş olmaktan henüz uzaktır. İleri fikirli basını tutan önemli bir okuyucu kitlesinin bulunması, böyle bir gelişmeyi yavaşlatmaktadır. Bununla birlikte, yüksek tirajlarına rağmen, sol fikirli basının reklâm giderlerinde hissedilir bir azalma başlamıştır. Son yıllarda kurulan Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Derneği, ancak kendi görüşlerini destekleyen basının reklâmlarla beslenebileceğini bir bildiriyle belli etmiştir. Kapitalist sınıf, yalnız üniversite ve basın üzerinde değil, bürokrasi üzerinde de egemenliğini kurmuş ve memleket politikasını açıktan belirleme çabalarına hız vermiştir. 12 Mart dönemi, bu sınıfın açık iktidarı sayılabilir.

Görüldüğü gibi, kapitalist sınıf ideolojik planda görüşlerini topluma hâkim kılmak için artan bir çaba içindedir. Tabiî ki bu çabalar, yakın ilişkiler kurduğu ülkelerde belli bir ekonomik gelişme ve düşünce biçimini, toplumun bütün kesimlerine kabul ettirme yolunda sistemli bir faaliyet gösteren emperyalizmin eyleminden ayrı düşünülemez. Fakat bu konuya geçmeden önce, sanayideki kapitalist gelişmenin kısa bir bilânçosunu yapmak gerekli olacaktır.

ÖZEL SANAYİCİLİĞİN BİLÂNÇOSU

a) **Özel Sanayi, küçük ve dağınık işyerlerinden kuruludur. Bu sektörde tüketim malları ve özellikle lüks tüketim malları imalâtı ağır basmaktadır:** 1950'den bu yana özel sanayi hızla gelişmiştir ve bu gelişme son yıllarda hızlanmıştır. Fakat 1963 Kasım ayında yapılan İmalât Sanayii Sayımı'na göre, özel sanayi, devlet sanayiine nazaran

hiç de parlak durumda gözükmemektedir. Devlet sektöründe 237, özel sektörde 2775 «büyük sanayi» denilen işyeri vardır. Devlet 140.457 ücretli personel kullandığı halde, özel sektör 184.984 kişi çalıştırmaktadır. Ama devlet sektöründe yaratılan katma değer, özel sektördekinin üstündedir. Devlet sektörünün katma değeri 3 milyar 498 milyon, özel sektör katma değeri 3 milyar 138 bindir. Bu rakamlara göre, devlet sanayiindeki prodüktivite, özel sektördekinden yüksek olmaktadır. Devlet sanayii, daha fazla enerji kullanmaktadır. Devlet sanayiinin çevirici kuvvet tesisatı kapasitesi 1.276.546 beygirgücü, özel sanayiin 678 bir beygir gücüdür. Devlet sanayii 1 milyar, özel sanayi 682 milyon Kws. elektrik enerjisi tüketmektedir.[598]

Özel sanayi çok küçük işyerlerinden kuruludur. On kişinin altında ücretli personel çalıştıran özel sanayi işyerlerinin sayısı 157.759, on kişinin üstünde personel çalıştıran özel işyerlerinin sayısı ise 2.775'tir. Demek ki, özel sanayi işyerlerinin yüzde 98,3'ü on kişiden az personel kullanan ve imalât sanayii toplam üretiminde payı yüzde 25'i aşmayan ufak işletmelerdir. Büyük sayılan işyerleri bakımından da, özel sanayide ufak işyerleri hâkimdir :

İŞYERI BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÖZEL SANAYI

Çalışanların Sayısı	İşyeri Sayısı
10 - 19 kişi	1258
20 - 49 kişi	887
50 - 99 kişi	313
100-199 kişi	170
200-499 kişi	95
500-999 kişi	31
1000'den fazla	20

Demek ki, özel sanayi işyerlerinin 2145'I yani yüzde 80 kadarı 50'den az personel çalıştıran küçük kuruluşlar-

dır. Binden fazla personel çalıştıran özel sanayi sayısı ancak 20'dir. Bu 20 sanayi işyerinin 15'i özel sektörün en büyük gelişme gösterdiği dokuma sanayii alanındadır. Geri kalan beş işyerinin biri gıda, ikisi metal eşya imali iş kollarında bulunmaktadır. Makina imali, elektrik makinaları imali, motör imali gibi sanayileşmenin belkemiğini teşkil eden alanlarda büyük özel sanayi teşebbüsleri yok gibidir.

Bir otobüsü 400 - 500 bin liraya satan ve milyonlarca liralık rekîamlarla gazeteleri ve radyoları dolduran montaj sanayii, çok az personel kullanmaktadır. 1965 yılında faal 66 montaj firmasında ancak 6916 personel çalışmaktaydı. Ortalama personel sayısı 105'tir. Montaj sanayiinde 1965 yılında firma adedi ve çalıştırılan personel sayısı şöyledir:

Montaj Sanayii	Faal Firma Sayısı	Çalıştırılan Personel Sayısı
Radyo sanayii	16	2059
Pikap sanayii	5	81
Ses alma cihazı sanayii	2	42
Telefon santrali sanayii	3	99
Elektrik süpürgesi sanayii	7	77
Yazı ve hesap makinaları sanayii	2	77
Elektrikli traş makinaları sanayii	2	33
Buzdolabı sanayii	5	968
Asansör sanayii	12	317
Traktör sanayii	4	1312
Kamyon ve kamyonet sanayii	7	1588
Otobüs sanayii	1	263
TOPLAM	66	6916

Kaynak : Türkiye İktisat gazetesi, 12 Ocak 1967.*

* Odalar Birliği 1969 İktisadî Raporu'na göre, henüz montaja başlamamış firmalar da dahil, 1967 yılında 76 montaj firması mevcuttur ve bunların personel sayısı 12512 kişiyi bulmaktadır. Kamyon - kamyonette montajcı firma sayısı 14'e, otobüste 4'e, traktörde 6'ya yükselmiştir.

İmalât sanayiinin bu durumundan, imalât sanayii alanını prensip itibariyle özel sektöre bırakmayı kararlaştıran Demirel Hükümetinin imzasını taşıyan **İkinci Beş Yıllık Plan** şikâyetçidir: «İmalât sanayiinde organizasyonun başlıca niteliği çok sayıda küçük ve orta çapta işletmelerin dağınık olarak faaliyette bulunmasıdır.»[599] Meselâ özel sektörün hayli geliştiği gıda sanayii hakkında Plan, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «Gıda sanayiimiz genellikle ufak ünitelerden meydana gelmiş olup, iç ve dış piyasaların gelişen talep hacmine gereği gibi cevap verebilecek bir durumda değildir. Bu küçük teşekküllerin birleşerek güçlerini arttırması zorunlu görülmektedir. Özel sektör, kendi içinde teknik meselelerini çözümleyecek bir organizasyona sahip değildir. Bu konuda, özel sektöre yardımcı olabilecek kamu kuruluşlarının gerçekleştirilmesi program dönemi içinde öncelikle ele alınacaktır.

Teknik bilgisizlik, fazla kâr amacı ve haksız rekabetin doğurduğu aksaklıklar gibi sebepler, gıda maddelerinin geniş ölçüde bozulmasına yol açmakta ve bu hal bazan halkın sağlığı için zararlı bir dereceye varmaktadır. Bu durum aynı zamanda, ileri teknikle çalışan işletmeler için zararlı olmakta ve sanayinin gelişmesini köstekleyebilmektedir.»[600] Türkiye'nin beslenmesi bakımından büyük önem taşıyan süt sanayiinde özel sektör yok gibidir. Devlet, Süt Endüstrisi Kurumu kurarak sütçülüğü geliştirmeye çalışmaktadır. Ama özel sektör yabancı esansı şişeleyip satmaktan ibaret olan Amerikan gazozu imalinde hızlı bir gelişme göstermektedir. Prof. Dr. Zühtü Yöney'in sözleriyle, «Bugün Türkiye'de meyva esansı katılmış şekerli sular, gazozlar litresi 200 kuruşa satılırken, dünyanın 1 numaralı besini süt, birçok hayvancılık mıntıkalarımızda 50 kuruşa bile alıcı bulamamaktadır.»[601] İçki sanayiinde de durum aynıdır. Şarapçılıkta, «üretim miktarının düşük ve üretici firmaların dağınık ve ufak ünitelerinden meydana gelmesi»[602] ihracatı engellemekte ve bağların sökülmesine yol açmaktadır: «Türkiye'de bağ mahsulleri üretiminde ileri bir yer tutmasına ve bağcılık birçok yerde üretici-

nin alternatifi olmayan tek gelir kaynağını teşkil etmesine rağmen, içki şeklindeki değerlendirme oranı çok düşüktür. Bu yüzden bağlar sökülmekte ve kaliteli içki üretimine elverişli üzüm çeşitleri günden güne yok olmaktadır.»[603] Demirel Hükümeti tarafından hazırlanan plana göre çare, «İçki Sanayii İktisadî Devlet Teşekkülü» nün kurulmasıdır. Bu devlet teşekkülü, özel sektörle işbirliği yapacak ve onun şarap sanayiinde yapacağı yatırımlar, özel sektörü geliştirici nitelikte olacaktır. Ve sonra devlet elindeki şarap fabrikaları özel sektöre satılacaktır.[604] Uzun bir geçmişi olan «deri ve kösele işletme sanayii» mi? Plan bu konuda da şunları yazmaktadır: «Yurdumuz küçükbaş ham deri bakımından iç talebin çok üstünde bir üretim potansiyeline sahiptir. Ancak çok küçük ve dağınık işletmelerde teknik bilgi noksanlığı ve kapasite yetersizliği dolayısıyle büyük israflar husule gelmektedir. Küçükbaş hayvan derilerinin ham olarak ihracı yerine, yarı-mamul ve mamul deri olarak ihracı, ufak ünitelerin biraraya getirilerek kapasitesinin arttırılması ve ilkel metodların modernize edilmesine bağlıdır».[605] Bu alanda da dericilik enstitüsü kurularak devlet, özel sektörü elinden tutacaktır.

İthal malı kauçuğa dayanan ve büyük gelişme gösteren lâstik sanayii mi? Ota lâstik fabrikaları bir yana bırakılırsa, büyük çoğunluğu çok küçük, derme-çatma dağınık işletmelerdir. Yine ithalâta dayanan ve büyük gelişme gösteren plastik işleme sanayiinin durumu da farklı değildir. 1968 programındaki ifadeyle, «küçük ve dağınık tesisler sayısı, modern metodları takip eden işletmelerden fazladır. Bununla beraber, üretilen mamullerden mühim bir kısmı, standart kalitenin altında olduğu halde satılabilmektedir.»[606] Kauçuk ve plastik sanayii, dışarıdan gelen hammaddeye bir biçim verip satmaktan ibaret kalmaktadır. Alüminyum sanayii de aynı yoldadır. Yine ithalâta dayanan ve büyük gelişme gösteren kimya sanayiinde, dıştan gelen hammaddeyi ambalajlayıp satma faaliyeti ağır basmaktadır. Hattâ deterjan ve kozmetik sanayii için, Kalkınma Planı'na göre, basılı ambalaj malzemesi dahi

ithal edilmektedir.[607] Kalkınma Planı, «özellikle ilâç sanayiinde küçük ve güçsüz durumda bulunan kuruluşların» egemen olduğunu yazmaktadır. Plan, bunların «uzun vâdede yaşama çaresi olarak» birleşmelerini öngörmektedir.[608] Üstelik kimya alanında, pek az gerçek imalât faaliyetine girişmekle birlikte, yabancı firmalar egemendir. Bunlar, yerli firmaların bir kısmını tasfiye etmektedirler. İlâç sanayiindeki durumu, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı** şöyle açıklamaktadır: «Türkiye'de imalât yapan dünyaca tanınmış ilâç firmalarının, ilâç aktif maddeleri imalindeki teşebbüsleri genellikle birkaç basit kimyasal metodun uygulamasından ibaret kalmıştır. Bu firmalar, çeşitli imkânlarını hazır ilâç imal kapasitelerini genişletmek için kullanarak, son zamanlarda ilâç sanayii üretiminin çoğunluğuna sahip olmuşlardır. Birinci Beş Yıllık Plan'da, söz konusu firmaların hazır ilâç imalinde genişlemelerini sınırlayan tedbir zaman zaman yetersiz ve etkisiz kalmıştır. Diğer yandan hazır ilâç imalinde yerli kuruluşlar, genellikle ileri memleketler ölçüsünde kaliteli imalât yapmaktadırlar. Bununla birlikte, ilâç satışındaki şiddetli rekabet içinde, yerli firmaların toplam ilâç üretimindeki payı, Türkiye'de imalât yapan dünyaca tanınmış firmalar karşısında gittikçe azalmaktadır.»[609] Tarımsal mücadele ilâçları için ise plan, «bozuk ve hileli» ilâç sorunu üzerinde durmaktadır.[610] Demir-Çelik sanayiinde «Metaş, Elektrometal gibi hurdadan çelik üreten birkaç küçük ve modern tesis ile genellikle çok küçük kapasitelerde eski teknolojili tesisler» bulunmaktadır.[611] Hızlı bir gelişme gösteren madenî eşya sanayii, daha çok kalorifer radyatör ve kazanları, metal konstrüksiyon gibi inşaat sanayiinin ihtiyaçlarını karşılayan yatırım malları ve lâmba ve sobalar, ev ve mutfak eşyası gibi dayanıklı tüketim malları üretmektedir. Bu alanda birçok montaj firması faaliyet göstermektedir. «Perakende ve norm dışı ithalât yaygındır.»[612] Sanayi Sayımı'na göre, madenî eşya imalinde 209 özel işyeri vardır. Çalışanların sayısı 12242 kişi ve yatırılan katma değer 219 milyon liradır. Devlete ait 14 işyerinde ise, katma değer,

188 milyon liradır. Özel sanayi işyerlerinin dörtte üçüne yakın kısmı, 10 ilâ 50 personel çalıştıran ufak kuruluşlardır. 200'ün üstünde personel kullanan işyeri sayısı, 9'dan ibarettir.[613] Makina imalât sanayii ise, Ilk Plan'da öncelik verilmesine rağmen, buzdolabı, çamaşır makinası vb. gibi tüketim malları hariç, pek az gelişmiştir. Ikinci Beş Yıllık Plan'daki ifadeyle, «Makina imalât sektöründe talebin yaklaşık olarak yüzde 65'i ithalâtla karşılanmaktadır. Her ne kadar yurt içi üretim artışı geniş çapta ithalât ikamesi yaratmaktaysa da, toplam talep içindeki ithalât oranında büyük bir değişiklik görülmemektedir.

Birinci Plan döneminde öngörülen yatırımların ancak ortalama yüzde 18 kadarı gerçekleştirilebilmiştir. Bu sektöre yatırım çekilememesinin en önemli nedenleri kurulacak üretim ünitelerinin yüksek finansman, kalifiye işgücü ve gelişmiş teknoloji gerektirmeleri ve standart mal grupları için talebin belirli bir seviyeye ulaşamamış olmasıdır.»

«Sektörde, kapasitenin kullanılma oranı genellikle düşüktür. Birkaç büyük kuruluş dışında, teknik anlamda, verim arttırıcı üretim planlaması yapılmamaktadır. Bunun nedenleri, genellikle üretim kapasitesinin küçük ünitelere bölünmüş olmasında toplanmaktadır. Bu küçük ünitelerde, malî güçlerinin kısıtlı olması nedeniyle, proje, kalite, kontrol vb. mühendislik hizmetlerinden yararlanılmamaktadır. Bu nedenle verim ve kalite, çoğu zaman istenilen standartın altında kalmaktadır.»[614] Tarım âletleri ve makinaları imalât sanayii, elektronik sanayii, karayolları taşıtları imalât sanayii ise, montajcılıktan öteye gitmemektedir. Meselâ karayolları taşıtlarını ele alırsak, bu alanda yerli imalâtın, Montaj Sanayii Talimatı'na göre, 1967 yılında yüzde 45'e ulaşması gerekmektedir. Yalnız bu yüzde 45'in büyük kısmını tekerlek lâstikleri, döşeme ve koltuklar, akümülâtör, tekerlek kapakları, boya, düz emniyet camları gibi öteki sanayiin malları teşkil etmektedir. Karayolu taşıt sanayiinin belkemiği olan motör, şanzıman, difransiyel vb. dışarıdan getirilmektedir. Bu nedenle, karayolu taşıt

sanayiinde 1967 yılında faaliyet gösteren 14 kuruluş, büyük atölyelerden ibaret kalmaktadır. Üstelik firma sayısının çokluğu ve firmaların sık sık imal ettikleri tipleri değiştirme eğilimleri dolayısıyle, rantabl bir fabrikasyon yatırımı yapmak imkânı kalmamaktadır.»[615]

«Karayolu taşıtları imalât sanayiinin problemlerinden biri de mevcut taşıt parkının durumundan ileri gelmektedir. Örneğin 1965 yılı taşıt parkı incelendiğinde kamyonda 79, otobüste 44 ve binek arabalarında 53 değişik marka tespit edilmiştir. Ayrıca bu markaların her birinin değişik tipleri ve yıllara göre değişen modellerinin de olduğu gözönüne alınırsa, binin çok üstünde değişik karakterde taşıt bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rakamın büyümesi, onarım masraflarının yüksek seviyede teşekkül etmesini gerektirmiş ve yedek parça ithalâtı da aynı oranda artış göstermiştir. Kamyon ve otobüs montajının en büyük gerekçelerinden biri, bu yapıyı aynı yedek parçadan kullanılan taşıt sayısı olarak azaltması idi. Fakat montaj yerlerinin artması ve tipleştirmenin yapılmamış olması montajdan beklenileni vermemiştir. Bu konu yan sanayiin gelişmesinin tek faktörü olması bakımından da ayrıca önem kazanmaktadır.»[616]

1967 - 1972 döneminde de, sanayiin yapısında pek az bir değişiklik olmuştur. Yatırım malları üretiminin, sanayi içindeki payı çok sınırlı ölçüde yükselmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Plan sanayideki gelişmeyi şöyle değerlendirmektedir: «Türkiye, Üçüncü Plana girerken, yine tarım ve hizmet sektörlerinin ağırlık taşıdığı bir yapıyı sürdürmektedir. Mevcut sınaî üretimin yapısı da, güçlü bir sanayiin henüz kurulamadığını göstermektedir...»

«İmalât sanayiinde karşılaşılan önemli sorunlardan biri, optimum işletme büyüklüğü konusudur.» Devlet Planlama Teşkilâtı'nın 1967 yılında 7400, 1970 yılında ise 8248 işyerini kapsayan İmalât Sanayii Anketine göre, ortalama işletme büyüklüğü 36,4 kişidir. Ortalama büyüklük, yatırım dalları sanayiinde 24,4'e inmektedir. Planlama Teş-

kilâtı, 1970 yılında ortalama büyüklüğün toplam sanayide 143 kişiye, yatırım malları sanayiinde 32 kişiye yükseldiğini hesaplamakta ve bunu çok yetersiz bulmaktadır. Gerçekten Türkiye'deki en büyük firmalar dahi, Ortak Pazar ülkeleri firmalarının karşısında pek küçük ve cılız kalmaktadırlar. Gıda sanayiinde Türkiye'nin en büyük firması, Fransa'nın bu alandaki yirminci büyük firması düzeyindedir. Avrupa'daki en büyük gıda sanayii firmasının, kırkta birine eşit durumdadır. Çimento sanayiinde, Türkiye'nin en büyük firması, Almanya'nın 50'nci firmasından daha küçüktür. Avrupa'nın en büyük çimento firmasının beşte biri büyüklüğündedir. Kimya ve ilâç sanayiinde Türkiye'nin en büyük firması, Almanya'nın 120'nci sıradaki firmasının yarısıdır ve Avrupa'nın bu alandaki en büyük firmasının ikiyüzde biri kadardır. Tekstil sanayiinde Türkiye'nin en büyük firması, Fransa'nın 47'nci firmasının onda birinden biraz büyüktür. Metal işlemede Türkiye'nin en büyük firması, Fransa'nın 31'nci firmasından küçük ve Avrupa'nın en büyük firmasının altıda biri durumundadır.

Özetlersek, özel sanayi, 1950'den başlayarak nisbeten hızlı bir gelişme göstermekle birlikte, çoğunlukla küçük ve dağınık ünitelerden ibaret kalmıştır. Özel sanayi, büyük yatırım ve teknik bilgi gerektiren makina imalâtı vb. gibi yatırımlardan kaçınmış ve daha çok, tüketim malları sanayiine yönelmiştir. Kauçuk, plâstik, alüminyum işleme ve kimya işkollarında hızla gelişen özel sanayi, ithal edilen hammaddelerin ufak bir imalât işleminden sonra piyasaya çıkarılmasından öteye gidememiştir. Montaj sanayii için de, gerçek bir sanayicilikten söz etmek mümkün değildir. Yatırım malları imalâtında, hızla artan konut yatırımlarına paralel olarak, özel sanayi, kalorifer kazanı, radyatör, yer döşemesi, seramik eşya vb. imalinde hızlı bir gelişme göstermiştir. Fakat bunlar da bir anlama tüketim malları sayılabilir.

Genellikle tüketim malları imaline yönelen özel sanayi, gelir dağılışındaki büyük adaletsizlik dolayısıyle, daha

çok, yüksek gelir gruplarının taleplerini karşılamaktadır. Montaj sanayii, bunun tipik örneğidir. Bu anlamda özel sanayi lüks tüketim malları sanayii olmaktadır. Dr. Haydar Kazgan'a göre, «Türkiye'de çok çeşitli mal yapılmaktadır. Bunların büyük kısmı, belirli bir gelir grubu dikkate alınarak imal edilmektedir. İmalâtın yüzde 50'si sadece 1 milyon kişiye hitap etmektedir.»[617] Demirel Hükümetince hazırlanan **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,** gelir dağılışı çok dengesiz olan bir toplumda, ithal yasaklamalarıyla ortaya çıkan çok yüksek fiyatlı bir sanayiin, yüksek gelir gruplarının lüks tüketimine daha fazla yönelişini tehlikeli bir gelişme diye belirtmekte ve lüks tüketim mallarının vergilendirilmesini istemektedir: «Yüksek gelir gruplarının talebine cevap veren ve genellikle gösteriş saikiyle yapılan lüks tüketim, bu mal ve hizmetlerin daha yüksek oranda vergilendirilmesi ile kısılacaktır. Ancak bu amaçla **uygulanmakta olan yüksek gümrük vergileri ve ithaldeki miktar kısıtlamaları, bu mal ve hizmetlerin yurt içi fiyatlarının yükselmesine ve böylece bu tip üretimin cazip bir yatırım sahası hâline gelmesine yol açmaktadır.** Uzun vâdede kıt yatırılabilir kaynakların lüks tüketim malı üretimine yönelmesi daha sakıncalıdır.»[618] Bu sözler, izlenen politikanın nasıl bir çıkmaza açıldığının itirafından başka anlama gelmemektedir. Nitekim yurt içinde binek otomobili için 1967'de 81,6 milyon lira harcandığı halde, bu miktarın 1972 yılında 1 milyar 270 milyon liraya yükseldiği hesaplanmaktadır. 1977'de bu rakam 3 milyar liraya yaşlaşacaktır. Televizyon alıcıları talebi de aynı hızla artmaktadır. Oysa Kalkınma Planı İtalya'nın 1969 yılındaki adam başına 1500 dolarlık gelir düzeyine 1995 yılında ulaşabilmek için dahi, bu tip tüketimin önemli ölçüde sınırlanmasını öngörmektedir. Lüks tüketimindeki artış, uzun dönemde, kalkınma hızının kısıtlanması demektir. Oysa bu yönelişten Üçüncü Beş Yıllık Planda da, «Yeni tüketim alışkanlıkları topluma hızla yayılmakta ve toplam tüketim çeşitlenerek artmaktadır.» sözleriyle yakınılmakta, fakat özel teşebbüsün lüks

tüketime dönük yapısını değiştirebilecek ciddî hiçbir tedbir getirilememektedir.

Uzun yıllar Istanbul Sanayi Odası yöneticiliğini yapmış olan Ertuğrul Soysal, 10 Aralık 1974 tarihli Günaydın gazetesinde tüketim sanayii hakkında şu ilginç özeleştiriyi yapmaktadır:

«Satın alma gücü yüksek olan azınlıklar için tüketim malzemesi üretmek fazla marifet istemez. Yabancı şirketler, (Gümrük duvarları ve ithalât yasakları getirilince D.A.) tüketim piyasalarını kaybetmemek için işbirliğine ve ortaklığa hazırdır. Ellerinde bulundurdukları teknolojiyi kapalı ülkeye aktararak iç pazarı dolaylı olarak kazanırlar. Bu tür sanayi kârlıdır, riski azdır. Rekabet edecek ölçülerde kurulmadığı için ihracat şansı da fazla değildir. Yabancı şirketlerin sevimli ve akıllı temsilcileri, dış ticareti iyi kötü bilen, sermaye sâhibi azınlıklarla açık-kapalı anlaşmalar yapmakta zorluk çekmezler. Yerli girişimciler dünya çapında tanınmış ürünleri içeride üretmeye başlarlar. Iç piyasada örgüt, büyük ticaret ve endüstri merkezleri dışındaki kent ve yerlerin eşrafı ile tamamlanır. Bu eşraf, ne kendine, ne ülkesine hizmet edip etmediği bilincine varmaksızın büyük şirketlerin hevesli dağıtıcısıdır. Satış riski, ödeme onlardadır. Merkez şirketin empoze ettiği ağır şartlara baş eğerler. Büyük kârlar merkezindir. Merkezde biriken kârdan, kuşkusuz yabancı ortak kendi kârını almakta ve banka kanalıyla transfer etmekte fazla güçlük çekmemektedir.

Tüketim sanayiini ikâme etmek ve tüketim ihtiyaçlarına ödenmekte olan dövizin bir bölümünü yurtta bırakarak övünmek alışılagelen tutumdur. Ama azınlığın kişisel lüks giyim, süs ve tuvalet malzemesi ve mobilyalar, çeşitli tip ve markada otomobiller, acaba tarım gübresi, traktör ve motörü, çelik üretimi, telekominikasyon gibi endüstrilerin önünde mi gelmelidir?»

Dünya Bankası'nın 19 Nisan 1974 tarihli Cumhuriyet gazetesinde açıklanan yeni bir raporu da, yurt içinde bir birimlik üretim dolayısıyle yaratılan katma değerin, aynı

malın yurt dışında yarattığı katma değerinden yüksek olma yüzdesi biçiminde hesaplanan efektif koruma oranının Türk sanayiinde çok yüksek olduğunu belirtmektedir. Rapora göre, Türk sanayiinde efektif koruma oranı yüzde bini aşmış plâstik, çelik çubuk gibi sanayi kolları vardır! Ortalama koruma oranı yüzde 42'dir. Rapor, aşırı korumanın iki sakınca yarattığını ileri sürmektedir. İlk sakınca şöyle açıklanmaktadır:

«Korumanın yarattığı yüksek fiyat ve sınırlı iç rekabet olanakları bâzı firmaların tekelci ya da yarı - tekelci kârlar sağlamasına yol açmıştır. Oto sanayii gibi küçük kapasiteli, verimsiz işletmeler, yüksek malî kârlar elde etmektedir».

Ikinci sakınca, yüksek kârlılık nedeniyle belli alanlara aşırı yığılmanın ortaya çıkmasıdır: «Uluslararası rekabet gücüne sahip olmasa bile yüksek gümrük duvarlarıyla korunan sanayi kollarına yatırım hücumu görülmektedir. Bu kollarda da yüksek malî kârlar elde edilmektedir. Ancak tekstil, plâstik, seramik, çelik tel, çubuk ve ingot örneklerinde olduğu gibi, yüksek malî kârlılığa rağmen, aşırı hücum dolayısıyle ekonomik kârlılık düşük ya da negatif olmaktadır.»

Demek ki, devletin ve ABD'nin sanayici imal etmek için giriştikleri büyük çabalara rağmen, bir gelişme olmakla birlikte, özel sektörün sanayi alanında başarılı bir imtihan verdiğini söylemek güçtür. Prof. Besim Üstünel, özel sektörün nasıl başarıya ulaştırılacağını araştıran **Türkiye'de Özel Sektörü Kurtarmak Mümkün mü?** adlı yazısında şu hükme varmaktadır: «Türkiye'de 1928 - 1938 döneminde işadamı sayısı yok denecek kadar az olduğu halde, 1950-1960 döneminde hızlı kalkınma ve enflasyonun yarattığı müsait şartlar altında işadamı sayısında süratli gelişmeler olmuştur. Gerek savaş yıllarında, gerek enflasyon döneminde iş hayatına atılan ve nisbeten kolay kazançlar sağlamak suretiyle bugünkü varlığını ve işletme kapitalini el-

de etmiş olan bu yeni müteşebbis grubu —birtakım kötü alışkanlıklar edinmiş olmaları bir tarafa—, bugün için artık yatırımcı olarak korkak veya çekingen, işletme sevk ve idaresinde ise bilgisiz ve yetersiz kalmaktadır. Anormal ekonomik şartlar içinde kolay para kazanabilen işadamları bugün bu paraların yine kolayca kaybedilmesinden korkmakta ve dolayısıyle son derece muhafazakâr bir tutum içine düşmektedirler. Ayrıca, bu paraları kazanırken isabetli yatırım kararları almak, işletmelerini rekabet şartları içinde ustaca yönetmek zorunda kalmamış oldukları için, bu konuda tecrübe de kazanamamışlardır.»

«Türkiye'de özel teşebbüs bugün için kendisinden beklenenleri gereğince yerine getirememektedir. Ne işletmeci olarak işini bilgili ve akıllı bir şekilde yürütebilmekte, ne de yatırımcı olarak en kârlı sahaları seçmesini, en doğru tercihleri yapmasını bilmektedir. Bu nitelikleri yüzünden gerçek verimlilikleri düşük olan işadamlarımız, bunu telâfi etmek üzere, devletten birtakım koruyucu tedbirler ya da haksız menfaatler talep etmektedir. Bu zayıf durum, onların kısa vadeli çıkarlarına aşırı derecede bağlı olmalarına ve dolayısıyle ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı 'liderlik görevlerini' gereğince yerine getirememelerine yol açmaktadır.»[619]

b) **Özel sanayi, ithalâta dayalı «montajcı» bir sanayidir:** Sanayi tesisleri kurulurken, «bu fabrika, şu kadar yüz bin dolar ithalât ikâmesi sağlayacak» demek, Türkiye'de âdet olmuştur. Bununla birlikte, özel sanayi geliştikçe, bu sanayiin makina, teçhizat, yedek parça, teknik bilgi dışında ithal malı hammadde ihtiyacı artmaktadır. Zira birçok özel sanayi kuruluşu, nihaî mamullere çok yakın ithal malı hammadde kullanmaktadır. Plâstik sanayii, ilâç sanayii, boya sanayii vb., mantar gibi yerden biten tesislerle hızla gelişmektedir. Ama bunun için gerekli kimya sanayii Türkiye'de yoktur. Hammadde ithal edilmekte, bir iki basit işlemden geçirildikten sonra tüketiciye sunulmaktadır. Bu nedenle döviz sıkıntısının kalkınmayı engellediği bir ülke

olan Türkiye'de, rahatlıkla vazgeçebilecek ihtiyaçlar için, hammadde adıyle ithalât, gittikçe artmaktadır.

Prof. Gülten Kazgan, bu niteliği dolayısıyle yalnız montaj sanayii için değil, genellikle sanayi için «montajcı» deyimini uygun bulmaktadır: «Montaj sanayii deyimi Türkçede genel olarak radyo, kamyon, cip vs. gibi parçaları ithal edilip burada birleştirilen ve ancak bir kısmı içeride üretilebilen sınaî mamuller için kullanılmaktadır. Oysa Türk sanayii üzerinde pek derine gitmeyen bir inceleme dahi bütün imalât sanayiinin büyük ölçüde dışardan getirilen ara malların içeride birleştirilmesine dayanan montajcı bir niteliği olduğunu ortaya koyabilir. İlâç sanayii, boya sanayii, hattâ 'medar-ı iftiharımız' olan ve birçoklarımıza göre Ortak Pazar'a tam üye sıfatıyle girdiğimizde üyeler arası işbölümü sonucu büyük gelişme imkânları bulacağı düşünülen dokuma sanayii dahi bir ölçüde montajcıdır. Çünkü, bunların hepsi imalâta giren ve ithalâta bağlı yarı-mamullerin birleştirilmesini ülke içinde yapmaktan öteye pek geçmemektedir.»[620] Gülten Kazgan, sınaî hâsıla endeksi ile hammadde ithal endeksi arasındaki paralel artışa dikkati çekmektedir:

Yıl	Sınaî hâsıla endeksi	Hammadde ithal endeksi	Hammaddelerin ithalâtta payı
1948	100	—	—
1950	108	100	% 34,5
1955	148	169	% 31
1960	189	190	% 47
1960	—	100	—
1962	100	—	—
1966	140	115	% 48
1967	100	100	% 49
1972	176	160	% 54

Tabloda görüldüğü üzere, özellikle 1950-1960 döneminde sınaî hâsıla endeksi 189'a çıkarken hammadde ithal endeksi de 190'a yükselmiştir. Bu eğilimin plan ra-

kamlarına göre önümüzdeki yıllarda devam edeceği, ithalâtta hammadde payının artacağı anlaşılmaktadır.

1966 yılında bütün imalât sanayiinin yatırımlar dışında ithalâtı —1968 Kalkınma Programında tarımda gösterilen 116 milyon liralık tops dahil—, 5 milyar 579 milyon lirayı bulmaktadır.[621] Buna karşılık, ihracat 195 milyon 133 bin liradan ibarettir. Ihracatın, ithalâta oranı yüzde 3 civarındadır. 1966 yılı imalât sanayii ihracatının dökümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

1966 YILI İMALÂT SANAYİİ IHRACATI (milyon lira)

Şeker	62,1
Balık konservesi	3,2
Konserve	1,7
Içki	3,795
Dokuma ve giyim	23,333
Basma	1,0
Orman ürünleri	7,5
Kimya	28,0
Petrol ürünleri	36,644
Metalden gayrî mamuller	1,8
Ferro-krom	19,9
Madenî eşya	2,0
Makina imalât	0,130
Elektrik makinaları	1,8
Taşıt onarım	0,231
T o p l a m	195,133

Görüldüğü üzere imalât sanayiinin ihracatı, hemen hemen yok gibidir. Kimya sanayiinde gözüken 28 milyon liralık ihracatın önemli kısmını «palamut hulâsası», «meyankökü», «balmumu», «defne yağı», «gülyağı» gibi geleneksel ihraç maddeleri teşkil etmektedir. 38 milyon liralık petrol ürünleri ihracatının da 34 milyon liralık kısmı fuel-oil'dir, yani ârizî bir ihracat söz konusudur.. İlerdeki yıllarda şeker, fuel-oil, hattâ basma ihraç edilmeyecektir. Bu

nedenle ihracat rakamı 100 milyon lira civarında kabul edilebilir. Buna karşılık, imalât sanayiinin yatırımları dışında carî ithalât ihtiyacı 5 milyar 579 milyon lirayı bulmaktadır. Aynı yıl bütün ihracatımızın toplamı ise, 4 milyar 410 milyon liradır! Ihracat, imalât sanayiinin carî ihtiyacını karşılamaya dahi yetmemektedir. 1969 yılı imalât sanayii ithalât tahmini ise, Plana göre, 7 milyar liradır. Imalât sanayiinin milyarlarca liralık yatırım ihtiyacı ile öteki sektörlerin yatırım ve carî ihtiyaçları gözönünde tutulursa, hammaddesi dışarıdan gelen bir sınaî gelişmenin, nasıl bir çıkmaza yol açtığı kendiliğinden anlaşılabilir.

1970 devalüasyonundan sonra sınaî mamul ihracatında önemli bir artış olduğu ileri sürülmüştür. Bu görünüş aldatıcıdır. Zira şeker, çimento, çay vb. gibi büyük zararlarla yapılan ve ârizî sayılabilecek ihracat sayılmazsa, ihracattaki artış esas itibariyle dokuma ve deri sanayiinde görülmektedir. Pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve deri giyim eşyası alanlarında ihracat gelişmektedir. Dokuma alanında daha hızlı gelişmeler beklenebilir. Fakat imalât sanayiinin ihracata yönelişi, bir temenniden öteye gitmemektedir. Nitekim Üçüncü Beş Yıllık Plan, bu gerçeği belirtmektedir: «Sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1962 yılında yüzde 18 iken, 1971'de yüzde 21,5 olmuştur. Böylece, ihracat tarımsal yapısını henüz devam ettirmektedir. Öte yandan sanayi ürünleri kapsamına giren bazı maddeleri gerçek sanayi ürünü olarak nitelendirmek de güçtür. Örneğin, küspeler dışarıda tutulduğunda, sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1962 yılında yüzde 15,2, 1971 yılında ise yüzde 18,2 olmaktadır. Buna karşılık, sanayileşmiş ülkelerin ihracatı içinde büyük bir pay tutan makina ve ulaşım araçları gibi yatırım ve ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1971 yılında sadece binde 5'tir.»

Prof. Gülten Kazgan da incir ezmesinden domates salçasına, içkiden çaya kadar bir dizi işlenmiş gıda maddesinin sınaî mamul olmadığını, Ortak Pazar'da bunların tarımsal ürün sayıldığını belirtmektedir. 1971 yılında 145

milyon dolar olduğu ileri sürülen sınaî mamul ihracının 53 milyon dolarlık kısmı bu tip tarımsal ürünlerdir. Bunlar düşülünce, toplam ihracat içinde sınaî mamul ihracının payı yüzde 13'e düşmekte ve toplam ithalâtın ancak yüzde 8'ini karşılamaktadır. Ayrıca ihracattaki artışın dış fiyatlardaki hızlı yükselişler nedeniyle olduğundan fazla gözüktüğü hatırlanmalıdır. Nitekim 1974 ihracatı, 1973 ihracatından miktar itibariyle düşük olmuştur.

İthalâta dayalı saanyi nedeniyle, dış ticaret açığı yıldan yıla artmaktadır. Dış ticaret açığı 1970 yılında 360 milyon, 1971 yılında 994 milyon ve 1972 yılında 678 milyon dolardır. 1974 yılı dışticaret açığı 2 milyar 245 milyon dolardır! Nitekim, işçi dövizlerine ve turizme bağlanmayı güvencesiz sayan Üçüncü Beş Yıllık Plan, 1970 devalüasyonundan sonra döviz gelirlerindeki artışın yarattığı iyimserliği paylaşmamakta, çoğalan dış ticaret açığını kalkınmayı sınırlayan bir darboğaz saymaktadır: «Dış kaynaklara bağlılık, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan dönemlerinde de Türk ekonomisinin temel sorunlarından biri olacaktır. Dış kaynaklara bağlılığın başta gelen belirtilerinden biri, dış ticaret açığının İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gittikçe artmasıdır. Bu durum, Türkiye şartlarından bakıldığında, sanayiin gelişmemiş olmasından doğmaktadır. İhracat, verimliliği hızla artırılamıyan ve dış talebi sınırlı olan tarımsal ürünlere dayalı olduğu, sinaî ürünlerle çeşitlendirilmediği, mal ithalâtının çoğunu oluşturan sinaî ara mallar ve yatırım mallarında iç üretim artırılamadığı sürece, dış ticaretin kalkınma çabalarını sınırlayan bir darboğaz olması doğaldır.»

1974 yılında döviz ihtiyatlarının hızla azalmaya başlaması Planlama'nın bu görüşünü doğrulamaktadır.

Özel sanayiin en büyük başarı gösterdiği tekstil alanında dahi önemli ölçüde ihtalâta gidilmektedir. 1966 yılında bu iş kolunda merinos, sunî ve sentetik elyaf ve iplik, mamul hadde olmak üzere 400 milyon liralık ithalât yapılmıştır. Yine dışarıya dayanan boya sanayii ithalâtından tekstil iş kolunun payına düşen miktar, buna eklenme-

lidir. Ayrıca iş kolunun 200 milyon lira civarındaki yatırım malları ithalâtı kesaba katılmalıdır. Böylece, 800 milyon liralık ihracat yapabileceği ileri sürülen, fakat ancak yarısı kadar ihracat yapan tekstil sanayiinin ithalât ihtiyacı 600 milyon lirayı aşmaktadır. En başarılı alanda durum böyledir. Son yıllarda önemli ölçüde dokuma ihracatının başlaması dahi, bu durumu henüz değiştirmiş değildir. Örneğin 1971 yılında, halı ve kilim sayılmazsa, dokuma sanayii ihracatı 490 milyon lirayı bulmuştur. Buna karşılık, 296 milyon lira tekstil makinesi, 169 milyon lira merinos yünü ve 203 milyon liralık çeşitli dokuma mamulleri olmak üzere 668 milyon liralık ithalât yapılmıştır. Boya ve sentetik elyaf vb. ithalâtı da hesaba katılırsa, dokuma sanayiinin ithalâtı, ihracatının iki katına yaklaşabilecektir. İhracat için modernleşmeye yönelen dokuma sanayii, gerekli makinaları ithal etme durumundadır. Nitekim yıllık tekstil makinaları ithalâtı yarım milyar liraya yaklaşmıştır. *

Tamamen ithalâta dayanan lâstik, plâstik ve kimya sanayii, döviz kaynaklarının önemli bir kısmını yutmaktadır. Plan döneminde bu iş kolunda görülen gelişme, ithalatın bir kat artmasına yol açmıştır. İmalât sanayii ithalâtının dörtte biri bu sektöre gitmektedir: «1967 yılında toplam ithalâtın yaklaşık olarak dörtte birini kimyasal ürünlerin teşkil etmesi, yurt içi üretim yoluyla azaltılması gereken çok yüksek bir orandır.»[622] Fakat bu oranın 1972'de ancak yüzde 21'e inmesi ümit edilmektedir. 1966 yılında tarım ilâçları ve ilâçlar için 108 milyon liralık ithalât yapılmıştır. Boyar maddeler ve boya ithalâtı 88 milyon lirayı bulmaktadır. Lâstik sanayii ithalâtı. 145 milyon liraya eriş-

* Her biri 600 bin liradan pahalı İsviçre yapısı 312 dokuma tezgâhını özel trenlerle getiren Pektaş Pamuk Ticaret ve Sanayi A.Ş. gazetelere çarşaf çarşaf ilânlar vererek, İsviçre'nin Sulzer tezgâhlarıyle övünmektedir. İlânlara göre, bütün Romanya'da yalnız 24 Sulzer tezgâh varken, yalnız Pektaş'ta 312 Sulzer vardır. Sulzer'lerin, gelmesiyle Pektaş'ın tezgâh sayısı yüzde 90 oranında artarak 350'den 662'ye yükselmiştir. İşçi sayısı ise, ancak yüzde 69 oranında artarak 4122 olmuştur. Sulzer, döviz götürmüş, istihdamı ise kısıtlamıştır.

mektedir. Plâstik ham ve yardımcı maddelerin ithalâtı 139 milyon liradır. Toplam kimyasal madde ithalâtı 1 milyar 358 milyon 554 bin liradır ve bunun 1972'de 2 milyara çıkması beklenmektedir. Bu sanayilerin geniş ölçüde «montajcı» nitelikte bir ambalâj sanayii olduğu ileri sürülebilir.

İlâç sanayiindeki yabancı firmaların da durumu farklı değildir. Nitekim Yerli İlâç Endüstrisi Meclis Araştırma Komisyonu Başkanı AP Milletvekili Sabahattin Savacı, yabancı ilâç firmaları hakkında şu görüşü ileri sürmüştür: «Memleketimizdeki yabancı ilâç firmalarının ismi büyüktür, fakat kendileri fabrika niteliğinde bile değildir. Bir nevi amblâj merkezi durumundadır. Mukaveleleri esas hammadde imaline dair hüküm ihtiva etmiyor. Mukavelesinde, bu hüküm bulunan bir firma da buna uymuyor..»[623] Birçok yabancı firma, Türkiye'de hiçbir tesis dahi kurmadan, ilâçlarını yerli lâboratuarlarda imal ettirerek ilâç ticareti yapmaktadırlar. Bunlar arasında Mercke (ABD), Parke - Davis (ABD), Mativalle (Fransa), Specia (Fransa), Glaxo (Ingiltere), Gewo (Isviçre), Vifor (Isviçre), Le Petit (İtalya), Organon (Hollanda) sayılabilir.

Yabancı ilâç firmaları, transferabl kârlarının dışında ithal ettiği hammaddelerinin fiyatını yüksek tutarak, dışardaki ana şirketin kârını arttırmakta ve hammadde ithali için daha fazla döviz harcanmasına yol açmaktadır. İthal Malları Fiyat Tescil ve Tetkik Dairesi'nin tesbit ettiği aşağıdaki liste,[624] ilâç hammadde ithal fiyatlarının ne ölçüde keyfî olduğunu göstermektedir :

HAMMADDE İTHAL FİYATLARI KARŞILAŞTIRILMASI
(Birim Fiyat : Kgr CIF Dolar)

Hammaddenin sağlandığı ülke	İngiltere	İsviçre	İtalya	ABD	Macaristan	Pahalılık	
						Kat	Yüzde
Chlorbenzodiazepin	—	738,37	57,0	—	—	12	1200
Chlorthiazide	84.62	—	6,0	—	—	4	400
Hydrochlorthiazide	234,85	572,0	8,0	250,0	—	70	7000
1-(Dihydrazinophtalazine	—	415,5	45,0	—	—	9	900
Belladon Total Alkoloid	—	457,5	—	—	1,8	254	25400

Türkiye'de çalışan bir Amerikan firmasının Macaristan'dan aldığı tetracycline sınıfından bir antibiyotiğe «Amerikan Malı» damgası vurarak ve «araştırma masrafları» yaptığını ileri sürerek Türkiye'de yüzde 1200 kârla sattığı görülmüştür.[625] Istanbul Eczacılar Odası Faaliyet Raporu'nda, bu oyunlar şu sözlerle açıklanmaktadır: «Yabancı sermayenin günahına gelince, en büyüğü, hammadde ithalinde ana müesseseleri ile düzenledikleri yükseltilmiş fiyatla fatura oyunlarıdır. Bu yolla dış piyasadaki fiyatların 12,95 katı fiyatına, diğer bir deyişle yüzde 1295 pahalı fiyatla hammadde ithal edilebilmektedir. Bu korkunç gerçeğe, aynı oyunun ambalâj malzemesi için de uygulandığını ilâve etmeliyiz.»[626]

Yerli firmalar da ithal malı hammadde ve yabancı firma patentleri ile çalışmaktadırlar. Yerli firmaların en büyüğü olan Eczacıbaşı Astra International (İsveç), Brelersdorf (Almanya), Biccheimie (Avusturya), Bristol Laboratoies (ABD), Chemische Werke Albert (Almanya), Collet (Norveç), Chevron Chemical Company (ABD), Don Baxter (ABD) Eaton Laboratories (ABD), Endo Drug Corporation (ABD), Parke - Davis (ABD), Pharmacia International (Isveç), Philips - Duphar (Hollanda), Richardson-Merrel Inc. (ABD), Schering Corporation (ABD), SPECIA (Fransa), Upjhohn International (ABD), J. R. Geigy (İsviçre), Bristol - Myers International (ABD) Chemiro (İsviçre), J. G. Mausson (Almanya), Promonta (İtalya), Hans Schwarzkopf (ABD) gibi birçok yabancı firmanın lisanslarıyle ilâç ve kozmetik imal etmektedir. Tarım ilâçları imal eden hekim ortaklığı Hektaş, Imperial Chemical Industries (Ingiltere), Union Carbide, Diamond Alkaline, Hercules Powder, Rohm and Haas (ABD), Sariaf, Sipcam, Bibrini Paradi ve Cheminova (Avrupa) gibi firmaların lisanslarıyle çalışmaktadır. Ibrahim Ethem Ulagay Merck, Sharp, Dohme, Le Petit, Astra Nerke, Dr. C. Jannsen, L'Oreal de Paris, Max Faktor vb. gibi firmalarla ilişki kurmuştur. En «harc-ı âlem» ilâçlar, güzellik malzemesi vb. bu yabancı firmaların ücretli teknik yardımlarıyle yapılmaktadır.

Sektörde döviz israfı büyüktür. İlâç sanayiinin önde gelen kişilerinden Nejat Eczacıbaşı, ilâç sanayiinin sakat bir yola girmiş olduğunu, «istihlâk maddeleri imalindeki ve satışındaki cazibeye kapılan» yabancı sermaye firmalarının «ihtiyacının birçok misli kapasitede ilâç imalâthaneleri» kurmuş olduklarını, iyi niyetle ele alınmış bulunan 6224 sayılı kanunun yanlış uygulaması sonucunda bir kimya endüstrisi kurulamadığını belirtmektedir.[627]

Montaj sanayii ise, adı üstünde, israflı bir sanayidir. Yabancı firmalara ya da onların «sanayiciliğe» yönelmiş Türkiye'deki mümessillerine piyasada tekel sağlayarak, döviz tasarrufu yerine — birçok halde normal olarak ithaline gidilmeyecek malların üretimine gidildiği için — döviz israfına yol açmaktadır. Esasen montaj sanayiinin döviz tasarrufu iddiası, çok kez hayalî kalmaktadır. Meselâ karayolu taşıtlarında 1962, 1963 ve 1964 yıllarında sağlanan döviz tasarrufu sırasıyle yüzde, 15,2, yüzde 12,2 ve yüzde 13,1'den ibarettir. Montaj Sanayii Talimatı'ndan sonra, döviz tasarruf oranının, lâstik dahil, yüzde 45'e çıktığı ileri sürülmektedir.* Yalnız, bu oran aldatıcıdır. Zira kamyon ve kamyonet imalinde yerli sayılan lâstik, boya, vinileks

* Döviz tasarrufu, «FOB komple mamul-FOB ithal edilenler», «FOB komple mamul fiyatı»na bölünerek bulunmaktadır. Bir otomobilin dış fiyatı 2000 dolar ise ve bu otomobili Türkiye'de imal için 1000 dolar ithalât gerekiyorsa, döviz tasarrufu oranı yüzde 50 olmaktadır. Bunun yanı sıra, üretim değeri içinde ithalâtın payının hesaplanması, iktisadi tahlillerde kullanılmaktadır. Meselâ 1965 yılı radyo imalâtında üretim değeri 100 sayılırsa bunun yüzde 32,6'sını ithal malı malzeme teşkil etmektedir. Kullanılan yerli malzeme oranı ise yüzde 32,4'tür. Fakat yurt içi değerlerin hesabına yüzde 15,4 işçilik giderleri, yüzde 0,6 mühendislik giderleri ve yüzde 19 sağlanan kâr girmektedir. Böylece yurt içi değerlerin toplamı yüzde 67,4'ü bulmaktadır. Bunun içindir ki, üretim değerinin yüzde 32,6'sının ithalât ile karşılandığı söylenmektedir. Çeşitli elektronik cihazlar montajında, ithal malı malzemenin payı yüzde 26'dır. Yurt içi değerler toplamı, yüzde 15,3 yerli malzeme, yüzde 16,6 işçilik, yüzde 10,4 mühendislik giderleri, yüzde 31,7 sağlanan kâr olmak üzere yüzde 74'ü bulmaktadır. *(İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 509).

tipi döşemelik vb. gibi malzemenin imalâtına harcanan dövizi hesaba katmamaktadır. Meselâ yalnız lâstik imalinde sentetik kauçuk, karbon siyahı, kord bezleri gibi hammadde ithalâtı yüzde 70'i bulmaktadır. Net ithal ikâmesi, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirtildiği üzere, ancak yüzde 30'dur.[628] Yabancı lâstik şirketlerinin ana firmadan yüksek fiyatla yaptığı ithalât ve buna rağmen içeride elde ettiği büyük transferabl kârlar da hesaba katılınca, Türkiye'de lâstik yapımının Pet-Kim kurulana kadar bir döviz tasarrufu sağlamadığı söylenebilir. Zira Türkiye'deki üç lâstik fabrikasından yalnız birinin 1966 yılında beyan ettiği kâr, 82 milyon lirayı bulmaktadır. Boya ve döşemelik için de aynı şey söylenebilir. Bu nedenle, kamyon ve kamyonet yapımında yüzde 45 döviz tasarrufu iddiası, gerçekte muhtemelen yüzde 30 civarında kalmakta ve montajcılık, sanayiden çok «ithalât tekelciliği»ne yaklaşmaktadır.

Özel sanayiin bu durumundan sanayicilerin sözcüleri de pek hoşnut gözükmemektedir. Nitekim İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı Vekili Ertuğrul Soysal, «Dışarıdan gelen mamul mala, burada ufak bir ilâve yapmakla sanayici olunamaz.» demektedir.[629]

Önce hammaddeyi, sonra mamul maddeyi imale yönelmemiş bir «montajcı» sanayi, bugünkü hâliyle, ara mallar ve yatırım malları imaline geçişe karşı hayli güçlü bir engel teşkil etmektedir. Meselâ, esasen çok sayıdaki montaj firmalarının, yan sanayiin gelişmesini engellemek için imal ettikleri tipleri sık sık değiştirdikleri bilinmektedir. Birçok iktisatçımız, çok kârlı montajcılığın sanayileşmeyi önleyeceği düşüncesindedir: Prof. Gülten Kazgan'a göre, «İthalâta bağlı sanayiin bu denli kârlı olduğu bir ülkede ara mallar ve yatırım malları sanayiinin, kâr mekanizmasına bağlı bir sistem içinde kurulmasının, imkânsızlığı çok açıktır.»[630] Prof. Kenan Bulutoğlu da aynı görüşü paylaşmaktadır: «Montaj sanayii hakkında iyimser olmaya imkân yoktur. Bunlar filizlenen bir yerli sanayiin fidanlığı değildir. Sadece yabancı firmaların piyasa kapamak için azge-

lişmiş ülkelere soktukları Truva atlarıdır. Hükümet, bunları derinlemesine yatırım yapmaya, tümleşmeye, kotalardaki ithal tahsislerini kesmek tehdidi ile zorlayabilir. Elde edeceği sadece vaadler ve vaadlerdir. Tehdit gerçekleştiği takdirde, bu firmaların kaybedecekleri bir şey yoktur. Kurdukları sabit tesisler esasen birtakım hizmetlerin görülmesinde her zaman kullanılabilecek, maliyeti çoktan çıkarılmış birkaç bina ve ardiyedir.»[631] Bununla birlikte, pazarın genişlemesiyle, yüksek fiyatlı ithal tekeli sağlamak için, montaj sanayiinin ara mallarını karşılayan bazı yabancı firmaların Türkiye'ye gelmesi mümkündür. Nitekim son yıllarda birkaç büyük firma, «motör montajcılığı» peşinde koşmaktadır. Yabancı firmalara tekel fiyatlarıyla yüksek kâr transferlerine imkân veren bu tip bir yatırım malları sanayiinin, dış ticaret çıkmazından kurtulmaya yeterli olmayacağı açıktır. Kimya sanayiinde bugünkü tehlikeli gidişi bir ölçüde düzeltmesi beklenen devlet kuruluşu Pet-Kim çok daha olumlu bir teşebbüstür.

Kalkınma Planı, ilk plan döneminde, tüketim malları üretimin toplam imalât sanayii içindeki payının yüzde 65,4'ten 1967'de yüzde 60,6'ya düşmesinin, ara malları payının yüzde 25,5'ten yüzde 28,5'e ve yatırım malları payının yüzde 9,1'den yüzde 10,9'a çıkmasının beklendiğini yazmaktadır.[632] Bu kayış daha çok devlet yatırımlarının sonucudur. Bununla birlikte, ithalâta dayalı tüketim sanayii büyük hızla gelişmekte, televizyon ve binek otomobili gibi yeni alanlarda teşebbüsler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, içeride ara mallar imaline kayış çabasının, bugün içine düşülen çıkmaza bir çare getirebilmesi zayıf bir ihtimaldir.

Ticaret Bakanlığı, 12 Mart'tan sonra ithalâtçıların beyanlarına dayanarak bu konuda ilginç tablolar düzenlemiştir. 1973 yılı rakamlarına göre, ithalât yapan 9561 kişi ve firmanın 4445'i sanayicidir. Yâni ithalâtçıların yarısına yakın bir kısmını sanayiciler teşkil etmektedir. Bildirdikleri rakamlara göre, öz sermayeleri 22,5 milyar olan bu sanayiciler 1973 yılında yüzde 21 oranında 4 milyar 748

milyon lira kâr sağlamışlardır. 1974 yılında ise, sanayici kârı 7 milyar 115 milyon lira ile yüzde 23 oranına çıkmıştır.

İthalâtçılık ve sanayicilik, birlikte gitmektedir.

TEKNOLOJİK BAĞIMLILIK

Daha büyük bir çıkmaz, Türkiye'nin teknoloji bakımından çok geniş ölçüde dışarıya bağlı oluşudur. Türkiye'de bir makina sanayii yoktur ve teknoloji dışarıdan ithal edilmektedir. En «harc-ı âlem» tüketim malları sanayiinde fabrikalar, dış firmalar tarafından «anahtar teslimi» kurulmaktadır. Makina ve bilginin tamamen dışarıdan ithali yoluyla girişilen bir sanayileşme hareketi, Türkiye'ye son derece pahalıya mal olmaktadır. Yabancı uzman Dr. Gill, Devlet Planlama, Teşkilâtı için hazırladığı raporunda bu çıkmazı belirtmektedir: 1963 yılı girdi-çıktı tablosuna göre, yatırımların yüzde 35,2'sini makina ve teçhizat teşkil etmekte ve bunların büyük kısmı ithal olunmaktadır. İkinci Beş yıllık Plan döneminde bu oran yüzde 40'a çıkacaktır. 1967 - 1972 döneminde yüzde 7 kalkınma hızının gerçekleştirilmesi, gayri sâfî millî hâsıla (G.S.M.H.) nın yüzde 24 ilâ 25'inin yatırılmasını gerektirecektir. Yüzde 24 ilâ 25 yatırımın yüzde 40'ı, sermaye malları sanayii içeride mevcut olmadığı takdirde, ithal edilecektir. Bu, G.S.M.H.'nın yüzde 9,6 ilâ 10'u tutarında makina ve teçhizat ithali demektir. Bu ölçüde bir ithalât imkânsızdır. Zira İkinci Plan döneminde, ihracatın G.S.M.H.'nın yüzde 5,3 ilâ 5,4'üne erişmesi beklenmektedir. Bütün ihracat, makina ve teçhizat ithaline ayrılsa dahi, ihtiyacın ancak yarısı karşılanabilecektir. «Anahtar teslimi» sanayileşmenin ekonomiyi nasıl bir çıkmaza sürüklediği açıktır. Özellikle büyük yatırım projelerinde, döviz ihtiyacı çok yüksek oranlara ulaşmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtı uzmanlarından Nejat Ölçen'in yaptığı hesaplara göre, maliyeti 70-80 milyon lirayı aşan projelerde, döviz ihtiyacı birdenbire yükselmektedir. Döviz gideri, Petro-Kimya'da yüzde 80'e, Maltepe Sigara Fabrikası'nda yüzde 61'e, Çaycuma Kâğıt Fabrikası'nda yüzde 58'e erişmektedir. Ölçen, büyük projelerin

döviz ihtiyacının birdenbire artışını, yabancı ihracatçıların bir «innovation» faktörü ekleyerek, makina ve teçhizat fiyatlarını yükseltmeleriyle açıklamaktadır.[633]

Makina ve teçhizatın büyük miktarda dövize ihtiyaç göstermesinin nedenleri ne olursa olsun, rakamlar teknoloji ithaline dayanan bir kalkınmanın günümüzde olanaksızlığını göstermeye yeterlidir. Cumhuriyetten beri girişilen sanayi hareketinde bu gerçeğin ihmal edilişi, gerçek bir sanayileşmeye yönelinemediğinin ifadesidir. Bugün dahi, kalkınma planlarında, makina yapımının **Üçüncü Beş yıllık Plan**'a bırakılışı, aynı anlama gelmektedir. «Makina yapım sektörüne mümkün olan en büyük ağırlığı vermemiz lâzım.Makina yapımı sektörü gelişmedikçe öyle zannediyoruz ki, endüstrileşme hareketini başlatmak güç olacak»[634] diyen Yüksek Mühendis ve Plancı Nejat Ölçen, yukarıdaki rakamların ışığı altında haklı gözükmektedir. Devlet sektörü dahi, yerli bir teknolojinin gelişmesinde pek az rol oynamıştır. Çimento ve şekerde pek geç bu yola gidilmiştir: «Büyük çoğunlukla teknik hizmetleri ve finansmanı ile yabancı kaynaklara dayanan kuruluşlar, yerli teknoloji kültürünün doğmasına, önemli gecikme paylarıyla hizmet edebilmişlerdir. Çünkü bu tesislerde teknik kadro, güçlükle yetişmiştir. Örneğin, çimento fabrikaları, Türkiye'de 1932 yılında kurulmaya başlandığı halde, çimento fabrikasının yerli teknoloji ile tesisi imkânı, ancak 30 yıl sonra mümkün olabilmiştir.»[635] Şimdi Çimento Sanayii A.Ş., önemli ölçüde ithalâta ihtiyaç olmakla birlikte, özel sektör çimento fabrikalarının dahi kurma işini yüklenmekte, fabrikaları sahiplerine «anahtar teslimi» vermektedir.

Özel sektörde ise, bir teknoloji geliştirme çabası yoktur. «Anahtar teslimi» fabrika alınmakta, yabancı patentlerle ve yabancı uzmanların desteği ile üretim yapılmaktadır. Yabancılardan teknik bilgi alınması, bazı hallerde şüphesiz gereklidir, faydalıdır. Fakat amaç, en kısa sürede bu teknik bilgiyi kendine mal etmek olmadığı sürece, «taşıma suyla değirmen döndürmeye kalkışmak» gibi ters

bir durum ortaya çıkmaktadır. Üstelik özel sanayi, yabancı firmalarca kurulan fabrikalarda en «harc-ı âlem» tüketim malları imali için teknik bilgi ücreti ödemektedir. Aynı mamul ve aynı teknik bilgi için, ayrı kuruluşların her biri, teknik bilgi satın almaktadır! Birçok halde, yabancı, firmanın markasını kullanabilmek için dahi bu yola gidilmektedir. Kalitesiz yerli diş macununun karşısında Bristol Myres lisanslı Ipana ile çıkınca, derhal üstünlük sağlanmakta, bunun üzerine rakip yerli firmalar da ünlü yabancı firmaların lisans ve markalarını araştırmaktadır.*

Özel sanayide, yabancı firmalara bağımlılık doğal gözükmektedir. Bu tutum, sanayii, araştırma lâboratuvarları kurma külfetinden kurtarmakta, fakat bağımlılığın artmasına yol açmaktadır. Esasen yabancı firmalar, teknik bilgi tekeli yoluyla üstünlüklerini sürdürme ve yabancı pazarlara sızma çabasındadır.** Yerli özel sanayi ise, bu durumu kabule hazırdır. Azgelişmiş ülkelerin çoğunda görülen bu durumu, Brezilya Proresör J. Leite Lopes, şu sözlerle dile getirmektedir: «Ülkenin bilginlerinin yerli sa-

* Marka ya da isim transferi konusunda Adana Sanayi Odası Başkanı Sâkıp Sabancı, şunları yazmaktadır: «Bazan iyi isim yapmış marka ve isim sahibi yabancı firma, bu haklarını bir 'royalty' aramadan yerli bir şirkete devreder. Maksadı, hammaddesinin sürümünü temin etmek ve mahalli imalâtçının yalnızca kendi hammaddelerini veya malzemesini kullanmasını sağlamaktır. Yerli bir firmanın, böyle tanınmış bir isim kullanmaya başlaması, aynı mamulleri yapan diğer yerli firmaların şiddetli protestosunu intaç edebilir. Bilhassa kosmetik ve diş macunu imalâtında böyle hallere pek çok rastlanır» (İstanbul Sanayi Odası Dergisi, sayı 12). Bu çatışma, öteki yerli firmaların da bir yabancı marka bulmasıyle çözülmektedir.

** Dış yardımlar da teknolojik gelişmeyi frenleyici bir rol oynamaktadır. Belli projelerin dış finansman ihtiyacını karşılayan ülkeler, genellikle projenin kendi firmaları tarafından hazırlanmasını, kendi firmaları tarafından ve kendi firmalarının sağladığı makina, malzeme ve teçhizatla gerçekleştirilmesini şart koşmaktadır. 1964-1972 döneminde Türkiye, proje kredilerinin mühendislik hizmetleri için 152 milyon dolar ödemiştir. 1970'te 30 milyon, 1971'de 32 milyon, 1972'de 30 milyon dolar bu hizmetlere gitmiştir!

nayiler hizmetinde kullanılmasında, temel bir güçlükle karşılaşılmaktadır. Bu endüstriler, dış ülkelerde gerçekleştirilen teknik çalışma ve araştırmalara dayanmaktaysalar, açıktır ki, yerli bilginlerin kendi ülkelerinin sanayilerinde görev alabilme şansı pek azalmaktadır. Bu yerli sanayilerde, bilimsel ve teknik araştırma lâboratuvarları yoksa ülkenin teknolojik ve bilimsel ilerlemesini sürdürme olanağı ortadan kalkmaktadır. Bu durumda, birkaç yerli bilim adamı ve üniversitelerin çabaları, pek az desteklenebilecektir.»[636] Türkiye de Brezilyalı profesörün çizdiği bu çıkmazın içinde bulunmaktadır. Üniversitedeki çalışmalar ve yeni kurulan Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun çabaları, sanayi henüz teknik bilgi geliştirme ihtiyacını duymadığı için, geniş ölçüde boşlukta kalmaktadır. İkinci Beş Yıllık Plan, teknoloji ve işletmecilik araştırma ve geliştirme faaliyetlerini kamu kaynaklarından desteklemek üzere, 400 milyon liralık bir «Kalkınma Fonu»nun kurulmasını kararlaştırmıştır. Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu da bir «Sınaî Araştırma Enstitüsü» kurma yolundadır. İlk bakışta isabetli gözüken bu çabaların, yerli sanayi araştırma ihtiyacını duymadığı sürece, bekleneni verebilmesi hayli şüphelidir. Gerçek bir sanayi olmadığı için, araştırma yoktur ve yabancı firmalar, yerli sanayi ile kurdukları ortaklık, teknik bilgi satışı vb. gibi çeşitli yollarla böyle bir ihtiyacın doğmasını engellemektedirler. Böylece makinası, hammaddesi ve teknik bilgisiyle kökü dışarıda bir sanayi gelişmektedir.

Özel sektör, teknoloji yaratmak şöyle dursun, ithal ettiği teknolojinin gerektirdiği yeterlikte teknik personeli kullanmaktan dahi kaçınmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın İnsangücü bölümünde bu durumdan şu sözlerle yakınılmaktadır: «Teknik insangücüne özel kesim talebinin içinde bulunduğu teknolojik şartların gerektirdiği standarttan düşük olması, nitelikli insangücünde işsizlik, yerinde kullanmama ve dışarıya insangücü akımı sorununu doğurmaktadır. Örnek olarak bir işletmede, bir mühendisin yapması gereken iş teknisyence yapılmak-

ta, çok sayıda insangücü kullanımı gereken üretim birimlerinde maliyet düşürme amacıyla az sayıda insangücü kullanılmakta ve böylece işverence talep edilen insangücü, gerçek insangücü ihtiyacının sayı ve nitelik olarak altında kalmaktadır. Bu durum genellikle, üretim kalitesinin düşüklüğüne ve dış pazarlarda rekabet olanaklarının sınırlı olmasına yol açmaktadır.»

Özel kesimin teknoloji ithali çıkmazını, özel sanayiin yıllarca sözcülüğünü yapan Ertuğrul Soysal'ın 11 Aralık 1973 tarihli Cumhuriyet'te açıkladığı görüşlerle tamamlayalım :

«Alınan teknoloji, alan ülkenin ham ve yardımcı maddeleriyle sevişmez, dışarıya bağlanırsınız.

Teknolojiyi satan ülke, ham ve yardımcı madde yanında, yedek parça ve işletme malzemesini de alıcıya zorunlu olarak satmaya devam eder.

Teknoloji satan firmaların denemeler ve işletme kontrolü için gönderdikleri adamlara astronomik ücretler ödenir.

Know-How anlaşmaları alıcıya genellikle ihracat yasağı koyar.

Kalkınmakta olan ülkelerde ekonomi disiplinsizce gelişir, alınan teknoloji öncelikle tüketim malları üretmeye yönelir.

Mliletlerarası teknolojinin bir bölümünü transfer eden ülke, çok uluslu büyük şirketlerin nüfuz ve politikalarına bağlı kalır.

Grev hakkı tanınan kalkınma yolundaki ülkelerde girişimci, çok kez fazla istihdamdan kaçar, sermaye yoğun teknolojileri ve makineleri almak ister».

YABANCI SERMAYE NE GETİRDİ?

Yabancı sermaye yeni iş alanları yaratmak, teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmak, ödemeler dengesinin düzelmesine yardımcı olmak gibi büyük ümitlerle ve en libe-

ral şartlarla Türkiye'ye çağrılmıştır. Genellikle yerli sanayicilerimizin, yabancı sermaye ile ilişkiler kurabildikleri ölçüde, ondan pek şikâyeti yoktur. Hattâ pek çok yerli işadamı, yabancı sermaye ile işbirliğini, sanayie yönelişin vazgeçilmez şartı saymaktadır. Fakat gerçekte, yabancı sermaye Türkiye'ye ne kazandırmıştır? DPT'nin eski yöneticilerinden Baran Tuncer, doçentlik tezinde bu sorunun cevabını araştırmıştır.[63] Baran Tuncer'in 6224 sayılı kanuna göre gelen yabancı sermaye için vardığı sonuçlar şöyle özetlenebilir :

— Yabancı sermaye, imalât sanayiinde genellikle tüketim malları ve özellikle dayanıklı tüketim malları imalâtına rağbet etmiştir.

— Istihdam artışına pek az katkısı olmuştur. 1964 yılında imalât sanayiinde çalışanların sayısı 472.122 idi. Yabancı sermaye kuruluşlarında çalışanların sayısı ise 9.135'ten ibaretti. Yani çalışanların yüzde 1.91'i yabancı sermaye kuruluşlarında idi. Yalnız, özel sektör hesaba katılırsa, bu oran yüzde 3,21'dir.

— Bazı yabancı sermaye kuruluşları, üretimi için izin aldıkları bazı malları üretmemektedirler. Bazı hallerde ise, üretim izni aldıkları malları, yerli tesislere sipariş vererek yaptırmakta, sonra kendi markasını kullanarak satışa çıkarmaktadırlar. Bu uygulamanın örneklerini buzdolabı imalâtında görmek mümkündür. Bazan da belli bir malın üretimi için izin alındıktan sonra, o maldan ayrı olarak diğer bazı malların piyasaya çıktığı görülmektedir.

— Yabancı sermayenin teknik bilgi ve tecrübe getirmesi ümidi pek az gerçekleşmiştir. «Yabancı sermayenin yatırım yaptığı çeşitli iş kollarına baktığımızda, bunların ileri bir teknolojiyle çalışan ve büyük organizasyonu gerektiren alanlar olduğunu iddia etmek kolay değildir. Özellikle yabancı sermaye yatırımlarının yoğun olduğu ilâç, otomobil ve kamyon montajı ve gıda sanayiinde ileri bir teknolojinin uygulanmadığı ve zaten uygulanmasının gerekmediği ortadadır.» «Türkiye'de yabancı sermaye kuruluşlarının çoğunda, yabancı sermaye'nin yerli sermaye

ile değişen oranda ortalık hâlinde çalıştığı görülmektedir. Bu kuruluşlarda, yabancı sermayenin bir kısmı yerli sermaye yatırımlarını teşvik ettiği ve getirdiği tecrübe ile yol gösterici bir etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bu noktayı fazla büyüterek, yabancı sermayenin Türkiye ekonomisinin bütününü bu yolla olumlu olarak etkilediğini iddia etmek gerçekçi olmaz. Kaldı ki, bazı alanlarda yabancı sermayenin varlığı, yerli müteşebbisleri, bu alanlarda yatırım yapmaktan alıkoymuş olabilir.»

Yabancı Sermaye Kanunu'na göre, Know-how, royalty ve patent, sermayeye eklenip transfer hakkı tanınmaktadır. «Bazı hallerde bu çeşit haklar, aslında gerçek. bir teknik bilgi getirmemesine rağmen, yalnız isimden yararlanmak için satın alınmaktadır.»

«Ancak bazı hallerde, bir iş kolunda birden fazla yabancı sermaye kuruluş veya ortaklığı çalışmakta ve bunlar aynı işlem için ayrı ayrı gayri maddî hak kabul ettirmektedirler. Böylece, aynı teknik bilgi için ekonomiden birkaç kat fazlasıyla kaynak ayırmak zorunda kalınmaktadır.» Lâstik sanayiinde benzer teknoloji, birkaç defa satın alınmaktadır. Bazen tümü ya da önemli bir kısmı yabancı olan kuruluşlar, getirdikleri royalty haklarını sermaye diye kabul ettirmektedirler. Türkiye'de yatırım izni alındıktan sonra, kendi mamullerini satmak imkânı elde eden bu kuruluşların ayrıca bir de gayri maddî hak talep etmeleri, bunların haksız bir kazanç sağlama durumunu doğurmaktadır.

— Yabancı sermaye kuruluşları yüksek kârlar elde etmektedirler. Kurumlar Vergisi matrahı/Sermaye biçiminde hesaplanan kâr, madenî eşya, elektrik âletleri, ilâç ve gıda sanayiinde ortalama yüzde 60 ilâ yüzde 80'dir.*

* Maliye Bakanlığı'nda hazırlanmış bir etüdde belirtildiğine göre, 1951'de yüzde 71 hissesi yabancı olarak 1,4 milyon lira sermaye ile kurulan E.R. Squibb-Sons ilâç firmasının 1955 kârı 2 milyon 731 bin, 1956 kârı 6 milyon 272 bin, 1957 kârı 3 milyon 756 bin, 1959 kârı 7 milyon 79 bin liradır. 1955'te 4,6 milyon lira sermaye ile kurulan yüzde 99 yabancı sermayeli Türk

— Ödemeler dengesi bakımından yabancı sermaye kuruluşlarının etkisi, beklendiği gibi olmamıştır. Yabancı sermaye, ihracata yönelmemiştir. Müracaatta ihracat yapma taahhüdünde bulunulsa bile, taahhüt yerine getirilmemektedir. Yabancı sermayenin ithal ikâmesi iddiası da birçok halde şüphelidir. Yabancı sermaye kuruluşunun ithal edilmeyen bir malı Türkiye'de üretip çeşitli yollardan sun'î bir iç talep yaratması mümkündür. Bu durumda gerçek bir ithalât ikâmesi yaratmadığı halde, ithalât ihtiyacı yaratmakta, dolayısıyle negatif bir ithal ikâmesi söz konusu olmaktadır. Bazı hallerde, yabancı sermayenin gelişi, yerli müteşebbislere o alanı kapamaktadır. Bu durumda da bir ithalât ikâmesinden söz edilemez. Ayrıca içeride üretilen yabancı sermaye mallarının dış piyasada çok daha ucuz fiyatla sağlandığı hesaba katılmalıdır.

Philips A.Ş.'nin 1960 kârı 9 milyon 500 bin, 1961 kârı 6 milyon 99 bin, 1962 kârı 13 milyon 9 bin liradır. 1958'de yüzde 50'si yabancı 1 milyon lira sermaye ile kurulan Agro-Merck Zirai Mücadele İlâçları Ltd. Şti.'nin 1959 kârı 2 milyon 737 bin, 1960 kârı 2 milyon 376 bin liradır. 1952'de yüzde 80'i yabancı 5 milyon lira sermaye ile kurulan Unilever-İş Türk Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.'nin 1954 kârı 7 milyon 744 bin, 1955 kârı 10 milyon 379 bin, 1956 kârı 13 milyon 188 bin, 1957 kârı 15 milyon 408 bin, 1958 kârı 22 milyon 611 bin, 1959 kârı 16 milyon 642 bin, 1961 kârı 16 milyon 325 bin, 1962 kârı 20 milyon 997 bin liradır. Soba, fırın vb. imâl eden 3 milyon 60 bin lira sermayeli Auer İmalât T.A.Ş.'nin 1965 yılı kârı 5 milyon 506 bin liradır. Yabancı şirketler, kârlar biriktikçe sermaye artırımına gitmişlerdir. İka Ajansı, 22 Nisan tarihli bülteninde yabancı sermaye kârları hakkında şu tabloyu vermektedir:

Çalışma alanı	Faaliyete başladığı yıl	Son sermayesi (Milyon TL.)	Yabancı sermaye oranı	1962 sonuna kadar kârı (TL.)
Bir boru fabrikası	1957	8,6	% 57	45.015.000
Bir zirai mücadele ilâç fabrikası	1958	3,0	% 50	5.804.000
Bir kaynak elektrotları fabrikası	1957	2,0	% 10	7.606.000
Bir nebati yağ fabrikası	1952	30,0	% 80	141.620.000
Bir ilâç fabrikası	1951	2,8	% 71	25.634.000
Bir ampul fabrikası	1948	5,0	% 60	18.462.000
Bir elektrikli aletler fabrikası	1955	9,1	% 99	34.137.000

— Yabancı sermayenin 1966 yılı sonuna kadar yaptığı döviz transferi 174,5 milyon lira kâr ve 15 milyon lira gayri maddî haklar olmak üzere 199,5 milyon lirayı bulmuştur. Yabancı sermayenin transfer edebileceği kazançlar, transfer ettiklerinin çok üstündedir. 1966 sonu itibariyle bu miktar, 600 milyon liraya erişmektedir. Fakat 1963'ten bu yana, transfer edilen miktarlar artmaya başlamıştır. 1963 yılında toplam transfer 17,8; 1964 yılında 19,2; 1965 yılında 36,5; 1966 yılında 56,4 milyon liradır. Her yıl yapılan transferin o yıl fiilen gelen sermayeye oranı, 1963'te yüzde 19,5; 1964'te yüzde 27,4; 1965'te yüzde 38,2 ve 1966'da yüzde 81,2'dir.

Baran Tuncer, önümüzdeki yıllarda, iktidar ve iş çevrelerince arzulanan biçimde, yabancı sermayenin gelişinde bir artış vuku bulursa durumun ne olacağı sorusuna cevap araştırmaktadır. Baran, yabancı sermayenin her yıl yüzde 20 artacağı, 1967 yılındaki artışın daha önceki beş yılın ortalamasının yüzde 20 üstünde olacağı ve geçmiş dönemlerde gerçekleştiği üzere kümülatif sermayenin yüzde 22'si oranında transfer edilebilir kâr sağlayacağı, bunu her yıl transfer edeceği ve ihracat gelirimizin her yıl yüzde 5 artacağı varsayımlarına dayanarak, yabancı sermayenin gelecekteki tablosunu çizmiştir. Varılan sonuç, yabancı sermayeye bağlanan ümitleri temelinden yıkacak niteliktedir. Daha 1967 yılından itibaren, yabancı sermaye, getirdiğinden fazlasını götürebilme durumundadır. 99,4 milyon gelecek, 145,3 milyon transfer edilecektir. Gerçi yabancı sermayenin gelen miktarı, bu tabloda öngörülen miktarların altında kalmıştır. Fakat yabancı sermayeden yana çevrelerin arzuladığı gibi çok miktarda yabancı sermaye gelse dahi, bu sermaye kısa sürede getirdiğinden fazlasını götürecektir. Nitekim 1986 yılında 3176,2 milyon lira muhtemel yabancı sermaye gelişine karşılık, 4279,2 milyon lira transfer edilecektir. Aradaki fark, 1 milyar 103 milyon liradır.

Bu rakamlar, tabiî ki her tahmin gibi, gerçeği bir ölçüde yansıtmaktadır. Fakat tabloda ortaya çıkan gelişme

öteki ülkelerde, özellikle Güney Amerika'da, çok daha kötü biçimde gerçekleşmiştir. Amerikan resmî rakamlarına dayanarak hazırlanan aşağıdaki tablo,[638] 1950 - 1965 döneminde, ABD'den çıkan sermaye ve bu sermaye üzerinden ABD'ye transfer edilen geliri göstermektedir:

(Milyar dolar olarak)

	Avrupa	Kanada	Güney Amerika	Öteki Bölgeler
ABD'den direkt sermaye akımı	8,1	6,8	3,8	5,2
Bu sermayeden ABD'ye transfer edilen gelir	5,5	5,9	11,3	14,3
	+2,6	+0,9	—7,5	—9,1

Görüldüğü üzere, 1950 - 1965 döneminde Amerikan firmaları Güney Amerika'da 3,8 milyar dolar direkt sermaye yatırımı yapmışlar, fakat 11,3 milyar kazanç transfer etmişlerdir.* Öteki azgelişmiş ülkelerde de durum farklı değildir. 5,2 milyar gitmiş, 14,3 milyar geri dönmüştür. Güney Amerika ve öteki azgelişmiş ülkelerden ABD'nin bu dönemde yaptığı net transfer 16,6 milyar dolara ulaşmaktadır! Güney Amerika, ABD'nin azgelişmiş ülkeler için önerdiği —daha doğrusu çeşitli yollardan empoze ettiği— Amerikan tipi kalkınma modelinin çarpıcı bir örneğidir. Amerikan sermayesi, Güney Amerika'ya milyarlarca dolar

* Bir Güney Amerikalı Dışişleri Bakanının sözlerine göre, 1965-1968'de Güney Amerika'da yatırılan her bir dolara karşılık, ABD beş dolar götürmüştür *(Le Monde*, 21 Mayıs 1969).

Türkiye'de, 1963-1972 döneminde tüm yabancı sermayenin kâr transferi 231 milyon dolar olmuştur. 1971 ve 1972'de yıllık kâr transferi, 36 milyon dolardır. 1973 transferi, 35 milyon dolardır.

yatırım yapmıştır, fakat kıt'a azgelişmişlikten kurtulamadığı gibi, bir azınlığın aşırı zenginliği ve büyük kitlenin fakirliği dolayısıyle, toplumsal huzursuzluk artmıştır. Bu huzursuzluklar, düzeni tehdit eden bir şiddet kazanınca, ABD'ye bağlı askerî diktatörlükler tarafından bastırılmaktadır. Kısaca, azgelişmiş ülkelerde yabancı sermayeye ve onunla işbirliği yaapn yerli sermayeye dayanarak yürütülmüş başarılı bir kalkınma denemesi mevcut değildir. Rakamlar, Türkiye'deki bu tip kalkınma denemesinin de benzer sonuçlar verebileceğini göstermektedir.

6224 sayılı kanun dışında, Petrol Kanunu'na dayanarak gelen sermaye de olumlu bir sonuç getirememiştir. Yabancı şirketlerin aramaları, önemsiz ölçüde petrol bulunmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye, önümüzdeki yıllarda da petrol ithalâtçısı bir ülke olarak kalacağa benzemektedir. Türkiye, tükettiği petrolün yüzde 70'ini ithal etmektedir. Petrol ithaline milyar dolar ayırma durumundadır. Yabancı büyük şirketlerin hemen hepsi, petrol aramalarını durdurmuşlardır. Yalnızca Shell aramalara devam etmektedir. Bu durumda, petrol üretiminde bir sıçrama yapmak ümidi, daha çok millî kuruluşlara kalmaktadır. Esasen yabancı şirketler, petrol bulsalar dahi, Max Ball zihniyetini yansıtan Petrol Kanunu yürürlükte kaldığı sürece, Türkiye bundan çok sınırlı ölçüde yararlanabilecektir. 1973'te kabul edilen yeni Petrol Kanunu da bu durumu değiştirmiş değildir.

Yabancı sermaye, petrol gibi, öteki yeraltı kaynaklarıyla da ilgilenmektedir. Bakır ve volfram, yabancı sermayenin borakstan sonra göz diktiği zenginliklerimiz arasındadır. Fakat petrol ve madenlerde yabancı sermayenin faydadan çok zarar getirebileceği, bugün yabancı sermayenin en hararetli savunucuları tarafından dahi, bir ihtimal olarak ileri sürülebilmektedir. Nitekim 1975 Yılı Kalkınma Programı, maden işletmeciliği (istihraç) biçimindeki yabancı sermayeye izin vermemeyi kararlaştırmıştır.

Bu şartlarda, 1946'dan itibaren güç kazanan «Yaban-

cı sermaye elimizden tutsun da kalkınalım» görüşü, gittikçe daha az inandırıcı olmaktadır.

Özetlersek, yerli - yabancı özel sermaye işbirliğine dayanan ve başta ABD olmak üzere müttefik devletlerce desteklenen kapitalist kalkınma politikası, bir çıkmaz yola girmişe benzemektedir. İhracat gelirlerinin tümü, yaratılan imalât sanayiinin carî ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Yüzde 7 kalkınma hızını gerçekleştirmek için gerekli makina ve teçhizat ithali, ihracat gelirlerinin iki katını aşma yolundadır. Yabancı sermaye, teknolojik gelişmeye yardımcı olmadan, sunî ihtiyaçlar yaratarak, tasarruf kaynaklarını azaltmakta ve ödeme dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu ölçüde döviz «kanaması»na yol açan bir kalkınma politikası izlenirken, ihracat artışı yetersiz kalmaktadır. Adam başına ihracat miktarı, 1953 - 1966 döneminde Yunanistan'da 17 dolardan 47 dolara, Bulgaristan'da 28 dolardan 159 dolara çıkarken, Türkiye'de 17 dolardan 15 dolara düşmüştür. 1960 - 1971 döneminde ihracatın yıllık ortalama artış hızı, Türkiye'de yüzde 7,1 iken bu oran Yunanistan'da 11,6, İspanya'da 13,5, İtalya'da 13,3 ve Yugoslavya'da 12,4'tür. İhracatta 1972 yılında görülen yüzde 30'un üstündeki olaganüstü artışın her zaman sağlanabileceği sanılmamalıdır. İthalât artış oranı ise, çok daha yüksektir ve dış ticaret açığı büyümektedir. 1963 - 1972 planlı dönemde, toplam dış ticaret açığı 3 milyar doların üstündedir. Yalnız 1974 yılında dış ticaret açığı 2 milyar 245 milyon dolara erişmiştir! Bu büyük açık beklenmedik bir gelişmeyle 1,5 milyar dolara ulaşan işçi dövizleri ve büyük miktarda borçlanmalarla karşılanmıştır. 1964 - 1972 döneminde toplam işçi dövizleri 2 milyar doları aşmıştır. Bu da yetmemiş, planlı dönem en fazla borçlanılan dönem olmuştur. 1963 - 1971 döneminde toplam dış borçlanma 2 milyar 747 milyon doları bulmaktadır. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan döneminde kullanılan dış krediler, 3 milyar doları aşmıştır. Halen işçi dövizleriyle artan ihtiyatlar hızla erime yolundadır.

Her an öteki ülkelerden ve büyük yabancı firmalar-

dan borç istemeye yol açan bu durumun ortaya çıkışında kapitalist sanayileşme politikasının önemli rolü vardır. Özel sektör, tabiatiyle, yabancı sermaye ile işbirliği hâlinde, az sermayeli, az rizikolu ve çok kârlı tüketim malları sanayiine yönelmiştir. Tekel şartlarında, kendi yarı-mamullerini satmak isteyen yabancı firmalar, makina, teçhizat, teknik bilgi ve hammadde bakımından ithalâta bağlı bir sanayileşmenin teşvikçisi olmuşlardır. Oysa döviz sıkıntısı çeken bir ülkenin deterjan, boya, plastik, ilâç, sentetik kumaş vb. gibi sanayileri alabildiğine genişletmeden önce, kimya sanayiini kurması gerekliydi. Makinaları dışarıdan gelen bir sanayie belbağlamadan önce, makina ve motör sanayiine yönelmesi zorunluydu.

Bunun yapılamaması, yanlış bir teknik tercihin sonucu değildir. Makina sanayii, kimya sanayii kurmak, rizikolu büyük yatırımları gerektiren bir yöneliştir. Yabancı tröstler, bu alanlara ilgi göstermediği sürece, ağır sanayii ancak devlet kurabilirdi. Bu nedenle, ağır sanayi tercihi, aynı zamanda devletçilik tercihidir; yani politik bir karardır. Oysa Türkiye, iç ve dış kudretli çevrelerin baskısıyla, kapitalist sınıfın öncülüğünde bir sanayileşme denemesine sürüklenmiştir. Geleceği gözönünde tutan sanayicileri bile kara kara düşündüren özel sanayiin bugünkü durumu, bu politik tercihin sonucudur. Yapılan tercih tabiatiyle toplumsal sınıfların kuvvet durumunu yansıtmaktadır.

c) **Özel sanayi, anarşik ve israflı bir gelişme içindedir:** İthalât yasaklamalarıyle cazip kılınan iç piyasada, müteşebbislerin belli alanlara yığıldıkları ve geniş âtıl kapasiteler yaratarak sermaye israfına sebep oldukları görülmektedir. Elektrik ampulü mü? General Elektrik'ten sonra, Philips ve Tekfen de bu alana girmiş ve ampul imalinde kapasitenin ancak üçte birinin kullanılması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Plâstik eşya mı? Hammaddeye biçim vermeye yarayan bir iki makinaya sahip, çok sayıda firma bu alana akmıştır. **İkinci Kalkınma Planı**'na göre, «plastik işleme sanayiinde hammadde ithal imkânlarına bağlı olarak, yüzde 35 - 40 oranında âtıl kapasite bulun-

maktadır.[639] Aynı israf, otomobil lâstikleri dışında, lâstik sanayiinde de vardır: «Lâstik konfeksiyon türünde kapasitenin kullanımı, plan dönemi içinde yüzde 30'dur.»[640] Menderes döneminin ithalât darlığı günlerinde hızla gelişen lastik sanayii, 4 Ağustos 1958 kararlarından beri belini doğrultamamıştır. Bu alandaki 394 kurumun 1959 yılında ancak 196'sı faaliyet gösterebilmiştir.[641] Fakat âtıl kapasite sorunu önlenememiştir. 600 milyon liranın üstünde imalât yapan ilâç sanayiinde, durum farklı değildir. Aynı mamulleri ayrı ayrı patent ücretleri ödeyerek imal eden çok sayıdaki firma, geniş âtıl kapasite yaratmıştır. Yabancı firmaların rekabetiyle, yerli firmaların bir kısmının tasfiyeye uğramasına rağmen, âtıl kapasite sorunu devam etmektedir. Tarım ilâçları imali mi? Koruma, Hektaş, Bayer, Agro - Merck, Midiltipi, Kimyagerler, Shell, Sandoz vb. gibi birçok yerli-yabancı firma bu alana atılmıştır. Elektrik malzemeleri imalât sanayii mi? 1963 ve 1964 yıllarında yapılan yatırımlarla elektrik ampulü, emaye bobin teli, balast, pil ve akümülatör alanında fazla kapasite olduğu söylenebilir. Meselâ 1965 yılında emaye bobin tellerinde kapasitenin ancak yüzde 35'i kullanılmaktaydı. Tarım âletleri montajı mı? Bu alanda imalât yapan firmaların sayısı yıldan yıla, âtıl kapasiteyi yükselterek çoğalmıştır. Kapasitenin 1963 yılında yüzde 75'i, 1964 yılında yüzde 57'si kullanılabilmiştir.[642] Karayolları taşıtları montajında da aynı israf hâkimdir. İlk **Plan**'a göre, 1961 yılında kapasitenin ancak yüzde 20'si kullanılabilmekteydi.[643] Taşıt imal sanayiinde, 1966 yılında toplam sermayesi 250 milyon ve yatırımları 100 milyon olan 14 firma faaliyette bulunmaktaydı. Tek bir firma için yetersiz olan bu sermaye, 14 firma arasında israf edilmektedir. Firma sayısı, o tarihten sonra daha da çoğalmıştır. Planın yasaklama kararlarına rağmen, nüfuzlu firmaların baskısıyla montaj israfı bir türlü önlenememiştir: «Planda ve yıllık programlarda montaj sanayiinin gelişmesini ve yan sanayiin kurulmasını sağlamak amacıyle, montaj yerlerinin sayısının dondurulması öngörüldüğü halde, bu hüküm uygulanama-

mıştır. Bu durum, kurulu kapasitenin kullanılmaması sonucunu yaratmıştır. Şöyle ki, yerli imalât oranının arttırılmaması, kotalardan bu sanayi koluna tahsis edilen dövizle daha az sayıda taşıt montajı yapılmasına sebep olmuştur.»[644] Aynı çığır, şimdi binek otomobili montaj ve imalinde açılmıştır. Anadol'dan (Ford) sonra Renault ve Fiat müsaade elde etmiştir. Bunu yeni müsaadelerin izleyip izlemeyeceği belli değildir.

Dokuma sanayii mi? Özel sektörün «medâr-ı iftihar»ı olan bu alanda da, gelişme, anarşik ve israflı biçimdedir. 1966 Programında aşağıdaki şu israf tablosu yer almaktadır.[645]

DOKUMA SANAYIINDE KAPASITENIN KULLANILIŞI

Ana Mallar	1963 (%)	1964 (%)
Dokuma ipliği	78	78
Pamuklu dokuma	88	87
Yün ipliği	50	50
Yünlü dokuma	32	33

Pamuklu sanayiinde bugün de kapasitenin ancak yüzde 80'i kullanılmaktadır ve yünlü sanayiinde âtıl kapasite sorunu çözülebilmiş değildir. Şimdi aynı teklike sunî elyaf üretiminde ortaya çıkma yolundadır. Hammaddesi ile dışarıya bağlı, yabancı sermaye ortaklığı Sifaş'ın çok büyük kârlar sağlaması üzerine, bu alana akın hızlanmıştır. Bursa'da bir grup sanayici, Adana'da Güney Sanayi ve Bossa bu alana yönelmişlerdir. Alman ve Hollanda şirketlerinin müracaatları dışında, daha 4-5 yerli teşebbüs sunî elyaf sanayii ile ilgilenmektedir. Sınaî Kalkınma Bankası Tekstil Müşaviri Müeyyet Kerimol, tehlikeye şu sözlerle dikkati çekmekteydi: «Polyamid ve polyester sahasında teşebbüs hacmi, memleket ihtiyacının çok üstünde bir is-

tihsal kapasitesi yaratacak mahiyettedir. Bunların realizasyonu hâlinde uzun süre bu tesisler, kapasitelerinin çok altında bir istihsal gücü ile çalışmak zorunda kalacaklar veya bunlardan bir kısmı çalışmaz durumda olacaktır. Her birinin kuruluşu 20 - 30 milyon lira sermayeye ve mühim miktarda yabancı paraya ihtiyaç gösteren bu ünitelerin verimli şekilde çalışmamaları veya âtıl kalmaları hâlinde memleket ekonomisine faydalı olmaktan ziyade yük olacaklarını izaha lüzum yoktur.»[646]

Aynı israflı sermaye akımı şimdi Amerikan gazozları, deterjan, bira gibi alanlarda görülmektedir. Yılda 40 - 50 milyon lira ciro yapan Coca-Cola ve Pepsi-Cola imalcisi şirketlerden sonra, pek çok müteşebbis, yurt sathına dağılmış ufak gazoz imalâtçılarını tasfiye pahasına gazozculuğa yönelmiştir. Gazetelerde her gün yeni bir «Cola» reklâmına rastlanmaktadır. İstanbul Coca-Cola ve Pepsi-Cola'yı İzmir Coca-Cola ve Pepsi-Cola izlemiştir. İzmirli altı işadamı, Amerikan Coca-Cola şirketinden Izmir'de fabrika kurup imalâta geçme ve şişeleme hakkını satın almıştır. Başka bir yerli müteşebbis grubu ise, Izmir'de Pepsi-Cola fabrikası kurmuştur. Ünlü tıp profesörlerinin ve doktorların ortak oldukları dinamik Ilâç imalât firması D.E.V.A. dahi, gazozculuğun cazibesinden kurtulamamıştır. Gazozların yanı sıra, Tuborg, Pilsen, Prinz Brau vb. biraları ile, yerli sermaye ile ortaklık hâlindeki yabancı firmalar, Tekel birasını saf dışı bırakacaklarından emin olarak Türkiye'ye akmaktadırlar.

Newyork Üniversitesi'nde Türk sanayiindeki âtıl kapasiteyle ilgili olarak Izzet A. Pekarun'un yaptığı doktora çalışmasında, ortalama kullanılmayan kapasite oranı yüzde 33 bulunmuştur. Pekarun'a göre, 1962 - 1968 döneminde kimya sanayiinde yüzde 72 ilâ 49 oranında, gıda sanayiinde yüzde 54 ilâ 26 oranında, metal eşya sanayiinde yüzde 25 ilâ 52 oranında, giyim sanayiinde yüzde 41 ilâ 88 oranında âtıl kapasite görülmüştür. Kârlı sayılan alanlara aşırı yığılma ve pazarın darlığı sonucu sanayiin kapasite kullanma sorunu gittikçe önem kazanmaktadır.

Başka bir sermaye israfı yolu, çok sayıda küçük ve dağınık işletmelerin varlığıdır. Plandaki ifadeyle, «Bugün özel sektörde çok sayıda dağınık, küçük ve iktisadî olmayan teşebbüslerin bulunması büyük çapta sermaye ve emek israfına sebep olmakta ve bundan hem millî ekonomi, hem de müteşebbisler zarar görmektedir.»[647] Meselâ deri sanayiinde, ham deri bakımından iç talebin çok üstünde üretim potansiyeli vardır. «Ancak çok küçük ve dağınık işletmelerde teknik bilgi noksanlığı ve kapasite yetersizliği dolayısıyle büyük israflar» doğmaktadır.[648] Küçük ve dağınık işletmelerin birleştirilmesi, kalkınma planlarında sık sık söz konusu edilmesine rağmen, bir temenniden öteye gidememiştir.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de sermayenin kıt olduğu söylenmektedir, fakat bu kıt sermaye en israflı biçimde kullanılmaktadır.* Devlet Planma Teşkilâtı'nın ilk plan hazırlığı sırasında yaptığı bir araştırmaya göre, mevcut sınaî kapasitenin yüzde 60'ı âtıl durmaktaydı.[649] Plan döneminde, büyük ölçüde belli alanlara anarşik biçimde yığılmanın sonucu olan sanayiinin bu israflı yapısı düzeltilemediği gibi, yeni alanlara yığılmalar önlenememiştir. Çeşitli sübvansiyonlarla özel sanayie «rehberlik» ederek, onu planın öngördüğü alanlara yöneltme çabası başarısız kalmıştır. Ikinci Beş Yıllık Plan, sübvansiyonları daha çok arttırarak, İlk Plan'da başarılamayan bu işi başarmaya ça-

* Yalnız özel sanayide değil, devlet sanayiinde de, organizasyon bozukluğu yüzünden âtıl kapasite mevcuttur. Meselâ makina imalât sanayiinde, T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu, Şeker Sanayii A.Ş., Demir-Çelik İşletmeleri (Karabük) gibi devlet teşekkülleri, büyük kapasitede atelyelere, makina imalât tesislerine sahiptir. Geniş ölçüde âtıl kalan bu kapasitenin değerlendirilmesi, İlk Kalkınma Planı'nda ısrarla istendiği halde gerçekleştirilememiştir.

Plan, yüzde 7 kalkınma hızına ulaşılması için, ümitlerini geniş ölçüde sanayideki âtıl kapasitenin kullanılmasına bağlamıştı. Sermaye - hâsıla oranı, yani bir birim sermaye ile millî gelirde sağlanacak artış oranı, bu yüzden düşük tutulmuştur. Uygulama, bu görüşü doğrulamamıştır.

lışmaktadır. Ne var ki, Üçüncü Beş Yıllık Planda da önemli âtıl kapasiteden yakınma devam etmektedir: «Tüm imalât sanayiinde kapasite kullanım oranı, 1968 yılından itibaren azalarak 1970'in birinci altı ayında, en düşük düzeyine ulaşmış, 1970'in ikinci yarısından sonra nisbî bir iyileşme görülmüştür.» Plana göre, tüketim malları sanayiinde kapasite kullanım oranı 1965 'te yüzde 82 civarındadır. Ufak tefek hesaplanmalarla, kapasite kullanımı 1971 yılında da yüzde 80 dolaylarındadır. Aynı dönemde ithal malları kapasite kullanımı yüzde 83'ten yüzde 77'ye düşmüştür. Yatırım malları sanayii kapasite kullanımı 1965'te yüzde 72'den yüzde 68'e düşmüş, dönem içinde bir an yüzde 79'a fırlamış, fakat daha sonra yüzde 65'e kadar düşmüştür. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, bu durumu şöyle değerlendirmektedir: «Yatırım malları sanayiinde, kapasite genel olarak düşük bir düzeyde kullanılmıştır. Önemli etkenlerden biri, tarım âlet ve makinaları ile karayolu taşıtları imalât sanayilerinin gerektirdiği ölçüde ara malı ithalâtı yapılmamış olması ve özellikle karayolu taşıtları sanayiinde dağınık ve gerektiğinden fazla kapasite olmasıdır. Öte yandan makina teçhizat imalâtında proje mühendislik hizmetlerinin gelişememiş olması, bu sahadaki kapasiteden tam yararlanmayı önlemektedir.»

«Makina imalât sanayiinin üretim kapasitesi, birkaç büyük kuruluş dışında genellikle küçük ünitelere bölünmüş durumdadır. Daha çok sipariş üzerine imal edilebilen, özel proje ve dizayn çalışması gerektiren sınaî buhar kazanları, sınaî fırınlar, metalurji teçhizatı, maden hazırlama tesisleri, vinç, tren, konveyör, sınaî vantilâtör gibi ağır sanayi teçhizatının üretimine elverişli olan kapasitelerin kullanım oranı genellikle düşüktür.»

Düşük kapasite, düşük prodüktivite demektir. Geniş bir âtıl kapasiteye rağmen, yüksek fiyatlı kârlı satışlar, yüksek prodüktivite demek değildir. Birçok devlet teşebbüsü, düşük fiyatlı satışlar dolayısıyle, prodüktivitesi aslında yüksek olduğu halde zarar edebilir. Düşük prodük-

tivite ile çalışan birçok özel teşebbüs, yüksek fiyatlar sayesinde, yüksek kârlar sağlayabilir. Türkiye'de özel sanayiin durumu, genellikle bu ikinci kategoriye girmektedir. Özel sanayi sözcülerinden Ertuğrul Soysal'a göre, Türk sanayiinin prodüktivitesi düşük, fakat kârlılığı yüksektir: «Bugün iç piyasanın sınırlı tüketim talebiyle karşı karşıya bulunan ve çok az istisnası hariç, dış piyasalara çıkamayan sanayiimiz, yüksek sayılabilen gümrük koruması ve daha önemlisi ithal yasaklarıyle yeterli kâr elde etmektedir. Kârlarımız belki yeterli olmaktan da ileridir... Fakat her malın benzerini yerli yapmanın sanayicilik olduğu zannıyla, hiçbir zaman prodüktif olmıyacak işletmelere servetimizi gömmenin ve kısa vâdede sanayiciliğe has sıkıntıları yaşayıp, her şeyi isteme hakkını kendinde görmenin cezbesinden kurtulmalıyız. Yine iç piyasanın câzibesine kapılıp, 'Nasıl olsa kâr ediyor' diyerek, işletmelerimizi verimli, mamullerimizi kaliteli zannetme, dünya sanayiine ve memleketimizin ekonomik sıkıntılarına göz yumma alışkanlığından vazgeçmeliyiz. Yarın hakikî rekabet mutlaka gelecektir, bugünden tedbir almazsak, yabancı sanayii bırakınız, içeride prodüktif olanlar, olmayanları ezecektir.» Ertuğrul Soysal, sanayideki düşük prodüktivitenin nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

«— İçeriden olsun, dışarıdan olsun, yeterli miktar ve kalitede temin edilemeyen ham ve yardımcı maddeler, sanayimizi düşük verimli çalışmaya zorlamakta ve eldeki kapasite kullanılamamaktadır.

— Düşük verimin tatmin edemediği tüketicinin ihtiyacını gören yeni müteşebbis, kâr sâikiyle aynı kolda fuzulî yatırım yapmaktadır.

— Talebi karşılayamayan üretim ve onun âmilleri normal olmayan kârlar elde etmekte, hakikî rekabet temin edilemediği için, sanayicimiz prodüktivite çabalarını, modern teknoloji ve organizasyon problemlerini unutur görünmektedir.

— Yüksek gümrük himayesi ve yerlisi yapılınca, benzer yabancı malın ithalini derhal yasaklayan yanlış

sanayi anlayışı, düşük verimle çalışan sanayimizin büyük çoğunluğunu uzun vâdeli hesaplardan alıkoymakta, bazen rehavete sevk etmektedir. Yatırım tahsislerini alırken, ihracat yapacağını beyan etmek, fakat mamulünü iç piyasaya dahi arzetmeden ithal yasağı talebinde bulunmak, bugünün alışılmış yolu hâline gelmiştir.»[650] Ertuğrul Soysal'a göre, işçi başına prodüktivite, Türk sanayiinde çok düşüktür ve prodüktivite düşüklüğünün önemli nedenlerinden birini âtıl kapasite sorunu teşkil etmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planına göre, imalât sanayiinin kapasite kullanma oranı, 1970'te yüzde 75'in altına düşmüş ve 1971'de de bu oran yüzde 80'e ulaşamamıştır.

Yalnız sanayi alanında değil, öteki alanlarda da âtıl kapasite sorunu, kıt kaynakların büyük israfına yol açmaktadır. Bankacılık ve sigortacılıkta, çok sayıda şirketin her birinin belli bir yerde şube açması, bir kaynak israfıdır. Banka şubeleri 1963'te 1840 iken 1971 sonunda 3427'ye fırlamıştır! Aynı biçimde, yerli-yabancı birçok petrol şirketinin, aynı yerde birçok satış ve servis istasyonu kurması, âtıl kapasite yaratmaktadır. **İkinci Beş Yıllık Plan,** bu konuda şu yargıya varmaktadır: «Bugün ülkede 3 binden fazla satış ve servis istasyonu mevcuttur. Bu yatırımlar geniş rekabete dayanmakta ve gerekli pazar etütleri yapılmadan kurulan istasyonlar nedeniyle, bazı bölgelerde yığılmalar olmakta, bazı yerlerde de geçerli olmayan kuruluşlar yapılmaktadır. Bu durum ise, tümüyle bir kaynak israfına yol açmaktadır.»[651] Ticaret sektöründe bu durum yaygındır. Bir bakkal, bir kasap vb.'nın ihtiyacı karşılayabileceği bir yere, birkaç kasap ve bakkal yığılmaktadır. İhalâtçı firma sayısı, ihtiyacın çok üstünde bir sayıya ulaşmaktadır.

Kalkınma Planı, lüks inşaattan kaçınarak, sınırlı bir yatırımla, mümkün olduğu kadar çok konut yapmayı öngörmüştür. Fakat konut yatırımları kısılamamıştır. **İkinci Kalkınma Planı**'ndaki sözlerle, «Özel sektör yatırımları, 1963-1966 döneminde dış ticaret, kredi ve vergi politikaları ile çeşitli teşvik tedbirleri uygulanmasına rağmen, hız-

lı sanayileşmenin gerektirdiği ölçüde imalât sektörüne kaydırılamamış ve konut yapımı dönem boyunca çekiciliğini devam ettirmiş, 1963 yılında toplam özel sektör yatırımları içinde yüzde 43,2 olan konut yatırımları payı, 1965'te yüzde 46'ya yükselirken, aynı yıllar arasında imalât yatırımlarının payı yüzde 36,4'ten yüzde 23,9'a düşmüştür.»[652] Bugün de özel sektör yatırımları içinde meskenin payı yüzde 40'ın üstündedir. Artan mesken yatırımları daha çok lüks mesken inşaatına gitmiştir. «Ortalama şehir konutu alanı, büyük şehirlerde devamlı bir artış göstermektedir.» Türkiye'de ortalama şehir konutu alanı 100 metrekare çerçevesinde kalırken, 1965 yılında bu değer İstanbul'da 112,2 metrekare, Ankara'da 122 metrekare olmuştur.[653] Lüks meskenlerin bir kısmı kiracı bulamayıp boş kalırken, geniş kitleler mesken sıkıntısı çekmekte ve gecekondu sayısı çığ gibi büyümektedir. Bu durumun nasıl önemli bir kaynak israfına sebebiyet verdiği açıktır. Keza karayolu taşıması, milyarlarca lira yatırım yapılan demiryolları ve denizyolları aleyhine genişlemektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler dahi, uzun mesafe taşımasını deniz ve demiryolu taşımasına bırakmak için çaba gösterirken, Türkiye'de hızla büyüyen karayolu taşıması, deniz ve demiryolları taşımasında geniş bir âtıl kapasite yaratmaktadır.

Demiryolları, milyarlar yatırarak kendi yolunu kendi yapma ve bu yola bakma durumundadır. Ayrıca nakliye vergisi ödemektedir. Karayolu taşımasında ise, yolu inşa eden ve bakımı sağlayan devlettir. Bir nakliye vergisi de mevcut değildir. Bu «haksız rekabet» şartlarında, karayolu taşımacılığı özel sektör için çekici bir alan hâline gelmiş ve 1950 yılında 32.960 olan motörlü taşıt sayısı, 1966 yılında 222.537'ye yükselmiştir. 1972 de 358.430'u bulmuştur. 1977'de 657.825'e ulaşması beklenmektedir. Demir ve Denizyolları ise, taşıma kapasitelerini tam kullanamaz duruma düşmüşlerdir. Bu anarşik gelişmenin milyarlarca lira kaynak israfına yol açtığından şüphe edilemez. Son zamanlarda taşıma hizmetlerinin koordinasyonuna niyet edilmişse, de, güçlü bir baskı grubu hâline ge-

len karayolu taşıyıcılarının direnmesi karşısında, girişilen teşebbüsler başarısız kalmaktadır.

Görüldüğü gibi, sanayi, inşaat ve karayolu taşıma alanlarında, özel teşebbüs gelişme kaydetmekle birlikte, bu gelişmenin topluma maliyeti çok yüksek olmaktadır.

d)**Özel sanayi, «tekelci» kârlarla çalışmaktadır:** Özel sanayi çok yüksek fiyatlarla çalışmaktadır. Dış fiyatlar ile iç fiyatlar arasında «çocuk sanayiin himayesi» teorisi ile açıklanamayacak çok büyük farklar vardır: Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapılan bir araştırmaya göre, Almanya'da 995 lira olan kamyon lastiği, Türkiye'de 2273 liradır. 112 lira olan oto lastiği, 227 liradır. Almanya'daki fiyatlara göre, Türkiye'de çelik levha fiyatı 3,5 kat, çinko levha fiyatı 2,5 kat pahalıdır.[654] Porselen izolatörü Türkiye'de yüzde 200 yüksek fiyatla satılmaktadır. Montaj sanayiinde fiyatlar aşırı ölçüde şişirilmiştir. Ilâç sanayiinde ve tarım ilâçları imalinde yüzde 100'e yakın fiyat indirimleri mümkün olmaktadır. Sanayi Bakanı Mehmet Turgut'un Bütçe Karma Komisyonu'nda açıkladığına göre, akü sanayiinde geniş bir âtıl kapasite bulunduğu halde, fiyatlar son derece yüksektir. Sanayi Bakanının sözleri şöyledir: «Akücülerin bakanlığımıza bizzat bildirdikleri maliyet fiyatları ile müstehlik satış fiyatları arasında korkunç farklar vardır. Maliyeti 94 lira olan akü 247 liraya, 221 olanı 464 liraya, 430 lira maliyeti olan bir başka akü ise 959 liraya satılmaktadır. Aküde maliyet ve satış fiyatı arasında yüzde 160'a varan nispetlerde büyük farklar bulunmasına seyirci kalamayacağız. Parti ve Hükümet olarak, özel sektörü desteklediğimiz halde, halkın sırtından böyle haksız ve fâhiş kârlar elde edilmesine asla müsaade etmeyeceğiz. Bir firma devlet teşekküllerinden birine satacağı akü için önce 240 lira fiyat teklif etmiş iken, bu akülerin satın alınmaması ve Sanayi Bakanlığınca akü ithali için döviz tahsisine karar verilmesi üzerine fiyatı 145 liraya indirmiştir.»[655]

«Avrupa işadamı» diye imza atan Mehmet Erzen, imalâtçı etiketiyle içeride ithalât tekelinden yararlanamayan dış firmaların görüşünü yansıtan yazısında, dış

piyasalara nazaran fiyat farkının yüzde 100 ilâ 200'ü bulduğunu haklı olarak açıklamaktadır: «Yerli oto-kamyon, otobüs lastikleri, ilâçlar, porselen eşya, buzdolabı vesair diğer mallar, bu çeşit ithal mallarının fiyatlarına oldukça ağır nispetteki gümrük masraflarının ilâvesine rağmen, yerli imalât mamulleri, ithal mallarından yüzde 100 ilâ 200 arasında yüksek fiyatlarla dahilî piyasada satılmaktadır. Adeta milletimiz vatanperver bazı sanayicilerimiz tarafından sömürülmektedir.»

«Bu gidişle yerli sanayi erbabının bir müddet sonra Türkiye Ortak Pazar'a tam üye olduğu zaman yapacağı tek iş fabrikasının kapısını kapamak, senelerdir mamullerini milleti sömürür derecedeki yüksek fiyatlarla sattıklarıyle iktifa etmek olacaktır.»[656]

Yerli sanayicilerin kendileri de, mamullerinin fiyatlarının aşırı yüksekliğini reddetmemekte, bunu girdi fiyatlarının yüksekliğine bağlamaktadırlar. Jeep montajcısı Nejat Verdi'nin sözleri bu bakımdan dikkat çekicidir: **«Türk sanayii bence bir 'ser sanayii'dir. Yani özel şartlar içinde çiçek gibi gelişir. Açık havaya çıkınca büyümesi durur. Açık havadan dış pazarı kastediyorum. Bu, neden böyledir? Çünkü, Türkiye'de herhangi bir sanayi kurmak, Batı'da aynı işi yapmaktan daha başlangıçta yüzde 80 pahalıdır.** Zira makinalar ve âletler ithal olunur. Gümrük, nakliye masrafları, icabında montaj, uzman, yedek parça problemleri de vardır.»[657]

Şüphesiz, her şeyi ile dışarıya bağlı bir sanayiin kuruluş maliyeti pahalıdır. Fakat yüksek satış fiyatlarında aşırı kârların payı da önemli bir yer tutmaktadır. Sanayide yüzde 50'nin hattâ yüzde 100'ün üstünde kâr sağlamak normal gözükmektedir. Fiyatları, Almanya'daki fiyatların bir katından yüksek olan oto lastik sanayiinde 1966 kârı 150 milyon lirayı aşmaktadır. Ufak bir sermaye ile kurulan nebatî yağ fabrikasının 1952 - 1962 döneminde kârı 140 milyon liranın üstündedir. Sanayi Bakanının açıkladığına göre, «Şimdiye kadar 10 milyon liralık yatırım yapan bir akü fabrikası 1966 yılında 5,5 milyon lira kâr etmiştir. 754

bin liralık bir yatırım yapan bir başka akü fabrikasının da yine bir yılda 525 bin lira kâr sağladığı anlaşılmıştır.»[658] Büyük bir âtıl kapasite bulunan dokuma sanayiinde 24,3 milyon sermayeli Mensucat Santral T.A.Ş.'nin 1966 yılı kârı 16,8 milyon, 1967 kârı 16,9 milyondur. Kâr oranı yüzde 60'ın üstündedir ve şirket, 1967 yılında yüzde 39,5 gibi çok yüksek oranda temettü dağıtabilmektedir. Arçelik yüzde 100 oranında temettü verebilmiştir.

Ticaret şebekesinin kötü işleyişi de, satış fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır. Genel bayi ve bayilerin yüksek payları, fiyatları arttırmaktadır. Fakat dikkat çekici nokta, aşırı kapasite bulunan ve mamullerinin satışında güçlük çekilen alanlarda dahi, fiyatları kırarak sürümü artırma yoluna gidilmemektedir. Rekabet, fiyat yoluyla değil, reklâmların arttırılması ve vâdeli satışlar yoluyla işlemektedir. Monopol ve oligopol durumlarında, bunu anlamak mümkündür. Fakat çok sayıda firmanın bulunduğu dokuma alanında dahi, serbest rekabet mevcut değildir. Hayrettin Erkmen, bu durumu eleştirmektedir: «Talebi daralan veya beklenildiği ölçüde genişlemeyen malların fiyatlarında gerileme icabederken, dokuma maddelerinin satış fiyatları inmiyor, hattâ yer yer ve zaman zaman yükseliyor.»

Sanayiciler, «reklâm faaliyetlerini ve vâdeli satışlarını hızlandırma yolunu tercih ediyorlar. O kadar ki, pamuklu dokumalarda birbuçuk yıla kadar uzayan vâdelerin alabildiğine yaygın olduğu söyleniyor. Gerek reklâm ve gerekse kredi masraflarının maliyete aksedeceğini bilmeyen yoktur. Böylelikle dış fiyatlarla farkın büyüyeceğini ve içeride tüketicilerin taleplerini daraltmak zorunda kalacaklarını anlamak da zor değildir. Gelecekteki yüksek kârı, bugünün satış sıkıntısının bedeli saymak doğru bir düşünce ve davranış olmasa gerekir.»[659]

Prof. Ahmet Kılıçbay ise, üreticiler ile satıcılar arasında mevcut zımnî bir koalisyondan söz etmektedir: «Yeni kurulan özel endüstrilerin çoğu büyük kârlar peşinde koşmakta, üretim maliyeti ile satış fiyatı arasındaki fark-

lar çok yüksek seviyelere çıkmaktadır. Türkiye'de belli-başlı endüstri mamullerinin fabrika fiyatları ile perakende fiyatları, üreticiler ve satıcılar arasında 'zımnî bir koalisyon' varmışçasına birbirine yakın ve yüksek seviyede bulunmaktadır. Bu, ekonomimizde serbest rekabetin tam çalışmadığını ve ondan uzaklaşmaya doğru eğilimler bulunduğunu göstermektedir.»[660] Kılıçbay'ın sözünü ettiği koalisyon, üreticiler seviyesinde bazan «zımnî» olmaktan çıkmakta, bunlar açıkça koalisyon yapmaktadır. 1968 yazı başında İstanbul'da Bakkallar Derneği sözcüsü, makarna fabrikatörlerinin kilo başına 25 ilâ 60 kuruş zam yapmak üzere anlaştığını açıklamıştır. Aynı biçimde zeytinyağı imalâtçıları anlaşmış ve zeytinyağı fiyatını 1 ilâ 1,5 lira arttırmışlardır. Böyle açık bir anlaşma olmasa dahi, sanayicilerin fiyat rekabetinden dikkatle kaçındıkları anlaşılmaktadır. Bankalarda da, rekabete rağmen, kredi fiyatlarını ucuzlatma yolunda bir hareket yoktur. OECD 1967 Türkiye Raporu, bu durumu belirtmektedir: «Türkiye'de bankalar arasında rekabet, yeni şubeler açmak ve bol bol reklâm yapmak suretiyle yürütülmektedir. Buna karşılık, aynı bankalar faiz nispetleri konusunda rekabete yanaşmamaktadırlar.»[661]

Fiyat rekabetinden kaçan sanayi de, bol reklâmlarla aynı yola gitmektedir. 1961 yılında milyonun üstünde reklâm yapan firmaların sayısı birkaçı geçmezken, halen yüzün üstünde firma milyonu aşan reklâm yapmaktadır. Bu sayede reklâmcılık Türkiye'de hızla gelişmiş, yüzlerce reklâm firması ortaya çıkmıştır. Prof. Haydar Kazgan, bu israflı gelişmeyi sert bir dille eleştirmektedir: «Bugün Türkiye'de kapitalist dünyanın bir kopyacılığı olarak dar kaynaklarımızı, hiçbir ölçüde üretken olmayan reklam ve bazı pazarlama müesseselerinde kullanmak, kaynak israfından başka bir şey değildir. Bu işi bilenler ve bir gün öğrenecek olanlar, sultanların, keyifleri için denizdeki balıklara altın atmasına benzetmektedirler ve benzeteceklerdir.»[662] Gerçekten ekonomik açıdan verimsiz bir faaliyet olan reklâmcılıkta, 1970 başlarında 150'den fazla fir-

ma çalışmaktaydı. Bu alanda, Basın İlân Kurumu kanalıyla yürütülen devlet teşebbüsleri reklâmlarının dışında, özel reklâm hizmeti yapan büyük kuruluşlar ortaya çıkmıştır. İlâncılık reklâm şirketinin 1969 cirosu 28 milyon, Yeni Ajans'ın 22 milyon, Reklâmcılık ve Manajans'ın ise 14'er milyon liradır. 1968 yılı özel reklâm gelirleri 245 milyon liradır. 1969 yılında bu rakam daha çok yükselmiştir. Yalnız Hürriyet gazetesinin özel reklâmları, 1968 yılında 40 milyon lira iken, 55 milyon liraya, Milliyet gazetesinin 15 milyon lira iken 23 milyon liraya çıkmıştır. Vita ve Sana üreticisi Unilever, tek başına 10 milyon liranın üstünde reklâm yapmaktadır. Bu rakamlar son yıllarda kat kat artmıştır.

Âtıl kapasite bulunan alanlarda, yoğun reklâm kampanyaları ve kredili satışlar, tabiî ki, meseleyi çözmeye yetmemektedir. Yüksek fiyatlı mamullerin satışı, para basarak ve kredi olanaklarını arttırarak devletin yardımcı olmasını gerektirmektedir. Böylece yüksek fiyatlı sanayi, enflasyonist bir ortamda gelişmektedir. Prof. Bulutoğlu, evvelce sözünü ettiğimiz bu «maliyetler enflasyonu»*nun mekanizmasını şöyle açıklamaktadır: Sanayiciler fiyatların artacağı düşüncesiyle, bir önceki dönemden daha yüksek maliyetlerle üretime girişmektedir. Para otoriteleri sıkı durup emisyonu artırmadıkları takdirde, dağıtılan millî gelirin yaratacağı talep, bütün malların tespit edilmiş yüksek fiyatlarla satışına imkân vermeyecektir. Satışsızlık, işsizliğe yol açabilecektir. Bu noktada, işsizlikten korkan işçilerin de katılmasıyle, işverenler, para otoriteleri üzerinde baskılarını çoğaltacaklar ve onları «durgunluğu gidermek» gerekçesiyle emisyonu arttırmaya zorlayacaklardır. Böylece para otoriteleri, fiyatların önceden yükselmiş seviyesini, piyasaya satın alma gücü zerk ederek onaylamış olmaktadırlar.[603]

Türkiye'deki gelişme bu şemaya uygun biçimde yürümektedir. Özel sanayi, dünya piyasasının tamamen dışında, sunî kalp ile yaşayan bir varlığa benzemekte ve an-

* Bkz. sayfa 766.

cak enflasyonist bir ortamda teneffüs edebilmektedir. Devlet, kapitalist sınıfa, «Buyurunuz, size dış rekabetten tamamen korunmuş tatlı bir pazar. İşte bol kredi ve ucuz döviz. Devlet teşebbüslerinde yetiştirilen yönetici ve teknisyenler hizmetinizde. Yabancı firmalar 'anahtar teslimi' fabrika yapmak için hazır. Neyin nasıl üretileceğini düşünmeyin, yabancı firmalarla işbirliği yaparak bunu gerçekleştirirsiniz. Gerekirse karma ortaklıklarla ben de sizin elinizden tutarım. Hiç bir riziko yok. Mamullerinizin yüksek fiyatla satışından emin olabilirsiniz. Satış sıkıntısı olursa, para basar ve mamullerinize talebi desteklerim» demiştir. 1970 devalüasyonundan sonra bu açıkça görülmüştür. Ağustos 1970 - Aralık 1972 döneminde sanayi kökenli malların fiyatlarını yüzde 61,5 artıran enflasyonist bir politika izlenmiştir. Iki yıl içinde yeni bir devalüasyon zorunlu olmuştur. Enflasyon, devalüasyon, sonra yine enflasyon ve devalüasyon anarşik kapitalist geilşmenin yaşama koşulu haline gelmişe benzemektedir. Bu koşullar altında, sanayici bir kapitalist sınıf yetiştirilmiştir. Yalnız bu müteşebbisin Schumpeter'in yenilikler yaratıcı, organizatör müteşebbisi ile hiçbir benzerliği yoktur. Sınaî Kalkınma Bankası Müşaviri Ibrahim Öngüt'ün sözleriyle, «Planlar, programlar, müşavirlik müesseseleri, kapitalistin risk alma, piyasa bulma ve üretimi en elverişli teknoloji ve organizasyonlarla yürütme fonksiyonunu büyük ölçüde daraltmıştır.»[664] Öngüt'e göre, bu koşullar altında Türkiye'de 1950'den itibaren kuvvetli bir kapitalist sınıf doğmuştur. Ne var ki, kapitalist sınıfın meşruiyetini yapan, onun risk alma, piyasa bulma, üretimi en elverişli teknoloji ve organizasyonlarla yürütebilme yetenekleridir. Bunları başkaları yüklendiği takdirde, «müteşebbis» sınıf, fonksiyonunu yitirmiş bir «parazit» sınıf durumuna düşecektir. Nitekim, devlet eliyle yetiştirilen Japon müteşebbisi için Hansen, «Böyle açıkça parazit bir burjuvazinin şehirde oturup arazisini ortakçı eliyle işleten toprak ağasından ne farkı var?» demişti. Halbuki Japon burjuvazisi, elverişli tarihi şartlar içinde, ülkenin sanayileşmesini başarabilmiştir.

Türkiye'de yükselen kapitalist sınıfın, bunu başarabileceği çok şüpheli gözükmektedir. Japon burjuvazisi, yabancı sermayeye «hayır» derken, Türk burjuvazisi, geniş devlet yardımlarına rağmen, yeteneklerine güvenemeyerek, yabancı firmalara sığınmıştır. Büyük yabancı firmalarla ortaklık ya da «tekelci müteahhitlik» ilişkileri içinde bulunan yerli kapitalist sınıf, ithalâta dayalı «montajcı» bir sanayi kurmuştur. Bu aşırı yüksek fiyatlı ve israflı sanayi, halen sanayileşmeyi teşvikten çok, sanayileşmeyi engellemekte ve geniş kaynak israfına yol açmaktadır. 1951 — 1967 arasındaki 17 yıllık dönemde, Türkiye'ye 4 milyar dolar çerçevesinde sermaye transferi yapılmıştır. 1968 — 1972 döneminde, toplam ithalât ve ihracat farkı biçimindeki dışarıdan sermaye transferi, 2 milyar doların üstündedir. Buna rağmen elde edilen sonuç ortadadır. Dış yardımlarda ve işçi dövizlerinde bir azalma, bu tip kalkınmanın iflâsının ilânı anlamına gelmektedir.

ÖRNEK OLAY: İLÂÇ SANAYİİ

İlâç sanayii, 1950 yılından sonra, büyük bir hızla gelişen ve hemen hemen bütünüyle özel sektöre ait bir sanayi kolu olmuştur. Bu sanayiin 1967 yılı imalât hacmi, fabrika fiyatıyla 750 milyon liradır. Öte yandan, ilâç sanayii, yabancı sermayenin en büyük ilgi gösterdiği alanlardan biridir. Bu nedenlerle, ilâç sanayiinin incelenmesi, 1950'den sonraki kapitalist gelişmeler hakkında iyi bir fikir verebilecektir.

Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, bu sanayi dalına ait ilgi çekici bilgiler toplamıştır. Yalnızca bu bilgilere dayanarak ilâç sanayiinin durumu şöyle özetlenebilir:

Türkiye'de Cumhuriyetten önce, bir ilâç sanayii olmamıştır. Yabancı ilâçlar kontrolsüz ve ruhsata tâbi olmadan ithal edilmişlerdir. Cumhuriyetten sonra, bir millî ilâç sanayii geliştirilmesine çalışılmış, fakat bu çabalar çok sınırlı kalmıştır. Ancak 1950'den sonra, önemli ilâç tesisleri kurulmaya başlamıştır. Sınaî Kalkınma Bankası'

nın avantajlı kredi desteğiyle, Eczacıbaşı, İbrahim Ethem ve Santa-Farma gibi firmalar 1950'den bu yana gelişmeye başlamışlardır. Özellikle artan döviz sıkıntısı üzerine ithalât sınırlandırılınca, 1953-1957 döneminde yurtiçi imalât büyük gelişme göstermiş, Eczacıbaşı, Ibrahim Ethem, Abdi Ibrahim, Mustafa Nevzat ilâç fabrikaları, bu dönemin önemli yerli kuruluşları olarak ortaya çıkmışlardır. Yerli kuruluşlar, müstahzar ilâç ihtiyacının yüzde 60'ını karşılayabilecek duruma gelmişlerdir.

Yeni bir pazarın gelişmesi ve ithalâtın sınırlandırılması, yabancı ilâç firmalarını da Türkiye'ye yerleşmeye yöneltmiştir. «İlâç aktif maddesi imal ederler, Orta Doğu'da en büyük ilâç sanayiine sahip oluruz» inancıyla, 1960 yılına kadar 13 yabancı firmanın, en avantajlı şartlarla Türkiye'ye gelmesine müsaade edilmiştir.

İlâç Sanayii çok kârlı ve zahmetsiz bir iş kolu olmuştur. Bir yerli firmanın 1964 yılı kârı yüzde 254,1; bir yabancı şirketin 1963 kârı yüzde 230,7'dir. 1963 - 1967 döneminde bazı şirketler, öz varlıklarının yüzde 254'üne kadar ulaşan bir kârlılık oranıyla çalışmışlardır. DEVA yeni bir sermaye artışına gitmeden, 1962 - 1964 döneminde öz varlığını yüzde 126 oranında arttırmıştır. Bu oran, bazı yerli kuruluşlarda yüzde 133 ilâ 192, yabancı şirketlerde ise yüzde 126 ilâ 272 arasında değişmektedir.

Yabancı firmaların ayrıca ham ve yardımcı madde ithali yoluyla, dışarıdaki ana firmaya sağladıkları görünmeyen kârları vardır. Ana firma, Türkiye'deki kuruluşuna hammaddeyi dünya fiyatlarının çok üstünde bedellerle satabilmiştir. Maliye Bakanlığı ilgililerince verilen bilgiye göre, Italya'da birim satış fiyatı 57 dolar olan bir madde İsviçre'den 572 dolara ithal edilmiştir. Macaristan'dan 2 dolara alınan madde İsviçre'den 457,5 dolara getirilmiştir. Maliye Tetkik Kurulunca hazırlanan 9.2.1968 tarihli rapora göre, 1963 - 1966 döneminde, yabancı sermayeli firmalar hammadde ithal fiyatlarını yüksek göstererek, yalnız 25 kalem hammadde 19,8 milyon lira döviz kaybımıza yol açmışlardır.

İlâç sanayii çok kârlı olduğu kadar, zahmetsiz bir faaliyettir. Meclis Araştırma Komisyonu Raporuna göre, «Türkiye'de ilâç firmalarının çalışma şekli, genellikle ithal edilen ilâç hammaddesini tablet, şurup, ampul hâline getirmek gibi imalât faaliyetinden ibarettir. Bu firmalarda çalışan personelin çoğunluğu da ambalajlama ve satış işlerinde uğraşmaktadır.

Genellikle yabancı firmalar, Türkiye'de faaliyetlerine sadece ithal ettikleri ilâçların dağıtımı ile başlamışlar ve zamanla da basit imalât faaliyetlerini, ambalajlamayı Türkiye'de yapacak kuruluşlara kaydırmışlardır. Yerli firmaların da, ufak bir sermaye ve ilâç yapımı için özelliğe sahip bulunmayan bir yerde, basit bazı ilâçların basit usuller içinde yapımı ile çalışmaya başladıkları görülür. Bu tarz çalışmaya başlayan firma, ticarî anlamda başarılı olduğundan, sanayi kuruluşu hâline gelmektedir.»

«Gerek yerli ve gerekse yabancı firmalar tam anlamıyla sanayici sayılamazlar.» Gerçekten, ilâç sanayii, aslında sanayicilikten çok ithalâtçılığa yaklaşmaktadır. Müstahzar ilâç imali için gerekli ilâç aktif maddesinin yüzde 98'i ithal edilmekte ve ancak yüzde 2'si yurt içinde üretilmektedir. Yardımcı maddelerin yüzde 86'sı ithal yoluyla sağlanmaktadır. Bitkisel ve hayvansal kaynaklı birçok ilâç aktif maddesinin, ufak yatırımlarla yurt içinde karşılanması mümkün iken, ilâç sanayicileri, ithalât rahatlığı içinde, bu zahmete katlanmamaktadır.

İlâç sanayiinde, en ufak bir araştırma çabası da yoktur. Araştırma, dış ülkelerdeki büyük yabancı firmalar tarafından yapılmakta, Türkiye'deki ilâç sanayii ise, onların müstahzarlarının bir bedel karşılığı imal müsaadesini almakla yetinmektedir. Her bakımdan dışa bağlı olan bu sanayi, ihracat çabası dahi göstermemektedir. Meclis Araştırma Komisyonu Raporu'na göre, «Yerli firmalarımız daha ziyade yurt içi ihtiyaçlarına göre çalışmalarını ayarlamışlardır. Bazı komşu Balkan memleketleri müstahzar ilâç ihracı imkânını bulabilmişlerdir. Yine bu memleketler, bazı ilâç hammaddeleri ihraç ederek, büyük miktarlara varan

döviz sağlamaktadırlar.»

«Türkiye'de çalışan yabancı firmalar da üretimlerini iç piyasamızın ihtiyaçlarına göre ayarlamışlardır. Bu firmaların dünyaca tanınmış belnelmilel kuruluşlar olmaları kendilerine ilâç ihracı ile ilgili imkânlar sağlamaktadır. Fakat bu firmalar, bugüne kadar ilâç ihracında hemen hemen bulunmamışlardır.»

İlâç firmaları, işçi talepleri ve sendikacılık hareketi bakımından dahi talihli olmuşlardır. Meclis Araştırma Komisyonu, «Bu işyerlerinde çalışanların genellikle sendikalar içinde toplanmadıkları» kanısına varmıştır.

Böyle tatlı ve az zahmetli bir iş alanında büyük yığılma olmuştur. Sağlık Bakanlığı kayıtlarına göre, ilâç sanayii alanında 114'ü İstanbul'a yerleşmiş 128 firma faaliyet göstermektedir. Bunların 13'ü yabancı sermaye kuruluşlarıdır. Bunlar arasında, 1967 yılında, bir milyon liranın üstünde üretim yapan kuruluşların sayısı 37'dir. 5 milyonun üstünde üretim yapan 26 firmanın adları ise şöyledir: İltaş, Haver, Dinçel, Carlo Erba, Bilim, Liba, Embil, Biofarma, Wyeth, A. Wander-Ciba, Türk Hoechts, E. R. Squibb, Roche, Pfizer, Mustafa Nevzat, Ilsan, İ. Ethem, Fako, Eczacıbaşı, Doğu İlâç, Deva, Birleşik Alman, Atabay, Abbot, Santa-Farma, Sandoz.

Tatlı ve zahmetsiz kârın yol açtığı bu aşırı yığılma, anarşik bir gelişmeye ve âtıl kapasiteye yol açmaktadır. 1966 yılı DPT Özel Ihtisas Komisyonu Raporu'na göre, küçük antibiyotikler alanında çalışan 6 - 7 firma, talebin hızla artacağını düşünerek yatırımlara girişmişler, fakat tahminler yanlış çıkınca, bu alanda yüzde 50 oranında âtıl kapasite yaratılmıştır. «Birbirini tamamlayan granül-tablet-draje gibi kademelerde âtıl kapasitenin önlenebilmesi için her kademeye diğerleriyle dengeli bir yatırım yapılması zorunludur. Oysa... dengesiz yapılmış yatırımlar, bu kademelerden bir veya ikisinde büyük bir âtıl kapasiteye yol açmaktadır.»

«Teknik gelişmenin tabiî bir sonucu olarak ilâç sanayiinin gittikçe daha büyük bir kapasite durumu ve randımanı göze alındığında, büyük kapasiteli makinalar, küçük makinalara oranla daha ucuza maledilmektedir. İşte bu iki faktör, memleket ihtiyacının üstünde, büyük kapasiteli makinaların ithaline sebebiyet vermekte, dolayısıyle yine bir âtıl kapasiteyle karşılaşılmaktadır.

Bu âtıl kapasiteye misal olarak yurt içi flaster üretimi alınabilir. Flaster konusunda planlı devrede yaratılmış büyük bir âtıl kapasite vardır. Memleket ihtiyacının 4 - 5 katı üstünde bir kapasite mevcuttur.»

Önemli bir fazla kapasite bulunan bu yüksek kârlı iş kolunda şiddetli bir rekabet mevcuttur. Fakat bu rekabet fiyatların düşmesi yolunda işlememektedir. Aksine, satış giderlerini arttırarak, maliyetlerin yükselmesine yol açmaktadır. Sanayi firmaları, ilâçlarının satışını kolaylaştırmak için, yüzde 10 depocu kârından sıyrılarak eczanelerle dolaysız ilişkiler kursalar ve ayrıca geniş fiyat indirimleri sağlasalar dahi, bu eczane sahibine gitmekte; tüketiciye intikal etmemektedir. Fiyatlar daima yüksek düzeyde kalmaktadır. Büyük firmalar, daha çok reklâm yoluyla satışlarını arttırma çabasındadırlar. Bazı firmalar, ilâç üretiminde sağladıkları kârın yüzde 70'inden fazla bir kısmını satış gideri olarak kullanmaktadırlar.

Ilâç firmaları çok geniş bir satış personeline sahiptir. DPT 1966 yılı araştırmasına göre, ilâç sanayiinde çalışan personel toplamı 6030'dur. Bunun 1946'sı, yani yüzde 25'i satış personelidir. Meclis Araştırma Komisyonunun sözleriyle, «Diğer sanayi kollarının hiçbirinde bu kadar yüksek oranda satış personeli mevcut değildir. Bu durum, sektörde hüküm sürmekte olan geniş çaptaki rekabetin de ilâç satışıyla ilişkin özellikte bir tezahürüdür. Ilâç firmaları mamullerini tanıtabilmek için çok sayıda propagandist, satış personeli çalıştırmaktadırlar.» 1966 yılında ilâç sanayiinde 1496 kişilik satış personeli, 1433 kişiyi bulan kalifiye ve yarı kalifiye işçi sayısını aşmaktadır. Bu durumda

maliyetin büyük kısmını satış harcamaları teşkil etmektedir. Meclis Araştırma Komisyonu Raporunda belirtildiği üzere, 100 liralık ilâç üretiminin, yüzde 25'ini aktif ve yardımcı madde teşkil etmektedir. İşçilik ve enerji yüzde 10'un biraz altındadır. Geriye kalan yüzde 65 gideri, ambalajlama, propaganda ve idarî personel giderleri, amortisman vb. teşkil etmektedir. Verimsiz faaliyetler, gerçek üretim faaliyetini anormal ölçüde aşmaktadır.

Fiyatları düşürmek yerine, maliyetleri yükseltmeye dayanan bu propaganda çabasında bazı firmalar, satışlarını arttırmak için, hekim-eczacı ortaklığına yönelmişlerdir. Deva, Embio, Iltaş, Ilhan, Kemo bu yoldaki kuruluşlardır. Bu ortaklıkların, firmaların satışlarını ve ilâç tüketimini arttırmakta yararlı olacağı umulmaktadır. Bazı firmalar, ilâç üretiminin üçte birini tüketen kamu kuruluşlarıyle dikkat çekici ilişkiler kurmuşlardır. Meselâ bir firmanın 1967 üretimi 2 milyon 611 bin liradır. Aynı yıl içinde bunun 1 milyon 840 bin ilralık kısmını Sosyal Sigortalar Kurumu'na satmıştır. Başka bir firma, 1967'de 3 milyon 357 bin liralık ilâç üretmiş, bunun 2 milyon liralık kısmını Sosyal Sigortalar Kurumu'na aktarabilmiştir. Bu becerikliliği göstermeyen bazı firmalar, müstahzarlardaki aktif madde miktarını azaltarak ve kaliteyi düşürerek, rekabet yollarını araştırmaktadır. Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, «İnsan sağlığında, tarımda ve hayvan sağlığında kullanılan ilâçların zararlı etkileri, bazı hallerde de ilâçların beyan edilen hiç bir etkili maddeyi taşımadığı veya etkili maddelerin eksik olduğuna ilişkin şikâyetlerden» söz etmektedir. Çok yetersiz olanaklara sahip bulunan Sağlık Bakanlığı, 1966 yılında 1334 müstahzar kontrol ettirmiş ve bunlardan 230'unu kusurlu-bozuk bulmuştur. 1967 yılında 1832 adet müstahzar kontrol edilmiş, bunun 312 adedi kusurlu çıkmıştır.

Ilâç sanayiindeki bu aşırı yığılma ve biriken kârlar birçok firmayı, gazoz, deterjan, şampuan, kozmetik vb. gibi ilâç sanayii dışındaki tüketim malları imaline itmektedir.

Bir kısmı kapitalist ölçülerle de meşruiyeti şüpheli bu çeşitli yollar sayesinde, geniş bir âtıl kapasite bulunan bu alanda, çok sayıda firma barınabilmektedir. Bununla birlikte, zayıf yerli firmalar karşısında, güçlü yabancı firmalar ağır basmakta ve giderek İlâç sanayiinde egemenliklerini kurmaktadırlar. 1967 yılında 750 milyon liralık üretimin 400 milyon liralık kısmı yabancı sermaye firmalarınca gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeyi Meclis Araştırma Komisyonu şöyle değerlendirmektedir: «İlâç üretimi, 1960'dan önceki yıllar içinde, bir ölçüde sanayileşmiştir. Bunda harp yılları ve bu dönemi takip eden dönemin ekonomik şartları, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ayrı ayrı etkili olmuştur. Bu yıllardaki gelişmelerle, memleketimizin ilâç tüketimi, yurt içi müstahzar üretimiyle hemen hemen karşılanır hale gelmiştir.

Türkiye'de ilâç üretimi, 1960'tan önce ulaştığı yerde maalesef kalmıştır. İlâç üretimi, miktar ve çeşit olarak artmışsa da, ilâç üretiminde temel yapı değişmemiştir. Türkiye'de ilâç endüstrisi bir ambalâj endüstrisi (veya finishing product industry) hâlinde kalmıştır.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun sağladığı imkânlarla yurdumuzda çalışan yabancı kuruluşlar, ilâç yapımını ambalajlama olarak uygulamışlardır. Hammadde ve buna bağlı olarak ilâç fiyatlarında kontrolsüzlük, büyük oranda kâr sağlamalarına imkân vermiştir. Sonraki yıllarda kuruluşlarını, kuruluşun ana yapısını değiştirmeden, genişletmişlerdir. Türkiye, yabancı kuruluşlar için rahat bir pazar olmuştur. Bu kuruluşların ilâç sanayiinde katkıları ise, sınırlı kalmada devam etmiştir.

Yerli sanayi için de, ilâç üretimi kârlı bir saha olmuştur. Yerli sermaye de ilâçları ambalajlamış ve bu işten cazip kârlar sağlamıştır. Hammadde sıkıntısı çekmemiştir. Yeterli krediyi bulabilmiş, ilâç satmada bir zorluk çekmemiştir. Çalışmada bir imkân ve rahatlığın oluşu, bir rekabet ruhunu da yaratmamıştır. Her firma, hâlinden ve gelişmesinden hoşnut olarak çalışmaya devam etmiştir.

1960 yılında ilâç sanayiinde pazarlamalarla ilişkin

şartlar ağır ağır değişmeye başlamıştır. Bu değişen şartlar, yerli - yabancı firmalar arasında ve farklı yerli kuruluşlar arasında bazı ticarî çatışmaların doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca kamuda, yabancı sermayenin çalışmasına ilişkin yeni sorular ağır ağır şekillenmeye ve sorulmaya başlanmıştır.

Yabancı firmaların, ilâç üretiminde oranlarının artması, yerli kuruluşlar arasında pazarı kısıtlayıcı bir baskı olarak duyulmaya başlamıştır. Yabancı firmaların satışlarını arttırmak için yaptıkları büyük harcamalar, yabancı firmaların satış oranlarını arttırmıştır. Yabancı kuruluşlar, ayrıca bol sayıda yeni ilâçları piyasaya sürmeye başlamışlardır.

Yerli firmalar, değişen piyasa şartlarına uymak için, yeni bazı yönlere yönelmişler veya bu eğilimlerine kuvvet vermişlerdir. Bu tarzda ilâç rekabetine dayanmaya çalışmışlardır. Bazı firmalar da yeni satış imkânları ve yolları aramayı denemişlerdir. Her iki yönde de, bazı yerli firmalar başarılı olmuştur. Bazı ufak yerli firmalar da piyasadan çekilmişlerdir.»

Şimdilik aşırı reklâm, sunî biçimde ilâç tüketimini yükselttiğinden ve kamu kuruluşları da ilâç müstahzarları için aşırı ölçüde cömert bir pazar teşkil ettiğinden, büyük balığın küçük balığı yutması yolundaki kapitalist rekabet yavaş işlemektedir. Gerçekten zengin Batı ülkelerine göre, Türkiye'de ilâç tüketimi yüksektir. Ilâç harcamaları Batı'da millî gelirin yüzde 1'i civarındayken, Türkiye'de yüzde 1,25'i oranındadır ve artış eğilimi göstermektedir. Batı'da tedavi giderleri içinde ilâç harcamalarının payı yüzde 20 iken, Türkiye'de yüzde 30 kadardır. Ayrıca Türkiye gibi fakir bir ülkede, tedavi bakımından hiçbir etkisi olmayan ya da pek az etkisi bulunan vitamin, hormon, besleyici, ağrı kesici ilâçlar aşırı ölçüde kullanılmaktadır. Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 1967 yılında 300 milyon lira civarında gereksiz ilâç tüketimi yapıldığını hesaplamaktadır.

Böylece, yabancı sermayeli firmaların piyasada git-

tikçe egemen olmasına rağmen, yerli firmaların güçlüleri mevkilerini koruyabilmektedirler. Esasen güçlü yerli firmalar da yabancı ilâç şirketlerinin uydusu durumunda bulunmaktadırlar. Bu firmalar, esas itibariyle, satıştan yüzde 5 «royalty» karşılığı, yabancı firmaların ilâçlarını Türkiye'de ambalajlamakla yetinmektedirler. O kadar ki, yerli kuruluşlar diş macunu, kuvvet şurubu, çocuk maması, şampuan, kozmetik vb. imali için dahi yabancı firmalara «royalty» ödemektedirler. Bu durum, yerli firmaları da geniş ölçüde yabancılaştırmıştır. Yerli firmalar, geniş ölçüde, yabancı şirketlerin Türkiye'de lisansla ilâçlarını yapan kuruluşlar hâline gelme yolundadırlar.

Bu kökü dışarda sanayiin, hammadde ithalâtı, «royalty» bedelleri ve kâr transferi olarak döviz harcamaları, 1967 yılında en muhafazakâr hesaplarda 30 milyon doları bulmaktadır.

Yabancı sermayenin tam egemenliğinde büyük gelişme gösteren ilâç sanayiinin durumu budur ve durum önemli gelişme sağlanan öteki birçok sanayi kolundan farklı değildir.

OTO LASTİK SANAYİİ

Yerli - yabancı ortaklığının tatlı bir örneği, oto lastik sanayiinde görülmektedir. Bu alanda üç milletlerarası şirket, yerli ortaklarla birlikte faaliyet göstermektedir. Good-Year, Pirelli ve Uniroyal. Good-Year'in ortakları Ordu Yardımlaşma Kurumu, Tatko (Eski acenta ve genel bayi), Garanti Bankası, Rifat Yalman, Tayyar Çullu vb.'dır. Uniroyal'da, bu Amerikan şirketinin eski acentası ve şimdi de genel dağıtıcısı olan Vehbi Koç, Sanayi Bankası, Etker Taylan Kuyucak, Cihat İren vb. bulunmaktadır. Pirelli Lastikleri Ortaklığında da, İş Bankası, Eczacıbaşı, Elektromekanik, Koç grubu, Tegenso yer almaktadır.

Yabancı firmaların payları yüzde 50'nin üstündedir. Üç dev milletlerarası tröst, bu alana 150 milyon lira dolaylarında önemsiz miktarda sermaye getirmişlerdir. Las-

tik şirketleri, yalnız 1966 yılında 150 milyon lira kâr sağlamışlardır.

Fabrikalar, 1963 yılında, çok sınırlı bir kuruluş kapasitesiyle işe başlamışlardır. En geniş kapasiteli Uniroyal dahi 190 bin adet otomobil ve kamyon lastiği üretecek durumdadır. Kapasite zamanla geliştirilmiş ve üç vardiya çalışarak, iç talep karşılanmaya çalışılmıştır.

Bu sanayi Pet-Kim bu alanda ara malı yapımına yönelene kadar, tamamen ithal malı hammaddeye dayanmaktaydı. Maliyetlerde ithalâtın oranı, otomobil lastiğinde yüzde 51,30 ve kamyon - traktör lastiğinde yüzde 54,17'dir. Üç lastik fabrikasının 1969 ve 1970'te yıllık hammadde ithalâtı 20 milyon doları bulmaktadır. Kauçuk (8 milyon dolar), kord bezi (7,5 milyon dolar), karbon karası (1,8 milyon dolar) vb. ithal edilmektedir.

Hammaddesi ve teknik bilgisi ithalâta dayalı bu sanayi, aramal üretemediğinden pek az işgücü kullanılmaktadır. 1970 yılında üç fabrikada üç vardiya olmak üzere 1030 düz, 704 kalifiye olmak üzere 1734 işçi çalışmaktadır. Ne var ki, az sermaye, az işçi ve bol ithalâtla, bir yılda getirilen sermayeyi karşılayacak oranda tatlı kârlar sağlanmaktadır. Zira ithalât yasaklanmış ve fiyatlar çok yüksek tutulmuştur. 1000 - 20 arazi lastiğinin fabrika satış fiyatı 1964 - 1967 döneminde 1642 lira idi, bu aşırı yüksek fiyat 1967'de 1248 liraya indirilmiş, devalüasyondan sonra 1404 liraya çıkarılmıştır. Böylece 1964 - 1967 aşırı kâr dönemi olmuştur. Hâlâ da kârlar, yüksek düzeydedir ve yerli lastik fiyatları, Ortak Pazar ülkeleri fiyatlarının hayli üstündedir.

Üç fabrikanın 6 temsilcisinin bulunduğu DPT Özel Ihtisas Komisyonu Raporunda, bu sanayiin durumu şu sözlerle değerlendirilmektedir:

«Lastik tekerler sanayiinin bugün için kullandığı hammadde ithal suretiyle karşılandığından, bu sanayiin millî ekonomiye olan katkısı sınırlıdır.»

«Sektörde kurulu tesisler, ham ve yarı mamul madde ihtiyaçlarını büyük ölçüde ithalât yoluyla karşılamak-

tadırlar. Bu durum, döviz tasarrufunun arzu edilen seviyeye ulaşmasını engellemektedir.»

«Türkiye'deki tekerlek lastiği sektörünün bugün için görülen en önemli sorunu, gerek sermaye, gerekse hammadde yönünden büyük ölçüde dışa bağlı oluşudur.»

«1970 yılına kadar yıllık programlarda öngörülmüş bulunan tekerlek lastiği ihracatı, tahmin edilen seviyede gerçekleştirilememiştir. Bunun sebeplerinin imalât maliyetlerinin gelişmiş ülkelere nazaran yüksekliği ve kurulu kapasitenin ancak yurt içi talebini karşılayabilecek seviyede olmasıdır.»

Demek ki, know - how, royalty, kâr transferleri ve ithal malı hammaddesiyle, bu sanayiin kurulmasının ülkeye gerçek bir kazanç sağlayıp sağlamadığı tartışılabilecek bir konudur. Son yıllarda ise, ihtiyacın önemli bir kısmı ithalatla karşılanmaktadır. Pet - Kim büyük bir lastik fabrikası kurma işini savsalamakta, Hacı Ömer Holding Lassa girişimiyle lastik yapımına girmektedir.

OTOMOBİL SANAYİİ

Yılda 5 milyar liranın üstünde üretim yapan Karayolu Taşıtları İmalât Sanayii, bir israf ve anarşi örneğidir. İlk iki planda olduğu gibi, Üçüncü Beş Yıllık Planda da bu sektör, eleştiri konusudur: «Plan ve programlarda konulan tedbirlere rağmen, çok sayıda montaj firması, optimum kapasiteden uzak olarak kurulmuş ve bunlar genellikle kapasite altı üretim yapmışlardır».

«Çok sayıda firmadan oluşan dağınık yapı, firma başına üretim miktarının düşük düzeyde kalmasının ve İkinci Planda hedef alınan motör ve aktarma organlarının yurt içinde gerçekleşmemesinin en büyük nedeni olmuştur.»

Taşıt sanayii, yerli imalât payının büyük ölçüde arttığı ve yüzde 70'i aştığı iddialarına rağmen, ithalâta dayalı bir sanayidir. DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre, birim taşıt için 12.500 liralık malzeme ithali gerekmektedir. Bu taşıtın Avrupa FOB değeri ise 20 bin lira do-

laylarındadır. Eğer kullanılan yerli malzeme Avrupa fiyatlarıyla imal ediliyorsa, 20 bin liralık birim taşıt, 12 bin 500 liralık ithalât gerektirdiğine göre, ithalât oranının yüzde 60'ın üstünde, yerli imalât oranının ise yüzde 40'ın altında olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Otobüs hariç, Türkiye'de yapılan araçların fiyatları, dünyadaki benzerlerine nazaran iki üç kat yüksektir. Planlama raporunda şu karşılaştırma yer almaktadır:

Türkiye'de Yapılan Araçlar	Yurt içi satış fiyatı (TL.)	Yurt dışından FOB ithal fiyatı (TL.)
Otomobil (Anadol)	43.500	21.000 (Cortina)
Otomobil (Renault)	60.000	22.000
Otomobil (Fiat)	57.000	18.000
Minibüs (Ford)	65.000	35.000
Minibüs (BMC)	65.000	35.000
Otobüs (Mercedes)	475.000	475.000
Kamyon (BMC)	105.000	52.000
Kamyon (Ford)	120.000	60.000

SANAYILEŞMENIN NERESINDEYIZ ?

Makina Mühendisleri Odasının 20 - 27 Kasım 1972 tarihleri arasında düzenlediği Sanayi Haftası dolayısıyle yapılan forumda konuşan Prof. Gülten Kazgan, bu soruyu cevaplandırmıştır: «Türk ekonomisinde 1972'de sanayiin millî gelir içinde kapsadığı yerin henüz yüzde 20'nin altında kaldığını görüyoruz. Ihracat içinde ise sanayiin yeri yüzde 21 dolayında bir oran tutuyor. Ancak içki, gıda sanayileri bir yana bırakıldığında bu oran yüzde 20'nin çok altında kalır. Son Devlet Planlama rakamlarına göre, yüzde 17'nin altında kalan sanayi oranı da aslında Türkiye'nin iç fiyat yapısına göre beliren bir orandır. Eğer sanayileşmiş ülkelerle Türkiye'nin sanayi yapısının nasıl farklı olduğunu saptamak istersek, bunların fiyat yapısıyla kendi

üretim faaliyetlerimizi değerlendirdiğimiz zaman ülkemizde sanayiin payının yüzde 17'nin de altında kaldığı görülecektir. Çünkü, Türkiye'de sınaî mamul fiyatları dış ticaret koruması dolayısıyla dünya fiyatlarının çok üzerinde oluşmaktadır. Oysa, sanayi kesiminin payı saptanırken kendi iç fiyat yapımız kullanıldığı için fiyat farkı dolayısıyla, sanayi kesiminin payının şişirilmesi gibi bir olay da ortaya çıkmaktadır.

Üretim faaliyetlerini, tarım, sanayi ve hizmet olarak üç kesim içinde sınıflandırırsak, Türkiye'de zaman içinde millî gelirdeki payı en hızlı artan üretim faaliyetinin hizmetler kesimi olduğunu görürüz. 1971 yılında millî gelir içinde hizmetlerin payı, yüzde 57,5'e kadar yükselmiştir. Buna göre, Türkiye'nin hızla 'hizmetleşen' bir ülke olduğunu söylemek mümkündür. Sanayi kesiminin millî gelir içindeki payı, 1950'lerin başında yüzde 10 dolayında iken, 1970'de ancak yüzde 17'ye çıkmıştır. Yani sanayiin millî gelir içindeki oransal büyümesine karşılık, hizmetler kesimindeki büyüme çok daha hızlı olmuştur. Bu olgu yalnız Türkiye'ye özgü değildir. Latin Amerika ülkeleri ve Asya ülkelerinin bir bölümü de hizmetler kesiminin sanayi kesimine oranla çok daha hızlı büyümesi olayını yaşıyorlar. Ülke geliştikçe, tarım payı azalıyor, ama tarımda azalan pay, daha çok hizmetler kesimine kayma yolunda bir gelişme gösteriyor.

Ancak bütün bunlar, Türkiye'deki sanayi gelişimini küçümsemek anlamına alınmamalıdır. Türkiye'de 1950'den bu yana, önemli bir sanayi gelişmesi olmuştur ve 1950'lerdeki enflasyon sırasında yurtta bulunmayan birtakım tüketim malları, bugün piyasada yerli sanayi tarafından karşılanmaktadır. Ancak bu gelişme, Türkiye'nin dünya sınıflaması içinde **yarı sanayileşmiş ülkelerin alt basamaklarında bir toplum olmak durumunu** değiştirmemiş ve millî gelir içindeki sanayi payının hızla artmasına henüz yol açamamıştır. Sanayi kesimindeki gelişme yavaşlığı, bizim öngörülerimize oranla, bir gelişme yavaşlığı olarak da nitelendirilebilir. Halk, bürokrasi ve teknokrasinin, top-

lumun amaçlarını planda sanayileşmek biçiminde saptamış olduğunu kabul edersek, Türkiye'de bu amaçların gerisinde kalan bir sanayileşme bulunduğunu görüyoruz.

Çağımızda sanayileşme ölçüsü değişmektedir. Şöyle ki: Tüketim malları üreten sanayilerin önemli bir bölümü, geleneksel bir teknolojiye dayandığı için, bunların bir ülkenin sanayileşme göstergesi olarak kullanılmasına, birçok iktisatçı ve istatistikçinin karşı çıktığını görüyoruz. Artık daha çok yeni teknolojiye dayanan dinamik sanayi dalları ,ülkenin sanayileşme göstergesi olarak kullanılıyor. Ölçü bu olursa, Türkiye'nin «Yarı sanayileşmiş» ülkelerin neden alt basamağında kabul edildiği daha kolay anlaşılır. Çünkü dinamik sanayi dallarından sayılan kimya, elektronik, makina, taşıt araçları vb. sanayileri Türkiye'de henüz emekleme döneminde bulunmaktadır.

Yarı sanayileşmiş bir ülke olmanın birlikte getirdiği birtakım sorunlar vardır:

— Sanayiimiz henüz yaratıcı olma aşamasına gelmemiştir. Bu bir küçümseme değildir. Japonya ve İtalya da uzun süre yaratıcı olmayan, taklide dayanan bir sanayileşme sürecini yaşamışlardır. Ancak, bu ülkeler artık yenilik yaratabilecek sanayileşme biçimlerine girmiş bulunuyorlar. Bu aşamaya erişememiş olmak, Türk halkının kapasitesini küçümsemek de değildir. Nitekim Batı Almanya'da Türk işçilerinin çalıştığı fabrikalarda ufak buluşlarla organizasyon ve teknolojiye katkılar yaptığını öğreniyoruz.

— Tüketim malları, henüz toplam sanayi mallarının yüzde 48'ini, ara mallar sanayii ise yüzde 38'ini vermektedir. Yatırım malları ise, toplam sanayi malları içinde, daha yüzde 15'i bulmayan bir düzeydedir. Başka bir deyişle, Türkiye, tüketim malları sanayiinin ağır bastığı, ara mallar sanayiinin gelişmekte bulunduğu, fakat yatırım malları sanayiinin ise, emekleme döneminde olduğu bir aşamadadır. Oysa dinamik sanayi dalları, bu ikinci ve üçüncüler içinde bulunmaktadır.»

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da, bu görüşe katılarak, Türkiye'nin henüz sanayileşmiş bir ülke sayılamı-

yacağını, ekonomik yapının tarımsal niteliğini koruduğunu ileri sürmektedir: «Sanayileşme deyimi, birleşimi ne olursa olsun, sadece sınaî hasılanın artması anlamında değildir. Sanayileşme amacı, daha çok tüketim malları sanayiine dönük, nisbeten geri üretim teknolojileri kullanan genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu Türk sanayiinde yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklik, ileriyi ve geriyi besleme etkisi güçlü ara malları sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliği olan, aynı zamanda dış kaynaklara bağlılığı hafifleten yatırım malı ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek, bu dallardaki üretimin topiam sanayi üretimi içindeki payının artması ve bunların dış rekabete olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri ile sağlanacaktır.»

«Ilk iki plan döneminde... önemli yapı değişikliği sağlamak mümkün olmamıştır... Yapısal değişme daha çok hizmetler sektörü lehine olmuş, sanayinin payı, hedef alınan düzeye ulaşamamıştır... Türkiye'nin bugün eriştiği ekonomik yapı, tarımsal niteliğini korumaktadır. Tarım sektörü, üretken sektörler içinde, tek başına en büyük paya sahiptir.»

KÜÇÜK SANAYI VE EL SANATLARI

Geniş devlet yardımları ile Amerikan desteğinden, esas itibariyle, çok sınırlı sayıda büyük müteşebbisler yararlanmıştır. Nitekim, Ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, bu gerçeği teslim etmektedir: «Özel teşvik tedbirlerinin müteşebbisler tarafından geniş ölçüde bilinmemesi, sadece belirli büyüklüğün üzerindeki kuruluşların bunlardan yararlanmaları» durumunu doğurmuştur.[605]

Kapitalizme sağlam bir temel sağlamak için, küçük sanayiin de geliştirilmesi gereklidir. Bu nedenle, ABD, muhafazakâr bir toplumsal grup teşkil ettiği düşüncesiyle, «orta sınıflar»ın teşviki adı altında küçük sanayiin geliştirilmesine, yardım ettiği bütün ülkelerde önem vermiştir. Daha 1950'den önce Thornburg, en ileri teknolojinin ithali-

ni eleştirmiş, ufak atölyelerden başlayıp büyük fabrikalara doğru yükselen «orta sınıflar»ı övmüştür. Thornburg'a göre, ABD ve Ingiltere'de büyük kapitalistler, bu yoldan geçerek yükselmiştir: «Türkiye, İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi kıyıda bucakta demirci ve ziraat âletleri atölyelerinden başlayıp yavaş yavaş sanatkârlarının hünerleriyle maddelerini inkişaf ettirerek büyük imalâthaneler ve daha sonra da büyük fabrikalar» kurmalıdır.[666]

Küçük sanayi lehine, işsizliği önlemek ya da büyük sanayiin tamamlayıcısı olmak gibi daha birçok görüşler ileri sürülmektedir. Fakat asıl amaç, muhafakâr bir toplumsal grubu güçlendirerek kapitalizmi daha geniş bir temel üzerine oturtma çabasıdır. Bu nedenle ABD, özellikle 1960'tan beri, karşılık paralardan sağladığı fonlarla, küçük sanayiin geliştirilmesi çabalarını teşvik etmektedir.*

* Sosyolog Mübeccel Kıray, bu muhafakâr politikayı şöyle değerlendirmektedir: «Bugün birçok yönden büyük sanayileşme engellenirken, bir yandan da bu basit teknolojili küçük imalât teşvik edilerek bir başka yönden daha ülkemiz, hem batının ürünleri ile rekabet edemeyecek durumda tutulmakta, hem de toplumun diğer yönlerindeki gelişmeler geri bırakılmaktadır. Küçük imalâtın teşviki, düzgün şehirleşmemenin, topraktan kopan nüfusa yeteri kadar iş yaratamamanın, gereği gibi etkili, randımanlı iş örgütleri kuramamanın ve diğer dolaylı modernleşme oluşumlarına geçememenin sebebidir. Bu üretim tarzında tam bir işbölümü, ihtisaslaşmış bir muhasebe düzeni, bir satın alma ve pazarlamanın rasyonelliği mümkün değildir. Dolayısıyle bunlar gene küçük aile işletmeleri hâlinde çok düzensiz keyfi işleyen, çok kimseye iş vermeyen, sınırlı üretim yapan, dış rekabete dayanamayan yerler olarak kalmaktadır. Bu cins kurumların devamı için yıllardır verilen krediler, yatırılan sermaye başka tertip bir planlama ile tam sanayie yatırılsa idi, dış ülkeler mamullerine ve büyük teknoloji üretimi rekabetine dayanacak, uzun zaman yaşayacak, modern şehirsel kurumlar gelişebilirdi. Bu küçük imalât ve zanaatkârlığın teşvikinin bir başka önemli yönü de, insan enerji ve kabiliyetinin israfıdır. Hâlâ büyük çapta el ve adale kuvvetine dayanan bir imalât tarzı, bir yandan büyük kabiliyetlerin küçük üretimlerde kaybolmasına sebep olmaktadır. Örneğin Gaziantep'te Volkswagen otomobillerinin krank denilen önemli bir parçasını, fabrikasındaki kadar iyi döken bir ustadan bahsedilir.

Adalet Partisi iktidarı da, aynı endişelerle, bu konuya özel bir önem vermiştir. Nitekim Halk Bankası'nın kredileri geniş ölçüde arttırılmıştır. 1963 sonunda 202 milyon lira olan krediler, 1967 yılı Ağustosunda 523 milyon liraya çıkmıştır. 1968 ortalarında 700 milyonu aşmıştır. Küçük zenaatkâr ve esnaf teşekküllerine verilen krediler, 1969 yılı sonunda 1 milyar lirayı bulmuştur. Kredi miktarı 1971 sonunda 1 milyar 271 milyona erişmiştir. Bağ-Kur ile, bunların örgütlendirilmesi ve sağlanan fonlarla kredi olanaklarının artırılması sağlanmıştır. Krediler böylece 3 - 4 kat artmaktadır. Ayrıca 56 küçük sanayi sitesi için 1973 yılına kadar 1 milyar lira harcanmıştır.[667]

Küçük sanayi ve el sanatları mensupları üç grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi genellikle geleneksel nitelikte olan ve büyük sanayiin gelişmesiyle, gitgide, pazarlarını yitirerek ortadan çekilen teşebbüslerdir. Meselâ geleneksel deri ve kösele sanayii zamanla tasfiyeye uğramaktadır. Bu alanda 1962 yılında 1508 işyeri varken, bu rakam 1965 yılında 413'e düşmüştür. Keza 1963 - 1965 döneminde dokuma el tezgâhları alanında işyeri sayısı 12914'ten 10127'ye inmiştir. Debbağ işyerl sayısı 2120'den 1939'a düşmüş, urgancı işyeri sayısı 7390'dan 6970'e gerilemiştir.[668] Şeker sanayii, şeker imalâthanelerini tasfiye etmiştir. Bu grupta küçük sanayici ve el sanatları giderek tasfiyeye mahkûm gözükmektedir.

Ama bu usta haftada bir krank yapabilirken, fabrikası günde sözgelişi onbin krank üretmektedir. Öbür yandan da yeni yetişenlerin ileri bir üretim düzeyine uyum yapabilecek seviyede ihtisaslaşmış hünerli kişi olarak yetişmesine mani olmaktadır. Eski çırak usulünün bugünkü düzene uyması zaten beklenemez. Bu yüzden de küçük imalâthanelerde zanaatkârlık yapanlar ve ücretle çalışanlar, ne sayı, ne hüner, ne gelir, ne de örgüt yönünden modern bir sanayi kolunun, örgütünün ve modern şehirleşmiş bir toplumun üyesi olmayacak şekilde kalmaktadırlar. O zaman diğer toplumsal yaşantıları, dışa açılmaları ilgileri de toplumun başka müesseselerinde kendilerine düşen yeri almalarına mani olmaktadır.» (Doç. Dr. Mübeccel Kıray; *Ülkemizin Temel Çelişkileri*, Devrimci Eğitim Şûrası, TÖS yayını: 4, s. 129).

İkinci grup, büyük sanayiin tamamlayıcısı olarak faaliyet gösteren ve onun bazı mamul, yarı-mamul girdilerini, ara mallarını üreten küçük sanayidir. Meselâ ileri kapitalist ülkelerde, büyük sanayiin dalları halinde ya da ona bağlı işletmeler olarak, küçük sanayi önemli bir gelişme göstermişe benzemektedir. Bu tür küçük sanayiin müşteri ile direkt teması yoktur. Daha doğru bir deyimle, müşterisi büyük sanayidir. Türkiye'de de büyük sanayiin tamamlayıcısı olan bir küçük sanayiin az çok gelişmesi mümkündür. Fakat bu yolda pek az mesafe alınmıştır. Planlama uzmanı Nejat Ölçen'e göre, bu tür küçük sanayiin Türkiye'deki gelişme olanakları çok sınırlıdır.[669]

Üçüncü gruba, mamullerinin özelliği dolayısıyle büyük sanayie rağmen yaşama şansı olan küçük sanayiin yanı sıra, ileride tasfiyesi mümkün olmakla birlikte, şimdilik gelişme gösteren küçük sanayi dahil edilebilir.

İkinci Kalkınma Planı, «küçük sanayi» ve «el sanatları» ayırımı yapmıştır. El sanatları daha çok «artizanal» nitelikte olan teşebbüslerdir. Küçük sanayi ise, büyük sanayideki ölçüde olmasa bile benzer bir tektik işbölümü içinde, seri üretim tekniğini esas alan küçük sanayi kuruluşlarıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü ise, böyle bir ayırıma gitmeden, imalât sanayii alanında 9 ya da daha az kişi çalıştıran işyerlerini küçük sanayi saymaktadır.

Henüz sanayileşme yolunda önemli bir mesafe almamış bulunan ülkemizde, büyük sanayiin ortaya çıkışıyla bazı geleneksel ufak sanayi ve el sanatları tasfiye edilmiş olmakla birlikte, sanayiin yapısında ufak sanayi egemendir. İmalât Sanayii Sayımı'na göre, sayısı 157.759'u bulan küçük işyerleri, toplam işyerlerinin yüzde 98'ini teşkil etmektedir.

İmar ve İskân Bakanlığı'nda yapılan bir araştırma şehirleşme - büyük sanayi ve küçük sanayi'nin gelişmeleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre, küçük sanayi şehirleşmeyle birlikte azalmaktadır. Meselâ 1935 - 1960 döneminde, şehir nüfusu 100 binin üstünde olan illerde, küçük dokuma tezgâhlarında çok kesin bir

azalma vuku bulmuştur. Araştırma, şehir nüfusunun artışıyla birlikte gıda, dokuma ve taş - toprak sektörlerinde küçük sanayiin gerilediği, buna karşılık 100 binin üstündeki şehirlerde makina, onarım, metal eşya yapımı, ağaç işleme, giyim sanayii gibi sektörlerde genişlediğini ortaya koymuştur. 1935 - 1960 arasında şehirli nüfus artışının az olduğu yerlerde, küçük sanayide ilerleme olmamış, ancak büyük sanayiin bulunduğu büyük şehirlerde artış görülmüştür.[670]

Küçük sanayi ve el sanatları sorununu önemle ele alan **Ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, küçük sanayiin büyük sanayi ile işbirliği hâlinde ve büyük sanayiin konusu dışında kalan alanlarda geliştirilmesini öngörmektedir. Bunun dışında kalan «yaşama imkânlarından yoksun» küçük sanayi işletmeleri ise, sunî tedbirlerle desteklenmeyecektir. Bunların başka alanlara yöneltilmesine çalışılacaktır ya da bunlar tasfiye edileceklerdir. Fakat ABD'deki biçimde büyük sanayi - küçük sanayi işbirliği henüz bir niyetten ibarettir. Plana göre, küçük sanayi hâlen bütünüyle geniş âtıl kapasite yaratan ve sermaye israfına yol açan bir faaliyet alanıdır: «Yapılan araştırmalarda ortaya çıkan bir gerçek, küçük sanayide geniş ölçüde fazla kapasitenin mevcut olduğudur. Küçük sanayideki fazla kapasitenin en önemli nedeni teknoloji seçimindeki bilgisizliktir.

Küçük sanayi konusunda yatırım yaparken karar verme durumundaki kişiler teknoloji seçimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarından ve bu konuda kendine yardım edebilecek kuruluşlar bulunmadığından hatalı kararlarla kıt kaynakları israf etmektedirler.»

«Meslekî ve teknik eğitim nedeniyle bir yandan küçük sanayi kesiminde büyük bir makina ve teçhizat parkı âtıl dururken öte yandan küçük sanayiciler, belli konulardaki talebi, istenilen nitelik ve nicelikte karşılayamamaktadırlar.»

El sanatlarında ise «belli bir üretim metodu mevcut değildir. Teknoloji, el sanatlarıyla uğraşanlar için tamamen yabancı bir konudur. Üretimin bazı hallerde çok basit

usullerle yapılması, zaman ve emek kaybına» yol açmaktadır. Sınaî üretimin gelişmesiyle, el sanatlarında özellikle küçük sanatlar alanında bulunan üretim konularının yavaş yavaş bu alandan çıktıkları görülmektedir. Plan, «seri üretime konu olabilecek el sanatları mamullerinin» sanayie aktarılmasını, yani bu alanlarda sanatkârların «sarsıntısız» tasfiyesini öngörmektedir.[671] Görüldüğü gibi, küçük sanayi ve el sanatlarını destekleme çabalarına rağmen, bu sektörde mevcut durum ve gelecek, Plan'ın sözleriyle dahi, parlak gözükmemektedir. Bununla birlikte, geçmiş dönemde küçük sanayi ve el sanatlarının ilerleme gösteren alanları, işçi, kalfa, çırak, usta ve sanat okulları mezunları vb. için bir yükselme yolu teşkil etmiştir. Tamirhane sayısı 4.397'den 6.561'e, orman ürünleri sanayi işyerleri sayısı 1962'de 14.325 iken 20.461'e çıkmıştır. Tamirhane sayısı 4.397'den 6.561'e, orman ürünleri sanayii 1.859'dan 2.835'e, madenî eşya imalâtı 1.857'den 2.494'e yükselmiştir. 1965 yılında bu alanda, 43.999'u işçi olmak üzere, 130.339 kişi çalışmaktadır. El sanatlarında 1963 yılında 162.636 olan işyeri sayısı 1965'te 192.242'yi geçmiştir. Demirci, bakırcı, torna - freze, planya, tesviyeci, dökümcü, kaportacı, doğramacı, mermerci, tuğlacı vb. alanlarında önemli artışlar vardır. El sanatlarında 204.409 usta, 112.343 kalfa, 101.332 çırak ve 162.419'u işçi olmak üzere 580.503 kişi çalışmaktadır.[672] Demek ki, küçük sanayi ve el sanatları birlikte ele alınırsa 1965 yılında bu sektörde 710.842 kişi çalışmaktaydı. Bu «küçük imalât» sektörünün yanı sıra, ticaret ve nakliye gibi hizmet sektöründe faaliyet gösteren küçük iş sahipleri hesaba katılırsa, adına «küçük esnaf ve sanatkârlar» denilen sınıfın, Türkiye'de önemli bir toplumsal grup teşkil ettiği anlaşılabilir.*

* K. Boratav bu konuda şu ilgi çekici bilgiyi vermektedir: 1950-1965 döneminde tarım dışında faal nüfusta, memurlar hariç ücretlilerin, yani esas itibariyle işçilerin nisbî önemi azalmıştır. Ücretliler 1950-1953'te tarım dışındaki faal nüfusun yüzde 52,7'sini teşkil ederken, bu oran 1962-1965'te yüzde 48,4'e

KÜÇÜK BURJUVAZİNİN YÜKSELEN KANADI

Küçük sanayi ve el sanatları sektöründe, büyük sanayiin gelişmesiyle, bazı faaliyet alanları tasfiye edilir, usta ve kalfalar «proleterleşir» ya da gittikçe kötüleşen şartlarda faaliyetini sürdürürken, yeni faaliyet alanları, bu

---

düşmüştür! Ücretli ve maaşlı olmayanların oranı ise, yüzde 33,8'den yüzde 35'e yükselmiştir ki, bunların önemli bir kısmını küçük iş sahipleri teşkil etmektedir.

Boratav, bu durumu şöyle değerlendirmektedir: «Türk ekonomisinin gelişme tarzı bir bakıma Batı kapitalizminin 'sanayi devrimi' diye anılan döneminden önceki görünüşünü andırmaktadır. Tarıma giren yeni üretim araçlarının etkisiyle eski üretim ilişkileri çözülmekte, mülksüzleşen köylü nüfusun bir kısmı serbest işgücü hâlini alarak şehirlere yönelmekte ve böylece kapitalist bir sanayileşmenin ön şartları gerçekleşmektedir. Ancak öte yandan sanayileşme temposu zayıf kalmakta, böylece şehirlere yığılan işgücünün bir kısmı esnaflık, küçük ticaret ve küçük üreticilik içinde hayat sahaları bulmaktadır. Kapitalist gelişme Batı'da, bir kere sanayi devriminde, bir kere de tekelci kapitalizme geçişte olmak üzere tarım dışında iki büyük 'mülksüzleşme' olayı yaratmıştır. Türkiye'de bu mülksüzleşme süreci henüz tarım dışında görünmüyor. Küçük üreticiliği tasfiye eden bir sanayileşme temposu veya küçük sermayeye hâkim olan bir sermaye temerküzü süreci henüz yok. Bu yüzden tarım dışındaki faaliyetlere bir küçük burjuva görüntüsü hâkim. Gerçekten devlet memurlarını da sayarsak, küçük burjuvazinin tarım dışı faal nüfus içinde kapladığı yerin gittikçe genişlediği görülmektedir. Bir ikisinin dışında şehirlerimiz proleterlerin ağır bastığı sanayi merkezleri değil, gecekondularla çevrilmiş olmanın yarattığı izlenime rağmen küçük burjuvaziyle dolup taşan beldeler olmaktadır. Yirminci yüzyıla has, emperyalizmin iktisadî nüfuzu altında geri bırakılmış bir kapitalist ekonominin tipik görüntüsü budur.»

Kapitalist sınıf, Batı'da olduğu gibi küçük üreticiliği tasfiye ederek bu küçük burjuva Türkiye'sini modernleştirebilecek midir? Boratav, günümüzün şartlarında, Türk kapitalist sınıfını bu yetenekten yoksun bulmaktadır. Boratav, iktidar bugünkü egemen sınıfların elinde kaldıkça, «tarım dışında verimsiz faaliyetlerin ve küçük burjuvazinin büyük önem taşıdığı bir sınıf yapısının süregelmesini, tarımda ise kapitalistleşmenin ve mülksüzleşmenin hızlanarak devamını» beklemektedir. (K. Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, İstanbul 1969, s. 182, 198 ve 199).

sınıfın bir kısım mensupları için yükselme yolu sağlamıştır. Fakat bu konuda henüz araştırmalar yapılmış değildir. Bu yüzden, birkaç örnekle sorunun varlığını belirtmekle yetinmek zorundayız.

Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun Karabük'te yaptığı araştırmaya göre, Karabük, 1937 yılında 12 evli bir ortaçağ köy mahallesidir. 1960 yılında haddeciler, dökümcüler, demir tüccarları ile Karabük Ticaret Odası 44 üyeye sahiptir. Bu yeni toplumsal grup, Fındıkoğlu'nun deyimiyle, «alt»tan «orta»ya yükselme örneği teşkil etmektedir. Meselâ bunlardan bir yaşındayken babasını kaybeden İ. K., ilkokulu 1939'da bitince hayata atılmıştır. Kısa bir süre sonra, İstanbul ve Trakya'da seyyar satıcılık yapmıştır. Sonra Karabük'teki amcasının yanına giderek Demir - Çelik Endüstrisi haddehane kısmına işçi olarak girmiştir. Sekiz yıl fabrikada işçilik yapmıştır. İşçi iken biriktirdiği paralarla 1945'te hal yerinde baraka bir dükkân almış ve 1948'de fabrikadan ayrılmıştır. 1957'de bir ara manifaturacılık da yaptıktan sonra İ. K., ortak olarak bir haddehane kurmuştur. Fakat kısa bir süre geçince, yalnız çalışmaya başlamıştır. İ. K.'nın halen biri 150, öteki 85 beygirgüçlü iki motörü, ikisi kolla, biri mazotla çalışan üç tav fırını vardır. Haddehanesi üç tezgâhlıdır.

İ.S. ise, 1938'de Karabük'e gelmiş, bir yandan dışarıda hırdavat malzemesi satışıyla uğraşırken öte yandan fabrikada işçiliğe başlamıştır. İ.S. fabrikadan 1944'te ayrılmış, 1952'ye kadar demir ticareti ve komisyonculuğu yapmıştır. 1952 yılında tek tezgâhlı bir haddehane kurmuştur. 1956 yılında bir tarım araçları atölyesiyle birlikte bir de haddehane satın alarak kardeşiyle ortak işletmeye koyulmuştur. Ayrıca 1953 yılında, gerek kendi tamir işlerini, gerek piyasa işlerini yapmak üzere bir torna atölyesini ortak açmıştır. 1956 yılında ikinci bir torna atölyesini ortak kurmuştur. 1957 yılında bir atölyede her türlü oto için silindir gömleği imaline girişmiştir. 1959'da ilk kez bir metrelik santrfuj boru makinası imal etmiştir. Ayrıca iki haddehane daha kurup bunlardan birini faaliyete geçir-

miştir. Haddehanelerin günlük üretimi 11 tondur.[673]

Kemal Akçay ve Agân Yakın, Edremit Sanat Okulu'nu bitirdikten sonra, küçük bir oto tamirhanesi açmışlardır. Okuldaki hocaları Sait Edgü, bir arkadaşından onlara bedelsiz bir torna tezgâhı sağlamış ve daha sonra o da ortaklığa katılmıştır. Üç ortak, treyler imaline yönelmişlerdir. Yılda 500 kadar treyler imal etmektedirler.

Haşim Altınsoy, 34 yıldır mermercilik yapmaktadır. Biriktirdiği para ve 110 bin liralık AID ve Halk Bankası kredisiyle 400 bin liralık bir mermer kesme makinası almıştır. Şimdi Altınsoy'un imalâthanesinin üzerinde «mermer fabrikası» yazmaktadır.

Eskişehir'de Veli ve Hüseyin Ovacı, 50 bin liralık Halk Bankası ve AID kredileri ile âlet ve teçhizat satın alarak, mala, çelik makas ve örs imalinde başarı sağlamışlardır.[674]

Kayseri, Gaziantep gibi illerde, küçük imalâthaneler —ne kadar süreceği bilinmemekle birlikte—, dikiş makinası, düdüklü tencere vb. alanlarında bol ve ucuz emek gücüne dayanarak, büyük sanayie rağmen, az çok başarı sağlayabilmektedirler. Planlama uzmanı Ölçen, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Kayseri'yi ele alalım. Burada basit bir baraka içinde bir pota ve tavan seviyesinde içi mazot dolu bir bidon görürsünüz. Arada lastik borudan irtibat vardır, ayak körüğü ile pota içine atılan alüminyum levhalar eritilir. Metal bir kepçe ile eritilmiş alüminyum kalıplara dökülür. Kalıplar bir köşede kum içinde soğutulur. Bunlar dikiş makinalarıdır. Dökümhane vazifesi gören bu barakanın yanındaki diğer hücrede basit zımpara taşı ve küçük bir torna makinası bulunur. 'Made in USA' markasını taşıyan jelatin bantlar makina üstüne yapıştırılıp boyanır. Üretimin bütün safhaları çok basit olarak beş kişi tarafından görülmektedir. Hammaddeyi teşkil eden alüminyum levhaları, satın alınan uçak enkazının gövde ve kanatlarından varyoz darbeleri ile iki amele tarafından sökülür. 'Made in USA' markaları ucuz olduğu için Japonya'dan satın alınmıştır. Bu, küçük imalâthanenin pa-

tent hakkını teşkil eder. Çalışır duruma gelen dikiş makinası 110 lira civarında bir fiyatla İstanbul'a sevk olunur.. Burada modern bir görünüşte ahşap aksama monte edilir ve 400 - 500 lira fiyatla satışa arzolunur.»[675]

Bursa'da, otobüs şaseleri üzerine karoseri montajı işi gelişmiştir. Bu iş, genellikle atölye çalışmaları yapan kuruluşların elindedir. Fakat son zamanlarda 50 küçük imalâtçı, gelişen oto montaj sanayiinin yarattığı sarsıntının da etkisiyle, Montaj Sanayi Talimatnamesi'nden yararlanmak için 5 milyon 250 bin lira sermayeli bir Oto Montaj ve Karoseri Sanayii A.Ş. kurmuşlar ve oto montaj sanayiinde yerlerini almışlardır.

Anadolu'da sanayiin nispeten geliştiği illerde, mobilyacılık, demircilik, makina imalât ve tamiri, madenî eşya imali, haddehaneler, torna ve döküm atölyeleri vb. hızla çoğalmaktadır. Tarımda yükselme ümidini muhafaza eden orta çiftçi gibi, küçük sanayi ve el sanatları alanında sivrilen bu grup da, kapitalist gelişmelerden —hiç değilse şimdilik— yararlanmaktadır. «Alt»tan «orta»ya yükselen bu toplumsal grubun genellikle muhafazakâr eğilimli bulunduğu ve bugünkü düzenin savunuculuğunu yapan büyük burjuvazinin ve siyasî partilerin güçlü bir dayanağını teşkil ettiği tahmin olunabilir.

GERİ VE İLKEL BİR KAPİTALİZM

Özetlersek, kapitalizmi geliştirme yolunda gösterilen büyük çabalara rağmen, Türkiye, hâlâ geri kalmış, ya da ilkel bir kapitalist ekonomiye sahiptir. K. Boratav, üretim ve bölüşüm ilişkileri açısından Türk kapitalizminin geriliğini şöyle açıklamaktadır:

«Bir kere kapitalizm öncesi bazı ilişkilerin halen de devam ettiğini görüyoruz. Bunlar, göçebe aşiret ilişkileri ve feodal ilişkilerdir. Göçebelik hemen hemen kaybolmak üzeredir. Feodal üretim ve bölüşüm ilişkileri ise, Doğu Anadolu'nun pek sınırlı bazı yerlerinde kuvvetli olarak

mevcuttur, daha geniş bir sahada ise, (kapitalizmin feodaliteyi tasfiye ederek değil, feodal unsurların burjuvalaşması şeklinde gelişmesi yüzünden) çeşitli ekonomik, hukukî ve siyasî kalıntılarıyla yaşamaktadır. Bunlar sistemin temel ilişkisi addedilecek kadar yaygın değildirler; üstelik gerileme hâlindedirler, fakat yine de kapitalizm öncesi ilişkilerin (ve kalıntıların) varlığı, Türk kapitalizmine geri kalmış dememizin bir sebebidir.

Gelişen kapitalist ekonomilerde bir hayli daralmış olarak görülen küçük üreticiliğin, Türkiye'de gerek tarımda, gerek tarım dışında çok yaygın olduğunu görüyoruz. Bu da Türkiye'de kapitalizmin geriliğini gösteren başka bir delildir.

En önemlisi, kapitalist bir ekonominin temel bölüşüm ilişkisini meydana getiren işçi - kapitalist ilişkisi ve artık değerin üretim araçlarına sahip (sanayici veya tarımcı) kapitalist sınıfça elde edilmesi henüz Türk ekonomisinde birinci plana çıkmamıştır. Türkiye'de sömürme, müteşebbis kapitalistten çok, çeşitli üretici sınıf ve tabakalarla tüketici (veya nihaî kullanıcı) arasına giren tüccar, aracı, bankacı, tefeci gibi unsurlar ve çeşitli verimsiz faaliyetlerde bulunan burjuvazi tarafından yapılır. Artık değerin paylaşılmasında maddî üretim araçlarına sahip olan kapitalistin payı, şimdilik nakdî veya ticarî sermaye sahipleri ile çeşitli verimsiz aracı işler yapan burjuva unsurlarının payının çok daha gerisindedir. Batı kapitalizminin sanayi devrimini tamamlamadan önceki yıllarını andıran bu olgu, Türk kapitalizmini geri kalmış diye vasıflandırmamızın önde gelen sebebidir.

Nihayet, geri kalmış kapitalist veya yarı-feodal ülkelerden hepsinin derece derece maruz kaldığı emperyalist sömürmeye, yabancı sermaye yatırımları, dış krediler, dış ticaret ilişkileri içinde emperyalist ülkelere bağımlı kalınma durumuna Türkiye de maruzdur, bu da ülkemizdeki kapitalizmin geri kalmışlığının bir başka belirtisidir.»[676]

HOLDINGLEŞME

Geri ve ilkel kapitalizm, çeşitli teşvik tedbirleriyle 12 Mart öncesi ve sonrası dönemde büyük sermayenin daha belirgin biçimde ortaya çıkışına yol açan bir tekelleşme sürecine girmiştir. Özellikle 1967'den sonra sistemli bir büyük sermayeyi teşvik politikası uygulanmıştır. 1968 - 1970 döneminde çeşitli sanayi dallarındaki 3,5 milyar lira özel yatırıma 650 milyon lira gümrük muafiyeti sağlanmış, bu teşvikten yararlanan yatırımların maliyeti, ortalama yüzde 18,2 oranında azalmıştır. Bu uygulama nedeniyle devletin kaybı 1968 yılında 65 milyon lira iken, 1969'da 414 milyon lira olmuştur. Kayıp, 1970'te 450, 1971'de 750 ve 1972'de 1 milyar 150 milyondur. 1973'te kaybın 5 milyarı aştığı hesaplanmaktadır! Ve 1968 - 1970 döneminde gümrük muaflığından yalnızca 105 firma yararlanmıştır. Ayrıca 1967 döneminde gümrük taksitlendirilmesi yoluyla sanayicilere yatırım maliyetinin yüzde 13,6'sı tutarında yüzde 5 faizle 5 yıl süreli orta vâdeli kredi sağlanmıştır. Şirketlere ortaklık ve yatırım indirimi yoluyla, yüz milyonlar özel kesime akıtılmıştır. Çeşitli teşviklerden yalnızca 1969 yılında Hazine'nin kaybı, 19 Haziran 1974 tarihli Cumhuriyet gazetesinde açıklanan bir Maliye Bakanlığı raporuna göre, 1,5 milyar liraya yaklaşmaktadır.

12 Mart'tan sonra teşvik politikası, «Herşey büyük sermaye için» denilebilecek biçimde hızlandırılmıştır. 1972 yılında 311 firmaya 25 milyar, 1973 yılında 512 firmaya 45 milyar, 1974 yılında 473 firmaya 50 milyar liralık yatırım tutarında taşvik belgesi verilmiştir.

İhracat yapan sanayi kuruluşlarına 1971 yılında 385 milyon, 1972 yılında 718 milyon, 1973 yılında 1 milyar 53 milyon vergi iadesi tanınmıştır.* İhracatta döviz tahsisi

* Maliye Bakanlığı, vergi iadelerinde önemli yolsuzluklar saptamıştır. İhraç ürünlerinde vergi iadesi yüzde 35'i bulmaktadır. Oysa dışarıda resmî kurun yüzde 5 ilâ 10 üstünde işçi dövizi bulunmaktadır. İhracatı yapmadan yapmış gibi göstermek

yapılmış ve selektif kredi uygulanmıştır. Sınırlı sayıda firmaya 1971 - 1973 döneminde 33 milyar dolar döviz ayrılmış ve 1 milyar 620 milyon lira selektif kredi verilmiştir.

Kredi muslukları geniş ölçüde açılmış, 1971 başında 45 milyar lira olan net kredi hacmi 1974 sonunda 110 milyar lirayı aşmıştır. Özellikle 1973 yılında kamu kesimine Merkez Bankası kredileri kapanırken, özel kesim kredisi 8 milyar artırılmıştır. Ayrıca dış krediler özel kesime geniş ölçüde açılmıştır. 1970 - 1973 döneminde 34 firma, 100 milyon dolar tutarında yabancı firma satış kredilerinden yararlanmıştır. 1971 sonunda 132,9 ve 1972 sonunda 462,7 milyon dolara ulaşan dövize çevrilebilir mevduat, 6 milyar lira civarında ek kredi olanağı getirmiştir.

Bütün bunların yanı sıra, 1971 - 1973 döneminde gerçek ücretler azalmış ve tarım fiyatları ise düşük tutulmuştur. Böylece son yılların, özel büyük sermayenin altın dönemi olduğu söylenebilir. Doğuşundan itibaren «tekelci» durumda bulunan büyük sermaye, bu teşvikler sayesinde tekelci durumunu güçlendirmiştir. 1962 yılına kadar sermaye artırımı bir tek kez görüldüğü halde, Planlı dönemle birlikte büyük şirketler özellikle 1968 yılından itibaren önemli ölçüde sermaye artırımına gitmişlerdir. 1968 - 1973 döneminde yeni kurulan şirketlerin ortalama sermayesi 3 ilâ 5 milyon lira arasında kalırken, eski şirketlerin sermaye artırımı ortalama 20 milyon liranın üstüne çıkmıştır. Yalnız 1973 yılının ilk altı ayında yeni şirketler 874 milyon lira bir sermaye ortaya koydukları halde, eski şirketler sermayelerini 2,4 milyar artırmışlardır. İstanbul Sanayi Odası'nın açıkladığı 100 büyük sanayi şirketi, kamu kuruluşlarını da kapsamakla birlikte, 1968 - 1972 döneminde öz sermayelerini 4,9 milyardan 18 milyar liraya çıkarmışlardır. Bu durum, Türkiye'de tekelleşmenin son

---

ve yapılmayan ihracatın bedelini dışarıdan toplanan dövizlerle Merkez Bankası'na yatırmak ve aradaki farkı Merkez Bankası'ndan tahsil etmek kârlı bir iştir. Bu konuda çok sayıda firma için soruşturma açılmıştır. Bu yolsuzluk, aynı zamanda ihracat rakamlarının şişirilmesine yol açmaktadır.

yıllarda büyük boyutlara ulaşmış olduğunun belirtisi sayılabilir.

İstanbul Sanayi Odası Başkanına göre, bin kadar büyük kuruluş, Türkiye'de özel kesim üretiminin yüzde 70'ini kontrol etmektedir. Birçok sanayi kolunda birçok özel firma egemen bulunmaktadır.

Holding şirketlerinin hızla çoğalışı, bu tekelleşmenin başka bir belirtisidir. 1961'de 1, 1963'te 2, 1965'te 2, 1967'de 3, 1968'de 5, 1969'da 8, 1970'te 4 ve 1971'de 12 holding şirket kurulmuştur. Holdinglerin sayısı 40'ı ve sermaye toplamı milyarı aşmaktadır. Koç Holding, Hacı Ömer Sabancı Holding, Has Holding, Eczacıbaşı Holding, Ercan Holding, Deva Holding, Transtürk Holding, Sapmaz Holding, Alarko Holding, Feyzi Özkanat Holding, Enka Holding, Çukurova Holding, Anadolu Endüstri Holding, Doğu Holding, Şahin Holding vb. sık sık adları işitilen kuruluşlardır.

Holding'ler, üretici faaliyette bulunmayan, fakat birçok şirketin hisse senetlerini elde ederek onları egemenliği altında tutan, yöneticilerini atayan, politikasını belirleyen malî kuruluşlardır. Bir anonim şirkete diyelim hisse senetlerinin yüzde 30'una sahip bulunmakla egemen olunabilirse, bir holding şirketi, 3 milyon lira yatırımla 10 milyon sermayeli bir şirketi kontrolu altında tutabilir. Böylece, milyar lira sermayeli holding, 3 - 4 milyar liraya egemen olabilmektedir. Bu avantaj, büyük sermayedarları holdingler kurmaya sevketmiştir.

Holding, aynı zamanda büyük sermayedarlara önemli miktarda vergiden kurtulma olanağını getirmektedir. Vehbi Koç, «Hayat Hikâyem» kitabında yazdığı üzere, 1961 yılında Kurumlar Vergisi'nde değişiklikler yaptırarak ve ortak olan şirketle ortak olunan şirketin ayrı ayrı vergi ödemesi hükmünü kaldırtarak holding çığırını açmıştır.*

* Büyük sermayedarlar, bir de vakıflar kurmaya yönelmişlerdir. Vakıflar da Vehbi Koç'un çabalarıyla 1967 yılında çıkartılan bir kanunla gerçekleşmiştir. Vakıflara bağışta bulunan kişi ya da kurumlar, bağışladıkları miktarları vergi matrahlarından düşebilmektedir. Vakıflar daha birçok vergi kolaylıklarından yararlanmaktadırlar.

Holdinglerin vergi avantajını kısaca görmekte yarar vardır. Türkiye'de anonim şirketlerin büyük kısmı aile şirketleridir. Dağıtılmayan kârın vergiden muaf oluşu, sermayedar aileleri anonim şirketler kurmaya yöneltmiştir. Kâr dağıtılmayınca, yüzde 60 olan vergi yükü, yüzde 39 oranında tutulabilmektedir. Bu nedenle, sermayedarlar, kendilerine masrafa geçen yüksek ücretler ödeyerek pahalı yaşamlarını sürdürmüşler, sağlanan kârı ise şirkette bırakmışlardır. Böylece şirkette kalan yüzde 21, Prof. Salih Şanver'in 4 Mart 1974 tarihli Cumhuriyet'te açıkladığı üzere, yüzde 10 hasıla varsayımıyla ve on yıllık bir yedekler politikasıyla yüzde 33,47 oranında bir tutar getirmektedir. Holdingleşme ile şirketler, hisse senetlerinin değer artışları öteki kapitalist ülkelerden farklı olarak Türkiye'de vergilendirilmediğinden, menkul kıymetlerini vergi dışına çıkarabilmekte ve Hazine'nin sırtından daha birçok avantajlar sağlamaktadırlar.

Mekanizma şöyle işlemektedir: Bir anonim şirket ortakları, yedekte birikmiş kârlar dolayısıyle 5 milyon liralık hisse senedini, kurduğu holdingde 50 milyon lira olarak değerlendirebilir. Hatta bu yoldan isterse, vergisiz kâr dağıtımı bile yapabilir. 50 milyon liranın 25 milyon lirasını holdinge sermaye koyar, 25 milyon lirasını alacak gösterebilir. Holding, ileride bu alacağı ödeyerek vergisiz kâr dağıtabilir. Öte yandan vergi sistemimizde, tüzel kişilerin payı stopaja tâbi olmadığından, alt şirketin ortakları, kenpayı stopaja tâbi olmadığından, alt şirkette doğan kârı üst şirkete şeklen aktarmak olanağını bulurlar. Aktarma bir yıl ara ile yapılacağından stopaj bir yıl ertelenmiş olur. Üstüste üzüm salkımı gibi kurulan şirketlerle, stopajın ödeme süresi, şirket sayısı kadar yıl uzatılabilir.

Holdingleşme ayrıca, aynı ekonomik kazanç üzerinden üç yoldan yedek akçe ayırma olanağını getirir. Şöyle ki, alt şirkette kâr dağıtılmazsa, ikinci yedek akçe ayrılamıyacaktır. Kâr holdinge aktarılmakla, alt şirkette ikinci yedek akçe ayırma olanağı doğar. Alt şirkette birinci ye-

dek akçe sınırı dolunca, holding yeniden değerlendirdiği hisse senetleri ile meydana getirdiği sermaye üzerinden yedek akçe ayırma olanağını sağlar. Câri kârlardan ise, bir kere alt şirkette, bir kere de üst şirkette yedek akçe ayrılır. Veraset ve intikal vergisi ödemek söz konusu olunca, hisse senetleri üzerinde yazılı miktarla değerlendirildiğinden, bu vergiden büyük ölçüde kurtulunabilir.

Kısaca, holdingleşme, Hazine'nin sırtından büyük miktarda sermaye birikimi olanağı getirmektedir.* Holdingleşme yoluyla sermaye birikimini savunan eski Sanayi Odası yöneticisi Ertuğrul Soysal dahi, yedeklerin değerlendirilmesiyle bin liralık hisse senetlerinin vergi ödemeden 2 - 3 bin liraya holdinglere aktarılmasını kanunî, fakat haksız kazanç saymaktadır. 29 Nisan 1974 tarihli Günaydın'da Ertuğrul Soysal şöyle yazmaktadır: «Aile şirketlerinin bugüne kadar sermaye biriktirebilmelerinde kullandıkları yol, geçimlerini şirketin genel giderleri içinden çıkarmak, net kârı otofinansman yoluyla yedeklere atmaktan ibarettir. Şirketler, otofinansman yapmazlarsa, yeni yatırımlara, büyümelere gereken sermayeyi bulamazlar. Bu biriken fonlar ortaklara dağıtılmadıkça, gelir ver-

* Prof. Salih Şanver, halka açılmayı kurumların holdingleşme ve halka açılma biçimindeki vergi vermeme zincirinin üçüncü halkası saymaktadır. Şanver'e göre, bu son aşamaya gelen şirketlerin örnek bilânçoları şöyledir: İşletme şirketi bilânçosunda görülen 90 milyon liralık kalem, kanunî yedekler için sıfır, dağıtılmayan kârlar için ise yüzde 15 ya da 20 vergi ödemiş durumdadır. Yâni Devlet, sırayla yüzde 60, yüzde 45 ve yüzde 40 oranlarında vergi alacaklısı durumundadır. Holding şirketi, vergisi ödenmemiş kalem dahil, 10 milyon liralık hisse senedini 100 milyon lira diye kendi aktifi yapmış, halka açılmada bu kâğıt aktif, pasiften satılmıştır. Böylece, Prof. Şanver'e göre, «Kurumlaşma-holdingleşme ve halka açılma üçlü mekanizmasını çalıştıran eski ortaklıklar, Devlet'in milyonlar, ama milyonlar tutan geçmişteki kazançlara bağlı vergi alacağından» kaçınabilmişlerdir. Prof. Şanver, «Dağıtılmamış kârlar kalemi ileride çözüldüğünde, Devlet'in vergi alacağını yeni hisse senetlerini alanlar mı ödeyecektir» sorusuna evet cevabını vermektedir. O halde halka açılmadan önce, Devlet'in vergi alacağı ödenmelidir. (4 Mart 1974, Cumhuriyet)

gisl doğmayacağına göre, şirketin sahipleri, yine kendilerinin sahiplerinden oldukları holdingler kurarak, yedekleri kendi adlarına holdinglere sermaye olarak tescil etmektedirler. Holding hissesini satın aldığı şirkette hisse senedinin nominal değerleri, örneğin bin lira iken, yedeklerin değerlendirilmesiyle 2 - 3 bin liraya holdinge mal edilmektedir. Bu yol legaldir, vergi kaçakçılığı yoktur, ama menkul sermaye (hisse senedi) değer artışından vergi alınmamasının da izahı yoktur. 1970'ten beri gayrı menkullerde değer artışı ve satıştan edinilen kâr vergiye tâbi tutulmuş, menkul değerler unutulmuştur».

Doğaldır ki, bir unutma söz konusu değildir. Unutkanlık, büyük sermaye yaratma çabalarının sonucudur. Böylece holdingleşme, sermaye birikimi ve tekelleşmenin en avantajlı yolu olmuş ve çığ gibi gelişmiştir.

Holdingler her alana el atmışlardır. Örneğin Koç Holding, Divan Oteli, tatil köyü, duty free shop işletmeciliği, kibrit, inşaat malzemesi, otomobil, domates salçası, ithalât, ihracat, toptan ve perakende ticaret, Aygaz dağıtıcılığı, acentelik, sigortacılık, sütçülük vb. gibi çok çeşitli alanlardaki kuruluşları biraraya getirmektedir.

Seka örnek olayı nedeniyle üzerinde uzun uzun durduğumuz Fuat Sürenyan'ın önderliğindeki Transtürk, 1945 yılında 20 bin lira sermayeli ufak bir limited şirket iken, 1957'de anonim şirket haline gelmiş ve 1962'de sermayesini 5 milyon liraya çıkarmıştır. Şimdi sermayesi 100 milyon lira olan Transtürk Holding sınaî, ticarî, turistik, malî vb. çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir. Demag, Thyssen, Stahlunion Export, Uddeholms Aktibolag, Hahn und. Kolb, CCI, Riv ve hatta Çekoslavak Strojikport gibi birçok büyük yabancı firmaların Türkiye mümessili olarak geniş ölçüde ithalâtla uğraşmaktadır. Yapı ve Kredi Bankası'nın ve Pamukbank'ın ortağıdır. Bir İtalyan şirketi ve Yapı ve Kredi'nin ortaklığıyla turistik tesisler işletmektedir. Transtürk Ticaret, Transtürk Export, Transtürk Otomotiv, Transtürk Teknik, Dima Ticaret, Metal Ticaret, Çelik Makina Ticaret, Evsan vb. gibi pek çok ticaret şirketine

sahiptir. Sanayi iştirakleri de, yatırım malları üreticisi kuruluşundan, mukavva kutu, kereste, nişasta yapımı ve likit gaz dağıtımına kadar uzanmaktadır. Şirket yöneticileri, Mart 1974 hissedarlar toplantısında arsa spekülasyonu yapmakla suçlanınca, yöneticilere ait 50 milyon sermayenin yüzde 65'ine sahip bulunan Fuat Sürenyan, şu karşılığı vermiştir: «Paranızın değerini korumak için gerekirse spekülasyon da yaparız. O hak bize verilmiştir.» Bir hissedar ise, Transtürk Holding ortağı ve yönetim kurulu üyesi Erol Akçal'a «Turizm Bakanı iken, Holding'in daha çok kâr etmesi için çalışıp çalışmadığını» sormuştur.

Has Holding, İstanbul Bankası'na egemendir. Coca-Cola şişelemesi, gazoz, kolonya, çocuk kremi ve pudrası, şişe kapağı vb. yapmaktadır. Anadolu Endüstri Holding, otomobil ve motosiklet montajcılığı, Efes birası, kurşunkalem, ambalaj malzemesi vb. üretmekte, ticaret ve dağıtım yapmaktadır. 200 milyon lira sermayeli Ercan Holding, Çınar Oteli işletmeciliği, Mann kamyon ve otobüs montajcılığı, ithalât, sanayi, sigortacılık, piston ve boya yapımı, tekstil vb. gibi çok çeşitli alanlarda çalışmaktadır. Sapmaz Holding, Güney Sanayi ve Sasa tekstil kuruluşlarının yanı sıra, Akbank, Yapı ve Kredi ile Garanti Bankası'nın önemli hissedarlarındandır. İkiyüzü aşkın mühendis çalıştıran yüz milyon lira sermayeli büyük bir mühendislik şirketi olan montaj, elektrik, komple tesis kurma, mümessillik, ithalâtçılık, turizm, yabancı dil öğretimi, topiu konut, tarım vb. alanlarında faaliyet göstermektedir. Eczacıbaşı Holding, ilâç, seramik, tuvalet kâğıdı, salça yapımı, turizm gibi çok çeşitli alanlara yayılmaktadır.

10 milyon lira sermayeli Çukurova Holding, tekstil yapımcılığı, John Deer patentiyle biçer-döğer montajı, John Deer firması Türkiye mümessilliği ve genel satıcılığı, Catterpillar Türkiye mümessilliği, plastik ambalaj, ithalât ve ticaret yapmaktadır. Önemli bâzı kuruluşlarında Türk Ticaret Bankası ile ortaktır. Sabancı ailesi, büyük hissele-

rine sâhip oldukları Hacı Ömer Sabancı Holding ve Akbank aracılığıyla, çiftçilikten turizme kadar uzanan çok çeşitli işlere el atmakta, sanayi alanında hızla büyümektedir.

Kısaca, Türkiye'de büyük sermaye belli bir sanayi kolunda egemenliğini kurmak yerine kârlı gördüğü her alana girmektedir. Batı ülkelerinde de son zamanlarda görülen «conglomerate» tipi bir gelişme söz konusudur. Önceleri ticaret, bankacılık, mümessillik ve tüketim sanayii ile ilgilenen holdingler, giderek ara malları ve yatırım malları gibi büyük sermaye isteyen alanlara yayılmaktadır. Bu yayılmada holdingler, yabancı sermaye, devlet şirketi, ticaret ve sanayi bankalarıyla ortaklık kurmakta ve bir kısım kuruluşlarını halka açmaktadırlar. Örneğin Murat otomobili yapımında yabancı sermaye Fiat, devlet kuruluşu Makine ve Kimya, İş Bankası ortaktırlar. Bir kısım hisse senedi de halka satılmıştır. Bu formül artan ölçüde uygulanmakta, bankalar, devlet iktisadî kuruluşları ve holdingler arasında karmaşık bağlar genişletilmektedir. Bu yeni formülle, büyük sermaye tüketim malları sanayiinden ara ve yatırım malları üretimine kaymak olanağı bulmaktadır. Fakat yine de büyük sermayenin genellikle tüketim malları alanında yığıldığı ileri sürülebilir. Aşağıdaki tablo, özel kesim yatırımlarının teşvik tedbirleriyle ara mal ve yatırım malı üretim alanlarına kaydırma çabalarına rağmen, tüketim malları yatırımlarında yığılmanın arttığını göstermektedir:

ÖZEL SEKTÖR İMALÂT SANAYİİ YATIRIMLARININ DAĞILIMI (%)

Yıllar	Tüketim malı	Ara malı	Yatırım malı	Toplam
1968	26,35	54,92	18,73	100
1969	29,39	55,23	15,38	100
1970	18,23	59,43	22,34	100
1971	20,85	48,39	30,76	100
1972	40,14	40,31	19,55	100
1973	41,09	39,02	19,89	100

Bu gelişme, Türkiye'de kapitalizmin güçlüklerini çoğaltmaktadır. 1970 devalüasyonundan önce, aşırı yığılım nedeniyle tüketim malları sanayii bir pazar bulma sorunuyla karşılaşmıştır. Tüketim malları yatırımlarında 1969 yılında görülen sert düşüş bunun belirtisidir. Dış pazara açılmanın sınırlılığı nedeniyle, üretim malları yapımına yönelerek, sanayiler arası mübadeleyi geliştirmek ve tıkanıklıkları gidermek gerekli gözükmekteydi. Bu, büyük ölçüde yeni kaynaklar bulmayı zorunlu kılmaktaydı.

Birinci Erim Hükümeti, böyle bir yöneliş göstermek istemiştir. Karaosmanoğlu ekibi, Kaldor ve Jacoby raporlarından esinlenmiş bir toprak ve vergi reformuyla, iç pazarı genişletmeyi ve yeni kaynaklar yaratmayı, özel yatırımları uygun teşviklerle üretim malları alanına kaydırmayı ve kamu yatırımlarını hızlandırmayı düşünmüşlerdi.

Kapitalizmin uzun süreli çıkarları açısından bu düzenlemeler gerekliydi. Fakat büyük sermaye kesimi, kapitalizmin olanaklarını artıracak bu düzenlemelerde, Hükümet'e destek getirmedi. Tam aksine, ithalât ve ihracatta fiyat kontrolu uygulanmasını ve teşvik tedbirlerindeki kısa duraklamayı vesile ederek, kapitalizmin genel yararına uygun reformları engelledi: Köklü bir vergi reformu yapılamadı. Özel sanayiin de bugün şiddetle yakındığı enerji, liman, haberleşme vb. alanlarında kamu fonlarının yetersizliği nedeniyle, zorunlu altyapı yatırımları gerçekleştirilemedi. Yetersiz kamu fonları, büyük sermayeye aktarıldı. Krediler alabildiğine genişletildi. Sonuç, yüzde 30 oranlarına ulaşan şiddetli bir enflasyon oldu. İşçi ücretleri ve tarım ürünleri fiyatları düşük tutuldu.

Büyük sermayeye enflasyon yoluyla kaynak aktarma politikası, büyük kitlelerin hoşnutsuzluğunu artırdı. CHP'nin seçim başarısını sağladı. Enflasyon, kaynak yaratma yerine, tasarruftan kaçınmayı ve tüketimi teşvik etti. Bu tasarruf yetersizliği, enflasyonu körükledi. Sistemsiz bir teşvik politikası, özel sanayi yatırımlarının eskisinden de büyük bir hızla, tüketim malları yapımında yığılmasına yol

açtı. Böylece Türkiye'de kapitalizmin pazar ve finansman sorunları çözülmeden daha ağırlaşmış olarak kaldı. Eski plancılardan Yalçın Küçük, bu durumu 31 Ocak 1975 tarihli Cumhuriyet'te şöyle değerlendiriyor: «Bu açıdan bakıldığında, 1975 yılının başı ile 1971 yılının başı arasında pek büyük bir fark yok. Türkiye kapitalizminin sorunları yine ayakta. Çözüm görmemiş bir durumda bekliyor. Uluslararası kapitalizmin bunalımlarıyla derinleşen yerli kapitalizmin sorunları çözüm arıyor. Çözüm, yine bir umutsuz 12 Mart denemesinde aranabilir. Bu denemeyi arayanlar, bu denemeyi özleyenler var».

IV

1838 TİCARET ANLAŞMASINDAN ORTAK PAZAR'A

Yabancı sermayeye tamamen bağımlı ve ülkeyi kalkındırma güç ve yeteneğinden yoksun olan kapitalist sınıf, ekonomik ve toplumsal sorunlar çözülmeden ağırlaştıkça, Türkiye'nin kalkındırılmasını, Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (AET) beklemeye yönelmiştir. Tanzimat tipi bir Batıcılık anlayışına sahip bürokratlar ile politikacılar da, bu yönelişin şampiyonluğunu yapmışlardır.

Ortak Pazar hikâyesi Menderes iktidarının son yıllarına rastlar. 1959'da Yunanistan AET'ye katılmak için başvurunca Türkiye de aynı yolu izler. AET Yunanistan ile Ortaklık Antlaşmasını 1961'de imzalar ve Antlaşma 1962'de yürürlüğe girer. Türkiye'nin 1959 yılındaki müracaatını ise, Batı Almanya'nın dışındaki Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi ülkeler hoş karşılamaz. Fransa, Türkiye'nin bir Avrupa toplumu olmadığını ve zayıf bir ekonomiye sahip bulunduğunu ileri sürer. İtalya, ticarî çıkarları nedeniyle karşı çıkar. Müzakereler, uzayıp gider. Ancak 1963 yılı Haziranında Ankara Antlaşması imzalanır. Bu, Yunanis-

tan'ın imzaladığından farklı, bir hazırlık antlaşmasıdır. Yunanistan hemen dış ticaretini serbestleştirmeye başlayarak geçiş dönemine girdiği halde, Türkiye'ye, geçiş dönemine gelebilmek için 5 ilâ 12 yıl sürecek bir hazırlık süresi tanınmıştır.

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın katma protokolünü «Lozan Antlaşmasından beri en önemli milletlerarası antlaşma» diye nitelediği Ankara Antlaşması, Lozan kahramanı İsmet İnönü'nün Hükümeti tarafından imzalanmıştır. Ne var ki, Lozan, yalnız politik değil, aynı zamanda bir ekonomik bağımsızlık savaşının belgesi iken, Ankara Antlaşması, daha önce uzun uzun incelediğimiz 1838 Ticaret Antlaşmasına benzer tipte bir belgedir ve Lozan kahramanı tarafından imzalanması düşündürücüdür. Prof. Gülten Kazgan, «100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye» adlı incelemesinde, 1838 ve 1963 antlaşmalarının, ticaretin serbestleştirilmesi, dış ticaret vergilerinin ve devlet monopollerinin kaldırılması, yabancılara serbest ticaret yetkisi verilmesi gibi temel hükümlerinde tam bir benzerlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Lozan, kapitülasyonları ve kapitülasyonların genişletilmesi anlamına gelen 1838 Ticaret Antlaşmalarını kaldırmıştır. 1963 Ankara Antlaşması, Lozan'ın kaldırdıklarını dünyanın değişen koşullarında, geri getirmiştir.

Hazırlık Döneminde, Ortak Pazar koşullarına uymak için herhangi bir çaba gösterilmemiştir. İlk Beş Yıllık Planda bu yolda herhangi bir tedbir getirilmiş değildir. İlk Plan, Ortak Pazarı yok saymıştır. İkinci Beş Yıllık Plan ise, milletlerarası rekabet koşullarına uyulmak şöyle dursun, bundan uzaklaşıldığını belirtmektedir. Fakat Demirel Hükümeti, Hazırlık Dönemini 12 yıla kadar uzatabilme olanağı bulunduğu halde, 23 Kasım 1970'de geçiş dönemine girmek üzere Ankara Antlaşmasına ek Katma Protokolü imza etmiştir. 'Katma Protokol, 12 Marttan sonra, Nihat Erim'in reform hükümeti günlerinde, 5 Haziran 1971'de 69 olumsuza karşı 149 olumlu oyla ve tam bir ilgisizlik içinde onay-

lanmıştır. CHP'nin sol kanadı, Katma Protokol aleyhine oy kullanmıştır.

Antlaşmanın Avrupa parlamentolarında onaylanması zaman alacağından, bu zamanı kaybetmemek için 1 Eylül 1971'de bir yıllık süre için «Geçici Anlaşma» yürürlüğe konmuştur. Italyan Parlamentosunun onayı gecikince, bu süre, «Geçici Anlaşmayı uzatma anlaşması» ile 31 Aralık 1972'ye kadar uzatılmış ve 1 Ocak 1973'ten itibaren AET'nin ilk kurucu altı üyesi ile Türkiye arasında geçiş dönemi hükümleri yürürlüğe girmiştir. Türkiye belli ölçüler içinde gümrük vergilerini indirmeye ve ithalâtını serbestleştirmeye başlamıştır. Katma protokole göre, Türkiye, ilke itibariyle 12 yıl içinde sanayiini dış rekabete tamamen serbest bırakacaktır. Belli bir miktar sanayi için serbesti 22 yılda gerçekleştirilecektir. Prof. Kazgan'ın yaptığı hesaplara göre, 12 yıllık listede bulunan mallar için 1978, 22 yıllık listede bulunan mallar için ise 1983 yılından itibaren, dış rekabetten korunma, hemen tamamıyle önemini yitirecektir. Böylece, Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminin sona ermesinden itibaren, Türkiye, sınaî mamullerde geniş bir açık pazar politikasını gerçekleştirme sürecine girmiş olacaktır.

Ortak Pazar'ın, rekabet koşullarına hazır olmayan cılız sanayimizi yok edebilecek bir tehdit haline gelmesi bu ölçüde yakınlaştığı halde, belli başlı büyük sanayicilerimizin, AET'den bir korkuları yoktur. Tam aksine, İstanbul, İzmir ve Ankara Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları, son zamanlara kadar Ortak Pazar'ın Türk ekonomisine ve özellikle Türk sanayiine büyük gelişme olanakları getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu özel büyük sermayenin ne ölçüde yabancı sermayeye bağımlı olduğunun yeni bir kanıtıdır. Bu büyük kapitalistler, ilişkide bulundukları büyük yabancı firmaların uygun gördüğü biçimde faaliyetlerini sürdürebileceklerini hesaplamaktadırlar: Italya'nın dev Fiat firması, Murat imal eden TOFAŞ'ın geleceğini herhalde dü-

şünecektir.* Oto lastik tröstü Pirelli, Türk Pirelli'ye elbette çıkış yolu bulacaktır. Öte yandan büyük kapitalistlerimize, boşta turizm olmak üzere, yeni iş olanakları açılacaktır. Nitekim Koç Holding, Tuborg ve DYO boyaları imalâtçısı Yaşar Holding vb. gibi bellibaşlı sermaye grupları, yabancılarla ortaklık halinde büyük turistik tesisler kurmaya yönelmişlerdir. Koç, Eczacıbaşı vb. yabancı sermayeyle işbirliği halinde, domates salçası vb. üretimine girmişlerdir. Ortak Pazar'la Türkiye'ye daha çok yabancı sermaye gireceğinden, özellikle emek yoğun sanayi alanında daha pek çok işbirliği biçimleri ve alanları bulunabilecektir. Bu nedenle, büyük sanayiciler, Ortak Pazar'ın büyük gelişme olanakları getirdiğini savunabilmektedirler. Ortak Pazar'dan ağır bir darbe yemesi beklenen küçük sanayiciler ise, dağınıktır, örgütsüzdür ve sesini duyurabilecek gibi değildir.

Büyük kapitalistlerin bir kuruluşu olan iktisadî Kalkınma Vakfı'nın İngiltere Hükümetine yakınlığıyla bilinen ünlü bir İngiliz araştırma firmasına hazırlattığı «Ortak Pazara Katılma Işığında Türk Ekonomisinin Gelişmesi» adlı üç ciltlik geniş rapor, nabza göre şerbet vermediği için gizlenmiştir! Rapor'a göre, Ortak Pazar üyeliğinin «olumlu etkiler yapabilmesini sağlayacak koşullar, Türkiye'de pek mevcut değildir.» Rapor, Türk makina sanayilerinin Ortak Pazar koşullarında yaşamalarını imkânsız görmektedir. Taşıt araçları sanayiinin rekabet ve yaşama şansı yoktur. Petro-Kimya sanayilerinin geleceği pek kritiktir. Lastik sanayii bile, 12 yıllık koruma döneminin sonunda yıkıla-

* Örneğin Katma Protokol'a göre, binek otomobili sanayii 1985 yılında yüzde 6 gümrük vergisiyle dünyaya açılacaktır. Pahalı ve kalitesiz üretim yapan yan kuruluşlara dayalı bu sanayiin dış rekabete dayanabileceğini düşünmek çok güçtür. OYAK yöneticilerinden Yücel Edil'in hazırladığı bir inceleme, lâstik, otomobil, ilâç, gıda, elektrik cihazları alanlarında bulunan yabancı sermayenin Ortak Pazar rekabetine dayanabilmesini olanaksız saymaktadır. Edil, düzenlemeleri zorunlu görmektedir *(Milliyet, 24 Ocak 1974)*. Yabancı sermayenin bu konudaki stratejisi belli değildir.

bilir. Gübre sanayiinde, Demir-Çelik'te rekabet olanağı yoktur. Rapor kamuoyundan gizlenerek, sorun çözülmüştür.

Ortak Pazar'a karşı ilginç bir gelişme, CHP'de ve genellikle ilerici çevrelerde görülmüştür. CHP Genel Başkanı 1973 Bütçe konuşmasında, Ortak Pazar'a karşı olmadığını belirtmeye dikkat etmiştir. Ecevit, parlmanter demokrasiden ayrılan bir Türkiye'nin Avrupap'dan kopacağını ve bölgede düşmanlarının karşısında yalnız kalabileceğini ileri sürmektedir. Böylece Ortak Pazar'ın politik liberalizmi uğruna, ekonomik liberalizminin büyük sakıncaları görmezlikten gelinmekte ve Ortak Pazar ülkelerinin politik liberalizmi, Türkiye'deki parlmanter rejimin teminatı sayılmaktadır! Tazminat döneminin nüktedan devlet adamı Fuat Paşa'nın «Avrupa devletlerine kapılanma» politikasının nedenlerini açıklayan sözlerini hatırlamamaya imkân yoktur. Fuat Paşa, yukarıdan gelen otoritarizme karşı, halktan bir tepki gelmediği için, politik liberalizm yolunda büyük Avrupa devletlerine (bunların sefaretlerine) sığındıklarını şu sözlerle açıklamaktadır:

«Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hâsıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvveti kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir», yani Avrupa devletleridir!

Tanzimat paşalarına özgü böyle bir politik sığınışa benzer bir tutumla yola çıkılınca, ikinci adım olarak, emperyalizmler arasında ayırımlar başlamaktadır. Amerikan emperyalizmiyle AET emperyalizmi arasında ayırım yapılmaktadır. Iki emperyalizmin arasındaki çıkar çatışmaları abartılmakta ve AET'nin politik liberalizmine faşizmden koruyucu ve kurtarıcı bir değer atfedilmektedir!

Türkiye, Abdülhamit ve İttihat ve Terakki iktidarları döneminde İngiliz emperyalizminden bunalınca, koruyucu ve kurtarıcı olarak. Alman emperyalizmine sığınmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında, Sıvas Kongresi tutanaklarının

gösterdiği üzere, millîcilerin yarısına yakın bir kısmı, İngiliz emperyalizmine karşı, Amerikan emperyalizmini, başta İsmet Paşa olmak üzere kurtarıcı ve koruyucu, hiç değilse «ehveni şer» saymıştır. Şimdilerde ise içerideki otoritarizme ve bunun destekleyicisi varsayılan Sam Amca'ya karşı, Avrupa emperyalizmi bir kurtarıcı ve koruyucu, hiç değilse bir «ehveni şer» görülmektedir. Türkiye için olmasa da, emperyalizm için bu doğrusu rahatlatıcı bir teoridir.

Kaldı ki, büyük kapitalist ülkeler arasında çıkar çatışmaları günümüzde de devam etmekle birlikte, eskisi gibi savaşlarla değil, uzlaşmalarla çözülmektedir. Kapitalizmin dünya sisteminin yaşatılması biçimindeki temel çıkar birliği, büyük kapitalist ülkeleri, ikinci derecedeki çıkarlarından fedakârlıklara ve uzlaşmalara zorlamaktadır. Bu bakımdan, dolar bunalımdan bunalıma sürüklense ve pazar kavgaları kızışsa da, dünya kapitalist sisteminin tartışmasız lideri ABD olmakta devam etmektedir. Avrupa Savunması, ABD silâh ve askerî birliklerine bağımlı kılınmıştır. Öte yandan ABD, Avrupa'ya nazaran ezicl teknolojik üstünlüğünü sürdürmektedir. Bu üstünlük kolay kolay zayıflayacak gibi değildir. Kaldı ki, Ortak Pazar'ın kurulması, Avrupa'daki Amerikan ekonomik gücünü azaltmış değil, artırmıştır. Ortak Pazar ülkeleri firmaları teknoloji ve sermaye birikimi bakımından kendilerinden üstün olan dev ABD fırmalarıyla birleşmişlerdir. Fransız sanayiinin yüzde 12'si, Batı Alman sanayiinin yüzde 33'ü ve İngiliz sanayiinin yüzde 50'si ABD şirketlerinin elindedir. Ön plandaki İtalyan şirketleri, ABD sermayesi tarafından yutulmaktadır. Daha önemlisi, ABD egemenliğinin en dinamik sanayi dallarında ezici ölçülere varmış olmasıdır. Ortak Pazar sanayiinin yüzde 15'i ABD firmalarının elinde bulunduğu halde, çok ileri teknoloji ve büyük sermaye yatırımı gerektiren uçak ve uzay araçları, elektronik, kimya gibi sanayi dallarında, ABD, toplam üretimin yüzde 60 ilâ 80'ini kontrolünde tutmaktadır. Bu kitabın «Amerikan tipi Kalkınma Yolu» bölümünde sözünü ettiğimiz çoğu ABD'ye ait «mültinasyonal-çok uluslu» şirketler, Ortak Pazar

içinde de, dünya kapitalist sistemi içinde de egemendir. Bu nedenlerle, Avrupa'da bir ekonomik sistem değişikliği olmadığı sürece, AET kapitalizmini, ABD kapitalizminden bağımsızmış gibi düşünmek hatalı gözükmektedir. Türkiye, Ortak Pazar'ın geçiş dönemine girmeden çok önce, askerî bakımdan ABD'ye bağımlı kalmakla birlikte, ekonomik bağımlılık bakımından ABD'den Almanya'ya doğru hızlı bir kayış göstermiştir. Ortak Pazar, bu bağımlılığı daha da arttıracaktır. Fakat mültinasyonal şirketler çağında, bu önemli bir değişiklik yaratacak değildir. Asıl önemli olan, serbest ticaret yoluyla, Ortak Pazar'ın Türk ekonomisini ve sanayiini tamamen çok uluslu şirketlere bağımlı kılacağı gerçeğidir. Bu nedenlerle bir kısım ilerici çevrelerin Ortak Pazar'cılığı, Tanzimat paşalarının liberalizmini andırmaktadır.

Demek ki, Ortak Pazar, sağ çevrelerde ve bir kısım sol çevrelerde olumlu kalşılanmaktadır. İşçi sendikaları da genellikle olumlu bir tutum içinde gözükmektedir. Direniş, Devlet Planlama Teşkilâtı'ndan gelmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Plan, hızlı nüfus artışı, işsizlik, gelir dağılışındaki adaletsizlik, kötü yerleşme, teknolojik gerilik, aşırı tüketimcilik, artan dış ticaret açığı, israflı kamu yönetimi vb, diye sıraladığı «Üçüncü Plana girerken Türk toplumunun temel sorunları» arasına Ortak Pazar'ı da katmıştır. Böylece Plan, Ortak Pazar'ı, Türkiye'nin bugünkü ekonomik gelişme düzeyinde, kalkınmaya destek değil, engel olarak görmekte ve bunu açıkça belirtmektedir: «Türkiye belirli bir dönemin sonunda Avrupa'nın en ileri ülkeleriyle aynı topluluk içinde yaşayacak ve onlarla rekabet edebilecek bir düzeye gelmek zorundadır. Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeliği, gümrük birliği yükümlülükleri yanında, zaman sınırlaması yönüyle de, Türk ekonomisinin sorunlarının çözümü süresince, önemli bir güçlük olarak yansımaktadır.»

Bu nedenle Plancılar, belli bir süre yükümlülüklerimize esneklik getirilmesini ve Türkiye'nin tek taraflı kararlarla bu yükümlülükleri değiştirebilmesini, ithalât kısıtla-

malarına gidebilmesini istemektedirler. Bu istek yerine getirilmediği gibi, Türkiye oldu-bittilerle karşı karşıya bırakılmıştır. Türkiye'nin temsil edilmediği AET Bakanlar Kurulu, Türkiye'nin oyu alınmadan Türkiye'yi etkileyen kararlar olmaktadır. Zira Türkiye, Ankara Antlaşmasıyla ve Katma Protokol'la uymak zorunda bulunduğu topluluğun ortak gümrük tarifesinin saptanmasını ve AET'ye yeni ülkeler alınmasını, AET Bakanlar Kuruluna tanınmıştır. Nitekim AET ülkelerinin sayısı, İngiltere, irlanda ve Danimarka'nın tam üye olarak katılmasıyla, 9'a çıkmıştır. Türkiye'nin iradesi dışındaki bu katılma, ülkemizin karşılaştığı sorunları daha da artırmıştır. AET 1972 yılında Avrupa Serbest Ticaret Bölgesinin Avusturya, Isveç, Isviçre, Portekiz gibi üyeleriyle, yalnız sınaî ürünler için serbest ticareti öngören bir anlaşma imzalamıştır. Bunun sonucu, Türkiye, bu ülkelerin sınaî mamullerinin gümrüksüz ülkeye girmesi yükümlülüğünü, iradesi dışında kabullenmektedir. Buna karşılık, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesine üye ülkelerin, tarım ürünlerimize bir kolaylık tanıma yükümlülüğü yoktur. Daha önemlisi, AET ülkeleri de dahil, 17 sanayileşmiş Batı ülkesi 96 azgelişmiş ülkeye geniş ihracat kolaylıkları sağlamışlardır. **Genel Preferans Sistemi** (GPS) denilen bu sisteme göre, ABD, Japonya, Kanada ve AET vb., 96 azgelişmiş ülkenin tarım ve sanayi ürünlerine, tek taraflı olarak geniş gümrük tarifesi avantajları ve ithalât kontenjanları tanımışlardır. Böylece, Türkiye'nin, sanayiinin yok edilmesini göze alarak elde ettiği ticaret tâvizlerinin önemli bir kısmına, 96 azgelişmiş ülke, karşılığında hiçbir yükümlülük almadan kavuşmuşlardır. O kadar ki, Türkiye azgelişmiş bir ülke olarak, bu avantajlı genel preferans sisteminden yararlanmak isteyince, OECD üyesi ve AET ortak üyesi sınıflarıyla «fakir» değil, «zengin» ülkeler arasında sayıldığı gerekçesiyle, Türkiye'nin isteği geri çevrilmiştir. ABD, bu gerekçeyle, 96 azgelişmiş ülkeye tanıdığı tâvizleri Türkiye'ye tanımayı reddetmiştir! AET de aynı yola gitmiştir. Buna karşılık, AET'nin üçüncü ülkelere tanıyacağı ortak gümrük tarifesine uymayı, bu

konuda herhangi bir söz hakkı olmaksızın kabul eden Türkiye, bir zaman süresi içinde karşılığında hiçbir şey istemeden, bu 96 üyeye düşük tarife uygulamakla yükümlüdür! Bundan başka, Türkiye'nin temsil edilmediği AET Bakanlar Konseyi, Ortak Tarifeyi, kendi çıkarlarına göre ayarlamaktadır. Örneğin, Türkiye'ye kuru üzümde, AET'ye gümrüksüz ihracat yapma olanağı tanınmıştır, ama kuru üzümde Ortak Tarife de çok düşüktür ve böylece Türkiye'ye tanınan avantaj sıfıra inmektedir. Hattâ narenciyede Fas ve Tunus'a Türkiye'ye tanındığından daha fazla avantaj tanınmıştır! Yunanistan'ın kendi ihraç maddelerinin Ortak Tarifesinde yapılacak değişiklikleri veto etmek hakkı olduğu halde, Türkiye, bu haktan yoksundur! AET istediği gibi Türkiye'ye ihracatta rakip yaratabilir, hattâ ihracatını engelleyebilir! Öte yandan Türkiye'nin de kabullendiği Ortak Gümrük Tarifesi, bizi, zaman içinde her ülkenin rekabetine açacaktır. Örneğin, sınaî mamullerde Ortak Tarife çok düşüktür. Türkiye, başta ABD ve Japonya gibi sanayi devleri olmak üzere, bütün ülkelere bu düşük Ortak Tarifeyi uygulayacaktır! ABD 96 ülkeye tanıdığı tâvizleri Türkiye'ye tanımayı reddetmiştir, ama Türkiye, Ortak Tarife yüzünden ABD'ye tek taraflı olarak önemli tâvizler tanımak durumundadır.

Bu tersiikierin ve güçlüklerin farkına, Katma Protokol imzalanıp onaylandıktan sonra, Birinci Nihat Erim Hükümeti'nin 11'ler kanadının da desteğine sâhip bulunan Planlama Teşkilâtı'nın zorlamasıyla varılabilir ve Katma Protokol'un düzeltilmesi yolları aranır. Politik nedenlerle her ne pahasına olursa olsun AET üyesi olmayı benimseyen Dışişleri Bakanlığı ile 1995'e kadar sanayi ülkesi olmayı amaçlayan DPT arasında bu konudaki çatışmalar ilginçtir.

DPT, uzun bir mücadeleden sonra, 19 Nisan 1972'de, Ortak Pazar'a Katma Protokul'un esaslı bir biçimde değiştirilmesini öngören bir muhtıra verilmesini başarır. Muhtırada sanayileşme amacıyla Türkiye'nin tek yanlı kararlarla koruma tedbirleri alma hakkının tanınması ve

önemli sanayie 22 yıllık bir koruma süresi sağlanması istenmektedir. AET, Katma Protokol'un «revizyonu» sözünü duymaya bile tahammül edemez. Türk temsilcileri, «revizyon değil, Katma Protokojl'a elastikiyet getirme söz konusu» diye müzakere kapısını açık tutmaya çalışırlar. Fakat AET'nin tutumu sert ve kesindir. AET yöneticisi Emil Noel, 19 Nisan 1972 muhtırasını diplomatik nezaket kurallarına bile aldırmadan eleştirir: «Türk muhtırası, Brüksel'de heyecan yaratmıştır. Bizi şaşırtan, isteklerin çokluğudur. Istenen ve önerilen Türkiye için bir açık çek elde etmektir. On yıl süreyle kimya, makina ve metal sanayii kollarında yeni koruyucu tedbirler sağlamaktır. Bu tek yanlı bir istektir. Böylesine bir formül, açıkça ifade edeyim ki, bizim tarafımızdan kabul edilemez. Çünkü topluluğun bütün ilkelerine aykırı düşer... Bir güçlük, koruyucu bir tedbir almayı gerektirirse, Topluluğun izni gereklidir.»

Emil Noel, muhtıra için, «Plan bürolarında basılmış izlenimini uyandıran bir belge» diyerek, Devlet Planlama Teşkilâtı'na çatar ve Dışişleri-Planlama çatışmasından haberii olduğunu belli eder.

Dışişleri Bakanlığı, Ortak Pazar'ın katı tutumu karşısında 19 Nisan muhtırasından vazgeçilmesini, daha yumuşak önerilerle gidilmesinl ister. 1972 yaz ayları boyunca Planlama direnir. Planlama Müsteşarı, şöyle konuşur: «19 Nisan muhtırasından kesinlikle geri gidilemez. Çünkü bu muhtıra, Türkiye'nin sanayileşmesi ve istediği gibi sanayileşebilmesi açısından gerçek ihtiyaçlarımızı yansıtmaktadır. Bundan gerilemek, sanayimiz üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır... Asıl önemli sorun, yalnız kurulmuş olan sanayiin değil, kurulacak sanayiin de korunmasıdır... Yatırım yapılmadan önce, hangi sanayilerin korunacağının açıkça bilinmesi gereklidir.»

Ne var ki, Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü ağır basar. 19 Nisan muhtırasından gerilenerek, 17 Ekim 1972'de müzakereler için yeni bir direktif hazırlanır. Planlama, yeni direktife katılmadığını belirtir. Fakat 16 Aralık'ta Bakanlık-

lararası Ekonomik Kurul, daha da yumuşatarak, 17 Ekim direktifini kabul eder. Bunu bile Ortak Pazar'da sağlamak güçtür. Müzakereleri yürüten Dışişleri yetkilisi, «Ortak Pazar'ın kabul edebileceği sınırlara kadar çekilelim» önerisinde bulunur. Nitekim 22 Mayıs 1973'te Brüksel'de yapılan görüşmelerde, 17 Ekim direktifi bir kenara bırakılır ve Ortak Pazar'ın önerişi dikkate alınır. Ve bu önerinin ışığı altında, 30 Nisan 1973 günü Katma Protokol'a ek Tamamlayıcı Protokol imzalanır. Tamamlayıcı Protokol'un ticarî hükümleri, 1 Ocak 1974 tarihinden itibaren yürürlüğe konur.

Kalkınma Planı 1975 Yılı Programı'nda belirtildiği üzere, böylece, «Türkiye - AET ilişkilerine esneklik getirilmesini öngören Üçüncü Plan ilkeleri uygulanmamış» olur. Hatta 1975 Programı'na göre, Tamamlayıcı Protokol, ithalâtın liberasyonunda 6 devlet yerine 9 devlet temelini getirerek, Türkiye'nin yükümlülüklerini artırır. Program'da şöyle yazılıdır: «Türkiye, Dokuzlar bazının esas alınmasıyla, konsolide liberasyon listesine ekleyeceği maddeleri, üç katına çıkarma durumunda kalacaktır. Bu ise, konsolide liberasyon listesinin yüzde 40 dolayında artırılması sonucuna varacaktır. 722 milyon lira tutarında bir konsolide liberasyon listesi hazırlamak için, **bu listeye 155 milyon lira tutarında daha önce sakıncalı bulduğu malları da koymak durumunda kalmış olan Türkiye'nin 1975 yılı sonunda bu alanda önemli bir güçlükle karşılaşması beklenmektedir».**

1975 Programı, Katma Protokol'un koruyucu hükümlerinin yetersizliğinin daha şimdiden ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin, 9 Ocak 1975 tarihli Cumhuriyet gazetesinde de yazıldığı üzere, Pet-Kim, motorlu araç lâstik yapımında kullanılan karbon siyahı üretimine 15 bin ton kapasiteli bir tesisle 1974 yılı başında girişmiştir. Ne var ki, çeşit kara'lar liberasyon listesinde kalmıştır. Yabancı lâstik şirketleri bu durumda Pet-Kim'in üretimini kullanmak yerine ithalâta devam etmişlerdir. Pet-Kim, karbon siyahı üretimini durdurmak zorunda kalmıştır. Aliağa Ra-

finerisi'nin madenî yağ üretiminde de benzer bir durum ortaya çıkmış, TPAO 700 milyon liraya çıkan madenî yağ tesislerini kullanmaz olmuştur. Pet-Kim ve TPAO'nun şiddetli ısrarları üzerine, karbon siyahı ve madenî yağ liberasyon listesinden çıkarılmıştır. Yâni Katma Protokol'un koruma tedbileriyle ilgili 60. maddesi işletilmiştir. Ne var ki, bu koruyucu hüküm derde deva olmaktan uzaktır. 1975 Programı, bu yetersizliği şu sözlerle açıklamaktadır: «Üçüncü Plan Dönemi'nde bâzı kamu ve özel kuruluşlar, ürettikleri maddelerin 12 yıllık listeden 22 yıllık listeye aktarılması ve konsolide liberasyon listesinden çıkarılması için talepte bulunmaktadır. Bu talepler, Katma Protokol'da gümrük indirimlerine ve miktar kısıtlamalarına ilişkin olarak yer alan koruma hükümlerinin yetersizliğini bir kez daha ortaya koymuş bulunmaktadır. Pet-Kim, listelerarası değişiklik talebinde bulunan kuruluşlardan birisidir. Katma Protokol, 12 yıllık listeden 22 yıllık listeye yapılacak olan aktarmaları süre ve miktar olarak kısıtlamaktadır. Sâdece Pet-Kim'in listelerarası değişiklikle ilişkin talebinin karşılanması, söz konusu miktarın yaklaşık olarak tümünün kullanılmasını gerektirecektir. Kaldı ki bu olanağın kullanılması karşısında, 22 yıllık listeden de aynı büyüklükte bir malın ya da mal grubunun 12 yıllık listeye aktarılması koşuluna bağlandığından, 22 yıllık listeden de 1976 yılı ithalâtı yaklaşık olarak 300 milyon lirayı bulacak kadar mal seçilmesi ve 12 yıllık listeye aktarılması sorunuyla karşılaşılacaktır».

Kısaca, ithalâtın liberasyonu daha 1974 ve 1975 yılında Türk sanayiini etkilemeye ve güçlükler yaratmaya başlamıştır. Bu güçlükler giderek artacaktır. Öte yandan AET'nin üçüncü ülkelere verdiği tâvizler nedeniyle, ülkemize sağladığı tâvizler, 1975 Programı'nın deyimiyle, «tâviz niteliğini tümüyle yitirmiştir. Bu durum, Türkiye'nin ileride sağlayabileceği yeni tarım tâvizleri açısından da geçerlidir. Ortaklık ilişkileri, Türkiye'nin Dokuzlar pazarına üçüncü ülkelerden daha avantajlı durumda girmesini sağlayamamaktadır. Oysa Katma Protokol hükümlerine göre,

Türkiye, üçüncü ülkelerle olan ilişkilerini düzenlerken, Topluluğa Katma Protokol ile sağlamış bulunduğu preferansı saklı tutma yükümlülüğünü taşımaktadır. Bu durum, Türkiye'nin üçüncü ülkelere olan hareket serbestisini kısıtlamakta ve Topluluğun Türkiye'den almış bulunduğu tâvizlerin aşınmasından korunmasına yol açmaktadır».

Demek ki, Türkiye bir çıkar sağlamadan AET'ye tek yanlı tâviz verme durumuna düşmektedir! Bu durum, AET'nin petrolcü Arap ülkelerine, İran'a ve Afrika'daki eski sömürgelere artan tâvizler verme eğilimi nedeniyle, gittikçe kötüleşeceğe benzemektedir. Daha şimdiden, Türkiye'nin AET'ye 1974 yılı ihracatı miktar olarak gerilemiştir! İthalâtı ise artmaktadır.

Ne var ki, bu durumu düzeltme yolunda ciddi bir çaba yoktur. CHP - MSP Koalisyon Hükümeti Programında, Katma Protokol ve Tamamlayıcı Protokol'un «Türkiye'ye en uygun koşulları sağlayacak» biçimde değiştirilmesi öngörülmüştür. CHP Seçim Bildirgesi'nde daha açık olarak, protokolların esaslı bir revizyondan geçirilmesi zorunluluğu belirtilmiştir. Ne var ki, Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Türkiye - AET Karma Parlamento Komisyonu'na katılan TBMM üyeleri önünde yaptığı konuşmada, bakanlığının görüşünü benimsediğini ortaya koymuştur. Güneş, bu konuşmada Türk Hükümeti'nin Nisan 1972 muhtırasını, **«anlaşmanın tek taraflı ihlâli»** diye nitelemiş ve «Katma Protokol'un ülkemizin çıkarlarına en uygun olacak biçimde kaleme alınmış olduğunu kabul etmeye âmadeyim» demiştir.

Ortak Pazar Komisyonu Başkanı Ortoli, Dışişleri'nin bu tutumunu bilerek Türkiye'ye gelmiş ve revizyon isteklerine rahatlıkla karşı çıkmıştır. Ortoli, Milliyet'e verdiği demeçte, «Türk Hükümeti'ne anlaşmaların yeniden ele alınması yolunda bir istemde bulunmasını öğütlemeyeceğim» demiştir. Ecevit ise, Ortoli ile görüşmeden önce bir uzmanlar toplantısı yapmıştır. Toplantıda, 26 Nisan 1974 tarihli Cumhuriyet gazetesinde açıklandığı üzere, Prof. Nevzat Yalçıntaş, Katma Protokol'un Türkiye'nin sanayi-

leşmesini engelleyici hükümler taşıdığını» belirtmiştir. Prof. Gündüz Okçun, protokolu «sanayileşmemiz üzerine ağır ipotekler koyan belge» diye nitelemiştir. Doç. Bilsay Kuruç, protokolun sanayileşmeye ters düştüğünü ileri sürerek, ticaret ortaklığı ile yetinilmesini istemiştir. Bir ara CHP Genel Sekreter Yardımcılığı da yapan Prof. Besim Üstünel, Katma Protokol hükümleriyle temel sanayii kurmaya yönelen Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın amaçlarının çatıştığını hatırlatmıştır. Ne var ki, Başbakan Ecevit, Ortoli ile yaptığı görüşmeden sonra, Katma Protokol'un revizyonunu istemekten vazgeçmiştir. 1974 yazında Brüksel'e de giden Ecevit, Ortoli ile görüşmesinde «yazılı anlaşma metinleri üzerinde değişmeler yapmaktan Ortak Pazar yönetiminin kaçınma nedenlerini öğrendiğini ve bunları anlayışla karşıladığını» belirterek, 3 Temmuz 1974 tarihinde CHP Grubu'nda şöyle konuşmuştur: «Anlaşmaları değiştirmek yerine, gerekirse bunları yeniden yorumlamak veya ek metinler düzenlemek suretiyle Türkiye'nin isteklerine çözüm bulma olanağı vardır. Bu konuda Ortak Pazar ülkelerinin iyi niyetli olduklarına inanıyorum».

İKİNCİ SINIF AVRUPALILIK

Öte yandan Türkiye, 9 AET üyesinin Ekim 1972'deki Zirve Toplantısına katılmak ve kurulacak siyasî sekreteryaya girmek istemiştir. Böylece, Türkiye'nin de Avrupa'nın inşasında söz sahibi olması, dışarıda kalmaması düşünülmüştür. Ne var ki, AET yetkilileri, Zirve Toplantısının ve Siyasî Sekreterya'nın «tam üyeler» arasında olduğunu, «ortak üye» statüsündeki Türkiye'nin her ikisinde gözlemci sıfatıyla bile bulunamayacağını belirtmişlerdir. Türkiye, ısrar etmişse de, konferansa gözlemci, ya da dinleyici sıfatıyla katılmayı dahi sağlıyamamıştır. Bu yolda Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu'nun Türk üyeleri ısrarlı çabalar göstermişler, fakat başarılı olamamışlardır. Mart 1974 Berlin toplantısında Türk Grubu Başkanı Kâmuran İnan, «Biz sizin ortağınızız, topluluk olarak yaptığınız

siyasal girişimlerden bize de haber vermelisiniz» demiş, fakat Alman Parlmanter Müsteşarı Hans Appel'den «Sizinle ilgili konular olursa, onlardan sizi haberdar ederiz» karşılığını almıştır. Toplantıda Türk Grubu Başkanı, «Bizi ikinci plana itemezsiniz» temasını en duygusal biçimde işlemiştir: «Dünyaya karşı olan sorumluiuklarınızdan söz ediyorsunuz, bunları biliyoruz. Başka ilişkileriniz olduğunu ileri sürüyorsunuz, karşı çıkmıyoruz. Ama bunlar Türkiye'nin ikinci plana itilmesi, siz başarıya ulaştıktan sonra etrafınızı çevirenlerle bir tutulması için sebep mi teşkil eder? Biz bunu asla kabul etmiyoruz ve asla kabul etmeyeceğiz.

Bize, beğenmezseniz siz bilirsiniz, diyemezsiniz. Gerçi akdettiğimiz anlaşmalar ve eldeki yazılı metinler sizi bunu söylemekten alakoyacak bir hüküm taşımaz. Ancak ortaklığa milletimizin hayatından on yıl vermiş bulunuyoruz...

Devletlerarası ilişkilerde kadirşinaslık gibi bir vasıf aramanın saflığı içinde değiliz. Ama inandığımız bu topluluğun her türlü manevî değeri hiçe sayacak bir maddeciliğe düştüğünü de kabul etmek istemeyiz».

Bu yakarışlar etkili olmaz. 1974 yazında, petrol bunalımı nedeniyle, AET'nin Arap ülkeleriyle sıkı ilişkiler kurma yolunda ısrarlı çabalara girişmesi üzerine, Türkiye, 10 Haziranda AET'ye bir muhtıra verir. Muhtırada, «Türkiye'nin hem tarihî, hem de coğrafî konumu nedeniyle Orta Doğu'nun vazgeçilmez bir ülkesi olduğu da dile getirilerek, Avrupa ülkeleriyle Orta Doğu ülkelerinin ilişkilerinde Türkiye'nin doğal olarak yer alması gerektiği» hatırlatılır. Bu çabalar da bir etki sağlamaz.

14 Ocak 1975'te Dokuzlar Meclisi, 1978 Mayısında geneloyla bir Avrupa Parlamentosu seçilmesini kararlaştırır. 385 üyeli parlamentoda 71 Alman, 67 Ingiliz, 66 Italyan, 65 Fransız, 27 Hollanda, 23 Belçika, 17 Danimarka, 13 Irlanda ve 6 Lüksemburg temsilcisi olacaktır. Türkiye, Avrupa Parlamentosu'nun dışındadır. Ülkemizin 22 yıl sonra,

Geçiş Döneminin sonunda AET'ye «tam üye» olup olmayacağı belli değildir. Ankara Antlaşmasına göre, AET, Gümrük Birliği tamamlanınca, Türkiye'nin topluluğa katılma olanağını inceleyecektir. Başkaca bir taahhüt yoktur. Böylece ikinci sınıf üye durumu doğmaktadır. Nitekim Metin Toker, «Danimarka'nın oyu var da bizim yok... NATO ve Ortak Pazar üyeleri arasında iki sınıf doğuyor: Birinci sınıfla ikinci sınıf.» demektedir.

1856 Paris Konferansını hatırlamamaya imkân yoktur: Türkiye, müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın safında, Rusya'ya karşı savaş vermiş ve onu yenmiştir. Kendini galip devletler arasında saymaktadır. Batılı müttefiklerimiz, Türkiye'nin Avrupa kamu hukukundan yararlandırılacağını belirtmişlerdir. Âli Paşa sevinçlidir: Artık Avrupa devletleriyle eşit olunmaktadır, bu eşitlik gereği kapitülasyonlar kalkacaktır! Ne var ki, kapitülasyonları kaldırabilmek ve eşit statüye gelebilmek için bir Kurtuluş Savaşı yapmak gerekmiştir.

ORTAK PAZAR'DA TÜRKİYE'NİN GELECEĞİ

Ortak Pazar, Türkiye'ye nasıl bir gelecek hazırlamaktadır? 12 yıllık listedeki sanayi 1978'den, 22 yıllık listedeki sanayi 1983'ten itibaren gelişmiş Avrupa ülkeleri sanayii karşısında ciddî bir korunmadan yoksun kalacaktır. Bu sanayi, döviz kurunda çok büyük değişiklik olmadan rekabete dayanabilecek midir? Sanayiin, fiyat ve kalite bakımından çok avantajsız durumda bulunduğu açıktır.

Genellikle petro-kimya ürünleri, demir-çelik, alüminyum gibi temel ara mallar ile makina imalât sanayii 22 yıllık listeye alınmıştır. Bunlar pahalıdır ve rekabet gücünden yoksundur. Bu pahalı ara mallarını ve makina sanayiinin ürünlerini kullanarak mamul ve yarı mamuller üreten sanayi ise 12 yıllık listeye alınmıştır. 1978'den itibaren Ortak Pazar rekabetini hissetmeye başlayacak olan bu sanayi, pahalı ara malları ve makina sanayii ürünlerini kullanmaya devam ettiği sürece, rekabete dayanamıyacak

ve ihtiyaçlarını ithalât yoluyla karşılamaya yönelebilecektir. Prof. Kazgan'ın yazdığı üzere, 12 yıllık listede olan otomobil sanayii, altı yıl sonra dış rekabetin etkisine girerken, dış piyasadan üç kat daha pahalı yerli saç kullanmak istemeyecektir. Bu takdirde ara mallar ve makina sanayiinde daha rekabete açılmadan önce talep düşecek, bunların yaşamaları güçleşecektir.

Artan rekabet güçlükleri, dış ticaret duvarlarının gerisinde dahi, çok uluslu şirketlerin teknik bilgi, organizasyon ve pazarlama gücüne dayanma eğilimi gösteren özel sanayii, bu çok uluslu şirketlere sığınmaya itecektir. Daha onlar kapımızı çalmadan, özel sanayi yabancı sermayeye davetiye çıkaracaktır. Hattâ Kamu Iktisadî Kuruluşları, ayakta durabilmek için, yabancı sermayeye yönelebilecektir. Esasen Karma Protokolle Türkiye, AET'den gelecek özel sermayeye tanıdığı rejimi iyileştirmeyi kabul etmiştir. Demek ki, Türkiye, AET içinden ve AET firmalarına dayanabilmek için AET dışından yabancı sermaye aramak, çok uluslu şirketlere sığınmak zorunda kalacaktır. Ne var ki, bu çok uluslu şirketler, politikalarını Türkiye'nin kalkınmasına göre değil, ana firmanın kârını azamileştirme ilkesine göre çizeceklerdir. Mevcut yabancı sanayi kuruluşları da bu ilkeye göre, yeniden düzenlenecektir. Bunlar yüksek dış koruma duvarları var diye iç pazarda satış yapmak için gelmişlerdir. Koruma duvarları kalkınca yabancı ana firma, Türkiye'de üretim yapmayı, ihracattan daha kârlı bulursa, faaliyetine devam edecektir. Ana firmadan ihracatı daha kârlı bulursa, Türkiye'deki dalını kapıyabilecektir, ya da kârını azamileştirici çeşitli kombinezonlara gidebilecektir. Örneğin Fiat, Türkiye'deki üretimini devam ettirebilir, fakat kullandığı pahalı Türk yan sanayi ürünlerini almaktan vazgeçip, bunları dışarıdan sağlamaya yönelebilir. Renault ile birleşmeye gidebilir. Daha çok başka formüller bulunabilir. Önemli olan, ana firmanın kârının azamileştirilmesidir. Ne var ki, dışardaki ana firma çıkarlarıyla, kalkınma yolundaki ülke çıkarlarının bağdaştığı görülmüş değildir. Bu çok uluslu

şirketler, ülkesinde planlama bakanlığı da yapan ünlü Brezilyalı iktisatçı Prof. Furtado'nun sözleriyle, «bazı büyük egzotik ağaçlarınkine benzer sonuçlar yaratır. Bu ağaçlar, belli bölgelere dikilince, bütün suyu toplar ve araziyi kuruturlar.» Kısaca, Ortak Pazar, Türkiye için, planlı bir ulusal kalkınmanın sona ermesi ve sanayileşmenin çok uluslu şirketlerin çıkar planlarına bağımlı kılınması demektir. Bu çerçevede yerli müteşebbisler, yabancı sermayeyle işbirliği hâlinde yaşayabilirler ve hattâ gelişebilirler. Turizm, gıda sanayii, bina inşaat sanayii, montaj sanayii vb. aşamalar yapabilir. Dokuma, hazır giyim, deri eşya gibi ihracata dönük sanayiler büyüyebilir. Bu nedenlerle, birbirinden çok farklı çeşitli alanlarda faaliyet gösteren ve yabancı sermayeyle işbirliğinde bulunan holding kuruluşları, Gümrük Birliğini gönül rahatlığıyla beklemektedirler.

Küçük sanayi ise tasfiye olacağa benzemektedir. Prof. Gülten Kazgan, bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «Küçük sanayi, tamamiyle yerli sermaye elindedir ve durumu, yabancı sermayeyle bütünleşmiş az sayıdaki büyük firmalardan farklı, etkilenmesi de farklıdır. Küçük sanayi, ya büyük sanayii tamamlayıcı nitelikte fonksiyona, ya da ona rakip —yani, fabrika üretimi ile aynı malları üretmek gibi— bir fonksiyona sahip olabilir. Türkiye'deki küçük sanayi, genellikle ikinci niteliktedir. 1963 Sanayi Sayımına göre, imalât sanayiindeki toplam işyerleri sayısının yüzde 98,1'i, ücretle çalışanların yüzde 36'sı ve üretimin yüzde 24,7'si küçük sanayide bulunmaktadır. Korunmuş iç piyasada fiyatlar, bu marjinal sanayiin de —rantsız olarak— yaşamasını sağlamaktadır. Küçük sanayiin marjinal niteliğini ve rekabete dayanıksızlığını 1951 - 1953 yıllarındaki liberasyon ortaya koymuştur: İmalât sanayii katma değeri içinde küçük sanayiin payı 1950'de yüzde 48'den, 1951'de yüzde 46'ya, 1953'de yüzde 41'e düşmüş, dış ticaret sıkıntılarının başladığı 1955-1957 döneminde tekrar yüzde 47'ye kadar yükselmiştir.» Planlama Teşkilâtı'nın 1965 yılı hesaplarına göre, küçük sanayide is-

tihdam 700 bin kişidir. İşsizliğin hızla arttığı bir dönemde küçük sanayiin tasfiyesi, işsizlik sorununu ağırlaştırabilecektir.

Öte yandan Gümrük Birliğine yönelişin ilk etkisi, ithalâtın geniş ölçüde artması olacaktır. Bu ithalât, milyar doları aşması beklenen işçi dövizleri ve yüz milyonlara ulaşacağı sanılan turizm gelirleriyle karşılanacaktır. Şimdi de ithalâtın yarısına yakın bir kısmı, işçi dövizleriyle gerçekleştirilmektedir. Fakat halen bu döviz, ithalât yasakları sayesinde, imalât sanayiin ihtiyacı olan yatırım ve ara malları ithalinde kullanılmaktadır. Dış ticaret serbest bırakılınca, bu dövizlerin önemli bir kısmı, yerli sanayi ürünlerine rakip olan mamuller ithaline gidebilecektir. İşçi ve turizm gelirleri, yerli sanayii baltalayacak biçimde, ithalât olanağı getirecek ve aynı zamanda döviz kurunun sanayii daha az koruyucu bir düzeyde tutulmasını sağlayacak, bu yoldan da yerli sanayie zarar verecektir. İşçi ve turizm dövizlerine dayanmanın böyle ters bir sonucu vardır. Bundan başka, serbest ticaret, esasen kalkınmayı baltalayacak biçimde hızlı bir artış gösteren lüks tüketim eğilimini artıracak, yatırım fonlarını azaltacaktır. Önemli dış ticaret gelirlerinden yoksun kalan devlet yatırımları kısılacak, kalkınma hızı düşebilecektir.

Türkiye bol lüks tüketim malı ve yabancı müteşebbis ithal ederken vasıflı işçilerini ve en iyi beyinlerini daha geniş ölçüde ihraç edecektir. Her yıl 375 Türk bilim adamı dışarıya göç etmektedir. 1965 - 1970 döneminde 88 bin sanatkâr yurt dışına çıkmış, bu alandaki ihtiyaç yüzde 26 oranında artmıştır. Ortak Pazar içinde, insanların serbest dolaşması ve yerleşmesi gerçekleşince, dışarıya kaçış hızlanabilecektir. Eylül 1971'de yapılan bir teknik eleman anketine göre, mühendis ve mimarlarımızın kamu kesiminde çalışanlardan yüzde 71,4'ü, özel kesimde çalışanlardan ise yüzde 58,7'si yurt dışına göç etmeyi istemektedir. Kamu kesimi mühendis ve mimarlarının üçte biri, meslekleriyle de ilgisiz ne iş olursa yapmaya razıdırlar. Yurttan kaçış eğilimi çok güçlüdür. Bu nedenledir ki, Prof.

Nermin Abadan 7 Mart 1973 tarihli Milliyet gazetesinde, şu düşündürücü soruyu sormaktadır: «Yüzbinleri aşan adale göçü ile Batı Avrupa'nın yedek işçi ordusunu güçlendirirken, ayrıca bu ülkelerin kurmay heyetlerini de beyin göçünü teşvik suretiyle kuvvetlendirirsek, kalkınmak için çırpınan güzel Anadolumuzu kime bırakacağız? En değerli kaynağı olan yetişmiş insan gücünden isteyerek ve bilerek kendini yoksun bırakan bir ülke, yalnız çocuklar ve yaşlılardan oluşan bir nüfus, sadece tüketime yönelik, dışa bağımlı bir bölge haline gelmez mi?»

En dinamik gençlerini ve en iyi beyinlerini gelişmiş ülkelere kaptırabilecek olan Türkiye, 1838 Ticaret Anlaşmasından sonra görüldüğü üzere, yabancı işadamları ithal edecektir. XIX. yüzyılın lövantenlerine benzer tipte Rumlar, İtalyanlar, çeşitli aracılık faaliyetleri için İstanbul, İzmir, Mersin, İskenderun gibi liman şehirlerini doldurabileceklerdir. Bu büyük şehirler Kurtuluş Savaşı'ndan önceki görüntülerine daha şaşaalı biçimde bürünebileceklerdir. Sanayi, dış ticaret, turizm, bankacılık ve daha çeşitli hizmetlerde yabancı sermaye egemenliği kendini duyuracaktır.

Gümrük Birliği içinde Türkiye'nin manzarası, kalın çizgileriyle şöyle çizilebilir: İskenderun'dan İstanbul'a kadar uzanan sahil şeridi, turistik tesisleri, sanayi kuruluşları ve gelişen tarımıyla parlak bir manzara gösterebilecektir. İzmir, İstanbul, Mersin gibi liman şehirleri, çabucak türeyebilecek olan lövantenleri, lüks eğlence yerleri, büyük ticarethaneleri ve otelleriyle, bir ışık denizi içinde yüzecek, bir refah ve zenginlik havasına bürünecektir. Ne var ki, aşırı zenginliğin yanı sıra, Hongkong gibi şehirlerde görüldüğü üzere, aşırı bir sefalet gözükecektir. Gecekondular ve aylak insanlar çoğalacaktır.

Türkiye'nin Batısı böyle parlak görünüşlü bir gelişme gösterirken, Doğrusu terkedilmiş bir bölge havasına bürünecektir. Doğu Anadolu'nun kalkınması ancak planlı bir ekonomiyle ve devlet yatırımlarıyle mümkündür. Güm-

rük Birliğiyle, devlet yatırımları azalacak ve planlı ekonomiden vazgeçilecektir. Yerli ve yabancı özel sermaye, turistik tesisler sahil şeridine yığılacak, Anadolu kendi kaderine terkedilecektir. Bu arada gelişmiş ülkeler, «sanayi ötesi toplum» denilen bir aşamaya ulaşmış olacaklardır.

Yukarıda çizilen bu tablo bir kehanet sayılmamalıdır. Benzer politikalar izleyen Yunanistan ve Ispanya gibl ülkelerin bugün ulaştıkları durum, 25 - 30 yıl sonraki Türkiye'nin bir örneği sayılabilir.

1970 yılında Yunanistan'ın kişi başına gayrisâfi millî hâsılası 1090 dolar, Türkiye'ninkiyse 310 dolardır. Yunanistan'ın yıllık gelişme hızı yüzde 6,6'dır. Türkiye'ninki de halen bu civardadır. Gelişme hızını Üçüncü Beş Yıllık Planda öngörüldüğü biçimde, önemli bir çaba gösterip yüzde 8'in üstüne çıkabilsek dahi, Türkiye ancak 25 yıl sonra, Yunanlstan'ın bugünkü gelir düzeyine gelebilecektir. AET'ye yönelmiş bir Türkiye, 25 - 30 yıl sonra ancak Yunanistan'ın 1970 düzeyinde olmayı ümit edebilir. 1970 Yunanistan'ı ise, büyük şehirlerindeki refah manzarasına, önemli yabancı sermaye akışına ve turizmdeki büyük gelişmeye rağmen, bir sanayi ülkesi değildir. Tarımı ilkeldir. Bölgeler arasında, eşitsizlikler büyüktür. Gelir dağılışı aşırı adaletsizdir.

25 - 30 yıl sonra bugünkü Yunanistan olma hedefi, Cumhuriyetin 50'nci yılında Atatürk'ün hızla çağdaş uygarlığa ulaşma direktifine hâlâ bağlı kalanların kabul edebilecekleri bir hedef olamaz.

SON GELİŞMELER

AET'den sağlanan tâvizlerin tâviz olmaktan çıkması, Ingiltere'nin Türkiye'den yaptığı pamuk ipliği ithalâtını kısması, konsolide liberasyon listesi yoluyla gittikçe artan miktarda ithalât üzerinden miktar tahdidlerlnin kaldırılması, 12 yıllık listedeki malların üretimi için yatırım yapmanın tehlikeli hale gelmesi ve işçilere 1976 yılından son-

ra AET içinde eşit haklar sağlama yolunda Avrupa'nın isteksizliği, son zamanlarda Ortak Pazarcıların şevkini bir ölçüde azaltmıştır. Bir kısım özel sanayici, ürettikleri ya da üretecekleri malların konsolide liberasyon listesinden ya da 12 yıllık listeden çıkarılarak korunması için ısrarla hükümetin kapısını çalmaya başlamışlardır. Özel teşebbüsün meslek kuruluşları, Katma Protokol'un revizyonu isteklerine kulak verir olmuşlardır. Ankara Sanayi Odası Başkanı Hâmi Kartay, 10 Ekim 1974'te «Türkiye'nin topluluk karşısındaki avantajları kaybolduğu halde, yükümlülüklerinin devam etmesinin, gerek mevcut sanayi ve gerekse kurulması gereken önemli bâzı sanayi kolları için fevkalâde ciddî sorunlar doğurduğunu» açıklamış ve Katma Protokol'un kesinlikle revizyonunu istemiştir. Ege Sanayi Odası, yine aynı tarihte lâstik, kimya, petro-kimya, demir-çelik, makine ve elektronik dallarında rekabet şansımızın güç olduğunu açıklamıştır.

Özel kesim adına Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilişkilerini araştıran Iktisadî Kalkınma Vakfı, Odalar Birliği ve çeşitli sanayi odaları temsilcilerini biraraya getiren DPT Özel Ihtisas Komisyonu, hazırladığı raporda AET'nin temel sanayiin kurulmasını engellediği sonucuna varmıştır: «Katma Protokol ile üstlenilmiş olan ve Katma Protokol'un genişletilmiş topluluğa uyumunu sağlayan Tamamlayıcı Protokol nedeniyle daha da ağırlaşmış bulunan yükümlülüklerin Türkiye'nin sanayileşme atılımlarının gerçekleşmesine pek büyük engeller getirmiş olduğu ve bu bakımdan Türkiye'nin temel sorununun protokolların değiştirilmesinde bulunduğu saptanmıştır». Bu durum karşısında, «Sanayileşme stratejisinin Ortak Pazar'a göre saptanmasını», yâni yoğun emek gerektiren hafif tüketim sanayii ve turizmle yetinilmesini ısrarla isteyen ve «Avrupa siyasal birliğinin dışında kalamayız» diyen Vehbi Koç gibi büyük sermayedarlar dahi, görüşlerinden vazgeçmemekle birlikte, AET sorununun yeni baştan derinlemesine araştırılmasını önermişlerdir.

Bu yeni ortam içinde, Kalkınma Planı 1975 Programı,

Katma Protokol'un önemli ölçüde değiştirilmesini öngören isteklerle ortaya çıkmıştır:

— 12 yıllık listeden 22 yıllık listeye mal aktarma olanağının belirli miktar ve süreyle sınırlandırılmasına son verilmesi. 12 yıllık listeden 22 yıllık listeye mal aktarılırken, buna karşılık 22 yıllık listeden 12 yıllık listeye mal kaydırma yükümlülüğünün kaldırılması.

— Türkiye'ye miktar kısıtlaması koyma olanağının sağlanması. Kısıtlama için Ortaklık Konseyi'nin vereceği «olur»un süre, oran ve kontenjan açma koşullarıyla sınırlandırılmasının önlenmesi.

— Kontenjan açılmasıyla ilgili Katma Protokol hükümlerinin Türkiye'nin ithal gereklerini göz önünde tutacak biçimde düzenlenmesi.

— Ortak Pazar Gümrük Tarifesi üzerinden verilecek tâvizlerin kararlaştırılmasında Türkiye'nin de oy sâhibi olması. Türkiye'nin yeni tâvizlerle, her an hafifletilen Ortaklık Gümrük Tarifesi'ne değil, belli bir tarihteki tarifeye uyum ile yükümlü tutulması.

— Türkiye'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerine serbestî getirilmesi.

— Türk işçilerine AET'de açık bulunan işlere doğrudan doğruya başvurma hakkı getirilmesi. Sosyal hakların genişletilmesi.

DPT, bu istekleri «gerçekleştirmek üzere **Tamamlayıcı Protokol'un yeniden düzenlenmesi soğlanacaktır»** demektedir. Ne var ki, 14 Şubat 1975 tarihli Cumhuriyet gazetesinde açıklandığı üzere, Dışişleri Bakanlığı bu isteklere karşı çıkmış ve 16 Ocak 1975 tarihli bir yazıyla, eski Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in Katma Protokol'u öven ve Nisan 1972 muhtırasını Katma Protokol'un ihlâli sayan görüşlerini de hatırlatarak, isteklerin programdan çıkarılmasını önermiştir. Bu öneri üzerine, «Tamamlayıcı Protokol'un yeniden düzenlenmesi» kesin hükmü sulandırılmış, **«gerektiğinde Katma Protokol'un değiştirilmesi**

de dâhil olmak üzere gerekli girişimlerde bulunma» biçiminde yumuşak bir deyimle yetinilmiştir.

Ağır bir ekonomik bunalım dönemi yaşayan ve petrolcü ülkelerle ilişkilere öncelik tanımaya yönelen AET'nin tutumuyla revizyon isteklerini bağdaştırmak güç gözükmektedir. Bu durum, Ortak Pazar'a bağlanan umutları gölgelemekte ve büyük sermayenin çelişkilerini artırmaktadır.

V

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN SONU

TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISI

TUTUCU GÜÇLER KOALISYONU

Tanzimat ile birlikte Türkiye'nin gelişmiş kapitalist ülkelerin açık pazarı hâline gelmesi üzerine, ana hatlarıyle bütün yarı sömürge ülkelerde görülen bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştı: İzmir, İstanbul gibi büyük liman şehirlerinde, Avrupa bankalarının ve ticaret evlerinin temsilcileri yerleşmişlerdi. Bu alışverişe aracılık edenler, çoğunlukla Rum ve Ermeni kompradorlar, zengin mahallelerinde «Avrupaî» bir görünüş kazanan İstanbul ve İzmir şehirlerinin büyük zenginleri arasına girmişlerdi. Daha sonraları bunlar arasına, bir kısım Musevî ve Müslüman tüccarlar katılmışlardı. Anadolu çiftçisinin ürünlerinin ihracından sağlanan gelirin büyük kısmını bu komprador unsurlar. İstanbul ve İzmir'de, Avrupa'nın lüks ithal mallarıyle beslenen «Avrupaî» bir yaşayış içinde tüketmekteydiler.

TARIMDA EGEMEN SINIFLAR

Tarım alanında ise, açık pazar ekonomisi önemli bir yapı değişikliği getirmiş değildi. Geniş köylü kitlesi, ister bir miktar toprağa sahip olsun, isterse ortakçı durumunda bulunsun, kapalı ekonominin «bir lokma, bir hırka» şartlarında yaşamaktaydı. Bey, ağa, şeyh, mültezim, tefeci ve aracı gibi geleneksel düzenin egemen sınıflarının hegemonyası eskisi gibi sürüp gitmekteydi. Yabancı firmaların kervan katılmasıyle, köylünün sömürülüşü belki daha da artmıştı.

Cumhuriyet, yarı-sömürge ülkelere özgü bu tarımsal yapıyı değiştirmeden bir «millî iktisat» denemesine girişti. Gerçi Anadolu ticaret ve sanat hayatını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin gidişi, Anadolu şehirlerinde Türklere ticaret ve sanat hayatında önemli olanaklar yaratmıştı; ama Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine hâkim komprador unsurlar, İstanbul'da kalmışlardı. Yabancı ticaret evleri ve temsilcileri, İzmir'de egemen durumlarını sürdürmekteydi. Cumhuriyetin «millî kapitalist» yaratma çabaları, yükselen yerli kapitalistlerin genellikle büyük şehirlerin komprador unsurları arasına katılmasından öte bir sonuç vermedi. Yerli kapitalistler, çok kez Rum, Ermeni ve Musevî kompradorlarla işbirliği hâlinde, yabancı firma mümessilliklerine ve çeşitli büyük ticarî faaliyetlere yöneldiler. Devletin teşvik tedbirlerine rağmen, sanayici kapitalist pek az yetişebildi. Sanayileşme yolunda ilk adımlar, ancak devlet eliyle atılabildi. Tarım yapısında pek az değişiklik oldu.

Türkiye'de kapitalist gelişmeler, Amerikan yardımıyle birlikte, 1948'den ve özellikle 1950'den sonra hızlanmaya başladı. Makinalı tarım ve artan ihracat olanakları, devletin cömert desteğiyle birleşince, tarımda bir kapitalist sınıf ortaya çıktı. Bununla birlikte, bu kapitalist çiftçiler, eski «ağa» zihniyetinden henüz kurtulabilmiş değillerdir. Tarım işçilerine ve azalan sayıda ortakçılarına karşı davranış-

ları hâlâ «ağaca»dır. Çiftliklerini birçok halde kâhya eliyle işletmeyi tercih etmekte, kendileri çiftlik gelirlerini büyük şehirlerde, kompradorların lüks tüketimiyle yarış edercesine tüketmektedirler. Tarım yatırımlarının büyük kısmı, devlete düşmektedir.

Nispeten küçük bu kapitalist sektörün yanı sıra, tarımda geniş bir prekapitalist sektör, ağası, beyi, şeyhi, tefecisi ve aracısıyle ve aşiret ilişkileri ve mezhep dâvâlarıyle birlikte yaşamaktadır. Türk tarımı, prekapitalist sektör içinde, kapitalizme doğru yavaş bir hareket olmakla birlikte, prekapitalist sektör ile kapitalist sektörün «coexistence»ına dayanmaktadır. Ister ortakçı, ister mülk sahibi olsun, köylü kitlesinin önemli kısmı, prekapitalist sektörde, kapalı üretim şartlarında yaşamaktadır. Sektörde net yatırım yok gibidir, üretim durgundur. Yaratılan ekonomik fazlayı, rant olarak ağa, faiz olarak tefeci, kâr olarak aracı ve çok az bir miktarını da vergi olarak devlet almaktadır. Ufak köylü kitlesi, tütün, üzüm, vb. gibi pazar için üretim yapanları da dahil, çok düşük bir tüketim seviyesinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, gelenekler dolayısıyle, kız alma, düğün vb. işler için, ufak köylü kitlesinin dahi «lüks» tüketimi bir hayli yüksektir.* Sefalet şartlarında bu «lüks» tüketim, borçlanmalar ve tarla satışlarıyle karşılanmaktadır.

Geçim zorlukları ve «lüks» tüketim dolayısıyle, köylünün artan borçlanması, tefeciliğin gelişen bir faaliyet olarak yaşamasını sağlamaktadır. Cumhuriyet gazetesinin yazdığına göre, Konya'da tefeciliği Müslümanlığa uydurmak için, köylüye yüksek fiyatla veresiye kaput bezi satıp, sonra aynı bezi peşin parayla ve düşük fiyatla satın alan tefeciler muamelelerini Mercedes ve İmpala arabalara kadar uzatmışlardır. «Geçen yıllara kadar bir veya birkaç kişi tarafından sürdürülen bu tür tefecilik, bugün yapmayanların ya da yapamayanların ayıplandığı, ölçüsü Merce-

* Hindistan'da düğün ve cenaze giderlerinin, fakir köylü kitlesinin nakdî harcamalarının yüzde 27'sine ulaştığı hesap edilmiştir.

des ve İmpala arabalar olan normal bir 'ticaret sahası' haline gelmiştir.

Bugün Konya ve çevresinde, kaput bezinden buğdaya, akaryakıttan otomobil lastiğine, otomobilden buzdolabı ve halıya kadar her çeşit 'ticarî emtia' 'kürt işi' işlemi görebilmektedir.»[67]

Demek ki, prekapitalist sektör dahi, tam kapalı üretim şartları içinde bulunsa bile, sermayenin, hem de sermayenin en geri ve berbat biçimi olan tefeci sermayenin, boyunduruğu altındadır. Tefecinin borçlandırma yoluyla köylüden aldığı ekonomik fazla, yatırımları değil, tefeci sermayeyi beslemektedir. Prekapitalist sektör ile kapitalist sektör arasında bağlantıyı kuran aracıların durumu da farklı değildir. Birçok halde, alivre satışlar dolayısıyle, aracılık ve tefecilik birleşmektedir. Çeşitli aracı ve tefeci, yurt sathına yaygın, kalabalık bir kitle teşkil etmektedir.

Geniş arazi sahibi beyler ve şeyhler ise, prekapitalist düzenin kişisel bağımlılık ilişkilerini günümüzde de sürdürebilmektedirler. Bunlar ve toprak ağaları, sermaye kullanmak yerine, arazilerini küçük köylü işletmeleri hâlinde, geri teknikle işlettirmektedirler. Üretim ve verim, son derece düşüktür, fakat direkt üreticinin aşırı sefaleti pahasına, ürünün önemlice bir kısmını alan prekapitalist tarım düzeninin bu egemen sınıfları, yine de önemli bir gelir sağlamakta ve makinalı modern tarıma geçme ihtiyacını düşük kaliteli arazide pek az duymaktadırlar. Bunlar da nispeten yüksek gelirlerini, tarım dışında lüks tüketim içinde harcamakta, İmpala araba ve lüks tüketim mallarını bol bol kullanmaktadırlar.

Prekapitalist ve kapitalist sektörleri ile tarım düzenine egemen olan bu sınıflar, çoğunluğu ile parazit ve bütünüyle geri ve israfcı bir toplumsal grup teşkil etmektedir. Toprak reformu söylentileri ve sol akımların güçlenmesi, bu sınıfları kenetlemiş ve statükonun korunması için, kapitalist çiftçilerin liderliğinde mücadeleye itmiştir. Bugün örgütlenmiş hayli güçlü bir tarım grubu vardır.

Tarım dışında, ihracatçılar genellikle tarım sektörünü dış firmalara bağlayan aracılar olarak ortaya çıkmaktadır. Bunların büyük kısmı, gerçek ihracatçı olmaktan çok, Cumhuriyet'ten önceki yıllarda olduğu gibi, yabancı firmaların komisyoncusu durumundadır. Meselâ, tütün ihracatçıları hakkında Ecvet Güresin şunları yazmaktadır: «Tütüncülüğümüz, Tekel'e rağmen. merkezleri dışarıda bulunan firmaların yani yabancı sermayenin hâkimiyeti altına girmiştir. Özellikle bu firmalar kendilerine gösterilen kolaylıklardan faydalanarak istedikleri zaman üreticinin elindeki malı piyasa açılmadan ucuza kapatmakta, istedikleri zaman ise piyasaya girerek, fiyat yükseltmektedirler. Böylece bir yandan üreticiyi sömürdükleri gibi, öte yandan yerli firmaları da birer birer ezmektedirler. Yapılan hesaplara göre, yabancı firmalara tanınan kolaylıklar yüzünden yalnız Türkiye'nin görünen döviz kaybı 7 milyon dolara yaklaşıyor. Ve bu hesaba, elde kalmış çürümeye yüz tutmuş binlerce tonluk stok dahil değildir.»*[678] Bu şartlarda yerli ihracatçı, ister istemez, monopol ve oligopol durumundaki az sayıdaki büyük yabancı firmaların dümen suyuna girmektedir. Ziraat Odaları Birliği'nin tütünle ilgili bir raporuna göre, «Bugün memleketimizdeki tüccarlar, hakikî tüccar durumunda olmayıp, dış alıcıların komisyoncusu hâlinde çalışmaktadırlar.»[679]

Fındıkta da durum farklı değildir. İhracatçılar, dış ülkelerdeki bir iki büyük yabancı firmayla işbirliği hâlinde çalışmaktadır. Fiskobirlik'in ihracat fiyatını yüksek tutma çabalarını, gerekirse yüksek fiyata ihracat yapmış göste-

* Bir senatör, Amerikan şirketlerinin Ege'deki 1966 faaliyetini şu sözlerle belirtmiştir: «Esefle açıklayayım ki, bu yıl Ege tütün piyasası, Amerikan şirketlerinin baskısı altında cereyan etmiştir. En büyük istihsal merkezimiz Akhisar'da Amerikan şirketinin mümessili her gün akşam üzeri Türk alıcı tüccarların yazıhanelerini dolaşarak, azamî fiyatlarını kontrol etmiş ve 9 liradan yukarı mübayaalara engel olmuştur» (*Yön*, sayı: 150).

rerek, aslında düşük fiyatlı ihracat farkını dışardaki dövizleriyle kapayarak ihracatı baltaladıkları çok görülmüştür. Böylece yabancı firmalar, Fiskobirlik'e karşı direnebilmekte, alımlarını geciktirmekte ve fiyatlar düşmektedir. Fiyat düşüşünden yabancı firmalar kârlı çıkmakta ve fındığı, tefeci ve aracı eliyle esasen çok ucuz almış bulunan ihracatçı yine de yüksek kârlar sağlamaktadır. Giresunlu eski bakan Hayrettin Erkmen, yabancı firma - ihracatçı işbirliğini itiraf etmekte ve yürürlükteki düzende, üretici aleyhine işleyen bu işbirliğinin önlenemeyeceğini ileri sürmektedir: «Tüccar **alım fiyatlarına uygun dış satış** teklif ya da bağlantıları yapabilir. Bu muameleler dış talebin hızını keser, yabancı alıcıları beklemeye sevkeder. Taban fiyatın altında dış satış muameleleri ne asgarî ihraç fiyatı, ne de ihraç lisansı uygulamalarıyla önlenebilir.»[680]

Öteki geleneksel ihraç mallarında da benzer durumlar görülmektedir. Ihracatçı, yabancı firmalarla birlikte yürüttüğü çok çeşit kombinezonlarla döviz kaybına ve üreticinin aşırı sömürülmesine yol açmaktadır.

Çoğunu komünist ülkelerin teşkil ettikleri «anlaşmalı memleketler»e yapılan ihracatta, bu memleketlerin mümessillikleri, belli ihracatçı firmalarla iş görmektedir. Tütün ihracatçıları nasıl bir iki yabancı firmaya kapılanmışsa, anlaşmalı memleketler ihracatçıları da bu memleketlerin genellikle devlete ait firmalarına kapılanmışlardır. Anlaşmalı memleketlere yapılan ihracatın nasıl işlediğini Odalar Birliği uzmanlarından Mustafa Renksizbulut, şöyle açıklamaktadır: «Anlaşmalı memleketlere bir kısım malların ihracında uygulanmakta olan müzayede usulü kaldırılmalıdır. Ihraç mallarını en yüksek fiyatla satmak gibi cazip bir gerekçeye dayandırılan bu usul, hakikaten beklenen sonucu vermemektedir. Anlaşmalı memleketlere ihracatta **alıcı tektir ve bu memleketler kendilerince tespit edilen muayyen ihracatçı firmalarla çalışmaktadır.** Herhangi bir ihracatçı diğerlerinden yüksek bir fiyat teklif etse dahi, karşı tarafın bunu kabul edeceği belli değildir. Bu usul, ihracatçılar arasında haksız rekabete yol açtığı gibi, risturn mekanizmasını da geniş ölçüde harekete ge-

çirmektedir. Yüksek fiyat vererek kontenjan kapatan ihracatçı, hakikî fiyatla müzayede fiyatı arasındaki farkı, ya Türk lirası olarak içeride veya döviz olarak dışarıda anlaşmalı memleket temsilcisine ödeyecektir. Başka türlü ihracatın gerçekleştirilmesi mümkün görülmemektedir. Diğer taraftan esasen sayısı az olan ihracatçıların anlaşarak fiyatı yükseltmemeleri de mümkündür. Bundan başka, müzayede usulü, yüksek olan ihraç fiyatlarımızı şeklen daha da yükselterek, ihracatın anlaşmalı memleketlere kaymasını hızlandırmaktadır. Yüksek fiyatlar, anlaşmalı memleket kontenjanlarının artmasını teşvik etmektedir.»[681]

Görüldüğü gibi, bir kısım ihracatçılar genellikle yabancı özel firma ya da yabancı devlet firması komisyoncusu olarak çalışan ve bu nitelikleri ile gerçek bir fonksiyona sahip bulunmayan bir zümredir.*

İthalâtçılık ise, yüksek ithalât talebi dolayısıyle, imrenilen bir faaliyettir. Yalnız İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı 300 ihracatçıya karşılık, 6 bin civarında ithalâtçı vardır.** İthalâtçılık dış ülkelerden çok, Ankara'da bakanlık

---

* *İlk Kalkınma Planı* ihracatçılar için şu yargıya varmaktadır: «Çoğunlukla alıcıların ayağımıza gelip malımızı alması beklenmektedir.»

** 12 Mart'tan sonra getirilen ithalât belgesi sistemi, ithalâtçıları sermaye, kâr ve zarar, ödediği vergi miktarı gibi bilgileri Ticaret Bakanlığı'na bildirmekle yükümlü tutmuştur. Bu beyanlara göre, 1973 yılında Türkiye'de 9561 ithalâtçı vardır. Bunlardan 4867 kişi ve firma gerçek anlamıyla ithalâtçıdır. Ötekiler sanayici, müteahhit, distribütör vb. olarak ithalât yapan kişilerdir. Beyanlardan anlaşıldığı üzere, 1973 yılında 4445 sanayici ithalât yapmış, öz sermayesine göre yüzde 21 oranında toplam 4 milyar 748 milyon lira kâr sağlamıştır. Kârın ne kadarının ithalâttan, ne kadarının sanayiden geldiği belli değildir. 4867 ithalâtçının kârı 2 milyar 248 milyon liradır ve öz sermayeye göre oran yüzde 24'tür. İthalât yapan 69 müteahhit ise, 53 milyon lira kâr elde etmişlerdir. Öz sermayeye göre kâr oranı yüzde 44'tür. Yabancı firma ithalât tekelini elinde tutan 17 distribütör ise, öz sermayeye oranı yüzde 44 olan 107 milyon lira kâr bildirmişlerdir. 1974 yılında ithalât yapan sanayicilerin toplam kârı 7 milyar 115 milyon liraya, ithalâtçıların kârı 3,5 milyar liraya yükselmiştir. Bunlar, beyan edilen kârlardır. Gerçek kârın miktarı belli değildir.

kapılarında yapılmaktadır. Tüccar Avni Özden'in sözleriyle, «İthalât, tahsis ticareti haline gelmiştir.»[182] Ankara'da sağlanan ithal tahsisleri, gazetelerde çıkan ithal tahsisleri alım ve satım ilânlarından da anlaşılacağı üzere, yaygın bir ticaret konusudur. Meselâ 500 dolarlık ufak bir ithal tahsisinin dolar başına 30 liradan satıldığı görülmektedir. Tahsis elde eden, böylece, 15 bin lira açıktan kazanç sağlamaktadır. Bu nedenle, ithalâtçı firma sayısı çoğalmaktadır. Fakat alım - satım yoluyla tahsisler, yine de az sayıda bellibaşlı ithalâtçılar elinde toplanmaktadır. İthalâtta dün olduğu gibi bugün de, dış ülkelerde geniş bir şebeke kuran azınlıklara mensup tüccarlar egemendir.

Teorik olarak beklenebilirdi ki, 20 yıldır özel sanayici yaratma yolunda girişilen büyük çabalar sonucu gelişen sanayiciler ile ithalâtçılar arasında bir çıkar çatışması ortaya çıksın. Nitekim kitaplarda, ithalâtçıların, ithalât yolu kapanmasın diye sanayileşmeye karşı çıktıkları yazılıdır. Ama Türkiye'de, bir ithalâtçı - sanayici çatışması görülmemektedir. Şüphesiz zaman zaman içeride imaline başlanan bir malın çeşitli hileli yollardan ithal edilmesi, çatışmalara yol açmaktadır. Bazı sanayiciler, bu yüzden ithalâtçı peşinde «polis hafiyeliği» yapmak zorunda kalmaktadır. Fakat genellikle, ithalâtçı ile sanayici arasında, çatışmadan çok, işbirliği hâkimdir. Bunda, kurulan sanayiin karakterinin büyük payı olsa gerekir. Kurulan sanayi, ithalâta dayalı bir sanayidir. Bu sanayiin makina ve teçhizat dışında, yalnız carî ihtiyaçları için gerekli olan ithalât, tüm ihracat gelirimizi aşmaktadır. İthalatçı, evvelce «mamul» olarak getirdiğini şimdi «mamul»e çok yakın yarı-mamul olarak, hammadde diye ithal etmektedir. Gelişen sanayi, ithalâtçının yolunu kapamamıştır. Öte yandan, birçok ön plandaki sanayici, aynı zamanda ithalâtçı ve yabancı firma mümessilidir. Vehbi Koç, en büyük sanayicilerdendir, ama aynı zamanda en büyük ithalâtçı ve yabancı firma mümessillerinden biridir.

Çoğu azınlıklara mensup ithalâtçılar da, çok kârlı ve

prestijli bir faaliyet hâline geldiği için, ticarî faaliyetlerini sanayicilikle zenginleştirmişlerdir. İthalâtçı ve sanayicinin bu içiçe durumu, çatışmaları önlemektedir. Nitekim Ortak Pazar'a katılma işinde, ithalâtçının buna taraftar olması, dış ülke fiyatlarının kat kat üstünde fiyatlarla mamullerini iç piyasaya süren sanayicinin ise şiddetle karşı çıkması gerekirdi. Oysa sanayiciler, yıllar boyu Ortak Pazar'a girmek tezini savunmuşlardır. 10 Ocak 1974 tarihli Günaydın'da eski Sanayi Odası yöneticisi Ertuğrul Soysal, büyük sanayicilerimizin kökenini şöyle açıklamaktadır: «1950'lerde okumuş Türkler de, ticaret ve sanayi, hor görülen bir uğraşım dalı olma yerine kendinin ve toplumun kalkınmasına, zenginleşmesine araç olacak bir çaba olarak kabullenmişlerdir. Bugünün kıskanılan büyük aile şirketleri o devirden gelen büyük ithalâtçı, müteahhit, toprak sâhibi ve açık söylemek gerekirse bir kısmı da spekülatörlerdir».

Yine teorik planda düşünülebilirdi ki, yükselen sanayici sınıf ile yabancı sermaye arasında bir çatışma çıkacak, iç pazarın yabancı firmalardan korunması için «millî» sanayici, mücadele edecektir. Türkiye'de böyle bir çatışma pek ender görülmektedir. Ön plandaki sanayiciler, yabancı sermayenin ateşli savunucularıdır. Zira yerli sanayi, yabancı firmaların ortaklığına ya da patent, marka, teknik bilgi, makina, teçhizat, personel, hammadde vb. biçimindeki «müteahhitliğine» dayanmaktadır. Bu özellikleri ile, yükselen sanayici sınıfın komprador nitelikte olduğu söylenebilir.

Yine teorik planda iddia edilebilirdi ki, sanayici sınıf, tarım alanındaki prekapitalist hâkim sınıfların karşısına dikilecektir. Çünkü prekapitalist sektörün varlığı, tarımda üretim ve prodüktivitenin artmasını ve iç pazarın hızla genişlemesini engellemektedir. Bol tarım üretimi, sanayi için, ucuz işçi, tüketim malları, dolayısıyle düşük ücret ve aynı zamanda genişleyen pazar demektir. Nitekim Batı'da yükselen sanayi burjuvazisinin ilk işi, toprak reformu yoluyla feodaliteyi tasfiye etmek olmuştur. Klasik iktisatçı-

lar, feodal sınıfı, «parazit» sınıf ilân etmişlerdir. Böylece Batı sanayi burjuvazisi, «geri» feodal düzeni yıkarak, yeni bir düzen getirmiştir. Yani Batı toplumlarının gelişmesinde, sanayici sınıf, ilerici ve devrimci bir rol oynamıştır. Türkiye'de yükselen sanayici sınıfı, böyle ilerici bir rol oynayacak yetenekte gözükmemektedir. Aksine, prekapitalist düzenin geri sınıflarıyla ittifak hâlindedir. Bu durumuyla, sanayici, düzen değişikliğini reddeden gerici sınıfların safında yer almaktadır. Böylece, sanayicisinden, ithalât ve ihracatçısından, tefeciye ve toprak ağasına kadar uzanan bir tutucu egemen sınıflar koalisyonu ortaya çıkmaktadır. Komprador nitelikte olmakla birlikte, yükselen sanayici sınıf, bu tutucular koalisyonunda gittikçe ağır basmaktadır. Yüksek ücretli profesör müşavirleri, avukatları, basını, siyasî partilerdeki ve bürokrasideki temsilcileri ve Anadolu'daki yaygın bayi teşkilâtı ile ve «sanayici» etiketinin sağladığı prestij ile bu sınıf güçlenmektedir. Tarım, ticaret, finans ve sanayideki bu tutucu egemen sınıflar koalisyonu, bağımlı köylü çoğunluğunun, küçük sanayi, el sanatları ve ticaret alanlarındaki küçük burjuvazinin yükselen kanadının —hiç değilse şimdilik— desteğine sahiptir. İşçi sınıfı dahi, bu tutucular koalisyonunun etkisinden yeni yeni kurtulmaktadır. Seçimler, 1973 yılına kadar, bu tutucular koalisyonunu ve siyasî partilerini iktidara getirmiştir.*

* 1973 genel seçimlerinde CHP'nin görece'i başarısı, daha çok sağ partilerin parçalanmasının sonucudur. Birçok yazar, sağın bölünüşünü, tutucu güçler koalisyonunun parçalanışı olarak değerlendirmektedir. Büyük sanayi sermayesiyle yurtta yaygın küçük sermayenin ve arazi sâhiplerinin çıkarlarının çatıştığı ve geri dönülmez biçimde sağın parçalandığı ileri sürülmektedir. Kuşkusuz, büyük sermayenin güçlenişiyle tutucu blok içindeki çelişkiler şiddetlenmektedir. Fakat sağ partilere, tabanda.ki bu parçalanışın açıkça yansıdığını şimdilik söylemek zordur. Sağ partilerin istisnasız hepsi, en geri toprak ağasından büyük sermayeye kadar tüm tutucu çıkarların sözcülüğünü yapmaktadırlar.

Başta ABD, Türkiye'ye borç veren gelişmiş kapitalist ülkeler ve şirketleri, statükonun savunucusu olan bu koalisyonun kudretli müttefikleridir. Koalisyon için de ABD, dış yardımlar ve yabancı sermaye ortaklıkları yoluyla bir zenginleşme kaynağı olduğu kadar, devrimci yönelişlere karşı bir güvenlik sigortasıdır. Statükonun korunmasını amaç edinen böyle bir ittifak, ABD yörüngesindeki bütün azgelişmiş ülkelerde kurulmuştur. En geri petrol şeyhleri ve sultanlarının Batı ülkelerinin baş dostu olması, toplumsal düzeni az çok değiştirme çabasına girişen rejimlere karşı ABD'nin aleyhte tutumu, dünya çapındaki bu ittifakı göstermeye yeterlidir. ABD, dünya egemenliğini, yabancı firmaların işbirliği ile az çok sanayileşmeye de yönelmiş böyle bir tutucular koalisyonuna dayandırmış, koalisyon ise devrimlere karşı kaderini ABD'ye bağlamıştır. Birleşmiş Milletler'in «Azgelişmiş Ülkelerde Ekonomik Kalkınma Tedbirleri» adlı önemli incelemesinde «başlıca dâvâsı, servet ve imtiyazların sürdürülmesi olan küçük sınıf»[6&3] diye tanımlanan bu koalisyon, Lord Acton'un «sınıf bağları, milliyet bağlarından güçlüdür» sözüne hak verdirecek bir tutum içindedir. İstanbul Üniversitesi'nde bir yıl ders veren Amerikalı Prof. James Murray, Türkiye'de ABD'nin desteklediği tutucular koalisyonu hakkındaki izlenimini şöyle ifade etmektedir: «Türkiye'de bugün kapitalizme, kontrolsuz kapitalizme inanan, belli ve kudretli bir azınlık grubu vardır. Bu zengin grup, tarım ve sanayi alanlarındaki her türlü ekonomik reforma başarıyla karşı koymaktadır. Grup mensupları, büyük şehirlerde ve taşrada, ekonomik ve politik hayata hükmeden güçlü kişilerdir. Bu genellemenin istisnaları olabilir, ama söz konusu azınlık grubu, Türkiye, ekonomik ve toplumsal reforma yöneldiği anda, bunun karşısına dikilmektedir.

Önde gelen Amerikan yetkililerinin temas kurdukları Türklerin hemen hepsi bu gruptan gelmedir. Haklı ya da haksız, okumuş Türklerin büyük çoğunluğu, bugünkü Türk

politikasının temel sorunu olan ekonomik ve toplumsal reform konusunda, Amerika'nın taraf tuttuğu kanısındadır: Amerika, irticaın yanındadır.»

«Türkiye'de 'bizim taraf' yani Amerika'nın tarafı şehirlerdeki büyük işadamları ile nüfusun çoğunluğunu teşkil eden köy halkıdır. Çoğunlukla mahallî imamın etkisi altında bulunan köylüler, dinî bakımdan muhafazakârdır ve seçimi kazanan parti (A.P.), köy halkının inançlarıyle ustaca oynayabilmektedir. 'Öteki taraf' ise, ılımlı şehirliler ile Türkiye'de sosyal ve ekonomik reformları isteyen herkestir. Reformları gerçekleştirme zamanı gelince —ki herhalde gelecektir— hareket yalnız Türk muhafazakârlarına karşı değil, kaçınılmaz biçimde Amerikalılara da karşı gelecektir.»[684] Ne var ki ABD de boş durmamaktadır. İç ve dış tutucular ittifakı, toplumsal temellerini sağlamlaştırmak bakımından, oldukça sistemli bir politika izlemektedir. ABD, daha başından itibaren, kapitalizmin azgelişmişliği, devletçilik ve öteki tarihsel şartlar dolayısıyle Türkiye'de önemlice bir güç teşkil eden bürokrasideki devletçilik eğilimlerini yok etmeye, onu yerli-yabancı kapitalist sınıf hizmetinde bir teşkilât hâline getirmeye önem vermiştir. Binlerce Türk yüksek memuru ABD'ye eğitlme gönderilmiş ve bunlara ülkelerinde yükselme olanakları sağlanmıştır. ABD böylece, Amerikan görüşlerini benimsemiş bir yüksek memurlar ve iktisadî devlet teşebbüsleri yöneticileri grubu yetiştirilmesine çalışmıştır. Amerikalılar bu yolda hayli başarı sağladıkları inancındadırlar. 1961 - 1963 yıllarında AID Kamu Yönetimi Danışmanı olan ve Devlet Personel Dairesinde çalışmalar yapan Dr. Richard Podol'a göre, «Amerikan değerlerini benimsemiş Türk yöneticisi yetiştirme işi» başarıya ulaşmıştır. Podol, AID için hazırladığı Türk idaresi ile ilgili tavsiyeleri ihtiva eden raporunda, bu görüşü açıklamıştır: **«On yıldan fazla bir zamandır Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan Yardım Programı, şimdi meyvalarını vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir bakanlık ya da bir iktisadî devlet te-**

şebbüsü hemen hemen kalmamıştır. Hâlen bulundukları kuruluşlarda ilerici kuvvet niteliği taşımakta olan bu kimselerin kısa zamanda genel müdürlük ya da müşavirlik mevkilerine geçmeleri beklenir. AID, bütün çabalarını bu gruba yöneltmelidir.»

«Son yıllarda dış ülkelerde, özellikle Birleşik Amerika'da eğitim görmüş grupların tâbir caizse seçkinler zümresi içinde bir seçkin zümre yarattıkları görülmekte ve bu sonuncu grup içinde baştan beri portresini çizmeye çalıştığımız tipik yöneticiden tamamen farklı, umut verici kimseler bulunmaktadır.»

«Yeni fikirlerin gerek sivil, gerek askerî alanda, dış tesirlerin etkisi altında geliştiği görülmektedir. Bu ise, ya bir bursla yurt dışına gönderilmek suretiyle ya da yabancılarla yakın iş münasebetleri içinde gerçekleştirilmektedir.»

«Son bir noktaya daha değinelim. Bütün bu konularda askerî örgütü görmezlikten gelemeyiz. Bu sadece onun politik bir kuvvet oluşundan değil, aynı zamanda ekonomik yönden de etkili oluşundan ötürüdür.»[685]

Öte yandan çok sayıda Amerikalı uzman, devlet dairelerine ve iktisadî devlet teşekküllerine yerleşmiştir.* Bir iki bakanlığın dışında, bütün bakanlıklarda Amerikalı uzmanlar vardır. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilâtı, Devlet Personel Dairesi, Devlet Istatistik Enstitüsü, Mahallî İdareler Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü, İktisadî Devlet Teşekküllerini Yeniden Düzenleme Komisyonu, Atatürk Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Karadeniz Üniversitesi (özel müşaviri vardır), Teknik Öğretim Müs-

* Yeni Gazete'nin bildirdiğine göre, devlet dairelerinde çalışan yabancı uzmanlara 22 milyon lira ücret ödenmiştir. Millî Savunma Bakanlığında çalışan uzmanların sayısı büyük artış göstermektedir. Halen yabancı uzmanların en fazla bulunduğu teşkilât Millî Eğitim Bakanlığı'dır. Bu bakanlık, yabancı uzmanlara üç yılda 26 milyon lira ödemiştir (*Yeni Gazete*, 10 Eylül 1968).

teşarlığı (Müsteşarın özel müşaviri vardır), Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Eğitim Araçları Genel Müdürlüğü, Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, Demiryolları ve Limanlar İnşaat Reisliği, Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü, Çalışma Genel Müdürlüğü, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Maden Yardım Komisyonu, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Sümerbank, Etibank, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu, T.C. Ziraat Bankası, Tarımsal Araştırma Dairesi, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği gibi kuruluşlarda Amerikalı uzmanlar bulunmaktadır.[686] Amerikalı uzmanlar, bu suretle bir yandan Türk yüksek kademe personelini kendi görüşleri yönünden etkilemeye çalışırken, öte yandan ABD politikalarını Türk İdaresinde hâkim kılmayı denemektedirler. Bu uzmanlar, genellikle, ülkelerinde gördüklerini Türkiye'de aynen uygulatma çabasındadırlar. Bu, onları tabiatiyle, Türk tecrübesini ve kurumlarını küçümsemeye, Türklere tepeden bakmaya itmektedir. Prof. James Murray, Amerikalı uzmanların Türkiye'deki durumunu şöyle değerlendirmektedir: «Söz konusu küçümsemenin daha ince, fakat daha aydınlatıcı bir başka beilrtisi de, Türk 'ilerlemesi'ni ortaya koyacak en iyi ölçünün, Türklerin Amerikan usullerini taklit etme oranında toplanacağı görüşüdür. Amerikalılar, benden sık sık Iowa Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi'ni kıyaslamamı istemişlerdir. Her seferinde de, ikisi arasındaki fark, otomatik olarak, İstanbul Üniversitesi'nin düzeltilmesi gereken bir eksikliği sayılmıştır. Gerçekte ben de, İstanbul Üniversitesi'nde düzeltilmesi gereken birçok şey bulmuşumdur, nasıl ki Iowa Üniversitesi'ni de çeşitli bakımlardan ıslaha muhtaç görmekteyim. Ama eğitim sistemlerindeki farklar, çok kez iki ayrı ülkenin kültürleri arasındaki farkları yansıtmaktadır. Bunu **gözönünde tutmadan Türk üniversitesini değiştirmeye kalkmak, yalnız yanlış olmakla kalmaz, daha kötüsü Türkiye'nin her türlü sorununun Amerika'yı taklit etmekle çözülebileceği so-**

nucuna bizi vardırır. Bu da öyle bir Amerikan böbürlenmesi ve başkalarını hor görmedir ki, bunu ancak böyle bir tutumun Türk milletini küçümseme anlamını taşıyacağının farkında bile olmayan bazı Amerikalıların ahmaklığı açıklayabilir. Yalnız eğitimde değil, hemen bütün alanlarda hâkim olan Amerikan tutumu şöyle özetlenebilir: 'Bana bak, benim küçük Müslüman dostum. Siz acayip, fakat oldukça hoş bir milletsiniz. İlerleme mi istiyorsunuz? Öyleyse kendi kültürünüzü, kendi değerlerinizi terkedin ve bizimkileri kopya edin. Ayrıca şunu da hiç aklınızdan çıkarmayın ki, Hür Dünya'nın Merkezi Ankara değil Washington'dur. Füzelere ne zaman ihtiyacınız olacağını biz kararlaştırırız. Kıt'a Çin'i tanıyıp tanımayacağınızı biz söyleriz. Vietnam'da nasıl davranılması gerektiğini biz tespit ederiz. Ortaklığımıza sizin katkınız, bizim aldığımız kararları desteklemekten ibarettir. Sizin o kararların alınmasında bir rolünüz olamaz.' Amerikan yetkilileri tamamen bu dili kullanmıyorlarsa da, Amerikan tutumunun böyle olduğunu, Türklerden çok daha az zeki ve görgülü bir millet bile kolayca anlayabilir.»[687]

Amerikalı uzmanların bu tutumu ne kadar münasebetsiz ve can sıkıcı olursa olsun, bürokrasi içinde istedikleri tipte birtakım kişiler yetiştirdiklerinde şüphe yoktur. Uzman Richard Podol'un «Amerikan değerlerini benimsemiş Türk yönetici yetiştirme» programının başarıya ulaştığı iddiasında bir gerçek payı bulunduğu muhakkaktır.*

---

* Kıbrıs anlaşmazlığının en buhranlı günlerinde, Bakanlar Kurulu'nun yüksek memurlarla birlikte yaptığı bir toplantıda bir yüksek memurun tuttuğu notlara göre, Başbakan İnönü, yabancı uzmanlar konusunda şunları söylemiştir: «Daha bağımsız ve şahsiyetli dış politika izlenmesini istiyorsunuz. Herkes aynı şeyden bahsediyor. Nasıl yapacağım ben bunu? Karar vereceğim ve işi teknisyenlere havale edeceğim. Onlar etraflı çalışmalarını yapacaklar ve teklifler hazırlayacaklar. Yapabilirler mi bunu? Hepsinin etrafında uzman denen yabancılar dolu. İğfal etmeye çalışıyorlar. Muvaffak olamazlarsa işi sürüncemede bıraktırmaya çalışıyorlar. O da olmazsa karşı tedbir alıyor-

Bürokrasi gibi, işçi sendikaları da ABD'nin başından beri ilgilendiği teşekküller olmuştur. AID, OECD, ABD'nin egemenliğindeki ICFTU gibi milletlerarası işçi teşekkülleri ve Amerikan sendikaları aracılığıyle Türk sendikalarına malî yardımlar yapılmıştır. Sendikacılar için, yabancı uzmanların katıldığı seminerler düzenlenmiştir, işçi liderleri Amerika'da inceleme gezilerine çağrılmıştır. Son zamanlarda CIA konusunda ABD'de yapılan açıklamalardan anlaşılmıştır ki, Amerikan Işçi Konfederasyonu'nun dış ilişkilerini yürüten Lovestone ve yardımcısı George Brown CIA hizmetindedirler ve «Hür Dünya»da sendikaların başına «güvenilir» kişilerin gelmesi için sistemli bir çaba göstermektedirler. ABD'nin Türk sendikacılığından beklediği, Amerikan tipi bir sendikacılığa yönelmesidir. Buna göre, sendikalar kapitalist düzeni benimseyecekler ve işçi dâvâlarının çözümünü düzen değişikliğinden beklemeyeceklerdir. Mevcut düzen içinde, sendikalar gerekirse iş-

---

lar. Bir görev veriyorum. Neticesi bana gelmeden Washington'un haberi oluyor. Sonucu, memurumdan önce Sefir'den öğreniyorum. Böyle mi teslim ettik biz devleti? Bana şimdiye kadar bunlar tarafından hazırlanmış derdimize deva bir tek rapor göstermediler. Hepsi yasak savma kabilinden şeyler. Ne yapıyorsak gene biz kendi elemanlarımızla yapıyoruz. Peki bu binlerce adam 'avara kasnak' gibi dolaşmıyorlar ya... Elbette kendileri için önemli marifetleri var. İstiklâl Harbi'nden sonra sulh anlaşmasında esas mücadele bu uzmanlar konusunda oldu. Yoksa hudutlar meselesi fiilî bir durum idi. Tazminat işini iki devlet aramızda hallederdik. Bütün mücadele idaremize tasallut yüzünden çıktı. Bir tek uzman vermek için büyük tâvizlerde bulunmaya hazırdılar. Dayattık. Biz onların niçin ısrar ettiklerini biliyorduk. Onlar bizim için inatla reddettiğimizi biliyorlardı. Böyledir bu işler. Peygamber edasıyle size dünyayı vaadederler, imzayı attın mı ertesi gün gelmişlerdir. Personeli gelmiştir, teçhizatı gelmiştir, üsleri gelmiştir. Ondan sonra sökebilirsen sök... Gitmezler. Ancak bu meselenin üzerine vakit geçirmeden eğilmek lâzım. Yoksa ne bağımsız dış politika, ne bağımsız iç politika güdemezsiniz. Havanda su döversiniz. Fakat zannetmeyiniz ki kolay bir iştir. Savuşturulan iki üç bâdire bunun yanında çok kolay kalır. Teşebbüs ettiğimizde başımıza neler geleceğini kestiremem.» (*Yön*, sayı: 172).

verenlerle en sert tartışmalara, şiddetli grevlere gidebileceklerdir. Ama amaçları, işverenden daha yüksek ücret istemekten öteye gitmeyecektir. Henüz işçi kitlesi sendikalara sahip çıkmadığı, sendikalara sağlanan hayli geniş haklar aşağıdan gelen bir baskının sonucu bulunmayıp yukarıdan verildiği ve sendikalar işçi kitlesinden kopuk bürokratik kuruluşlar olduğu için, ABD, işçi liderleri seviyesinde sendikacılık politikasını başarıyla uygulayabilmiştir. Keza küçük esnaf ve sanatkârlara Halk Bankası ve AID fonlarından açılan kredilerle aynı amaç elde edilmeye çalışılmaktadır.

Sendika liderleri gibi, gençlik liderleri de ABD'nin önemle üzerinde durduğu kişilerdir. ABD Gençlik Örgütü ile Milletlerarası Gençlik Örgütü liderlerinin CIA hizmetinde çalıştıkları kendileri tarafından itiraf edilmiştir. Ayrıca, basına, aydınlara, üniversite hocalarına Amerikan görüşlerini benimsetmek amacıyla ABD'nin giriştiği çeşitli çabalar, CIA marifetleri dolayısıyle, Amerikan basınında uzun uzun açıklanmıştır. Görüldüğü gibi, ABD, toplumun bütün kesimlerini, içerdeki yabancı sermayeden yana tutucular koalisyonu yararına kazanmak için sistemli bir faaliyet yürütmektedir.

27 Mayıs'tan sonra, Menderes kapitalizminin iflâsı ve sol akımların güçlenmesi üzerine, ABD'nin tutucular koalisyonunun siyasî temsilcileriyle birlikte bu yolda daha dikkatli bir çalışmaya girdiği, Millî Birlik üyesi Haydar Tunçkanat tarafından açıklanan CIA Raporu'ndan anlaşılmaktadır. Rapor, AP iktidarı adına «biz» diye konuşan ve yüksek mevkilerde bir politikacı olduğu izlenimini veren yerli bir CIA ajanı tarafından hazırlanmıştır. Raporu Türkiye'deki CIA Şefi Albay Dickson'a sunan CIA yetkilisi «E.M.», Raporun önemli olduğunu ve kaynağın kompetan göründüğünü yazmıştır. M.P. tarafından teklif edilen «güvenlik tedbirleriyle intibak hâlinde» hazırlandığı belirtilen Rapor'da, reformcu subay ve memurların tasfiyesi istenmektedir. Rapor'un subay ve memur tasfiyesi ile ilgili kısımları şöyledir. «Münakaşa edilmez bir gerçektir ki,

memleketin politik hayatında Ordu, her zaman rejimin istikrarını tâyin eden birinci derecede önemli bir faktör olmuştur.»

«Hâlihazır subayların büyük çoğunluğunun reform psikozunun nüfuzu altında Inönü'nün körükörüne hayranları ve Adalet Partisi'ne düşman oluşları rejim için potansiyel bir tehlike arzeder.»

«Aynı zamanda bütün devlet cihazı, maalesef muhalefete bağlı kimselerin elindedir.»

«Bu durumdan kurtulmak için takip edilecek politikanın, emir ve kumandanın tekrar tesisi, devlet mekanizmasının muhalefet taraftarı elemanlarından temizlenmesi ve CHP'nin âleti olan bazı hasım kuruluşların (Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, TRT, vb. kastedilse gerektir) zararsız hale getirilmesi olduğuna herkes inanmıştır. Buna bağlı olarak, bazı hükümet tedbirlerinin hazırlanmasına ve uygulanmasına paralel olarak, rejime sadık olmayan devlet memurları ve subaylardan en tehlikelileri bir program dahilinde tasfiye edilmek üzere tesbit edilmektedir.»*

«Emin» bir ordu yaratma yolunda, iç ve dış tutucular koalisyonu, «cezalandırma» kadar «mükâfatlandırma»ya da önem vermektedir. Bu çevreler, 27 Mayıs hareketinin başlıca nedenlerinden birinin subaylara düşük ücret verilmesi olduğu kanısındadırlar. Nitekim Menderes de 27

---

* CIA Raporu'na ayrıca sol eğilimli ya da sola kayabilecek birçok tanınmış aydının listesi eklenmiştir. Rapor, CIA'nın da himmetine ihtiyaç gösteren «ortak çabalar» ile bu aydınların tarafsızlaştırılmasını istemektedir: «Çok müessir tarafsızlaştırma çabalarının daha başarıyle uygulanmasının müşterek gayretlerle sağlanması gerekli görülmektedir.» Bundan başka, Rapor, muhalefetin parçalanıp, «sol ve sağ eğilimlerin... bir birlik yaratması»nı en büyük tehlike sayarak «boğulması» gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca CIA yetkilisi «E. M.» Şef Albay Dickson'a «Muhalefetle münasebetlerimizde daha temkinli ve hoşlanacakları bir davranış göstermeliyiz. Hele subaylara karşı bu hususta daha hassas olmalıyız.» tavsiyesinde bulunmaktadır.

Mayıs'ın geldiğini hissedince bir bakanını radyodan «subaylara mesken vereceğiz» diye konuşturmuştu. Şimdi bu politika uygulanmakta, subayların hayat seviyesinin, öteki devlet personeline nazaran daha yüksek seviyeye çıkarılmasına dikkat edilmektedir. Avantajlı şartlarla otomobil sağlama niyeti, mesken edinme, İstanbul'daki gibi 130 milyon lira maliyetli son derece lüks Orduevleri kurma, askerî ortaokul ve liseleri kapama, aynı planın parçaları olsa gerektir.* Cemal Madanoğlu, Senato'da yaptığı konuşmada bu endişeleri dile getirmiş ve Millî Güvenlik Kurulu'nun, **«Subay kaynaklarını daraltarak ordunun millî bünyeye yaygınlığını ve bağlılığını sarsan, emek değerlendirmesinde aşırı ölçülere uzanarak subayı aydın çevrelerden ayıran, orduyu, milletin gözü önünde paragöz durumuna düşüren uygulamalardaki yıkıcılığı»** anlayamadığını ileri sürmüştür.[688]

Şüphesiz, sağlam Atatürkçü geleneğe sahip Türk Ordusu'nu birtakım maddî çıkarlarla «uydulaştırmak» zordur. Fakat sorun bu değildir. Bizim açımızdan önemli olan, yabancı sermaye ile işbirliği hâlindeki tutucular koalisyonunun asker - sivil bürokrasi üzerinde egemenliğini kurarak ve sendikaları yozlaştırarak, temellerini sağlamlaştırmak için nasıl planlı bir mücadele yürüttüğünü belirtmektir. Marksistlerin «sınıf mücadelesi» dedikleri, bundan başka bir şey değildir. Yalnız bu işçi sınıfının değil, yerli ve yabancı sermayenin yürüttüğü bir sınıf mücadelesidir.

---

* Burada, Ordu Yardımlaşma Kurumu hakkında birkaç söz söylemek gereklidir. Şüphesiz Ordu mensuplarının aylıklarından kesilen paralarla bir sosyal güvenlik örgütü kurmak, Ordu pazarları açmak ve toplanan fonların bir kısmını Türk sanayiine yatırmak yerinde bir fikirdir. Yalnız Kurum'un kuruluş biçiminin, Atatürk Ordusu'nun geleneklerine uygun düştüğünü söylemek güçtür. Çünkü Kurum, Sosyal Sigortalar ve Emekli Sandığı'ndan çok farklı biçimde, fiilen yüksek rütbeli subaylar tarafından yönetilmektedir. Kurum'dan kredi sağlayabilmek, ticarî ortaklıklar kurmak için yerli-yabancı müteşebbislerin muhatabı, fiilen komutanlar ve yüksek rütbeli subaylar olmaktadır.

İktidardaki tutucular koalisyonu, durumunu sağlamlaştırmaya çalışırken, kapitalist gelişmeler, tutuculuğa karşı güçlerin kuvvetlenmesine yol açmaktadır. İşçi sınıfı sayıca çoğalmaktadır. **Kalkınma Planı**'na göre, sanayide çalışanların sayısı 1,5 milyonu geçmiştir. İş akdiyle çalışanların sayısı 4 milyondur. Sendikalı işçi sayısı daha azdır.[689] Fakat sendikalı işçi sayısı, son yıllarda milyona yaklaşmıştır.

Köyden şehre kopup gelenler için, fabrika işçiliğinin bir yükselme teşkil etmesi, sanayiin küçük ve dağınık yapısı, fabrika işçiliğinin dışında inşaat işçiliğinin köysel, ufak atelye ve tamirhanelerde işçiliğin ise «paternalist» karakterde kalması, işsizlik korkusu, sendikacılığın işçiden kopuk bürokratik durumu vb. gibi çok çeşitli nedenler, işçi sınıfının sayıca ağırlığına denk bir rol oynamasını şimdilik engellemektedir. Batı'da zengin bir tarihe ve geleneğe sahip işçi sınıfının âdil ve ileri bir düzen için mücadelesi 1800 yıllarından itibaren başladığı halde, Türkiye'de işçi sınıfı yeni yeni bu ihtiyacı duymaktadır. Köylerden akarak büyük şehirlerdeki gecekondulara yığılan yüzbinlerce insanın bugün köydeki şartlarına nazaran daha iyi diye, sefalet şartlarına dahi hayatlarından hoşnut olmaları mümkündür. Ama şehirde yetişen evlâtlarının, kapitalist gelişmelerden umduğunu bulamayınca, yeni bir düzen aramaya yönelmeleri daha kuvvetli bir ihtimaldir.* Şimdiden işçi sınıfında kıpırdanmalar başlamıştır. 1963 - 1967 döneminde vuku bulan 199 grevin yüzde 20'sinin kamu sektöründe, yüzde 80'inin ise çalışma şartları çok daha kötü olan özel sektörde patlak vermesi dikkat çekici-

* Aslan Başer Kafaoğlu'na göre, TİP, daha çok «düzgün ve tapulu eve kavuşan, kooperatif evlerinde oturan uzman işçiler»in oylarını almıştır *(Şehirlerde Kimler TİP'e Oy Verdi?, Yön*, sayı: 159). Bu oylar belli bir hayat ve düşünce seviyesine varan işçinin, mevcut düzende hak ettiğini alamadığı sonucuna ulaştığının ifadesi olsa gerektir.

dır.[690] Derby, Kavel, Emayetaş, Silâhtarağa işgalleriyle başlayan bu hareket, son yıllarda Otosan, Elektrometal, Demir-Döküm, Rabak, Auer, Singer, Gamak, Sungurlar, Profilo işçilerinin mücadeleleriyle gelişmiştir. Devlet kesiminde ağır basan ve Amerikan tipi tutucu sendikacılığı temsil eden Türk-İş'e karşılık, özel kesimde az çok devrimci bir sendikacılığa kaymış DİSK, ağırlığını duyurmaya başlamıştır. 15 - 16 Haziran 1970 sendikal hak arayışının gösterdiği üzere, daha yolun başında da olsa, Türkiye işçi sınıfı, «kendisi için sınıf» olmaya yönelmiştir. Bu gelişme, hız kazanarak sürmektedir. Devlet kesiminde ve özel küçük işyerlerinde ise, işçi hareketi şimdilik sınırlı kalmaktadır.

Tarım alanına kapitalizmin girmesi, ırgatlaşma sürecini hızlandırmıştır. **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**'na göre, tarımda çalışan 10 milyona yakın nüfusun yüzde 7'si ücretlidir. Buna çalışma şartları gittikçe ağırlaşan ırgatlaşma yolundaki ortakçı ve yarıcı kitlesi eklenmelidir. Köy İşleri Bakanlığınca yapılan çalışmalara göre, köyde oturan ve tarımla uğraşan 4 milyon 126 bin aileden 1 milyon 268 bininin (yüzde 30,7) hiç toprağı yoktur. Toprakla olan ilişkileri, yöresel özelliklere göre, «farklı düzeyde» biçimlenen bu grupların yüzde 1'i kiracı, yüzde 5,7'si ortakçı ve yüzde 93,3'ü tarım işçisidir. Sakız ve Yunusoğlu örneğinde görüldüğü üzere, ağaya karşı direnme ve toprakta düzen değişikliği isteği bu köylüler arasında güç kazanmaktadır. 1965 seçimlerdinde, tarımda kapitalizmin en çok geliştiği İzmir, Aydın, Adana, Hatay gibi illerin köylerinde AP ve CHP'nin dışında yalnızca TİP'in oy alabilmesi dikkat çekicidir. Öteki ufak partiler buralarda oy alamamış, ancak toprak reformunu ısrarla savunan TİP bir miktar oy toplayabilmiştir. Kapitalizmin hızla geliştiği Söke köylerinde TİP önemli oy almıştır. 1968 Senato ve mahallî seçimlerde «ortanın solu» durumunu inceleyen Deniz Baykal, prekapitalist ilişkilerin hüküm sürdüğü bölgelerde CHP'nin oy yitirdiğini, fakat hızlı kapitalist gelişmelerin vuku bulduğu köysel bölgelerde oyunu önemli ölçüde arttırdı-

ğını söylemektedir. «Proleterleşerek» geleneksel bağımlılık ilişkilerinden kurtulan köylü, düzenin değişmesini istemektedir. Başka bir ilgi çekici gelişme, verimsiz toprağın besleyemediği ve şehir işçiliğinin yaygınlaştığı Orta Anadolu köylerinde ortaya çıkmaktadır. Aslan Başer Kafaoğlu'na göre, TİP pek az ilde katıldığı halde, 1965 seçimlerinde oyların yüzde 30'unu Orta Anadolu köylerinden almıştır.[691] Öte yandan ufak ve orta çiftçiler arasında tefeci-aracı sömürüsü gittikçe daha çok şikâyet konusu olmakta ve tefeci-aracı düzeninin kaldırılması talebi güçlenmektedir. Sanayiin işinden edip «proleterleştirdiği» ya da geçim sıkıntısını iyice arttırdığı zanaat erbabının da, benzer bir durumda bulunduğu açıktır.

Görüldüğü gibi, Türkiye artık köylünün kapalı üretim şartlarında ağalara sığındığı, işçinin pek cılız olduğu statik Türkiye değildir. Kapitalizm, ona karşıt güçleri de harekete geçirmiştir. Düzen değişikliği ihtiyacını duymaya başlayan bu büyük kitleyi tutucu güçler koalisyonunun çeşitli oyunlar, vaadler ve baskılarla daha uzunca bir süre oyalayabilmesi mümkündür. Bugün sanayide 1,5 milyon işçi bulunmakta, ama milyona yakın işçi dış ülkeler sanayiinde çalışmakta ve 1,5 milyon çalışmcı çağındaki insan, dış ülkelere gitmek için sırada bekleyerek, oyalanmaktadır. Yalnız bu oyalama, düzen değişikliğinden yana bir temelin bugün var olduğu gerçeğini değiştirmez. Kurtuluş Savaşı'nın milliyetçi-devrimcileri, böyle bir temelden yoksundu ve boşlukta kaldıkları için ister istemez, eşrafla uzlaşmak zorunda idi. Bugün bu şartlar değişmiştir. Ağa, tefeci ve aracı düzenini değiştirmeye hazır güçler gelişmekte ve milliyetçi-devrimci hareketin dayanacağı sağlam bir temel doğmaktadır.

SOL MILLIYETÇILIK

Tabiîdir ki, Amerikan modeli kapitalizmin Türkiye'deki çıkmazının ve düzen değişikliği zorunluluğunun ilk farkına varanlar, —gençliği, öğretmeni, subayı, memuru, ya-

zarı ve serbest meslek sahipleriyle— genellikle orta tabakadan gelen, Kemalizme bağlı milliyetçi aydınlar olmuştur. Namık Kemal'den beri bu milliyetçi çevrelerin özlemi olan «millî iktisat» denemesi, Türkiye'yi kalkındıramadığı gibi, yabancı sermaye egemenliğinde hiç de millî sayılamayacak bir sonuç vermiştir. Bugün bir çeyrek yüzyılda geri bir toplumun çağdaş uygarlığa ulaşabildiğinin birçok örnekleri görüldüğü halde, üç dört yüzyıl önce dünyanın en ileri ülkesi olan Türkiye'nin iki yüzyıllık kalkınma çabalarının kısır kaldığı ve beyi, ağası, şeyhi, tefecisi ile prekapitalist düzenin hâlâ yaşadığı anlaşılmıştır. Tutucu bir azınlığın israfı ile üretici çoğunluğunun artan sefaleti arasındaki uçurum, tutulan yolun doğruluğu hususunda şüphe uyandırmıştır.

Bütün bunlar, milliyetçi - devrimcileri hoşnut olmadıkları düzen üzerinde düşünmeye ve yeni bir düzenin özlemini çekmeye itmiştir. Namık Kemal'den 27 Mayıs'a kadar süren ,mükemmel bir Anayasa ile çağdaş uygarlığa ulaşma hayali artık geride kalmıştır. Anayasaların gerisinde yatan toplumsal güçlerin farkına varılmıştır. Milliyetçi - devrimciler çeşmenin başında olanların mevcut düzeni her ne pahasına olursa olsun, sürdürmek için direndiğini, sosyal adalet içinde kalkınmaya en büyük engeli bu tutucular koalisyonunun teşkil ettiğini ve yeni bir düzenin yeni toplumsal güçlerle kurulabileceğini sezmeye başlamıştır. «Hür Dünya» şalına bürünen emperyalizmin, tutucu güçler koalisyonu ile ittifakı, gözler önüne serilmiştir. Böylece düzen değişikliğinden yana olan ve düzen değişikliğine karşı olan gruplar belirlenmekte, düzenin ve o düzenden yararlananların ancak bu güçbirliği sayesinde tasfiye edilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlar, olayların gelişmesi ve zorlamasıyle, milliyetçi - devrimci çevrelere egemen olan yeni görüşlerdir. Bu görüşler, «bağımsızlık içinde toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma» formülü ile özetlenebilir. Kemalizmin amacı da, bilebildiğimiz kadarıyle, bundan

başka bir şey değildir. Ne var ki, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra girişilen devrimler, o günlerin tarihten gelen statik şartları içinde tutucular koalisyonuna çarparak temele inememiş ve birçok halde üst-yapı devrimleri olarak kalmıştır. Türkiye'nin dinamik şartlarında bugünün Kemalistlerine düşen görev, Atatürk devrimlerini devam ettirmek, derinleştirmek ve temele indirmekten ibarettir. Yalnız, «bağımsızlık içinde toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma» gibi basit bir formüle sığdırılabilen düzen değişikliği, gerçekte son derece güç bir iştir ve çetin engellerin aşılmasını gerektirmektedir. Şimdi bunu görelim.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KALKINMANIN YOLLARI

I. KALKINMA, DÜZEN DEĞİŞİKLİĞİ DEMEKTİR

II. ÜÇ KALKINMA YOLU

III. TÜRKİYE İÇİN DEVRİMCİ KALKINMA STRATEJİSİ

IV. MİLLÎ DEVRİMCİ KALKINMA MODELİ

V. İKTİDAR YOLLARI

VI. SONUÇ

I

KALKINMA, DÜZEN DEĞİŞİKLİĞİ DEMEKTİR

MILLÎ GELİR ARTIŞI

Türkiye'de son 15 - 20 yıldır, ekilen toprak alanının genişlemesi, iyi hava şartları vb. gibi her zaman rastlanmayacak nedenler dolayısıyle, millî gelirin nisbeten önemli ölçüde artması, kalkınma hızı konusunda iyimserlik yaratmıştır. İlk Kalkınma Planı'nın yıllık ortalama yüzde 7'lik amacına, yüzde 6,6 ile hayli yaklaşılması, yüzde 7 civarında bir kalkınma hızını sürdürmenin zor olmayacağını düşündürmüştür. Meseleye biraz yakından bakan uzmanlar için ise, mevcut şartlar altında yüzde 7 hız hayal gözükmektedir. 1963 - 1967 döneminde, yüzde 6,6 ortalama hız, hava şartlarının lûtfu sayesinde 1963 yılında yüzde 7,7 ve 1966 yılında yüzde 9,9 oranında bir gelişme sağlanabilmesinin sonucudur. Hava şartları hesaba katıldığı takdirde, kalkınma hızı yüzde 5 civarında kalmaktadır.*

* 1968-1970 döneminde kalkınma hızında bir düşüş görülmektedir. Ortalama hız, yüzde 6 dolaylarındadır. Son iki yılda tarımda olağanüstü artış sayesinde, İkinci Plan döneminde

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planlar'ın hazırlanmasında önemli katkısı bulunan Yalçın Küçük, Türk ekonomisinin «tarım artış hızı» hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «Türk ekonomisi, bütün Cumhuriyet döneminde, ortalama yüzde 4'lük bir gelir artışı göstermiştir. Yüksek bir dış borç hacmi ile yeni toprakların yoğun bir şekilde tarıma açılışının karakterize ettiği 1950 - 1960 döneminde, bu artış hızı yüzde 5,5 olmuştur. İlk plan döneminde, yani 1963-1966 yılları arasında ise hız, yüzde 6,5'tir. Yalnız, bu son dönemdeki dört yılın ikisinde fevkalâde iyi bir tarım iklimi yaşanmıştır. Bu yılların birinde, tarımsal üretimin artış hızı, normal artış hızını iki mislinden, diğerinde ise üç mislinden fazla aşmıştır. Bunlar normal olmayan ve çok seyrek tekrarlanan olaylardır. Bu yüzden ekonominin 1963-1966 dönemindeki normal işleyişini ve verebildiklerini görebilmek için, hava şartlarındaki anormal iyileşmenin etkilerinin ayıklanması gerekir. Bu yapıldığı takdirde, 1963-1966 dönemindeki artış hızının yüzde 5 çevresinde olduğu görülecektir. Yüzde 5'lik artış hızı, Türk ekonomisi ile ilgilenen yerli ve yabancı uzmanlarca, Türk ekonomisi için kabul edilen normal veya tarihî artış hızıdır.»[692]

Planlama uzmanı Nejat Ölçen de ekonominin geçmişte gerçekleştirdiklerine bakarak, gelecek için Yalçın Küçük'inkine yakın sonuçlara varmaktadır: 1954-1963 yıllarının incelenmesi, millî gelirde 1 birim artışı sağlayabilmek için, 3 birim yatırım yapmak gerektiğini ortaya koymuştur. Bu hesapla yüzde 7 kalkınma hızı sağlayabilmek için gayri safî hâsılanın yüzde 21'ini yatırımlara ayırmaya ihtiyaç vardır. Halbuki geçmiş yılların ortalama tasarruf eğilimi yüzde 13,6'dır. Dış yardımlarla birlikte toplam tasarruf yüzde 16,7'yi bulmaktadır. Bu miktar yatırımla sağlanabilecek kalkınma hızı, yüzde 5,5 civarında-

---

yüzde 7 hıza yaklaşıldığı ileri sürülmektedir. Ne var ki, sanayide yılda ortalama yüzde 12 artış beklendiği halde, artış ancak yüzde 7,6 olmuştur. Üçüncü Planın yüzde 8 kalkınma hızı hedefi, iyimser gözükmektedir.

dır. Dış yardımlar kesilir ve yalnız kendi olanaklarımıza dayanmak durumunda kalırsak, kalkınma hızı yüzde 4,5'e düşmektedir.[693]

Yüzde 2,6 oranında nüfus artışı hesaba katılırsa, gayri safî hâsılada adam başına artış, dış yardımsız yüzde 1,9; dış yardımlarla birlikte yüzde 2,9 olabilecektir. Kaldı ki 1960-1965 döneminde nüfus artışının yüzde 3'ten yüzde 2,6'ya düşmesi, geçici bir olaya benzemektedir. Düşüşün başlıca nedeni, 1960 - 1965 döneminde doğurganlık çağında bulunan kadınların, doğumlarının iyice düştüğü 1940 -1 945 savaş yıllarında dünyaya gelmiş olmalarıdır. Ustelik, 1940 - 1945'te doğanların ana-babaları da Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi, doğumların azaldığı bir dönemde dünyaya gelmişlerdir. Bu nedenle, 1960 - 1965'te doğurganlık çağında kadınların ve dolayısıyle doğumların sayısı düşmüştür. 1945 - 1950 ve 1950 - 1955 dönemlerinde doğan kadınların doğurganlık çağına erişmeleriyle, nüfus artışındaki hızın yükselmesi muhtemeldir. Şehirleşme, doğumları bir ölçüde frenlese bile yıllık nüfus artışı oranının yüzde 2,6'nın üstüne çıkması beklenebilir. 1970 Nüfus Sayımına göre, 1965 - 1970 yıllık nüfus artış oranı yüzde 2,73'tür. Bu takdirde adam başına millî hâsıla bir miktar daha azalacaktır. Adam başına tüketim artışı bakımından, durum daha az parlaktır. 1963-1966 yıllarının yüksek tarım ürünlerine rağmen, adam başına tüketim pek az çoğalmıştır. **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan**'na göre, 1962 - 1966 döneminde tüketim harcamalarında yıllık ortalama artış oranı yüzde 3,9'dur. Yüzde 2,6 oranındaki nüfus artışı gözönünde tutulursa, adam başına tüketimde artış oranı yüzde 1,3'tür.[694] Iktisatçılarca ulaşılması hayal sayılan mübalâğalı hedeflerine rağmen, **İkinci Beş Yıllık Plan**'da beklenen adam başına yıllık ortalama tüketim artışı oranı yüzde 2,5'ten ibarettir. Prof. İsmail Türk, bu durumu belirtmektedir: «**Birinci Beş Yıllık Plan**'da ortalama yıllık refah artışları yüzde 2,4 olarak öngörülmüş, gerçekleşme yüzde 1,3 olmuştur. Birinci Beş Yıllık Plan'ın ilk dört yıllık uygulaması sonunda nüfus ba-

şına et tüketiminde yüzde 1'lik bir artış gerçekleştirilmiş, süt tüketiminde herhangi bir artış kaydedilmemiştir.»[695] Kaldı ki, yüzde 1,3 artış, ortalama bir artıştır. Yüksek gelir gruplarının tüketimlerini, diyelim yüzde 10 - 15 çoğaltmış olmaları, düşük gelir gruplarının ise tüketimlerini kısmış bulunmaları mümkündür. Ortalama tüketim rakamları bu gerçeği gizlemektedir.

KOCALAR, KARILARINA ÜCRET ÖDERLERSE...

Yukarıdaki rakamlar kalkınma hızının, tüketiciye bir şeyler verilememesinin yanı sıra, hayli yavaş olduğunu göstermektedir. Yüzde 5 ilâ 6 oranında bir kalkınma hızı, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamak bakımından yetersiz kalmaktadır. Üstelik bu yüzde 5 ilâ 6 hıza, tarım ve sanayi gibi gerçekten üretken sektörlerin dışında verimli sayılmayacak hizmetlerde yüzde 7'nin üstünde artışlar sağlanması suretiyle varılmıştır. Gelişmiş kapitalist ekonomilerden aktardığımız millî gelir hesaplama metodunda verimli üretim, verimsiz üretim diye bir ayrım yoktur. Karşılığında ücret ödenen her hizmet (üretim), millî geliri arttırmaktadır. Meselâ son zamanlarda Türkiye'de gece kulüpleri, şarkıcılık ve reklâmcılık büyük bir hızla gelişmektedir. Bu faaliyetler, yüksek kâr getirmekte, şarkıcı ve reklâmcılara çok yüksek ücretler ödenmektedir. Bu yüksek kârlar ve ücretler miktarında, millî geilrimiz artmaktadır. Batı'da çok tekrarlanan bir örneğe göre, bir centllmen, aşçısı ile evlenirse, millî gelir azalacaktır. Çünkü aşçı evvelce yaptığı hizmet karşılığı bir ücret almaktaydı. Evlenince aynı işi yaptığı ve belki de «centilmen»imize çok daha güzel yemekler pişirdiği halde, ücretsiz çalıştığından millî gelir düşmektedir. Bunun glbi, eğer bir hükümet, «Kocalar, hizmetlerine karşılık karılarına ayda 500 lira ücret ödeyecekler» diye bir kanun çıkarsa ve ülkede 3 milyon evli çift bulunsa, millî gelir bir çırpıda 18 milyar artacaktır!

Kapitalizmin başlangıç yıllarında, millî gelir hesapla-

rına ilk eğilen iktisatçılar, üretim konusunda çok daha sağlam bir anlayışa sahiptirler. Onlar her ücretli faaliyeti «verimli» saymıyorlardı. Bir sürü yanılmalarına rağmen sanayiin henüz cılız olduğu bir sırada ilk millî gelir tablosunu yapan Quesnay'e göre, yalnız tarım verimlidir. Yalnız, tarım, tükettiğinden çok zenginlik yaratabilmektedir. Ticaret vb. gibi öteki faaliyetler «kısır»dır. Toplumda üç «sınıf» vardır. Bunlar tarımcı sınıf, şehirli sınıf ve arazi sahipleri sınıfıdır. Verimli olan yalnızca tarımcı sınıftır. Tarımcı sınıf, aynı zamanda, toprağa yatırımlar yaparak, üretimde artışları gerçekleştiren gruptur. Şehirli sınıf ise, başkasının üretimiyle geçinen kısır ve parazit bir sınıftır. Millî geliri yaratan tarımcı sınıftır; memur, avukat, tüccar vb. gibi öteki sınıfların millî gelire katkısı yoktur.

Tarımcı Quesnay'den sonra gelen sanayici İngiliz klasikleri de, sanayi ve tarımın verimli, öteki faaliyetlerin verimsiz olduğu görüşünü devam ettirmişlerdir. Onlar için saray, arazi sahibi senyörler, memurlar, rahipler vb. millî gelire katkısı bulunmayan ve başkalarının üretimiyle geçinen parazit sınıflardır.

Marksist ülkeler, verimli - verimsiz faaliyet ayırımını sürdürmüşlerdir. Bu ülkelerde millî gelir, tarım ve sanayideki maddî üretim ile bu üretimin gerçekleştirilmesi için doğrudan doğruya gerekli nakliye gibi hizmetleri kapsamaktadır. Buna, rasyonel ölçülerde kalmak şartıyle, üretilen malların dağıtım hizmeti de eklenebilir. Üretimle doğrudan doğruya ilgisi bulunmayan öteki bütün hizmetler, millî gelir hesaplarının dışında bırakılmaktadır. Marksistler, ücret ödenen her hizmeti verimli sayıp millî gelire dahil eden kapitalist ülkelerin, asıl üreticileri unutturmak, çoğalan parazit sınıf ve tabakların bu niteliklerini gizlemek amacını güttüklerini ileri sürmektedirler. Batılılar ise, verimli olan ile olmayanın keyfî biçimde ayrılamayacağını, bunu piyasa mekanizmasının tâyin edeceğini belirtmektedirler.

İleri sürülen iddialar tartışma götürebilir. Fakat, hiz-

mek sektörü gelecekteki gelişmeyi baltalayacak biçimde aşırı genişleyen azgelişmiş ülkeler için, verimli - verimsiz faaliyet ayırımı geçerli olsa gerektir. Bu ayırım kaynak israfını ve sıhhatsiz bir gelişmeyi önlemekte yarar sağlayabilir. Nitekim bir Birleşmiş Milletler araştırması, bu görüşü benimsemiştir: «Sanayiini geliştirmek ve hizmetler sektörüne özgü istihdamı azaltmak amacıyle çaba gösteren fakir bir ülke için, marksist millî gelir kavramının, sanayileşmiş zengin ülkelere uygun düşen geniş millî gelir kavramına nazaran âşikâr avantajları vardır.»[696] Ne var ki Türkiye, birçok azgelişmiş ülke gibi, kapitalist millî gelir kavramını benimsemiştir. Ücret karşılığı her türlü hizmet, verimli olsun ya da olmasın, millî gelire girmektedir. Bu nedenle millî gelir ve millî gelirdeki artışlar, «maddî» üretimin hayli üstünde gözükmektedir. Meselâ çok dar bir anlayışla, 1962-1966 döneminde yalnız tarım ve sanayi üretimindeki artışı ele alalım: 1965 fiyatlarıyle tarım ve sanayiin yarattığı net değer, 1962'de 31 milyar 115 milyon liradır. 1966 yılında bu değer, 37 milyar 664 milyon liraya yükselmiştir. Yıllık artış oranı yüzde 5,25'tir. Millî gelir hesaplarında yurt içi gelir artış oranı ise yüzde 6,1'dir. 1963 yılında tarım-sanayi net toplam değeri 33 milyar 530 milyondur. 1964 yılında bu değer 34 milyar 365 milyona çıkmıştır. Artış oranı yüzde 2,5 kadardır. Oysa millî gelir hesaplarımıza göre o yılın yurt içi gelir artışı oranı yüzde 4,6'dır. Yurt içi gelir, tarım ve sanayideki gelir artışının çok üstünde çoğalmıştır. Buna öteki faaliyet kollarındaki artışların yüksekliği yol açmıştır. Meselâ ticarî hizmetler yüzde 8,7; banka, sigorta, eğlence yerleri, hekimlik, avukatlık gibi malî müessese ve serbest meslek hizmetleri yüzde 7,2; memur ve müstahdemlere devletçe ödenen ücretleri ifade eden devlet hizmetleri yüzde 7,1, bütün konutların takdîri kira bedellerini kapsayan konut geliri yüzde 7,5 artmıştır. Bu yüzdendir ki, tarım ve sanayideki maddî üretim, ancak yüzde 2,5 arttığı halde, yurt içi gelir yüzde 4,6 çoğalmaktadır. İşsizi bol bir ülkede her köşebaşında bir sürü perakende satış yeri, gece kulüpleri,

güzellik enstitüleri vb. açıldıkça ve personele ücret ödendikçe millî gelir çoğalmaktadır.* Nitekim, Devlet Planlama Teşkilâtı, Tarım, Sanayi, İnşaat ve Ulaştırma'nın dışında kalan üretim faaliyet kollarındaki gelir artışının yüksekliğinden şikâyetçidir. 1963 - 1967 dönemini değerlendiren 1968 programı, «hizmet sektörlerinin gayri sâfi millî hâsıla içindeki payı, tahminlerden daha büyük ölçüde artmıştır» demektedir. Gerçekten bu sektörlerin gayrı sâfî millî hâsıladaki payının 1962'de yüzde 39,2'den 1967'de yüzde 37,8'e düşmesi beklenirken, aksine yüzde 42,2'ye çıktığı görülmüştür. Sanayiin payı (enerji ve madenler dahil), yüzde 14,5'ten yüzde 18,5'e yükselmesi beklenirken, 1967'de yüzde 16,5'ten ibaret kalmıştır.[697] Sanayi sektöründe İlk Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 12,3 geliş-

* Tarım ve sanayi dışındaki öteki üretim faaliyet kollarının millî gelire katkısının nasıl hesaplandığını bilmekte fayda vardır. İstatistik Genel Müdürlüğü'nün bir incelemesi, bu konuda şu bilgileri vermektedir: İnşaat geliri, inşaat dalında çalışanların sayısı, bunlara ödendiği sanılan ücretle çarpılarak bulunmaktadır. Ticaret geliri, bu alanda çalışanların kâr ve ücret toplamıdır. Ticaret sektörünün büyük kısmı için elde pek az bilgi olduğundan tüccar ve müstahdem sayısı, götürü bir kâr ve ücret miktarıyle çarpılarak ticaret geliri hesaplanmaktadır. Hizmet gelirlerinde de aynı yola gidilmektedir. Ayrıca ev hizmetinde çalışanlar için nakdî ücretin yanı sıra, çalıştıkları yerde iaşe edilmek ve barınmak suretiyle elde ettikleri aynî gelir hesaba katılmaktadır. Böylece hizmetçi sayısı arttıkça millî gelir artış kaydetmektedir. Türkiye'de 1965 yılında mevcut 224 bin 358 hizmetçi, aşçı vb.'nın millî gelire önemli katkıları vardır. Bunların kendi evlerinde kalmayıp çalıştıkları yerde yiyip içip yatmaları, millî geliri çoğaltmaktadır. Mesken gelirleri, köylerde ve şehirlerdeki bütün konutlara ister kiraya verilsin, ister sahibi tarafından kullanılsın, belli bir kira bedeli takdir ederek bulunmaktadır. Devlet hizmetleri üretim faaliyet kolu, yıllık maaş ve ücret toplamıdır. Ulaştırma gelirleri, deniz ve demiryolları dışında, karayolları taşıtları için kamyon, binek, özel otomobil, atlı araba vb.'nda taşıt başına belli bir gelir tahmin edilerek hesaplanmaktadır. Binek otomobilleri çoğaldıkça millî gelir çoğalmaktadır. Yine hamal sayısı, ortalama götürü bir yıllık kazançla çarpılarak bulunan hamal geliri, ulaştırma üretim faaliyet kolu gelirleri içinde yer almaktadır (İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye Millî Geliri*, Ankara, 1954).

me hızı tahmin edilirken, gerçekleşme yüzde 9,6'dır. Tarımda plan tahmini yüzde 4,2; gerçekleşme yüzde 3,1'dir. Oysa tarım, sanayi, ulaştırma ve inşaat dışında kalan hizmet sektörlerinde ortalama artış hızı tahmini, yüzde 4,2 idi. Gerçekleşme ise yüzde 8,2'dir. Verimli sayılmayan hizmetler sektörü, ileride kalkınmayı baltalayacak biçimde hızla gelişmektedir.

Hizmetler sektöründe aşırı genişleme, yatırımların verimli denilen sektörlerden verimli olmayanlara kayışıyla da belirlenmektedir. Meselâ toplam yatırımlarda konut yatırımlarının 1965 - 1966 döneminde yüzde 20,4'ü aşmaması planlanmıştır; oysa gerçekleşme yüzde 21,1'dir. Özel sektör yatırımları içinde yüzde 43,2 olan konut yatırımlarının payı 1963'te yüzde 46'ya çıkmış, imalât sanayii yatırımlarının payı ise yüzde 36,4'ten yüzde 23,9'a düşmüştür. Toplam yatırımlarda «hizmetler» adı verilen sektörün payının yüzde 5,9 oranında kalacağı planlanmışken, bu pay yüzde 7,6 olmuştur. Tarım ve sanayi yatırımlarının payı ise, beklenenin altında kalmıştır.[698]

Sanayi ve tarımda gelir artışlarından çok hizmetlerdeki gelir artışlarının yüksekliği ile sağlanan yüzde 6,5 oranındaki bir kalkınma hızını, sıhhatli bir gelişme saymak zordur. Bu durum ileride kalkınma hızını yavaşlatabilecektir. Oysa meskene giden yatırımlar, makina imal eden makinaların yapımına gitseydi, durum çok daha farklı olabilecekti. Meselâ dokuma tezgâhı imal eden makinalar yapılsaydı, bu makinaların imal ettiği dokuma tezgâhları faaliyete girince, kumaş üretiminde büyük artışlar gerçekleştirilebilmekti. Bugünkü gidiş ise, ilerdeki gelişmeyi en gelleyen bir gidiştir. Bu nedenler dolayısıyle de, bugünkü kalkınma hızı yetersiz kalmaktadır. Prof. Gülten Kazgan, gidişin tehlikesini şu sözlerle belirtmektedir: «Birinci Beş Yıllık Plan döneminde yıllık millî gelir artış hızının beklenen yüzde 7 oranına yakın bir hızla yüzde 6,5 olarak gerçekleşmesinin sebebi, konut ve birtakım hizmet üreten kesimlerin gelişme hızlarının öngörülenin üstüne çıkmış olmasıdır. Bu olgu, Türk ekonomisinde üretim kesimleri

itibariyle üretim yapısının istenilenden farklı bir şekilde geliştiğini gösterir. Eğer ekonomi, tarım, sanayi (inşaat dahil) ve hizmetler olarak üç belli başlı üretim kesimine ayrılırsa, son yıllarda millî gelirin yüzde 38-40'ına yakın kısmının hizmetlerden ibaret olduğu görülecektir. Her ne kadar Türkiye ile aşağı yukarı aynı gelir seviyesindeki ülkeler gözönünde tutulduğunda, bu oran çok yüksek gözükmüyorsa da, hizmetler adı altında toplanan faaliyetlerin bir kısmının millî gelire ne ölçüde katkı yaptıkları da gerçekten sorulmaya değer bir sorudur; bu olgu, özellikle Türkiye'deki hizmetlerin bir kısmı gözönünde tutulduğunda daha da fazla önem kazanmaktadır. Bu bakımdan tarımda (ve sanayide) öngörülen gelişme hızının altında kalınmasına rağmen, millî gelirde beklenen artış hızına yaklaşılmış olması, üzerinde durulması gereken bir meseledir; bir kere ekonominin üretim yapısı beklenenden farklı bir şekilde değişiyor demektir; ikinci olarak da, üretim yapısındaki bu değişme, gelecek yıllarda iktisadî gelişmenin, ne beklenen hıza ve ne de özelliğe erişmesini sağlayabilir. Yarın ekonomide elde edebileceğimiz sonuçlar büyük ölçüde dün ve bugün elde ettiğimiz sonuçlar tarafından belirlenir.»[699]

Demek ki Türkiye, yavaş ve dengesiz bir gelişme içindedir ve bu gelişme, bırakalım gelişmiş ülkeleri, etrafımızdaki komşu ülkelere nazaran dahi son derece yavaştır. Gülten Kazgan'ın OECD rakamlarına dayanarak çizdiği şu tablo, gelişme hızımız hakkında yeterli fikir verecek niteliktedir.[700]

KİŞİ BAŞINA YILLIK GELİŞME HIZI (Bileşik faizle)

Ülkeler	1950-55	1955-60	1960-65	1950-52/ 1963-65
Kıbrıs	3.1	1.1	3.7	2.8
Yunanistan	5.7	4.1	7.8	5.8
İspanya	3.1	3.4	8.4	5.7
Yugoslavya	4.0	7.5	5.9	6.5
Türkiye	3.4	2.2	1.2	1.8

Kaynak : OECD «*National Accounts of Less Developed Countries*», s. 12, Tablo B.

Türkiye, yılda yüzde 1,8 kişi başına gelişme hızıyla bu dönemde sadece Avrupa'nın azgelişmiş ülkelerinin değil, yüzde 5 civarında olan bütün Avrupa ortalamasının altında kalmaktadır. Üstelik olaganüstü şartların yarattığı 1950-1955 dönemindeki gelişme hızı yüzde 3,4 iken, 1955-1960 döneminde yüzde 2,2'ye ve 1960-1965 döneminde yüzde 1,2'ye düşmüştür. Dönemler itibariyle ilerleme değil, endişe verici bir gerileme vardır. Oysa Romanya, Bulgaristan gibi komşu ülkeler, Batı Avrupa ülkelerinin de ötesinde, çok hızlı bir kalkınma hızını gerçekleştirmektedir. Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadî Komisyonu'nun incelemelerine göre, geçmiş dönemlerde yüzde 10'un üstünde bir gelişme sağlayan Bulgaristan'da, gayri sâfî millî hâsılanın yıllık artış oranı 1962'de yüzde 6,2; 1963'te yüzde 7,5; 1964'te yüzde 9,6; 1965'te yüzde 7,1 ve 1966'da yüzde 11'dir. Ortalama kalkınma hızı yüzde 8,36'dır. Romanya'da gayri sâfî millî hâsıla artışı 1963'te yüzde 10,2, 1964'te yüzde 11,4, 1965'te yüzde 9,6 ve 1966'da yüzde 7,9'dur. Ortalama hız yüzde 10 civarındadir.[101] Bu ülkeler, 1960'tan önceki yıllarda zaman zaman yüzde 15'e yakın kalkınma hızı gerçekleştirmişlerdir. Ve bugün bu ülkelerle olan ticaretimizde, Türkiye bağırsak, küspe, vb. gibi ilkel maddeler satmakta, karşılığında makina almaktadır. 1908 yılına kadar ufacık bir eyaletimiz olan Bulgaristan'ın ihracatı 1 milyar 200 milyon dolardır; büyük Türkiye'nin ihracatı 500 milyon dolara ancak son yıllarda güçlükle erişmiştir. Üstelik Türkiye önemsiz hızda kalkınmayı, geniş ölçüde dış kaynaklardan yararlanarak sağlamıştır. Dış yardım ve krediler kesilir ve azalırsa, yetersiz hızda kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi bile çok şüphelidir. Gerçek bir kalkınmadan söz edebilmek için ekonominin, «kendi kanatlarıyla uçma» sürecine girmesi gereklidir. Türkiye böyle bir gelişme içinde değildir. Dış yardımlarda azalmanın yarattığı büyük endişe, bunu belirtmeye yeterlidir.

Bu şartlar altında, şüphesiz eskiye göre bir ilerleme görülmekle birlikte, Türkiye'nin kalkınma yolunda olduğunu söylemek güçtür. Bu noktada cevaplandırılması ge-

rekli soru şudur: Kaynaklarımızın yetersizliğinden mi kalkınamıyoruz? Yoksa yüksek bir kalkınma hızını gerçekleştirebileceğimiz halde, kaynaklarımızı çeşitli engeller yüzünden değerlendiremediğimiz için mi kalkınma yolunda yerinde sayıyoruz? Bu soruların cevabını derhal verelim: Türkiye, tutucular koalisyonunun kaynaklarımızı israf etmesi yüzünden kalkınamamaktadır. Bugün tutucular koalisyonunun lüks tüketimine harcanan kaynaklar, bir plan çerçevesinde verimli yatırımlara yöneltilebilse, Türkiye 20-25 yıl içinde fakirlik çemberini kırabilir ve sanayileşmiş ülkeler arasında yer alabilir. Şimdi bunu belirtmeye çalışalım.

NEDEN KALKINAMIYORUZ?

Mevcut şartlar altında önümüzdeki yıllarda yüzde 5 ilâ 6 oranında bir kalkınma hızının aşılması güç gözükmektedir. Dış yardımlarda azalmalar, dış ticaret tıkanıklıkları ve tarım üretimini arttırmadaki güçlükler, bu oranlara varılmasını bile engelleyebilir. Fakat yüzde 5 ilâ 6, hattâ yüzde 7 oranına erişebilse dahi, Türkiye'nin daha hızlı giden öteki ülkelere göre gerileyen ve işsizler ordusu artan bir ülke olması önlenemeyecektir. Çağdaş uygarlığa bir an önce erişmek isteyen Türkiye, birçok iktisatçımızın hayal saydığı yüzde 10 ve hattâ yüzde 15 kalkınma hızına belli bir sürede erişmek zorundadır. Ancak bu takdirde, 20-25 yıl içinde fakirlik ve gerilikten kurtulmuş, sanayileşmiş bir ülke olunabilir. 972. sayfadaki tablo, başlangıç yılı = 100 olmak üzere, çeşitli kalkınma hızlarına göre 10 ilâ 20 yıl sonra ulaşılabilecek noktayı göstermektedir.

972. sayfadaki tabloda görüldüğü üzere, % 5 hızla millî gelirde on yıl sonra ancak % 62 civarında bir artış beklenebilir. % 10 kalkınma hızıyle millî gelirde artış yüzde 148, yüzde 15 hızla yüzde 304 olacaktır. 20 yıl zarfında yüzde 5 hızla millî gelir, 1,5 kat civarında artarken, yüzde 10 hızla, 5,5 kat ve hele yüzde 15 hızla 15 kat çoğalacaktır. Türkiye'nin hiç değilse 20 yılda, gittikçe vahimleşen eko-

nomik ve toplumsal sorunlarına çare bulabilmesi için, yüzde 10 kalkınma hızını amaç edinmesi gereklidir.

Yıllar	% 5 hız	% 10 hız	% 15 hız
—	100	100	100
1	105	110	115
2	110.2	122	132.3
3	115.8	134.2	152.1
4	121.6	149.6	174.9
5	127.7	154	201.1
6	134	170	231.3
7	140.7	187	266
8	147.7	205.7	305.9
9	155.1	226.3	351.8
10	162.9	248.9	406.6
20	265.3	645.8	1600

Bu amaca ulaşmanın yolu, herkesçe kabul edildiği üzere, tasarruf hacmini geniş ölçüde arttırmak ve bu tasarrufları en etkin biçimde kullanmaktır. Yüzde 5 civarında bir kalkınma hızı için, gayri sâfî millî hâsılanın yüzde 15 kadarının yatırılması yetebileceği halde, yüzde 10 kalkınma için yüzde 30 kadarının, ya da âtıl kapasitelerden tam yararlanma ve yatırım programlarını en etkin biçimde yürütme yoluyla, hiç değilse yüzde 25 kadarının yatırılması zorunludur.

Yine herkesin kabul edeceği üzere, bugün izlenen kalkınma politikası ile ve bugün ekonomik hayatta egemen olan sınıfların öncülüğü ile, yüzde 25 oranında bir yatırım hacmine ulaşmak ve bunu en etkin biçimde kullanmak hayaldir. Yalnız bu demek değildir ki, Türkiye, bugünku gelişme düzeyinde, yüzde 25 yatırım hacmine ve yüzde 10 kalkınma hızına ulaşamaz. Kalkınmaya engel —birçok iktisatçıların iddialarının aksine—, sermaye yetersizliği değil, mevcut ekonomik fazlanın verimli yatırımla-

ra giden kısmının azlığıdır. Meselâ, yapılan hesaplar yatırımlara yöneltilebilmesi mümkün ekonomik fazlanın, Malaya'da yurt içi gayri sâfî hâsılanın yüzde 33'ü olduğunu gösterdiği halde, yatırılan ancak yüzde 10'dur. Seylan'da bu oranlar yüzde 30 ve yüzde 10'dur. Filipinler'de yüzde 25 ve yüzde 9'dur. Hindistan'da yüzde 15 ve yüzde 5'tir. Tayland'da yüzde 32 ve yüzde 6'dır.[702] Görüldüğü gibi, yatırılabilir fonlarla, gerçekte yatırılan arasında büyük bir fark vardır. Türkiye'de de AID için Prof. J. L. Enos'un yaptığı hesaplara göre, millî gelirin önemli bir kısmı, yüksek gelir grupları tarafından alınmaktadır. Enos'un «müteşebbisler grubu» dediği büyük ticaret ve sanayi erbabına —ki sayısı 95 bin kişidir— millî gelirin yüzde 24,4'ü gitmektedir. 84 bin büyük çiftçi millî gelirin yüzde 7,8'ine el koymaktadır. Orta çiftçilerle birlikte bu miktar yüzde 16'yı bulmaktadır. Böylece, orta çiftçiler sayılmazsa, millî gelirin yüzde 32,2 kadarı yüksek gelir gruplarının elinde toplanmaktadır.[703] Devlet Planlama Teşkilâtı'nın, sınıfları değil de aile beşte bir dilimlerini esas alan Gelir Dağılımı Araştırması da benzer sonuçlara varmaktadır. Buna göre en üstteki ailelerin yüzde 20'si millî gelirin yüzde 57'sini almaktadır. En alttaki yüzde 40'ının payı ise yüzde 13'tür. Tarımda en üstteki yüzde 20 ailenin millî gelirden payı yüzde 46'dır. En alttaki yüzde 40'ın payı yüzde 17,5'tir.[704] Demek ki, en alt gelir grupları son derece düşük bir yaşama düzeyinde iken, millî gelirin yarısından fazlası, ailelerin yüzde 20'sine gitmektedir ve Enos rakamlarına göre, faal nüfusun yüzde 2'sinden az bir kısmının payı yüzde 32,2'yi bulmaktadır.* Kalkınan bir ülkede, büyük ara-

* İstatistiklerin yetersizliği dolayısıyle çok kabaca hesaplanan bu rakamlar, genişçe bir hata payı taşıyabilir. Fakat payın yüzde 32 yerine, yüzde 25 ve hattâ yüzde 20 olması, ileri sürülen görüşün doğruluğunu değiştirmez. DPT araştırması, 1963 yılını esas almaktadır. Araştırmada 59 milyar liralık bir millî gelir rakamından hareket edilmiştir. Tarımın payı 24.4 milyardır. Geri kalan 34,6 milyar, tarım dışı gelirdir. Yalnız devlet teşebbüsleri kârları (1,1 milyar lira) niteliği gereği, mes-

zi sahipleri ve müteşebbisler elindeki bu gelirin önemli bir kısmının tasarruf edilmesi ve verimli yatırımlara yöneltilmesi gerekir. Batı'nın kalkınmasında, burjuvazi, bu fonksiyonu yerine getirmiştir. Oysa Türkiye'de az vergi ödeyen ve büyük ölçüde kamu fonlarından desteklenen özel sektörün gerçekleştirdiği yatırımların 1962 - 1966 ortalaması, yabancı sermaye de dahil yüzde 7 civarındadır. Ve bunun yarısına yakın kısmı, verimsiz mesken yatırımlarıdır. İmalât sanayii yatırımlarının payı, yüzde 7 toplam yatırımın dörtte biri kadardır. Demek ki, ithalâtçısı, sanayicisi, bankacısı, büyük arazi sahibi, tefecisi, aracısı vb. ile millî gelirden çok büyük bir pay alan, fakat pek az ve verimsiz yatırım yapan sınıflar eliyle bir kalkınma çabası söz konusudur. Kalkınma çıkmazı, bu noktada düğümlenmektedir.

«Dış yardımsız kalkınma» tezini benimseyen eski Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, kalkınmanın «tutucular koalisyonu» diye nitelediğimiz sınıfların yatırımlara gitmeyen gelirlerine dayandırılması tezini savunmaktadır: «Azgelişmiş memleketlerde fert başına düşen millî gelir hissesi, asgarî geçim seviyesinin altındadır. Bu gelirlerden normal ve otomatik şekillerde yapılan ve memleketine göre millî gelirin yüzde 7-10'u arasında değişen bir tasarruf hacmine ilâveten daha fazla bir tasarruf yapılamaz demek,

---

ken ve öteki taşınmaz mallar gelirleri (2,4 milyar) dağılımı hakkında bilgi bulunmadığı için dağılım dışı tutulmuştur. Geri kalan 31,1 milyarın 9,4 milyarının işçi ve memur ücretlerine, 0,8 milyarın emeklilere gittiği doğrudan doğruya hesaplanmıştır. Bu düşüldükten sonra kalan 20,9 milyar, beyannameli Gelir Vergisi mükellefleri ile küçük ticaret ve serbest meslek erbabı arasında paylaştırılmıştır. Beyannameli mükelleflerin vergiye bildirdikleri gelir miktarı 4,2 milyar, küçük ticaret ve serbest meslek erbabının ise 0,8 milyardır. Toplam 5 milyardır. Demek ki, 15,9 milyar tutarında gizlenen bir gelir söz konusudur! DPT 583 bin küçük ticaret ve serbest meslek erbabına 5,8 milyar gelir atfetmiştir. Geriye kalan 15,1 milyar ise, 326 bin 754 beyannameli Gelir Vergisi mükellefi olan işadamlarına gitmektedir. Bu grubun geliri, millî gelirin yüzde 25'ini aşmaktadır. Yüksek tarım geliri de eklenirse, Enos'unkine yakın bir rakam ortaya çıkmaktadır.

eksik ve yüzeyde bir müşahededе bulunmaktır. Özellikle bu noktadan yürüyerek, azgelişmişlerin millî tasarruf hacimlerini hızlı kalkınma için lüzumlu bir seviyeye (yüzde 15 - 16 - 17) çıkaramayacakları sonucuna varmak açık bir hata olmuştur. Çünkü geri kalmış memleketlerde servet dağılışındaki eşitsizlik ve genel olarak kapitalist piyasa ekonomisinin işleyişinin tabiî bir sonucu olarak millî gelirin nüfus grupları arasında dağılışında büyük eşitsizlikler vardır. Genele yakın bir müşahede olarak denebilir ki, bu memleketlerde nüfusun azamî yüzde 10'unu kapsayan küçük bir grup, millî gelirin yüzde 40'ı civarında bir kısmını alır, geriye kalan yüzde 60'ı da nüfusun yüzde 90'ı arasında dağılır. Eskimiş vergi sistemleri bu eşitsizliği düzeltemez, regresiv nitelikleriyle çok defa daha da şiddetlendirirler

Azgelişmiş ülkelerde servet ve gelir dağılışındaki aşırı eşitsizlik, daha halka inmiş bir ifadeyle, zengin ile fakir arasındaki fark o derece göze batıcıdır ki, Gunnar Myrdal, bunu âdeta bir ekonomik kanun niteliğinde görmüştür.

Konuya eğilen her müellif ve geri kalmış ülkeleri ziyaret eden hemen her yabancı da aşırı farkların etkisi altında kalmaktadır. Bilinen bir durum olmakla birlikte, bu müşahedeleri birkaç örnekle biz de teyit edelim. 1950'ler için yapılan bir etüd, Seylan'da nüfusun yüzde 9,7'sinin millî gelirin vergilerden sonra dahi yüzde 32,5'ini, yüzde 17'sinin ise yüzde 42,2'sini, Porto Rico'da nüfusun yüzde 10'unun millî gelirin yüzde 40,8'ini aldığını göstermiştir. Colombia'da durum daha da açıktır. Nüfusun yüzde 2,6'sı millî gelirin yüzde 40'ını alır. 1962 yılı için aynı konuda Türkiye'de yapılan bir etüd ise, millî gelirin yüzde 32'sinin çalışan nüfusun yüzde 1,5'inin elinde toplandığını ortaya koymuştur.

Iktisaden azgelişmiş ülkelerde millî gelirin aşırı dengesiz dağılışı ile paralel olarak, genellikle görülen bir manzara ise şudur: Millî gelirden yüzde 40'a yakın bir hisse alan küçük zümre, bunun nisbeten ufak bir parçasını (memleketine göre yüzde 4 - 5 - 6) yatırımda kullanır, geri ka-

lan önemli kısmını ise (yüzde 34 - 35 - 36) aşırı bir lüks tüketiminde (hizmetçiler ordusu, dış seyahatler, Amerikan otomobilleri, kilo ile tartılan mücevherler...) israf eder. Yatırıma ayrılan gelirde de, lüks apartman, villâ, sayfiye evi yapımı gibi, tüketime dönük gösteriş yatırımları önemli bir yer tutar. Varlıklı kimselerin, tasarruflarından küçümsenemeyecek bir kısmını dışarıya kaçırmaları da sık sık görülen hallerdendir. Hattâ bu tasarrufların bir kısmı, büyük yabancı ülkelere yatırım olarak gitmektedir. (Güney Amerika'ya ait büyük çapta sermaye yatırımlarının ABD'ne yapılması gibi). Bu konuda en mükemmel örnek, Orta Doğu hükümdarlarının petrolden aldıkları ve memleketlerine son derece az kısmını yatırdıkları royalty'lerdir.

Sonuç olarak, azgelişmiş ülkelerde, âdeta bu memleketlerin gerilikleriyle orantılı olarak, aşırı lüks bir yaşayışla mutlak sefalet yanyana görülür ve yüzeyde bir müşahede ile bu memleketler ekonomik kalkınma bakımından çıkmazda intibaını verirler. Gerçekte ise, bu ümit kırıcı durum, geri kalmış memleketlerin hızlı kalkınmaları için bir dayanak ve hareket noktası olabilecek niteliktedir. Bugün için millî gelirin önemli bir parçasını alan zümre, bunun pek azını verimli yatırıma koyup, büyük kısmını gösterişli lüks bir yaşayışla yitirmekte olabilir. Ancak bu durum değiştirilebilir ve varlıklı zümrenin millî gelirden aldığı büyük hissenin önemli bir kısmı kalkınmaya yararlı verimli yatırımlara sevk edilebilir. Bu yöneltilmenin nasıl bir ekonomik ve siyasî sistem içinde yapılacağı, ülkelerin kendilerinin takdir edecekleri ve bilecekleri bir husustur. Ancak, azgelişmiş ülkeler nasıl bir siyasî - ekonomik sistem kabul ederlerse etsinler (mutlak özel teşebbüse dayanan liberal kapitalist, derece derece karma veya daha ileri bir sosyalist ekonomi, demokratik veya totaliter rejimler) bu memleketler dış yardımsız kendi güçleriyle, hızlı bir ekonomik kalkınma sağlamak isterlerse, mutlaka millî gelirden büyük bir hisse alan varlıklı zümrenin gelirinin önemli bir kısmını, millî yatırımlara yöneltmek zorunda-

dırlar. Bir kere bu zorunluluğun bilincine ve inancına da varınca (inancına varmak şarttır) kendilerini hedeflerine ulaştıracak pek çok tedbiri bulacaklardır. Memleketin siyasî - ekonomik sistemine göre, oranları ve rolleri değişmek üzere, ikna, teşvik ve nihayet zorlama yolları ile varlıklı zümreler gelirlerinin önemli bir kısmını yatırımlara yöneltmeye itilebilirler. Bu nihayet bir ekonomi bilimi, tekniği meselesidir. Millî gelirden yüzde 40 ölçüsünde hisse alan ufak zümre, bunun yüzde 25-27'sini tüketime, yüzde 13 - 15'ini ise yatırıma ayırma noktasına getirilebilirse, dâvanın ana kısmı halledilmiş demektir. Çünkü ekonominin diğer sektöründe, zaten yüzde 4-5 ölçüsünde otomatik bir tasarruf vardır. Iki sektörde yapılan toplam millî tasarruf, yüzde 17 - 20 seviyesini bulur ki, bu da hızlı bir ekonomik kalkınma için fazlası ile yeter bir hacimdir.»[705]

Yüksek gelir gruplarının israf ettikleri ekonomik fazlanın her sisteminde seferber edilebileceğini ve bunun bir «ekonomi tekniği» sorunu olduğunu ileri süren eski Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, daha önce Yön'de çıkan bir incelemesinde, haklı olarak, bunun ancak devletçi bir sistemle gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir: «Türkiye'de hâlen millî gelirin ortalama yüzde 35'i civarında bir kısmı, çalışan nüfusun yüzde 1,5'ini teşkil eden bir zümrenin eline geçmektedir. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın yaptığı çalışmalara göre, geçen on yılda Türkiye'de bütün özel sektörün yılda yaptığı yatırımların hacmi, millî gelirin yüzde 5,7'si civarında olmuştur. Bütün özel sektöre düşen bu yıllık yatırım hacminin yüzde 1,2'sinin, nüfusun en yüksek gelirine sahip yüzde 1,5 nisbetindeki grubu dışında kalan kimselerce yapıldığı farzedilebilir. Gerçekten millî sarfiyat istatistiklerinde memurların, işçilerin, küçük ve orta gelirli çiftçilerin yaptıkları yatırımlar da genel yatırım hacmine dahil edilmiş haldedir. Buna göre millî gelirden her yıl ortalama yüzde 35 civarında bir hisse olan ve çalışan nüfusun sadece yüzde 1,5'ini kapsayan bir grubun geçen on yılda yıllık ortalama yatırımları millî gelirin azamî yüzde 4 - 4,5'i seviyesinde kalmıştır. Demek

oluyor ki, millî gelirden bu zümreye düşen yüzde 35 hissenin yüzde 30'u bu zümrenin şahsî ve ailevî ihtiyaçlarında yitirilmektedir. Burada gayet tabiî olarak şu sual sorulabilir: **Azamî yüzde 4 veya 4,5 yatırım sağlamak ümidiyle millî gelirin yüzde 35'ini yüzde 1,5 çalışan nüfusa bırakmak caiz midir?** Sosyalist düşünce çerçevesi içinde vergi yoluyla ve temel iktisadî teşebbüsleri toplum, yani devlet eliyle yürüterek ve iktisadî ve devlet hayatının diğer bütün sahalarında gerekli şuurlu tedbirleri olarak, bu zümreye millî gelirin meselâ sadece yüzde 10'unu bırakmak ve geri kalan yüzde 25'i yatırıma yönelterek, gerçek ve tam, yeterli bir yatırım seviyesi sağlamak daha uygun olmaz mı?»[706]

Türkiye'nin hızla kalkınması için gerekli fonların millî gelirin tutucular koalisyonunun israfına giden kısmında yattığında şüphe yoktur. Fakat bu fonlar, yatırımlara nasıl aktarılabilecektir? Teorik planda çok basit gözüken bu aktarma, aslında düzen değişikliğinin temelini teşkil eden güç bir iştir.

KALKINMANIN GİZLİ KAYNAKLARI

Sözü azçok uzatmak pahasına, kalkınmanın bu temel sorunu üzerinde biraz durmak gereklidir. Konuyu aydınlatmak için, kapitalist düzeni rasyonellik açısından eleştiren Amerikalı profesör P. Baran'ın geliştirdiği kavramlar yararlı olacaktır. Baran, «fiilî ekonomik fazla», «potansiyel ekonomik fazla» ve «planlanmış ekonomik fazla» kavramlarını kullanmaktadır. Fiilî ekonomik fazla, toplumun carî üretimi ile tüketimi arasındaki farktır ki, carî tasarruf ya da birikime tekabül etmektedir. Potansiyel ekonomik fazla ise, belli bir doğal ve teknolojik çevrede kullanılabilir prodüktif kaynakların yardımıyle elde edilebilecek üretim ile gerekli tüketim arasındaki farktır.* Plan-

* Bu kavramlar Marx'ın artı-değer'inden farklıdır. Artı-değer, toplam net üretimle işçinin gerçek geliri arasındaki farktır. Fiili ekonomik fazla ise, artı-değer'in birikime giden kıs-

lanmış ekonomik fazla ise, planlı bir ekonomide optimum üretim ile optimum tüketim arasındaki farktır.

Kapitalist toplumlarda, potansiyel ekonomik fazla, fiilî ekonomik fazlanın çok üstündedir. Âtıl kapasiteler yaratılması ve kaynakların kötü kullanılması bu durumu doğurmaktadır. Ayrıca fiilî ekonomik fazlanın önemli bir kısmı yatırımlara değil, gereksiz tüketime gitmektedir. Bu kaynak israfı, dört başlık altında toplanabilir:

— Toplumun özellikle yüksek gelir gruplarının gösteriş için gereksiz tüketimi.

— Verimli olmayan işçilerin varlığı dolayısıyle toplumun uğradığı üretim kaybı,

— Mevcut üretim kapasitesinin rasyonel olmayan israflı organizasyonunun yarattığı üretim kaybı,

— Efektif talep yetersizliğinin ve plansızlığın yol açtığı işsizlik yüzünden üretim kaybı,

Bu üretim kaybı ve israf biçimlerini kısaca görelim: Bir defa, ekonomik fazlanın önemlice bir kısmı, yüksek gelir gruplarının aşırı ve gereksiz tüketimine gitmektedir. Yapılan hesaplara göre, milyoner Amerikalı, gelirinin yüzde 25'ini bir sürü yat, birçok şehirde köşk, sayısız yarış atları, otomobiller, uşaklar vb. biçimindeki kişisel tüketimine harcamaktadır. Oysa zengin ABD'de dahi 47 milyon ailenin 9,3 milyonu —yani yüzde 21'i— kötü şartlarda yaşamaktadır. Gerekli tüketimin üstündeki gereksiz tüketim, rasyonel olarak hesaplanabilir. Nitekim birçok ülke ve bu arada ABD Çalışma Bakanlığının İş İstatistikleri Bürosu, «gerekli tüketim»i tesbit etmektedir.

Aşırı tüketimin yanı sıra ikinci sorun, çok sayıda verimli olmayan iş gücünün varlığıdır. Kapitalist düzende

---

mıdır ve artı-değer'den farklı olarak, kapitalist sınıfın ve devletin tüketimini de kapsamaktadır. Potansiyel ekonomik fazla ise, bir yandan kapitalist sınıfı ile devletin tüketiminde gerekli olanın üstünde sayılan kısmı hariç bırakmakta, öte yandan verimli kaynaklarının az ya da kötü kullanılışı yüzünden kaybedilen üretim miktarını kavramaktadır. Artı-değer üretim kaybını hesaba katmamaktadır.

ücret karşılığındaki her iş, verimli sayılıp millî geliri arttırdığı halde, rasyonel açıdan verimli olmayabilir. Nitekim savaş sırasında, devletlerin «prodüktif» iş gücünü cepheye sürmekten kaçınıp işi başında tutması, böyle bir rasyonel ölçüye başvurulduğunu göstermektedir.

Kapitalist sistemde, rasyonel bir düzende mevcut olmayacak çeşitli mal ve hizmet üretiminde geniş miktarda işgücü kullanılmaktadır. Meselâ ABD'de hizmet sektörü aşırı ölçüde genişlemiştir. Faal nüfusun (tarım hariç) «tertiaire» denilen hizmetler sektöründe 1910'da yüzde 25'i çalışırken, 1955'te yüzde 51,4'ü çalışmaktadır. Hizmetler sektöründeki nüfusun büyük kısmı, verimli olmayan hizmetlerde bulunmaktadır. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri mal üretiminden çok, yüksek fiyatla mal satışına yönelinmesidir. Twentieth Century Fund'un 1939 yılındaki bir araştırmasına göre, tüketicinin dolarının yüzde 59'u dağıtıma, ancak yüzde 41'i tüketime gitmektedir. 1870-1930 döneminde nüfus üç kat arttığı halde, satış işlerinde çalışanların sayısı 9 kat çoğalmıştır. Reklâmcılık o kadar ileri gitmiştir ki, reklâm firmaları psikolog, pisikiatr, sosyolog çalıştırarak tüketicinin bilinçaltını etkilemeye koyulmuşlardır. Vance Packard'a göre, Şikago'da bir reklâm ajansı belli gıda maddelerinin satın alınmasını sağlayacak en iyi ikna metodunu bulmak ümidiyle, ev kadınlarının âdet devresini ve bunun psikolojik sonuçlarını incelemiştir.[707] Bu psikologların, psikiatrların, sosyologların ve ihtiyaçların üstünde bir satıcılar ordusunun verimli sayılmasına imkân yoktur.* Birçok halde en iyi beyinler, verimli olma-

* Colin Clark ve özellikle Fourastie, «tertiaire»deki aşırı genişlemeyi, teknik ilerlemenin ölçüsü saymıştır. Fakat en zengin toplumların dahi, nüfusun önemlice bir kısmının asgari ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir durumda, işgücünün parazit sayılabilecek faaliyetlerde israfı, teknik ilerleme ölçüsü sayılamaz. Nitekim Raymond Aron, *Sanayi Uygarlığı* adlı incelemesinde, hizmet sektöründeki bu büyük genişlemenin kalkınma hızını yavaşlattığını, Sovyetler Birliği'nde hizmet sektörünün ihtiyaçlar ölçüsünde tutulmasının ve ağırlığın sanayie verilmesinin hızlı kalkınmanın temel faktörlerinden biri olduğunu belirt-

yan alanlarda harcanmaktadır. Meselâ Schumpeter, en kabiliyetli avukatların emeğinin verimsiz faaliyetlerde israfını bu açıdan eleştirmektedir: «Avukatların yaptıkları işin önemli bir kısmı, devlet ve devlet organları ile iş mücadelesine gitmektedir... Sosyalist bir devlette, bu cins hukukî faaliyet için ne ihtiyaç, ne de yer olacaktır. Böylece sağlanacak tasarruf, avukatların ücretiyle ölçülemez. Aldıkları ücret önemsizdir. Önemsiz olmayan, en iyi beyinlerin çoğunun böyle verimsiz istihdamının yol açtığı toplumsal kayıptır. İyi beyinlerin ne kadar az olduğu gözönünde tutulursa, bunların başka iş alanlarına kaydırılması, sonsuz ölçüde önem taşıyabilir.»[708]

Bizde de, meselâ arazi mülkiyetinin düzenlenmemiş olması yüzünden, en değerli kişilerin emekleri israf edilmektedir. Şöyle ki, taşınmaz malların ancak yüzde 30'u tapuya kayıtlıdır. Yüzde 70'in ya kaydı yoktur, ya da kaydı hukukî bir değer taşımamaktadır. Üstelik tapuya kayıtlı taşınmaz malların yüzde 90'ı il ve ilçelerdedir. Köysel yerlerdeki arazinin büyük kısmının mülkiyeti tartışmalıdır. Bir DPT araştırması, bu durum yüzünden Yargıtay'ın on bir hukuk dairesinden beşinin taşınmaz mal işleriyle uğraştığını, çeşitli suçların işlendiğini ve ceza mahkemelerinin işlerinin arttığını yazmaktadır.[709] Eğer arazi mülkiyeti sorunu çözümlenmiş olsaydı, bir sürü yargıcın ve avukatın emeği, boş yere israf edilmeyecekti. Rasyonel bir düzende, bu değerli yargıç ve avukatlar, verimli faaliyetlere yönelerek, toplumun refahına katkıda bulunacaklardı.

Verimli olmayan bu tip insan gücü, toplumun ekonomik fazlasının bir kısmını yutmakta, fakat gerekli (essential) üretime doğrudan doğruya bir katkıda bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra, gerekli üretime doğrudan doğruya katkısı olmamakla ve ekonomik fazlanın bir kısmını tüketmekle birlikte, bu üretimin sağlanması ve toplumun

---

mektedir. ABD dağıtım giderlerini arttırma, Sovyetler Birliği ise kısma çabasındadır. Sovyetler Birliği'nde malların dağıtım giderleri 1928'de toplam satışların yüzde 19,70'i iken 1940'ta yüzde 9,7'ye ve 1960'ta yüzde 6,7'ye düşmüştür.

gelişmesi için yararlı başka bir insan gücü grubu vardır. Bunlar, bilim adamları, araştırıcılar, doktorlar, öğretmenler, artistler ve benzerleridir. Rasyonel bir toplumda bunların sayısı azalmayacak, aksine artacaktır. Bu tip insan gücünün, rasyonel bir toplumda yeri bulunmayan öteki tip insan gücünden ayırdedilmesi zor değildir.

Üçüncü tip potansiyel ekonomik fazla, ekonominin rasyonel olmayan israflı organizasyonunda gizli bulunmaktadır. Kapitalist toplumlarda, ekonominin gelişme yıllarında dahi geniş bir âtıl kapasite bulunmaktadır. Meselâ refah yılları olan 1925 - 1929'da ABD'de kapasitenin ancak yüzde 80 ilâ 83'ü kullanılmaktaydı. Kullanılmayan kapasitenin 15 milyar dolar bir üretim kaybına yol açtığı hesaplanmıştır. Kalkınma Planı, Türkiye'de kurulu kapasitenin yüzde 60'ının kullanıldığını ileri sürmüştür. Bunun fakir bir ülke için ne kadar büyük bir kayıp olduğu açıktır. Ama tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki «cüce» işletmeler, ister istemez bir âtıl kapasite yatırılmasına yol açmaktadır. Firmalar arası rekabet, belli sektörlerde aşırı yığılmalar doğurmaktadır. Çok sayıda banka şubesi, çok sayıda petrol satış istasyonu, çok sayıda perakende satış yeri bu anarşik gelişmenin örnekleridir. Ayrıca aynı metaın birtakım yakıştırma özellikleri atfedilerek çeşitli adlar altında imali, standardizasyonu engellemektedir. Yüzlerce ayrı model otomobil, yalnızca, ambalaj ve adı farklı gıda maddeleri, ilâç vb. imali, büyük işletmenin avantajlarından yararlanmayı önlemektedir. Bütün bu mallar, birkaç belli tipte ve en etkin büyük teşebbüslerde üretildiği takdirde, önemli bir üretim artışı ve büyük bir toplam tasarruf sağlanabilecektir. Nitekim savaş yıllarında ABD'de verimli işletmelerde israfları önleyecek rasyonel üretim yapma ihtiyacı duyulunca, millî gelir bir kata yakın artış göstermiştir.

Dördüncü tip potansiyel ekonomik fazla, koordinasyon ya da talep yetersizliği dolayısıyle uğranan üretim kaybında gizlenmiş bulunmaktadır. Koordinasyon yetersiz-

liği, talep azlığı olan ya da iş gücü tasarruf ettirici teknikler uygulanan yeni iş kollarında kısmî işsizliğe yol açmaktadır. Kısmî işsizlerin yeni iş kollarına kaydırılması, planlı bir ekonomiye nazaran çok daha güç ve israflı olmaktadır. Talep yetersizliği ise, genel işsizliği doğurmaktadır. 1929 - 1938 döneminde, talep yetersizliği yüzünden ABD'de uğranılan kaybın 133 milyar dolar olduğu hesaplanmıştır. Talep yetersizliği, devletin silâhlanma gibi genellikle verimsiz harcamalarıyle giderilmek istenmekte, bu da kaynak israfına yol açmaktadır.

Görüldüğü üzere, gereksiz tüketim, verimli olmayan faaliyetlerin genişlemesi, mümkün olan seviyenin altında üretim yapılması gibi nedenlerle, teknik gelişmenin elverdiği hızda bir kalkınma engellenmektedir. Hızlı bir kalkınma, kaynaklarının dağılımını ve kullanılma biçimini rasyonel olarak düzenlemeyi gerektirecektir.

KLASİKLER NE DİYOR?

Büyük klasik iktisatçıların şampiyonluğunu yaptıkları dâva, hızlı kalkınmaya elverişli, rasyonel bir düzenin kurulması idi. Onlar, kapitalizmin ve yükselen sanayi burjuvazisinin bunu gerçekleştirebileceği kanısındaydılar. Mevcut «feodal» düzeni, rasyonel olmadığı, üretim güçlerinin serbestçe gelişmesini ve hızla kalkınmayı engellediği için şiddetle eleştirmekte, yeni kapitalist düzeni, bunu gerçekleştirme yolunda olduğu için savunmaktaydılar.

«Eski rejim»,kaynakları israf etmekteydi. Bu rejimin en prestijli fonksiyonları ve kurumları parazit nitelikteydi. Adam Smith, kralın ve memurların «verimli olmayan» işçiler olduğunu, lord'ların harcamlarının genellikle çalışan insanları değil, aylakları beslediğini yazmaktaydı. Ricardo, sermayenin ya üretimin arttırılmasıyle, ya da verimli olmayan tüketimin kısılmasıyle çoğaltılabileceğini belirtmekteydi. Ricardo'ya göre, büyük arazilere sahip feodal lord'un çıkarları, sanayici ve tüketicinin çıkarlarına daima karşıydı. Tarım'da «azalan verimler» kanunu uyarınca,

gıda maliyetlerinin yükselmesi, klasik iktisatçıları korkutmaktaydı. Böylece feodal lord'un gelirleri artacak, işçi ücretleri yükselecek ve kârlar azalabilecekti. Oysa sermaye birikiminin ve kalkınmanın başlıca kaynağını kârlar teşkil etmekteydi. Bu nedenle, Ricardo, üretim sürecine katkısı bulunmayan, fakat ekonomik fazlanın önemli bir kısmına el koyup, onu lüks tüketimde israf eden «parazit» arazi sahibi feodal lord'a karşı, kapitalist sınıfı mücadeleye çağırmaktaydı.

Demek ki, bugün «laissez-faire, laissez-passer» savunucusu liberaller diye dudak bükülen iktisatçılar, rasyonel ölçülerle, bir düzen değişikliğinin savunucusuydular, yani devrimciydiler. Bu düzen değişikliğini, kaynakların rasyonel biçimde kullanılmasını sağlayarak, hızlı kalkınmayı gerçekleştireceği için istemekteydiler. Değişiklik, lâfla yürütülebilecek bir iş değildi. Yeni düzenin temsilcisi, kapitalist sınıfın, eski düzenin egemen sınıfı olan feodal lord'ları tasfiyesi ile mümkün olacaktı.

Klasik iktisatçılar, ekonomik fazlanın israfına son vereceği ve üretim güçlerine en büyük gelişme yolunu açacağı inancıyle serbest rekabetten yanaydılar. Eski düzenin sınırlamalarından kurtulmuş bir sosyo-ekonomik çevrede, azamî kâr peşinde koşan müteşebbislerin, serbest rekabet yoluyla, azamî üretim ve azamî yatırım yapacakları, üretim tekniklerini devamlı geliştirecekleri ve maliyetlerini devamlı düşürecekleri inancındaydılar. Azamî kâr çabası ve serbest rekabet, yalnız işçinin değil, kapitalistin de tüketimini gerekli düzeyde tutacaktı. Kapitalist çok çalışan, çok kazanan, fakat kazancının hemen hepsini yatıran müteşebbis kişi demekti. Böylece kaynakların en etkin biçimde tam kullanılması gerçekleşecekti. Yeni düzende, feodal düzendeki gibi, ekonomik fazlanın verimli olmayan toplumsal gruplar tarafından tüketilmesine yer yoktu. Opera şarkıcılarını ve müzisyenleri dahi, başkalarının üretimiyle yaşıyorlar diye verimli sayamayan klasik iktisatçıların, israfa tahammülleri beklenemezdi. Kapitalist düzende de bankacı, tüccar gibi az sayıda verimli olmayan

unsurlar bulunacaktı. Fakat bunlar kapitalist sistemle bütünleşerek, feodal düzendekinden farklı bir rol oynayacaklardı. Ekonomik fazlaya devlet dahi pek dokunmayacaktı. Adam Smith'e göre, kral ve nâzırları, «toplumun istisnasız en büyük müsrifleri» idiler. Ekonomik fazlayı azamîleştiren ve rasyonel kullanılmasını sağlayan bir düzende, devletin müdahalelerden kaçınması yararlıydı.

Kapitalizmin gelişmesinin klasik iktisatçıların öngördüğü şemaya ne ölçüde uygun düştüğü çok tartışma götürür bir ayrı konudur. Fakat klasik iktisatçıların eski feodal düzene karşı yeni kapitalist düzeni, asgarî kaynak israfıyla azamî kalkınma sağladığı için savundukları açıktır. Ve Batı'da kapitalist sınıf, hiç değilse yükseliş günlerinde, feodal düzeni tesfiye ederek ve kazandığını yatırarak, üretim güçlerinin büyük ölçüde genişlemesini sağlamıştır. XIX. yüzyılın püriten İngiltere'sinde, müteşebbise cennet yolu, çok çalışmak, çok kazanmak, fakat lüks ve israftan titizlikle kaçınarak, kazandığını verimli yatırımlara yöneltmek sayesinde açılmaktaydı. Krallçe Victoria dahi ipekli giymiyor, pamuklu ile yetiniyordu. Kapitalizm, daha sonraları, az sayıda dev şirketlerin ortaya çıkması, bunların serbest rekabeti kaldırarak piyasayı kontrol altına alması üzerine, azamî ekonomik fazla yaratma ve etkin kullanma açısından, feodal düzen gibi eleştirilebilecek duruma gelmiştir. Nitekim Prof. Baran, klasiklerin feodal düzeni eleştirdiği ölçülerle, Batıda, kapitalist düzenin kaynakları israf ettiğini ve üretim güçlerinin tam gelişmesini engellediğini ileri sürmektedir.

TÜRKİYE'DE KAYNAK ISRAFI

Şimdi aynı ölçülerle, prekapitalist düzenin kalıntılarını hâlâ tasfiye edemeyen Türkiye'deki kapitalist düzeni kalın çizgileriyle değerlendirmeye çalışalım:

Prof. Ahmet Kılıçbay, «millî gelirin aslî yaratıcıları»ndan söz etmektedir.[710] Millî gelirin aslî yaratıcıları kimlerdir? Bunlar, en geniş anlamıyle tarım ve sanayi gibi kla-

sik iktisatçıların ölçüleriyle verimli alanlarda çalışanlardır. Ulaştırma, dağıtım ve bankacılık gibi hizmetlerde çalışanlar, tarım ve sanayiin girdi çıktılarını, en az külfetle, en iyi biçimde karşıladıkları ölçüde, bu verimli faaliyetlerin vazgeçilmez yardımcı kolları sayılabilirler.*

Bu ölçüler içinde tarım sektöründen başlayalım. Sanayiin henüz pek az geliştiği Türkiye'de, tarım sektörü, millî gelir hesaplarımızın şişirilmiş hizmetler sektörü bir yana bırakılınca, en büyük faaliyet alanını teşkil etmektedir. Devlet Istatistik Enstitüsü'nün hesaplarına göre, 1961 üretim âmilleri fiyatlarıyla millî gelirin yüzde 36'sını tarım, yüzde 24,1'ini —inşaat dahil— sanayi sağlamaktadır. Geri kalan yüzde 40 hizmetlerle ilgilidir.[711] Hizmet sektörünün payı, rasyonel bir düzende meselâ yüzde 20'ye düşseydi, mevcut oranlar çerçevesinde tarımın payı yüzde 47,9 olarak bulunacaktı. Hizmet sektörü hiç hesaba katılmayıp yalnız tarım ve sanayi ele alınırsa, toplam katma değerin yüzde 60'ını tarım sağlamaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1972 yılında yurt içi gayri sâfî millî hâsılanın üretim âmilleri fiyatlarıyle yüzde 28,1'ini tarımın, yüzde 22,6'sını sanayiin ve yüzde 49,3'ünü hizmetlerin sağladığını hesaplamaktadır. Hizmet sektörünün payı, rasyonel bir düzende yüzde 20'ye düşseydi tarımın payı yüzde 44,5

* 1965 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Dr. Korkut Boratav, üretken (verimli) ve üretken olmayan (verimsiz) faaliyetler hakkında şu bilgiyi vermektedir: Ülkemizdeki faal nüfusun yüzde 83'ü üreticidir. yüzde 17'si ise verimsiz faaliyetlerde bulunmaktadır. Verimsiz faal nüfus, millî gelirin yüzde 32'sinden fazla bir kısmını almaktadır. «Geri kalmış bir ekonomik yapıya rağmen verimsiz faaliyetlerin hem nüfusa oranla daha da fazlasıyla milli gelirden aldığı pay bakımından bu kadar geniş bir yer kaplamasının en önemli sebebi, bu faaliyetler içinde yer alan ticaret, tefecilik, bankacılık ve çeşitli aracı faaliyetlerin ülkemizde üretici tabakaların sömürülmesinde en büyük rolü oynamasındadır. Üretimin geniş çapta küçük üreticiler tarafından yapıldığı Türkiye gibi bir ekonomide, üreticilerin yarattığı değer fazlalarına el koymanın başlıca vasıtası, ticarî ve faizci sermaye ve çeşitli aracı faaliyetler olur.» (K. Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, İstanbul 1969, s. 151-152).

olacaktı. Hizmet sektörü hiç hesaba katılmayıp, yalnız tarım ve sanayi ele alınırsa, tarımın payı yüzde 55,8'e yükselecekti. Sanayi fiyatlarının dünya fiyatları üstünde olağanüstü yüksekliğinin, sanayiin millî gelirdeki payını, olduğundan yüksek gösterdiği de hesaba katılırsa, tarımın payı daha da büyüyecektir.

Tarım sektöründe küçük arazi sahibi, ortakçı ve işçi olarak çalışanların çoğunluğu, ürettiklerinin pek azını tüketmektedir. Tarımda çalışanların üretimin büyük kısmı arazi sahiplerine, tefecilere ve aracılara gitmektedir. Tarım sektörünün ekonomik fazlasından önemli bir payı yabancı firmalar almaktadır. Bunu, ihracat fiyatlarımızın seyrinde görebiliriz. Bütün azgelişmiş ülkelerde tarım ürünleri ihracat fiyatları, uzun vâdede düşme eğilimi göstermektedir. Üstelik Türkiye'nin belli başlı ihracat mallarının çok az sayıda yabancı firmanın kontrolünde bulunması, onların diledikleri fiyatı empoze edebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle, ihracat gelirindeki artış, ihraç edilen miktar artışının çok altında bulunmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nca bu konuda yapılan bir araştırmaya göre, 1951 - 1964 döneminde ihracat fiyatlarımız düşmeyip sabit kalsaydı, 5 milyar 808 milyon dolar gelir sağlayacaktık. Oysa fiyat düşmeleri yüzünden ihracat bu dönemde ancak 4 milyar 800 milyon 164 bin dolar getirmiştir. Bu demektir ki, Türkiye, 14 yılda ihracat kanalıyla 1 miyar 8 milyon dolar kaybetmiştir. Yıllık ortalama kayıp, 70 milyon dolardan fazladır.[712] Bu miktar, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere ihracat yoluyla yaptıkları bir dış yardımdır.* Bu 1 milyar doların içinde, düşük ihracat fiyatı göstererek dövizlerin bir kısmını dışarıda bırakan ihracatçıların payını da hesaba katmak gerekir. Fakat genellikle, ihracat fiyatlarındaki düşüş, yabancı ülkeler firmalarına yaramaktadır. Yabancı firma komisyoncusu durumunda çalışan yerli ih-

* İhracat mallarının fiyatları düşerken, ithalât mallarının fiyatları yükselmektedir. DPT araştırmasına göre, Türkiye, fiyat yükselmeleri yüzünden ithalâtına 252 milyon dolar fazla para ödemek zorunda kalmıştır.

racatçı, dış fiyatlardaki düşüşe rağmen, üreticiden aldığı malın fiyatını iyice kırarak, yine de yüksek kârlar sağlamaktadır. Meselâ 1964 yılında 100 tütün ihracatçısının 231 milyon 408 bin lira net kazanç sağladıkları hesaplanmıştır.

Yabancı firma - yerli ihracatçı ikilisinin gerisinde, üçüncü, dördüncü ve beşinci eli teşkil eden geniş bir aracılar grubu uzanmaktadır. Borçlandırma yoluyla, üreticinin ürününü ucuz fiyata kapatan çok sayıda tefeci, ihracata konu olan ürünlerde, ihracatçının komisyoncusu olarak çalışmaktadır. Zengince köylüler, köy bakkallarının sivrilmişleri, ufak kasaba tüccarları, büyük çiftçiler vb. bu tefeci ve aracı ticaretine katılmaktadır. Seyyar kapkacak, basma satıcısından köylerde yumurta toplayıcısına kadar giden kalabalık bir aracı grup, tarım kesiminde üreticinin yarattığı ekonomik fazlayı paylaşmaktadır. Tarımdan geçinen «merkantil» sektörü, yalnızca büyük tüccarlardan ibaret görmek hatalıdır. Ekonomik fazladan aslan payını alan az sayıda toptancı, ihracatçı zümrenin gerisinde, bir aracı - tefeci ordusu yer almaktadır. Bunların ekonomik fazladan aldıkları adam başına ortalama pay, bir hayli düşüktür. Fakat çok sayıda oldukları için toplam pay büyüktür. Türkiye'de tarımdan geçinen «merkantil» sektörün genişliği ve ekonomik fazladan aldığı pay, hesaplanmış değildir. Fakat azgelişmiş ülkelerde tarımda yaratılan ekonomik fazlanın, bu sektörün toplam üretiminin yarısını bulduğu, hattâ birçok ülkede yarıyı aştığı ileri sürülmektedir.[713] Klasik ihracatçıların deyimiyle, prodüktif olmayan, üretime bir katkısı bulunmayan çok sayıda asalak bir merkantil grup, direkt üreticinin sırtından geçinmektedir.

Cüce işletmelerde ilkel tekniklerle çalışan üretici çoğunluğunun esasen prodüktivitesi ve geliri son derece düşüktür. Fakat sefalet şartlarına rağmen, direkt üreticilerin üretiminin önemli bir kısmı, merkantil sektör tarafından alınmaktadır. Ayrıca yarı feodal ya da kapitalist iş-

letmelerde, arazi sahibi, direkt üreticinin üretimine ortak olmaktadır.

Kalkınma için «kemer sıkmak»tan çok söz edilir. Oysa, görüldüğü üzere, üretici çoğunluğu kemerleri yüzyıllardır, sıkabileceğinden çok daha fazla sıkmıştır. Ama böylece ortaya çıkan büyük miktardaki ekonomik fazla tarımın ve topyekûn ekonominin kalkınmasını gerçekleştirecek verimli yatırımları değil, asalak bir merkantil zümrenin ve büyük arazi sahiplerinin tüketimini sağlamaktadır. Yarı aç çalışan bir üretici kitlesinin varlığı, büyük arazi sahiplerini de birçok halde rizikolu ve masraflı yatırımlara girişme zahmetinden kurtarmaktadır. Üstelik, tefecilik ve aracılık gibi merkantil faaliyetler, rizikolu ve semere vermesi uzun zamana bağlı yatırımlardan çok daha güvenli ve kârlı bir alan olarak, büyük arazi sahiplerine de açık bulunmaktadır.

Merkantil sektörü besleyen kaynak, yalnızca tarımdan doğrudan doğruya aldığı ekonomik fazla değildir. Pazarların organize edilmediği ve tecrit edilmiş bulunduğu azgelişmiş ülkelerde, son derece çeşitli biçimlerde, önemli kârlar sağlanabilmektedir. Bu bakımdan ithalâtçılık, yerli - yabancı firma mümessillikleri ve bayilikleri vb. en gözde faaliyetleri teşkil etmektedir. Geçici yoklukların yarattığı karaborsacılık, emlâk ticareti, spekülasyon, her türlü komisyonculuk, döviz ve altın ticareti, devlet kapısında firmalar adına iş takipçiliği, ithalât permileri ticareti, Amerikan pazarları, oto alım-satımı vb., kârlı faaliyet alanları yaratmaktadır. Karabosacı büyük çimento bayileri, çimento fabrikalarından daha yüksek kâr elde etmektedir. Çimento karaborsacı kârının 200 - 250 milyon lirayı bulduğu hesaplanmıştır. Bunların altında, sayıca çokluları dolayısıyle geliri ve verimi düşük bir sürü perakende satış yerleri, seyyar satıcılar, «merkantil sektörün proleterleri» olarak yer almakta, daha doğrusu bu sektörün tarımdakine benzer biçimde «gizli işsiz»lerini teşkil etmektedirler.

Verimli alanlarda büyük başarı gösterecek en kabiliyetli kişiler, merkantil sektörün çekici olanlarına yönel-

mektedir. Emek israfının yanı sıra, böylece toplum için bir «beyin israfı» ortaya çıkmaktadır.

Sanayide bir iki firma köşebaşlarını tuttuktan sonra, oraya yeni firmaların girmesi güç olduğu halde, merkantil sektör, yeni gelenlere de açıktır. Bu nedenle, yıldan yıla burada yığılma çoğalmaktadır. Yığılma dolayısıyle merkantil sektörün ortalama geliri düşük gözükse bile, ekonomik fazladan aldığı toplam pay yüksektir. Bütün azgelişmiş kapitalist ülkelerde görülen bu durum için Meksikalı bir iktisatçı, «Ticaretin tarımdan daha büyük gelir sağlaması kabul edilemez. Hele tüccarların faaliyetinin tarımdakinden iki kat fazla gelir yaratması hiç kabul edilemez» demektedir.[714] Prof. Ahmet Kılıçbay da Türkiye için şu gözlemi yapmaktadır: «Ticaret, üretim faaliyetlerinin tamamlanması, yani üretilen malların müstehlik eline ulaşması için zorunludur. Fakat millî gelirin aslî yaratıcılarının çok üstünde pay almaları sosyal adalete aykırı olduğu gibi sınaî kalkınmamızın hızlanmasını da önlemektedir. Zira Türkiye'de ticaret alanında biriken sermaye, üretken endüstrilerin gelişmesine hizmet etmekten ziyade, spekülatif faaliyetlere, bina inşaatına ve yoğaltım (tüketim) artışına, mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmelerine sebep olmaktadır.»[715] Gerçekten merkantil sektörde biriken sermaye, pek az ölçüde sanayie kaymaktadır. Sektördeki faal nüfusun büyük kısmını teşkil eden düşük gelirli «lumpen burjuva» unsurlar elinde sermaye sınırlıdır. Bu, çok sayıda kişiye dağılmış ufak sermaye, ancak ticaret alanında kârlı kullanılabilir. Ancak ithalâtçı, toptancı gibi büyük tüccarlar —bu faaliyetlerini bırakmadan ve devletin sağladığı büyük olanaklar sayesinde— bir ölçüde sanayie yönelmişlerdir. Ne var ki, ithalâta bağlı bu «montajcı» sanayi de, ithalâtçılıktan pek fazla ayrılmamaktadır.

Millî gelirin önemli kısmı, büyük tüccar, banker,* sa-

* Ülkemizde bankalar da tekelci kapitalist rekabete özgü tipik israfçı kuruluşlar hâlini almışlardır. Ekonomik fazladan aldıkları payın önemli bir kısmını lüzumsuz şubeler, reklâm, ikramiye vb. yoluyla gereksiz giderlere harcamaktadırlar. Ban-

nayici ve büyük arazi sahibi gruplarının elinde toplanmaktadır. Prof. Enos'un hesaplarına göre, müteşebbis ve büyük çiftçi dediği gruplar, millî gelirin yüzde 32,2'sini sağlamaktadır. Daha önce de gördük ki, bu gelirin büyük bir kısmı yatırımlara değil, bir «mutlu azınlık»ın lüks ve israfına gitmektedir. Bu yüksek gelir gruplarının harcamaları, geniş ölçüde verimli olmayan sektörü beslemekte ve bu tip faaliyetlerde çalışanların sayısının artmasına yol açmaktadır.

Millî gelirden sağladıkları çok büyük payın pek az kısmını verimli yatırımlara yönelten bu varlıklı sınıflar, gelirlerinin bir kısmını, yurt dışındaki yaşantıları için, ya da bir «devrim» ihtimaline karşı geleceklerini sigorta altına almak için, yabancı bankalara aktarmaktadırlar. Türkiye'de, hayatının büyük kısmını yurt dışında geçiren, ikâmetgâhı Avrupa şehirleri olan birçok işadamı türemiştir. Ayrıca, gazetelerin sosyete sütunlarına bir göz atmak dahi, yüksek gelirli ailelerin Türk Parasını Koruma mevzuatını hiçe sayarak yılın 3-5 aynı yurt dışında, Avrupa burjuvazisi ile yarışır bir tempoda geçirdiklerini ve Paris modaevlerinin en son «kreasyon»larıyle Türkiye'ye döndüklerini göstermeye yeterlidir. İsviçre emlâk firmaları, Türk gazetelerine villâ satış ilânları vermeye başlamışlardır. Bu ilânlar, Türk zenginlerinin dış ülkelerdeki villâ taleplerinin önemli bir düzeye ulaştığının belirtisidir.*

---

kalar, emekçilerin tasarruflarını, kredi yoluyla, kapitalistlere aktarmaktadır. K. Boratav'ın verdiği rakamlara göre, 1967'de küçük tasarruflar banka mevduatının yüzde 68'ini, devlet kurumlarına ait mevduat yüzde 13'ünü, ticarî mevduat ise yüzde 19'unu meydane getirmiştir. Buna karşılık kredilerin yüzde 49'dan fazlasını ticaret burjuvazisi, yüzde 16'sını büyük çiftçi ve toprak ağaları, yüzde 5'e yaklaşan bir oranını ise sanayici kapitalistler almıştır. Başka bir deyimle, toplam banka mevduatının sadece yüzde 19'unu sağlayan burjuvazi, banka kredilerinin yüzde 70'ine el koymuştur. (Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, İstanbul 1969, s. 155-156).

* Yabancı emlâk firmaları Türkiye'de villâ ilânları verirken, Türkiye'de çalışan yabancı firmalar, Türkiye'de çalışacak Türk mühendisi bulmak için yabancı gazetelere ilân vermekte-

Demek ki, tarım üreticisinin sağladığı dövizin bir kısmı, büyük şehirlerde yaşayan yüksek gelir gruplarının dış ülkelerdeki tüketim harcamalarına ve «yatırımlarına» gitmektedir. Prof. Besim Üstünel, DPT'deki çalışmalarına dayanarak, dış ülkelerdeki bu harcamaların kaynaklarını şöyle hesaplamaktadır: «Şahsen yapabildiğim çok kaba tahminlere göre 'serbest piyasada' döviz alış-verişi yılda 100-110 milyon dolar civarında (toplam döviz gelirlerimizin yüzde 20'si etrafında) oynamaktadır. Bunun 40 milyon dolarını yurt dışındaki işçiler ve yabancı turistler sağlamaktadır; 40 ilâ 70 milyon dolarını da bir grup ithalâtçı ve ihracatçılar.

Bu 100 - 110 milyon dolarlık dövizin 60 - 70 milyon dolarlık bir kısmı kaçak ithalâtın (40-45 milyon dolar), bedelsiz ithalâtın (10 milyon dolar) finansmanı ile Türk turist ve hacılarının ihtiyacını karşılamaktadır. Kalan 30-40 milyon dolarlık kısmı (ve ancak bu kısmı) 'sermaye transferleri' için kullanılmaktadır.»[716]

Bu tahminlere göre, ithalât ve ihracat tüccarları, mevzuata aykırı çeşitli oyunlarla, yılda 60 - 70 milyon doları dış ülkelerde bırakmaktadırlar. Bu para ve dışarıdaki işçilerin gelirlerinden 40 milyon dolar, yüksek gelirli Türk'lerin ve ihracatçıların «karaborsa» döviz ihtiyacını karşılamaktadır. 100 ilâ 110 milyon doları bulan bu «dış kara-

---

dir. Meselâ Türk Philips A.Ş., 300 bin trajlı Alman gazetesi Abendzeitung'a eski Türkçe yazılarla donatılmış şu ilânı vermiştir: «İzmit'teki ampul fabrikası için *Türk vatandaşı olan* ve imalât müdürlüğü ile işletme mühendisliği yapabilecek evsafta iki mühendis arıyor» (*Yeni Gazete*, 16 Temmuz 1968).

Sağlık Bakanı ise, iki bin civarındaki Türk doktorunu, yurda getirmek için Amerika'ya ricacı gitmektedir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre, her yıl 375 Türk bilim adamı dışarıya göç etmektedir. Mimarların yüzde 7'si, makina mühendislerinin yüzde 5,3'ü, uzman doktorların yüzde 8,2'si yurt dışındadır 1965-1970'de 88 bin sanatkârın yurt dışına çıkması, bu daldaki ihtiyacı yüzde 26 oranında artırmıştır. Hâlen bazı sanayiler, Almanya'dan kalifiye Türk işçisi getirmektedir.

borsa» dövizlerinin 50-55 milyon doları, Türk turistlerinin yabancı ülkelerdeki harcamalarına ve lüks ithalâtın finansmanına gitmektedir. Geriye kalan 30-40 milyon dolar ise, Türk zenginlerinin villâ, hisse senedi, banka hesabı vb. gibi dış ülkelerdeki yatırımlarına yönelmektedir. Amerikan Kongresi'nin bir alt komisyonunun 1962 tarihli bir incelemesi, Güney Amerika zenginlerinin dışardaki plasmanlarının 10 ilâ 15 milyar dolara ulaştığını göstermiştir. Bizim zenginlerimiz de bu ölçülere varmasa bile, yılda 30 ilâ 40 milyon dolar hesabıyle dışarıda 400 - 500 milyon dolarlık bir plasman yapmışa benzemektedirler. Ayrıca, yabancı sermaye ortaklıklarının kâr transferleri hesaba katılmalıdır. Yabancı sermaye ortaklıkları şimdiden getirdiklerinden çok daha fazlasını götürmeye başlamışlardır. Yerli sigorta şirketlerimiz dahi, büyük yabancı sigorta şirketlerinin komisyoncusu biçiminde çalıştıkları için, her yıl 20-25 milyon lira döviz kaybına yol açmaktadırlar.

Yüksek gelir gruplarının yurt içi yatırımlara gitmeyen büyük gelirleri için ikinci plasman alanı, tarımda ve tarım dışında arazi alım-satımıdır. Bu yüksek gelirler, yaygın bir arazi spekülasyonunu beslemektedir. Arazi spekülasyonu, birçok halde, ciddî sınaî yatırımlardan çok daha güvenli ve yüksek kârlı, zahmetsiz bir ticaret alanıdır. Banka kredileri ile de desteklenen gittikçe artan miktarda sermaye, bu tatlı ticaret alanında faaliyet göstermektedir. Ilk bakışta düşünülebilir ki, arazi satanlar, sağladıkları geliri verimli yatırımlarda kullanabilirler ve arazi satışları dolayısıyle yapılan gelir transferi, yatırımlar açısından yararlı olabilir. Fakat görünüş odur ki, satışlar, genellikle tüketim amaçlarıyle yapılmakta ve alıcılar, çeşitli yollardan elde ettikleri ekonomik fazlayı, verimli yatırımlar yerine arazi spekülasyonunu beslemekte kullanmaktadırlar. Ayrıca banka kredileri ile de desteklenen arazi alım-satım furyası, yatırım kaynaklarını kurutmaktadır.*

* Arazi spekülâsyonu, altın biriktirme gibi davranışların, bu konudaki yaygın kanının aksine, pek az halde yatırım kay-

Yüksek gelir grupları, «dış ülkelere yatırımlar» ve arazi spekülasyonu dışında, gelirlerinin büyük kısmını gereksiz lüks tüketimine harcamaktadır. Fakir Türkiye'nin burjuvazisi zengin Batı'nın burjuvazisi ile tüketim yarışına girmiştir. Avrupaî pahalı eşya ile lebaleb dolu köşkler, villâlar ve apartmanlara milyarlarca lira yatırım kaynağının akıtıldığı ileri sürülebilir. Yüzme havuzlu, sinema salonlu, Avrupa döşemeli milyonluk 50 bin villâ, sıfır verimli 50 milyar lira yatırım demektir.

Pahalı Amerikan ve Avrupa otomobilleri, deniz motörleri, yatlar ise, yüksek gelir gruplarının statüleri gereği yaptıkları ikinci bir israflı harcama biçimidir. Gazetelerin sosyete sütunlarını dolduran yüzbinlik partiler, milyonluk

---

naklarını azaltacağı tezini savunan Doç. Nuri Karacan, yine de şunları yazmaktadır: «Toprak tercihi bizâtihî tasarruf kaybını gerektirmese de, toprak tutumunun vasıtalı bazı tesirleri, câri gelirde istihlâk temayülünü arttırabilir. Tarım kesiminde toprak likit bir varlıktır. Toprak talebinin artması, toprağın likiditesini daha da arttırır; toprağı teminat olarak gösterip borçlanma imkânı, toprak sahibini istihlâk harcamalarını arttırmaya sevkedebilir. Bu halde toprak tercihi, tarım sektörünün istihlâk harcamalarında bir artışa imkân verdiği için, reel tasarrufu azaltır. Gösteriş istihlâki yanında, bu sektöre has hızlı nüfus artışı ve kötü mahsul yılları da gözönüne alınırsa, toprağın likit bir varlık olmasının, bu sektörde istihlâki arttırma ihtimali daha iyi anlaşılır.

Toprak tutma tercihindeki artışın muhtemel diğer bir tesiri, sanayi için yatırılabilir fonlar arzını azaltmasıdır. Toprak tercihi kuvvetliyse, toprak satın alımı amacıyle ikraz edilebilir fonlar arzı küçük ve inelâstiktir. Bunun sonucu olarak toprak tercihi, tarım sektöründe faiz haddinin yüksek bir seviyede teşekkül etmesine, sınaî yatırımların finansman kaynağı için toprak satın almak isteyenlerle rekabet etmesine yol açar. Azgelişmiş ülkelerde sınaî yatırımları engelleyen riskin büyüklüğü, sınırlı piyasaların varlığı, dış tasarrufların yokluğu gibi reel âmiller de gözönüne alınırsa, yatırılabilir fonları kısıcı, faiz haddini yükseltici bir etken olarak, toprak tercihinin önemi daha da artar» (*Enflasyon ve Büyüme*, İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayını, No. 6, s. 138). Karacan, 1950-1960 enflasyonunun, altın biriktirme ile lüks mesken, apartman inşaatını hızlandırarak kaynak israfına yol açtığı kanısındadır.

nışan ve düğünler, pahalı dünya gezileri, Dior elbiseler, yüksek gelir gruplarının israfının başka bir görüntüsüdür.

Türkiye'de kaynakların kullanılması, önemli bir ölçüde, bu yüksek gelir gruplarının harcamalarına göre biçimlenmektedir. Piyasa mekanizması, parasız milyonların iyi ve ucuz gıda, ucuz mesken ihtiyacına göre değil, para sahiplerinin lüks tüketim talebine göre yürümektedir. Bunun içindir ki, ülkenin demiri, çimentosu, inşaat işçisi, sosyal meskenlerden çok lüks mesken inşaatına kaymaktadır. Bunun içindir ki, Prof. Haydar Kazgan'ın sözleriyle, sınaî imalâtın yüzde 50'si yalnızca 1 milyon kişiye hitap etmekte, «montajcı» sanayi, yüksek gelir gruplarının talebini karşılamaya yönelmektedir. Mekanizma şöyle işlemektedir: Devlet, lüks tüketim malları ithalini yasaklamaktadır; ama yüksek gelir gruplarının —fiyatlar çok artsa bile— bu mallara olan talebi çok güçlüdür. İthali yasaklanan malların içeride üretilmesinin engellenmesi, ancak bu talebin ortadan kaldırılması, yani gelir dağılışının yeniden düzenlenmesi ile mümkündür. Sırtını bu yüksek gelir, dolayısıyle yüksek nüfuz sahiplerine dayanan ve esasen aynı yaşantı içinde bulunan iktidarların, yüksek gelirlere dokunmak, haddi değildir. Bu yola gidilemeyince, kalkınmaya yararsız diye ithali yasaklanan gereksiz malların, yabancı ortaklar ya da patentlerle ve yüksek fiyatlarla Türkiye'de imali başlamaktadır. Türk özel sanayiinin bugünkü sıhhatsiz gelişmesinin başlıca nedeni, gelir dağılışındaki büyük dengesizliğin yarattığı kaynak israfıdır. Demek ki, dengeli gelir dağılışı, yalnız adalet açısından değil, kaynakların etkin kullanılışı açısından da zorunludur.

Demirel Hükümetinin imzasını taşıyan **Kalkınma Planı**, yüksek gelir gruplarının gereksiz talebinin yol açtığı kaynak israfından yakınmalarla doludur. Ama bunlar iktidarın yapısı gereği, boş yakınmalar olarak kalmaya mahkûmdur. Plan'ın bu boş yakınmalarından birkaç örnek verelim :

«Kaynaklarıyle kalkınmaya katkıda bulunabileceklerin **millî iktisadî hedeflerle bağdaşmayacak alanlara yönel-**

meleri, sosyal itibara yönelmiş bir tüketim tarzını benimsemeleri, kalkınma üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.»

«Türkiye'nin dünyanın ileri yüksek gelirli toplumlarıyle kurmuş bulunduğu yakın ilişkiler, toplumun tüketim seviyesini daha da yükseltici yönde etkilemektedir.»

«Yüksek gelir gruplarının talebine cevap veren ve genellikle gösteriş saiki ile yapılan lüks tüketim, bu mal ve hizmetlerin daha yüksek oranda vergilendirilmesiyle kısılacaktır. Ancak bu amaçla uygulanmakta olan yüksek gümrük vergileri ve ithaldeki miktar kısıtlamaları, bu mal ve hizmetlerin yurt içi **fiyatlarının yükselmesine ve böylece bu tip üretimin cazip bir yatırım sahası haline gelmesine** yol açmaktadır. Uzun vâdede kıt yatırılabilir kaynakların lüks tüketim malı üretimine yönelmesi daha sakıncalıdır.»[717]

Bu sözler bir aczin itirafından başka bir şey değildir. Plan, lüks mesken inşaatının kısılmasını istemiştir ama, lüks mesken inşaatının arttığını kaydetmekten öte bir şey yapamamaktadır. Plan, «montaj sanayiinde yeni izinler verilmesin» demiştir, sonra bu alandaki hızlı gelişmelerden yakınmakla yetinmiştir. «Planda, ya da programlarda öngörülmemiş iç tüketim eğilimlerini teşvik edici yabancı sermaye girişimlerine izin verilmeyecektir» buyurmuştur.[718] Ardından binek otomobilleri, televizyon, Avrupa biraları müsaadeleri gelmiştir. Plan, özel teşebbüsün makina imalini öngörmüştür. Ama makina imalât sanayiinde yalnız «buzdolabı, çamaşır makinası vb., tüketim mallarının üretimi Plan tahminlerini oldukça aşmış bulunmaktadır.» Makina imalât sektöründe, beklenen yatırımların yüzde 18 kadarı gerçekleşmiştir.[719]

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ama gelir dağılışındaki dengesizlik ve yüksek gelir gruplarının gereksiz tüketim talebi var oldukça, fıkranın «sende bu ense, onda bu para bulundukça daha çok tokat yersin» örneği, kaynakların Plan deyimiyle, «millî iktisadî hedeflerle bağdaşmayacak alanlara yönelmeleri» sürüp gidecektir. Kralîçe

Victoria'nın ipekli yerine pamuklu giydiği, püriten İngiliz müteşebbislerinin yüksek kârları lüks tüketime harcamaktan utandıkları günler, çok gerilerde kalmıştır. Üstelik, yüksek gelir gruplarının Batılı zenginleri taklit eden yaşantısı, orta gelir gruplarına doğru yayılmaktadır. Kamu ve özel kesimdeki ücretli personel, orta ve ortanın üstündeki serbest meslek sahipleri, Anadolu'da sivrilen küçük sanat ve ticaret erbabı, orta çiftçiler, pahalı otomobiller, sayfiye evleri ve diğer dayanaklı lüks tüketim mallarına karşı artan bir talep göstermektedir. Bu tutumun, tasarruf ve yatırım kaynaklarını kuruttuğu açıktır. Kalkınma Planı, bu gelişmeyi şöyle belirtmektedir: «Şehirlerde, sayı ve çeşit bakımından çoğalan ve hızı artan modern haberleşme araçlarıyla dış âlemde sıklaşan ve yakınlaşan ilişkilerin sonucu yeni tüketim kalıpları benimsenmekte ve buna bağlı olarak refah kavramı ve seviyesi için erişilenin çok üstünde bir istek doğmaktadır. Türk toplumu, gün geçtikçe daha çok ve daha yukarı nitelikteki unsurları kendisinin tabiî ihtiyacı olarak görmektedir.»[720] Ne var ki, ekonomi, yatırımları azaltan bu tip tüketim talebini uzun süre karşılayabilecek güçte değildir. **İlk Kalkınma Planı**'nda sağlanabilen ortalama tüketim artışı yüzde 1,3'tür. Yüksek ve orta gelir gruplarının artan tüketimi, yalnız yatırımları değil, milyonların tüketimini kısma pahasına mümkün olmaktadır. Zengin kapitalist ülkeler için bugün «tüketim toplumu» deyimi kullanılmaktadır. Fakir Türkiye ise, kalkınmak istiyorsa, tüketim değil, yatırım toplumu olmak zorundadır.

Yüksek gelir gruplarınca kaynakların israfı sorununun bir başka yönü, devletin kalkınma harcamalarının, yerli-yabancı firmaların gelirini arttırması ve bunların israflarını beslemesidir. Hint iktisatçıları, bu olayı hayretle keşfetmişler ve «U sektörü»[721] adıyle azgelişmiş ülkeler literatürüne geçirmişlerdir. «U sektörü» deyimiyle, kalkınma harcamalarıyle genişleyen «yüksek gelir grupları» sektörü kastedilmektedir. Konuyu ilk ortaya atan iktisatçı B.V. Krishna Murti, **Plan ve U Sektörü** adlı yazısında,

kalkınma harcamalarının kârları ve yüksek ücretleri hızla çoğaltarak U Sektörü'nü geliştirdiğini ileri sürmüştür. U Sektörü'nün genişlemesi, lüks villâlar, otomobiller, pahalı süs eşyaları gibi gösteriş harcamalarını geniş ölçüde arttırmıştır. Bu gösteriş harcamaları, yatırımlar için gerekli kaynakları yutmuştur. Fabrikalar yerine, ithal malı eşya ile süslenen lüks köşkler mantar gibi yerden bitmiştir.

Başka bir Hintli iktisatçı, **U Sektörü'nün Doğuşu** adlı yazısında, U Sektörü'nün gelişmesiyle nasıl korkunç bir lüksün, bina ve arazi spekülasyonunun ortaya çıktığını hatırlatmış ve bu durumda kalkınma için emekçileri kemer sıkmaya çağırmanın sonuç vermeyeceğini belirtmiştir. Iktisatçı J. D. Sethi ise, U Sektörü'nün büyümesinin, inteligentsia arasında büyük bir öfke ve hoşnutsuzluk yarattığını ortaya koymuştur.*

---

* **Azgelişmiş** ülkeler burjuvazisi hakkında Frantz Fanon'un insafsız ve sert eleştirisi hatırlanmalıdır: «Bir milleti değiştirme misyonu söz konusu değildir. Söz konusu olan, bugün yeni sömürgecilik maskesini takarak kendini gizlemek zorunda kalan bir kapitalizme, idealsiz aracılık hizmeti yapmaktır. Milli burjuvazi, Batı bujuvazisinin iş alanı rolünü oynamaktan, hiç bir komplekse kapılmadan vakar içinde hoşnutluk duyar. Bu paralı rol, bu maşalık görevi, bu söz konusu dar görüşlülük, bu ihtirastan yoksunluk, burjuvazinin tarihi misyonunu yerine getirmekte gösterdiği ehliyetsizliği temsil eder.»

«Burjuvazi, vatan toprağından sağladığı kârları yabancı bankalara yatırmakta tereddüt etmez. Buna karşılık önemli paralar, gösteriş için, otomobiller, villâlar ve iktisatçıların azgelişmiş burjuvaların özellikleri olarak belirttikleri bütün şeyler için harcanır.»

«Avrupa'ya yaslanan burjuvazi, durumundan faydalanmaya kesinlikle kararlıdır. Halkın sömürülmesinden sağlanan büyük kârlar, Avrupa'ya ihraç edilir. Genç milli burjuvazi, kendi kurduğu rejime, yabancı şirketlerin gösterdiğinden daha az güven besler. Vatan toprakları üzerinde yatırımı reddeder, onu koruyan ve besleyen kendi devletine karşı, belirtilmesi gerekli şaşılacak bir nankörlük gösterir. Avrupa'da yabancı borsa değerleri satın alır ve hafta sonu tatilini Paris ya da Hamburg'ta geçirir. Bazı azgelişmiş ülkelerin milli burjuvazisi, tutumuyla, her vurgundan sonra arkadaşlarının payını cebine atan ve

U Sektörü olayı, günümüzde tutucular koalisyonu egemenliğindeki bir karma ekonomi denemesinin nasıl bir çıkmazda olduğunu göstermek bakımından dikkat çekicidir. Kalkınma harcamaları, U Sektörü'nün değil de devlet teşebbüslerinin kârlarını arttırsaydı, bu kârlar yine verimli yatırımlara gidecek ve U Sektörü çıkmazı ortaya çıkmayacaktı.

Yüksek gelir gruplarının aşırı tüketimi, hizmetler sektöründe de, verimli olmayan işçilerin sayısını arttırmaktadır. Bunlar, aşçı, hizmetçi, mürebbiye, garson, bahçıvan, şoför, kedi, köpek ve at bakıcıları vb. gibi kişisel hizmetler için bol sayıda iş gücü kullanmaktadır. 1955 Genel Nüfus Sayımı örnekleme sonuçlarına göre, Türkiye'de hizmetçi, aşçı vb. sayısı 224.358'i bulmaktadır.[722] Gece klüpleri, bu gelir gruplarının artan talebi dolayısıyle, hızla çoğalmakta, ünlü yıldızlar —sesleri olsun olmasın— şarkıcılığa yönelmektedir. Böylece, şarkı yazıcısı, bestecisi, çalgıcısı, okuyucusu ile şüpheli zevkte bir eğlence piyasası büyümektedir. Pahalı klüplerde, birkaç yüz kişiye şarkı okumanın milyonlara hitap eden beyazperdeden çok daha kârlı bir faaliyet hâline gelmesi, U Sektörü'nün bu alandaki harcamalarının çok aşırı ölçülere ulaşmasının sonu-

---

akıllıca emekliliğini hazırlayan çete mensuplarını hatırlatır. Bu durum, milli burjuvazinin az çok bilinçli biçimde, uzun vâdede nasıl olsa kaybedeceğini düşünerek davrandığını gösterir. Durumun sonuna kadar devam edemeyeceğini anladığından ondan azami faydalanmaya çalışır.»

«Milli burjuvazi, başından itibaren aracı faaliyetlere yönelir. Onun kudretinin temelini, ufak alım - satım ve ticarette gösterdiği beceriklilik ile komisyonculuktaki kabiliyeti teşkil eder. Onun parası değil, işbirliği çalışır. Yatırım yapmaz. Gerçek bir burjuvazinin doğması ve gelişmesi için gerekli olan sermaye birikimini gerçekleştiremez. Mevcut temposu ile, ruşeym hâlindeki bir sanayileşmeyi sağlamak için yüzyıllara ihtiyacı olacaktır...

Eğer iktidar, memleketi yerinde saymaktan kurtarmak ve onu dev adımlarla ilerleme ve gelişmeye yöneltmek istiyorsa, her şeyden önce ticaret ve hizmetler sektörünü millileştirmelidir» (Frantz Fanon, *Les Damnés de la Terre*, Paris 1961, s. 113-134).

cu olsa gerektir. Gece klüpleri gibi, lüks lokantalar, devlet fonları ile kurulan lüks oteller, klüp kisveli kumarhaneler, lüks meyhaneler bol sayıda personeli ile U Sektörü'nün hizmetindedir. Artan sayıda modaevi, Paris'ten getirdiği modeller, malzemeler, yerli - yabancı manken kız ve garsonlarla, U Sektörü'nün giyim ihtiyacını karşılamaktadır. Yeni yeni güzellik salonları mantar gibi yerden bitmektedir. Güzellik müstahzaratı imal eden dünyaca ünlü Helena Rubinstein, Elizabeth Arden, Orlan, Max Factor ve Ayer gibi firmalar, Türkiye'de faaliyet göstermektedir.* Ayrıca U Sektörü geliştikçe, sosyete doktorları, psikiatr-

---

* Tercüman gazetesi bu konuda şu bilgiyi vermektedir : «Türkiye'de kadınlar, kullandıkları güzellik müstahzaratı için bir yılda 50 milyon lira ödemektedirler. Ayrıca güzellik müstahzaratı için gerekli hammaddenin yurt dışından temini için yılda yaklaşık olarak 3,5 milyon liralık döviz tahsis edilmektedir. Bu rakama kaçak olarak gelen ve Amerikan pazarlarında satılan güzellik müstahzarı ile güzellik enstitülerine ödenen para dahil değildir (Avrupa gezilerinde doğrudan doğruya alınan tuvalet malzemesi de hesap dışıdır. —D.A.—).

Dünyanın tanınmış güzellik müstahzaratı imalcisi olan Helena Rubinstein, Elizabeth Arden, Orlan, Factor ve Ayer'in memleketimizde bulunan mümessillikleri de bütün hammaddesini dışarıdan getirmektedirler. Hammaddelerinin burada birleştirilmesi için firmanın kimyageri de şehrimize gelmekte ve imalât büyük bir gizlilik içinde yapılmaktadır.»

«Sürme'nin fiyatı artınca ismi de değişmiş ve alım - satım sırasında sürme'ye 'Eye-Liner' denilmeye başlanmıştır. Kadınların eskiden kullandıkları allık da tarihe karışmış ve yerini likitler almıştır.»

«Amerika, Fransa ve İngiltere'de yapılan güzellik müstahzarı ile Türkiye'de yapılanlar arasında bir fark olmadığını ifade eden ilgililer, formüllerin aynı olduğunu belirterek, 'Dışarıdan ambalâjlı olarak getirtilecek güzellik müstahzarı pahalı olacağından, Türkiye'de tutunamaz. Zaten biz de burada imal ettiğimiz ruj, rimel, far, krem, likit hâlinde allık, yüz sütü ve Eye-Liner'lerin ambalâjlarına Türk Malı anlamına gelen T.M. rümuzunu koymaktayız' demişlerdir.»

«Öte yandan, kadın süs eşyası satışının daha kârlı oluşundan, pek çok eczane ilâç yerine ruj, pudra gibi güzellik müstahzaratı satmayı tercih etmektedir.» (*Tercüman* gazetesi, 21 Eylül 1968).

lar, sosyete klinikleri, sosyete özel okulları, sosyete berberleri, ayakkabıcıları, mücevhercileri, lüks mobilya satıcıları vb. çoğalmaktadır. Bir an için 1940 - 1950 İngiltere'sinde olduğu gibi, Türkiye'de eşit değil, fakat âdil bir gelir dağılımının gerçekleştirildiğini varsayarsak, zengin sınıfların lüks tüketim talebinin yarattığı bu verimli olmayan faaliyetler, talep yetersizliğinden, on binlerce personeliyle birlikte buhrana sürüklenecektir.

Ekonomik fazlayı israf eden yalnız merkantil sınıf ve ondan türeyen yüksek gelir grupları değildir. Devlet de verimli olmayan gereksiz harcamalar ile, yatırımlara yöneltilebilecek ekonomik fazlanın bir kısmını tüketmektedir. Bu bakımdan ilk akla gelen, ekonomik olanaklarımıza göre çok yüksek olan millî savunma giderleridir. Türkiye, NATO gereği ve biraz da savunma gücünü asker sayısında gören zihniyetin sonucu, yarım milyondan fazla kişiyi silâh altında tutmaktadır. Savunma bütçesindeki ödeneğin yüzde 95'i bu yüksek sayıdaki kuvvetin personel giderlerine harcanmaktadır. Ateş gücü ile hareket kabiliyetini sağlayacak silâh, araç, teçhizat ve inşaat ihtiyaçlarına ancak yüzde 5 civarında bir ayırım yapılabilmektedir.

NATO ülkeleri arasında nüfusuna oranla en yüksek sayıda asker besleyen ülke, yüzde 1,7 ile Türkiye'dir. ABD'de bu oran yüzde 1,6; Batı Almanya'da yüzde 0,8; İngiltere'de yüzde 0,8; Fransa'da yüzde 1 ve İtalya'da yüzde 0,7'dir. Sayı bakımından Batı Almanya'da asker sayısı 440 bin, İngiltere'de 437 bin, İtalya'da 376 bin, Kanada'da 107 bin, Fransa'da 522 bin ve Türkiye'de 560 bindir.[723]

NATO ve özellikle ABD, Türkiye'yi bir «ucuz asker deposu» olarak görmektedir. Kongre'den dış yardımlar, «Ucuz askerler sayesinde şu kadar milyon dolar tasarruf sağlıyoruz. Onların yokluğunda Amerikalı asker sayısını arttırmak gerekecek. Bu, çok pahalı olur»* gerekçe-

* Ucuz yabancı asker sorununu bazı Amerikan generallerinin ne zihniyetle ele aldığının utandırıcı bir örneğini, Kore Askerî Müşavir Grubu Komutanı General W. L. Roberts, 5 Ha-

siyle geçirilmekte ve büyük sayıda asker besleme dış yardımların bir cins şartı haline gelmektedir. Ne var ki, yüksek asker sayısı, kalkınmaya ayrılabilecek fonları azaltmaktadır. Asker sayısını azaltmakla sağlanabilecek fonlar, makina sanayiine, makina imal eden makinalar sanayiine yöneltilebildiği ve sanayileşmemizi gerçekleştirdiği ölçüde, Ordu'yu zayıflatmak şöyle dursun, güçlendireceği açıktır. Zira günümüzde güçlü ordu, güçlü sanayi demektir. Son zamanlarda güç kazanan millî savaş sanayii kurma fikri, önce gerçekten sanayileşmedikçe, pahalı bir fantezi olarak kalmaya mahkûmdur. Bu nedenle, silâh altındaki asker sayısının azaltılması gerekli gözükmektedir. Amiral Sezai Orkunt, silâhlı kuvvetler toplam asker sayısını 300 bine indirmekle 1,6 milyar lira tasarruf sağlanacağını hesaplamaktadır. 300 bin kişilik ordu ile Türkiye, yine komşularından çok güçlü olacaktır. Sezai Orkunt, durumu şöyle değerlendirmektedir: «Kuvvet yapımında, Şimal komşumuzu düşünürsek, bugünkü kuvvet miktarı dahi çok azdır ve hiçbir zaman eşit bir kuvvet yaratmaya imkân yoktur. Diğer komşulara nazaran ise, mevcut kuvvet, en aşağı ikisinin mecmuu kabiliyetinden çok fazladır.»[724] Kısaca, savunma gücünü azaltmadan, yatırım fonlarını arttırmak mümkün sayılabilir.

Yalnız Millî Savunma Bütçesinden değil, öteki carî bütçe harcamalarından da tasarruflar yapmak düşünülebilir. Meselâ kamuoyunun dış görünüşü ile çok başarılı saydığı Karayolları Genel Müdürlüğü masraflı bir idaredir. 1968 bütçesinde Karayolları ödeneği 1 milyar 569 milyon liradır. Oysa Türkiye'nin artık belli başlı yol ihtiyacı karşılanmıştır. DPT'nin hesapladığına göre, karayolu şebeke-

---

ziran 1950'de New - York Herald Tribune muhabirine verdiği demeçte ortaya koymuştur. Generalin sözleri şöyledir: «Kore Askeri Müşavir Grubu, savaşta pişmiş 500 Amerikalı subay ve adamın sizin için silâh atacak 100 bin kişiyi yetiştirerek gerçekleştirdikleri zekice ve yoğun bir yatırımın şanlı örneğidir... Kore'de Amerikan vergi mükellefi, bu ülkede yatırılmış sermayeyi koruyan mükemmel bir bekçi köpeği olan bir orduya sahiptir. Asgarî maliyetle azamî sonuç elde edilmiştir.»

sinden ancak yüzde 14 oranında yararlanılmaktadır, yani büyük bir âtıl kapasite yaratılmıştır. Bu durumda Karayollarını yol bakımına önem veren nisbeten ufak bir teşkilât hâline getirmek gereklidir. Nitekim Maliye Bakanlığı ve DPT, bu yolda başarısız çabalar göstermiştir. Bir OECD raporu da aynı tavsiyede bulunmuştur: «Büyük kasabalarda yol ihtiyacı karşılanınca, teşkilâtta yol planlama ve inşaatında âtıl kapasite ortaya çıkmıştır... Kısıntı güçtür, fakat yapılmalıdır. Yatırım az trafik olan yollara değil, yüksek öncelik tanınan başka alanlara yöneltilmeli ve ancak ekonomik bakımdan manidar olan yol projeleri için yatırım yapılmalıdır.»[725] Burada da bürokrasinin haksız direnmesini yenecek güçte ciddî bir hükümet için, önemli tasarruf kaynağı yatmaktadır. Keza 1968 ödeneğ 2 milyar 364 milyon lirayı bulan Devlet Su İşleri'nin girişti̇ği büyük yatırım projelerinin isabetli olup olmadığı tartışma konusudur. Sulama şüphesiz verimli bir yatırımdır. Yalnız sulama işlerinde büyük paralar harcanmış, beklenenden az verim elde edilmiştir. Bu nedenle, sulama işinde şimdilik ölçülü gidilip, tasarruf edilen fonları bir an önce sanayileşmeyi gerçekleştirmekte kullanmayı öneren ve bugünkü tutumu israf sayan iktisatçılar vardır. Dünya Bankası uzmanlarından J. Adler, daha başlangıçta, israf tehlikesini belirtmiştir. Bu alanda da verimli yatırım fonları yattığı düşünülebilir. Hattâ Eğitim Bütçesi'nde, eğer köydeki çocuklar okuma - yazmayı unutmak için öğreniyorlarsa, orta öğretim verimli olmayan kişiler yaratıyorsa, büyük bir israfın varlığı ileri sürülebilir. Bu durumda Prof. Mümtaz Turhan'ın, «Yüksek kalitede uzman yetiştirelim, kitlenin okuyup yazma öğrenmesine önem vermeyelim» biçimindeki «aristokrat» eğitim görüşü dahi haklı bulunabilir. Nitekim UNESCO ve Batı çevrelerinde kalkınma için «okuma - yazma gerekli değil» görüşü güç kazanmaya başlamıştır. Amerikalılar, ülkelerinde 1890 yıllarında vuku bulan tarım ihtilâlinin, büyük çoğunluğu okuma - yazma bilmeyen bir nüfusla gerçekleştirildiğini hatırlamaya koyulmuşlardır. UNESCO, az masraflı «fonksiyonel»

okuma-yazma projelerine yönelmiştir. The Economist, Batı çevrelerindeki bu yeni eğilimleri şöyle değerlendirmektedir: «Gerçek şudur ki, ticaret merkezlerinden uzak kapalı ekonomi şartları içinde yaşayan tarım toplulukları, okuma-yazmaya pek az değer verir. Okuma-yazma öğrenme, bir müzik âleti çalmayı başarma gibi ilginç bir iş, ama ormanda bundan daha az yararlı bir iş sayılmaktadır. Böyle bir çevrede okuma-yazma öğrenenler, okuldan ayrıldıktan beş yıl sonra bildiklerini unuturlar.»

«Bu gibi olaylar, hükümetleri ve uzmanlarını giderek şu düşünceye itmiştir: Fakir ülkeler, okuma-yazma öğrenmeyi toplumun bireye borçlu olduğu bir insan hakkı sayma iktidarında değildir. Eğer bunlar kıt kaynaklardan en yüksek kalkınma potansiyeli sağlamak istiyorlarsa, eğitim bütçelerinden daha yüksek verim almak zorundadırlar.»[726] The Economist'e göre, bir çocuğa tam okuma-yazma öğretmek 6 ilâ 8 yıl almaktadır. Bir yetişkin için ise 2 yıl yeterlidir. Yani 1 çocuğa karşı 3 ilâ 4 yetişkin eğitilebildiğinden, bu yola gitmek verimlidir.

Batı çevrelerinin okuma-yazma konusundaki bu yeni görüşlerini paylaşmakta değiliz. Belirtmek istediğimiz, sadece, 10 milyarları aşan eğitim harcamalarımızda büyük israfların var olabileceğidir. Kanımız odur ki, mevcut bütçelerimizde milyarlarca liralık gizli bir yatırım fonu vardır. Bugün israf edilen bu fonu, devrimci iktidarlar, yatırımlara kaydırabilirler. Ayrıca Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu gibi kuruluşlarda biriken «mecburî tasarruflar»ın önemlice bir kısmının lüks taşınmaz mallara yatırıldığı, iktisadî devlet teşebbüslerinin büyük yatırım fonları yaratabileceği halde yaratmadığı hesaba katılmalıdır.

İKTISADÎ SEFERBERLİK

Peki, yüksek gelir gruplarının kaynak israfı nasıl önlenecektir? Millî gelirden sağlanan yüzde 32,2 payın, hiç değilse diyelim yüzde 20 kadarı nasıl verimli yatırımlara yöneltilebilecektir? Teknik açıdan dahi, bu, çözümü hayli

güç bir sorundur. Villâ, köşk inşasında kullanılan iş gücü, çimento, demir vb.'nin fabrika inşaatına kaydırılması kolaydır. Kaynakların arazi spekülasyonuna kayması da, bu ticaret durdurularak önlenebilir. Keza dış ticaret gelirlerinin kontrol altına alınması teknik açıdan güç değildir. Yabancı şirket kârları sınırlandırılabilir ya da millîleştirme yoluyla topluma maledilebilir. Meselâ Meksika'da petrol üretimi, Venezuella'ya nâzaran birkaç kat azdır. Ama bu ülkenin 1938'de millîleştirilmiş petrol sanayii (Pemex) Venezuella'dakine yakın bir gelir sağlamaktadır.[727] Çünkü yabancı şirket kârı, topluma maledilmiştir. Güçlük, yüksek gelir gruplarının gereksiz harcamaları ile iyice genişleyen verimli olmayan hizmetler sektörünün varlığıyle ortaya çıkmaktadır. Bu sektördeki bol sayıdaki iş gücü, yüksek gelir gruplarının ekonomik fazladan yaptığı transferlerle gelir elde etmektedir. Bu transfer durdurulunca, önemli ölçüde bir işsiz kitlesi ortaya çıkacak ve verimli olmayan bu unsurlar, —tatlı kazanca alışmış bu kişileri başka iş alanlarına kaydırma güçlüğü gözönünde tutulursa—, belki de toplumca beslenecektir. Bu takdirde, ekonomik fazla, yine eskisine yakın biçimde verimli olmayan bu iş gücünün tüketimine giderek israf edilecektir. Tarımda yaratılan ekonomik fazladan aldığı payla geçinen çok sayıda merkantil zümre için de aynı durum mevcuttur. Bunun dışında ikinci bir güçlük, tarım sektöründe ekonomik fazlanın seferber edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Gördük ki, köylü kitlesi, tefeci, aracı, arazi sahibi sömürüsü altında kemerleri sıkabileceğinden çok sıkmıştır. Ürettiği ile tükettiği arasında büyük fark vardır. Ekonomik fazla dediğimiz bu farkı, tefeci, aracı, arazi sahibi paylaşmaktadır. Arazinin topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılması ve pazarların organizasyonu yoluyla ekonomik fazlayı, arazi sahibi, aracı ve tefeci elinden kurtarmak mümkündür. Fakat geçmiş denemeler göstermektedir ki, bu takdirde, ekonomik fazlanın büyük kısmı sömürü düzeninin ağır baskısı altında kemerleri iyice sıkmış olan köylü kitlesinin tüketimini arttırmasına gitmektedir. Bu iyi bir şey sayılabilir. Ne var ki,

az sayıda insan elinde toplanan ekonomik fazla, büyük bir miktar teşkil ettiği halde, milyonlarca aile arasında paylaşılınca, her aileye ufak bir pay düşmektedir. Bu nedenle, tüketim artışı oldukça sınırlı kalmakta ve köylünün durumunda niteliksel bir değişiklik olmamaktadır. Nüfus artışı ve işletmelerin yeniden bölünmesiyle, köylü tüketimindeki artış kısa sürede son bulabileceği halde, ekonomik fazla ortadan kalkacak ve şehirlerin iaşesi tehlikeye girebilecektir. Meselâ Türkiye'de üretilen buğdayın yarısından fazlasının çiftçi ailelerinin yüzde 10'u tarafından üretildiği ve piyasaya buğday sunan çiftçilerin bunlar olduğu hesaplanmaktadır.[728] İyi planlanmamış bir toprak reformunun üretimi azaltması ve şehirleri buğdaysız bırakması mümkündür. İhtilâl Rusya'sı bunu yaşamıştır. İhtilâlden önce, toplam ekmeklik buğdayın yarısını asılzâdeler ve zengin köylüler (kulak) üretmekteydi. Pazara sunulan buğdayın yüzde 47'sini asılzâdeler ve yüzde 34'ünü kulaklar sağlamaktaydı. İhtilâl günlerinde köylüler, kendiliklerinden asılzâdelerin topraklarını işgale koyulmuşlar ve toprak reformunu gerçekleştirmişlerdir. 1926 - 1927 yılında, üretimin yüzde 85,3'ünü orta ve küçük çiftçiler, yüzde 13'ünü kulaklar yapmaktadır. Ne var ki, köylüler, yüzde 85,3 üretimin ancak yüzde 11,2'sini pazara sunmuşlardır. Kulaklar üretimlerinin beşte birini pazarlamışlardır. Böylece şehirlere gelen buğday, ihtilâl öncesine göre yarıyarıya azalmıştır. Araştırıcılar, ihtilâlden sonra Çin'de ve Doğu Avrupa ülkelerinde, daha ufak ölçüde de olsa, benzer durumların ortaya çıktığını belirtmektedir.[729]

Görüldüğü gibi, israf edilen ekonomik fazlanın seferber edilmesi, teknik açıdan dahi, çetin bir iştir. Kaldı ki, her şeyden önce bu politik bir sorundur. Türkiye'de bugün ekonomik kaynaklar, kalkınmamızı engelleyecek biçimde çok kötü kullanılmaktadır. Ama kaynakların kötü kullanılışından yararlanan ve bunun devamını isteyen bir güçlü sınıflar koalisyonu vardır. Geniş merkantil sektörü peşinden sürükleyen ve toplumda hayli yaygın bir desteği olan bu tutucular koalisyonu, yürürlükteki düzeni sürdür-

mek için her çareye başvuracak, üstelik kudretli dış çevrelerden destek bulacaktır. Bu şiddetli direnmeye rağmen, kalkınmamızı engelleyen düzenin değişmesi, değişiklikten yana bütün güçlerin ortak mücadelesiyle gerçekleştirilebilecektir. Demek ki, hızlı bir kalkınma, israf edilen ekonomik fazlayı verimli yatırımlara yöneltmeyi sağlayacak biçimde, bir düzen değişikliği demektir. Düzen değişikliği ise, topluma hâkim güçlerde bir yenileme ile ancak başarılabilecektir. Bugün Türk politik ve ekonomik hayatına, tutucular koalisyonu hâkim olduğundan, kaynakların rasyonel kullanılmasını sağlayacak biçimde bir değişiklik yapılmamakta ve büyük ölçüde dış borçlanmalara rağmen, kalkınma dâvamız bir çıkmazda bulunmaktadır. Teknik ve politik bakımdan ne kadar güç olursa olsun, Türkiye, bugün millî gelirinin tutucular koalisyonu tarafından tüketilen yüzde 32'sinin büyük kısmını yatırımlara kaydıramadığı sürece, gerçek bir kalkınma yoluna giremeyecek, Kemalizm'in amacı olan çağdaş uygarlığa ulaşamayacaktır.

Ekonomik fazlanın seferber edilmesi ve artan yatırımlarla birlikte, ekonomik yapı bozukluklarında gizlenen potansiyel ekonomik fazla da harekete getirilebilecektir. Tarımda cüce işletmeler, modern teknolojinin etkin kullanılmasına engel teşkil etmektedir. Organizasyon bozukluğunun yol açtığı üretim kaybı, cüce işletmelerden büyük işletmelere geçişle kazanılabilir. Sanayide çok sayıda küçük teşebbüsün önemli âtıl kapasite yarattığı Kalkınma Planlarında ısrarla belirtilmektedir. İşletmelerin birleştirilmesi, başka faaliyet alanlarına kaydırılması gibi organizasyon tedbirleri ile üretim arttırılabilir. Mamullerin standardizasyonu, kitle üretimi olanağını getirerek benzer bir etki sağlayabilir. Bugün tüketim sanayiinde kullanılan bir kısım makinalar, yatırım malları imaline aktarılarak gelecekteki üretim kapasitesi arttırılabilir.

Türkiye bugün işgücünü israf eden ülkelerden biridir. Kalkınma Planı'na göre tarımda 7 milyon 800 bin mevsimlik ve 910 bin gizli işsiz vardır. Ticaret ve hizmetler sektöründeki gizli işsizliğin miktarı hesaplanmamış ol-

makla birlikte, yüksek miktarlara ulaştığı ileri sürülebilir. Ticaret sektöründe, yarım saatlik bir alışverişle günü doldurun birçok işyerlerinin varlığı çıplak gözle görülebilir. Ayrıca Kalkınma Planı'na göre, tarım dışı kesimde 1972 yılında 800 bin işsiz vardır ve bu açık işsizlerin miktarının 1987 yılında 2 milyona çıkması beklenmektedir. Bütün güçlüklerine rağmen bu israf edilen iş gücünün tam kullanılması ve verimli olmayan faaliyetlerden verimli faaliyetlere kaydırılarak üretimin arttırılması olanağı vardır. Komünist ülkeler bu konu üzerinde önemle durmuşlar ve iş gücünün tam ve verimli kullanılmasında oldukça başarı sağlamışlardır. Meselâ Bulgaristan'da tarımda çalışılan gün 1952'de 150 iken, 1960'ta 175'e çıkmıştır. Tarımda çalışanların sayısı, yalnız nisbî olarak değil, mutlak rakam olarak da azaltılmıştır. Tarımda çalışanların sayısı 1948'de 2 milyon 662 bin iken, 1960'ta 1 milyon 984 bine düşmüştür. Nispet olarak tarımda çalışanların sayısı aynı dönemde yüzde 78,3'ten yüzde 53,2'ye geçmiştir. Türkiye'de ise, 1960 yılında nüfusun yüzde 79'u tarımda çalışmaktaydı ve mutlak rakam olarak tarım nüfusu yıldan yıla artmaktaydı. Bulgaristan'da tarımda azalan nüfus, Türkiye'de görüldüğü üzere prodüktif olmayan hizmetler sektörüne değil, sanayie yöneltilmiştir. Aynı dönemde sanayide çalışanların sayısı yüzde 160 arttırılmıştır. Ticaret sektöründe 1944'te 137 bin kişi çalışırken, satışlar çok arttığı halde çalışanların sayısı 1952'de 107.377'ye düşmüştür. 1952 - 1961 döneminde satışlar yüzde 219, çalışan personel sayısı ise yüzde 38,8 artmıştır. Bulgarlar, ABD'de bin kişiden 50'si ticaret sektöründe çalışırken, ülkelerinde bu oran binde 20,3 diye övünmektedirler.[780] Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan aşağıdaki rakamlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bizimkine benzer bir ekonomik yapıya sahip bulunan Bulgaristan ve Yugoslavya'da bu yapının nasıl değiştiğini göstermektedir.

	Türkiye 1972	Bulgaristan	Yugoslavya
Tarımda çalışanların tüm iş gücüne oranı	% 65	% 10.4	% 9
Sanayide çalışanların tüm iş gücüne oranı	% 11	% 43.4	% 40

Üçüncü Beş Yıllık Plan'a göre, eğer Plan hedeflerine başarıya ulaşılabilirse, Türkiye'de tarımda çalışanların tüm iş gücüne oranı yüzde 22'ye yükselebilecektir. Geri kalan yüzde 53 hizmet sektöründe çalışacak, şehirlerde 800 bin de açık işsiz bulunacaktır. Türkiye'de iş gücü verimli kullanılmamaktadır.

Bütün bunlarla belirtmek istediğimiz, organizasyon yoluyla ekonomik fazlanın önemli ölçüde arttırılabileceğidir. Türkiye, millî gelir yüzeyi düşük ve fakir olduğu için değil, kaynaklarını kötü kullandığı için kalkınamamaktadır. Kaynaklarının dağılım ve kullanış biçimleri değiştirilebildiği takdirde, Türkiye, dış yardımlara dahi ihtiyacı olmadan hızla kalkınabilir. Klasik iktisatçıların verim (prodüktivite) ölçüleri açısından, toplumsal sınıfların çok kaba çizgilerle yaptığımız değerlendirmesi, bunun mümkün olduğunu göstermektedir. O halde kalkınma, her şeyden önce bir yeniden düzenleme (reorganizasyon) sorunudur. Bu düzenleme yapılmadan yürütülen bir kalkınma denemesi, yavaş, israflı ve adaletsizdir ve ancak artan ölçüde borçlanmalarla sürdürülebilmektedir. Fakat yine de sorunlarımız çözülmemekte, giderek ağırlaşmaktadır. Işsizlik, gecekondu, eğitim kargaşalığı, dış ticaret çıkmazı, borçlar azalmayıp artmaktadır. Bir azınlığın lüks ve sefahatı ile çoğunluğun sefaleti arasındaki uçurum derinleşmektedir. Millî gelirden en büyük payı alan ve kalkınmayı yürütmesi bekle-

nen sınıflar, klasiklerin, kalkınmayı engelliyorlar diye şiddetle eleştirdikleri feodal lordlardan farksız bir tutum içindedirler. Feodal lordlarda kalkınma ne kadar mümkünse, onlarla da o kadar mümkündür. Batı'nın feodaller egemenliğini yıkarak yükselen kapitalist sınıfını yeni bir düzen getirici, yaratıcı, yatırımcı ve akılcı diye baştâcı eden Adam Smith, kalkınmayı yabancı kapitalistlerin himmetinden bekleyen, «feodal» karakterini hâlâ sürdüren toprak ağaları ile sarmaşdolaş bulunan feodal zihniyetli bir kapitalist sınıfı görseydi, yeni bir düzen kurmak için, sanırız ki, baş müdahalecl ve devletçi kesilir ve kalkınmayı gerçekleştirmeyi yeni toplumsal güçlerden beklerdi.

Demek ki, kalkınma, ya da Atatürk'ün deyimi ile çağdaş uygarlığa ulaşma sorunu, toplumun yeni güçlerle yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir. Kalkınma, toplumsal düzen ve toplumsal güçlerle ilgisiz, soyut bir para, kredi, tasarruf, yatırım vb. ayarlamasından ibaret değildir. Bir düzen değişikliği sorunudur.

II

ÜÇ KALKINMA YOLU

Çağımız, kalkınma çağıdır. Bütün azgelişmiş ülkeler, kalkınma çabası içindedir. Fakat izlenen yollar ayrıdır. Bu çabalar üç grupta toplanabilir:

1 — Komünist kalkınma yolu.

2 — Amerikan tipi, yabancı sermayeye ve özel sektöre dayanan kalkınma yolu.

3 — Prof. Oscar Lange'nin «Millî devrimci kalkınma yolu» dediği devletçi kalkınma yolu.

Bu üç tip kalkınma yolunu kısaca incelemeye çalışalım :

1 — KOMÜNİST KALKINMA YOLU

Başvurdukları metotlar hakkında ne düşünürsek düşünelim, azgelişmiş ülkeler içinde şimdiye kadar kalkınma çabasında komünist ülkelerin nispeten başarı sağladığını Batılı uzmanlar ileri sürmektedirler. Bu ülkeler, hayli kısa bir süre içinde modernleşmişler ve geri bir tarım toplumu olmaktan çıkıp sanayi toplumu haline gelmişler ya da gelme yoluna girmişlerdir. Nefretler ve sempatiler öte-

sinde, bu, inkâr edilemeyecek bir olgudur. Nitekim komünizmin amansız düşmanı John Foster Dulles dahi XIX. yüzyıldaki «Büyük Amerikan Denemesi» gibi, XX. yüzyılda da «Büyük Sovyet komünist denemesi»nin dünyada yarattığı büyük ilgiden söz etmekte, Çin'de komünistlerin «bir toplumsal sorumluluk duygusu» uyandırmakta başarı sağladıklarını belirtmektedir.[731] Komünist dünya görüşünü kesinlikle reddeden muhafazakâr hıristiyan Adenauer, komünizmin azgelişmiş ülkelerde bir kalkınma metodu olarak başarı kazandığını söylemektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler, Sovyetler'in ekonomiyi bütünüyle yöneten planlama tekniklerinden, Sovyetler ise, ABD'nin teşebbüsler kademesindeki planlama tekniklerinden ve tarımda yüksek verim sağlayan metotlarından yararlanmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle, kalkınma çabasındaki bütün ülkeler gibi, Türkiye'nin de bu ülkelerin kalkınma denemelerinden öğreneceği çok şey vardır. Böyle bir dünyada, başını kuma sokup gizlendiğini sanan devekuşu durumuna düşmemek için, duygusal tepkileri, nefretleri ve peşin fikirleri bir yana iterek, kapitalist ülkelerin olduğu kadar, bir Bulgaristan'ın, bir Romanya'nın, bin Çin'in ve bir Sovyetler Birliği'nin nasıl kalkındığını da öğrenmek ve bu denemelerden ders almak zorundayız. Prof. Maurice Dobb, Sovyet denemesinin kalkınma açısından önemini 1948 yılında şu sözlerle belirtmekteydi: «Sovyet ekonomik kalkınması birinci derecede önem taşır. Sovyetler Birliği, 1923'ten bu yana çağımızda başlıca iki sebepten dolayı özel ilgi çekmektedir. Birincisi, Sovyetler Birliği, eski mülk sahibi sınıfı tasfiye ederek ve yerine sosyalist ekonomiyi geçirerek, tarihte ilk defa 'proletarya diktatörlüğü' sloganı altında bir işçi sınıfı devleti kurmuştur. Yalnız bu husus tek başına, çağımız ekonomistleri ve ekonomi tarihçilerinin, en az asrın siyasî teorisyenleri ve tarihçilerinin 1789 sonrası Fransa'sına karşı gösterdikleri kadar ilgilenmeleri için yeter bir sebep teşkil eder. İkincisi, bu olayın **geri kalmış bir ülkenin büyük ölçüde sanayileşmiş ve modern tekniği büyük ölçüde benimsemiş bir ülke haline dönüşümünün, hem**

de dışarıdan hiçbir sermaye ithali olmaksızın ve 'laissez - faire' yani 'bırakın yapsın, bırakın geçsin' formülü ile işleyen ve geçmişteki klasik sanayi devrimlerinin ferdiyetçi işletme sistemi yerine, millî bir ekonomik planın kontrolü ve rehberliğinde işleyen bir ekonomiye dönüşümünün biricik örneği olmasıdır. Bundan dolayı bu dönüşüm, Asya ülkelerinin gelecekteki sanayileşmelerinin klasik bir modelini teşkil etmektedir. Zaten bu olay Hindistan ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınma projeleri üzerindeki tartışmaları derinden etkilemiş olduğu gibi, yarının ekonomik araştırmalarına tamamen yeni sorunlar ve ekonomik kalkınmaya yeni perspektifler getirecek bir niteliğe de sahiptir. Sovyetler Birliği'nde, savaş öncesi yıllarda sanayi büyüme temposu son derece istisnaî bir hıza sahip olduğundan beri, ekonomistlerin ilgisini çekecek başlıca husus, ekonomik kalkınmayı yöneten faktörlere tuttuğu ışık olmuştur.»[732]

Klasik marksist teoriye göre, kapitalizmden sonra sosyalizm gelecekti ama, bu, kapitalizmin iyice geliştiği, çelişmelerin keskinleştiği, proletarya güçlendiği ve bilinçlendiği ileri kapitalist ülkelerde gerçekleşecekti. Sosyalizmin ekonomik temeli, gelişmiş bir sanayi idi. Kapitalist sınıf, sermaye birikimini sağlayacak ve bir yandan prekapitalist ilişkileri yok ederken, öte yandan tarım ve sanayi alanlarında milyonlarca küçük işletmede yürütülen basit emtia üretimini tasfiye eyleyecekti. Böylece, sermaye birikimini tamamlamış, büyük işletmelere dayanan bir ekonomik yapı ortaya çıkacaktı. İş bölümünün son derece genişlediği bu ekonomide, üretim araçlarının özel mülkiyeti, artık ilerlemeye engel teşkil edecekti. Çelişmeler keskinleşecek ve güçlenen proletarya, bu çelişmeleri çözerek kapitalizmden sosyalizme geçişi yürütecekti. Başka bir deyişle, proletarya, kapitalist sınıfın «burjuva demokratik devrim» yoluyla feodal ilişkileri tasfiye ettiği ve kalkınmayı gerçekleştirdiği gelişmiş bir kapitalist düzenin mirascısı olacaktı. Proletarya, kapitalist ilişkilerin sosyalist ilişkilere dönüştürülmesi dışında, bir kalkınma sorunu ile karşı

karşıya kalmayacaktı. Ekonomik temel, sosyalist dönüşümler için kapitalist gelişmelerle hazırlanmış bulunacaktı. Oysa kapitalizmden sosyalizme geçiş denemesi, prekapitalist ilişkilerden dahi henüz kurtulamamış geri bir kapitalist ülkede olmuştur.

Tam bir anarşi içinde bocalayan geri kalmış bir ülkede iktidarı almak kolay olmuştur. Bolşeviklerin Kış Sarayı'na saldırıp Geçici Hükümeti devirerek iktidarı ele geçirmeleri 20-30 kişilik insan kaybıyle sağlanmıştır. Ama asıl iş, iktidarın alınışından sonra başlamıştır. Nitekim Lenin, «Rusya'da başlamak kolay, fakat devam etmek daha güç; Batı ülkelerinde ise başlamak zor, fakat devam etmek daha kolay.» demektedir.[733]

Bolşevikler iktidara gelince,* dış ticareti, bankaları, büyük sanayi işletmelerini devletleştirmişlerdir. Millîleştirilen arazi ise, şartların zorlamasıyle, ufak köylü işletmeleri arasında eşit olarak paylaşılmıştır. Lenin, eşit toprak dağıtımının sosyalist değil, feodal üretim ilişkilerine nazaran ilerici, «burjuva demokratik» bir tedbir olduğu kanısındaydı. Toprağın millîleştirilip eşit dağıtımını programına alan Sun Yat - sen'i sosyalist açıdan, Rus «popülist»-

---

* Çarlık zamanında, Petro'dan başlayarak bir miktar kapitalist gelişme sağlanmakla birlikte, İhtilâl öncesinde Rusya geri bir tarım ülkesiydi. Nüfusun yüzde 15'inden azı şehirlerde yaşıyor, bunun ancak yüzde 10'u geçimini sanayiden sağlıyordu. Sanayide çalışanların sayısı 2 ilâ 3 milyon idi. İşçilerin çoğu hasat mevsimi köye dönen köylülerden ibaretti. Rusya'da kapitalizm, çoğunlukla el sanayii atelyelerine sahip, tüccar niteliğindeki imalâtçıların egemenliği altında ilkel bir durumdaydı. Fabrikalar, mülkiyet, finansman, yönetici ve teknik personel bakımından yabancı menşeli idi. Rusya'nın ekonomik sistemi Batı'ya bağlı ve onun egemenliği altında idi. Bu bakımdan Almanlar önde gelmekteydi. Makina, kimyevî maddeler, metal eşya vb. maddeleri kapsayan bütün ithalâtın yarısı Almanya'dan yapılmaktaydı.

Buğday üretim verimi, Hindistan ile aynı seviyede idi. Köylünün yarısı ilkel pullukla iş görüyor, ekim elle yapılıyordu (Prof. Maurice Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişmesi*, İstanbul 1968, s. 44 - 50).

leri gibi ütopik bulmuştu. Lenin'e göre, bu tip bir tarım politikası sosyalizme değil, kapitalizme temel teşkil edecekti. Böylece feodal kalıntılar tasfiye olunacak, kapitalizmin gelişmesi kolaylaşacaktı. Fakat toprak emekçileri sefalet ve sömürüden kurtulamayacaktı. Kurtuluş, yalnız toprağın değil, üretim araçlarının da sosyalizasyonu ile mümkündü. Bu yapılmadıkça, eşitsizlikler, imtiyazlar ve sömürü, sermaye, hayvan ve araç sahibi olanlar yararına yeniden başgösterecekti. Bunlar zenginleşecek, yalnızca toprak alanlar ise, sermaye, hayvan ve araç sahibi köylülerin egemenliği altına düşecekti. Nitekim Çin'de Taipings'ler (1851 - 1864), 1853 reformu ile toprağın eşit dağıtımını gerçekleştirmişlerdi. Ama toprağın eşit dağıtımı, eski eşitsizliklere son vermemişti. Yalnızca sermaye sahiplerinin egemenliği sağlanmıştı. Ama yeni rejim, bolşeviklerle birlikte hükümete katılan sol-sosyalist ihtilâlcilerin topraktan eşit yararlanma ilkesine dayanan programını uyguladı. Esasen köylüler, kendiliklerinden toprakları ele geçirme yolundaydılar. Lenin, kanunu yürürlüğe koyarken, «Bu fikir bizim değil, bu sloganı paylaşmıyoruz. Ama onu uygulamayı görev sayıyoruz. Çünkü köylülerin büyük çoğunluğunun talebi o yoldadır» demekteydi.[734] Böylece, iktidar proletaryanın elinde bulunmakla ve ekonominin hâkim tepeleri devletleştirilmekle birlikte, tarımda ve sanayide milyonlarca küçük işletmeye dayanan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu geri yapıdan sosyalizme* nasıl geçilecekti? Ünlü marksist teorisyen Kautsky'ye göre, kapitalizme dönmekten başka çare yoktu. Kapitalistler, sanayileşmeyi ve sermaye birikimini sağlayacaklar, sosyalizme sonra sıra gelecekti. Bolşevikler, demokratik burjuva devrimi kapitalistler eliyle gerçekleştirilmeden proletarya ihtilâline gi-

* Komünistlere göre, sosyalizm, kapitalist ilişkilerin bütünüyle tasfiye edildiği, fakat tam bir bolluğa ulaşılamadığı için üretimin emeğe göre dağıtıldığı komünizmden geri bir aşamadır. Amaç, katkısına bakılmaksızın herkesin üretimden ihtiyacına göre pay aldığı komünist aşamaya erişilmesidir. Hiç bir komünist ülke, henüz bu aşamaya ulaşamamıştır.

rişmekle çılgınlık yapmışlardı. Selâmet, geriye dönüşte idi. Menşevikler de, Lenin'in proletarya ihtilâli görüşünü paylaşmamışlar, proletaryanın burjuva liderliğini kabullenmesini ve onu desteklemesini istemişlerdi. Ihtilâlin ön plandaki kişilerinden Troçki'ye gelince, o da geri kalmış tarıma dayanan pek az gelişmiş bir ülkede sanayileşmenin ve sosyalizmin gerçekleştirilebileceği kanısında değildi. Troçki, «İşçi hükümetinin kurulduğu ve nüfusun çoğunluğunun köylü olduğu bir ülkede meydana gelen çelişmenin, ancak uluslararası proletaryanın dünya ihtilâli arenasında tasfiye edilebileceğini ve Rusya'daki sosyalist ekonominin gerçek gelişmesinin ancak Avrupa'nın önemli ülkelerindeki proletarya zaferi sağlandıktan sonra mümkün olacağını» ileri sürüyordu.[735] Rusya'da kapitalizmden sosyalizme, ancak Avrupa'da ihtilâl gerçekleşirse geçilebilecekti.

Bu fikir karışıklığı içinde, Lenin devlet kapitalizmi yoluyla sosyalizme geçebileceği görüşünü geliştirmiştir. Devlet kapitalizmi, siyasî iktidar ile ekonominin hâkim tepeleri proletarya elinde bulunan, fakat milyonlarca küçük işletmeye dayanan bir karma düzeni temsil etmekteydi. Lenin, «önümüzdeki yıllarda... küçük üreticilikten sosyalist üretime hemen, derhal geçemiyeceğimize göre, kapitalizm küçük imallâtta ve mübadelelerde bir dereceye kadar kaçınılmaz oluyor ve biz bu noktada kapitalizmden, küçük üreticilikten sosyalizme geçişte aracı bir yol olarak istifade etmeliyiz. Kapitalizmin gelişmesini yasaklamak veya bir darbede ortadan kaldırmayı denemek suretiyle değil, fakat onu devlet kapitalizminin kıyılarına doğru sürmek yolunu tutmak suretiyle... Bütün mesele, gerek teorik olarak, gerek pratik olarak, kapitalizmin kaçınılmaz gelişmesi ve devlet kapitalizminin kenarlarına kadar geliştirilmesinde belirli ölçüyü ve belirli zamanı tespit etmek ve doğru metodu bulmaktır» diyordu.[736]

Lenin, işçi sınıfının pek az gelişmiş olduğu bu geri tarım ülkesinde başarının şartını, proletaryanın fakir ve orta köylülerle ittifakında (smitçka) görmekteydi. Bu itti-

fak, fakir ve orta köylüleri koruyan bir politika izlenmesini gerektirmekteydi. Büyük burjuvazi ve toprak aristokrasisi, devletleştirmelerle sınıf olarak tasfiye edilmişti. Proletaryanın bunlar sınıf düşmanlarıydı; fakir ve orta köylüler ise, müttefikti. Ne var ki, sosyalizmi inşa yolunda bunların ufak işletmelerinin de büyük kamu işletmelerine dönüştürülmesi şarttı. Yalnız bu, zorla değil, ekonomik tedbirlerle büyük kollektif işletmelerin üstünlüklerini onlara anlatarak, inandırma yoluyla gerçekleştirilecekti.

Lenin, devlet kapitalizminden sosyalizme geçişin yolunu böyle düşünmekteydi. Fakat daha Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribata el sürmeden, İngiltere, Fransa, ABD, Japonya gibi kapitalist ülkelerin körüklediği İç Savaş planları altüst etti. Yunanlılar dahi, Anadolu'yu işgale yeltenmeden önce bolşevikleri ezmek üzere Kırım'a askerî birlikler çıkarmışlardı. Ekonomi zaten dünya savaşı yüzünden perişan olmuştu. Üretim son derece düşüktü. Açlık ve kıtlık yayılmaktaydı. Kanlı İç Savaş bu sıkıntıları iyice arttırdı. Ordunun beslenmesi ve savaş sanayiinin hammadde ihtiyacının karşılanması en büyük önceliği kazandı. Böylece «savaş komünizmi» denen dönem gelişti: Bütün sanayi, ticaret devletleştirildi. Para, ortadan kalktı. Köylünün ürününe zorla el kondu. Köylü - işçi ittifakı tehlikeye düştü.

İç Savaş kazanılır kazanılmaz, «kapitalizme dönüş» diye yorumlanan «Yeni Ekonomi Politikasn»na (NEP) geçildi. Devletleştirilen binlerce ufak işletme, sahiplerine verildi. Piyasa mekanizması canlandırıldı ve köylüleri hoşnut edecek tedbirler alındı. İşçi-ufak ve orta köylü ittifakı canlandırıldı. Tedbirler, Lenin'in daha başlangıçta ileri sürdüğü görüşlere uygundu. Fakat NEP, kapitalist ilişkileri geliştirmekteydi. Yeni zenginler türemişti. Troçki, Kamanev ve Zinoviev'in başı çektiği muhalefet grubuna göre, zengin çiftçiler, ekilen toprağın —bölgelere göre— yüzde 25 ilâ 45'ini ve makinaların yüzde 40 ilâ 60'ını ellerinde tutmaktaydı. «Kulak» denilen bu zengin çiftçilerin hizmetinde çalışan toprağını yitirmiş köylü sayısı çoğal-

maktaydı. Stalin, rakamları mübalâğalı bulsa bile, bu kapitalist gelişmeleri kabullenmekteydi. Toprağın eşit dağıtımı ilkesine dayanan bir toprak reformu, kooperatifçiliğin gelişmesine önem verdiği halde, eşitlik değil, eşitsizlik yaratma eğilimi göstermekteydi. Daha vahimi, İç Savaş bittiği halde, tarım bir türlü gelişmiyordu. Tarımda dünya savaşından önceki üretim miktarına yaklaşıldığı yıllarda dahi, şehirlerin beslenmesi tehlikeliydi. Köylü, üretiminin pek az kısmını pazara getirmekteydi. 1913 yılında toplam tahıl üretiminin yüzde 26'sı pazara gitmekteydi, şimdi bu miktar yüzde 13'e düşmüştü. Köylü, senyörün ya da zengin çiftçinin kapısında çalışırken, ürünün büyük kısmını bunlar alıyor ve pazarlıyorlardı. Köylü şimdi toprak sahibi olunca, ürün fazlasını pazara götüreceği yerde kendi tüketmeyi tercih ediyordu. Bu yüzden ihracat da engellenmekteydi. Oysa Rusya, Çarlık zamanında bir miktar sanayi kurulmasına rağmen hâlâ tarım ürünleri ihraç edip karşılığında makina ithal eden bir ülkeydi. İhracat yapılamaması, sanayiin gelişmesini de baltalamaktaydı. İşsizlik, endişe verici biçimde artmaktaydı.

Sosyalizmin temeli ise, sanayi —hem de ağır sanayi— idi. Çıkmazdan nasıl çıkılacaktı? Üstelik İç Savaş'ın bitmesine rağmen, dış tehdit azalmış değildi. Kapitalist ülkeler, komünist rejimi çökertme tertipleri peşindeydiler. Ekonomik abluka, kereste ve petrol gibi ihraç maliarına boykotlar görülmekteydi. Bolşevikler, kısa bir sürede ülkeyi sanayileştiremezlerse devrileceklerini sezmekteydiler. Nitekim Stalin, Alman saldırısından tam 10 yıl önce, büyük bir kehanetle, «ileri ülkelerin 50 - 100 yıl gerisindeyiz. Bu mesafeyi 10 yılda almak zorundayız. Ya bunu başaracağız ya da yok olup gideceğiz.» demekteydi.[737]

Stalin, daha 1925 yılında Ondördüncü Parti Kongresi'nce kabul edilen raporunda, Sovyetler Birliği'nin artık makina ithal eden, dışarıya bağımlı bir ülke olmaktan çıkıp, makina yapan, ekonomik bakımdan bağımsız bir ülke hâline gelmesi görüşünü savunuyordu. Yalnız sanayileşme ve ekonomik bağımsızlık nasıl gerçekleşecekti?

Sağ muhalefet, Çarlık borçlarını ödemeyi reddeden ve yabancı teşebbüslere el koyan bolşevik rejimin yabancı sermayeye başvurmasından başka çare görmüyordu. Yabancı sermayeye geniş imtiyazlar verilmesini ve dış ticaret tekelinin gevşetilmesini istiyordu. Bu görüş, «Rusya'nın yabancı sermayeye açık satışı» diye eleştiriliyor, fakat eleştiri «ekonomik durum o kadar kötüdür ki, bu açık satış mel'anetlerin içinde en hafif olanıdır» diye karşılanıyordu.[738] Aslında bolşevik iktidarı, belli alanlara yabancı sermaye ve teknik bilgi çekmek yolunda çaba göstermekteydi. «Imtiyazlar» kararnamesi ile, uygun görülen teşebbüsler için yabancı sermayeye geniş avantajlar tanınmıştı. Rusya'da 1929'da çoğu maden ve metalurji alanlarında 59 imtiyazlı yabancı şirket çalışmaktaydı. Fakat deneme, pek az istisnasıyle, hayal kırıklığı yaratmıştır. Sovyetlere göre, imtiyazlı şirketler, Sovyet iktidarı ile samimî bir işbirliği yolunu seçmeyi reddetmişler ve anlaşmaları sistemli biçimde çiğnemişlerdir. Madenleri, makinalaşmaya gitmeyerek en barbar biçimde işletmişlerdir. Bilgi ve tecrübelerinin birçok yönlerini gizli tutmak için çaba göstermişlerdir. Imalât sanayiindeki imtiyazlı teşebbüslerin büyük çoğunluğu, yeni teknikler ve modern çalışma metotları getirmekten kaçınmışlardır. Bu şirketlerin Sovyet sanayiine teknik katkısı sıfıra yakın olmuştur. Imtiyazlara son verilince, arkada ekonomiye çok az yararlı emtia üreten küçük ve ilkel teşebbüsler kalmıştır. Oysa, bu teşebbüslerin çoğu, yatırdıkları sermayeye nazaran büyük kazançlar sağlamışlardır. Trilling'in kazancı yüzde 398, Czestochowska Fabriks A. G.'nin yüzde 460'tır. Bu nedenle, 1930'dan sonra, esasen pek az miktarda gelen yabancı sermayeden ümit kesilmiştir. Yabancı firmalarla girişilen teknik yardım anlaşmaları da genellikle verimsiz kalmıştır. Sovyetler, ünlü AEG firmasının teknik yardım yerine elektrik merkezlerinin sabotajı işlerine karıştığı kanısına varmışlardır. Birçok firma, projeleri çok geç ve hatalı hazırlamıştır. Bazıları teknik bilgilerini gizlemeye kal-

kışmıştır. Dizel motörü imalinde teknik yardımı beklenen MAN firması, anlaşmayı yerine getirmemiştir. Humbold, RIV, GEE, Demag gibi firmalar, işe yaramaz, eskimiş teknik dokümanlar göndermiştir. Bazı firmalar, kendileri modern tesisiere gidecekleri için, teknik yardım adı altında eskimiş teçhizatı satmaya çalışmışlardır. Rusya'ya ehliyetsiz teknisyenler yollamışlardır. Ingiliz Bobcok Wilcox firması, 1927'de Rus - İngiliz ilişkileri gerginleşince teknik yardımını durdurmuştur. Du Pont, politik nedenlerle görüşmeleri yarıda bırakmıştır. Timken Roller Bearing adlı bir Amerikan şirketi, «yarınki rakipiere yardım etmek istemem» gerekçesiyle aynı yola gitmiştir. Moskova'da bulunan bir Alman firmasının temsilcisi, «Yabancılar budala değil. Bolşevik ekonomik kalkınmasını destekleyecek değiller ya» demiştir.[730] Bu durumda, yabancı sermaye yatırımları ve teknik bilgi yardımından ister istemez vazgeçilmiş ve sağ muhalefetin «yabancı sermayeden başka çare yok» görüşü boşlukta kalmıştır. Sağ muhalefetin buna yakın ikinci bir tezi şudur: Tarım, pazara artan ölçüde gıda ve hammadde getirmedikçe ve tarım ürünlerinin ihracatı artmadıkça, sanayileşmek mümkün değildir. Sanayi, tarım gelişmesiyle sınırlıdır. O halde, küçük kapitalizmin gelişmesi pahasına köye imtiyaz verilmelidir. Köylü, pazarda ihtiyaç duyduğu malları bulabilirse, şehre ürün getirecektir. Bu nedenle, ithalât yoluyla dahi gerekli tüketim malları sağlanarak, köylünün pazar için üretimi teşvik edilmelidir. Sokolnikov makina ve teçhizatın devamlı dışarıdan getirilerek önceliğin hafif tüketim malları sanayiine verilmesini savunarak bu görüşü tamomlamaktadır. Ne var ki, bu tez, ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmekten vazgeçmek, tehlikeli biçimde kapitalist ülkelere bağımlı kalmak, hızla sanayileşme yerine çok yavaş bir sanayileşmeye razı olmak ve tarımda kapitalist gelişmelere göz yummak anlamına gelmekteydi.

Troçki'nin temsil ettiği sol muhalefet ise, «sanayi diktatörlüğü» görüşünü savunmaktaydı. Sanayi kapitalizminin gelişmesini, «ilk sermaye birikimi» sağlamıştı.

Sosyalizm için de «ilk sosyalist birikim»e ihtiyaç vardı. Devlet sanayii, tarım ve öteki sektörleri «sömürge» gibi kullanarak ilkel birikimi gerçekleştirecekti. Köylüden ürünleri çok ucuz alınacak, bunun karşılığında sanayi mamulleri çok pahalı satılacak ve böylece sermaye biriktirilecekti. Ne var ki, bu tez de, köylü-işçi ittifakını yıkması bir yana, köylünün üretimini düşürmesine ve bütün hesapları altüst etmesine yol açabilirdi. Esasen köylünün pazara yeterl kadar ürün getirmeyişi, bu görüşün yanlışlığını belirtmekteydi.

Görüldüğü gibi, 1917'de proletarya ihtilâli yapılmıştır, ama geri bir ülkede kapitalizmden sosyalizme nasıl geçileceği belli değildir. Komünist liderler arasında çok farklı görüşler vardır. Bütün ekonomiyi kapsayan genel bir plandan, ağır sanayie öncelikten, ekonomik bağımsızlıktan söz edilmektedir, ama bunun nasıl sağlanacağı konusunda görüşler ayrılmaktadır. Gerçekten komünistler, güç sorunlarla karşı karşıya idiler. Hızlı sanayileşme, büyük ölçüde iş gücünün köyden şehire akıtılması demektir. Bunların beslenmesini, artan hammadde ihtiyacını ve yatırım malları ithalâtını, geri bir ekonomide tarım karşılayacaktı.

Öte yandan düşman kapitalist ülkelerle çevrili ve ithalât olanakları çok sınırlı bir ülkenin, savaş tehlikesi hesaba katılmasa dahi, ağır sanayiini bir an önce kurarak ekonomik bağımsızlığını sağlaması zorunluydu. Bu da, tüketim malları sanayiinin gelişmesini kısmak pahasına, kaynakların çok büyük bir kısmının makina yapan makinalar imal eden ağır sanayie aktarılmasını gerektirmekteydi. Başka bir deyişle, tarım üretiminin önemli bir kısmı sanayileşme yolunda kullanılacaktı, fakat sanayi, köylünün tüketim malları ihtiyacını pek sınırlı ölçüde karşılayabilecekti. Tarımın hızla kollektifleştirilmesine gitmekten başka çıkış yolu yoktu. Kollektifleştirme, devletin tarım ürünleri üzerinde tam kontrolünü sağlamakta ve kollektif çiftliklerle yapılan sözleşmelere göre, tarımda yaratılan ekonomik fazlanın yeterli miktarını ele geçirebilme olanağını getirmekteydi. Üstelik kollektif çiftlik, tarımın makinalaştırıl-

ması için gerekli büyük işletme yapısını sağlamaktaydı. Kollektifleştirme hızlı sanayileşme yolunu açarken, tarım makinaları imaline önem veren bir sanayileşme de, kollektif çiftliklerde, hektar başına değilse bile, adam başına verimi (prodüktivite) artıracak ve sanayi için gerekli iş gücünü serbest bırakacaktı. Böylece hızlı kalkınmayı engelleyen önemli bir güçlük yenilmekteydi. Fakat ağır sanayi temeli olmayan bir ülkede, önce tarımın kollektifleştirilmesinden işe başlanması ve bunu çok acele gerçekleştirme zorunluğu, zenginleşmiş çiftçiler ve hattâ bolşeviklerin daima ittifakını aradıkları orta çiftçiler arasında sert direnmelere yol açtı. Kollektifleştirme, birçok halde, inandırma yoluyla değil, zorla gerçekleştirildi. Zengin çiftçiler ile orta çiftçilerin bir kısmı, çeki ve kesim hayvanlarının geniş ölçüde «katliâm»ına giriştiler. Katliâm, et ve süt sıkıntısının yanı sıra, traktör üretimi tam ihtiyacı karşılayabilecek duruma gelinceye kadar, tarımda çeki hayvanı darlığı yarattı. Prof. Dobb'un verdiği rakamlara göre, 1931'de hayvan sayısı, katliâm yüzünden 1929 düzeyinin üçte birine düşmüştü. Durum 1933'ten sonra düzelecek, fakat 1929 hayvan düzeyine ancak 1939'da erişilebilecekti. Makina yokluğunda, toprağın işlenmesinde baş rolü oynayan at sayısı ise 1939'da ancak 1929 düzeyinin yarısına erişebilecekti.[740] Bir an önce kollektif çiftlikler kurma zorunluluğu ve bunun yarattığı sert direnme, kanlı çatışmalar ve hayvan katliâmı, tarımın gelişmesinde büyük güçlükler doğurmuştur. Fakat bütün bu ters gelişmelere rağmen, kollektifleştirme, ağır sanayi temeline dayalı hızlı bir kalkınma için gerekli kaynakların seferber edilmesi olanağını getirmiştir. Kollektifleştirme yoluyla ürün devletçe kontrol altına alınabildiğinden, tarımda yaratılan ekonomik fazla sanayie aktarılabilmiştir. Ayrıca, büyük işletme, makinalaşma için uygun ekonomik yapıyı hazırlamış ve hızla kurulan ağır sanaylin bu sektöre sağladığı makinalar sayesinde milyonlarca iş gücü sanayie kaydırılabilmiştir.

1928 yılından sonra uygulanmaya başlanan ilk beş yıllık plan, o zamana kadar yeryüzünde görülmemiş hacimde

büyük kaynakların sanayie yatırılmasına yönelmiştir. Prof. Dobb'a göre, «ilk planda millî gelirin üçte birinin yatırımlara ayrılması gibi inanılması güç bir yatırım oranı tesbit edilmişti.» Bu oran Çarlık Rusyası'ndaki yatırım miktarının 2,5 ve aynı tarihte İngiltere'deki yatırım miktarının 2 katıydı. Yatırımların üçte ikisi ağır sanayie gitmekteydi.[741] Gelecekte Alman tehlikesinin artmasıyle, ağır sanayie daha çok önem vermek gerekecek ve ağır sanayi yatırımları, toplam sınaî yatırımların yüzde 86'sına erişecektir.

Bu çok yüksek yatırım hacmi, tarımda kollektifleştirmenin yanı sıra, yabancı sermaye, dış ticaret, büyük sanayi vb.'nin devletleştirilmesi yoluyla, verimli olmayan faaliyetlere, lüks tüketime ve dış ülkelere giden ekonomik fazlanın seferber edilmesiyle mümkün olmuştur. Seferber edilen kaynakların en etkin biçimde kullanılmamasına çalışılmıştır. Verimli olmayan yatırımlar büsbütün ihmal edilip kaynaklar, makina, motör, enerji, çelik, kimya vb. gibi sanayileşmenin belkemiğini teşkil eden alanlara yoğun olarak akıtılmıştır. Sınırlandırılmış tipte standart imalâta yöneliş, kaynakların kullanılışındaki etkinliği arttırmıştır. Meselâ ilk beş yıllık plan döneminde, her biri özel tipte traktör yapan üç faktör tesisi tesbit olunmuştur. Standart tipte başlıca iki çeşit motörlü araç imal eden tesisler kurulmuştur. İkinci plan döneminde ABD'nin 1929 yılında 80 tip traktör imalâtına karşılık, 4 tipte traktör imali planlanmıştır. Motörlü taşıt sanayii için 3 standart tip kamyon ve otobüs imalâtı kararlaştırılmıştır. Pamuk sanayiinde 4 tip tezgâh ve iki tip kumaş seçilmiştir. Ikisi yük, ikisi yolcu olmak üzere dört tip lokomotif imaline yönelinmiştir. Atıl kapasite sorununun çözülmesi, standardizasyon ve verimli yatırımlara yöneliş şayesinde, belli bir yatırımla, azamî gelir artışı sağlanmış ve sermaye-hâsıla oranı düşürülmüştür. Prof. Baran'a göre Sovyetler Birliği'nde sermaye-hâsıla oranı Batı Avrupa ülkelerinin yarısı civarındadır.[742] Yani Batı Avrupa'da 4 birim yatırım, diyelim 1 birim hâsıla getiriyorsa, Sovyetler Birliği'nde kaynakların etkin kullanılmasıyle 4 birim yatırımdan 2 birim hâsıla alınmıştır.

Sovyetler Birliği için kaynakların azamî ölçüde seferber edilmesi ve etkin kullanılması kadar önemli olan başka bir sorun, modern teknolojiyi benimseyecek ve etkin kullanacak bir düzeye erişmekti. Stalin, bu zorunluluğu «tekniğin efendisi olmak» sloganı ile ifade etmiştir. Rusya Çarlık zamanında bir sanayi kurmuştu, ama bu, Avrupa firmalarına bağlı bir sanayi idi. Rusya'da makina yapılmıyor, makina dışarıdan geliyordu. Makina yapmayı öğrenmedikçe, sanayileşme bir hayaldi. Batı firmaları, üstünlüklerini sürdürmek amacıyle, teknik bilgilerini gizli tutuyorlardı. Makina yapmayı kendi kendine öğrenmekten başka çıkar yol yoktu. Bu amaçla, Sovyetler Birliği'nde geniş bir bilimsel seferberliğe ve teknisyen yetiştirmeye girişilmiştir. Daha 1929 yılında bilimsel araştırma merkezlerinin sayısı 1263'e yükselmiştir. Bilimler Akademisi'ne seçilmek için, sanayileşme çabasına aktif olarak katılma şartı konulmuştur. 1926 yılında mühendis ve mimar sayısı 30.069, teknisyen sayısı 155.707 iken, 1940 yılında sanayide mühendis ve teknisyen sayısı 932 bine çıkmıştır. Bu tarihte diplomalı mühendis sayısı ABD'de 156 bin iken, Sovyetler Birliği'nde 290 bine erişmiştir.

Plan döneminin başlangıcında büyük çoğunluğu köyden gelen işçiler, tekniğe yabancıydılar. Sanayiin 1930 - 1931'de kalifiye işçi ihtiyacı 801 bin iken, meslek okulları ancak 44 bin işçi sağlayabilmekteydi. Ağır Sanayi Komiserliği'ne bağlı meslek okulları, 1930 - 1936 döneminde, her türlü modern techizat kullanabilecek nitelikte 500 bin kalifiye işçi yetiştirmiştir. 1933 - 1940 yılları arasında 2 milyon 350 bin kalifiye işçi meslek okullarını bitirmiştir. 1937 - 1938'de 4 milyon kişi, «minimum teknik» imtihanlarını vermiştir. İşçileri verimi arttırıcı çaba ve buluşlara yönelten Stakhavonist hareket, geniş maddî ve manevî teşviklerle, büyük sayıda «iş kahramanları» yaratmıştır. Okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 1917'de 9 yaşın üstündeki nüfusun yüzde 76'sı iken, 1939'da okumak-yazma bilenlerin oranı (9-49 yaş) yüzde 87,4'e yükselmiştir. 1913'de orta ve yüksek öğretimi tamamlamış kiişlerin sayısı 290

bin iken 1940 - 1941'de 38 milyonu aşmıştır. Bu genel ve teknik eğitim ve bilimsel araştırma seferberliği içinde, teknoloji savaşı kazanılmıştır. Makina sanayiinde ithalât zorunluluğu 1928'de yüzde 30 iken, 1932'de yüzde 12,7'ye ve 1937'de yüzde 0,9'a düşmüştür.[743] Sovyet teknisyenleri savaştan önce, her türlü makinayı yapabilecek duruma gelmiş bulunuyorlardı. Böylece, 1928 - 1940 yıllarında tam bir ekonomik seferberlik dönemi yaşayan Sovyetler Birliği, ilkel tarıma dayanan pek az sanayileşmiş bir toplumun, 10 - 12 yıl içinde, kendi çabalarıyle sanayi toplumu hâline gelebileceğinin ve ekonomik bağımsızlığını elde edebileceğinin örneğini vermiştir. Bu 10 - 12 yıllık yoğun sanayileşme çabasının sonucudur ki, üstün nazi birlikleri karşısında direnebilmek ve sonunda onları yenmek mümkün olmuştur. Stalin'in 1931 yılındaki, «İleri ülkelerin 50 - 100 yıl gerisindeyiz. Bu mesafeyi 10 yılda almak zorundayız. Ya bunu başaracağız ya da yok olup gideceğiz.» kehaneti, böyle doğrulanmıştır.

Bolşeviklerin büyük miktarda etkin yatırım yapma çabası, o tarihe kadar görülmemiş çok yüksek bir kalkınma hızına ulaşmayı sağlamıştır. Prof. Baran'a göre, İkinci Dünya Savaşı yılları sayılmazsa, kalkınma hızı çok uzun bir süre yılda yüzde 16'yı bulmuştur.* Bu hız, millî gelirin beş yılda bir kat arttırılması anlamına gelmektedir. Sanayi üretiminde yıllık artış yüzde 18 olmuştur. Oysa ABD'nin 1899 - 1929 döneminde sınaî imalâtta artış hızı yüzde

* Batı'da Sovyet kalkınma hızının tesbiti, uzun tartışmalara yol açmıştır. Birçok uzman, kalkınma hızının iddia edilenin altında olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunlar arasında en ileri gidenlerden Jasny, 1928 - 1937 döneminde yıllık kalkınma hızının yüzde 8-9 civarında bulunduğunu hesaplamaktadır. Prof. D.R. Hodgman'a göre ise, Sovyet sınaî üretim endeksi 1927-1928 ile 1937 yılları arasında yüzde 15-16, 1946-1950 yılları arasında yüzde 20'yi aşan yıllık artış göstermektedir. Her hâlükârda kalkınma hızı, kapitalist ülkelerin gerçekleştirdiklerinin çok üstünde olmuştur. Ve daha önemlisi, 10 - 12 yılda tarım toplumunun sanayi toplumuna dönüşmesini sağlayan niteliksel değişikliğin gerçekleştirilmesidir.

5, İngiltere'nin ise 1885 - 1913 döneminde yüzde 3'tür.[744] Demir, çelik, kömür, petrol, elektrik, bakır, çimento gibi temel maddelerin üretiminde sağlanan artışlar, 10 - 12 yıllık büyük gelişmeyi belki daha iyi gösterecektir. Pik demir üretimi 1913'te 4,2 milyon ton, 1928'de 3,3; 1938'de 14,6 ve 1940'ta 15 milyon tondur. 1928'e göre artış yüzde 400'ün üstündedir. Çelik 1913'te 4,2; 1928'de 4,3; 1938'de 18 ve 1940'ta 18,3 milyon tondur. Artış yüzde 330'u aşmaktadır. Kömür 1913'te 29,1; 1928'de 35,5; 1938'de 133 ve 1940'ta 166 milyon tondur. Artış yüzde 400'e yakındır. Petrol 1913'te 9,2; 1928'de 11,7; 1938'de 32; 1940'ta 31 milyon tondur. Artış yüzde 180'in üstündedir. Elektrik 1913'te 2 milyar kws iken 1928'de 5'e ve 1943'de 48 milyara ulaşmıştır. 1913'te bakır üretimi sıfır iken 1928'de 53,8'e ve 1940'ta 107'ye ulaşmıştır. 1913'te 1,5 milyon ton olan çimento üretimi 56 kat artarak 1938'de 83,7 milyon tona erişmişti.[745]

Tarımda başarı sanayideki kadar parlak olmamakla birlikte, bu alanda da önemli gelişmeler sağlanmıştır. Nüfusun köyden sanayie kayması —ki 1926 - 1939 döneminde şehir nüfusu 20 milyon artmıştır— ve makinalaşma ile birlikte, tarımda işçi başına verim 1928 - 1938 döneminde yüzde 60 oranında yükselmiştir. 1937 yılında tahıl üretimi, 1913 üretiminden yüzde 33, 1928 üretiminden yüzde 50 fazladır.[746] Pamuk, şeker pancarı gibi sanayi bitkileri üretiminde artış, bir katın üstündedir. Bu hızlı kalkınma, genellikle iddia edildiğinin aksine, tüketim düzeyinin düşürülmesiyle sağlanmış değildir.* Pazara getirilen tahıl miktarı, 1928 - 1938 döneminde yüzde 150 artmıştır. 1913'te 21,6 milyon ton tahıl pazarlanırken, 1940'ta bu miktar 38 milyon tona çıkmıştır. Muhafazakâr Batı tahminlerine göre,

* Hızlı kalkınmanın, çok kısa bir sürede, çok daha büyük tüketim artışını sağlayacağını basit bir hesapla da göstermek mümkündür. Nüfusu 180 milyon, milli geliri 600 milyar olan ve nüfusu her yıl üç milyon artan bir ülke, 8 yıl gibi kısa dönemde, en büyük tüketim artışını; yatırımlarını yüzde 20'den yüzde 27'ye çıkararak sağlamaktadır. Prof. Notkin, 2,5 sermaye / hâsıla katsayışına göre, yatırımların yüzde 20'de sabit tu-

hayat düzeyinin 1928 - 1937 döneminde yüzde 10 arttığı hesaplanmaktadır.[747] Ukrayna, Kuban ve Volga bölgelerinde yapılan bir araştırmaya göre, köylü ailelerinin yıllık ortalama süt ve ekmek tüketimi, 1931 - 1932'nin kötü günlerine nazaran yüzde 50 çoğalmıştır. Et tüketiminde artış, birkaç kattır.[748] Bu demek değildir ki, en güç dönemi 10 - 12 yıla sığdırılan Sovyet kalkınması, büyük fedakârlıklara ve insafsız bir baskıya yol açmamıştır. Kalkınmanın bedelinin, Sovyet halkları tarafından hayli pahalı ödendiğinde

---

tulması, her yıl yüzde 1 azaltılması ya da yüzde 1 arttırılması gibi üç duruma göre tüketim artışını hesaplamıştır:

Yıllar	Yatırım oranı	Milli Gelir	Yatırım Miktarı	Tüketime kalan	Nüfus	Adam başına tüketim
I. DURUM :						
1. yıl	%20	600 milyar	120	480	180	2.66 bin
2. yıl	%20	648	129.6	518.4	183	2.83
.	.	.			.	
.	.	.				
.	.	.				
7. yıl	%20	951	190.2	760.8	198	3.84
8. yıl	%20	1027	205.4	821.7	201	4.09
II. DURUM :						
1. yıl	%20	600	120	480	180	2.66
2. yıl	%21	650.4	136.6	513.8	183	2.81
.						
.						
7. yıl	%26	1028.5	267.4	761.1	198	3.84
8. yıl	%27	1139.6	307.7	831.9	201	4.14
III. DURUM :						
1. yıl	%20	600	120	480	180	2.66
2. yıl	%19	645.6	122.7	522.9	183	2.86
.						
.						
7. yıl	%14	880.9	123.3	757.1	198	3.83
8. yıl	%13	926.2	120.4	805.8	201	4.01

Kaynak : M. Dobb, *Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadî Kalkınma*, Ankara 1965, s. 49.

Tabloda görüldüğü gibi, yedinci yıl ile sekizinci yıl arasında, adam başına en yüksek tüketim artışı, yatırımların yüzde 20'den yüzde 27'ye çıkartıldığı II. DURUM'da sağlanmıştır. Adam başına tüketim 3 bin 540'tan 4 bin 140'a yükselmiştir. Artış 30'dur. I. DURUM'da artış 25, III. DURUM'da ise 18'dir.

şüphe yoktur. Fakat bu kalkınmanın yalnızca yukarıda sıralanan teknik tedbirler sayesinde değil; komünistlerin fakir köylü ve işçi sınıflarının tam desteğini elde etmekte gösterdikleri başarı sayesinde sağlandığı bilinmelidir. Son derece otoriter ve sert bir rejim kurulmakla birlikte, yalnız baskı ve zulümle kısa bir sürede büyük bir toplumsal ilerlemenin gerçekleştirilemeyeceği açıktır. Bolşevikler, daha iktidara gelir gelmez, fakir kitlelere büyük maddî avantajlar tanımışlardır. İhtilâlden hemen sonra topraksız ve az topraklı çiftçiye, evvelce kiliseye, saraya, toprak aristokrasisine ve kapitalistlere ait olan 150 milyon hektardan fazla araziyi parasız dağıtmışlardır. İç savaş sırasında, toprakları ellerinden alınanlar karşı-ihtilâl saflarında yer almışlardır. Toprağa kavuşan fakir köylünün eski efendilerine karşı nasıl dövüştüğü ve yeni rejime bağlandığı kolayca tahmin edilebilir. İşçi sınıfı ise, yeni rejimin kurucusu ve yürütücüsü ilân edilmiştir.

Bolşevikler, köylüler gibi işçilere de, iktidara gelir gelmez maddî avantajlar sağlamışlardır. 8 saatlik iş günü, ücretli hafta tatili, sağlık merkezleri ve hastahanelerde parasız tedavi, mesken kiralarının ücretlerin yüzde 4 ilâ 5'i gibi önemsiz bir miktara indirilmesi hemen gerçekleştirilmiştir. Evvelce zenginlere ait olan sayfiye ve dinlenme yerlerinde, işçi aileleri, çok düşük bedelle tatil geçirmeye başlamışlardır. Şehirlerde, boş kalan zengin evlerine işçiler yerleşmiştir. İşçi ve köylü çocuklarına parasız en yüksek eğitim olanakları getirilmiştir. İşsizlik, hastalık, ihtiyarlık vb. gibi rizikolarla sosyal güvenlik gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan egemen sınıfların tasfiyesi ile geleneksel düzenin baskılarından kurtarılan kitlelere marksist-leninist öğreti çerçevesinde yeni bir kültür ve yeni bir politik bilinç verebilmek için başka yerlerde eşi görülmemiş bir eğitim çabası gösterilmektedir. Kararlar aslında yukarıda alınmakla birlikte, en alt basamaklara kadar ulaştırılmakta, geniş tartışmalar, özeleştiriler düzenlenmektedir. Kararları herkesin anlamasına ve benimsemesine büyük önem verilmektedir. Böylece, kitlelerin çabası bir anlam ve yön

kazanmaktadır. «On yılda İngiltere'yi geçmek», «Plan hedeflerini yüzde 40 aşmak» gibi kararlar, inandırma yoluyla kitlelere mal edilince, başarılmaz gibi gözüken güç işler başarılmaktadır. Marx'ın «fikirler kitlelere nüfuz edince, maddî bir güç olur» sözü, böylece doğrulanmaktadır. Tek kelimeyle, komünist kalkınmanın sırrı, büyük kitlelerde gizli enerjinin seferber edilmesinde yatmaktadır.

Bu radikal değişiklikte baş rolü komünist partisi oynamaktadır. Komünist ülkelerde parti, her şey demektir. Lenin, partiyi marksist-leninist öğretiyi hazmetmiş, son derece disiplinli, az sayıda bir seçkinler topluluğu olarak düşünmüştür. Parti, işçi ve köylülerin en seçkin elemanlarını toplama çabasındadır. Partiye girmek güçtür. Uzun bir bekleme döneminden ve çeşitli denemelerden geçmek gereklidir. Küçük burjuva menşeli adaylar için engeller çok daha fazladır. Parti, Lenin'in demokratik merkeziyetçilik ilkesine göre işlemektedir. Kararlar tartışmalardan sonra alınmaktadır, ama karar alınınca azınlık çoğunluğa uymak zorundadır. Parti yüksek kademelerinin kararları alt kademeleri tamamen bağlamaktadır; ama partide bütün mevkilere seçimle gelinmektedir. Böylece son derece disiplinli ve merkeziyetçi bir parti ortaya çıkmaktadır. Partili, en fedakâr, en disiplinli ve kitle uğruna kendini adamış bir cins misyoner, bir cins şövalyedir.

Sovyetler Birliği'nde ve öteki komünist ülkelerde kalkınma öncülüğünü parti yapmıştır. Kollektifleştirmenin yürütülmesi, köylülerin güçlüklerinin çözülmesi, fabrikalarda verimin arttırılması, bürokrasinin iyi çalıştırılması, vb. partinin görevidir. İşçi ve köylülerin en bilinçli, en yetenekli unsurları arasından seçilen partili, kitlelerin nabzını elinde tutmak, her an ihtiyaçlarını, dileklerini ve düşüncelerini bilmek, kitleden etkilenmek, fakat aynı zamanda kitleyi etkilemek durumundadır. Devlet organları, partinin tam kontrolü altındadır. Bürokrasinin tutuculuk, kırtasiyecilik vb. eğilimlerini yenmek, onu sosyalizm ve komünizmin inşası yolunda harekete geçirmek partinin görevidir. Par-

tl, idarenin yerini alacak değildir. Orkestra şefi nasıl bir müzik aracı çalmadan, müzisyenler topluluğuna istenilen parçayı çaldırırsa, parti de idarî teşkilâtı öyle yönetecektir. Tabiî ki, partinin kendisinin de kitlelerden kopup bürokratlaşması tehlikesi her an vardır. Komünist ülkelerde, Cillas'ın «Yeni Sınıf» diye ad taktığı «bürokratik tabaka» egemenliğinden çok sık yakınılmaktadır. Bununla birlikte, geçmiş yüzyılların baskısı ve alışkanlıkları altında bulunan, eğitimden yoksun on milyonlarca köylü kitlesinin ve köyden yeni gelmiş milyonlarca işçinin, çok kısa sürede başarılması gerekli sayılan bir kalkınma hamlesi için seferber edilebilmesi, kitleyle sıkı ilişkiler kurmayı amaç edinen disiplinli bir tek partinin varlığıyle mümkün olmuştur.

Sovyet başarısından sonra, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda öteki ülkelerde iktidara gelen komünist partileri, Sovyet kalkınma modelini izlemişlerdir. Şüphesiz tarihî ve millî özellikler, her ülkede farklılıklar yaratmıştır. Fakat her ülkede aynı ilkelere dayanan belli bir model uygulanmıştır. Bu ilkeler şöyle özetlenebilir:

1 — Proletarya ihtilâli ve proletarya diktatörlüğü : Kapitalizmden sosyalizme geçişte, eski egemen sınıfların direnmelerini kırmak, kaçınılmaz sabotajlarını boşa çıkarmak ve toplumu sosyalist yönde yeniden düzenleme amacıyle iktidardan tam yararlanmak için komünistler, proletarya diktatörlüğünü zorunlu bulmaktadırlar. Sosyal demokratlar ile komünistler arasındaki temel ideolojik ayrılık bu noktada toplanmaktadır. Lenin'e göre, sınıf mücadelesini tanımak, marksist olmak için yeterli değildir. Sınıf mücadelesini proletarya diktatörlüğünü kabule kadar genişletenler, ancak maksisttirler.

Komünistler, «burjuva demokrasisi»nin, burjuva için demokrasi, ama proletarya için diktatörlük olduğu kanısındadırlar. Proletarya diktatörlüğü ise, burjuva için diktatörlük, proletarya için demokrasidir. Lenin'in dilinde proletarya diktatörlüğü, proletarya demokrasisi ile eş anlamlıdır.

Proletarya ihtilâli ile, burjuva, siyasî iktidarı yitirmiştir; ama bazı ekonomik mevkileri hâlâ elinde tutmaktadır. Yeni rejimi sabote etmek için her türlü tertip peşindedir. Büyük kapitalist ülkelerden tam destek görmektedir. Kitleler, özellikle küçük işletme sahipleri, geçmiş alışkanlıklardan düşünce biçimlerinden kurtulabilmiş değildir, burjuvazinin etkisi altındadır. Köklü değişikliklerin yaratabileceği güçlükler sırasında burjuvazi ve emperyalizm bundan yararlanabilir. Ve kapitalizm tekrar kurulabilir. Bunun içindir ki, siyasî iktidardan düşürülen burjuvaziye karşı en ufak bir müsamaha gösterilmemelidir. Çünkü komünistlere göre, burjuvazinin en ufak müsamahası yoktur. Müsamaha, proletarya ihtilâlinin merhametsizce ezilmesine rıza göstermek demektir.

Komünistler, bu görüşlerini tarihin doğruladığı kanısındadırlar: 1871'de Paris komünü, burjuvazi Versailles'da başkente yürümek için askerî hazırlıklar yaparken, bunu unutup içeride sosyal reformlara dalmıştır. Proletaryanın bu müsamahası, Paris işçilerinin insafsızca katliâmı ile sonuçlanmıştır. 1919'da Alman proletaryası, Macar proletaryası benzer davranışlar yüzünden ezilmişlerdir. Öte yandan proletarya diktatörlüğünü reddeden ve «sınıf- üstü» demokrasi anlayışını benimseyen İngiliz ve İsveç Sosyal Demokrat Partileri, defalarca iktidara geldikleri halde, tekelci burjuvazinin egemenliğine dokunamamışlar ve kapitalizmin çerçevesinde kalmışlardır. Bu nedenlerle komünistler, kapitalizmden sosyalizme geçişte, proletarya diktatörlüğünü vazgeçilmez bir şart saymaktadırlar. Bununla birlikte, proletarya diktatörlüğü, hareketin karşılaştığı direnmenin şiddet derecesine, ihtilâlin toplumsal temelinin genişliğine göre, çeşitli biçimler alabilecektir. Rusya'da ihtilâl, içte ve dışta şiddetli direnmeyle karşılaştığı için, proletarya diktatörlüğü en sert biçimde kurulmuştur. Doğu Avrupa «Halk Demokrasileri»nde proletarya diktatörlüğü daha geniş bir toplumsal temele dayanmaktadır. Bu ülkelerde, komünist partileri öncülüğünde olmakla birlikte, küçük burjuva partilerini de kapsayan çok partili bir sis-

tem yürürlüktedir. Çin'de ise kurtuluş savaşı yıllarında, proletarya, burjuvazinin demokratik unsurlarını da kapsayan çok daha geniş bir toplumsal temele dayanarak mücadelesini yürütmüştür. Proletarya devleti, bu geniş toplumsal temel üzerine kurulmuş dev diktatörlük, sınırlı sayıda tekelci burjuva ve feodallere uygulanmıştır. Yüzyıllar boyu süren demokratik gelenekleri olan ülkelerde, işçi sınıfı diktatörlüğü, parlmanter cumhuriyet biçimini de alabilecektir. Ama yine çok partili bir sistem içinde de olsa, tekelci sermaye egemenliğinin yıkılması için, tekelci sermayeye karşı toplumsal temelli bir proletarya diktatörlüğü söz konusudur. Proletarya diktatörlüğü, komünist kalkınma modelinin temel taşıdır.

2 — **İşçi sınıfının bütün emekçi halk ile ittifakı:** Komünist kalkınma modelinin ikinci temel ilkesi, köylü çoğunluğu, küçük burjuvazi, küçük mülk sahipleri gibi proleter olmayan çeşitli tabakalarla proletaryanın öncülüğünde ittifak kurulmasıdır. Komünistlere göre, işçi sınıfı, özellikle yeteri kadar sanayileşmemiş ülkelerde, sosyalist toplumu, kendi çabalarıyle tek başına kuramaz. Sosyalizmin inşası için, büyük mülkiyetin sosyalizasyonu yeterli değildir. Aynı zamanda, köy ve kasabalardaki küçük üretimin sosyalist ilkelere göre giderek reorganizasyonu, her türlü toplumsal ilişkilerin değiştirilmesi, basın, tiyatro, okul gibi bütün kültürel kurumların faaliyetlerinin sosyalist yönde yeniden inşası gereklidir. Kısaca, temelden çatıya kadar bütün toplumsal hayatı kapsayan bir yeniden inşa hareketi söz konusudur. Bu, son derece güç bir iştir ve başarılması, nüfusun en geniş kısmı yeni toplumun kurulmasına bilinçli olarak katıldığı takdirde mümkündür.

Proletarya, diktatoriyal tedbirleri, gerekince burjuvaziye karşı kullanılır; fakat köylü kitlesine ve öteki müttefiklerine karşı sertlik söz konusu değildir. Proletarya, onları inandırma, teşvik, yeni biçimlerin üstünlüğünü örneklerle gösterme gibi demokratik metodlarla sosyalizme yönelt-

me durumundadır.*

3 — **Büyük sanayi, ulaştırma ve bankaların millîleştirilmesi, dış ticarette devlet tekeli:** Millîleştirmenin amacı, burjuvazinin ekonomik gücüne son verecek yeni bir üretim biçiminin temellerini atmak ve millî ekonominin kilit mevkilerini proletarya devletinin eline vermektir.

Millîleştirme biçim ve metodları, ülkeden ülkeye değişebilir. Sovyet iktidarı, millîleştirmeye gitmeden önce, teşebbüslerde işçi denetimi kurmayı denemiştir. Sınaî, malî ve ticarî alanlarda teşebbüsler, oralarda çalışanların denetimine verilmiştir.** Burjuvazi; işçi denetimine karşı şiddetle direnmiş, sabotajlara girişmiş, bu yüzden hızlı bir millîleştirme zorunlu olmuştur. Millîleştirmeler, tazminatsız gerçekleştirilmiştir. «Halk Demokrasileri»nde savaş suçlularına ve nazilerle işbirliği yapanlara ait teşebbüslerin millîleştirilmesiyle yetinilmiştir. Daha sonra geniş bir millîleştirmeye gidilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise önce burjuvazinin bürokratik ve komprador unsurlarına ait ağır sanayi, büyük sanayi ve demiryolları millîleştirilmiştir. Kurtuluş Savaşında işçi sınıfı ile işbirliği yapan millî burjuvazinin önemli bir kesiminin mülkiyetine dokunulmamıştır. Özel sermaye ile karma teşebbüsler kurulması, özel mülkiyetten sosyalist mülkiyete geçişte kullanılmıştır. Özel teşebbüs, giderek millîleştirilmiştir. Fakat ekonominin yönetiminde, burjuva unsurların teknik bilgi, ustalık ve tecrübesinden millîleştirmelerden sonra geniş ölçüde yararlanılmıştır.

---

* Tabiî ki, bu ilkeye ne ölçüde uyulduğu ya da uyulabildiği ayrı bir konudur.

** Fabrikaların işçiler tarafından yönetilmesi, ihtilâlin ilk yıllarında çok taraftar toplayan bir görüştü. Fakat bu, atölye disiplininde ve üretimde bir bozulma, çözülme yaratmış, mülkiyetçilik duygusunu ve şirketçilik zihniyetini doğurmuştur. Planlı kalkınma gerekleriyle bağdaşamayan bir cins «kollektif kapitalizm» ortaya çıkmıştır. Lenin, bu sendikalist eğilime şiddetle karşı çıkmış, sanayi denetiminin sendikalar tarafından değil, parti tarafından başarıyla yürütülebileceğini ileri sürmüştür.

Millîleştirme, hiçbir zaman, küçük sanayici, tüccar ve zanaatçı mülkiyetini kapsamamıştır. Proletarya devleti, başlangıçta hammadde, kredi ve siparişlerle küçük müteşebbisleri desteklemiştir. Bunların zamanla ve ikna yoluyla sosyalist ilkelere göre reorganizasyonu söz konusudur.

4 — **Büyük arazi mülkiyetinin tasfiyesi:** ister feodal, ister kapitalist nitelikte olsun, büyük arazi mülkiyetine derhal son verilmektedir. Rusya'da ihtilâlin ilk işi egemen sınıfı teşkil eden aristokrasinin arazisine tazminatsız el koymak olmuştur. Fakat toprakta mülkiyetin kaldırılması, tek başına bir sosyalist tedbir değildir. 1789 Fransız İhtilâli'nde de büyük arazilere el konulmuş, fakat bu, tarımda kapitalizmin gelişmesini sağlayan bir tedbir olmuştur. Bu nedenle, komünist kalkınma modelinde, modern teknolojinin gereklerine en uygun biçimde, mülkiyeti topluma ait büyük işletmelere geçilmesi esastır. Bütün komünist ülkelerde amaç bu olmakla birlikte, amaca varmak için izlenen yol çeşitli olmuştur. Sovyetler Birliği, arazinin millîleştirilmesine gitmiştir. «Halk Demokrasileri»nde el konulan büyük araziler tarım işçileri lle fakir ve orta köylülerin mülkiyetine geçirilmiştir.

5 — **Ekonomik biçimlerde çeşitliliğin kaldırılması:** Büyük kapitalist üretimin millîleştirilmesiyle, üç biçim ekonomik yapı ortaya çıkmaktadır: Sosyalizm, küçük emtia üretimi ve özel kapitalizm.

Sosyalist sektörün genişliği, millîleştirilen kapitalist üretimin genişliği ile belirlenmektedir. Kapitalizm ne kadar fazla geliştiyse, başlangıçta sosyalist sektörün de o kadar büyük, ne kadar az geliştiyse o kadar küçük olacağı açıktır. Sosyalist sektörün toplam üretimdeki payı, 1923 - 1924 Rusya'sında yüzde 38,5; 1949 Çin'inde yüzde 34,7 ve 1945 Çekoslovakya'sında yüzde 60 olmuştur.

Küçük emtia üretimi, köylü çiftliklerini ve işçi kullanmayan küçük sanat erbabını kapsamaktadır. Bu sektörün payı 1923 - 1924 Rusya'sında toplam üretimin yüzde 41'ini, Çin'de daha yüksek bir oranı bulmaktaydı.

Özel kapitalizm ise, esas itibariyle, şehir burjuvazisinin sahip olduğu küçük ve orta sanayi teşebbüsleriyle zengin köylü (kulak) çiftlikleridir.

Komünistlere göre, kapitalist ve küçük emtia üretimi sektörleri var oldukça, her an kapitalizm restorasyonu tehlikesi mevcuttur. Ne var ki, çeşitli ekonomi biçimlerini kararnamelerle, emirnamelerle tasfiye etmek olanağı yoktur. Üstelik geçiş döneminde, proletarya devleti, öteki iki sektörün desteği olmayınca, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yetenekten yoksundur. Ekonomik ve politik güçlüklerden sakınmak için, bu sektörlerin tasfiyesinin, ekonomik araçlarla ve tedricen yapılması gereklidir.

Kapitalist iktidarların devlet sektörünü kapitalist sektörü geliştirmek için kullanma metodu, proletarya devletinde tersine çevrilerek, sosyalist sektörün öteki sektörleri ekonomik yollardan tasfiyesi için kullanılmaktadır. Ekonomide devlet, dış ticaret, banka, büyük sanayi, ulaştırma, enerji vb. gibi kilit mevkileri elinde tutmaktadır. Öteki iki sektör, makina, hammadde, enerji vb.'nı sosyalist sektörden almakta, üretimlerini ona satmaktadır. Proletarya devleti, bu pazar ilişkilerini sosyalist sektör yararına kullanarak, öteki sektörleri zayıflatmaktadır. Aynı zamanda onları ekonomik yoldan denetim altında tutmakta ve istediği yönde gelişmesini sağlamaktadır.

Kapitalist sektör, eşit olmayan rekabet yoluyla, giderek tasfiye edilmektedir. Küçük emtia üretimi ise komünist öğretiye göre, gönüllü kooperatifler eliyle büyük üretime dönüştürülmektedir.

Tarımda kooperatif çeşitli biçimler almaktadır. En alt basamakta, kredi ve alım-satım kooperatifleri bulunmaktadır. Bu, en basit bir işbirliğidir. Bu basamakta ortak çiftçilik söz konusu değildir. Ikinci basamakta, ortak çiftçilik yapılmakta, ortaklar üretimden, üretim araçlarına ve emeklerine göre pay almaktadırlar. Daha üst basamakta, üretimin yalnızca emeğe göre paylaşıldığı kooperatifler gelmektedir.

Yüksek tip kooperatif dahi, tam anlamıyle, sosyalist mülkiyet biçimi değildir. Zira üretim araçları ve ürün topluma değil, belli sayıda çiftçi toplumuna aittir. Çin, komün denemesiyle bu yolda bir sıçrama yapmıştır. Fakat marksizmin üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki uygunluk kanununa aykırı düşüyor diye, Çin denemesi eleştirilmektedir. Öte yandan «Halk Demokrasileri»nin bir kısmı, yüksek tip kooperatifler aşamasına dahi gelebilmiş değildir. Bu yolda zorlamalar beklenileni vermemiş, geriye dönüşler yapılmıştır. Fakat amaç, büyük sanayi işletmelerindeki mülkiyet biçimini tarımda da gerçekleştirmektir.

6 — **Ekonominin sosyalizm ve komünizmin inşasına yönelmiş planlı gelişmesi:** Sosyalizmin maddî temeli, büyük sanayi ve özellikle ağır sanayidir. Komünistler en büyük önceliği modern sanayiin kurulmasına vermektedirler. Bu çaba, muazzam kaynakların seferber edilmesini gerektirmektedir. Kapitalist ülkeler, sanayileşme yolunda sömürge yağmasından ve dış istikrazlardan yararlandıkları halde, komünist ülkelere bu yol kapalıdır. Sanayileşme zorunlu olarak, işçi ve köylünün emeği ile yaratılan iç kaynaklara dayatılmaktadır. Ayrıca, millîleştirilen yerli - yabancı sınaî, ticarî ve malî teşebbüslerin kârları, sanayileşmenin finansmanında kullanılmaktadır.

Böylece elde edilen kaynaklar, üretim - tüketim, yatırım - tüketim, ağır sanayi - hafif sanayi vb. gibi dengeleri tespitle görevli plan çerçevesinde kullanılmaktadır. Plan ayrıntılı ve merkeziyetçidir; gerçekleştirilmesi zorunludur.*

---

* Merkeziyetçi planlama tekniği, azgelişmişlikten çıkma yolunda başarılı olmuştur. Fakat sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve ekonominin karmaşık bir yapı kazanması üzerine, Sovyet tipi merkeziyetçilik, israflara yol açmış ve ekonomik gelişmeyi engellemeye başlamıştır. Meselâ Çekoslovakya'nın son yıllardaki kalkınma güçlükleri, merkeziyetçi planlamaya atfedilmiştir. Bu nedenle, teşebbüslere daha geniş serbestlik ve maddî teşvik unsurları tanıyan planlama tekniklerine yönelinmektedir. Konumuz azgelişmişlikten kurtulma olduğu için, gelişmiş komünist ülkeleri ilgilendiren bu sorun üzerinde durmuyoruz.

7 — **İdeoloji ve kültürde sosyalist ve komünist ihtilâlin gerçekleştirilmesi:** İşçi sınıfına ve köylüye sıkı sıkıya bağlı yeni bir intelligentsia yaratılması, burjuva egemenliğinin aracı sayılan okulların, «sosyalist yönden eğitim» aracı haline getirilmesi, herkesin okuma-yazma öğrenmesi, kitlenin politik eğitimi, geçmişin sağlam değerlerine de sahip çıkan sosyalist kültürün inşası ve bunun kitlelere mal edilmesi vb. ideoloji ve kültür ihtilâlinin esasını teşkil etmektedir.

BULGARİSTAN'I GÖRMEZLIKTEN GELEMEYIZ

Ana ilkelerini kısaca özetlemeye çalıştığımız komünist model, çeşitli yönlerden ve özellikle totaliter karakterinden dolayı eleştirilebilir. Fakat bu ülkenin kendi kaynaklarıyle 10 - 15 yılda azgelişmişlik çemberini kırması yolunda modelin başarı sağladığı açıktır. 1945'ten önce çoğu geri tarım ülkesi olan Doğu Avrupa ülkeleri, 15 - 20 yıl içinde sanayi ülkeleri haline gelmişlerdir. Asya'da Çin nüfus çokluğu ile değil, sanayideki hamleleri ile ve kitlelerde gizli büyük gücü harekete getirmesi ile bütün dünyanın dikkatini çeken kudretli bir devlet olmuştur. Kuzey Vietnam ve Güney Vietnam, Kuzey Kore ile Güney Kore arasındaki açık fark ise ortadadır. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı verdiği günlerde ilkel göçebe aşiretlerinin yaşadığı Türkistan, bugün bir pamuk ve sanayi merkezidir. Nehirler ters akıtılarak çöller sulanmakta ve yeşertilmektedir. 1908'e kadar Türkiye'nin eyaleti olan Bulgaristan, kalkınma yarışında Türkiye'yi hayli geride bırakmıştır. Nüfusu Türkiye'nin dörtte biri civarında bulunan Bulgaristan'ın 1966 yılı elektrik üretimi 11,7 milyar kws., Türkiye'nin 5,5 milyar kws.'tır. Bulgaristan'da adam başına 8 kat fazla elektrik üretilmektedir. Kömür üretimi Bulgaristan'da 26,3 milyon ton, Türkiye'de 9,6 milyon tondur. Buğday verimi Bulgaristan'da hektar başına 2780 kgr.'a erişmiştir. Türkiye'de 1200 kgr. kadardır. Bulgaristan'ın ihracatı 1 milyar 200 milyon dolar, Türkiye'nin 500 milyon dolar civa-

rındadır. Bulgaristan 1960 yılında 442.824 ton taze meyva ve sebze, 221 bin ton konserve meyva ve sebze ihraç etmiştir. Türkiye'de taze meyva ve sebze ihracı, hâlâ bir edebiyattan ibarettir. Bulgaristan domates ihracında dünyada birincidir; rakipleri Italya ve Hollanda'yı geride bırakmıştır. Domates salçası ihracında Avrupa'da İtalya'dan sonra ikincidir. Beyaz peynirin tek ihracatçısıdır ve sınaî ihracatının yarısını ağır sanayi mamulleri teşkil etmektedir. Bulgaristan azgelişmiş ülkelere teknik bilgi ve kredi yardımı yapmaktadır. Suriye'de barajlar inşa etmiş, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde sınaî tesisler kurmuştur. Endonezya, Gine ve Küba gibi ülkelere uzun vâdeli krediler açmıştır. Bulgaristan'da okuma-yazma bilmeyen kalmamıştır. Hemen bütün köylerinde elektrik bulunmaktadır. 1945 - 1960 döneminde köylerde 550 bin ev yapılmıştır, yani köylü ailelerinin yarısı modern evlere kavuşmuştur.

Bulgaristan 1945 yılında Türkiye'den daha ileri bir ülke değildi. Savaştan perişan çıkmış, üstelik Sovyetler Birliği'ne ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Fakat 1948 - 1960 yılları arasındaki 12 yıllık kalkınma çabası sırasında, yani Türkiye'de görülmemiş kalkınmadan söz edildiği yıllarda, bizi çok gerilerde bırakmıştır.

Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce geri bir tarıma sahipti. 4,4 milyon hektar ekilen arazi 12 milyon parçaya bölünmüştü. Arazi parçalarının büyüklüğü ortalama 9,37 hektar idi. Büyük işletme yok gibiydi. 30 hektardan yukarı işletmeler, arazinin ancak yüzde 1,7'sini kapsamaktaydı. Çiftçi ailelerinin yüzde 70'e yakınının arazisi 50 dönümün altındaydı. Çok küçük ve fakir aile işletmelerine dayanan Bulgar tarımında ilkel araçlarla çalışılmaktaydı. Toprağın sürülmesinde traktör kullanılmıyordu. Bugün Bulgar tarımı, bol miktarda makina, gübre, iyi tohumluk, elektrik enerjisi ve teknisyen kullanan büyük ve modern işletmeler haline gelmiştir. Öteki «Halk Demokrasileri», tarımda modern büyük işletmeye geçişte başarısızlık gösterdikleri halde, Bulgaristan bu alanda büyük ba-

şarı sağlamıştır. Fakir ve orta köylüler arazilerini üretim kooperatiflerinde birleştirmişler ve ortak işletmeye koyulmuşlardır. 1947 - 1958 yılları arasında tarım büyük işletme yapısını kazanmıştır. Kooperatiflerde ortak ürün, önceleri, üyeler arasında emeğe ve getirilen araziye göre paylaşılmıştır. Halen paylaşma, emeğe göre yapılmaktadır. Eski yanaşmalar, fakir köylüler ve 1958'de kooperatiflere girmeleri kabul edilen eski zengin çiftçiler eşit durumdadırlar ve çalıştıkları ölçüde kazanmaktadırlar. Kooperatif çiftliklerin ortalama büyüklüğü 1962 yılında 3860 hektardır ve üye sayısı 1460 kişidir. 1952 - 1962 arasında tarım, sanayi ve verimli hizmetlere 1 milyon işçi vermiştir, ama adam başına üretim —yani verim (produktivite)— bu dönemde yüzde 113 artmıştır. 30 - 40 bin dönüm arazi işleyen ve çok sayıda tarım uzmanları kullanan kooperatif çiftlikler, «tarım fabrikaları» haline gelme yolundadır. Bu şartlardaki köylü artık eski köylü değildir. Kooperatif üyelerinin hemen hepsi tarım ve hayvancılık eğitim merkezlerinde okutularak, bir ölçüde tarım teknisyeni olmuşlardır. Artan kazançlar bir yandan devlet yatırımlarını beslerken, öte yandan kooperatifin ekonomik ve sosyal yatırımlarına gitmektedir. Gelirinin yüzde 25 ilâ 30'u bu yolda kullanılarak tarımda yüksek bir yatırım seviyesi sürdürülmektedir.

Sanayie gelince, Bulgaristan'da savaştan önce sanayi pek cılızdı. 1944'te ancak 91.118 sanayi işçisi mevcut Idi. Ortalama işçi sayısı 23 olan sanayi kuruluşlarının üçte ikisi gıda ve tekstil alanında idi. Ağır sanayi yoktu. Üstelik sanayiin yarısı yabancı sermaye elindeydi. Şeker ve çimento sanayiinin hemen hepsi yabancı sermayeye aitti. 1939'da toplam üretimde tarımın payı yüzde 75,2; sanayiin payı yüzde 24,8 idi. 1962 yılında ise sanayiin payı yüzde 76,5; tarımın payı yüzde 23,5 olmuştur. Sanayi üretiminin yarısını yatırım malları teşkil etmektedir. 1939 - 1962 yılları arasında makina yapım sanayii ve metalürji üretimi 117 kat artmıştır. 1949 - 1952 döneminde sınaî üretimde yıllık ortalama artış yüzde 20,7; yatırım malları üretiminde yüzde 25,7'dir. Sanayiin yatırım malları üretimin-

deki yıllık artışı 1953 - 1957 döneminde yüzde 13,6; 1958 - 1960 döneminde yüzde 20,5 olmuştur. 1960 - 1966 döneminde toplam sınaî üretimde artış yüzde 93'tür. Sanayideki bu gelişme, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ticarette de görülmektedir. Türkiye, Bulgaristan'dan makina, elektrik motörleri vb. almaktadır. Karşılığında bağırsak, küspe vb. satmaktadır.

Bulgarlar, kooperatifler yoluyla, sanayide küçük emtia üretiminden modern fabrika üretimine geçmekte de başarılı olmuşa benzemektedirler. Sanatkârlar, üretim araçlarıyle birlikte kooperatifiere katılmışlardır. Araçlar kooperatifin malı olmuştur. Bunların rasyonel kullanılması ve yeni araçlarla kooperatiflerin makina stoklarının arttırılması yolunda çaba gösterilmiştir. Kooperatifler birleştirilerek büyütülmüştür. 1962'de 644 kooperatifte 115 bin kişi çalışmaktaydı. Her kooperatifte ortalama çalışan kişi sayısı 178 idi. Bunlar arasında işbölümü ve seri üretim teknikleri gelişmiştir. Kooperatifler, devlet kredileri ve kârlarından ayırdıkları yüzde 60 oranındaki önemli fonlarla modern makinalar kullanmaya yönelmiştir. Büyük sanayi ile kooperatif sektörü arasında planlı bir işbirliği kurulmuş, büyük sanayi kooperatiflerin üretim alanlarına doğru yayıldıkça, kooperatifler yeni alanlara ve genişleyen hizmet sektörüne kaymışlardır. Bu çabalar sonucu, israf ve gerilik kaynağı olan çok düşük verimli küçük emtia üretiminin ıstırapsız tasfiye edildiği düşünülebilir.

Görüldüğü gibi, 1948 - 1962 döneminde Bulgaristan, 30 - 40 bin dönümlük modern tarım işletmelerine ve yüksek verimli büyük sanayi işletmelerine dayanan bir sanayi toplumu olma yoluna girmiştir. Bu ufak ülke, 1965 - 1970 döneminde 1961 - 1965'e nazaran, yatırımlarını yüzde 60 ilâ 72, sınaî üretimini yüzde 75, millî gelirini yüzde 50 oranında arttırmayı planlamıştır. Yani hızlı gelişmesini sürdürme yolundadır.[780] Bu ufak ülke, Üçüncü Dünya'da fabrikalar kurmaya başlamıştır. 1967 yılı sonuna kadar dış ülkelerde 40 fabrika kurmuştur. Fabrikaların makinaları ge-

nellikle Bulgar markasını taşımakta ve Bulgar patentiyle imal edilmektedir. 1966'da Cezayir, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Sudan, Fas, Hindistan, Singapur, Seylan, Suriye, Endonezya, Libya ve hattâ Şili'de 40 kadar yenl fabrika tamamlamak üzeredir. Bulgarlar, Hindistan'da kimya sanayiinin yanı sıra traktör fabrikası kurmuşlardır. Bulgar traktörleri Üçüncü Dünya'da rağbet görmektedir.

Bulgaristan komünisttir diye bu ülkenin büyük bir kalkınma içinde olduğunu görmezlikten gelmek ve bu başarının nedenlerini araştırmaktan kaçınmak, herhalde vatanseverlik değildir. Türk milliyetçileri, Bulgar kalkınmasını derinlemesine incelemek ve ondan ders almak durumundadır. Nitekim Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türk kalkınmasının, Ortak Pazar ülkelerinin yanı sıra, komünist ülkelerle karşılaştırılmasına önem vermiştir. 1042'nci sayfadaki tablo, Kalkınma Planından alınmıştır.

TÜRKISTAN KALKINMASI

Yakın geçmişte bir aşiretler topluluğu olan Türkistan, bugün bir sanayi merkezi olmuştur. «Üçüncü Dünya»-ya model olma iddiasındadır. Le Monde gazetesi, Özbekistan hakkında şu bilgiyi vermektedir: 11 milyon nüfuslu ve 450 bin km² genişliğindeki Özbekistan'ın yüzde 60'ını Karakum ve Kızılkum çölleri kapsamaktaydı. Yüzde yirmisi dağlıktı. 100 bin Türk ve Müslüman uzman, nehirleri ters akıtarak çölün manzarasını değiştirmişlerdir. Çöl, bugün, pamuk tarlaları, sebze ve meyva bahçeleri, pirinç tarlaları ile bezenmiştir. Maden zenginlikleri değerlendirilmiştir. Özbekistan'ın kimya kombinası dünyanın en önemli kuruluşlarından biridir. Ordinatör ve elektronik makina tesisleri IBM'e rakip olabilecek güçtedir. Bu ufak ülkede, 1179 fabrika ve 90 bin traktör vardır. Le Monde yazarı, Özbekistan kalkınmasını, «Çağdaş tarihte, Kaliforniya dahi böyle bir dönüşüme sahne olmadı» diye açıklamaktadır. Özbekistan etiketini taşıyan sınaî mamuller, 64 Asya ve Afrika ülkesinde satılmaktadır. 3 bin kadar Özbek teknisyeni, 70

TABLO · Gelişmişlik Düzeyinin Milletlerarası Karşılaştırılması

	Türkiye 1972	Bulgaristan	Yunanistan	Yugoslavya	İspanya
Birey başına gelir (1969, dolar)	364	873	840	404	663
Milli gelirde sanayi gelirinin payı (1969, yüzde)	22,6	49	19	33	29
Birey başına çelik tüketimi (1969, kgr)	58,5	253	80	148	240
Birey başına çimento tüketimi (1969, kgr.)	195	347	485	235	490
Birey başına katı yakıt tüketimi (1968, kgr.)	302	2177	239	767	479
Birey başına enerji tüketimi (1968, kwh)	294	1671	866	1006	1450
Hektar başına saf bitki besin maddesi (1969)	33	133,3	71,4	62,5	45,5
Yüksek öğrenim okullarının oranı (yüzde)	6,8	18,1	7,8	14,0	2,9
Mesleki teknik orta öğretim okullarının oranı (yüzde)	6,7	38,9	9.3	24,0	18,0

azgelişmiş ülkede, sanayi kompleksleri kurulmasında yardımcı olmaktadır. Le Monde, bir «Özbekistan Mucizesi»nden söz etmektedir.

Bu ülkede 116 bilimsel derginin yıllık tirajı 25 milyonu bulmaktadır. 1928'de nüfusun ancak yüzde ikisi okuyup yazma bilirken, bu sorun çoktan çözülmüştür. 11 milyon nüfusun üçte biri, yani 3,5 milyon kişi okullarda bulunmaktadır.[751]

Vaktimizi «esir Türkleri kurtarma» edebiyatı yapmak-

la geçirirken, çok korkulur ki, Türkiye, ekonomik ve teknik yardım için Özbekistan'ın kapısını çalmak durumunda kalsın.

Türk milliyetçileri, bu gerçeklere gözlerini yummaktan artık vazgeçmelidirler.

ÇIN'DE GIZLİ IŞSIZLIKLE SAVAŞ

Dikkatle incelenmesi gerekli başka bir konu, Çin'deki komün denemesidir. Bu deneme tarımdaki yüz milyonlarca âtıl işgücünden yararlanarak şehir-köy ayırımını kaldırmak ve köyü şehir yapmak amacını güden, büyük güçlüklerle dolu cüretli bir harekettir.

Yüksek nüfuslu geri kalmış ülkelerin karşılaştıkları temel sorunlardan biri, tarımdaki işgücü fazlasının, başka bir deyişle, «potansiyel tasarruf»un harekete geçirilmesidir. Kalkınma Planımız, Türk tarımında belli aylarda 8 milyona yükselen gizli işsiz mevcudundan söz etmektedir. Köylü nüfusu 500 milyonu aşan Çin'de hasat zamanları dışında, bu nüfusun büyük kısmı âtıl kalmaktadır. Çinliler buna «gizli üretim güçleri» adını vermektedir.

Bu gizli üretim güçleri iki biçimde harekete geçirilebilir. Birinci yol, son derece büyük sanayi yatırımları ile tarımdaki nüfus fazlasının sanayie aktarılmasıdır. Nitekim Sovyetler Birliği bu yola gitmiş, 1928 - 1939 döneminde 20 milyon insan tarımdan sanayie geçmiştir. 700 milyona yakın nüfuslu Çin, başlangıçta bu metodu izlemiştir. 1949 - 1957 döneminde sanayi yatırımlarına büyük önem verilmiş, 1952'de 100 olan sınaî üretim endeksi 1957'de 232'ye çıkmıştır. 1950 - 1957 döneminde toplam hâsılada tarım gelirinin payı yüzde 75 iken, yüzde 50'ye düşmüştür.[752] Sanayi işçilerinin sayısı 3 milyondan 10 milyona yükselmiştir. Ne var ki, bu metodun başarılı olabilmesi için, tarımda hasat aylarında işgücü sıkıntısına yol açmasının önlenmesi gereklidir. Bu da tarımın hızla makinalaştırılmasıyle mümkündür. Aksi takdirde, yılın 7 - 8 ayını boş geçiren yüz milyonlarca işgücünden, hasat aylarındaki ih-

tiyaç yüzünden tarım vazgeçemeyecek ve «gizli üretim güçleri»nin sanayie aktarılan kısmı pek sınırlı kalacaktır. Çin ise, tarımın muazzam makina ihtiyacını kısa sürede karşılayabilecek durumda değildir. Bundan başka, 500 küsur milyon köylü nüfusun önemli bir kısmının sanayie aktarılması, Çin'in sabretmek istemediği kadar uzun bir zamana ihtiyaç gösterecektir. O halde, «Her türlü mucizeyi yaratmak için yalnızca insanın varlığı yeter» diyen Mao'nun ikinci bir yol bulması gerekliydi. Mademki tarımdan sanayie, köyden şehire nüfusu aktarmak güçtür, o halde sanayi tarıma ve şehir köye getirilmelidir. Yüz milyonlarca işgücü kendi imal ettiği araçlarla, ek bir ücret ödenmesine ihtiyaç olmadan köyde fabrikalar, barajlar, okullar, hastaneler, mağazalar inşa etmelidir. Ağaçlandırma, sulama, yollar yapma yoluyla bu iş ordusu, tarımın çehresini değiştirmelidir. Bu büyük iş seferberliği içinde, sosyalizmden komünizme geçişi sağlayan en ileri üretim ilişkileri geliştirilmelidir.

1958'de girişilen komün hareketi, bu ana fikirlerin sonucudur. 1958 Nisanında, Honan eyaletinde, ürünü emeğe göre paylaştırılan ileri tipte 27 kooperatife bağlı 43 bin köylü, yalnız toprağı işlemek için değil, mahallî sanayiler kurmak, bayındırlık işleri yapmak, kanallar açmak, yollar ve okullar inşa etmek, kendi yönetim ve güvenliklerini düzenlemek için ortak çaba göstereceklerini açıklamışlardır. 29 Ağustos 1958'de Parti Merkez Komitesi, bu hareketin bütün ülkeye yayılmasını kararlaştırmıştır. Böylece, Kasım ayında 127 milyon aileyi kapsayan 27 bin komün kurulmuş bulunuyordu.

Komün, ilçe ile bucak arası bir idarî bölge çerçevesinde ileri tipteki bütün tarım koopetariflerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kooperatifte mülkiyet, kooperatif üyelerine ait iken, şimdi mülkiyet, bütün halkın mülkiyetine çok yakın biçimde komüne aittir. Komün, hem ekonomik, hem de idarî bir biçimdir. Ekonomik planda tarım, ticaret ve sanayii birleştirmektedir; ama komün aynı zamanda siyasî iktidarın temeldeki örgütüdür. Güvenlik, adalet, polis,

askerlik, maliye, eğitim gibi devletin bütün görevlerini yapmaktadır. Komünün, bunların ötesinde, herkesin üretimden ihtiyacına göre pay alacağı komünist düzene kestirmeden varma iddiası vardır. Prof. Bettelheim, bu amacı şöyle açıklamaktadır: «Yemekhaneler, çamaşırhaneler, çeltik ve un fabrikaları, çocuk bahçeleri, dikiş atölyeleri vb. kurarak ortaklaşa yaşayışı gerçekleştirmek. Bu üstün toplumsal örgütlenme, kadının ev işlerinden kurtulmasını, bireyci kapitalist ideolojiye karşı savaşın kolaylaşmasını, toplumsal verimliliğin artmasını ve daha genel bir biçimde, sosyalist toplumdan komünist topluma geçişin temeli olan kollektivist ideolojinin gelişmesini sağlayacaktır.»

«Herkese çalışmasına göre veren sosyalist üleşimden, herkese ihtiyaçlarına göre veren komünist üleşime doğru, giderek üleşim sisteminin dönüşümünü sağlamak. Bu dönüşüm, kamu hizmetlerinin kurulup bunların gittikçe genişleyen bir ölçüde parasız olarak karşılanması, bunun yanı sıra, üretimden alınan payın çalışmaya göre hesaplanan kısmının nisbî öneminin gittikçe azalması ve elde bulunan ürünlerin komün üyelerinin temel hayatî ihtiyaçları ölçüsüne göre, imkân ölçüsünde parasız üleştirilmesiyle gerçekleşecektir.»[763]

Tabiî ki, daha fakirlikle savaşırken, ancak büyük zenginlik içinde düşünülebilecek olan ürünün ihtiyaca göre paylaştırılmasından geri dönmek gerekmiştir. Ayrıca, çıkan güçlükler üzerine, aşırı kollektifleştirmeden, üretim birimlerinin çok geniş tutulmasından vazgeçilmiştir. Ama Çin, komün düzeninde devam etmekte ve küçümsenmeyecek başarılar sağlamaktadır. Sistem, âtıl işgücünün seferber edilmesi, bir köy sanayii kurulması ve şehirlerin yararlandığı birçok hizmetten köyün faydalanması olanağını getirmektedir. Hâlen toplam sınaî üretimin yüzde 10'unu komün işletmeleri gerçekleştirmektedir. Komünlerin tarım âletleri fabrikaları, makina atölyeleri, çimento fabrikaları, taş ocakları, cam imalâthaneleri vb. vardır. Alım - satım kooperatifi eliyle komünde çeşitli mağazalar açılmıştır. 8 - 10 mağazalı komünler vardır. 'Bedava sektör' küçültül-

müş olmakla beraber, devam etmektedir. Komünde sağlık ve eğitim parasızdır ve bir hayli gelişmiştir. Meselâ Nankin bölgesindeki bir komünde, komün komitesi 60 yataklı bir hastaneyi, dört sağlık merkezini, 2 bin öğrencili dokuz ilkokulu, bin öğrencili biri genel, öbürü tarımsal eğitim yapan iki ortaokulu yönetmektedir».*[754]

Köy-şehir ayırımını bir ölçüde azaltan bu gelişmeler, âtıl işgücünün seferber edilmesinin sonucudur. Ünlü tarım uzmanı Prof. René Dumont, tarım alanındaki Çin denemesini ekonomik açıdan şöyle değerlendirmektedir. «Çin'de Komünist Partisi iktidarı alır almaz, bir toprak reformu değil, bir tarım ihtilâli yaptı. Köy meydanında nasırlı ellerini gösteremeyen pamuk elli arazi sahiplerinin mülklerine tazminatsız el koydu. Bunların arazileri, büyüklüğüne bakılmaksızın alındı. Bir kısım zengin köylüler için de aynı yola gidildi. Böylece, her köylü ailesi için bireysel işletmeler kuruldu. Birkaç yıl sonra emeğin etkinliğini arttırmak üzere bunlar birleştirildi. Önce 6 ilâ 12 aile arasında mevsimlik karşılıklı yardımlaşma ekipleri, sonra 12 ilâ 20 aileyi kapsayan daimî yardımlaşma ekipleri kuruldu.

1953 Ocağından başlayarak, 25 ilâ 30 aileyi biraraya getiren ve ürünün paylaşılmasında arazi mülkiyetini de hesaba katan yarı-sosyalist kooperatiflere gidildi. 1955 sonunda ürünü yalnız emeğe göre paylaştıran ortalama 130 ailelik yüksek tipte sosyalist kooperatifler ortaya çıktı.

Ekonomik açıdan özellikle ilginç olan, tarım ihtilâlinin, çok yüksek bir yatırım ve istihdam oranıyle birlikte yürütülmesidir. Zamanın yarısını ve hattâ üçte ikisini aylak geçiren köylü ailesinin çalışma süresi büyük ölçüde artmıştır.

Çok yüksek yatırım oranı, birçok kaynaktan gelmektedir: Köylü, gayri safî ürünün yüzde 10'u civarındaki gele-

* Bütün bunların, köylerin birleştirilmesi, kombinalar, Köy Enstitüleri vb. ile bizim de bir ölçüde düşündüğümüz, fakat gerçekleştiremediğimiz işler olduğunu hatılamalıyız. Üçüncü Beş Yıllık Plan, kırsal alandaki 74 bin yerleşme birimini, 7 bin merkezî köy etrafında toplamayı önermektedir.

neksel arazi vergisini devlete vermektedir. Kooperatif, üretim araçları almak için başlangıçta gayri safî ürünün yüzde 5 ilâ 10'u oranında bir yatırım fonu kurmuştur. Köylü de, ürün satışlarından elde ettiğiyle ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geriye kalan tasarrufunu sanayileşme için yatırmaya teşvik edilmektedir...

Nihayet, son ve en önemli yatırım biçimi, köylünün emeği olmuştur. Bugün köy komünlerinde, köylünün yılda 300 ilâ 330 gün çalıştığı tahmin edilebilir. Köylü, az istihdamdan tam istihdama geçmiştir. Hattâ 1958 sıralarında aşırı istihdamdan bile söz edilebilir. Bu düzende Çin köylüsü, tarla, fabrika ya da artizanal atelyelerdeki çalışma gibi carî işler için aşağı yukarı 200 kadar, toprak ıslahı, sulama, drenaj, taşkınlardan korunma, ağaçlandırma, erozyonla mücadele ve ileride meyva verecek her türlü çalışma gibi yatırımlar için 120 ilâ 130 kadar iş günü çalışmaktadır.

Oysa Çin köylüsüne, esas itibariyle, tarla, fabrika ve atölyede geçen 200 günlük carî çalışması için bir ücret ödenmektedir. **Denebilir ki, 120 günlük yatırımın çok büyük kısmını, köylü, topluma ücretsiz olarak,** ya da devletin ödediği pek küçük bir ücret karşılığında sunmaktadır.

Çin, böylece çok önemli yatırımlar yapabilmiştir.»[755]

Prof. Balogh ise, âtıl işgücünün seferber edilmesini şöyle değerlendirmektedir: «Hiç şüphe yok, azgelişmiş ülkelerin sahip bulundukları en büyük avantaj, halkın az istihdam edilmesi olgusunda yatmaktadır. Bu işgücü seferber edilebilirse, hiçbir fedakârlığa katlanmaksızın büyük ilerlemeler gerçekleştirilebilir. Fakat bu işgücünün seferber edilebilmesi işi, son derece güçtür. Yalnız Çin bunu yapmayı başarabilmiştir.»[756]

Özellikle Prof. Nurkse'nin tasarruf - emek teorisinden sonra,[757] Amerikan çevreleri de gizli işsizliği seferber etme denemelerine girişmişlerdir. Amerikan P. L. 480 gıda yardımlarının desteğiyle, Tunus, Fas, Mali, Habeşistan, Tanganika, Afganistan, İran, Güney Kore gibi ülkelerde

gizli işsizlerden yararlanmak için programlar düzenlenmiştir. Teoriye göre bir cins aynî ücret niteliğindeki Amerikan gıda yardımları sayesinde, gizli işsizler, verimli yatırımlarda kullanılabileceklerdir. Ne var ki, uygulamada bu programlar göstermelik olarak kalmış, «gizli işsizler» boğaz tokluğuna çalışmaya pek hevesli gözükmemişlerdir.[758] Bireysel ufak köylü işletmesi çerçevesinden kurtulmuş, büyük kooperatif işletme disiplini ve zihniyetini benimsemiş, toplu çalışmanın kendine ve mensup bulunduğu kollektiviteye yararını kavramış kitlelerin ancak inanç, şevk ve ciddî bir planlamayı gerektiren bu iş seferberliğinde başarıya ulaşabileceği düşünülebilir. Bu alanda Çin dahi henüz yarım bir başarı elde etmiştir. Ama Çin'in daha etkin bir organizasyon ve elverişli üretim araçları sağlama yoluyla, yüz milyonların seferber edilmesine dayanan bir kalkınma metodunu başarıya götürmesi mümkündür. Bu takdirde, açlık, sefalet ve ümitsizlik içinde bocalayan Hindistan, Pakistan, Endonezya vb. gibi azgelişmiş ülkelerde kitlelerin, kurtuluşu ergeç Çin tipi kalkınmada aramaları beklenmelidir.

2 — AMERIKAN TİPI KALKINMA YOLU

Komünist kalkınma yolunun karşısında, Amerikan tipi kalkınma yolu yer almaktadır. Yerli-yabancı özel sermaye işbirliğine dayanan bu kalkınma yolu, hiçbir geri kalamış ülkede ciddî bir gelişme ve sanayileşme sağlayamadığı gibi, gelir dağılışındaki uçurumu genişleterek toplumsal huzursuzluğu arttırmıştır. Bu yüzdendir ki, liberal fikirli Amerikan aydınları, «ABD gerçekten ekonomik kalkınmaya karşı mıdır?» sorusunu sormaya başlamışlardır.[759]

Duygusal plandaki iddialara itibar etmeden, bu konuda soğukkanlılıkla bir yargıya varmak, sanırız ki, gerçekçi bir kalkınma stratejisinin temel sorunlarından biridir. Sorunun aydınlanması, ABD'nin ekonomik yapısı üzerinde durmayı gerektirecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar —gerçeği yan-

sıttığı şüpheli olmakla birlikte— ABD'nin resmî tezi «kabuğuna çekilmek», yani Amerika dışında olup bitenlerin uzağında durmak idi.* Oysa bugün ABD, Akdeniz filoları, Pasifik filoları, dünyanın dört köşesindeki üsleri ve sayısız askerî ittifakları ile bütün kıt'alara yayılabildiği kadar yayılmıştır. ABD'nin bu askerî genişlemesiyle birlikte, dış ülkelerdeki ekonomik ilişkileri hızla genişlemiştir. ABD'nin dış ülkelerdeki dolaysız yatırımları 1929'da 7,5 milyar dolar iken 1946'da 7,2 milyar dolara düşmüş, fakat 1961'de 34,7 milyar dolara fırlamıştır. Buna dolaylı yatırımlar da eklenmelidir. Kabul etmek gerekir ki, bu yeni bir durumdur. Ayrıca yatırımlar, az bir başlangıç sermayesi koyup, dış ülkelere sağlanan krediler ve kârların yeniden yatırılması yoluyla gerçekleştirildiğinden, sermaye ihracı rakamlarının çok üstündedir. 1950 - 1974 döneminde ABD'den sermaye çıkışı 61 milyar dolardır, dış yatırımlar ise 194

---

* Geçmişteki ABD emperyalizminden söz ederken, İnönü'nün hatıralarında yer alan kapitülasyonlarla ilgili şu sözleri hatırlamakta fayda vardır: «Amerikalılar bütün Lozan müzakereleri esnasında sulh yapılması için yardımcı oldular, fakat kapitülasyonlar üzerinde, kuvvetli devletlerin asırlardan beri takip ettikleri politikada müttefikleri engellemediler, desteklediler. Ne vakit kapitülasyonlardan bahis açılırsa, ne vakit iktisadî imtiyazlardan bahsolunursa, Amerikalılar *açık kapı* politikasının taraftarı olduklarını, Amerikan tebaasının bulunduğu her yere donanmaları ile gitmek hakkını muhafaza ettiklerini söylerlerdi. Bu görüşlerini her vesile ile belli etmişlerdir.»

Lonzan'dan sonra, muahede yapmak için ABD ile yapılan müzakerelerde, Washington, Avrupalı müttefiklerinin kapitülasyonlarla ilgili olarak Lozan'da kabul ettikleri esaslara rıza göstermemiştir. Olayı, yine İnönü'den dinleyelim: «Teklifimiz, müttefiklerle Lozan Muahedesinde kabul ettiğimiz Kapitülasyonlar maddesini aynen Amerika Muahedesine de koymaktı. Mr. Grew, Hükümetinden aldığı cevabı bana getirdi. O zaman Hariciye Vekilleri Amerika'da şöhret yapmış bir hukukşinas sayılıyordu. Kapitülasyonlar onun ihtisasına giren bir meseledir. Aldığı cevap üzerine, Amerikan mütehassısı müttefiklere kabul ettirdiğiniz maddeyi biz kabul edemeyiz, dedi. Hükümetinde, müttefiklerin hatâ ettikleri kanaatı varmış. Daha sonra başka bir metin üzerinde anlaşmaya varılmışsa da, ABD Senatösunca reddedilmiştir.» (*Ulus*, 21 Ekim 1968).

milyar dolardır. Bu bakımdan, dış ülkelerdeki Amerikan sermayesi ile yaratılan üretim miktarı, çok daha aydınlatıcı bir rakamdır. Dış üretim miktarında büyük artış vardır. O kadar ki, ABD sermayesinin dışarıda gerçekleştirdiği üretim, iç üretimle boy ölçüşecek büyüklüğe erişmiştir. 1950 yılında ABD sermayesinin satışlarla ifade edilen dış üretimi 44 milyar dolar iken, 1964 yılında 143 milyar dolara çıkmıştır. Buna ihracat yoluyla yapılan satışlar da eklenirse, toplam dış satışlar, 1950 - 1964 döneminde 54 milyar dolardan 168 milyar dolara geçmiş bulunmaktadır. Aşağıdaki tablo bu durumu göstermektedir :

ABD yatırımlarından doğan dışardaki üretim	Satışlar (milyar dolar) 1950	1964
Dolaysız yatırımdan*	24	88
Öteki yatırımdan**	20	55
TOPLAM	44	143
İhracat yoluyla satışlar	10	25
İhracatla birlikte toplam Dış üretim	54	168

Kaynak : Monthly Review, Kasım 1966.

Demek ki, ABD'nin dış ülkelerdeki, gayri safî hâsılanın yüzde 5'i civarında kalan ihracat ve iç sermaye yatırımlarının yüzde 10'unu aşmayan dış yatırım rakamlarının gösterdiğinden çok daha büyük çıkarları vardır.

Amerikan Ticaret Bakanlığı, ekonomik anlamını tespit için, ihracatı, tarım, sanayi, madencilik satışları ve navlun gelirlerini kapsayan toplam taşınır mallar için üretimi ile karşılaştırmaktadır. 1964 yılında ABD'de toplam taşınır

* ABD Ticaret Bakanlığı'nın tanımlamasına göre, direkt yatırımlar, ABD firmalarının oy sahibi hisselerinin yüzde 25 ve daha fazlasına sahip oldukları şirket ve şubelerdir.

** «Öteki yatırım», esas itibariyle, ABD vatandaş ve firmalarının sahip bulundukları hisse senetleri ve tahvilleri temsil etmektedir.

mallar üretim tahmini 280 milyar dolardır. Dış üretim ise 168 milyar doları bulmaktadır. Tabiî bu rakamlar içte ve dıştaki firmalar arasındaki alışverişi de kapsamaktadır. Bu çift sayma düşülünce, en muhafazakâr hesaplarla, ABD'nin dış pazarı, içerideki çiftlik, fabrika ve madencilik üretiminin yüzde 40'ına ulaşmaktadır.[760] Bu rakam, önemli miktardaki marka, patent vb. satışlarını hesap dışı bıraktığı halde, ABD için dış pazarın önemini göstermeye yeterlidir. Üstelik, dış satışlar, iç satışlardan çok daha büyük hızla arttığından, dış pazarın önemi gittikçe büyümektedir. İmalât sanayii ihracatı ve dışarıda üslenmiş Amerikan firmalarının satışları, 1940 yılında 15,8 milyar dolar iken, 1964'te 57,9 milyara erişmiştir. 1950'ye göre artış yüzde 267'dir. İmalât sanayiinin iç satışları ise, bu yıllar arasında ancak yüzde 103 artmıştır. 1957 - 1965 döneminde dışarıda üslenmiş ABD firmalarının makina ve teçhizat harcamaları yüzde 200, ülke içindeki firmaların ise yüzde 41 artmıştır. Böylece, dış firma makina ve teçhizat yatırımının içerideki firmalar yatırımına oranı 1957'de yüzde 8,1 iken, 1965'te yüzde 17,3'e yükselmiş olmaktadır. Dış ülkelerde üretim ile birlikte, malî nitelikte olmayan emtia üreten şirketlerin, dışarıda sağladığı kârlar artmaktadır. 1950'de dış yatırım kazançları, malî olmayan şirketlerin vergiden sonra içerideki kârlarının yüzde 10'una erişirken, bu oran, 1964'te yüzde 22'ye çıkmıştır. Gerçekte dış kâr oranı daha da yüksektir. Çünkü dış kazanç yabancı ülkelerdeki şirketlerin ABD'deki ana şirkete yaptığı hizmet ödemelerini kapsamadığı gibi, dünyaya kol atmış büyük şirketler vergiden kaçmak için maliyetlerin daha büyük kısmını dış şirketlere yüklemektedirler. Bu muhasebe oyunları, dış kazancı olduğundan küçük göstermektedir. Üstelik, bu kâr karşılaştırması, dış ülkelerde faaliyette bulunmayan firmaları da kapsamaktadır. Karşılaştırma daha tutarlı biçimde, dışarıda faaliyet gösteren firmaların iç ve dış kârları arasında yapılırsa, dış kâr oranı yüzde 25'in üstüne çıkacaktır.[761] En başta gelen 25 şirketin toplam kârları içinde dış kârları 1959 yılında yüzde 28,9'u bul-

maktadır. Rockefeller'lerin Standard Oil of New Jersey'in dış kâr oranı yüzde 65, Mobil'in yüzde 58, Good Year'in yüzde 29'dur.[762]

Yukarıdaki rakamlar, ABD şirketlerinin dış ülkelerde gittikçe artan ölçüde yayıldığını göstermeğe yeterlidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, esas itibariyle yalnız petrol şirketleri dünyanın dört bucağında şirketler kurmuşlardı (Meselâ Rockefeller'in Standard'ının 1956 yılında 52 ülkede yüzde 50'den fazla hissesine sahip bulunduğu şirket sayısı 274'e erişmiştir). Öteki Amerikan firmaları, genellikle kendi ülkelerinde kalmayı tercih ediyorlardı. Nitekim 1929 - 1946 döneminde dolaysız yatırımların azalması bunun delilidir. Savaştan sonra öteki Amerikan şirketleri de, dış ülkelerde yerleşmeye koyulmuşlardır. Business Week'in deyimi ile, «milletlerarası faaliyetleri olmakla birlikte, **içeriye yönelmiş teşebbüsler»**, «tam anlamıyle **dünyaya yönelmiş şirketler**» haline gelmişlerdir. Bunlara ABD'de hâlen «mültinasyonal - çok uluslu» şirket adı verilmektedir. Business Week, son 20 yılda vuku bulan bu «büyük değişiklik»i şöyle açıklamaktadır: «Bir sanayiden ötekine, Amerikan şirketleri, denizaşırı kârlarının hızla arttığını ve dış yatırımların birçok halde Amerika'dakilerden yüksek kâr getirdiğini gördüler. Dış kârlar artmaya başlarken, iç kârlar ise daralma yolundaydı... Bu durum, mültinasyonal şirketlerin gelişmesini zorlamıştır.»[763]

---

* Prof. Sweezy ve Paul Baran, klasik emperyalizm teorisinin, dünyaya kök salmış bu dev korporasyonların ortaya çıkışını kapsayacak biçimde geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bunlara göre, kapitalizmin dünya egemenliğine yöneldiği sırada egemen sınıflar, sanayiciler ve bankerlerdi. Önce sanayiciler ön plandaydı. Bunların azgelişmiş ülkelerde iki cins çıkarları vardı: Azami kâr bırakacak biçimde ucuz gıda ve hammadde almak ve sınaî mamuller için pazar bulmak. Bu çıkarlar, serbest ticaret ve serbest rekabet yoluyla elde edilmekteydi. 1880'lerden sonra finans kapital, hisse senetlerini toplayarak, teşebbüslerin birleşmelerini ve tekelci bir karakter kazanmasını sağlayarak, egemen duruma geçmiştir. Banker egemenliğinde azami kârla sermaye ihracı ön plana çıkmıştır.

Öte yandan, dev şirketlerin yeryüzündeki stratejik hammaddelerin kontrolünü ellerinde tutmaları büyük önem taşımaktadır. Çelik, alüminyum ve petrol gibi sanayilerde

---

Bu amaç, serbest ticaret ve rekabetle bağdaşmadığından, her emperyalist ülkedeki finans kapitalistleri, rakiplerinin yatırımlarına kapalı tutacakları bölgeler tesisine yönelmişlerdir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru, dünyanın paylaşılması ve yeniden imparatorluklar kurulması böyle olmuştur. Şüphesiz, sermaye ihracı, daha önceki dönemde hammadde ve pazar sağlama çabalarıyle çelişme halinde değildir. Aksine, birbirlerini tamamlamaktadır. Fark, emperyalist politikaya sermaye ihracının hâkim olmasından doğmaktadır. Günümüzde ise, sanayiciler ve bankerler, hâkim kapitalist sınıfların öncüsü olmaktan çıkmıştır. Daha önce bankerlerin kurduğu ve denetlediği büyük tekelci korporasyonlar, sonraları malî bağımsızlıklarını kazanmışlar ve hattâ birçok halde bankalar ve malî kurumlar üzerinde egemenliklerini kurmuşlardır. Bu dev korporasyonlar, tekelci kapitalizmin bugünkü aşamasında temel birimlerdir ve onların büyük sahipleri ve yöneticileri, hâkim sınıfın lider grubudur. Günümüzde emperyalizmin işlemesi, bu dev şirketlerin ve onların çıkarlarının incelenmesiyle anlaşılabilir. Büyüklüğü, yapısının karmaşıklığı ve çıkarlarının çeşitliliği dolayısıyle, dev şirketler, geçmişin sanayicilerinden ve bankerlerinden belirli biçimde ayrılmaktadır. Bunların ucuz hammadde ve pazar peşindeki İngiliz tekstil fabrikatörü gibi ya elindeki âtıl sermayeyi en yüksek faizle işletme çabasındaki Rothschild ve Morgan gibi davranmasını beklemek yanlıştır. Çıkarları çok karmaşıktır. Meselâ; Standard, ABD'de en büyük petrol üreticisidir; görünüşte çıkarının himayecilikte olması gerektir, ama o, himayeciliğe karşıdır. Zira ABD'ye Venezuella'daki şubesinden ucuz petrol satmak istemektedir.

Daha önemli bir nokta, bu dev korporasyonlar, sermaye ihracatçısı değil, sermaye toplayıcısıdır. 1950 - 1961 döneminde, dışarıya net dolaysız yatırımları 13,7 milyar dolardır; bu yatırımlardan sağladıkları 23,2 milyar dolardır. Dışardaki yatırımlarını büyük ölçüde arttırmışlardır, ama aldıkları, verdiklerinden 9,5 milyar dolar fazladır. Emperyalizmin sermaye ihracı teorisini, buna göre düzeltmek gereklidir. Öte yandan, yabancı sermaye, emperyalist iddialarının aksine, azgelişmiş ülkeleri kalkındırma aracı olmak şöyle dursun, fakir ülkelerden zenginlere servet transfer etmek ve daha fakirlerin ekonomileri üzerinde daha zenginlerin egemenliklerini güçlendirmek için en etkin bir araç hâline gelmiştir. (*Notes on the theory of imperialism*, Essays in honour of Michel Kalecki, Varşova 1964, s. 13 - 25).

hammadde kaynağının elde bulundurulması, nihaî mamullerin fiyatlarını ve pazarlarını kontrol için gereklidir. Fiyat ve hammadde dağıtımını kontrol altında tutan firmanın rakiplerine hükmedeceği ve üzerlerinde egemenlik kuracağı açıktır. «Hür dünya» petrolünün üçte ikisini ellerinde tutan Amerikan şirketlerinin, petrol sanayiindeki ezici üstünlüğü ortadadır. Bundan başka, teknik ilerleme ve kimya sanayiindeki gelişme, dış hammadde kaynaklarına bağımlılığı bir ölçüde azaltmakla birlikte, ABD dahi boksit, krom, nikel, manganez, tungsten, kalay vb. gibi birçok önemli metal için dışarıya muhtaçtır. Eskiden ihraç olunan hammaddelerin dahi, zamanla ithali gerekmektedir. **Özgürlük İçin Kaynaklar** adlı ve 1952 tarihli bir resmî rapora göre, ABD XX. yüzyılın başında, gıda ve altın hariç, bütün hammaddeleri, içeride tükettiğinden yüzde 15 fazla üretmekteydi. Bu durum zamanla tersine dönmüştür. 1950'de ABD sanayii, içeride üretilenden yüzde 10 fazla hammadde tüketmiştir. 1975'te sanayiin hammadde açığı yüzde 20'ye çıkacaktır.[764] Amerikan şirketleri, bu nedenlerle, dünya hammadde kaynaklarını ele geçirme çabasındadırlar. Devlet, temel hammaddelerin büyük kısmının kontrolünü, bir savaş ihtimaliyle, ABD'nin güvenliği için zorunlu saymaktadır. Böylece, firmaların hammaddeleri ele geçirme çabaları ile ABD'nin güvenliği birleşmektedir. Devlet. güvenlik endişesiyle, firmaların hammadde kaynaklarını kontrol çabasının destekçisi, hattâ öncüsü olmaktadır.

Esasen ABD firmalarının dünyaya yayılması ile Amerikan Hükümeti'nin dışardaki politik, ekonomik ve askerî taahhütlerinin genişlemesi arasında sıkı bir ilişki görülmektedir. Önce bayrak ve donanma, ardından sermaye gitmektedir. Rockefeller'lerin Orta Doğu petrolünde liderliği ele alışı, Suudî Arabistan'da Amerikan askerî üslerinin kurulması Truman Doktrini'nin ilânından sonradır. Victor Perlo'nun sözleriyle, «Iran'da 1953-1954'te ABD askerî nüfuzunun kesinlikle kurulmasını, büyük miktarda Amerikan özel sermayesinin bu ülkeye gidişi izlemiştir. 1950'de ABD donanmasının kontrolü altına konulunca,

önemli sermaye Taiwan'a akmıştır. Fakat bu yatırımlar, her zaman bayrağın ardından hemen gitmezler. Birçok halde, önce ABD askerî kudretine dayanan bir politik ve ekonomik ilişkiler düzeni kurulmaktadır. Bu düzen, özel Amerikan sermayedarları için 'elverişli ortam' sağlamaktadır.»[765]

Dış ülkelere yayılan Amerikan sermayedarları kimlerdir? Bunlar, esas itibariyle tekelci nitelikte pek az sayıdaki dev şirketlerdir. Dışardaki dolaysız yatırımların yüzde 57'si, yalnızca 45 firma tarafından yapılmıştır. Aşağıdaki tablo bu konuda bir fikir vermeye yeterlidir.

BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DOLAYSIZ ABD DIŞ YATIRIMI (1953)

Miktarı	Firma Sayısı	Toplam Yatırım içinde payı
100 milyon dolar ve yukarısı	45	% 57
50 - 100 milyon dolar	51	% 14
25 - 50 milyon dolar	67	% 9
10 - 25 milyon dolar	126	% 5
5 - 10 milyon dolar	166	% 8
	455	93

Kaynak : U. S. Business Investments in Foreign Countries, Amerikan Dış Ticaret Bakanlığı, 1960, s. 144.

Demek ki, yatırımların beşte üçü 45, beşte dördü 163 firmanın elindedir. İş alanları itibariyle bakılırsa, madencilikte 20 firma yatırımların yüzde 95'ini, petrolde 24 firma yüzde 93'ünü, tarımda 6 firma yüzde 93'ünü, sanayide 143 firma yüzde 81'ini gerçekleştirmiştir. Bunlar genellikle dev şirketlerdir. Meselâ ABD sanayiinde 5 en büyük şirket, bütün sanayi varlığının yüzde 15'ini, 100 en büyük şirket yüzde 55'ini kontrolü altında tutmaktadır.

İşin dikkat çekici yönü, dışarıda dolaysız yatırımlara yönelerek «mültinasyonal» özellik kazanan bu dev şirket-

ler, içeride de askerî siparişlerin en geniş kısmını almaktadırlar. Denilebilir ki, en büyük firmalar, asıl kazançlarını dış yatırımlar ve askerî siparişlerden sağlamaktadır. ABD'nin en büyük 25 firmasının dış yatırımlar ve askerî siparişlerden elde ettiği kâr, 1959 yılında toplam kârlarının yüzde 40,4'üne ulaşmaktadır. 1962 yılında ise, yüzde 50'ye yükselmiştir. Petrol şirketlerinde bu oran yüzde 50 ilâ 71'dir. Türkiye'de de Vehbi Koç ile birlikte iki şirket kuran General Electric'in dış yatırım ve askerî sipariş kârı, toplam kârının yüzde 51'idir. Westinghouse için bu oran, yüzde 28, Western Electric için yüzde 33, Radio Corporation of America için yüzde 50, kimya alanında Dupont için yüzde 27, Uludağ volframı ile ilgilenen Union Carbide için yüzde 40'tır. Otomobil sanayiinde General Motors, Ford ve Chrysler için toplam dış yatırım ve askerî sipariş kârı oranı yüzde 25'tir. Uçak sanayiinde kârın hemen hepsi bu alana kaymıştır. General Dynamics ve Boeing'te bu oran yüzde 100'dür. Good Year'de oran yüzde 41, Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun ortağı International Harvester'de yüzde 34'tür. Ünlü IBM'in 1959 yılında 175 milyon dolarlık kârının 40 milyon doları dış yatırımlardan, 45 milyon doları askerî siparişlerden gelmiştir. Oran yüzde 48'e yakındır. 1961'de IBM'in dış yatırım ve askerî sipariş kârı 120 milyon dolara yükselmiştir.

En büyük 25 şirketten sonra gelen 30 şirketin dış yatırım kârı 91 milyon dolar, askerî sipariş kârı 82 milyon dolardır. Toplam kâra oran, yüzde 43,1'i bulmaktadır.[766]

Demek ki, dış yatırımları askerî genişlemeyi izleyen dev şirketler, içeride de, dış yatırımların korunması için gerekli silâhları imal etmektedirler. «Bir taşla iki kuş vurma» deyimini hatırlatan bu iki faaliyet, dev şirketlerin gittikçe büyüyen en önemli kazanç kaynağını teşkil etmektedir. Bir firmanın ancak belli bir üretim düzeyinden sonra kâra geçtiği hesaplanırsa, dış piyasa ve askerî siparişlerle sağlanan ek talebin, dev şirketlerin kârlarının asıl kaynağı olduğu düşünülebilir.

Öte yandan askerî genişleme, üsler ve ittifaklar sistemi ve savunma harcamalarının arttırılması, ABD güvenliğinin ve dış politikasının vazgeçilmez unsurları sayılmaktadır. Bu güvenlik endişesi, firmaların çıkarlarına tamamen uygun düşmektedir. Böylece dev firmaların çıkarları ile millî güvenlik gerekleri «âyniyet» kazanmaktadır. Bu içiçe durum, devlet yöneticileri ile firma yöneticilerinin aynı kişiler olmalarıyla da doğrulanmaktadır. Şöyle ki, biri uzun yıllar ABD'nin dış politikasını, öteki CIA'yı yöneten Dulles kardeşler, Rockefeller'lerin petrol şirketlerinin avukatlarıdır. Tanınmış devlet adamlarından Strauss, Dean McCloy, Clay, Rockefeller grubunun temsilcileridirler. Bizzat Nelson Rockefeller, cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuş ön planda bir politikacı ve devlet adamıdır. Başkan Kennedy, iktidara gelince, devlet harcamalarının, özellikle silâhlanma giderlerinin arttırılmasını ve bu yoldan kalkınma hızının yüzde 5 ilâ 6'ya çıkarılmasını ısrarla savunan Rockefeller grubunun görüşlerini uygulamıştır. Kennedy'nin baş askerî müşaviri ünlü stratej General Maxvell Taylor dahi, Standard Oil'in paylaştığı sınırlı savaş ve gerillalarla mücadele tezlerinin teorisini yapmıştır. Maxvell Taylor, emekliliğinde Rockefeller'lerin kontrolündeki «Lincoln Center of the Performing Arts» ın başkanlığına getirilmiştir. James F. Byrnes, Dean Acheson gibi ünlü ve etkili dışişleri bakanları, Rockefeller'ler kadar kudretli Morgan grubunun temsilcileridir. Eisenhower'in son Savunma Bakanı Thomas S. Gates, bu grubun mensubudur. General Dynamics'ten Frank Pace Jr., Truman yönetiminde Kara Kuvvetleri Bakanı'dır. Savunma Bakanı Charles E. Wilson General Motors'un, Mc. Namara Ford'un başkanıdır. Kennedy'nin Allen Dulles'tan sonra CIA'nın başına getirdiği John A. McCone, Nixon'un destekçisi bir Californialı milyonerdir ve Standard Oil'de milyon doların üstünde hissesi vardır. Bu listeyi sayfalar dolusu uzatmak son derece kolaydır. Ama bu kadarı dahi, dış yatırımlar ve askerî siparişlerle ilgili dev şirketler ile devletin ne ölçüde içiçe bulunduğunu belirtmeye yeterlidir.

Dış yatırım ve askerî sipariş, politik ve ekonomik hayata hükmeden dev firmalara geniş kârlar sağlarken, aynı zamanda ekonomik dalgalanmaların 1929'dakine benzer biçimde büyük bir krize dönüşmesini, görünüşe göre önlemektedir. Ekonomik dalgalanmalar, çeşitli biçimlerde açıklanmaktadır. Fakat bu dalgalanmalarda baş rolü, yatırım sanayiindeki iniş ve çıkışların oynadığı, oy birliğiyle kabul edilmektedir. Devlet siparişleri ve dış piyasa, ABD yatırım malları sanayiine, toplam üretimin yüzde 20 ilâ 50'si oranında bir pazar getirerek, ekonomik dalgalanmaları hafifletmektedir.[76] Bu nedenle, Amerikan kamuoyuna silâhlanma, sık sık «krizleri önleyen bir tedbir» diye sunulmaktadır. Ayrıca Kennedy yönetiminin silâhlanma harcamalarında başlattığı büyük artışın, vergi indirimleriyle birlikte, ABD'nin ekonomik kalkınmasını hızlandırdığı ileri sürülmektedir. Kore Savaşı'nın sona ermesini izleyen yıllarda, ABD'nin yıllık kalkınma hızı yüzde 2,5 civarında kalmıştır. Nüfus artışı düşülürse, adam başına kalkınma hızı yüzde 1'den ibarettir. Ancak Kennedy yönetiminin aldığı silâhlanma ve vergi indirimi tedbirlerinden sonra, yüzde 5 - 6 gibi ABD için çok büyük sayılabilecek kalkınma hızına ulaşılabilmiştir.* Bu nedenle, askerî siparişler ve dış yatırımlar, kamuoyunun korkuyla hatırladığı ekonomik krize karşı bir garanti ve artan refahın sigortası sayılmaktadır. Ne var ki, bu politika, dev tröstleri ve mevcut ekonomik yapıyı güçlendirmektedir. ABD'de azgelişmiş bölgelerin kalkındırılması, fakirlikle mücadele, zenci dâvasının çözülmesi, mesken vb. gibi alanlarda geniş ve yararlı yatırım olanakları vardır. Fakat yatırımların bu alanlara kaydırılması mevcut ekonomik yapının değiştirilmesini gerektirecektir. Dev şirketler, tatlı askerî siparişleri ve dış yatırımları bırakarak, kendiliklerinden öteki yatırım alanlarına yönelecek değillerdir. Yukarıda anlattığımız nedenlerle, devletin de bu yolda bir zorlamaya gidemeyeceği

* ABD firmalarına ezici üstünlük sağlayan teknolojik ilerleme için gerekli harcamaların hemen hemen tamamının Savunma Bakanlığı bütçesinden karşılandığını belirtelim.

açıktır. Böylece, askerî sipariş ve dış yatırım, dev tröstleri daha da güçlendirerek yıldan yıla artmaktadır.

Dünyayı istilâya koyulan «mültinasyonal» şirketlerin aralarında çeşitli rekabet ve çekişmeler olsa dahi, belli konularda ortak çıkarları vardır. Prof. Sweezy ve Paul Baran, bunu şöyle anlatmaktadırlar: Mültinasyonal şirketlerin «ortak çıkarları ve arzuladıkları genel politikalar vardır. Fakat bunlar, birçok halde, mahiyetleri itibariyle dar anlamda ekonomik çıkarlar değildir. Mültinasyonal şirketlerin çıkarları, gümrük tarifeleri, ihracat sübvansiyonları, dış yatırım vb. gibi konularda sık sık çatışmaktadır. Ama bu şirketler, iki noktada tam bir birlik içindedirler: İlk nokta, dünyadaki faaliyet alanlarının (coğrafî anlamda) mümkün olduğu kadar genişletilmesidir. İkinci nokta, faaliyet gösterdikleri ülkelerin kanun ve kurumlarının, özel kapitalist teşebbüsün serbestçe gelişmesine elverişli olmasıdır. Başka bir deyişle, onların ideali, azamî kâr sağlama ve bunu serbestçe kullanma hususunda hiçbir mahallî engel bulunmayan bir dünya milletleri topluluğudur. Bu demektir ki, mültinasyonal şirketler yalnız onlara belli bölgeleri kapama tehdidi taşıyan ihtilâllere değil — meselâ Küba İhtilâli, Amerikan şirketlerini bu ülkeden uzaklaştırmıştır —, faaliyetlerini engelleyebilecek ya da potansiyel olarak kârlı iş alanlarını kendi vatandaşlarına saklayabilecek en geniş anlamıyla her biçim devlet kopitalizmine de şiddetle karşıdırlar.* Bu tutum, Standard Oil'un 1962 yıllık raporunda iyi belirtilmiştir: 'İçte ve dışta ekonomik ilerleme için özel yatırımın önemi konusunda daha büyük bir uyanıklığa ihtiyaç vardır. Bazı ülkeler yeni ticarî teşebbüslere devletin iştiraki ya da mevcut şirketlerin millîleştirilmesi yoluyla devlet teşebbüsüne doğru bir eğilim gös-

* Şüphesiz bu, yabancı hükümetlerin bayındırlık, yol, liman, sağlık ve eğitim merkezleri gibi kendi faaliyetlerine yardımcı işlere girişmesine, mültinasyonal şirketlerin karşı oldukları anlamına gelmemektedir. Bu yararlı hizmetler için onlar hattâ kendi hükümetlerinin cömert «dış yardımlar» vermesini isterler (Sweezy - Baran).

termişlerdir. Aslında bu ülkelerin çıkarları, birçok öteki ülkede büyük ekonomik kalkınma gerçekleştiren hür teşebbüs ilkelerine dayanan şirketleri teşvik etmeleri ile en iyi biçimde sağlanacaktır. 1961 Dış Yardım Kanunu'na getirilen Hickenlopper tâdilâtı* gibi adımlarla, Amerikan yardım fonlarının özel sermayenin önemini ve himayesini öngören bir ilerleme iklimini teşvik için kullanılması güven vericidir.' Standard Oil yönetiminin, bağımlı ülkelerde devlet teşebbüsüne karşı çıkışının, devlet eylemini sosyalizm sanmak gibi safça bir düşünceden doğduğunu düşünmek yanlıştır. Bu tutumun çok daha rasyonel nedenleri vardır: Bu ülkelerde devlet teşebbüsü ve devlet müdahalesi, genellikle, yerli burjuvazinin mültinasyonal şirketler aleyhine olarak o ülkede yaratılan ekonomik fazladan daha büyük bir pay alma niyetini ifade etmektedir. Mültinasyonal şirketlerin, bu gibi teşebbüslere kesinlikle karşı çıkmaları doğaldır.

Mültinasyonal şirketlerin kendi hükümetlerinden talep ettikleri genel politika, basit bir formül halinde özetlenebilir: **Standard Oil için emin bir dünya hazırlamak.** Daha ideolojik terimlerle, bu, 'Hür Dünya'yı korumak ve 'Hür Dünya'nın sınırlarını mümkün olduğu kadar genişletmek' anlamına gelmektedir. 1947'de Truman Doktrini'nin ilânından beri ABD'nin resmî politikası bu olmuştur. Madalyonun olumsuz yanı, antikomünizmdir. Politikanın zorunlu tamamlayıcısı, dünya çapında muazzam bir askerî düzenin kurulması ve sürdürülmesidir.»[768]

Gerçekten, birçok kez yanlış anlaşıldığı için alay konusu yapılan «Hür Dünya» deyimi, aslında tutarlı bir görüşü dile getirmektedir. Kabile hayatı yaşayan Suudî Arabistan, Küveyt, faşist Güney Amerika diktatörlükleri, İspanya, Portekiz vb., İngiltere ve Amerika gibi «Hür Dünya» mensubu sayılmaktadır. Çünkü bütün bu ülkelerde, yabancı sermayeye dayalı «hür ticaret ve hür teşebbüs» var-

* Hickenlooper tâdilâtı, dış yardımları yerli - yabancı özel teşebbüsün teşviki şartına bağlamaktadır.

dır. «Hür Dünya», hür sermaye diye anlaşılınca, tutarlı bir kavram olmaktadır. Sermayenin özgürlüğünü kısıtlayan devletçi, sosyalist, komünist vb. bütün rejimler ise, ister demokratik, ister totaliter karakterde bulunsun, «Hür olmayan dünya»ya mensupturlar. Mültinasyonal şirketlerin ve ABD Hükümeti'nin resmî politikası budur. Dış ülkelerdeki üslerin ve Altıncı Filo gibi «yüzer üs»lerin önemli görevlerinden biri, yeryüzünde mültinasyonal şirketlerin özgürlüğünün korunmasıdır. Türk aydınlarınca çok kez yadırganan bu görüş, Amerikalılara doğal gelmektedir. Nitekim gençlik gösterileri arasında, İzmir'in kurtuluş günü bu şehre gelen Altıncı Filo Komutanı, donanmanın görevini samimiyetle açıklamıştır: «Amerikan donanmasının geleneksel görevi, denizlerin kontrol edilmesini kapsar. Bu kontrolün yapılmadığını düşünecek olursak, denizaşırı ülkelerdeki kuvvetlerimiz desteklerini kaybetmiş olurlar ve ülkemizdeki sanayi tesislerimiz çalışmalarını yavaşlatmaya ve dünya su yollarından geçerek ülkemize getirtilen hammadde yokluğu karşısında kapanmaya dahi mecbur kalabilirler.»[769]

Washington Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Jules Henry, Altıncı Filo Komutanının sözlerini şöyle tamamlamaktadır: «Amerikan yatırımı için dünyayı açık tutma yolundaki askerî çabalarımız, muazzam ekonomik faydalar, yani yatırılması gerekli sermaye yaratmaktadır. Zira harple beslenen sanayiler ABD'de ekonomik fazlayı genişletmektedir. Böylece, dünyayı Amerikan yatırımı için koruma süreci, yatırım yapılacak alanlara duyulan ihtiyacı daha da arttırmaktadır. Çok büyük çapta olan ve gittikçe çoğalan ekonomik fazlanın varlığı, Amerikan yatırımı için dünyanın açık tutulmasını mutlak bir zorunluluk hâline getirmektedir. Bu nedenle, bugünkü ekonomik sistem altında, azgelişmiş ülkelerden askerî birliklerimizi, onun yerini alacak bir jandarma düzeni kuramadığımız müddetçe asla çekemeyiz.»[770]

Ne var ki, ABD'nin mümkün oiduğu kadar çok sayıda ülkeyi mültinasyonal şirketlere açık tutma çabasına rağ-

men, komünizmin yayılması, birçok ülkenin mültinasyonal şirketlere kapanması tehlikesini yaratmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Doğu Avrupa, Çin, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam ve Küba'da komünizmin yerleşmesi, yabancı sermayeyi bu ülkelerden uzaklaştırmıştır. Bütün azgelişmiş ülkelerde, yabancı sermaye egemenliğine karşı çıkan milliyetçi güçler varlıklarını hissettirmektedirler. En ümitsiz şartlarda, bu egemenliği yıkmak için, zorlu millî kurtuluş savaşları verilmektedir. ABD yetkilileri, millî kurtuluş savaşlarını «barutun icadı kadar tehlikeli» bulmaktadırlar. Bir ülkede millî kurtuluş hareketinin başarısının bir çığ gibi büyüyüp yayılmasından çekinmektedirler. Topraklarında Sovyet üsleri ve füzeleri bulunmadığı sürece — ki bu durum önlenmiştir —, ufak Küba'nın ABD güvenliğini hiçbir biçimde tehdit edemiyeceği açıktır. Dominik'te ilerici askerlerin ya da eski başkan Bosch'un iktidara gelmesi, ABD'nin askerî güvenliğinde en ufak bir değişiklik yapacak değildir. Fakat ABD sermayesine karşı eylemin öteki ülkelere yayılması endişesi, ABD'yi harekete geçmeye zorlamaktadır. Nitekim Kongo'da amaç açıkça zengin maden çıkarları olduğu halde, Vietnam'da ABD'nin direkt ekonomik çıkarları için savaştığını ileri sürmek çok mübalâğalı bir iddiadır. Amerikan dış politikasının uzun vâdeli planlayıcısı Prof. Walt Rostow, millî kurtuluş hareketlerinin çıkar yol olmadığını dünyaya ispatlamak için Vietnam'da savaşıldığını açıklamıştır. Rostow'a göre, General Giap, «Güney Vietnam, çağımızın millî kurtuluş hareketi modelidir. ABD emperyalistlerinin Güney Vietnam'da denedikleri özel savaş metodu başarısızlığa uğratılabilirse, bu demektir ki, ABD dünyanın her tarafında yenilebilir» demiştir. ABD, bu görüşü boşa çıkartmak için Vietnam'da pahalı bir savaşa girmiştir.[771]

Demek ki, kapitalist dünya sistemini korumak için toptan bir mücadele söz konusudur. Bu mücadelede kapitalist sistemin bütünüyle geleceğini korumak için, kısa vâdeli ekonomik çıkarlardan vazgeçilmesi, hattâ birtakım fedakârlıklara katlanılması mümkündür. Bu toptan çer-

çeve içinde emperyalizmin, eskisi gibi, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesine mutlaka karşı olduğunu söylemek güçtür. Emperyalizm, yabancı sermayeye bağımlı olmak şartıyle, sanayileşmeyi kabul edebilir. Hattâ zaman zaman toprak reformu vb. gibi tedbirlerle, ABD'nin ölçülü bir reformizmi ve belli bir ekonomik gelişmeyi teşvik ettiği ileri sürülebilir. Esas olan, az gelişmiş ülkeleri gündelik çıkarların ötesinde, kapitalist sistem içinde tuatabilmektir.* Emperyalizm, bu tutumu ile, «açık pazar ve hammadde deposu» görüşleriyle her zaman açıklanamayacak olan çok nüanslı bir tutumu benimsemekte ve değişen şartlara intibak etmeye çalışmaktadır. Ama amaç bellidir. Amaç, azgelişmiş ülkeleri, mültinasyonal şirketlerin faaliyetine

---

* Emperyalist tutumda bu değişiklikler, marksist teorisyenleri eski tezler üzerinde düşünmeye itmiştir. Sovyet iktisatçısı Roudenko'ya göre, «Önceleri sömürge sistemi, emtia ve sermaye fazlasını massederek, hammadde vb. ikmaliyle yeniden üretim sürecini sağlayarak, kapitalizmin çökmesini geciktirmiştir. Hâlen durum başka türlüdür. Günümüzde kapitalist yolu seçen her ülke, böylece kapitalizmin ömrünü uzatacaktır. Sömürgeciliğin mahiyeti yeniden gözden geçirilmelidir.

Esas olan, emperyalist devletlerin milyonlarca kâr elde etmeleri değildir. Kâr sorununun ikinci plana geçtiğini söyleyen L. Stepanov haklıdır. Eğer dünyamızın üçte ikisinde kapitalist ekonomi sistemi gelişirse, günümüzde emperyalizm uzun süre kendini devam ettirebilir. Bu takdirde emperyalizm, gelişme halindeki ülkeleri rezerv olarak kullanmak için sayısız olanaklar bulacaktır.

Bu vesile ile, sömürgecilik kavramımızı, gerçek fonksiyonlarına uygun biçimde tanımlamamız gerekir. Bugünkü sömürgeciliği, kapitalizm yoluna yöneltmek amacıyle Üçüncü Dünya ülkelerine tekelci sermayenin empoze ettiği bir ilişkiler sistemi saymamız yerindedir. Aynı biçimde 'sömürge' kavramı da belirlenmelidir. Mevcut tarihi çerçevede kapitalist yolu seçen, ekonomik bakımdan geri kalmış bir ülke, emperyalizmin bir sömürgesidir. Zira ona rezerv olmakta ve emperyalizmin varlığını uzatmaya yardım etmektedir... 'Sömürgesiz emperyalizm' tezi, ancak bu anlamda kabul edilebilir.» *(Metropoles et Colonies, Debats des Economistes Sovietiques,* Agence de Presse Novosti, s. 140).

en uygun biçimde, kapitalist gelişme çizgisi içinde tutmaktır.

Dış yatırımlar, askerî çıkarlar için olduğu kadar, kapitalist gelişme yolunu azgelişmiş ülkelere empoze etmek için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Dış yardımların değişmez şartı, yerli - yabancı özel sermayeye elverişli gelişme ortamı hazırlamaktır. ABD yardımı alan bütün ülkeler, Türkiye'dekine benzer biçimde, yabancı sermaye kanunları, petrol kanunları vb. çıkarmakta, özel sanayi finansman bankaları kurmaktadır.

İleri kapitalist ülkeler egemenliğindeki bütün milletlerarası kuruluşlar da aynı politikayı izlemektedir. Dünya Bankası'nın özel teşebbüsçülük konusunda ne kadar ileri gittiğini, zoraki özel teşebbüs Çukurova Elektrik A.Ş. çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Dünya Bankası'nın bir kolu olan Milletlerarası Finans Kurumu (IFC), Bursa'daki Sifaş örneğinde görüldüğü üzere, yerli özel teşebbüsle ortaklıklar kurmaktadır. Bankanın ünlü eski başkanlarından Eugene R. Black, yardımların amacını tam bir açıklıkla belirtmektedir: «Dış yardımlar, Amerikan iş hayatına başlıca üç çıkar sağlamaktadır: 1) Dış yardım, Amerikan mal ve hizmetleri için hemen önemli bir pazar yaratır. 2) ABD firmaları için yeni denizaşırı pazarların gelişmesini teşvik eder. 3) **Millî ekonomileri hür teşebbüs sistemine doğru yöneltir. Bu sistem içinde ABD firmaları zenginleşebilir.»**[772]

Yardım veren kurumlar kervanına sonradan katılan Avrupa Yatırım Bankası, açtığı kredilerin en az yüzde 30'unun özel teşebbüse verilmesini şart koşmuştur. Bu bankanın Türkiye'ye verdiği kredilerin ise yüzde 48'i özel sektör projelerinin finansmanına ayrılmıştır. Anglosaksonlar ile Almanların egemenliğindeki Konsorsiyum, daha fazla özel teşebbüsçülük konusunda Türk Hükümetine devamlı baskı yapmaktadır.* Demek ki yalnız ABD değil, öteki ge-

* Planlamacı Hikmet Çetin'in deyimiyle, Konsorsiyum çerçevesinde farklı grupların hazırladıkları ve zaman zaman Türkiye'ye gönderdikleri raporlar, genellikle Türk Hükümeti ve

lişmiş kapitalist ülkelerin firmaları da aynı taleplerle azgelişmiş ülkelerin karşısına çıkmaktadır. Aralarında kimi zaman sert rekabet de etseler, ABD firmaları kadar, Avrupa firmalarının da ortak çıkarları, kapitalist dünya sisteminin korunmasıdır. Esasen mültinasyonal şirketlerin yayılmasıyle, Avrupalı gibi görünen önemli firmalar ile ABD şirketleri arasında karmaşık bağlar doğmaktadır. Meselâ Türkiye'de faaliyette bulunan Hollanda'nın dev şirketlerinden Philips'in yüzde 60'tan, Unilever'in yüzde 50'den fazla hisseleri yabancı yatırımcıların elindedir. Milletlerarası kapitalizmin bu alanda çıkar birliği tamdır.

Hibe ve uzun vâdeli krediler biçiminde verilen dış yardımlar, bir yandan büyük yabancı firmalara avantajlı siparişler getirirken, öte yandan yol, baraj, liman gibi altyapı yatırımları ile belli bir ekonomik gelişmenin zemini hazırlanmaktadır. Dış yardımların önemli bir kısmı, altyapı yatırımlarına ayrılmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtının bir araştırmasına göre, 1963 - 1966 döneminde sağlanan proje kredilerinin yüzde 72,4'ü altyapı yatırımlarına, yüzde 0,3'ü madenciliğe, yüzde 2,9'u araştırmalara, yüzde 24,4'ü ise imalât sanayiine gitmiştir.[73] Bu tip kalkınma modelinde, sanayiin daha çok yerli-yabancı özel teşebbüse bırakılmasına çalışılmaktadır. Altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek ise, devlete düşmektedir.

ROCKEFELLER OYUNU AÇIKLIYOR

Nelson Rockefeller, Ocak 1956'da Başkan Eisenhower'e yazdığı bir mektupta, Amerikan emperyalizminin stratejisini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. Standard

---

Konsorsiyum üyeleri ve Türk kamuoyu arasında birçok sürtüşmeye yol açmaktadır. Meselâ İş ve Sanayi İstişarî Komitesi (B.I.A.C.) Raporu, Konsorsiyum üyelerinin verdikleri yardımın tamamen özel teşebbüs çerçevesinde düzenlenmesini ve bunu kolaylaştırmak için Türk Hükümetinin gerekli tedbirleri almasını istemiştir (Hikmet Çetin, *Foreign Economic Relations in the Plan, Planning in Turkey*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, s. 253).

Oil'in sahibi Rockefeller ailesi, Elsenhower, Kennedy ve Nixon yönetimleri gibi, hem Demokrat, hem de Cumhuriyetçi hükümetleri etkileyen büyük bir güçtür. Bunun içindir ki, «Standard Oil için iyi olan Amerika için de iyidir» sloganı Amerika'da da bir atasözü haline gelmiştir. Bu yüzden, Rockefeller'lerin tavsiyeleri, ABD'nin emperyalist politikalarının bir açıklaması sayılabilir. Rockefeller'lerin tavsiyeleri şöyledir: «Bizim politikamız hem 'global' yani dünyanın bütün kara parçalarını kapsayan, hem de total olmalıdır. Yani politik, askerî, ekonomik, psikolojik tedbirleri ve özel metodları bir bütün içinde bir araya getirmelidir. Başka bir deyişle, yapılacak şey, atlarımızın hepsini bir tek arabaya koşmaktır (...)

Düşüncelerimin pratikte en somut örneği hatırlayacağınız gibi, bizzat meşgul olduğum Iran tecrübesidlr. Ekonomik yardımı harekete geçirerek Iran petrolüne el koymayı başardık ve bu ülkenin ekonomisine yerleştik. İran'da ekonomik pozisyonumuzun kuvvetlenmesi, bu ülkenin dış politikasının kontrolümüz altına girmesini ve özellikle Bağdat Paktına girmesini sağladı. Hâlihazırda Iran Şahı, elçimize danışmadan hükümetinde herhangi bir değişlklik yapmaya bile cesaret edememektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, burada ileri sürülen düşünceler beni ve arkadaşlarımı, politik programımızın aşağıdaki temel ilkelere oturtulması zorunluluğuna götürdü:

1. Biz askerî paktlarımızı kurmayı ve sağlamlaştırmayı hedef alan tedbirlere devam etmeliyiz. Çünkü, bu paktlar, herhangi bir komünist saldırısını ve **ulusal hareketleri** önlemekte faydalı olacaklardır. Bundan başka Asya'da ve Orta Doğudaki pozisyonlarımızı her yönden sağlamlaştıracaklardır.

Şu önemli gerçeği gözden uzak tutamayız: Magnezyum, krom, kalay, çinko ve tabiî kauçuğumuzun tamamı, bakır ve petrolümüzün önemll bir kısmı, kurşun ve alüminyumun üçte biri, denizaşırı ülkelerden gelmektedir. En önemlisi, ABD tarafından kurulmuş askerî paktiardan her-

hangi birinin etki alanında bulunan Asya ve Afrika'nın azgelişmiş bölgelerinden gelmektedir. Süper - stratejik maddelerin, bu arada uranyumun durumu da yukarıdakiler gibidir.

2. Bu askerî paktları sağlamlaştırmak ve genişletmek için, Marshall planının Avrupa'da bize sağladığı kadar, ya da ondan daha büyük ölçüde politik ve askerî nüfuz garantileyecek genişiikte bir ekonomik yayılma planını Asya, Afrika ve diğer azgelişmiş bölgelerde uygulamak zorundayız. Bunun için, azgelişmiş ülkelere yaptığımız ekonomik yardımların büyük kısmı, askerî paktlarımıza hizmet etmek üzere kurulmuş olan kanallardan akmalıdır. Bu ise, bizi askerî paktları cazip hale sokmaya götürmelidir. Zorunlu hallerde, bu paktların biçimlerinde belirli değişiklikler düşünülmelidir. Başka bir deyişle, askerî paktların ekonomik yanını mümkün olduğu kadar belirgin hale getirmeliyiz. Bizim askerî paktlarımıza çekmek istediğimiz ülkelere, geniş ölçüde ve akıllıca yardımlar yapmalıyız. Fakat bunu şimdiye kadar yaptığımızdan daha dikkatli ve elâstikî bir biçimde yapmak gerekmektedir, çok özel durumlarda, herhangi bir şart bile koşmamalıyız. Ikinci dönemde hem politik, hem de askerî şart ve taleplerimizi kabul ettirme yolu açılmış olacaktır.

3. Bu ilkelerden hareketle, Amerikan iktisadî yardımının yapılacağı ülkeleri üç grupta toplamayı teklif ediyorum. Ekonomik işbirliğinin çeşitli biçim ve metodları, bu her üç grupta da kullanılmalıdır.

Birinci gruba, bizimle dost olan ve bize uzun süreli, sağlam askerî paktlarla bağlanmış olan (Türkiye gibi, — D.A. —) anti-komünist hükümetlerin iktidarda olduğu ülkeler girer. Bu ülkelere yapılacak yardımlar ve açılacak krediler öncelikle askerî nitelikte olmalıdır. **Oltaya yakalanmış balığın yeme ihtiyacı yoktur.** Bu noktada, Dışişleri Bakanlığıyla aynı fikirdeyim, **genişletilmiş iktisadî yardım, örneğin Türkiye'ye, bazı hallerde düşünülenin tersi sonuçlar verebilir, yanı bağımsızlık eğilimini arttırıp, mevcut askerî paktları zayıflatabilir. Bu tip ülkelere — Tür-**

kiye gibi — doğrudan doğruya iktisadî yardım da yapılabilir, ama bu, ancak bize uygun ve bağlı hükümetleri iktidarda tutacak ve bize düşman muhalifleri zararsız bırakacak biçim ve miktarda olmalıdır.

Bunlarla bağlantılı olarak, özel sermaye yatırımlarını da ayarlamak gereklidir. Hükümet, özel sermaye yatırımlarını cesaretlendirmeli ve onlardan akıllıca yararlanmasını bilmelidir. Bu yatırımlar yardımıyla, birçok politik amaca ulaşılabilir. Bu tip özel sermaye yatırımları zamanla bütün gayrimeşru muhalefeti ve politikamıza karşı mukavemeti ortadan kaldırabilmeli veya nötralize edebilmelidir. Ayrıca bizi desteklemekte kararsız ve sallantılı olan bütün şahsî teşebbüs ve menfaat çevrelerini etkilemelidir. Aynı zamanda ABD ile işbirliğine hazır yerli işadamlarına yardım arttırılmalı ve böylece bu işadamlarının, ilgili ülkenin ekonomisinde kilit noktalarını ele geçirmeleri, buna dayanarak, politik etkilerinin artması sağlanmalıdır.

İkinci grup, tarafsız bir politika güden, veya o eğilimi gösteren ülkeleri kapsamaktadır. Bu durumda, devlet yardımları ve kredilerinin ağırlığı bu ülkelerde bizim için gerekli ekonomik koşulların yaratılmasına kaydırılmalıdır. Bu koşullar, zamanla bizim için çalışmalı ve bu ülkelerin bize bağlı askerî pakt ve birliklere, kendiliklerinden girmelerini sağlamalıdır. Bu politikanın temel hedefi, bu ülkelerle ekonomik ilişkilerimizin arttırılması sonucunda yerli ekonominin önemli noktalarını ele geçirmektir.

Bu ülkelerdeki özel yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmeyen hükümetlere karşı olan grup ve kişiler desteklenmelidir. Böylece, bu ülkelerdeki yeni politikamızın temelini sağlam bir şekilde atabiliriz. Bu gruba giren ülkelerin en önemlisi Hindistan'dır.

Üçüncü grup, daha sömürge halinde olan ülkeleri kapsamaktadır. Bu ülkelere yapılan özel sermaye yatırımlarının arttırılması hâlinde, bu ülkelere daha fazla iktisadî yardım verilmelidir. Ayrıca bu ülkelerdeki sömürge idaresine karşı savaşan yerli işadamları desteklenmelidir.

Bu gruptaki ülkeler için uygulayacağımız politikanın birinci aşamasında iktisadî yardım, yerli ortaklarla karma tesisler kurmak şeklinde olabilir. Bu tip ülkeleri desteklememiz halinde, onları yumuşatıcı etkimizin tümünü kaybedebileceğimizi bilmeliyiz. Eğer bunlar yapılmazsa, bu ülkelerde bağımsızlık isteğinden öyle kuvvetli bir milliyetçilik doğabilir ki, bu sömürge ülke, yalnız eski sömürücü ülkenin kontrolünden çıkmakla kalmaz, bizim de kontrolümüzden çıkabilir.

Bu grubun en önemli ülkesi Belçika Kongosu'dur.

Her üç ülke grubuna da yapılacak geniş iktisadî yardımlarda, ABD'nin karşılık beklemeden yardım ettiği ve işbirliği yapmak isteğinde samimî olduğu intibaı yaratılmalıdır. Elimizdeki bütün propaganda olanaklarıyla durmaksızın, azgelişmiş ülkelere yapılan Amerikan yardımının karşılıksız bir yardım olduğunu, ard niyet taşımadığını bütün kafalara sokmalı, bu konuda hiçbir masraftan çekinmemeliyiz. Bu arada antikomünist çalışmalarımızla, ideolojik savaşa ara vermeliyiz. Bu ülkelere yatırım yapan kapitalistlerimiz, teknik eksperlerimiz ve diğer uzmanlarımız, azgelişmiş ülkelerin millî ekonomilerinin bütün dallarına girmeli, oniarı bizim çıkarlarımıza göre geliştirmelidir.

Bu ülkelerdeki politik bakımdan güvenilir yerli işadamlarının ulusal çabaları da teşvik edilmelidir.

Bütün bu tavsiyelerin hepsi uygulandığı takdirde, ABD'nin uluslararası prestijinin bütünüyle artacağına, ayrıca gelecekte karşılaşacağımız her türlü askerî görevlerin yerine getirilmesinin kolaylaşacağına şüphe yoktur. Çünkü böylece mevcut askerî paktlar sağlamlaştırılmış ve yeni bir ruhla doldurulmuş olacaktır.»

Rockefeller'lerin bu tavsiyelerine eklenecek bir şey yoktur. Şimdi Amerikan tipi kapitalist kalkınma modelinin nasıl işledlğini görelim.[774]

AMERIKAN TİPİ KARMA EKONOMİ

Kapitalist kalkınma, bir cins devletçiliğe karşı değildir. Aksine, belli bir devletçilik politikası, kapitalist kalkınmanın vazgeçilmez şartlarından sayılmaktadır. Yalnız bu, özel sektöre bağımlı, onu geliştirmeyi amaç edinmiş bir devletçiliktir. Devletin görevi, özel sektöre devamlı fon akımı ve çeşitli teşvik tedbirleri sağlamaktır. Ayrıca, özel teşebbüsün gelişmesini baltalamayacak, aksine kolaylaştıracak biçimde, devlet teşebbüslerine modelde yer vardır. Bu nedenledir ki «karma ekonomi»den söz edilmektedir.

Basit bir model, kapitalist karma ekonomide devlet teşebbüsünün yerini ve rolünü göstermek bakımından yararlı olacaktır :

KARMA EKONOMİDE DEVLET TEŞEBBÜSÜ						
KAMU TEŞEBBÜSLERİ	Kamu hizmetleri, enerji, ulaştırma vb.	Temel hammadde ve ara mallar	Temel yatırım malları sanayii	Tüketim malları sanayii	Ticaret	Banka ve malî kurum
Zarar edenler	X_{11}	X_{12}	X_{13}	X_{14}	X_{15}	X_{16}
Ne zarar, ne kâr edenler	X_{21}	X_{22}	X_{23}	X_{24}	X_{25}	X_{26}
Kâr edenler	X_{31}	X_{32}	X_{33}	X_{34}	X_{35}	X_{36}

Çelik ve gübre, ikinci sütuna dahil edilmiştir. Banka ve malî kurumlar sütunu, sınaî kalkınma ve yatırım bankası görevlerini yapan teşekkülleri kapsamaktadır.

İlk sırada zarar eden devlet teşebbüsleri yer almaktadır. Zarar, kötü işletme bir yana bırakılırsa, genellikle maliyet altı satış politikasından ileri gelebilir. Devlet, böylece, teşebbüslere ve bireylere sübvansiyonda bulunmaktadır. Enerji, ulaştırma, çelik, makina vb. gibi alanları kapsayan X^{11}, X^{12} ve X^{13}'ün maliyet altı satışlarından uğradığı zararlar, özel teşebbüse dış tasarruflar ve ekstra kârlar getirmektedir. Tüketim malları sanayii X^{14}'ün ucuz sa-

tışları, aracılar hesaba katılmadığı takdirde, tüketiciye gitmektedir. Malî kurumlar X^{16}'nın ucuz kredileri, mesken kredileri dışında, özel teşebbüsü beslemektedir.

Ikinci sıradaki ne kâr, ne zarar eden devlet teşebbüsleri için de durum aynıdır. Yalnız bu sıradaki teşebbüslerin sağladığı sübvansiyon, ortalama normal kâra eşittir.

Üçüncü sıra, kâr eden devlet teşebbüslerini toplamaktadır. Bu durumda, devlet sektörü içinde sermaye birikimi mümkün olmaktadır. Fakat devlet teşebbüsü kârı, bu alandaki ortalama kârın altındaysa, aradaki fark kadar yine özel sektörün sübvansiyonu söz konusudur. Eğer devlet teşebbüsü kârı, ortalamaya eşitse ya da üstündeyse, özel kapitalistler devlet faaliyetinden hiçbir direkt kazanç elde edememektedir. Bu takdirde kapitalistler devlet teşebbüslerinin özel sektör elinde olmasının daha uygun olacağını düşünebileceklerdir. Daha doğrusu, devlet teşebbüsünün birinci ve ikinci sıraya çekilmesini, hiç değilse üçüncü sırada ortalama kârın altında kalmasını isteyeceklerdir. Devlet teşebbüslerinin zararı, özel sektörü pek az etkileyen vergilerle karşılandığı ölçüde, devletin zarar eden birinci sırada kalmasının tercih edileceği açıktır. Böylece Amerikan modeli karma ekonomide devlet teşebbüsünün fonksiyonlarından biri, özel teşebbüs için gerekli temel girdileri, maliyet altı fiyatlarla karşılamak olmaktadır. Öte yandan X^{11}, X^{12} ve X^{13} sütunları, X^{13} ve ^{14}'ün girdilerini imal eden temel sanayie tekabül etmektedir. Özel sanayie dış tasarruflar sağlayan bu alanlarda devlet teşebbüsü, özel sektör tarafından —hele zarar ve ne kâr ne zarar sıralarında kaldığı sürece— arzu edilebilir. Baraj, elektrik enerjisi gibi büyük yatırım isteyen ve geç verim veren X^{11} sanayii için bu tamamen doğrudur. Fakat büyük kapitalistler, daha doğrusu mültinasyonal şirketler, kârlı X^{32} ve X^{33} sanayilerine ilgi duyabilirler.

Özel sektöre ucuz kredi sağlamakla yükümlü X^{16} ve X^{26}'daki devlet malî kurumlarının varlığına ise hiç kimsenin itirazı yoktur. Aksine devletin bu tip malî kurumlar kur-

ması, özel sektörün baş taleplerinden biridir. Demek ki, X^{11} ve X^{16} teşebbüsleri devlet sektörü alanına girmektedir. X^{12} ve X^{13}'e yabancı firmaların, yerli - yabancı ortaklıkların ilgi duyması mümkündür, X^{14} ve X^{15} ise, yani tüketim malları sanayii ve ticaret ise, prensip itibariyle, özel sektör alanında kalmaktadır. Bu alanlara devletin daimî olarak yerleşmesi, itirazla karşılanmaktadır. Ama devletin öncü olarak bu alanlara da girmesi, zarar ve ne kâr-ne zarar sıraları aşılıp kâr sırasına girince özel sektöre devredilmek şartıyle, avantajlı bulunmaktadır. Meselâ Amerikan modelini izleyen Pakistan'da özel sektörü geliştirme amacıyle kurulan Sınaî Kalkınma Şirketi, fabrikaları inşa edip geliştirdikten sonra, özel sektöre satmaktadır. Prof. Papanek'e göre, Pakistan'da devlet teşebbüslerinin yarı hissesi zengin bir aileye, geri kalanı «halk»a sunularak devir işine başlanmıştır. Daha sonra devlet, hisseleri piyasaya çıkartmış, hisseler teşebbüsü kontrol edebilecek bir grubun elinde toplanınca devir işine gitmiştir. Devir, maliyet fiyatı üzerinden yapılmaktadır. Arjantin ve Peru'da devletin çelik fabrikaları yerli ve yabancı sermayeye devredilmiştir.[775] ABD yetkilileri, hemen mümkün olmasa dahi, teşebbüslerin ilerde özel sektöre devrini devamlı ileri sürmektedirler.

Devlet fabrikaları satışının yanı sıra, Amerikan tipi karma ekonominin unsurlarından biri, karma teşebbüslerdir. Devlet bu yoldan kamu fonlarını özel teşebbüse aktarmakta ve onu güçlendirmeye çalışmaktadır. Yerli özel teşebbüsle olduğu gibi, yabancı özel teşebbüsle de ya da her ikisiyle birlikte karma ortaklıklar kurulmaktadır. Bu türün en ilgi çekici karmaşık bir örneği, Ereğli - Demir Çelik'tir. Amerikan ve Türk hükümetleri ile yabancı bankaların ve malzeme satıcısı Batı firmalarının kredileriyle kurulan Erdemir, devlet - yerli ve yabancı özel sermaye ortaklığıdır. Devlet payının çokluğuna rağmen, Erdemir, yönetiminde üç büyük Amerikan firmasını temsil eden bir grubun baş rol oynadığı bir özel teşebbüsdür.

Böylece, Amerikan tipi karma ekonominin, daha doğ-

rusu kalkınma modelinin ana çizgileri[778] ortaya çıkmaktadır :

1 — Devlet sektörü, enerji, ulaştırma vb. gibi kamu hizmetleri ile özel teşebbüse kaynak sağlayan malî kurumlar alanında daimî bir mevkie sahip olabilir.

2 — Kaynaklarını özel sektöre aktardığından, kamu sektörü içinde sermaye birikimi zayıftır ve esas itibariyle vergilendirmeye dayanmaktadır. Finansmanı devletçe sağlanan özel sanayi, devlet teşebbüsüne alternatif sayılmaktadır.

3 — Devlet yeni sınaî teşebbüsler kurabilir, fakat kârlı hale gelir gelmez teşebbüslerin özel sektöre devri söz konusudur.

4 — Devlet, kapitalist sınıfı yetiştirme ve güçlendirme yolunda bilinçli bir politika izlemekte ve böylece tekelci grupların oluşumunu kolaylaştırmaktadır.

5 — Yerli-yabancı özel sermaye egemenliğine dayanan bir ekonomide bir planlama teşkilâtı ve plan bulunsa dahi, ekonomiye yön veren, plandan çok özel sektörün kararlarıdır. Bu şartlarda gerçek bir planlama, istense de mümkün değildir.

Tabiî ki, yukarıdaki ilkeler, Amerikan modelinin ideal biçimini göstermektedir. Gerçekte, her ülkenin şartlarına göre bu modelden az çok ayrılınmaktadır. Ama nasıl komünist model, temel ilkeleri itibariyle bütün komünist ülkelerde uygulanmaktaysa, Batı'dan dış yardım alan ülkelerde de bu Amerikan modeli ana çizgileriyle yürürlükte bulunmaktadır.

Dış yardımlar ve çeşitli devlet sübvansiyonları ile yerli bir sanayici kapitalist sınıf yetiştirilmesine çalışılmakla birlikte, bu sınıf, mültinasyonal şirketlere karşı bir güç olarak değil, aksine, çeşitli yollardan bu şirketlerle işbirliğini araştıran bağımlı bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, kapitalizmin gelişmesi, pazarın genişleme-

sine ve dolayısıyle mültinasyonal şirketlerin yatırım olanaklarının artmasına yol açmaktadır. Dev yabancı şirketler, yeraltı zenginliklerinin dışında, sanayi alanında montaj ve «paketleme» tesisleriyle, patent ve marka satışlarıyle yetinseler dahi pazar büyüdükçe daha geniş yatırımlara ve hattâ X^{32} ve X^{33} alanlarına yönelebilmektedir. Böylece, azgelişmiş ülkelerin bir miktar sanayileşmesi sağlanmakta, fakat bu sanayileşme, azamî kâr peşindeki mültinasyonal şirketlerin politikalarına bağımlı kalmaktadır.

Amerikan modelinde, Kennedy zamanında toprak reformu dahi yer almıştır. Güney Amerika'da ABD yardımları, «İlerleme İçin İttifak» programı çerçevesinde, toplumsal reformlar ve özellikle toprak reformu şartına bağlanmıştır. Toprak reformunun, pazarı genişleterek, kapitalist gelişmeye yardımcı olacağı düşünülmüştür. Böylece, Güney Amerika'da «İlerleme İçin İttifak» programına göre, 1960-1965 döneminde 14 toprak reformu kanunu çıkarılmıştır. Fakat bu kanunların hepsi, büyük toprak sahiplerinin politik ve ekonomik güçlerinde en ufak bir değişiklik yapmayan önemsiz tâvizlerden ibaret kalmıştır. Hattâ birçok kanun, ölü doğmuş ve hiç uygulanmamıştır. ABD ancak Formoza tipi bir iki laboratuar ülkede, toprak ağalarını sanayici kapitalist yapma amacı güden denemelere girişmiştir.

Toprak reformunda başarısızlığın temel nedeni, tutunulan dalı kesmek gibi bir durumun ortaya çıkmasıdır. Azgelişmiş ülkelerde, toplumsal muhalefet arttıkça, sanayi burjuvazisi ve toprak aristokrasisi arasındaki ittifak güçlenmektedir. Gerçek bir toprak reformu ile, kudretli toprak aristokrasisinin tasfiyesi, burjuvazinin ve dolayısıyle emperyalizmin toplumsal temelini zayıflatabilecektir. Nitekim toprak reformunu savunan sol güçler, toprak aristokrasisi kadar komprador nitelikteki kapitalist sınıfın da karşısına dikilmektedir. Bu nedenle ABD, tutunduğu dalı kesme rizikosunu göze alamamış ve toprak reformu heveslerinden birkaç yıl içinde vazgeçme zorunda kalmıştır.

Güney Amerika toprak reformu denemelerini inceleyen Wisconsin Üniversitesi Tarım Ekonomisi Profesörü W. C. Theisenhusen, «solcuların toprak reformundan yana olmaları, işleri bozdu» sonucuna varmaktadır: «Güney Amerika'da bütün solcuların toprak reformu konusunda birleşmeleri, politikamızı etkilemektedir: ABD, popülistlerin tutumunu andıran herhangi bir programı desteklemekte isteksizdir.»

«Komünizmin yayılması endişeleri dolayısıyle, ABD, iç reformlar isteyen teşekküllere tamamen karşıdır ve en muhafazakârlarla, hattâ militarist gruplarla işbirliği yapmaktadır. Fakat ABD'nin soldan hoşlanmayışının başka nedenleri de vardır: Solcu teşekküllerin ekonomik kalkınma programları, toprak reformunun yanı sıra, hiç değilse Amerikan özel sermayesinin sahip bulunduğu bazı sanayi teşebbüslerinin millîleştirilmesini öngörmektedir. Üretim araçlarının millîleştirilmesi, solun ekonomik tahlillerinin sonucu olduğu kadar, artan milliyetçiliğin de gereğidir. Ne var ki, millîleştirme... iş ortamını, Amerikan yatırımcıları için elverişli olmaktan çıkaracaktır.»[777]

Ticaret ve sanayide özel mülkiyetin kamulaştırılmasına kesinlikle karşı olan ABD, bu durumda, toprakta da kamulaştırmadan vazgeçmeyi uygun bulmuştur. Nitekim ABD Kongresi'nin Amerikalılararası Ekonomik İşler Alt Komitesi, 1962'de toplumsal reformlara önem verirken, iki yıl sonraki raporunda «İlerleme İçin İttifak»ın başarısını, iş hayatına elverişli ortam yaratma şartına bağlamıştır. Rapor, «toprak reformu amacıyle de olsa, özel mülkiyetin kamulaştırılmasına karşı çıkmıştır.»[778]

Bu şartlar, Washington'un komünist olmayan reformist milliyetçi güçleri desteklemesini dahi zorlaştırmakta, büyük arazi sahipleri ile — ister tüccar, ister sanayici olsun — komprador nitelikteki kapitalist sınıfı, yâni tutucular koalisyonunu, ABD'nin kaçınılmaz müttefiki yapmaktadır.

Bu tutucular koalisyonuna dayanan kapitalist kalkın-

ma denemeleri ise günümüzde şimdiye kadar hiçbir ülkede başarılı sonuç vermemiştir. Amerikan tipi kalkınma modelinin en iddialı birkaç örneği üzerinde kısaca durmak, bu konuda bir fikir vermeye yetecektir.

Amerikan tipinin en parlak örneği diye Meksika gösterilmektedir. Nüfusu yüzde 3,4 oranında artan bu ülke, 1946 - 1955 yıllarında yüzde 6, son zamanlarda yüzde 7 civarında bir kalkınma hızı gerçekleştirmiştir. Büyük miktarda Amerikan sermayesi, bu ülkeye akmıştır. 1958'de Meksika'daki Amerikan yatırımları 1,2 milyar doları bulmuştur. Meksikalı işçilerin ABD'de çalışması ve Amerikan turistlerinin akını, ülkeye önemli miktarda döviz sağlamaktadır. Bütün bu geniş olanaklara ve 20 - 30 yıllık kalkınma çabalarına rağmen, Meksika, geri kalmış bir ülkedir. Nüfusun yüzde 60'ı kötü beslenmekte, kötü giyinmekte, kötü barınmaktadır. Yüzde 40'ı cahildir, çocukların yüzde 46'sı okuldan yoksundur. Meksika'nın ünlü iktisatçılarından Manuel German Parra'ya göre, **«1955 yılında çalışan nüfusun yüzde 1'i millî gelirin yüzde 66'sını, yüzde 99'u ise yüzde 34'ünü almaktadır. 1940'ta ise durum, tam tersi idi.»**[779]

Tarımda sınırlı bir kapitalist sektörün yanı sıra, geniş bir geleneksel sektör bulunmaktadır. Arazinin yüzde 1'i 55 bin traktörün yardımiyle işlenirken, yüzde 20'si her türlü araçtan yoksun olarak, İspanyollardan önceki «prehispanic» metodla, yani yakma ve kesme yoluyla kullanılmaktadır. 1,2 milyon köylü ailesi topraksızdır; 1,2 milyonu çok küçük işletmelerde çalışmaktadır. Tarıma 16 bin büyük arazi sahibi hâkimdir. Verimli bölgelerde verimli arazinin yarısından fazlası çiftçi ailelerinin yüzde yarımından azına aittir. Ve unutmamak gerektir ki, Meksika, 1940'tan önce köklü bir devrim geçirmiş bir ülkedir.

Sanayi alanında Meksika, hâlâ hammadde ihraç edip mamul maddeler satın alan bir ülkedir. Madencilik gibi temel sanayilerdeki yabancı sermaye egemenliği, birçok madenin üretiminde 1934 düzeyinin aşılmasını engellemiştir. (Mültinasyonal şirketlerin, Türkiye'de boraks işinde

görüldüğü üzere, bazan işletmemek için maden imtiyazları sağladıkları hatırlanmalıdır). Yabancı yatırımların önemlice bir kısmı montaj sanayii niteliğindedir[780] Meksika, gerçek bir sanayi kurabilmiş değildir.

Işte Güney Amerika'daki en parlak kapitalist kalkınma örneği olan Meksika'da durum, kısaca budur. Milyarlarca dolar Amerikan sermayesi yatan öteki Güney Amerika ülkelerinde durum çok daha kötüdür. Bu kıt'ada kalkınma yolunun ilk ve vazgeçilmez şartını, ABD'ye ve Amerikan firmalarına bağımlılıktan kurtulmanın teşkil ettiği konusunda bütün milliyetçi çevreler tam bir görüş birliği halindedir. Brezilya'da son darbeden önce Planlama Bakanlığı yapan Prof. Celso Furtado, ABD'nin mültinasyonal şirketlerine dayandırılan Güney Amerika kalkınma denemesini şöyle değerlendirmektedir: «Amerikan antitröst mevzuatının dışında sayısız imtiyazla ve askerî, siyasî bir himaye altında Güney Amerika'da çalışmaya çağırılan Kuzey Amerika'nın büyük teşebbüsleri, bütün Güney Amerika ülkelerinde süper devler haline gelmektedirler. Yatırımlara ve tekniğe yön verilmesi, ekonomik faaliyetlerin yerleşme bölgeleri, millî ekonomilerin entegrasyon derecesi gibi temel kararların alınmasında baş rol bu teşebbüslere düşmektedir.»

«Böyle bir kalkınma projesinin, Güney Amerika'nın mevcut tarihî şartları altında tutunamıyacağına inanmak için ciddî sebepler vardır. Büyük Kuzey Amerika teşebbüsü, Lâtin Amerika'nın kalkınma sorunlarını cevaplandırmak bakımından, gerilla savaşına çıkan güçlü bir ordu gibi elverişsizdir. Teknik üstünlüğü ve büyük sermayesi ile azgelişmiş bir ülkeye nüfuz eden dev teşebbüsler, bir sürü imtiyaza da sahip bulununca, bazı büyük ekzotik ağaçlarınkine benzer sonuçlar yaratmaktadır. Bu ağaçlar, belli bölgelere dikilince, bütün suyu toplar ve araziyi kuruturlar.»

«Amerikan Hükümeti'nin, büyük özel teşebbüslerin eylemine... dayanan Güney Amerika kalkınma projesi,

eğer sosyal statükoyu dondurma tekniği olarak düşünülmüyorsa, başarısızlığa mahkûmdur.»[781]

Asya'da Pakistan, Amerikan tipi kalkınmanın bir başarısı olarak gösterilmektedir. Adı Türk politika tartışmalarına giren Prof. Papanek, Pakistan denemesini göklere çıkarmakta ve onu öteki azgelişmiş ülkelere örnek diye sunmaktadır. Nitekim Papanek'e dayanarak AP milletvekili Prof. Aydın Yalçın, Hindistan tipi diye ilk planı eleştirmiş ve Meclis kürsüsünden Pakistan kalkınma modelini savunmuştur. Fakat Prof. Papanek, pek övdüğü Pakistan denemesi hakkında şunları yazmaktan kendini alamamaktadır: «Yeni zengin sanayiciler, serbest teşebbüs veya kapitalist inkişaftan faydalanan zümrenin en iyi misalidir. Bazı aileler o kadar zenginleştiler ki, civarlarındaki nisbî fakirliğe kıyasla servetleri büsbütün göz kamaştırıcı ve tiksindirici oldu. Bunun aksine, en az faydalanan zümre de, şehirlerde yeni türeyen proletarya sınıfı idi. Bunlar kenar mahalleleri, gecekonduları dolduruyorlardı. Bu derece göze batmayan, fakat aynı derecede önemli bir husus da, köylerdeki gelir eşitsizliği idi. Fakir köylü ve topraksız çiftçi, giyim eşyasında ve diğer tüketim ürünlerinde fiyat yüksekliğinin nisbetsiz yükünü taşımaya mecbur kalıyordu. Halbuki diğer taraftan kuyuları açabilenler, sunî gübre kullanabilenler ve muhtelif imkânlardan faydalananlar, sadece zengin müstahsiller, bilhassa para getiren mahsulü ekenlerdi. Büyük yatırımı gerektiren kuyu açmadan, ancak orta halliler ve zenginler faydalanabiliyorlardı.»

«Son beş yıldaki süratli kalkınmaya rağmen, Pakistan hâlâ son derece fakir bir memlekettir. Ferdî yıllık gelir, 60 veya 65'ten 70 veya 75 dolara yükselirse, bu, kalkınma itibariyle önemli bir başarıdır. Fakat bunun büyük halk kitleleri üzerindeki gözle görünür tesirleri çok cüz'îdir. Pakistan gene dünyadaki en fakir milletler arasında sayılmaktadır. Kalkınma, bir taraftan dış imkânların geniş mikyasta akması, bir taraftan da savunma tedbirlerinin kısıtlanmasıyle mümkün kılınmıştır. Eğer birincisi herhan-

gi bir sebeple azalır, ikincisi de büyük mikyasta artarsa, gelişme maalesef yavaşlayacaktır.»[782]

Azgelişmiş ülkelerde Amerikan tipi kalkınma modelinin başarısızlığını gösteren örnekleri, kolayca arttırmak olanağı vardır. Bunun en çarpıcı iki örneği, Vietnam ve Kore'dir. İki Vietnam, savaş dolayısıyle yeterince tanınmıştır. Fakat iki Kore hakkında pek az şey bilinmektedir. 1950 - 1952 yıllarındaki Kore Savaşı sırasında yakıp yıkılan 12 milyonluk Kuzey Kore, kısa zamanda kalkınmış ve sanayiini kurmuştur. İki Kore arasındaki fark o kadar açıktır ki, Güney Kore Hükümeti, halk Kuzey'deki ilerlemeyi görmesin diye, tam bir «demirperde» kurmuştur. Batı'daki Berlin duvarları, azgelişmiş ülkelerde ters yönde işlemektedir. Ünlü İngiliz iktisatçısı Prof. Joan Robinson, iki Kore arasındaki farkı şöyle belirtmektedir: Kuzey Kore'de «Tarım eskiden toplam iş gücünün yüzde 80'ini yutarken, şimdi yarısından azını kullanmaktadır. Şehirlerde olsun, tarım bölgelerinde olsun, 7 ile 14 yaş arasında eğitim ve öğretim genel, mecburî ve parasızdır; üst sınır çok geçmeden 16 yaşa çıkarılacaktır. İlkokul öncesi sayısız yuva ve kreş vardır ve hepsi de parasızdır. İşçiler ve müstahdemler için noksansız bir toplumsal güvenlik sistemi kurulmuştur. Emekli ödenekleri, emekli olan bir kişi gelir sağlamaya devam etsin ya da etmesin, ücretlerin yüzde 50'si düzeyindedir. Güçlük içinde kalan köylü ailelerinin yardımına, üyesi bulundukları kooperatif çiftlikler yetişmektedir. Sağlık hizmetleri parasızdır.

Bütün bunlar, yıllık 12 milyar kws'lık elektrik gücü, bir milyon tondan fazla çelik, 14 milyon ton kömür, 2,5 milyon ton çimento üretimi ile, endüstriyel üretim kapasitesini endüstriyel üretim miktarında yıllık yüzde 18'lik bir artışı olanaklı kılacak yönde geliştiren, taşıt ve ulaştırma araçları ile modern tarımın getirdiği makinaları da sağlayan bir makina endüstrisi tarafından yaratılmaktadır».

«İşte size başından sonuna kadar bütün endüstrisini kendisi kurmuş ve makina yapımında ulaştığı yüzde 93'lük kendi kendine yeterlik derecesiyle övünen 12 mil-

yonluk bir ülke. Gelişmekte olan bir ülkenin kendi üretimi olan tüketim malları ile yetinebilmesi, elbette anlaşılan bir şeydir, çünkü gözün görmediğini gönül istemez. Peki ya makinalar? Okul ders kitaplarında küçük ülkeler için yazılı reçete. 'Gücünüzü bir iki yöne veriniz ve gerisini ithal ediniz' der. Kore bu politikayı her şeyden önce siyasî nedenlerle reddetti. Tek yönlü, kim olursa olsun başkalarına bağlı bir ekonomi olarak kalmayı istemedi. Fakat anlaşıldı ki, kendine güvenme politikasının birtakım ekonomik avantajları da vardır. Bunların başında psikolojik olanı gelir. **İthal malı araç ve aygıt, ithal malı bilgi ve teknik, uyduluk duygusunu besler, sömürülmeyi doğal görme düşünüşünü kafalardan söküp atmaya yaramaz.»**

Öte yandan Kuzey'in başarısı karşısında, «Güney Korelileri karanlıkta tutabilmek için büyük çabalar gösterilmektedir. Kuzey ve Güney'i ayıran çizgi, gerisinde boşaltılmış bir alan veridi bırakacak biçimde... sırf Amerikan birlikleriyle tutulmaktadır. Bir tek Güneyli gözün Kuzey'e şöyle bir bakmasına izin verilmemektedir. Iki taraf arasında posta ilişiği yok. Bu duvar, bölünmüş aileler birleşsin diye yılbaşında açılmıyor...

Kuzey'in gelişmesi, buna karşılık Güney'in soysuzlaştırılması devam ettikçe, er ya da geç yalan perdesi muhakkak yırtılacaktır.»[783]

Azgelişmiş ülkelerde komünist kalkınma modelinin başarısı o kadar açık ve Amerikan kalkınma modelinin iflâsı* da o kadar çarpıcıdır ki, komünizme en ufak sempa-

* Amerikan tipi kalkınmanın başarılı örneklerinden sayılan İspanya, son yıllarda görünüşe göre hızlı bir kalkınma sağlamıştır. Bu kalkınmanın akaryakıtı turizm, motoru ise turizmin gerektirdiği inşaattır. Türkiye'ninki kadar bir nüfusa sahip İspanya'nın 1965 turizm geliri 1,1 milyar dolardır. Buna dış ülkelerde çalışan bir milyonu aşkın İspanyol işçilerinin transferleri eklenmelidir. Bu ülke ayrıca, dış yardımlar ve yabancı sermaye akımından geniş ölçüde yararlanmıştır. 1959-1965 döneminde, müsaadeye tâbi yabancı sermaye yatırımları 350 milyon doları bulmuştur. İspanya'da yalnız yüzde 50'nin üstündeki ya-

ti beslemeyen liberal görüşlü Amerikan aydınları, kendi ekonomik sistemlerinden şüpheye düşmüşlerdir. «Amerikan Kapitalizminin Sınırları» adlı incelemenin yazarı Robert L. Heilbroner, Colarado Üniversitesinde verdiği bir konferansta, bu şüpheyi bir ümitsizlik feryadı olarak dile getirmektedir. «Geri kalmış memleketlerin sefaletten kurtulma yolu olarak ortaya çıkan komünizmi tanımamız gerekmektedir. Öncelikle şu ciheti dünyaya bağıra bağıra ilân etmeliyiz: Geri kalmış memleketleri kalkındırmaya bizim ne gönlümüz olduğunu, ne politik dileğimiz bulunduğunu, ne de —en önemlisi bu— onları kalkındırmaya gücümüzün yettiğini herkese açıklamalıyız.»

---

bancı sermaye ortaklıkları müsaadeye tâbi olduğundan toplam yabancı sermaye 350 milyon doları aşmaktadır.

Büyük çapta döviz akışı ve turizm, ekonomiye bir canlılık getirmiştir. Turizm talebi, bira, Coca-Cola, Fanta vs. tipi malların üretimini kamçılamıştır. Otel, bar, lokanta vs. yapımı; çimento, tuğla, mermer vb. gibi her çeşit inşaat malzemesi imal eden sanayii ve dayanıklı tüketim malları sanayiini geliştirmiştir. Ne var ki, bu gelişmeyi birçok İspanyol iktisatçısı endişe ile karşılamaktadır. C. E. Q. Garcia sanayi hakkında şunları yazmaktadır: «Sanayiimiz hemen tamamıyle yabancı tekniğe bağlanmıştır. Otomobil, ilâç, elektrikli ev eşyaları vs. gibi alanlarda üretim genellikle yabancı patentlerle gerçekleştirilmektedir. Yabancı teşebbüsler, patentlerini yalnız iç pazarda kullanılma şartıyle verdiklerinden bu durum ihracatımızın gelişmesini geniş ölçüde engellemektedir. Bu çok ciddî soruna bir çare bulmak için, devlet hiçbir şey yapmamaktadır. İspanya'da hiçbir sınaî araştırma merkezi yoktur. Juan de Cierra Teknik Araştırma Tesisi önemsizdir. Böylece ihracatımız, dolayısıyle sınaî gelişmemiz frenlenmektedir...»

«Sanayiin geleneksel himaye politikasından sonra, yabancı yatırımlara kapının açılışı, İspanyol sanayiini kötü duruma sokmuştur. Tedbir alınmazsa, sanayi çok kısa sürede yabancı sömürü egemenliğine girecektir. Bundan başka sanayiimizin büyük kısmının tekelci yapısı, göç dolayısıyle önemli işgücü kaybı, iyi teknisyen kıtlığı ve genellikle işçi eğitimindeki yetersizlik hesaba katılırsa sanayiimizin geleceği hayli endişe vericidir.» *(Le Plan de Developpement, Partisans* dergisi, 1967 Ocak İspanya özel sayısı, s. 32 - 33).

Sanayideki iyi kötü gelişmeye rağmen, feodal kalıntıların ağırlığını taşıyan tarım, yerinde saymaktadır. Tarım, yapısı ve-

«Körükörüne komünizm düşmanlığımızın, geri kalmış memleketlerde ne gibi felâketlere sebebiyet verdiğini halka açıkça anlatmalıyız. Yani bugünkü politikamızın geriliği, sefaleti, ıstırabı komünizme tercih ettiğini, kapitalizme düşman bir rejim yerine açlığın devamına göz yumduğumuzu dünyaya ilân etmeliyiz.»[784]

Tabiî Amerikan kalkınma modelinin başarısızlık nedeni, Heilbroner'in sandığı gibi komünizm düşmanlığı değildir. Başarısızlık, mültinasyonal dev şirketleriyle dünyanın fethine çıkan Amerikan ekonomik sisteminden ileri

---

rimsiz küçük işletmelerle (minifundio), ilkel büyük işletmelere (latifundio) dayanmaktadır. Küçük çiftçilerin yüzde 52'sinin arazisi, 10 dönümün altındadır. Buna karşılık, 1959 kadastro kayıtlarına göre 23311 latifundio vardır. Büyük arazi sahipleri genellikle arazileri üzerinde yaşamamaktadır. Kazançlarını arazisini iyileştirmekte kullanmayıp, şehirlerde lüks tüketim için harcamaktadır. Bu nedenle tarım gelişmesi çok yavaştır ve milyonlarca küçük çiftçi ve gündelikçi sefalet şartları altında yaşamaktadır.

Adam başına gelir 535 dolardır. Fakan ünlü İspanyol İktisatçısı Ramon Tamames'e göre, ailelerin yüzde 80'inin geliri ise ortalamanın iyice altındadır *(Le Monde*, 14 Temmuz 1966). Buna karşılık bir gerici sınıflar koalisyonu, millî gelirin önemli bir kısmını almaktadır. Le Monde'a göre, «Büyük Banka ve Sanayi senyörleri, büyük arazi sahipleri ile birlikte tek ve kuvvetli hâkim sınıfı teşkil etmektedir.» (14 Temmuz 1966). Kalkınma bu sınıfın yararına gerçekleştirilmektedir. Adaletsizliği bir yana, bu tip kalkınma, turist dövizlerinin her yıl artan ölçüde gelmesine bağlıdır. İspanya 1965'te 2 milyar 800 milyon dolarlık ithalât yapmıştır ve bunun çok az bir kısmı ihracatla karşılanmıştır. Turist ve işçi dövizlerinde önemli artışlara rağmen, dış ödeme güçlükleri şimdiden ciddî endişeler uyandırmaktadır. Turizmde bir duraklama —ki her an mümkündür— kurulan binanın iskambilden bir kule gibi çökmesine yol açabilecektir. Bu nedenle, bu ülkelerin gerçek bir kalkınma içinde oldukları kanısında değiliz. Nitekim, faşist rejimi altında, bir ölçüde seslerini yükseltmeye başlayan İspanyol iktisatçıları bu görüşü paylaşmaktadır. Porto Rico denemesi de, Amerikan tipi kalkınmanın başarılı örneklerinden biri sayılmaktadır. Aslında gelir dağılışında aşırı adaletsizliklerle belirlenen Porto Rico kalkınması, dev Amerikan şirketlerinin geniş imtiyazlarla ABD'nin

gelmektedir. Bu şirketler ve onlarla içiçe bulunan Amerikan hükümetleri, egemen durumlarını sürdürebilmek amacıyle, bütün azgelişmiş ülkelerde çaresiz, en geri, en tutucu sınıflarla işbirliği yapmaktadırlar. Bu geri ve tutucu sınıfları geliştirme ümidiyle girişilen bir kalkınma denemesi, milletlerarası şirketlerin sömürüsü de eklenince, başarısızlığa mahkûm olmaktadır. Başka bir deyişle, ileri kapitalist ülkelerin ekonomik emperyalizmi, azgelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellemektedir.

Emperyalizm, Türkiye'de son günlerde sık sık kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Ama dev şirketler egemenliğindeki bir kapitalizmin ürünü olan emperyalizm, tarih boyunca görülen öteki tip emperyalizmlerden ayrılmadığı için birçok halde, emperyalizm konusunda bir kavram karışıklığı sürüp gitmektedir.

Şöyle ki, Boğazlar'da üs istiyen bir komünist emperyalizmden söz edebiliriz. Rusya'nın öteki komünist ülke-

---

bir eyaleti diyebileceğimiz bu ülkeye yerleşmelerinin sonucudur. Bir Hong Kong kalkınmasından ne ölçüde konuşulabilirse, bir Porto Rico kalkınmasından da o ölçüde konuşulabilir.

8,5 milyon nüfuslu Yunanistan'ın durumu ise İspanya'dan farklı değildir. Bu ülkenin 1966 yılı ithalâtı 1 milyar 104 milyon dolar, ihracatı ise 404 milyon dolardır. Aradaki 700 milyon dolar fark, dış ülkelerdeki Rumların, turistlerin, ticaret filosunun ve yabancı sermayenin sağladığı dövizle kapanmaktadır. 1966 yılında dışarıdaki Rumlar 237 milyon, turistler 143 milyon ve ticaret filosu 183 milyon dolar döviz getirmiştir. Bu üç kalemden sağlanan net döviz girdisi 841 milyon dolardır. Geri kalan 219 milyon dolar, yabancı sermaye akınıyla karşılanmıştır. İhracatının üç katına yakın ithalât yapabilmesine rağmen, Yunanistan ağır sanayi temelinden yoksundur ve bir sanayi ülkesi olmaktan hayli uzaktır. 8,5 milyon nüfusa ve nüfusun yavaş artışına rağmen, şehirlerdeki faal nüfusun yüzde 11'i (1961 yılı) işsizdir. İşsizler ve gizli işsizler toplamı, faal nüfusun yüzde 23,6'sına erişmektedir. Yunanistan dışarıya büyük ölçüde muhacir gönderdiği halde, gerçek bir sanayi olmadığı için, önemli bir işsizlik devam etmektedir. Gelir dağılışı ve bölgeler arası gelişme son derece dengesizdir. 12 yaş üstündeki nüfusun yüzde 43,8'i ilkokulu bitirmiş değildir (Resmî rakamlardan derlenmiştir. *Poreia dergisi*, sayı 1, Nisan 1968, Paris).

lere pahalı mal satıp ucuz mal alarak onları sömürdüğü lleri sürülebilir. Ama bir komünist Rusya'da, bir komünist Çin'de, dünyanın dört köşesinde yatırım ve azamî kâr peşinde koşan dev kapitalist şirketler mevcut bulunmadığı için bunlar, öteki ülkelerin modernleşmesine, geriliklerini tasfiyesine ve gerçek bir sanayi kurmasına karşı değillerdir. Doğu Avrupa ülkeleri, Çekoslovakya olaylarının da gösterdiği üzere, Sovyet hegemonyası altındadır. Ama bu ülkelerin hepsi modern sanayi toplumları haline gelmişlerdir. Kapitalist emperyalizm ise, ekonomik sistemi gereği, öteki ülkeleri bağımlı durumda tutmak ve kaynaklarına el koymak çabasındadır. Bu yolda en geri sınıfların ittifakını araştırmakta ve her türlü gerilik kaynaklarından yararlanmaktadır. Bu nedenle kalkınma açısından, iki emperyalizmi ayırmak gerekli olmaktadır.

GELELIM TÜRKIYE'YE...

ABD, Türkiye ile, Kongo gibi büyük zenginlikleri olduğu ya da geniş bir pazar teşkil ettiği için ilgilenmiş değildir. Türkiye'ye mevkiinin önemi dolayısıyle, daha çok askerî nedenlerle gelmiştir. Ama ilişkiler, tabiatiyle, askerî planda kalmamış, ABD, kalkınma sistemini Türkiye'ye empoze etmiştir. Türkiye'ye akıtılan büyük miktardaki yardımlar, kapitalist gelişmeyi hızlandırma yolunda kullanılmıştır.

Vergi mükelleflerinin ödedikleri dış yardımlar, her şeyden önce tabiatiyle mültinasyonal şirketlerin işine yaramıştır. Dış finansmanla karşılanan yatırım projeleri, yabancı mühendislik bürolarına, inşaat firmalarına, yatırım malzemesi ve teçhizat satıcı şirketlerine vb.'ne iş olanakları getirmiştir.* Bu yoldan, gerekli altyapı tesisleri kurulmuştur.

* Yardımların, yardım alandan fazla yardım veren ülkeye yaradığı çok yazılmıştır. Bir somut örnek, yatırım projelerinin finansmanında dış yardımın nasıl işlediğini göstermeye yetecektir: Van-Kotur demiryolunun finansmanı için ABD, Türkiye'ye 10 milyon dolarlık kredi açmıştır. Kredi çok düşük faiz-

Yardımların pek az kısmı imalât sanayiine gitmiştir. Bu bakımdan Ereğli Demir - Çelik büyük bir istisna gibi gözükmekteyse de, kredi aslında Türkiye'ye değil, üç dev Amerikan şirketini bir araya getiren Koppers Grubu'nun yüksek fiyatla bol malzeme satması için verilmiştir. Finansmanı dış yardımdan sağlanan öteki projelerde de bu yüksek fiyatlı satış çabası gözükmekte, kuruluşlar pahalıya mal olmaktadır. Esasen çeşitli nedenlerle maliyeti yüksek olan Türk sanayii, bir de bu yoldan engellenmektedir. Eski Merkez Bankası Genel Müdürü Ziya Kayla'nın sözleriyle, «Kalkınmakta olan ülkelerin dış yardım adı altında aldıkları paralar gerçekte fabrikaların kendi mallarını sürebilmek için bunları kredi ile satmalarından pek az farklı hale gelmiştir. Kalkınmaya yardım, uzun vâde ve düşük faiz gibi yaldızlı kelimeler altında, sanayileşmiş ülkelerin çıkarları gizlenmekte, bu kredilerin verilmesinde satışların rekabet şartları dışına çıkılarak, gelişmekte olan

---

li ve uzun vâdelidir; yani son derece çekicidir. Ne var ki, bu görünüştür. Çünkü kredi, malzeme kredisi olarak verilmektedir. Kredi ile, kalem kalem sayılmış 15 bin ton malzemenin Amerikan firmalarından, onlarca tesbit edilmiş yüksek fiyatlar üzerinden alınması gereklidir. ABD fiyatları genellikle serbest piyasa fiyatlarının yüzde 20 ilâ 35 üstündedir. Üstelik, Türk uzmanların belirttiklerine göre, bu malzemenin yüzde 90'ının Türkiye'de imali mümkündür. DDY, malzemeyi imale hazır olduğunu defalarca bildirmiş, fakat bu kabul edilmemiştir. Kısacası, kredi Türk iş hayatını değil, yerdım veren ülke iş hayatını canlandırmaya gitmektedir. DDY'nin yeterince ihtisas kazandığı bu alanda dahi, kredi gereği, yabancı müşavir firma kullanılmaktadır. Türkiye, borçlandığı 10 milyon doların 600 bin dolarını yabancı müşavir firmaya ödeme durumundadır. Ayrıca malzemenin yüzde 50'sinin ABD gemileriyle getirilmesi gereklidir. Bu tatlı iş, tabiî ki, mültinasyonal şirketler arasında rekabete yolaçmaktadır. Pakistan'da ABD yardımlarını inceleyen Hamza Alavi'ye göre, «Amerikan Yardım Heyeti'ne bağlı uzmanlarla teknik yardım adı altında gönderilen memurlar, büyük şirketler tarafından kiralanmaktadır. Bu memurların, gerek ABD'deki, gerekse yardım alan ülke dairelerindeki nüfuzu sâyesinde, ABD tekelci grupları, kalkınma projelerine ayrılmış fonları kontrolleri altında tutmayı başarmaktadırlar.» *(Les Temps Modernes*, Ağustos/Eylül 1964).

ülkelere mümkün olduğu kadar pahalı mal satmak endişesi hâkim bulunmaktadır. Bu yüksek fiyatlı malzeme ile kurulan tesisler, amortismanlar ve borç veren ülkelerin zorladığı diğer şartlar dolayısıyle mamullerini çok yüksek bir maliyetle elde edebilmekte, bunları ancak gümrük himayeleriyle, kendi ülkeleri içinde satmakta, dış piyasa şartlarına rekabet edecek bir duruma gelememektedirler.»[785] Sanayileşmenin böylece sabote edilmek istendiği ileri sürülmese bile, mültinasyonal şirketlerin çıkarlarına göre ayarlanan dış yardımlara dayanan projelerin, ister istemez bir vurgun zihniyetinin handikaplarını taşıyacağı açıktır.

Jeopolitik önemi dolayısıyle Türkiye'ye verilen dış yardımlardan yararlanmaya pek hevesli gözüken dev yabancı firmalar, çeşitli mevzuat değişiklikleriyle «yatırım iklimi» hazırlandığı halde Türkiye'de iş ve politika çevrelerinin ümit ettikleri büyük yatırımlara şimdiye kadar yönelmemişlerdir. Daha çok dışardaki firmalarının hammadde ve yarı mamullerini yüksek fiyatla satmayı amaç edinen «montaj» ve «paketleme» tesislerine gitmişlerdir. Mültinasyonal şirketlerin lastik fabrikaları, petrol rafinerileri dahi bu yolda kuruluşlardır. Caltex İpraş'ı, öteki petrol şirketleri Ataş Rafinerisini, dışarıdan yüksek fiyatla getirdikleri kendi petrollerini iç piyasaya akıtabilmek için kurmuşlardır. Lastik fabrikaları, ilâç firmaları geniş ölçüde dışarıdaki ana şirketten yüksek fiyatla ithalât yapmaya dayanmaktadır. Marka, patent vb. anlaşmaları ile aynı amaç güdülmektedir. Böylece, yukarıda uzun uzun anlatmaya çalıştığımız, sanayileşmeyi engelleyen sıhhatsiz bir sanayi ortaya çıkmıştır.

Devlet sanayii ise, devamlı baltalanmıştır. Bir devlet geleneğine ve geniş bir devlet teşebbüsüne sahip bulunan Türkiye'de, bu geleneği ve devletçilik anlayışını çökertmek için sistemli bir çabanın harcandığı ileri sürülebilir. «Yeni tip» devlet memurları ve iktisadî devlet teşebbüsleri yöneticileri imal için, evvelce belirttiğimiz üzere, ısrarla uğraşılmaktadır. Nitekim eski büyükelçilerden Hare

ve AID yöneticisi Macomber, Amerikan Kongresi'nde bu çabanın tam başarılı olmayışından şikâyet etmişlerdir: «Devletçilik, Türkiye'de eski ve hürmet gören bir görüştür; biz ise Türkiye'nin problemlerinin çoğunun devletçilikten ileri geldiğini düşünüyoruz. Orada özel sektöre daha çok rol verilmesini görmenin sabırsızlığı içindeyiz. Seçimle iş başına gelen yeni iktidar da (Adalet Partisi) aynı şeyden şikâyetçidir.»[786] Bu anlayışla, normal olarak devlet elinde bulunması gereken alanlarda dahi, yardım veren ülkeler zorlama özel teşebbüsler kurdurmuşlardır. Yerli özel teşebbüsün ilgilenmeyi hiçbir zaman aklından geçirmediği Çukurova Elektrik A.Ş. ve Ereğli Demir - Çelik bu zorlamanın çarpıcı örnekleridir. «Üçüncü Sektör» diye anılan en büyük işadamımız dahi, bütün ısrarlara rağmen, Erdemir'e 5 bin liradan fazla yatırmaya yanaşmamıştır. Ama ABD, Türkiye'ye finansmanı dış kaynaklar ve devlet fonlarından sağlanan özel teşebbüsler kurdurmuştur. Petrol Kanunu, millî petrol şirketini, yabancı şirketlerden farksız bir duruma getirmiştir. Maden Kanunu projesi, Etibank için aynı statüyü öngörmüştür. Etibank ve TPAO gibi devlet teşebbüslerini güçlendirecek projelerin finansmanından ısrarla kaçınılmıştır. TPAO'nun boru hattı için dış finansman bulunamamıştır. Petkim bir hayli gecikmiştir. Uzun yıllardır gerçekleştirilmesine çalışılan Karadeniz bakır tesisleri için, ancak Etibank'ın azınlıkta kalacağı bir özel teşebbüs olması şartıyle, AID dış finansmanı sağlamaya rıza göstermiştir. Kalkınma Planı'nda yer alan rafineri, demir-çelik, alüminyum gibi büyük devlet sanayi projelerinin finansmanına Konsorsiyum üyeleri yanaşmamışlardır. Bu temel sanayi tesislerine başlanabilmesi, ancak Sovyet malî ve teknik yardımlarıyle mümkün olmuştur. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın bir yazısında durum şöyle belirtilmektedir: «Bu bahiste gözönünde tutulacak diğer bir cihet de, Sovyetler'e ısmarlanacak yatırım tesislerinin Amerika'nın, Almanya'nın ve dlğer Konsorsiyum üyelerinin ilgi göstermedikleri veya şimdiye kadarki temaslardan ilgi göstermeyecekleri anlaşılan kalemlerden intihap edilmiş

olmasıdır. Sovyetlerle bir ön görüşme şeklinde ele alınan tesislerden hiçbiri, konsorsiyum ortaklarımızın finansman niyeti izhar ettikleri veya politikaları icabı, normal olarak yapageldikleri proje yatırımları nev'inden tesisler değildir.»

«Sovyetlerden alınması öngörülen tesislerin çoğu, Birinci Beş Yıllık Plan'da gelişme hızı ortalama yüzde 12,9 olarak gösterilen sanayi sektöründen seçilmiştir. Bu dinamik sektördeki geri kalışların tüm kalkınmamızı geri atacak nitelikte olması dolayısıyle ilk plan döneminde telâfisi icap edeceği gözönünde tutulmuştur.»[787] Tabiî ki projelerin İlk Plan'a yetiştirilmesi mümkün olmamış ve Plan geniş ölçüde aksamıştır. Mültinasyonal şirketler ve hükümetleri için esas olan, planın gerçekleştirilmesi değil, devlet sektörünün güçlenmesinin önlenmesi, mültinasyonal şirketleri ilgilendirecek projelerin —bunlar o alanda henüz yatırıma hevesli bulunmasalar dahi— yapılmayıp bekletilmesi, hiç değilse onlara ileride kapıyı açık tutacak biçimde özel sektör eliyle kurdurulmasıdır. Bu şartlar altında, planlı bir kalkınmanın ve gerçek bir sanayileşmenin söz konusu olmayacağı açıktır. Dış yardımlar yoluyla plan ve sanayileşme, mültinasyonal şirketlerin kâr hesaplarına teslim edilmektedir. Ne var ki, yardımlardan pay alan ve yabancı şirketlerle çeşitli işbirliğine giden tutucular koalisyonu, bu durumdan şikâyetçi değildir. Nitekim, **İlk Beş Yıllık Plan**'ın kâğıt üzerinde kalan devletçi eğilimine rağmen, **İkinci Beş Yıllık Plan**, açıkça Amerikan tipi kalkınma modelini benimsemiştir. Plana göre, «Devlet, özellikle genel gelişmeyi hızlandıran altyapı yatırımlarını geliştirecek ve toplum refahına yönelen eğitim, sağlık gibi sosyal amaçlı yatırımlar yapacaktır.

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde, imalât sektörü gelişiminin uzun vâdede esas olarak özel sektöre bırakılmasını sağlayıcı bir politika izlenecektir.» Devlet, ancak geliştirilmesi gerekli, fakat özel sektörün çeşitli teşviklere rağmen girmediği sanayi alanlarına girecektir. Bu alanlarda da, özel teşebbüsün katkısını sağlamak için karma te-

şebbüsler tercih edilecektir.[788] 27.XI.1967 tarihli kararname ile, karma teşebbüsler düzenlenmiştir. Buna göre, 6224 sayılı kanundan yararlanan yabancı sermaye kuruluşları, bankalar, halka açık anonim şirketler vb. kamu teşekkülleri ile birlikte sermaye payında bir sınır olmaksızın ortaklıklar kurabileceklerdir. Plan, «özel sektör için yol gösterici ve destekleyici, fertlerin teşebbüs gücünü ortaya çıkarıcı ve geliştirici olacaktır.»

Bu sözler uzun yıllardır uygulanan politikanın daha açık ifadesinden öte bir anlam taşımamaktadır. Bol dış yardım ve kredilere dayanan bu politikanın ne sonuç verdiği ise, ortadadır. Türkiye, 1951 - 1967 döneminde dış kaynaklardan bol miktarda yararlanmıştır; ama yaratılan, gittikçe daha büyük ölçüde dışarıya bağlı bir ekonomi olmuştur. Ekonominin sermaye transfer tablosu şöyledir:

SERMAYE TRANSFERLERİ (Milyon dolar)

Dönem	Özel		Kamu		Toplam
	Toplam	Yüzde	Toplam	Yüzde	
1951 - 1957	749	49.8	756	50.2	1505
1958 - 1962	258	25.3	762	74.7	1020
1962 - 1967	173	12.3	1229	87.7	1402
TOPLAM	1180	30.0	2747	70.0	3927

Kaynak: Baran Tuncer, *Türkiye'nin Dış Ödemeler Açığı ve Dış Kaynaklar.*

Demek ki, 17 yıllık dönemde yüzde 30'u yabancı özel sektörden, yüzde 70'i yabancı kamu sektöründen olmak üzere ekonomiye 4 milyar dolara yakın sermaye transferi yapılmıştır. Fakat bu transferler, yerli - yabancı iş çevrelerine geniş kârlar sağlamakla birlikte, ciddî bir sanayileşme hareketine yol açmadığı gibi, dışarıya olan bağımlılığı daha da artırmıştır. 1968 - 1972 yılları arasında ekonominin gayri safî dış finansman açığı 1 milyar 568 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Yıllık ortalama ihtiyaç, 314 milyon dolardır.[789] İhtiyaç son derece büyüktür ve Konsorsiyum yardımlarında azalma olduğu bir döneme rastlamaktadır. Azalan yardımlar, şimdiden iş ve politika çevre-

lerinde büyük endişe ve telâş uyandırmıştır. Kökü dışarda sanayiin felce uğramasından korkulmaktadır. Amerikan modeli kalkınma, «dolardan ciğer» ile ancak teneffüs edebilen böyle hasta bir ekonomi yaratmıştır. Ekonomiyi, 1972'de 700 milyon doları aşan işçi dövizleri kurtarmıştır.

Kalkınmanın temel şartlarından biri, bağımlı durumdan kurtularak, kendi ekonomi politikamızı kendimizin çizebileceği bir duruma gelebilmektir. Ekonomik bağımsızlık bir kez daha duygusal bir dilek olarak değil, kalkınmamızın gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, dış ticaret konusunda göreceğimiz üzere, hasta ekonominin bir süre için hayli sıkıntı verebilecek, ciddî bir ameliyattan geçirilmesini gerektirecektir. Ne var ki, bu ameliyat göze alınmadığı sürece, «NATO'ya evet», «NATO'ya hayır», ikili anlaşmalar, üsler, nükleer silâhlar vb. tartışmaları, boşlukta kalmaya mahkûm gibidir. Türkiye için büyük bir tehlike teşkil ettiği aklıbaşında bütün çevrelerce kabul olunan nükleer silâhlar topraklarımızdan uzaklaştırılamıyorsa, bunda, her an avuç açma durumunda kalmanın büyük payı bulunsa gerektir.

Öte yandan, iki süper devletin anlaşmaları ile, bugün çok tartışılan askerî meselelerin çözülmesi olanağı vardır. Nitekim, Kruşçov ve Kennedy, bizim rızamız araştırılmadan, Türkiye'deki füze üslerinin kaldırılmasını kararlaştırmışlardır. Orta Doğu, Vietnam konularında varılacak bir anlaşmayla, Türkiye'deki askerî üslerin kaldırılması, Amerikan askerlerinin çekilmesi yabana atılacak bir ihtimal değildir. Fakat ABD ve mültinasyonal şirketler, ikili anlaşmalardan ve üslerden ileride vazgeçebilseler dahi, Türkiye'nin yabancı sermaye ve işbirlikçi yerli sermaye egemenliğine son veren bağımsız bir ekonomi politikası izlemeye yönelmesini, hiçbir zaman gönül rızası ile kabul etmeyeceklerdir. Amerikan askerleri gidebilecek, devletten devlete yardımlar kesilebilecek, fakat Türkiye'ye daha geniş ölçüde yerleşmesi beklenen mültinasyonal şirketler, ülkede kalmak için ellerinden geleni yapacaklar ve hükümetlerinden tam destek göreceklerdir. ABD ve şirketleri,

bu durumda, Türkiye'nin kalkınmasına karşı güçler olarak ortaya çıkmaktadır. İşte Türk - Amerikan ilişkilerindeki gerçek, NATO'dan ve CENTO'dan önce bu noktada yatmaktadır. Bu düğüm çözülmedikçe, Türkiye'nin çıkarlarına, şüphesiz en uygun düşen iki süper devletle de dostluk politikası, gerekli sağlam temelden herhalde yoksun kalacaktır.

Dava, Amerikan dostluğu ya da düşmanlığı davası değil, Türkiye'nin kalkınması davasıdır. Türkiye, komünist olacak değildir, fakat kalkınabilmek için, Amerikan tipi kalkınma yolunu bırakıp «millî devrimci kalkınma yolu» dediğimiz üçüncü yola girmek zorundadır.

3 — MİLLÎ DEVRİMCİ KALKINMA YOLU

Komünist kalkınma yolu, proletarya hegemonyası temeline oturmaktadır. Amerikan tipi kalkınma, tutucular koalisyonu dediğimiz sınıflara yaslanmaktadır. Millî devrimci kalkınma yolu ise, tutucular koalisyonu dışındaki geniş bir kitle hareketine dayanmaktadır. Proletarya hegemonyası olmadığı için birinci yoldan, tutucular koalisyonuna karşı bulunduğu için de ikinci yoldan ayrılmaktadır. Genellikle küçük burjuva çevrelerden gelen milliyetçi aydınlar bu tip kalkınmada ön planda rol oynamaktadır.

Her iki tarafa ve daha çok Amerikan modeline kayması mümkün gözüken bu kalkınma yolu, emperyalizme karşı milletçe girişilen mücadeleden sonra elde edilen siyasî bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlıkla gerçek bir bağımsızlık haline getirilebilmesi için izlenmesi zorunlu bir yol olarak belirmektedir. Bu model, ana çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

1 — Kamu sektörü, ekonomide daimî bir yere sahiptir. Kamu sektörünün büyüme hızı, özel sektör büyüme hızından daha yüksektir. Böylece, kamu sektörü giderek bütün ekonomide egemen duruma gelmektedir.

2 — Stratejik nitelikteki belli üretim kolları devletin

elindedir. Bu faaliyetlerde kamu sektörü egemenliği, en kısa zamanda gerçekleştirilmektedir.

3 — Birinci ve ikinci şıklar sonucu, tekelci karakterdeki yerli ve yabancı sermayenin faaliyet alanı daraltılmaktadır.

4 — Ortaçağ kalıntısı sınıfların tasfiyesi ve tarımın kalkınmada gerekli rolü oynayabilmesi için, köklü bir toprak reformu zorunludur.

5 — Temel sanayilerin kurulmasına öncelik veren ve esas itibariyle kamu sektörüne dayanan planlı sanayileşme, ülkenin kalkınmasını gerçekleştirmek ve ekonomik bağımsızlığını sağlam temellere oturtmak amacını gütmektedir.

6 — Kaynakların hem malî, hem de fizikî planlamasını öngören şumullü ve gerçekleştirilmesi zorunlu plan, bu tip kalkınmanın vazgeçilmez aracıdır.

Bu modelde, X^{11}, X^{12} ve X^{13} sanayileri, öncelikle geliştirilmesi gereken alanlardır ve ekonomideki önemleri dolayısıyle bunlar kamu sektörü elindedir. Bu sanayilerin genişleyebilmesi için kâr etmesi, hiç değilse zarardan kaçınması esastır. X^{14}, X^{15} ve X^{16} faaliyetleri kamu ve özel sektör arasında paylaşılmaktadır. Kamu sektörü içinde sermaye birikimini beslemek, X^{11}, X^{12} ve X^{13} sanayilerini güçlendirmek amacıyle ve çeşitli öteki nedenlerle, devlet, bu faaliyet alanlarına girmektedir. Dış ticaret ve bankacılıkta, devlet teşebbüsü egemendir. Karma teşebbüsler sınırlıdır. Yabancı sermayeden, planda öngörülen yatırımlar için yeni teknoloji getirdiği ölçüde yararlanılmaktadır. Fakat karma teşebbüsler gibi, yabancı sermayenin de rolü, bu tip kalkınmada ikinci plandadır.

Kalın çizgileriyle özetlemeye çalıştığımız bu kalkınma yolu, güçlü ve azimli bir halk hareketine dayanabildiği ve tutucular koalisyonunun kaçınılmaz direnmesi ile pusuda bekleyen emperyalizminin oyunlarını —bilinçli kitle gücüne dayanarak— yenebildiği ve köklü reformları en kısa sürede gerçekleştirebildiği ölçüde başarılı olabilir. Ne var

ki, kitlelerin pek az bilinçli, pasif, örgütsüz ve tutucular koalisyonunun ideolojik egemenliği altında bulunduğu az-gelişmiş ülkelerde, küçük üreticilerin muhafazakârlığı ve kalkınmanın zorlukları da hesaba katılınca, bu tip hareketlerin genellikle öncülüğünü ele geçiren millî devrimci aydınlar yarı yolda kalmakta, sonunda tutucular koalisyonu ve emperyalizmle uzlaşmaya gitmektedirler. Bu durumun iki çarpıcı örneği Meksika ve Hindistan'dır.

Pek az tanıdığımız Meksika, daha 1910 yılında bir ihtilâlle modernleşme çabasına girişmiştir. Ihtilâl, tarıma elverişli toprakların yüzde 97'sini elinde bulunduran 835 büyük arazi sahibi aileye karşı yapılmıştır. Köylüler ile burjuvazinin el ele yürüdüğü «burjuva demokratik devrimi» denilen tipte bir hareket söz konusudur. Ihtilâl, 1917 Anayasası'nda ifadesini bulmuştur: «Millet, arazi, su ve maden kaynaklarının esas sahibidir. Özel mülkiyeti sınırlamak ya da kamulaştırmak milletin hakkıdır. Büyük mülkleri paylaştırmak, küçük işletmeleri geliştirmek, köy nüfusu için yeni merkezler kurmak, tarımı korumak ve geliştirmek amacıyle gerekli tedbirler alınacaktır.» Toprak reformu, eski ortak köy mülkiyetini canlandırma iddiasındaki «Ehido»ların kurulmasına yol açmıştır. Köy topluluğu ortak mülkiyetine verilmiş arazi, köylü ailelere dağıtılmıştır. Köylülerin bu araziyi satma, ipotek etme hakları yoktur.

1910'da başlayan ve burjuvazinin zigzagları arasında yürüyen devrim, 1936'da köylülerin «Köylü Başkan», burjuvaların «komünist» dedikleri Cardenas başkanlığında yeni bir hız kazanmıştır. Cardenas, büyük arazi sahiplerine ait verimli toprakları «kollektif ehido'lar» haline getirmek istemiştir. Cardenas, ufak aile işletmeleri yerine, köy halkının birlikte işlettikleri kollektif çiftlikler kurmayı arzulamıştır. Bu amaca pek ulaşamadıysa da, verimli arazideki pek çok büyük işletmeyi köylülere dağıtmıştır. Cardenas'ın başkanlık yıllarının sonuna doğru, özel mülkiyette 905 bin hektar, ehido'ların mülkiyetinde 994 bin hektar bulunmaktaydı.[790]

Cardenas yönetimi, bir yandan büyük arazi sahipleri ile mücadele ederken, öte yandan emperyalist çıkarları tasfiyeye yönelmiştir. Petrol millîleştirilmiştir (Mültinasyonal petrol şirketlerinin boykotlarına, sabotajlarına rağmen, uzun bir mücadeleden sonra, Meksika'nın Venezuella'ya oranla çok önemsiz petrol kaynakları, bugün Venezuella'nınkine yakın gelir getirmektedir).

Petrolün millîleştirilmesi ve toprak reformu, devletçi ve bağımsız bir kalkınmayı başlatabilirdi. Cardenas programı «sosyalizme yönelmiş kooperatif sistem» diye tanınmaktaydı. Ne var ki, devrim yarıda kalmıştır. Ne toprak reformu sonuna kadar götürülebilmiş, ne de ABD ile olan bağımlı ekonomik ilişkiler kırılabilmiştir. Bu şartlar altında kudreti artan Amerikan emperyalizmi, devrim gururunun yaşamasına ve önemlice bir kamu sektörünün varlığına rağmen, Meksika'yı ABD şirketleri egemenliğinde, bağımlı bir kapitalist gelişmeye sürüklemiştir. 1955'te çalışan nüfusun yüzde 1'inin millî gelirin yüzde 66'sını, yüzde 99'unun ise yüzde 34'ünü alması, 1910 ihtilâlinden nerelere gelindiğini belirtmeye yeterlidir. Bu durum, millî devrimcilerin zaafları kadar, emperyalizmin kudretini göstermektedir.

Bir millî kurtuluş mücadelesinin içinden geniş halk desteği ile iktidara gelen sosyalistlik iddiasındaki Nehru'nun Kongre Partisi de, aynı başarısızlığa uğramıştır. Parti, mücadele yıllarında aşırı ilerici gözükmektedir. 1938'de parti, Nehru'nun teşviki ile şöyle görüşleri benimsemiştir:

— Eli kolu tutan bütün vatandaşlar, çalışmakla yükümlüdür. Sınaî ve toplumsal mükellefiyet, planın ayrılmaz parçasıdır... Her cins asalak, sistemli biçimde ve giderek tasfiye edilecektir.

— Planlı ekonomi çerçevesinde millî servet, yani arazi, maden, orman vb., üzerinde mülkiyet ve miras haklarına müsaade edilmeyecektir. Bu servet biçimlerinde nihaî mülkiyet kollektif olarak halka aittir.

— Belli bir hayat standardına göre bütün vatandaşlara beslenme konusunda millî bir asgari had tanınacaktır.

— Mevcut mülkiyet haklarının giderek tasfiyesi için makul bir süre tesbit edilecektir. Bu geniş süresinin sonunda, her çeşit asalak aracıların hiçbir hakkı kalmayacaktır.

— Ekim, her birim için çizilen özel plana göre ortak yapılacaktır. Tarım hayatının organizasyonu, her birim için zorunlu kooperatif biçimlerine dayandırılmalıdır.

— Millî önem taşıyan ve taşıyacak olan özel sanayiler, zaman içinde devletçe satın alınacaktır.

— Bireylerin gelirleri arasındaki fark on katı aşmayacaktır.

— Dış ticaret, Millî Plan Teşkilâtı'na bağlı olarak uygun bir kamu teşebbüsü tarafından yürütülmelidir. İç ticaret bir kamu hizmeti olarak düzenlenmelidir. vb., vb...

Seçimlerde çok büyük çoğunluklarla iktidara gelen Kongre Partisi, bizim 1961 Anayasası'ndan daha ileri hükümler taşıyan bir anayasa ilân etmiş ve beş yıllık kalkınma planları ile «sosyalistçe» bir toplum kurmaya yönelmiştir. Ne var ki, çok ileri sloganlara sahip Nehru ve ekibi, halk güçlerini harekete getirerek tutucu güçler koalisyonunu mevkilerinden uzaklaştıracak köklü düzenleme tedbirlerine gitmemişler, yarım tedbirlerle sonuç alabileceklerini ümit etmişlerdir. Yarı yolda duran bir toprak reformu ne ağayı, ne tefeciyi, ne de aracıyı ortadan kaldırabilmiştir. René Dumont, Hint toprak reformunu özetle şöyle değerlendirmektedir: «Ben Hindistan'a 1958 - 1959 kışında gittim ve orada toprak reformu yaptığını iddia eden bir ülke buldum».

«1951 - 1956 İlk Beş Yıllık Plan süresinde Hindistan'da devlet, büyük toprak sahiplerine 6 milyar Rupi (12 milyar lira civarında) ödemiştir... Bu da Hint maliyesi için çok ağır bir yük olmuştur. Bütün bu paralar, üretken yatırımları azaltmaktaydı... Hindistan, büyük toprak sahiplerine çoğu sefahatte ve lüks eşya alımında çarçur edilen bu kadar büyük meblâğlar öderken, aynı beş yıllık plan içinde Hint Hükümeti gerçekten üretken devlet sınaî yatırımlarına ancak 1 milyar Rupi ayırabilmiştir.

Çoğu halde köylünün henüz toprağı yoktur. Çünkü toprak sahibi ile köylüler arasında, birinci icarcılar, ikinci icarcılar, üçüncü icarcılar gibi bir sürü aracı vardır. Toprak sahibi ile elinde çapa, çalışan adam arasında tam on üç aracı saymak mümkündür. Dağıtılan toprak, çoğu zaman bu aracılardan birine verilmiştir. Yani çalışana değil, bir burjuva kategorisine gitmiştir. Bu yüzden bugün Hindistan'da eskiden daha çok çalışmayan toprak sahibi vardır. Yani toprak reformu sonucunda çalışmayanların sayısı artmıştır! Esasen Hindistan'da toprak sahibi demek, çalışmayan kimse demektir. Hindistan'da sadece para çarçur edilmekle kalınmamış, toprak reformu, ortakçılığın ve murabahacılığın ortadan kalkmasına da yardımcı olmamıştır. Bugün de Hindistan'ın topraklarının en büyük kısmı ortakçılık yoluyla ekilip biçilmektedir. Bugün toprak sahibinin eline geçen ürün yüzdesi, XVIII. yüzyıldakinden fazladır.

Hindistan'da ortakçılık düzeninin sürüp gitmesi... emek yatırımına (gizli işsizliğin seferber edilmesi) engel olmaktadır. Köylüden orada da ortak işleri gerçekleştirmek için gönüllü olarak çalışması istenmiştir. 1952 ile 1955 arasında, köyü karayoluna bağlamak üzere patika yapma ya da öğretmeni yerleştirmek için okul inşası gibi işlerde köylünün bir kısmı çalışmıştır. Ama bütün bunlar, tarım üretimine değinmeyen şeylerdir ve az sonra bu gönüllü çalışmalar durmuştur.

Hint yöneticilerine, örneğin Avrupa'daki gibi köylüden angarya olarak bir süre çalışması istenilip istenmeyeceğini sordum. Bana dediler ki, 'Ama bir demokratik bir ülkeyiz, köylü kendiliğinden çalışırsa çalışır, nitekim de çalışmaktadır.'

Benim bugün Fransa'da hüküm süren demokrasi hakkında oldukça ciddî endişelerim vardı, itiraf edeyim ki, gene de var. Ama Hint yöneticilerinin bu sözü üzerine endişelerim arttı. Çünkü Fransa'da vergiyi tespit eden mükellef değildir... Hindistan'da köylü mükellefin emek biçi-

mindeki vergisini, kendisinin tâyin edeceğine karar verilmiştir. Köylü de besbelli ki vergisini pek düşük tâyin etmiştir. 1953 - 1959'da Hint köylüsü tarafından gönüllü olarak sunulan iş günü, erişkin köylü için, 0,1 ile 0,6 iş günü arasındadır.

Sıfır virgül de bir şey demek, sıfırdan pek fazla bir şey değil demektir! Eğer köylü toprağın sahibi değilse ve harcayacağı emekten doğrudan doğruya yararlanamayacaksa, ondan gönüllü çalışmasını nasıl isteyebiliriz? Bunun üzerine ne yaptılar? 'Sosyal adaletçilik' yapmak istediler ve köylülere evler inşa ettirdiler ve köylüleri yarıaç oturdukları bu evlere yerleştirdiler. Evleri inşa ederken sosyal yapı, mülkiyet sorununu koymuyorlardı. Öyle ki, bu evleri inşa ettikleri bir köyde, aynı parayla sulama tesislerini ıslah ederek tarıma elverişli yeni topraklar elde edebilirlerdi.

Size arasıra Çin'de açlık olduğundan söz ederler. Besi maddeleri bakımından Çin'de sıkıntı çekilmiştir, ama benim bildiğim kadar açlıktan ölen kimse olmamıştır. Oysa, en iyi mahsul alındığı yıllarda bile, Kalküta kaldırımlarında ve birçok Hint köylerinde her yıl binlerce insan açlıktan ölür!»[791]

Yarım toprak reformu ile ortaçağ kalıntısı sınıfların egemenliğine ilişemeyen Kongre Partisi, sanayi alanında da sosyalistlik, devletçilik, plancılık iddialarına rağmen, yerli - yabancı sermayeye dayanan Amerikan modeline kaymıştır. İkinci Beş Yıllık Plan'da, kamu yatırımları yüzde 153, özel yatırımlar ise yüzde 50 arttırılarak kamu sektörüne ve ağır sanayie dayanan bir yola girildiği ilân edilmiştir. «Sınaî politika kararı» ile, devlet sektörü egemenliğini tanıyacak biçimde, özel sektör faaliyet alanları teker teker sayılarak sınırlandırılmıştır. Ama plan, dış ödeme güçlükleri içinde uygulanamamıştır. D. R. Godgil, Hint Planı'nı şöyle değerlendirmektedir: Bütün aksi iddialar rağmen, Hindistan'da bugün planlama yoktur. Yalnızca kamu harcamaları ya da özel ve kooperatif teşebbüslere yardım projeleri vardır. Kalkınmayı önceden çizilmiş belli

yönlerde yürütme yolunda bilinçli ve koordine bir çaba mevcut değildir. Bunun sonucu, kalkınma, geniş ölçüde bir 'laissez-faire' rejimindeki gibi yürümektedir.»[792]

The Economic Weekly ise, görünüşteki devletçi yoldan Amerikan modeline kayıldığını belirtmektedir: «Ekonomide egemen durumda olan özel sektör, planı ve yabancı sermayeyi kendi hizmetinde bir araç haline sokmuştur. Hayatî alanlara yatırılması gereken fonlar, Planda önceliği olmayan tüketim malları üretimine kaymıştır. Beş Yıllık Plan'ın uygulama devresinin başında beliren bu eğilim, Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın (1962 - 1967) yürürlüğe girmesinden itibaren daha kesinleşmiştir.»[793]

Nihayet tarımda üretimi büyük ölçüde arttırıcı bir devrim gerçekleştirilemediğinden son yıllarda büyük kıtlıklar olmuş, milyonlarca insanın ölmesi, ancak ABD'nin 10 milyon tonluk gıda yardımıyle az çok önlenebilmiştir. ABD, bu yardım karşılığı, yabancı sermayeye imtiyazlar tanınması ve özel teşebbüsçü bir politika izlenmesini sağlamakta kusur etmemiştir. Yöneticilerinin hâlâ sosyalistlik iddia etmelerine rağmen, Hindistan, Amerika modeli kalkınma yoluna girmiştir.

Bu neden böyle olmuştur? Millî kurtuluş mücadelesinin prestiji sayesinde geniş kitle desteğine sahip bulundukları ve en ileri görüşleri savundukları halde, küçük burjuva Hint milliyetçileri, parlmanter bir iyimserlik içinde, kalkınma ve modernleşmenin kolayca başarılabileceği hayaline kapılmışlardır. Tutucular koalisyonunun yürürlükteki toplumsal yapıdan gelen büyük kudretini ve direnme gücünü küçümsemişlerdir. Bilinçli ve örgütlü biçimde kitleler seferber edilmedikçe ve köklü düzenleme tedbirlerine gidilmedikçe, tutucu egemenliğinin ve direnişinin kırılamayacağına aldırmaz görünmüşlerdir. Bu nedenle, giriştikleri reform tedbirleri, tutucular koalisyonunun egemenliğinde pek az değişiklik yapmış ve eski yapı üzerine oturtulan kalkınma denemesi, tutucu sınıf ve tabakaları güçlendirmiştir. Hintli K. N. Raj'ın sözleriyle **«Başlangıçta belli değişiklikler yapmaksızın girişilen bir kalkınma prog-**

ramının sonuçlarından biri, doğal olarak, önceden mevzilenmiş çıkarları güçlendirmektir.»

Cumhuriyet Türkiyesi de, 1923'ten sonra, toprak ağası, komprador ve tefeci egemenliğine son verecek düzenleme tedbirlerine gitmeden bir millî kalkınma yoluna girmiştir. Kalkınma, bu tutucu toplumsal güçleri kuvvetlendirmiştir. Devletçilik de aynı yönde işlemiştir. Kuvvetlenen bu güçler, ilk fırsatta millî kalkınma yolunu bırakıp yabancı sermayeye sığınmışlardır. Böylece, devletçi millî kalkınma özlemlerinden Amerikan tipi kalkınmaya geçilmiştir.

Şimdi dava, bir çıkmaz yol olan Amerikan tipi kalkınmadan kurtulup millî devrimci ya da devletçi kalkınma yoluna girebilmektir. Önümüzdeki bölümde, ana çizgileriyle, bunu incelemeye çalışalım.

III

TÜRKIYE IÇIN DEVRIMCI KALKINMA STRATEJISI

Türkiye'nin kalkınma davasına eğildiğimiz zaman karşımıza çıkan ilk sorun, bir tutucular koalisyonunun meydana getirdiği engel olmuştur. Bugün israf edilen kaynakların seferber edilmesi ve en etkin biçimde kullanılması, her şeyden önce tutucular koalisyonu engelinin aşılmasına bağlıdır. Bu yapılmadıkça, girişilen reform hareketleri, Türkiye'de şimdiye kadar pek çok örneği görüldüğü üzere, beklenen sonuçları vermeyecektir. Niteklm devlet teşebbüslerinin ıslahı, kooperatifçiliğin geliştirilmesi, planlama vb. gibi çabalar tutucu güçler koalisyonunun egemenliği altında soysuzlaşmıştır.

KOOPERATIFÇILIKTE DURUM

Kooperatifçiliği ele alalım: Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak, hattâ Cumhuriyet'ten çok daha önceleri, Türkiye'de kooperatifçiliği geliştirmek için hayli çaba harcanmıştır. Fakat bir türlü gerçek kooperatifçilik yayılamamış; kooperatifçilik devlet fonlarını egemen çıkarlara

akıtma aracı olmuştur. Ufak üretici, bundan, çok sınırlı ölçüde yararlanmıştır. İsmail Hüsrev'in 1934 yılında yaptığı şu gözlem bugün için de geniş ölçüde doğrudur: «Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatiflerinin köylülere faydalı olduğu iddia edilemez. Çünkü kooperatiflerin ekserisinin meclis-i idarelerine murabahacılar ve mutavassıt tüccarlar girerek, kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra, meclis-i idare âzası olan murabahacıya borcuna karşılık teslim etmektedir. Kooperatiflerin mühim bir kısmı, âdeta murabahacıların teşkilâtı haline gelmiştir.

Meclis-i idarelerine kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince, köylü kasabada yaptığı iştirâ muamelelerinin bedelini, kooperatif kredisiyle ödemek suretiyle, meclis-i idaredeki tüccarları kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları kooperatifler sayesinde kendilerine âdeta teşkilâtlı bir pazar bulmuş olmaktadırlar.

Bizde murabahayı millî bankalar da bilmeyerek iktisaden takviye etmektedir. Çünkü herhangi bir hür vatandaş gibi millî bankalardan para istikraz eden murabahacı, nizamî faizle aldığı parayı, köylüye pek yüksek faizle ikraz etmektedir. Aradaki büyük fark murabahacının yüksek kârını teşkil etmektedir.»[794]

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın 1967 tarihli köy etüdü, kooperatiflerin bugün de, bu kurumlara **«etki yapma gücüne sahip olanların»** çıkarlarına hizmet ettiği belirtilmektedir: «Kooperatiflerin... birer şirket niteliğinde gözüküşü, ortakların kooperatifln yönlendirilmesine, faaliyetlerinin değerlendirilmesine, yönetimine ve denetimine ortaklık hak ve vecibelerinin gerektirdiği oranda katılamayışı, kooperatiflerin istendiği tarzda işlemesini engellemiş, bunun sonucu olarak da bir yandan ortakların, diğer yandan ortak olmayanların güvenlerlnin sarsılmasına sebep olmuştur.»

«Ortaklarda, mevcut kooperatifleşme düzenlnin ve

işleyiş tarzının bir sonucu olarak, ortaklık bilincinin doğmayışı, gerçek anlamda kooperatifleşme zorunda olan küçük ve orta işletmelerin kooperatif yönetim kurullarında temsil edilmelerini engelleyici faktörlerden biri olarak gözükmekte, bunun sonucu olarak da, anılan işletmelerin sorunlarını kooperatif yönetim kuruluna yansıtmak ciddî olarak tehlikeye girmekte ve **kooperatifler genel olarak yönetim kurullarında temsil edilen veya bu kurullara etki yapma gücüne sahip olanların sorunlarına çözüm yolu getirici aksiyona yönelmektedirler.»**[795]

Gerçekten önemli bir kısmı geri ödenmeyen devlet fonlarıyle yürüyen tarım ve tarım satış kooperatifleri, ufak üreticiye faydalı olmakla birlikte esas itibariyle, nüfuzlu tefeci ve aracı yararına işlemektedir. Kooperatif yönetim kurullarında ve büyük siyasî partilerin örgütlerinde bu kişiler egemendir. Kooperatifler ve kooperatif birlikleri müdürlerinin, yönetim kurullarında temsil edilen bu nüfuzlu kişilere karşı ufak üreticinin çıkarlarını savunması, son derece güçtür ve bir çok halde başarısızlığa mahkûmdur. Bu nedenle, kooperatifler ufak üreticiyi, aracı ve tefeci egemenliğinden kurtaramamakta, hattâ bâzen nüfuzlu aracı ve tefecilere yardımcı kuruluşlar olmaktadır. Bunların tarım kredi kooperatiflerinden bir şikâyetleri yoktur. Kooperatiflerin açtığı büyük krediler, birçok halde tahsil edilemediği için devletin milyarlık kaybına yol açmakla birlikte, dolaylı ve dolaysız yollardan aracı ve tefecinin cebine girmektedir. Tarım satış kooperatifleri, ufak üreticinin ürünlerinin bu zümrelerce ucuz fiyata kapatılmasını engelleyemediği gibi, sık sık bunların ucuza kapattıkları ürünleri yüksek fiyatla satın alma durumunda kalmaktadır. Bu şartlarla kooperatif, aracı ve tefecinin satamadığı ürünleri yüksek fiyata satın alarak, tefeci ve aracı namına riziko yüklenen kuruluş olmaktadır.

Öte yandan, kooperatifçilik, Türkiye'de devlet destek ve fonlarından yararlanma anlamına gelmektedir. Orta ve büyük üreticiler, bu destek ve fonlardan yararlanma hu-

susunda, küçük üreticilerden çok daha hazırlıklı, bilgili ve uyanıktırlar. Yardıma muhtaç üretici paravanasının gerisinde, varlıklı çiftçiler, kooperatiflerden daha fazla çıkar sağlamaktadırlar.

Özel kanunlarla kurulan tarım kredi ve satış kooperatiflerinin yanı sıra Ticaret Kanunu çerçevesinde faaliyet gösteren köy kooperatifleri ise son yıllardaki çabalara rağmen pek az gelişmiştir. Mevcut olanlar da tefeci, aracı egemenliğiyle rekabet edecek güçte görünmemektedir. Yüksek Ziraat Mühendisi Mesut Başkaya'nın sözleriyle, «Köy kooperatifleri ürünlerini değer fiyattan tüketiciye intikal ettirememekte, marjinal fiyatların çok altında elden çıkarmak zorunda kalmaktadır.

Tarımsal ürünlerin kitle halinde belirli mevsimlerde elde edilmesi, kooperatiflerin depolama tesislerinden ve kredi imkânlarından yoksun oluşu, sabit talep karşısında arzın birdenbire artmasına sebep olmakta ve bunun neticesi olarak, üretici aleyhine anormal fiyat düşüşleri meydana gelmektedir.»[796]

Balıkçılık kooperatifleri mi? Bu alanda kooperatifçilik birtakım imtiyazlı ticarî faaliyetlerin aracı olarak kullanılmaktadır. Eğridir gölünde (Hoyran) balık avlama müsaadesini, devletin kooperatifçiliği geliştirme politikasından yararlanarak çok düşük bir bedelle elde etmek için kurulan balıkçılık kooperatifinde AP ilçe başkanıyle, AP senatörünün kardeşi, halı atölyeleri sahipleri, biçerdöver ve traktörlü zengin çiftçiler yer almışlardır.[797] AP senatörüne göre, rakip kooperatifte de büyük sermaye egemendir.[798] Pek az gelişen öteki balıkçılık kooperatiflerinde de balık ticaretini ellerinde tutan **deniz ağaları** borularını öttürmektedir.[799] AP senatörü olarak Parlamentoda «Su Ürünleri Tasarısı»nı kanunlaştırmak için büyük çaba gösteren emekli Amiral Tevfik İnci, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Malî görüşleri pek kudretli, politik sahada aşırı derecede nüfuzlu, idarî yönleri çok kurnaz, 'kabzımallık' etiketi altına gizlenmiş bu ortaçağ kalıntısı müessese, ba-

lıkçılığımıza bir ahtapot gibi dolanmıştır. Bu müessesenin temsilcileri olan deniz ağaları, balıkçılığın finansmanını yapmak suretiyle, malî kudreti zayıf, teşkilâtsız, bilgisiz, küçük ferdî teşebbüsleri bir nevi malî esaret altına almışlardır. Balıkçılığın, istihsal, muhafaza, sanayi ve ticaretini inhisar halinde ellerine geçirmişler ve bu sahayı doymaz bir hırsla istismar etmek suretiyle fakir balıkçının sırtından büyük menfaatlar sağlamanın yollarını kendilerine açmışlardır. Bu arada **müstahsilin kooperatifleşmesini de engellemek üzere, büyük bir çaba göstermişlerdir. Muvaffak olmadıkları hallerde, kooperatif bünyelerine sızmanın yollarını bulmuşlar, çoğunda da idareyi ellerine geçirmeyi başararak, kooperatifleri gayelerinden uzaklaştırıp, kendi menfaatlerine hizmet eden bir vasıta haline getirmişlerdir.**

Balıkçılık sahasında bütün kilit noktaları bu menfaat gruplarının temsilcileri tarafından tutulmuş olduğu gibi, âmme sektörü de bunların tesirinde hareket etmekten ekseriya kendini kurtaramamaktadır.»[800]

Görüldüğü üzere, tefeci, aracı ve ağa egemenliğindeki bir ortamda, kooperatifçilik dejenere olmaya mahkûm görünmektedir. Bu ekonomik ve politik egemenliği yıkmadan girişilecek bir kooperatifçiliği teşvik politikası, devlete bir hayli pahalıya malolacak, fakat yine de beklenen sonuçları vermeyecektir. Kooperatifçiliğin karşısına dikilen temel sorun budur, gerisi teknik sorunlardır.

DEVLET TEŞEBBÜSLERİ VE PLAN

İktisadî devlet teşebbüslerine bir göz atalım: Bugün iktisadî devlet teşebbüslerinin zarar etmesini ya da pek az kâr etmesini özel teşebbüs savunuculuğunun propaganda silâhı yapanlar, aslında devlet teşebbüslerinin zararlı çalışmasında en büyük çıkarı olanlardır. Devlet teşebbüslerinin amortismanları da hesaba katarak, elektrik, kömür, bakır, demiryolu ve denizyolu ulaştırması vb. gibi mal ve hizmetleri maliyet üstü fiyatlarla satması ve kâr etmesi halinde, en büyük feryadı, bugün devlet teşebbüs-

leri kötü çalışıyor diye sözde üzülenler koparacaklardır. Nitekim iktisadî devlet teşebbüsleri konusundaki bir seminerde, Koç Holding'in «1 numaralı» yöneticisi, eski Sümerbank Genel Müdürü Hulki Alisbah, devlet teşebbüsleri fiyatlarının serbest bırakılmasına taraftar gözükmemiştir.[801] Oysa, genellikle politik hesapların sonucu olan kötü yatırım kararları, personel şişkinliği dışında iktisadî devlet teşebbüslerinin pek az yatırılabilir fon yaratmasının temel nedeni, mal ve hizmetlerini düşük fiyatla satmak zorunda tutulmalarıdır. Kapitalist sınıf ve kapitalist sınıfın baskısı altındaki iktidarlar, iktisadî devlet teşebbüslerinin fiyat tespitinde nisbî bir serbestliğe kavuşmasına daima karşı çıkmışlardır. İlk **Beş Yıllık Plan** taslağında yer alan Holding fikri, bu serbestliği getirdiği için reddedilmiştir. Devlet Planlama Teşkilâtı yöneticilerinden Sadullah Aygün'ün sözleriyle, «Birinci Plandan önceki dönemde, iktisadî devlet teşebbüsleri, fiyatlarını düşük tutma yönünde bir politika izliyorlardı. Fakat, birçok mallar, piyasadaki talebin altında mevcut olduklarından, bu malları ilk ele geçirenler, ikinci defa input olarak kullanıyorlar, hattâ bir aracı müessese olarak bunu tekrar piyasaya çıkarıp, piyasadaki normal fiyat seviyesinden satarak iktisadî devlet teşebbüslerinin kasasına girecek olan aradaki farkı, kendi lehlerine sağlamış oluyorlardı.» [802] İlk planın bu tutumu değiştirme yolundaki kâğıt üzerinde kalan çabalarından sonra ikinci plan açıkça iktisadî devlet teşebbüsleri fiyatlarının düşük tutulması politikasını benimsemiştir. Bu politika, Amerikan tipi kalkınma modeline uygundur. Devlet, kömür, elektrik, nakliye vb. fiyatlarını düşük tutarak, özel sektöre destek olmaktadır. Sümerbank zaman zaman kendi fabrikalarının tam kapasitede çalışmaması pahasına, ürettiği ipliği ucuz fiyata, rakip durumda bulunduğu özel sektör firmalarına satmaktadır. Özel firmalar ucuz ipliği dokuyarak tatlı kâr sağlamaktadır. Poplin imalâtçısı bir özel şirket, Sümerbank sermayesiyle kurulan bazı fabrikaların nümune üzerinden sipariş ettiği poplinleri ucuz fiyatla alarak, yüksek fiyatla piyasaya sür-

mektedir. Etibank, ucuz fiyatlı bakır satışlarıyle, en büyük ve kârlı özel şirketlerden Rabak'ı beslemektedir. Ayrıca, göztaşı imali gerekçesiyle Etibank, Rabak özel şirketine tonu 14 bin 200 lira olan Bakır'ı, 7.280 liradan satmaktadır. TBMM Kamu İktisadî Teşebbüsleri karma komisyon raporunda bu durum şöyle açıklanmaktadır: «25.12.1964 tarihli 6/4126 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereğince, Rabak A. Ş.'ne senede 400 ton bakır, göztaşı üretiminde kullanılmak üzere tonu 7.280 liradan verilmekte idi.

Bu karar alındığı tarihte yurt içi bakır satış fiyatı (vergisiz) 10.200 lira idi. Bu fiyat Haziran 1966 tarihinde 14.200 liraya çıkartılmıştır. Bu durum karşısında, adı geçen şirkete indirimli fiyatla yapılan 400 ton bakır satışı, üretici müesseselerin satış fiyatı ve maliyeti değişmediği takdirde yıllık kârının aşağı yukarı 3 milyon lira azalmasına sebep olacaktır.

7.11.1966 gün ve 6/7232 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle göztaşı ile bunun imalinde hammadde olarak kullanılan blister bakırı 'temel mal'lar olarak kabul edilmiş ve fiyat gene eskiden olduğu gibi gider vergisi hariç, İstanbul'da kendi deposunda teslim 7.280 TL/ton fiyatla adı geçen şirkete verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu durum karşısında yalnız Rabak'a verilen blister bakırın temel mal sayılması ve eskiden verilen yıllık 400 ton bakırın gerektiğinde fazlalaştırılabilmesi kararname ile sağlanmış bulunmaktadır.

Halbuki bu konuda esas unsur blister bakır olmayıp, temel mal sayılması gereken göztaşıdır.»[803]

Özel kömür işletmeleri, fuel-oil rekabeti dolayısıyle güç durumda kalmıştır. Derhal çıkartılan bir kanunla devlet teşebbüsü, bu kömürü ocak başında alıp pazarlamakla yükümlü tutulmuştur. Aracılara büyük kârlar sağlayan çimento ve demir karaborsası, kamuoyunun tepkisine rağmen sürüp gitmektedir. Kısaca, tutucular koalisyonunun ekonomik ve politik egemenliği altındaki bir

ortamda, devlet teşebbüsünün rolü, özel teşebbüse süt analığı etmektir. Kamu Iktisadî Teşebbüslerlni Yeniden Düzenleme Komisyonu'nda pazarlama uzmanı olarak çalışan R. Hammaş'ın sözleriyle, «Türkiye'de özel teşebbüs —mevcut davranışları, düşünce biçimleri, çalışma alışkanlık ve metotlarıyle— devlet teşebbüsleri olmadıkça tek başına pek yaşayamaz. Özel teşebbüsün güçlenmesi, birçok öteki şeyler arasında, ona (1) personel yetiştirecek ve bu personeii seçip almasına açık bulunacak, (2) hammadde ve yarı mamul malzemenin birçoğunu, kâr amacı güden bir teşebbüsten daha ucuz sağlayacak bir teşebbüs sisteminin varlığına sıkı sıkıya bağlıdır.»[804] Bu şartlar altında devlet teşebbüslerinden fazla bir şey beklenemez. Oysa kalkınmada temel yük devlet teşebbüslerine düşmektedir. Kalkınma çabasının başarısı, geniş devlet teşebbüslerinin başarısına bağlıdır. Bu başarının da ilk ve vazgeçilmez şartı, devlet teşebbüslerini mevcut bağımlı durumundan kurtarmak, yani tutucular koalisyonunun politik ve ekonomik egemenliğini kırmaktır. Ancak böyle bir ortamda, devlet teşebbüsü kalkınmada motör rolünü oynayabilecek ve bu teşebbüslerin plan çerçevesinde en etkin biçimde çalışmaları için gerekli yeniden düzenleme tedbirleri bir anlam kazanacaktır. Bu teknik düzenleme tedbirlerinin neler olacağı hakkında çok geniş bir literatür vardır. Fakat temel sorun politiktir.

Planlama işini ele alalım: Teknik bakımdan en mükemmel plan yapılsa bile, rasyonel bir ekonomi politikasının izlenmesine en büyük engel teşkil eden tutucu çıkarlar koalisyonunun güçlü direnmesi, planı anlamsız kılacaktır. Nitekim beş yıllık kalkınma planlarımız, tutucu çıkarlar koalisyonuna bağımlı kaldığı için, plansız döneme nazaran önemli bir değişiklik getirememiş, kaynakların eskisi gibi israfı sürüp gitmiştir. Plan, kaynakların mevcut dağılım ve kullanılış biçimi hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmeye elverişli bulunmadığı için, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Başlıca amacı, kaynakların mevcut

dağılım ve kullanılış biçimini değiştirmektir. Ne var ki, mevcut durum tesadüfen meydana gelmiş değildir, kaynakların toplumda egemen güçler yararına dağılım ve kullanılışını yansıtmaktadır. Millî gelirin yüzde 32'sini ufak bir azınlık alıyor ve bunu israf ediyorsa, bu azınlık toplumda ekonomik ve politik egemenliği elinde tuttuğu içindir. Politik ve ekonomik egemenliğin sahipleri, kendilerine avantaj sağlayan mevcut durumun değişmesini elbette istemeyecekler, statükonun devamını savunacaklardır. Bu şartlarda planlama, fazla bir anlam taşımayacaktır. Kalkınma için zorunluluğunda birleşilen planın kâğıt üzerinde kalmayıp, hayata geçirilmesi, kaynakların mevcut dağılım ve kullanılış biçiminin değiştirilmesine karşı çıkan toplumsal güçlerin, yani tutucular koalisyonunun etkisiz hale getirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenlerle, kalkınma her şeyden önce, tutucu güçler egemenliğine son veren bir siyasî iktidar değişikliği demektir. Siyasî iktidar, gerekli politik ve ekonomik tedbirlerle, tutucu güçler koalisyonunu, ekonomik mevkilerinden uzaklaştıracak ve kalkınma için gerekli ortamı hazırlayacaktır. Bu anlamıyle kalkınma, düzen değişikliğinden yana güçler ile tutucu güçler arasında politik ve ekonomik planda, yürütülen bir savaş sayılabilir. Yalnız bu, kazanılması, en çetin meydan savaşlarından güç olan uzun ve zorlu bir savaştır. Kurtuluş Savaşı'nı büyük fedakârlık ve kahramanlıkla başarıya ulaştıran Türkiye, tutucu güçler koalisyonu engelini, bütün çabalara rağmen aşamamıştır. Halk kitlelerinin örgütlü ve bilinçli desteği elde edilemedikçe ve bu toplumsal hareket bir kurmay bilgisi, mahareti ve inatçılığıyle sonuna kadar yürütülmedikçe, ekonomik gücü elinde tutan, kitleleri ideolojik egemenliği altında bulunduran ve kudretli dış desteklere sahip olan tutucular koalisyonunun önünde yenilgi kaçınılmaz görünmektedir. Bu uzlaşması olmayan mücadelede, yarım tedbirler ve uzlaşmalarla sonuç alınabileceğini umanlar, son zamanlarda başka ülkelerde birçok örneği görüldüğü üzere, yenilgiye uğramaktadırlar. Tutucular koalisyonunun egenmenliğini kırmak için, tarımda fe-

odal ve kapitalist ilişkileri kökünden tasfiyeye yönelmiş radikal bir toprak reformu ve çeşitli sektörlerde millîleştirmeler gereklidir.

TOPRAK REFORMU

İktidara gelen devrimci bir parti için en hayatî sorun, toprak reformudur. Genellikle sosyal adalet açısından ele alınan toprak reformu, politik ve ekonomik açıdan da zorunludur. Politik açıdan toprak reformuyla, tutucular koalisyonunun tefecisi, aracısı ve büyük arazi sahipleriyle en güçlü dayanağını teşkil eden toplumsal güçlerin ekonomik ve dolayısıyle politik egemenliğine son verilmesi söz konusudur. Demokrasinin bir ağa, şeyh, tefeci ve aracı demokrasisi olmaktan çıkıp, işler hale gelmesi için de toprak reformu gereklidir. Devrimci parti, köylü kitlesinin tam özgürlüğünü sağlamak ve gericilik kaynaklarını bir daha geri gelmemek üzere kurutmak için bu noktada sonuna kadar ve hızla gitme durumundadır. Derhal gerçekleştirilmeyip zamana bırakılan ve yarım tedbirlerle yürütülen bir toprak reformu, kudretli karşı güçlere toparlanmak ve çeşitli yollardan direnmek olanaklarını getireceği için, başarısızlığa uğrayabilir. Devrimci parti, toprak düzeninde bir değişikliği şiddetle isteyen köylülere dayanarak, toprak savaşını en kısa sürede kazanmak zorundadır.

Ekonomik açıdan toprak reformu, üretimi arttırmak amacını gütmektedir. Esasen nebatî yağ ve zaman zaman hububat açığını karşılayamayan bir ülkede, beceriksizce yürütülen bir toprak reformu yüzünden üretimin düşmesi, devrimci iktidarın sonu olabilir. Halkın beslenmesini sağlayamayan bir iktidar, emperyalizme gıda yardımı için avuç açma durumunda kalabilir. Emperyalizmin devrimciliği tasfiye şartıyle ancak yardıma koşacağı bilinmelidir. Toprak reformunu başarıya ulaştıramayan Hindistan, ABD'ye teslim olmaktan başka çıkar yol bulamamıştır. Bu nedenle, tarım üretiminin arttırılması, en azından ilk yıllarda üretimin düşmesinin önlenmesi ve tabiat şartlarının azizli-

ğine karşı gıda stokları yapılması, ekonomik bağımsızlığı sağlama azmindeki iktidarlar açısından önemle üzerinde durulması gerekli bir konudur. Ayrıca, halkın hayat seviyesinin bir miktar yükseltilebilmesi ve sanayileşmesinin gerçekleştirilebilmesi için tarım üretiminde artış gereklidir. Sanayileşmeyle artan şehir nüfusunu tarım besleyecek, döviz ihtiyacını uzunca bir süre tarım karşılayacaktır. Kıtlık şartlarında bir kalkınma çabasının büyük hoşnutsuzluklar yaratabileceği ve devrimci hareketi tehlikeye düşürebileceği açıktır. Bu nedenle, az çok verimli büyük işletmeleri parçalamaktan kaçınıp, büyük işletmelerin üretimi arttırıcı olanaklarından yararlanmaya önem vermek gerekebilir. Ayrıca, ilk andan başlayarak ilkel tarım yapan milyonlarca cüce işletmenin toplulaştırılması ve verimli tarım yapma şartlarının hazırlanması önemle ele alınmalıdır. Cüce işletmelerin toplulaştırılması toprak reformunun belki de en zor tarafıdır. İlkel tarıma ve sefalet şartlarına rağmen, köylü ailelerin toplulaştırma hareketine karşı inatla direnmeleri beklenebilir. Devrimci parti bütün inandırma yollarına başvurarak, cüce işletmelerin bir araya gelmesiyle kurulan kooperatifiere her türlü yardımı getirerek, köylü kitlelerine ortak çalışmanın üstünlüğünü ispatlama durumundadır. Arazi toplulaştırılması ve ortak çalışma köylülere açıkça daha iyi yaşama şartları getiremediği sürece, köylü kitlesinin gönül rızasıyle bireysel cüce işletmelerden vazgeçeceklerini düşünmek hayaldir.

Toplulaştırma ve toprakların ortak işletilmesi, hayli zaman alacak bir iştir. Fakat toprak reformunun vazgeçilmez amacı, tarımda büyük işletme yapısının kurulması olmalıdır. Tarımın ve dolayısıyle kalkınmanın temel sorunları, ancak büyük işletme yapısı içinde çözülebilir.

— Tarımda yaratılan ve evvelce büyük arazi sahibi, tefeci ve aracı elinde israf edilen ekonomik fazlanın yatırımlara kaydırılması küçük işletme yapısı içinde son derece güçtür. Bu durumda ekonomik fazla, ufak aile işletmelerinin gereksiz tüketimine gidebilir. Ekonomik fazlayı alma çabaları şiddetli direnmeyle karşılaşabilir. Oysa büyük

işletme yapısı içinde, kooperatif yöneticileri, üretimi tüketim ve yatırım arasında paylaştırmakta bir güçlük çekmeyecektir. Tesbit edilen yatırım fonlarının bir kısmı kooperatif içinde kullanılabilecek, geri kalanı sınaî yatırımlara aktarılabilecektir. Bugün bir türlü çözülemeyen tarımı vergilendirme işi, bir sorun olmaktan çıkacaktır.

— Tarımda mevcut milyonlarca gizli işsizi yatırımlarda kullanma olanağı küçük işletme yapısı içinde yok gibidir. Ufak işletme sahibi aile, kendi cüce işletmesinin dışında çalışmayı bir cins angarya sayma eğiliminden kurtulamayacaktır. Bunun kendi yararına olduğunu anlayamayacaktır. Oysa işbölümünün geliştiği büyük işletme yapısı içinde, bir fabrika işçiliği gibi, öteki faaliyetler düzenlenmiş olacağından, tarlada ya da gerekli öteki alanlarda çalışma arasındaki psikolojik ayırım ortadan kalkacağından âtıl işgücünün verimli yatırımlarda seferber edilmesi güçlük yaratmayacaktır.

Bugün işverenlerimizin, işçilerimizin tembelliğinden ve az çalışmalarından şikâyet ettikleri sık sık işitilir. Oysa aynı işçiler, Almanya'da Alman işçilerinden farksız bir tempo içinde çalışmaktadırlar. Buna neden, oralarda zincirleme imalât yapılmasıdır. İş organizasyonu o biçimdedir ki, hiç bir işçinin bir an için ihmal ve dalgacılık yapması mümkün değildir. Tarımda âtıl işgücünü seferber etmek bakımından, büyük işletmeyle küçük işletme arasında yukarıdaki örneğe benzer bir fark vardır. Büyük işletme içindeki iş organizasyonu, küçük işletme yapısı çerçevesinde, kendi toprağı dışında çalışmayı reddeden çiftçiyi farkına varmadan kooperatifin ve bütün tarımın çıkarına çalışmaya yöneltebilecektir.

— Toprak reformunun amaçlarından biri, tarımın makinalaştırılmasıdır. Makinanın tam verimle büyük işletmede kullanılacağı açıktır. Bundan başka, tarım kredilerinin küçük işletmelerde yatırımların finansmanı yerine tüketime gitmesi tehlikesi büyükken, büyük işletmede böyle bir tehlike yoktur. Ayrıca, kıt sayıdaki tarım teknisyeni

açısından büyük işletme, bunların tam verimle kullanılmasını sağlayabilecektir. Bir tarım uzmanı 5 bin hektarlık 10 çiftliğin sorunlarına gerekli teknik bilgiyi sağlayabilir, ama 10 hektarlık 5 bin çiftliğe —her iki halde de ilgilenilen arazi genişliği 50 bin hektar olduğu halde— tarım tekniklerini ulaştırması imkânsızdır.

— Türkiye, çok ufak nüfuslu dağınık bir köy yapısına sahiptir. Bu ufak köylerin birleştirilmesi, kötü yerleşme bölgelerinde kurulmuş dağınık köylerin bırakılması, büyük işletmeler çevresinde rasyonel biçimde yapılabilecektir. Orman köylerindeki fazla nüfusun, ihtiyaç duyulan bölgelere aktarılması büyük işletme yapısı içinde nisbeten kolay olacaktır.

— Büyük işletme, bazı sosyologların deyimiyle, «köylünün zihnî yapısını modernleştirmek» bakımından da gereklidir. Ufak işletme, bireyci, dar ve tutucu bir psikolojik yapıya sahiptir. Din sömürücülüğüne ve her türlü gerici eğilimlere açıktır. Büyük işletme, modern araçlarla ortak çalışma düzeni içinde, çiftçiye yeni bir zihniyet getirecektir. Bu çerçeve içinde, Köy Enstitülerinin en etkin biçimde canlandırılması kolay olacaktır. Bunun gibi, teknik tarım hizmetlerinin, sağlık işlerinin ve bugün halen şehirlerin yararlandıkları çeşitli nimetlerin tarıma getirilmesi olanakları doğacaktır. Büyük tarım işletmesinin, elektriğe, ufak bir hastaneye, şehirlerdekine eş okullara, sinema, lokanta ve mağazalara kavuşması güç bir iş olmasa gerektir. Böylece, köy - şehir farklılaşması geniş ölçüde azalacak, köylü, Prof. Ömer L. Barkan'ın deyimiyle, «ekonomik ve sosyolojik inziva»dan kurtulacaktır.

Ne var ki, küçük işletme yapısından büyük işletme yapısına kısa sürede geçmek kolay değildir. Ağır sanayiin gelişmesi ve sanayiin, büyük işletmenin temelini teşkil edecek olan çeşitli makina ve araçları bol miktarda sağlayabilecek duruma gelmesi büyük işletmeye geçişi kolaylaştıracaktır. Fakat bu, zaman isteyen bir iştir. Öte yandan, köylünün toprak sahibi olma isteğini her iktidar gözönünde tutmak zorundadır. Bu isteğin azçok verimli büyük

kapitalist tarım işletmelerinin parçalanmasına yol açması tehlikesi vardır. Böylece toprak reformunun ilk yıllarında üretimin azalması ve tarımdaki ekonomik fazlanın kalkınma yolunda seferber edilmemesi tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Tehlikeye karşı, tedbirli olunması gerektiği kanısındayız. Bu nedenle, işçi kullanılan büyük kapitalist işletmeler, işletme büyüklüğünün verimi geniş ölçüde etkilediği durumlarda, bütün olarak korunmalı, hattâ gerektiğinde birkaç işleme birleştirilerek, daha büyük işletmelere gidilmelidir. Bu işletmeler, devletin geniş desteğiyle, onları işleyen tarım işçilerinin yönetiminde büyük üretim kooperatifleri haline getirilebilir. İşletmelerde çalışan tarım işçileri, ufak bireysel mülkiyet peşindeki köylü zihniyetinden, işçi durumları dolayısıyle azçok kurtulmuş olacaklarından, burada büyük kooperatif işletmeye bir çırpıda geçmek nisbeten kolay olabilecektir. Devlet, mevcut makina ve araç, tarım teknisyenleri vb. açısından bu büyük işletmelere öncelik tanıyarak onların başarısını sağlama durumundadır.

Pamuk, pancar ve tahıl yetiştiren büyük kapitalist işletmelerde, bir çırpıda kooperatif işletmeye geçme olanağı vardır. Çukurova ve Ege'nin pamuk üreten büyük kapitalist çiftlikleri, Orta Anadolu'nun tahıl tarımı yapan makinalaşmış büyük işletmeleri, böyle bir geçişe hazır görünmektedir. Tek alıcı Şeker Fabrikalarının etrafında kümelenmiş pancar ekicileri için de, ileri kooperatif biçimlerine geçmek kolaydır.

Genellikle tahıl eken ve ortakçı eliyle işletilen büyük çiftliklerde, kooperatif işletmeye derhal gitmeyip, ortakçıları ufak işletme yapısı içinde mülk sahibi yapmak uygun düşebilir. Eskiden mevcut tahıl üreticisi cüce işletmeler gibi bunların da, üretim kooperatiflerinde birleşmeleri, devrimci partinin kabiliyetine ve kooperatifin ufak işletmeye üstünlüğünü maddî olarak ispatlamasına bağlıdır.

Ufak aile işletmeleri çevresinde verimli tarıma elverişli tütün, üzüm, fındık vb. gibi ürünlerde, büyük üretim

kooperatiflerine geçiş için, aceleye pek ihtiyaç bulunmasa gerektir. Burada daha çok, bu ürünlerin ticaretinin düzenlenmesi, ekicilerin tefeci ve aracı elinden kurtarılması söz konusudur.

Millî devrimci kalkınma yoluna giren bir iktidar, sanayi alanında, montajcı olmayan özel sektöre geniş yer bırakacaktır. Fakat ticaret sektörünün asalak nitelikteki alanlarına, devrimci iktidar, devlet ofisleri ve alım - satım kooperatifleri eliyle, en geniş biçimde girmekte tereddüt etmeme durumundadır. Mevcut alım - satım kurumları ya da daha uygun kuruluşlar etrafında, bu ürünlerin pazarlanması düzenlenmelidir. Meselâ üzüm ve incirde Tariş, fındıkta Fiskobirlik, tütünde Tekel idaresi, ya da başka bir kuiruluş tek alıcı ve tek satıcı durumuna getirilebilir. Bu kuruluşlar, pancarda Türkiye Şeker Fabrikaları'nın denemesini gözönünde tutarak, neyin ne kadar ve nasıl üretileceğini planlayabilirler, üreticiye imkân ölçüsünde ayni olarak üretim araçları, çeşitli malzeme sağlayabilirler ve ürünlerin tamamını satın alıp, iç ve dış piyasaya akıtabilirler. Pazar için üretilen ve ihracata yönelen bu ürünlerde, alım - satım tekelini elinde tutan bu kuruluşlar, etkin biçimde örgütlenebildikleri takdirde, tefeci - aracı sömürüsüne büsbütün son verebileceklerdir. Tahıl yetiştiren ufak aile işletmelerinde, tefeci - aracı sömürüsünün yıkılabilmesi çok daha güçtür. Fakat bu tip ürünlerde de pazarlamanın, devlet ofisinin, ya da kooperatiflerin tekeline geçmesine yönelinmelidir. Devletin kredi, iyi tohum, gübre, su vb. sağlama olanakları, üretim kooperatiflerine bir an önce geçişi teşvik edecek biçimde kullanılarak, tarımsal yapının değiştirilmesine önem verilmelidir. Pazara pek az açılmış bu ufak aile işletmelerinin modern tarıma geçebilmeleri ve tefeci - aracı sömürüsünden büsbütün kurtulabilmeleri için, büyük üretim kooperatifleri teşkilinden başka çıkar yol pek gözükmemektedir.

Toprak reformu, hızlı sanayileşme çabasının dışında düşünülemez. Sanayi, ileride ele alacağımız üzere üç kesimde toplanabilir. İlk kesimde, makina imal edecek maki-

naların imali yer almaktadır. Traktör yapabilmek için, önce traktör imalinde kullanılacak makinaları imal etmek gereklidir. İlk kesimde üretilen bu makina yapan makinalar sayesinde, ikinci kesimde traktör, dokuma tezgâhı, vb. gibi üretim araçları yapılacaktır. Üçüncü kesimde ise, traktör, dokuma tezgâhı vb. gibi üretim araçları sayesinde tüketim malları üretilecektir.

Kalkınma için gerekli ekonomik ve teknolojik bağımsızlığı elde etme açısından, hızlı sanayileşme hareketinin ilk döneminde ilk kesim sanayiinin kurulmasına öncelik vermek gereklidir. İkinci ve üçüncü kesimler hiç değilse 4 - 5 yıl için azçok ihmal edilebilecektir. Tarımın kalkınması ve modernleştirilmesi için de, makina imal eden makina kesiminin bir an önce kurulması zorunludur. Çünkü büyük üretim kooperatiflerine dayanan modern tarımın ekonomik temeli ağır sanayidir. Ne var ki, ağır sanayiin tarıma her çeşit makina akıtması zamana ihtiyaç gösterecektir. Birinci kesim sanayii gelişene kadar, pek az ölçüde işgücünü sanayi tarımdan çekebilecektir. Birinci kesim üretiminin, ikinci ve üçüncü kesimleri beslemesinden sonradır ki, sanayileşme ve tarımdan işgücü akımı hızlanacaktır.

Toprak reformunun, sanayideki bu iki aşamalı gelişmeye uydurulması ve reformun iki aşamalı olarak planlanması uygun düşecektir.

Toprak reformunun ilk aşamasında amaç, sanayi önemli ölçüde işgücü çekemeyeceği için, gizli işsizliği eritecek üretimi arttırmaktır. Gizli işsizliğin seferber edilmesi, daha ilk aşamada, ortak çalışmaya elverişli üretim kooperatiflerine ihtiyaç gösterecektir. Bu üretim kooperatiflerinin ekonomik temelini teşkil eden ağır sanayi daha gelişmeden bu yola gitmek, önemli güçlükler doğurabilecektir. Devrimci partiye bu güçlükleri imkân ölçüsünde yenme ve üretim kooperatiflerini hiç değilse belli bölgelerde belli ürünler için geliştirme yolunda büyük görevler düşmektedir. Bu kooperatifler kurulduğu ölçüde, gizli işsizleri seferber etmek kolaylaşacaktır. Tarımda emeğin yoğun biçim-

de kullanılmasıyle, üretimi artırma olanakları vardır. Belli ürünlerin yetiştirilmesinde ödenecek ücret, elde edilecek ürün artışını karşılamadığı, ya da külfetli organizasyona ihtiyaç gösterdiği için yapılmayan işlemler vardır. Üretim kooperatifleri, bu işlemlerin gerçekleşmesiyle sağlanacak ek üretim artışı, bu çabanın gerektirdiği ek gıda tayınını aştığı ölçüde, yoğun emek kullanarak üretimi arttırabileceklerdir. Ayrıca, ekime elverişli toprakların sınırına varıldığı ileri sürülmekle birlikte, bataklıkların kurutulması vb. yollarıyle ekime elverişli bir miktar toprak daha kazanılması mümkündür. Yoğun emek ve çok basit araçlarla bu gerçekleştirilebilir ve âtıl işgücüne, birinci sanayi kesimi makina akıtmaya başlayıncaya kadar iş sağlanabilir ve bu yoldan üretim artırılabilir. Yoğun nüfuslu bölgelerden az nüfuslu bölgelere işgücü kaydırılarak üretim geliştirilebilir. Bunun dışında âtıl işgücü, kazma kürek gibi çok basit araçlar kullanarak, erozyonla mücadele, topraktan ufak barajlar kurma, ilkel sulama tesisleri meydana getirme, ağaçlandırma vb. gibi tarımda kısa ve uzun vâdede verim artışı sağlayacak çalışmalarda kullanılabilir.

İşgücünün seferber edilmesiyle ve daha başlangıçtan itibaren tarıma artan ölçüde iyi tohum ve gübre verilmesiyle, üretimde önemli artışlar elde edilebilir. Gübre, işgücü ihtiyacını azaltmadan, hattâ işgücü ihtiyacını bir miktar çoğaltarak, üretimi ve işgücünün verimini artıran bir araçtır. İyi tohumluk için de aynı şey söylenebilir. Buna karşılık makina için durum farklıdır. Makina, aynı işi az kişiyle yapma olanağını getirerek işgücünün verimini artırmakla birlikte, belli bir arazinin verimini her zaman artırmayabilir. Bu nedenle, işsizliğin tasfiyesini amaç edinen toprak reformunun ilk aşamasında, tarımın makinalaştırılmasında dikkatli davranmak gerekecektir. Makinalaşma konusunda üç durum düşünülebilir:

1 — Makinalaşma, arazinin verimini artırır.

2 — Makinalaşma arazinin verimini artırmaz, fakat işgücünün verimini büyük ölçüde artırır.

3 — Makinalaşma, arazinin verimini düşürebilir, fakat işgücünün verimini büyük ölçüde artırır.

İlk aşamada makina birinci durumda, yani arazinin verimini artırdığı ölçüde ve tercihan üretim kooperatiflerinde kullanılmalıdır. İkinci ve üçüncü durumlarda bol işgücü makinanın yerini almalıdır. Meselâ hububat tarımında, toprağın sürülmesi işleminin makinayla yapılması, arazi verimini artırabilir, buna karşılık makinayla hasat işleminin, arazi verimini artırdığı her zaman ileri sürülemez. Keza tahılda toprağın makinayla sürülmesi, başka bir bitki için toprağın makinayla sürülmesine nazaran daha avantajlı olabilir. Makinadan bu ölçülere uygun biçimde yararlanılmalıdır. Bugün Türkiye'de hayli verimsiz kullanılan mevcut makina parkı, geceli gündüzlü çalıştırılmak ve yukarıdaki ölçülere göre kullanılmak suretiyle, önemli makina ithaline gitmeksizin toprak reformunun ilk aşamasında ihtiyacı karşılayabilir. Buna karşılık, üretimi artırmak için, gübre ve iyi tohumluk, daha ilk günden başlayarak artan ölçüde kullanılmalı, hattâ imkân bulunursa bunların ithali yoluna gidilmelidir.

Toprak reformunun üretimi artırmayı ve tarımda işsizliği tasfiyeyi amaç edinen bu ilk aşamasında, yukarıdaki tedbirler oldukça başarılı biçimde uygulanabilirse, kooperatiflerde önemli üretim artışları, ufak özel işletmelerde ise bir miktar üretim artışı, hiç değilse eski üretim düzeyinin korunması beklenebilir. Üretimdeki genişleme, yatırımları büyük ölçüde artıran hızlı bir kalkınma çabası içinde dahi, kitlelerin hayat düzeyini yükseltme, ekonomik fazlayı çoğaltma ve gerekli döviz ihtiyacını nisbeten kolay karşılama olanaklarını getirecektir. Bu arada birinci sanayi kesimi, tarımı ve öteki sanayi kesimlerini makinalarla besleme durumuna gelecektir. Sanayi tarıma her türlü makina ve kimyevî maddeyi geniş ölçüde sağlayabilecektir. Makina kesimi hızla gelişecek ve sanayiin işgücü ihtiyacı artacaktır. Tarım, sanayiin işgücü deposu olacaktır. Böylece, toprak reformunun ikinci aşamasına geçilebi-

lecektir. Bu aşamada tarımın büyük ölçüde makinalaştırılması söz konusudur. Makina artık arazinin verimini artırmaktan çok, tarımdaki işgücünü serbest bırakıp sanayie aktarma amacıyle, işgücünün verimini artırmak için gereklidir. Bol miktarda makina, aynı zamanda tarımda kooperatif yapının tamamen egemen olmasını ve eskisinden çok daha büyük boyda kooperatiflere gidilmesini sağlayacaktır. Verimli tarım yapan bu büyük üretim kooperatifleri çerçevesinde, sanayiin de temellerinin atıldığı gözönünde tutulursa, şehir hayatının nimetlerinden çoğunu, tarım sektörüne götürmek kolaylaşacak ve kalkınmanın en güç sorununu teşkil eden tarımın modernleştirilmesi davası böylece çözülmüş olacaktır.

MİLLÎLEŞTİRMELER

Ekonominin kilit sektöründe, kamu teşebbüsünü egemen kılmak, tutucular koalisyonunun tarım dışındaki temsilcileriyle yabancı müttefiklerinin ekonomik ve politik kudretlerine son vermek ve bunlar elinde israf edilen ekonomik fazlanın kalkınma yolunda kullanılmasını sağlamak amaçlarıyle, ekonomide hemen birtakım millîleştirmelere gitmek gereklidir.

Çelik ve enerji gibi alanlarda özel teşebbüslerin varlığı savunulamaz. Bu nedenle, Ereğli-Demir Çelik ve Çukurova Elektrik gibi devlet fonlarıyle sunî olarak kurulmuş özel teşebbüsler millîleştirilmelidir. Birinci ve ikinci kesim sanayi prensip itibariyle devlet elinde olmalıdır. Tüketim malları imal eden üçüncü sanayi kesiminde ise, özel sektöre geniş faaliyet alanı bırakılabilecektir. Ayrıca küçük sanayi ve el sanatları alanında, devlet, bu küçük üreticilere yardımcı olmak ve onların etkin çalışmalarını sağlayacak tedbirleri almak durumundadır.

Madenlerin millîleştirilmesi, özel madenlerde iş şartlarının kötü, ücretlerin çok düşük olması ve madenlerin kapkaç bir zihniyetle yeraltı zenginliklerini tahrip edici

biçiminde işletilmesi dolayısıyle, Türkiye'de bugün bazı tutucu işçi sendikaları liderleri tarafından* dahi ısrarla savunulmaktadır. Bununla birlikte, maden arama işlerinde ve ufak sermayeyle verimli işletilebilecek maden işletmelerinde, özel teşebbüslerden yararlanılması olanağı vardır.

Ulaştırma hizmetleri devlet elinde bulunmalıdır. Ancak karayolu taşımacılığında özel işletmeler yer alabilecektir. Fakat karayolu taşımacılığı örgütlendirilmeli ve **İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı**'nda belirtilen esaslar çerçevesinde[806] rasyonel bir taşıma politikasının disiplini içinde çalışacak duruma getirilmelidir.

Yabancı sermaye, Türkiye'ye şimdiye kadar yeni tek-

---

* Türkiye Maden İşçileri Sendikaları Federasyonu Genel Başkanı, madencilikte özel teşebbüsün durumunu şöyle açıklamaktadır: «Madenlerimizin işletilmesinde özel sektör tarafından kullanılan usuller, yurdumuzun çıkarı ile taban tabana zıttır. Özel sektör daha fazla ve daha kolay kazanmak amacıyle, madenlerimizi en verimli değil, en kolay usulle işletmekte, dolayısıyle rezervelerimiz durmadan fakirleşmektedir. Yurdumuzda maden işletmeciliğinde başarı kazanmış, yurt çıkarlarına uygun çalışan bir tek özel teşebbüs gösterilemez.

Türkiye bir sür e sonra, yeraltı serveti bakımından mahvolacak, gelecek kuşaklar, bugün tedbir almayan bizleri lânetle anacaklardır.»

«Özel sektörün madenlerimizi nasıl hebâ ettiğine bir misâl olmak üzere, Soma bölgesinde kurulu Krolin işletmesi gösterilebilir. Adı geçen işletme, rezervi yüz milyon ton tahmin edilen linyiti yer altından çıkarırken en kolay şekilde ve en çok kazanç sağlamak amacıyle hareket ettiği için, üretim, üretilmesi gerekenin ancak % 15 - 20'si olmaktadır. Kullanılan iptidai usuller yüzünden ocaklarda yüzeyden yapılan üretimden sonra, yeni bir ocak açılmakta, eski ocaktaki kömür yanmaya terk edilmektedir. Bu işletmede bu şekilde çalışma devam edecek olursa, sahanın ömrü en çok 8 - 10 yıl sürebilir. Bu durum çeşitli defalar, yetkililere ve hükümete duyurulmuş, tedbir alınması istenmiştir. Ancak durumda hiç bir değişiklik olmamış ve işletme milli servetimizi hebâ etmek bahasına bildiği gibi en ilkel usullerle çalışmaya devam etmiştir. Bu bölgenin T.K.İ.'ye devri sağlanırsa, rezervlerin ömrü 80-100 yıl olacaktır *(Ulus*, 28 Ocak 1967).

noloji getirmemiştir. Çok kârlı alanlara gelimiş ve üçüncü bölümde gördüğümüz üzere, şimdiden getirdiğinden fazlasını götürebilme durumuna girmiştir. Yabancı sermayenin harcıâlem konularda aşırı kârlar sağlamasına ve bunu dışarıya götürebilmesine yatırım fonu ve döviz sıkıntısı çeken bir ülkenin müsaade etmesinin anlamı yoktur. Bu nedenle, yabancı teşebbüslerin ve hattâ tekelci durumda aşırı kârlar sağlayan bazı yerli teşebbüslerin millîleştirilmesi gerekli gözükmektedir. CHP Genel Sekreter Yardımcılığı da yapan Prof. Üstünel, buna «kârın millîleştirilmesi» demektedir. Üstünel'in görüşü şöyledir: «Kalkınmanın finansmanı ile ilgili güçlükleri yenmek amacıyle kurulmuş veya diğer amaçlar yanında bu amaca da yönelmiş olan IDT (Iktısadî Devlet Teşebbüsü) bu alanda kurulmuş olan bir işletmenin millîleştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır, buna **kârın millîleştirilmesi** diyoruz. Bir alanda işin mahiyeti icabı veya teknolojik zorunluluklar, yahut pazarın küçüklüğü dolayısıyle tek firma veya az sayıda firma faaliyette bulunabilir. Dolayısıyle bu alanda tekel kârı söz konusudur. Bu tekel kârını, küçük bir gruba bırakmak doğru olmaz. Bu kârı millete mal etmek için bu alandaki işletmeler millîleştirilebilir. Bu durumda IDT haline getirilmiş bulunan kuruluşların eski minval üzere kâr etmemesi için hiçbir sebep yoktur. Bu konuda tamamen nazarî bir misal verecek olursak: Türkiye'de otomobil lastiği sanayiinde iki veya üç firma olduğunu kabul edelim. Buradan çok büyük kârlar elde edildiğini ve iktidarın bunu millete mal etmek istediğini farz edelim. Bu takdirde bu kuruluşlar, IDT haline getirilince, hiç bir şekilde ticarî anlamda kârlılık prensibinden bir fedakârlıkta bulunmaya, buraları bir insan deposu haline getirmeye, herhangi bir şekilde başka amaçlarla kullanmaya lüzum yoktur. Sadece eski kârı, etkin yönetimi sağlamak suretiyle devam ettirmek icap eder. Buradan sağlanan fonlar, başka alanlarda verimli yatırımlara veya başka harcamalara yöneltilebilir.»[80] Demek ki, büyük kısmı dışarıya gidebilecek, ya da çeşitli tüketimde israf edilebilecek tekel kârlarını

verimli yatırımlara kaydırabilmek için millîleştirme gereklidir. Bu bakımdan yüksek tekelci kârlar elde eden yabancı lastik tesislerinin, montaj kuruluşlarının, nebatî yağ şirketlerinin ve ilâç firmalarının millîleştirilmesi düşünülmelidir. Petrolde yabancı firmalar, rafineriler yoluyla serbest piyasanın üstünde fiyatlarla Türkiye'ye petrol ithal etme imtiyazını elde etmişlerdir. Bunların dağıtım şirketleri millî dağıtım şirketleriyle israflı bir rekabet içindedir. Şirketler, belli bir yerde, ayrı ayrı benzin satış istasyonları kurarak, tek bir satış istasyonu ile karşılanacak ihtiyacın 5 - 6 satış istasyonu ile giderilmesine ve böylece kaynak israfına yol açmaktadır. Daha az kârlı yerlerde ise, ihtiyaca rağmen satış istasyonu kurmaktan kaçınmaktadırlar. Petrol arama ve işletme alanında ise, yabancı şirketlerin yapacakları fazla bir iş kalmamıştır. Şimdiden petrol arama işi, TPAO'nun sırtına yüklenmiş gibidir. Bu nedenle, devrimci bir iktidarın, petrol üretme, tasfiye, depolama ve dağıtım işlerini millîleştirmekte tereddüt etmemesi gerekir. Bu millîleştirme, aynı zamanda kömür, elektrik ve petrol üretimi ve tüketimi arasında denge kurarak, rasyonel bir enerji politikasının temellerini atma olanağını getirecektir.*

---

* Türkiye'de şimdiye kadar ciddî bir enerji politikası çizme ihtiyacı duyulmadığından, kömür, hidrolik enerji gibi yerli enerji kaynaklarının ihmali pahasına, ithal enerji kullanılması hızla artmıştır. Milyonlarca ton kömür tozu ve linyit âtıl dururken, santrallerin ithalâta dayalı fuel-oil kullanacak biçimde kurulması açık bir israftır. Türkiye Genel Enerji Raporundaki deyimle, «Mazot ve fuel-oil kullanılmasının hiçbir surette teşvik edilmemeleri elzemdir» (1968, s. 6). Mevcut gidiş değişmezse, «Türkiye 2000 yılında enerji tüketiminin yüzde 30,7'sini ithalâtla karşılamak zorunda kalacaktır» (s. 3). Bunun büyük kısmı petroldür. Yeni petrol kaynakları bulunmadıkça. Türkiye pek yakında sorumsuzca yükselen petrol tüketiminin tamamını ithalâtla sağlamak durumuna düşecektir.

Türkiye Genel Enerji Raporu. durumu şöyle değerlendirmektedir: «İleriki yıllarda petrol tüketiminin hızla artacağı ve özel tedbir alınmadıkça diğer yakıtlar yerine de kaim olacağı anlaşılmaktadır. Memleketimizde bugün bilinen petrol rezervlerimizin kifayetsiz oluşu karşısında bol petrol rezervleri tespit

Türkiye'de mevcut yabancı sermaye teşebbüslerinin çoğunun millîleştirilmesi yabancı sermayenin reddi anlamına gelmemektedir. Millî devrimci kalkınma tipinde, belli alanlarda plan disiplinine uymak ve yeni teknoloji getirmek şartıyle, yabancı sermaye kuruluşlarına yer vardır.

Bunların dışında, halk sağlığı açısından, ucuz ve kaliteli ilâç sağlamak için ilâç sanayiinin bütünüyle millîleştirilmesi düşünülebilir. İlâç sanayii bugünkü haliyle aynı ilâcı, çok çeşitli adlar altında ayrı ayrı patent ücretleri ödeyerek ve maliyeti şişirici aşırı reklâmlara girişerek satmaktadır. Aşırı rekabet zaman zaman ilâç kalitesinin düşürülmesine yol açmaktadır. Devlet ilâç sanayii, patent esaretinden geniş ölçüde kurtularak, ilâç sayısını ve lüzumsuz satış giderlerini azaltarak, halka ucuz ve kaliteli ilâç sağlamakta yararlı olabilir.

Şeker sanayiinde, Devlet Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin teknik bilgi ve fonlarıyle geliştirilen sun'î özel teşebbüsler vardır. Birkaç istisnasiyle çimento sanayiinde de durum aynıdır. Bunların millîleştirilmesini reddetmek için ciddî bir gerekçe bulmak mümkün değildir. Devlete pek pahalıya mal olan karma şirketlerin büyük çoğunluğu için aynı görüş ileri sürülebilir.

İnşaat işlerinde, bugün devlet elinde bulunan ve yeterince yararlanılamayan makina, araç ve malzemelerin en etkin biçimde kullanılmasına yol açacak büyük kuruluşla-

---

edilinceye kadar ekonomik limitler içersinde kalmak şartıyle, petrol tüketiminin asgarî limitlere indirilmesi ve millî yakıtlarımız olan kömürlerin tüketiminin teşviki gerekmektedir» (s. 59). «İthal enerji kaynakları kullanan tüketicilerden yerli kaynaklarla beslenmeleri mümkün olanların yerli kaynaklarla beslenmelerini sağlayarak ithal enerji miktarının imkân nisbetinde azaltılması» gereklidir (s. 92). Ayrıca yeni kaynaklar bulma çabalarına hız verilmesinin yanı sıra, hidrolik enerji ve bitumlu şist kaynaklarının kullanılması geliştirilmelidir. Bütün bunlar için enerji işlerinin tek bir elden yönetilmesi ve enerji kaynaklarının kamuya maledilmesi en sağlam yoldur.

Petrol fiyatlarının dört kat yükselişi, bu sözlerin doğruluğunu en çarpıcı biçimde gözler önüne sermiştir.

ra gidilmelidir. Mevcut devlet inşaat kuruluşlarının kötü işleyişi —müteahhitlik kurumu daha da kötü işlemektedir— bundan vazgeçmek için yeterli bir neden sayılamaz. Arazi spekülâsyonu, bugün Batı ülkelerinin de başvurmak zorunda kaldıkları en radikal tedbirlerle önlenmelidir.

Asalak nitelikteki haksız kazançlara ve karaborsa fiyatlarına sahne olan ticaret alanına, devlet hiçbir komplekse kapılmadan girebilmelidir. İlk dinleyişte, kulağa hoş gelen «devlet ticaret yapamaz» sloganı, «devlet, kapitalist ölçülerle dahi savunulamayacak haksız kazançlara seyirci kalır» anlamına gelmektedir. Üstelik «devlet ticaret yapamaz» diyenler, satmadıkları kömürler birikince, bir kanunla devlete kömür ticareti yaptırmaktadırlar. Tütüncüler satamadıkları tütünleri devlet alıp satsın diye uğraşmaktadırlar. Ancak kârlı alanlardaki ticareti ellerinde tutmak istemektedirler. Fakat kudretli bayiler eliyle yürütülen demir ve çimento karaborsasına, ithal permileri ticaretine gazetelerde her gün yeni bir örneği yayınlanan ithalât ve ihracat oyunlarına vb. son vermek, israf edilen fonları yatırımlara kaydırmak ve plan uygulamamasını kolaylaştırmak için, devrimci bir iktidar ticaret alanında faaliyet gösterme durumundadır. Devletin ticaret sektörüne girmesi, büyük zekâ ve kabiliyetlerini Ankara'da Bakanlık kapılarında harcayan becerikli tüccarları, sanayie kaydırmak bakımından da yararlı olabilir. Devlet ticarî faaliyetlerini, ofisler eliyle yürütebilir, ya da kooperatifleri geliştirebilir. Bu alanda, devlet ofislerine ve kooperatiflere de yer vardır.

Bankacılığa gelince, 1967 yılında kredilerin yüzde 73'ü devlet bankaları tarafından verilmiştir. Tarım, mesken ve küçük sanatlar gibi özel bankaların iltifat etmediği alanlarda düşük faizli kredi verme işi devlete düşmektedir. Bunlar aynı zamanda rizikosu fazla kredilerdir. Köylü ve esnafın bankaya para yatırma alışkanlığının yetersizliği gözönünde tutulursa, bunlar pek az mevduat yaratan kredilerdir. Özel bankalara ise, mevduat yaratıcı, kısa vadeli, yüksek faizli ve emin krediler kalmaktadır. Devlet ban-

kaları ile özel bankalar arasında böyle tatlı bir iş bölümü kurulmuştur. Toplam kredi hacmi içinde payı düşük olan 22 yerli özel banka ve 5 yabancı banka, bu tatlı işbölümü sayesinde, kalkınmaya pek yararlı olmamakla birlikte yüksek kârlar sağlamaktadırlar. Bu durum son zamanlarda çeşitli çevrelerde eleştirilmektedir. Kredi maliyetlerinin ve faiz hadlerinin yüksekliğinden şikâyet edilmektedir. Gerçekten çok sayıdaki banka, mevduat çekebilmek için ikramiye ve reklâm olarak milyonlar harcamaktadır. Avantajlı görülen yerlerde tek bir banka şubesi ihtiyacı karşılayabileceği halde, her banka ayrı ayrı şube açmaktadır. Bu durum, kredilerin maliyetini yükseltirken, lüzumsuz yere kaynak israfı doğurmaktadır. Özel bankalarca cazip görülmeyen bölgelerde ise, banka ihtiyacını karşılama işi devlete kalmaktadır.

Bankalar kredi fonlarıyle değil, halktan topladıkları fonlarla çalışmaktadır. Üçüncü bölümde açıkladığımız çeşitli oyunlarla, bir kısım bankalar, halkın parasını batırmakta ve bunu ödemek devlete düşmektedir. Halkın parası, sanayi ve kalkınmasının ihtiyacından çok, ticarî ve spekülâtif faaliyetleri beslemektedir. Prof. Kılıçbay'ın deyimiyle bu durum, «ekonominin strüktürünün üretken olmaktan ziyade spekülâtif faaliyetlere kaymasına ve plan hedeflerinden uzaklaşmaya yol açmaktadır.» Oysa «bankaların üzerinden kazanç sağladığı değerler, kendi malları değil, ufak bedelle kullandıkları emanet paralardır. Gerçekte halka ait bulunan bu toplam değerin (mevduatın) millî ekonomi menfaatlerine uygun bir şekilde kullanılmasında, halkoyunun rolü olması şüphesizdir.»[808] Ayrıca, halktan topladıkları paralarla özel bankalar, tutucular koalisyonunun, siyasî iktidarları baskı altında tutabilen kudretli bir kanadını teşkil etmektedir.

Kredi düzeninin bozukluğunu böylece tespit eden uzmanlar, banka sayısının azaltılması, kredi maliyetlerinin düşürülmesi ve kredilerin ticarî ve spekülâtif alanlardan üretken faaliyetlere kaydırılması gibi tedbirler ileri sür-

mektedirler. Fakat özel bankalar için kârlı, kalkınma için zararlı mevcut durum, toplumdaki kuvvet dengesinin gereklerine göre, değişmeden sürüp gitmektedir. Esasen mevcut düzende kredilerin üretken faaliyetlere kaydırılması nasıl gerçekleştirilebilecektir? Sınaî ihtiyaçlar için diye alınan kredilerin, spekülâtif faaliyetlerde kullanılması mümkündür. Çıkarı azamî kâr sağlamak olan bankacı, bunu bile bile spekülâtöre gözyumma ve suç ortaklığı etme durumundadır. Kredileriyle, tefecileri besleyen büyük bankalardan birinin Konya Şubesi Müdürü, bu gerçeği iyi belirtmektedir: «Bizimkisi bile bile lâdes... Şimdi şuradan çıkan müşterimizin aldığı bu parayı dükkânında bulunan dört-beş kişiye dağıtacağını adım gibi biliyorum. Ama ne yapabilirim? Verememe diyemem ki? Bey, kredi müşterimiz, hem de büyük kredisi vardır. Yıllık beyannamelerinde gösterdiği varlık gerçeğe uygundur. Hiçbir muamele ve ödemede aksamamıştır... Kredisi açık olduğu sürece, ben ona sana para vermiyorum diyemem, mes'ul olurum.»[809] Bu şartlarda kredilerin kalkınma gereklerine uygun kullanılabilmesi kolay değildir. Bankalar millîleştirilse bile, tutucular koalisyonu, kredilerin önemli bir kısmını çıkarlarına uygun biçimde kullanma yolunu bulabilecektir. Koalisyonun siyasî temsilcilerinin bunu önleyebilecek durumda bulunmadıkları açıktır. Fakat tutucular koalisyonunu tasfiye ederek ekonominin kilit noktalarını ele geçiren ve spekülâtif kazunç yollarını kapayan bir iktidar için özel bankaların varlığının hiçbir anlamı kalmamaktadır. Zira sun'î bir özel teşebbüs olan İş Bankası'nın da hesaba katılmasıyla devlet bankacılığı, ihtiyaçları kolayca karşılayacak ölçüde gelişmiştir. Bu devlet bankaları, bugünkü reklâm, ikramiye ve şube açma yarışından ve şüpheli krediler açma külfetinden kurtulacağı için, ekonominin kredi ihtiyacını plan gereklerine uygun biçimde ve çok daha ucuz fiyatla karşılayabileceklerdir. Ekonomide fonksiyonu olmayan bir faaliyetin devamı elbette düşünülemez. Vücut, yararı olmayan organı atacaktır.

Türkiye'de bugün çok sayıda banka ve israflı bir rekabet halinde çok sayıda banka şubesi vardır. Oysa planlı bir devletçilik izleyen ve devlet kesiminin ağır bastığı bir ekonomide, biri kısa vadeli (Devlet Kredi Bankası), öteki uzun vadeli krediyle (Devlet Yatırım Bankası) ilgilenen iki temel banka, planlı ekonomi açısından zorunlu ve yeterlidir. Bu nedenle yalnız bankaları devletleştirmekle yetinmeyip, onların sayılarını azaltacak tedbirler almak gereklidir. Örneğin, devletleştirilen bütün ticaret bankaları tek bir banka haline getirilmelidir. Ticaret bankalarından uygun görülen birinin etrafında öteki bütün ticaret bankaları toplanabilir. Bu ana banka, öteki bankaları kendi bünyası içinde tasfiye edebilir ve kısa vadeli kredi alanında ülkenin tek devlet bankası haline gelebilir. Bu birleşme sırasında, lüzumsuz şubeler kapatılabllir, gerekli yerlerde yeni şubeler kurulabilir. Böylece tek banka ülke çapında en etkin örgütlenmeye gidebilir.

Bankaların sınaî ve ticarî iştirakleri, faaliyet alanlarına uygun düşen, iktisadî devlet teşbüslerine devredilir.

İştiraklerini devrederek, yalnızca kısa vadeli kredi alanında faaliyet gösterecek olan bu tek devlet bankasına, Merkez Bankasının da görevleri verilebilir mi? Merkezî planlama uygulayan ülkeler bu yola gitmişlerdir. Tek bir devlet bankası olunca, «bankaların bankası» durumundaki Merkez Bankasına ihtiyaç kalmayacağı ve onun görevlerinin devlet kredi bankası tarafından yerine getirileceği ileri sürülebilir.

Böyle bir birleşme, kredilerin sıkı sıkıya plan ilkelerine uygun biçimde kullanılmasının sağlanması ve kredi sisteminin bütçe yetkilileriyle yakın işbirliği halinde, mal ve hizmet akımıyle para akımı arasında uygunluğun gerçekleştirilmesi açısından lüzumlu gözükmektedir.

Hızlı bir sanayileşmeye ve ağır sanayii bir an önce kurmaya yönelmiş bir ülkede enflasyonist baskılar kendisini geniş ölçüde hissettirecektir. Para akımı ile mal akı-

mı arasında dengesizlikler ve ekonomik gerginlikler sık sık başgösterebilecektir.

Kalkınma Planı, başlangıçta para ve mal akımı arasında bir ahenk kursa bile, mal ve paranın dolaşım hızı farklı olabilir. Mal dolaşımı hızının, para dolaşım hızından yavaş olmaması gereklidir. Ayrıca, para akımı, Kalkınma Planı'nın öngördüğü mal akımına uygun düşecek biçimde yönetilmelidir.

Devlet Bankası, para akımlarını yaratmak ve bu akımların dolaşım hızını ve kullanılışını, dolaşım süresi boyunca kontrol etmekle yükümlüdür.

DEVLET BANKASININ GÖREVLERI

Devlet Kredi Bankası hükümetten bağımsız değil, hükümete bağımlı bir kuruluş olacaktır.

Para basmak, kısa vadeli krediler vermek, kredilerin kullanılışını denetlemek, kamu kesiminin idarî ve iktisadî kuruluşlarının kasa hizmetini yapmak, Kalkınma Planının hazırlanmasına katılmak Devlet Bankasının görevleri arasındadır.

Bütün kamu kuruluşları ve kooperatifler, likit fonlarını, yurt çapında yaygın teşkilâtı bulunan Devlet Bankasında tek bir hesaba yatırmakla yükümlüdürler. Fertlere yapılan ödemeler dışında, esas itibariyle her ödeme, münakale (virman) yoluyla yapılır. Bu kuruluşlar, banka sisteminin dışında, kendi aralarında kredi veremezler.

Devlet Bankası, Kalkınma Planı ve usullerine uygun olup olmadığı saptanmadan teşebbüslere ödeme yapmaz. Bu denetleme yapılırken, Banka, malî bir kontrolla yetinmeyip mahallinde teknik bir kontrola başvurabilir.

Teşebbüslerin döner sermaye ihtiyaçları, teşebbüslerin teknik planlarındaki normlara göre ve bankanın da iştirakiyle önceden saptanır. Bu saptanmadan sonra döner sermaye sıkıntısı çekerek, bir teşebbüs bankaya yeni kredi için başvurduğu takdirde, teşebbüsün durumu ayrıntılı

biçimde incelenir. Banka, bu incelemeye göre, kredi verip vermemekte serbesttir.

Banka, bu yoldan, teşebbüslerin likidite ve stok durumlarını her an kontrol altında tutabilir ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayabilir.

Özel kişilerin harcamaları hakkında da kabaca bir bilgi edinebilmek için banka, yurt ve bölge çapında giren para ile çıkan parayı gösteren aylık kasa planları tutabilir. Kasa planları, maliye yetkilileri için aydınlatıcı olabilir. Tüketim malları piyasasında aşırı satın alma gücü görüldüğü takdirde, vergi ve istikraz yoluyla bu satın alma gücünün bir kısmının massedilmesi, maliye yetkililerine aittir.

DEVLET YATIRIM BANKASI

Kamu kesiminin bütün carî harcamaları Devlet Kredi Bankasının aracılığıyle yapılırken, sabit sermaye harcamaları yatırım bankaları aracılığıyle gerçekleştirilir.

Bunda başrolü Devlet Yatırım Bankası oynayacaktır. Bunun yanında ihtisaslaşmış bankalar yer alacaktır.

Ziraat Bankası, ticarî kredi alanını terk ederek, münhasıran tarım kredisi alanında ihtisaslaşacaktır. Emlâk Bankası, mesken kredisi alanında çalışacaktır. Iller Bankası, mahallî idarelerin bankası görevini yeni koşullarda sürdürebilecektir. Dünya Bankası tipi uluslararası malî kuruluşlarla ilişkileri dolayısıyle, plân hedeflerine sıkı sıkıya uymak şartıyle, özel sanayie kredi açmakla yükümlü Sınaî Kalkınma Bankası, faaliyetini devam ettirebilecektir. Esnafa kredi veren Halk Bankası, daha genişletilerek ve halk için bir tasarruf sandığı niteliği de kazandırılarak, gerçek bir halk bankası haline getirilebilir. Halk Bankası, her çeşit özel mevduatı kabul edebilir ve küçük sanayi ve ticaretin kredi işlerinde ihtisaslaşabilir. Ayrıca bir Dış Ticaret Bankasına ihtiyaç olup olmadığı, üzerinde durulması gerekli konudur.

Bütün bu bankalar, Ziraat Bankasının özel durumu

hesaba katılmakla birlikte, prensip itibarıyle onların kasa hizmetlerini yürüten Devlet Kredi Bankasının denetimi altında bulunacaklardır.

Yatırım Bankalarına, yıllık yatırım planlarında öngörülen biçimde, esas itibariyle bütçeden sağlanan fonların, Kalkınma Planının gereklerine göre kullanılmasını gerçekleştirme görevi düşmektedir. Bu nedenle, bütçe fonlarının teşebbüslere doğrudan doğruya verilmeyip, yetkili yatırım bankalarının Devlet Kredi Bankasındaki hesaplarına yatırılması uygundur.

Yetkili yatırım bankası, ilgili yatırımlar üzerinde üç kademeli bir denetim kurma durumundadır:

— **Önceden denetim:** Banka, finansmanını sağlayacağı yatırımların planlama hazırlıklarına katılacaktır.

— **Yatırımların gerçekleşmesi sırasında denetim:** Yatırım çalışmalarını yürüten teşebbüs, uygulama hakkında tam bilgi veren bir dosyayı sunduktan sonra, ancak gerekli kredileri alabilecektir. İşlerin yürüyüş seyrine göre, kredileri peyderpey veren banka, çeşitli maliyet fiyatları unsurlarının öngörülen normlarına uygun düşüp düşmediğini, yatırım çalışmalarının ilerleme ve koordinasyonun Kalkınma Planına göre yürütülüp yürütülmediğini kredileri vermeden önce, denetleyecektir.

— **Nihaı denetim**: Banka, yatırım çalışmalarının plana uygun biçimde sonuçlandığını saptayacaktır.

Bu denetim, yalnız muhasebe kayıtları üzerinde değil, mahallinde ve teknik planda yapılır.

IKTİSADÎ DEVLET TEŞEBBÜSLERİ

Böylece, kredilerin plan hedeflerine göre kullanılmasını ve mal ve para akımları arasında uygunluk sağlanmasını öngören, bizim çok kalın çizgilerle belirtmeye çalıştığımız bir düzen kurulabilir. Tabiî ki kredi düzeniyle birlikte, kalkınmada öncü rolü oynayacak olan devlet iktisadî teşebbüslerinin yeniden düzenlenmesi de zorunludur. Bu konuda, bir temel ilkeyi belirtmekle yetineceğiz. Ka-

nımızca, devlet teşebbüsleri, teknik ve ekonomik ölçülere göre belli gruplarda toplanmalı, bunlar, sayıları çoğaltılan teknik bakanlıklara bağlanmalıdır. Ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen, fakat Yüksek Planlama Kurulu'ndaki bakanlar tarafından reddedilerek plandan çıkartılan iktisadî devlet teşekkülleri holding teklifi, hükümetlere güvensizlik duyulan koşullarda geçerli olabilir. Devrimci bir düzende ise, hükümetin en geniş yetki ve sorumluluğa sahip olması esastır.

Teknik Bakanlıklar, iktisadî devlet teşebbüslerinin plan çerçevesinde en etkin biçimde çalışmalarını sağlayabilmek için en geniş yekilerle donatılmalı ve ona göre örgütlendirilmelidir.

Iktisadî devlet teşebbüsleri genel müdürleri de, teşebbüslerin yürütülmesinden tek sorumlu olmalılar ve buna göre yetkilere sahip bulunmalıdırlcr.

Geniş yetki, geniş sorumluluk ve Kalkınma Planı'nda çizilen hedeflere ve elde edilen sonuçlara dayandırılan sıkı ve objektif bir denetim, planlı kalkınmanın temel ilkelerinden biridir.

SIGORTALARIN DEVLETLEŞTİRİLMESİ

Ülkemizde sigortacılık da, kalkınmaya yöneltilebilecek fonları israf eden zararlı bir gelişme göstermiştir. Sigorta şirketleri, genellikle, bütün portföylerini yurt dışındaki reasürörlere devretmek suretiyle gerçek bir sigorta şirketinden çok bir komisyoncu olarak iş görmektedirler. Yılda 20 - 25 milyon lira döviz bu yüzden dışarı gitmektedir.

Sigorta kazançlarının önemli bir kısmı, devlet teşebbüslerinin birçok halde lüzumsuz yere sigorta ettirilmesinden gelmektedir. Devlet teşebbüsleri, 1960 - 1972 döneminde yerli ve yabancı sigorta şirketlerine toplam 996 milyon lira prim ödemişlerdir. Aldıkları tazminat ise, 304 milyon liradır. Bu teşebbüslerin kendi kendilerini sigorta etmek için kurdukları «iç sigorta» fonu, teknik bakımdan eleştirilse bile, önemli bir tasarruf kaynağı sağlamıştır.

Şöyle ki, 1960 - 1972 döneminde 951 milyon lira iç sigorta fonu toplanmış, 109 milyon lira zarar karşılandıktan sonra geriye kalan 842 milyon lira bir çeşit kâr olarak, finansman sıkıntısı çeken bu teşebbüslere fon sağlamıştır. Ne var ki, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı iç sigorta fonunun tasfiyesini istemektedir.

Ote yandan sigorta şirketleri, topladıkları fonları kalkınmaya yöneltmeyip, genellikle bağımlı bulundukları ticaret bankalarının kaynaklarını zenginleştirmekte kullanmaktadırlar.

Sigortacılık alanında en güçlü kuruluşlar devlet şirketleridir. Ülkemizdeki bütün sigortacılık faaliyeti, bir ya da iki devlet kuruluşu tarafından yürütülebilir. Bu devlet kuruluşları etrafında, öteki sigorta şirketleri tasfiye edilebilir.

Devlet gücüne dayanan, bir ya da iki sigorta şirketi, portföylerin yabancı sigorta şirketlerine devredilmesini, asgarî ölçülere indirebilir. Millî Reasurans Şirketine hiç bir ihtiyaç kalmaz. Ve toplanan sigorta fonları, kalkınmanın hizmetinde kullanılabilir.

KALKINMANIN DIŞ ENGELI

Millî gelirin üçte birine yakın kısmını alan tutucular koalisyonu yararına işleyen mevcut düzen, kalkınmanın iç engelini teşkil etmektedir. Bu düzene sıkı sıkıya bağlı olan dış ticaret güçlükleri ise, kalkınmanın dış engeli sayılabilir. Nitekim kalkınma hızını, ithal olanaklarının sınırlılığı geniş ölçüde etkilemektedir.

Ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, yüzde 5'in üstünde bir kalkınma hızı sağlayabildiyse, bu, ihracat gelirleriyle elde edebileceği miktarın çok üstünde ithalât yapmasiyle mümkün olmuştur. 1952 - 1970 döneminde, ithalâtın ihracata fazlası 4 milyar 548 milyon doları bulmaktadır. 1971 yılı sonunda toplam dış borç miktarı, 3 milyar 772 milyon dolardır.

Bu ölçüde dış desteklere ve işçi dövizlerine bağlı bir ekonomide bu gelirlerin azalması, devamlı kuşku konusudur. Gerekli ithalâtta bir gerileme kalkınma hızını azaltabileceği gibi, yokluklara ve enflasyonist baskıların artmasına yol açabilecektir. Türkiye'ye yardım konsorsiyumunun görüşlerini yansıtan OECD Genel Sekreteri Kristensen, 1968 sonbaharındaki Ankara ziyaretinde ikinci plan döneminde beklenen yardımın elde edilmiyeceğini açıklamıştır. Kristensen'in tavsiyesi, kalkınma hızının düşürülmesidir. OECD Genel Sekreteri bu görüşü, «çok dikkatli davranmak ve uygulamada esneklik sağlamak»[810] formülüyle belirtmiştir.

Devrimci iktidar, bu ölçüde kötü bir dış ödeme mirasını yüklenecektir. İşçi dövizlerinde bir gerileme olursa, kalkınma hızını düşürmeden gerekli ithalât ihtiyacını karşılamakta ciddî güçlüklere uğrayabilecektir. Güçlükleri yenme telâşıyla eski iktidarlar gibi avuç açmaya yöneldiği takdirde, devrimci emellerine daha işin başında paydos demek durumunda kalacaktır. Devrimci bir iktidarın tutunabilmesi için, tarım üretiminin artırılması gibi, gerekli ithalât ihtiyacının esas itibariyle kendi olanaklarımızla karşılanması hayatî bir sorundur. Hattâ ekonomik bağımsızlık çabasındaki bir iktidar, beklenmedik durumları göğüsleyebilmek amacıyle, yeterli miktarda döviz ve altın ihtiyatları biriktirmek zorundadır.

Bu şartlarda dış etkilere mümkün olduğu kadar az açık bulunan ve belli bir ithalât kapasitesiyle kalkınma hızını azamîleştirmeyi amaç edinen bir strateji seçilmesi gereklidir. Böyle bir politika dış ticaret hacmini azamîye çıkartmaya ve bunu en rasyonel biçimde kullanmaya çalışmakla birlikte, millî gelirde dış ticaretin payını azaltmaya yönelecektir.

Ilk amaç, ithalât kapasitesinin artırılmasıdır. Bu, esas itibariyle ihracat gelirlerinin çoğaltılması anlamına gelmektedir. Geleneksel malların ihracının çoğaltılması ve yeni ihracat malları bulunması gereklidir. Mevcut pazarlarda satışları çoğaltmaya çalışmakla birlikte, her iki du-

rumda da yeni pazarlar aramaya ihtiyaç olacaktır. Yeni pazarlar, Üçüncü Dünya ülkeleriyle, Çin de dahil, komünist ülkelerdir. Türkiye'nin döviz sıkıntıları çoğaldığı ölçüde, komünist ülkelerle ticareti artmaktadır. Fakat şimdiye kadar, komünist ülkeler pazarlarının ihtiyaçlarını gözönünde tutan bir ticaret politikası geliştirilmiş değildir. Türkiye satmakta güçlük çektiği, fakat bu ülkenin ihtiyaç duymadığı tütün ve benzeri ürünler karşılığı temel ihtiyaç maddelerini komünist dünyadan sağlamaya çalışmıştır. Bu durum dış ticaret hacminin gereken ölçüde genişlemesini engellemekte ve zaman zaman komünist ülkelerin ihtiyaçları bulunmadığı halde bizden almak zorunda kaldıkları malları, yeniden ihraç etmelerine yol açmaktadır. Böylece, komünist ülkelerin Türk mallarıyle Türk mallarına rekabet etmesi gibi aleyhimize bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, komünist ülkelerin gerçekten ihtiyaçları bulunan malların ihracına yönelmiş bir ticaret ve üretim politikası gereklidir. Sebze ve meyva ihracı bu bakımdan ümit verici gözükmektedir. Çetin bir rekabet hüküm süren Avrupa pazarına sebze ve meyva satmak hayli güçtür. Daha az müşkülpesent komünist ülkeler pazarlarına sebze ve meyva satışı nisbeten daha kolaydır. Yalnız bu, üretimin artırılmasını, hattâ belli bir süre için iç tüketimin kısılmasını ve taşıma organizasyonunu gerektirmektedir. Komünist ülkelerle ticaretin bir avantajı, uzun vâdeli ticaret anlaşmaları yapabilme olanağıdır. Böylece belli ürünlerin, belli fiyat ve miktarda belli bir süre için satışı garanti altına alınmakta ve planlama açısından büyük önem taşıyan istikrar sağlanabilmektedir. Ekonomisi, tamamen ABD'ye bağlı olan Küba, uzun vâdeli bir ticaret anlaşması sayesinde şekerini Sovyetler Birliği'ne satarak, ayakta durabilmiştir. Bu olanak olmasaydı, Küba ihtilâlinin devamı düşünülemezdi. Kısaca, komünist ülkelerle ticaretin geliştirilmesi, ekonomik bağımsızlık çabasındaki bir ülke için zorunlu gözükmektedir. Meselâ bugünkü iktidar, Türkiye sebze ve meyvası ile, yabancı şirketleri ilgilendirmeye çalışacağı yerde, ilerdeki satışlara karşılık Sovyetler Birliği

ve Doğu Avrupa ülkelerinden gerekli donatım kredileri elde etmeyi deneyerek, sebze ve meyva üretimimizi kendimizin geliştirmesine yönelseydi, Türkiye, bundan çok daha kârlı çıkabilirdi.

Komünist ülkeler gibi, Üçüncü Dünya ülkeleriyle de, ticaretin geliştirilmesi gereklidir. Bu bakımdan Pakistan ve İran ile kurulan ekonomik işbirliği olumlu bir adımdır. Gerçi benzer ürünler üreten azgelişmiş ülkeler arasında ticaret olanakları sınırlıdır. Fakat yine de bu ülkelerin kaynaklarına el koyan mültinasyonal şirketler aracılığından geçmeden gerekli hammadde ticaretini geliştirme olanağı vardır. Türkiye'nin petrol karteli yerine, İran ve Irak'tan doğrudan doğruya petrol ve tabiî gaz alabilmesi büyük bir kolaylıktır. 1968 yılının hububat açığını ABD'den dolar ödeyerek kapatmak yerine, mümkünse İrandan sağlayabilmek bir avantajdır. Son yıllarda Türk hükümetleri, Orta Doğu'da bu bakımdan olumlu bir çaba içinde gözükmektedir. Fakat azgelişmiş ülkelerle ticarette mültinasyonal şirketlerin aracılığını kaldırmak bir çok halde güçtür. Zira bu ülkelerin büyük kısmında emperyalizm tam egemenliğini kurmuştur. Ticarî akımların yön değiştirmesine kolay kolay müsaade etmeyecektir.

Türkiye geleneksel ihraç mallarının ötesinde neler satabilir? Pamuk ve maden dışında, tütün, fındık, üzüm gibi geleneksel ihraç mallarının geleceği pek parlak gözükmemektedir. Gelecekte meyva ve sebze ile kereste ihracı ümit verici olabilir. Bulgaristan'ın meyva ve sebze ihracında gösterdiği büyük başarı Türkiye'ye örnek olmalıdır. Büyük çapta kereste ihracı ise, Amerikalıların ortaya attığı bir fikirdir. İkinci Kalkınma Planı, orman ürünleri konusunda Amerikalılar kadar iyimser değildir. Plan döneminde, her yıl 10 milyon liralık orman ürünleri ithali öngörülmektedir. 1967'de 9,9 milyon lira olan ihracatın ise, 1972'de 50 milyon liraya (5 milyon dolar) yükselmesi beklenmektedir. Oysa AID Başkanı Grant, 1967 martında Türkiye'nin on yıla kadar 200 milyon dolar tutarında kereste ihraç edebileceğini ileri sürmüştür. Amerikalı işadamları,

Başkan Sunay ile yaptıkları toplantıda, Türkiye'de kereste işine girmek istediklerini söylemişlerdir. Amerikalı kereste tüccarlarına göre, «Türkiye bugün Karadeniz sahillerindeki ormanları itibariyle, dünyada Finlandiya'dan da ileri kereste ihraç kabiliyetine sahip bulunmaktadır. Türkiye, dünya piyasasını elinde tutabilir.»[811] Bu iddiaların gerçeği ne ölçüde yansıttığını bilemeyiz. Fakat kereste ihracında, Amerikalıların ileri sürdüğü miktarda değilse bile, önemli bir gelişme beklenebilir. Türkiye'nin, yabancı firmalara kaptırmayıp, orman ürünlerini kendisinin değerlendirmesi gerekmektedir. Fakat bu alanda önemli bir gelişme kalkınma planlarında beklenmemektedir.

Sınaî mamuller ihracına gelince, bu yolda halen geniş bir propaganda yapılmaktadır. Fakat Türkiye, çeşitli teşvik tedbirlerine rağmen, sınaî mamul ihraç etme yolunda değildir. Teorik olarak azgelişmiş ülkelerin, «ucuz emek» malları denilen tekstil, bisiklet, dikiş makinası vb. gibi sınaî mamulleri satabilmesi beklenebilir. Bu mamullerde emeğin payı büyüktür. İşçilere düşük ücret ödenmek şartıyle, verimin ileri kapitalist ülkelere oranla hayli düşük olmasına rağmen, bu mamullerde gelişmiş kapitalist ülkelerle rekabet edilebileceği ileri sürülebilir. Tekstilin, giderek gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere kaydığı belirtilmektedir. Ne var ki, bu konuda büyük hayallere kapılmamak gereklidir. Gerçi son yıllarda tekstil ve deriden mamul eşya ihracatı başlamıştır. Fakat bu tip sınaî tüketim mallarına dünya pazarında rekabet gittikçe şiddetlenmektedir. Gelişmiş ülkeler bu alanda devamlı bir modernizasyon içindedirler ve azgelişmişler, bu pazara girme çabasındadırlar. Komünist ülkeler, hafif sanayi tüketim mallarının alıcısı değil, satıcısı durumundadırlar. Hemen bütün azgelişmiş ülkeler, bu tip mamullerde geniş kapasiteler kurmuşlardır. Bu nedenlerle, «ucuz emek» malları ihracı sınırlı gözükmektedir. Ancak gelişmiş ülkeler, azgelişmiş ülkelerin Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda ısrarla ileri sürdükleri üzere, pazarlarını elverişli şartlarda bu mamullere açarlarsa, «ucuz emek» mal-

ları ihracında önemli bir gelişme beklenebilir. Fakat gelişmiş ülkelerin tutumu, bu bakımdan ümit verici değildir.

Hafif sanayi tüketim malları ihracında fazla hayale yer bulunmamakla birlikte, bunların ihracını geliştirme yolunda tabiatiyle her türlü çaba harcanmalıdır. Türkiye'nin özellikle tekstilde ve deriden mamul eşyalarda ihracatını bir miktar genişletmesi olanağı vardır.

Azgelişmiş ülkeler sermaye malları, ya da ağır sanayi mamulleri satabilirler mi? Bunlar azgelişmiş ülkelerin en çok muhtaç bulundukları mallardır. Bu ülkelerin ihtiyaç duydukları malları satmaları ilk bakışta düşünülemez. Fakat bu görüş kısa vâdede doğrudur. Uzun vâdede, rasyonel bir sanayileşme içinde bulunan azgelişmiş ülkelerin sermaye malları ve ağır sanayi yarı mamulleri satması mümkündür ve hattâ gereklidir. Bunları üreten kapasitelerin kuruluşunda, yani daha işin başında, Plancının ihracat olanaklarını hesaba katması yararlıdır.

Özetlersek, ihracatı artırma, yeni pazarlar bulma ve ihracatı çeşitlendirme yolunda her türlü çaba gösterilmelidir. Ayrıca, tutucular koalisyonunun gereksiz tüketimi kısılarak tasarruf hacminin yükseltilmesi, ithalât ihtiyacını bir ölçüde kısabileceği gibi, ihracatı da bir miktar artıracaktır. Tarımsal üretimi, toprak reformu yoluyla çoğaltma çabaları, başarılı olduğu ölçüde ihracat olanakları genişleyecektir. Gerekirse, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma için hayatî olan bu konuda iç tüketimin kısılıp ihracata yöneltilmesi düşünülebilecektir. Ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ingiltere'nin, kadınları naylon çorapsız ve şekerlemesiz bırakmak pahasına, ihracata öncelik vermesi gibi, Türkiye de, kısa bir süre daha az sebze, meyva, kumaş vb. tüketmeyi göze alabilir. Bu yollardan ihracat bir miktar artırılabilir. Fazla devrimci bir iktidar ihracattan çok, ithalâtı ikame etme politikasına güvenme durumundadır. Bu konuya geçmeden önce, büyük ümitler bağlanan turizm üzerinde biraz durmak gereklidir.

TURİZM Mİ?

Türkiye'de 1950'lerden beri bir turizm efsanesi sürüp gitmektedir. Deniz, güneş ve biraz da tarih satarak, Türkiye'nin büyük döviz gelirleri elde edeceği iddia edilmektedir. Prof. Baade başkanlığındaki bir grubun, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı adına 1960 yılında hazırladığı raporda, Türkiye'nin 10 - 15 yıl içinde, turizmden 200 ilâ 300 milyon dolar sağlayacağı belirtilmektedir. Yalnız bunun için Prof. Baade grubunun öngördüğü tedbirleri almak gereklidir: Devletin de arazi vererek katılacağı milletlerarası şirketler eliyle tatil köyleri kurulmalıdır. Bu köyler, hukukî bakımdan köy kanunu dışında tutulmalıdır. Buralarda yabancı turistler, serbestçe yaşayabilmeli ve arazi satın alabilmelidir. Yabancı emlâk şirketleri bu yolda faaliyet gösterebilmelidir. Tatil köylerinde, Almanya'da Helgoland adasında gerçekleştiği üzere, özel bir gümrük statüsü tanınmalıdır. Şarap, şampanya, havyar, sigara gibi maddeler bu köylere gümrüksüz ithal edilebilmelidir. Bu tedbirleri alır ve gerekli yatırımları yaparsa, Türkiye, kısa sürede 200 - 300 milyon dolar gelir sağlayabilecektir.[812] Türkiye, ileri sürülen tavsiyelerin tamamını henüz gerçekleştirmemiş olmakla birlikte, uzun yıllardır bu yolda çaba göstermektedir. Devlet fonlarıyle tatil köyleri kurulmakta, yabancı sermaye teşvik kanunu hükümlerine göre, yabancı firmalara oteller, kumarhaneler ve tatil köyleri kurma müsaadeleri verilmektedir. Bloke paralar, pek az nakdî sermaye getiren yabancı firmaların hizmetinde kullanılmaktadır. Yabancı emlâk firmaları, henüz Ispanya'daki gibi faaliyet gösterme olanağına kavuşamamışlarsa da, petrol şirketleri ve yerli müteşebbisler geniş bir sahil yağmasına girişmişlerdir. Bu çabalara rağmen, turizm henüz ümit edilen döviz gelirini getirmekten uzaktır. 1950 - 1970 döneminde Türk turistlerinin dışarıda harcadıkları döviz, yabancı turistlerin Türkiye'de bıraktıkları dövizi kat kat aşmıştır. Bu 20 yıllık dönemde turizm bilânçosu, resmî kayıtlara göre 169 milyon dolar açık vermiştir. İlk kez 1970

yılında turizm gelirleri giderlerden fazla olmuş ve bu yıl bilanço 3 milyon 827 bin dolar fazlayla kapanmıştır. 1971'-de fazla 20,6 milyon doları bulmuş ve 1972'de de yükselmeye devam etmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Plan, 1977 yılında turizmden 850 milyon dolar net gelir sağlanacağını hesaplamaktadır. Tabiî ki bu rakamlar, Avrupa'da her yıl birkaç ay geçiren yüksek gelir gruplarına mensup turistlerimizin resmî kayıtlara geçmeyen döviz harcamalarını yansıtamadıkları için gerçek durumu göstermekten uzaktır. Fakat Üçüncü Planın turizm hedefleri ulaşılmayacak hedefler değildir. Hattâ bu hedeflerin aşılması bile mümkündür. Bizim açımızdan önemli olan, bir kalkınma stratejisinin turizme dayandırılıp dayandırılamıyacağıdır.

Turizm sanayii mevsimlik bir faaliyettir. Turizmin en başarılı örneği olan İspanya'da dahi turistlerin üçte ikisine yakın kısmı Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında gelmektedir. En büyük yayılma Temmuz ve Ağustosta görülmektedir. Yılın geri kalan aylarında, turistik kapasite boş kalmaktadır. Başka bir deyişle, turizm sanayii, mevsimlik bir sanayidir. Bir tekstil fabrikası bütün yıl çalıştığı halde milyarlar yatırılan turistik kapasite birkaç ay kullanılacak, bu kapasiteyi başka bir faaliyet alanına kaydırma olanağı olmadığından milyonlarca lojman 8 ay boş tutulacaktır. Turistik faaliyet, tarımda işgücüne en çok ihtiyaç bulunan aylara rastlamaktadır. Bu yüzden istihdam yaratma etkisi sınırlanmaktadır. Turizm sanayiinde, talep miktarını önceden kestirmek çok güçtür. Elde aşırı kapasite bulundurmanın maliyeti ise hayli yüksektir. Turizm yatırımlarının, meselâ çelik ve kimya sanayileri yatırımları gibi, yeni verimli yatırımları teşvik ederek yayılma ve dış tasarruflar yaratma etkisi zayıftır. Bu sanayi daha çok lüks inşaat ve lüks tüketimi teşvik etmekte, gereksiz üretimi gerekli üretimin önüne geçirmektedir. Turizm, turistlerin ülkede tükettikleri maddelerin ihracı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan enflasyonist bir etkisi de vardır.

Sosyolojik ve psikolojik açıdan, turizm azgelişmiş bir ülkede yüzbinlerce genci, ciddî çalışma yerine kolay para

kazanma yollarına itmektir. Turizm, hizmetçilik, fahişelik, karabosacılık vb. gibi mesleklerle, bar, meyhane, eğlence yerleri vb. gibi faaliyetleri ve lüks tüketimi teşvik etmektedir. Azgelişmiş ülke ortamında bunun bozucu ve çürütücü bir etkisi olduğu açıktır. Nitekim turizmden para kazanan azgelişmiş ülkelerde, turizm gençleri ciddî çalışmadan caydıran bozucu etkileri çarpıcı biçimde görülmektedir. Cezayir ihtilâlinin teorisyeni Fanon'un şu sözleri aşırı bir görüşü dile getirmekle birlikte, bir ölçüde gerçek payı taşımaktadır: «Çöküş manzarası gösteren millî burjuvazi, gazino, av ve ekzotizm âşığı turistler olarak ortaya çıkan Batı burjuvazilerinden bu niteliğiyle geniş ölçüde yardım görecektir.. Millî burjuvazi, Batı burjuvazisi için dinlenme, sağlık ve zevk merkezleri hazırlar. Bu faaliyet turizm adını alır ve durum gereği millî sanayiden sayılır.

Eski sömürge burjuvazisi unsurlarının, Batı burjuvazisinin muhtemel eğlence organizatörü haline gelmesinin bir delili istenirse, Güney Amerika'da olup bitenleri hatırlamak gereklidir. Havana ve Mexico gazinoları, Rio plajları, küçük Brezilyalı ve Meksikalı kızlar, 13 yaşında melez kızlar, Acapulco, Copacabana, millî burjuvazinin ahlâkî çöküşünün izleridir.»[813]

Öte yandan turizm, güvenilmez bir sanayidir. Turist ihracatçısı zengin ülkelerdeki bir durgunluk, döviz güçlükleri, ya da turist kabul eden ülkenin bulunduğu bölgedeki siyasî gerginlik, yaratılan büyük kapasiteyi bir anda âtıl bırakabilir. Ispanyol ekonomisi, turist sayısında önemli bir azalma olduğu zaman çökmeğe mahkûmdur.

Turizm, doğrudan doğruya kalkınma sağlamaz. Ancak kazandırdığı dövizler, sanayileşme yolunda kullanıldığı ölçüde, dolaylı yoldan kalkınmaya yararlı olabilir. Fakat turizmin, aynı zamanda, önemli ithalâta ya da ithalâta dayalı lüks sanayiin kurulmasına yol açtığı hesaplanmalıdır. Deniz motörleri, havyar, bira, şampanya, çeşitli lüks gıda maddeleri vb. ithalâtı gerektirecektir. Yabancı firmalar geniş kâr transferleri yapabilecektir. Yabancı

emlâk firmalarının arazi spekülasyonundan sağlayabilecekleri kazançlar dışarı gidebilecektir. Bu nedenle, Türkiye'nin bugün giriştiği tipte bir turizm çabasının net döviz geliri, turizm geliri rakamlarının gösterdiğinden hayli düşük olabilecektir. Nitekim yabancı firmalara tanınan yatırım müsaadelerinde «yabancı turistlerden elde edilenden fazla kâr transfer edilemeyeceği» kaydını koymak ihtiyacı duyulmuştur. Bu bakımdan bir iki yabancı sermaye müsaadesine göz atmak yararlıdır. Club 33 Ungdameresor A.B.'ye Marmara Ereğlisi'nde turist köyü kurma müsaadesi verilmiştir. Şirket pek az sermaye getirmekte, bloke paralardan yararlanma yoluna gitmektedir. Müsaade, «kâr transferi yabancı turistlerden elde edilecek kârdan fazla olmama» şartına bağlanmıştır. Le Club Mediterranée S.A., Antalya'da tatil köyü kuracaktır. Aynî 500 bin dolar getirecek, 9 milyon tutarında bloke paralardan kullanacaktır. Müsaade, «yabancı ortağın transfer isteğinde bulunabileceği kârın tesislerde kalacak yabancılardan sağlayacağı döviz gelirinden fazla olmaması» şartıyle verilmiştir.*

* Birçok halde, devlet, tesisler için gerekli yatırımı yapmakta, sonra işletme yabancı firmaya bırakılmaktadır. Nevşehir civarında, volkanik kayalar içinde oyulmuş bir otel yapılmıştır. Tercüman gazetesinin yazdığına göre bu otel için, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı 1,5 milyon lira, Üçhisar Belediyesi 500 bin lira yatırım yapmıştır. Kurulan otel, yıllığı 151 bin liradan 10 yıl için Club Mediterrannee'ye kiralanmıştır. Otel, Türkler dahil, bu kulübün üyesi olmayanlara kapalıdır. Ancak Nevşehir Valisi ile Emniyet Müdürü bölgenin en büyük mülkî amiri sıfatıyle otelde kalabilmektedir. Kayseri Valisinin ise, otelde kalma isteği reddedilmiştir. Klüp üyeleri otel ücretlerini Fransa'da ödemektedir (*Tercüman*, 12 Kasım 1968). Bu kulübün Ege sahilinde işlettiği tatil köyü de Türklere kapalıdır.

Emekli Sandığı'nın 130 milyon liraya inşa ettirdiği Tarabya otelinin işletmesi Seat adlı önemsiz bir yabancı firmaya verilmiştir. Şirketin, Türkiye'ye getirdiği sermaye 20 bin dolardan ibarettir. Buna karşılık, kârın yüzde 33'ünü alacaktır. Zarar halinde Emekli Sandığı'na 200 bin lira ödeyecektir. Aslında ciddî bir işletmecilik çabasında bulunmayan yabancı şirketin turizm uzmanlarının Türkiye gezileri ve tavsiyeleri için Emekli Sandığı 3 milyon lira ödemiştir. Seat aracılığıyle Almanya ve

Yabancı turist firmaları bu ölçüde bir kâr transferi yaptığı takdirde, Türkiye'nin bundan hiçbir döviz kazancı olmayacaktır. Aksine, turistlerin tüketimi ve tesislerin işletilmesi için ithalâta ihtiyaç olduğu ölçüde, bir döviz kaybı sözkonusu olabilir ve turistlerin Türkiye'deki tüketiminden sağlanan gelir bu kaybı karşılamayabilir. Turizmle kalkınma hayali besleyenler, birçok halde unutulan bu gerçekleri hatırlamalıdırlar. Eski Merkez Bankası Genel Müdürü Ziya Kayla, turizmle kalkınma iddiasını şöyle değerlendirmektedir: «Türkiye için kalkınmanın en kısa yolunun turizm olduğu düşüncesi son zamanlarda sık sık tekrarlanmaya başlamıştır. Bu telkinlerin daha çok yabancı uzmanlardan ve özellikle sanayileşmiş ülkeler temsilcilerinden gelmesi ilgi çekicidir. Gerçekte bu ülkeler Türkiye'nin kalkınmasından çok kendi turistlerine ucuz tatil yerleri sağ-

---

İtalya'da yapılan yemek takımları ve mutfak eşyasına Emekli Sandığı 15 - 16 milyon lira harcamıştır. İşletmeci kuruluş, personel ücretlerini, Sosyal Sigortalar'a ve Maliye'ye olan borcunu ödemediği ve Emekli Sandığı'na karşı olan taahhütlerini yerine getirmediği için, bu tatlı ticaret bir skandalla sona ermiştir.

Interinvest gibi paravan şirketlerin, turistik tesisler kurmak amacıyle yabancı sermaye kanununa göre elde ettiği müsaadeler, daha otelin temeli atılmadan ithali yasak personel eşya ve mobilya ithali için kullanılmıştır.

İngiliz J. Seymour Haris and Partners firması Koç Holding ve Almanlarla birlikte, Antalya'da Kemer'de turistik tesis kurmaktadır. Tesisin 30 - 35 milyon liraya mal olacağı hesaplanmaktadır. Buna karşılık gerekli yolu, 55 milyon lira harcayarak devlet yapacaktır. Yatırımın büyük kısmını devlet yüklenecek. fakat kâr, yabancı sermaye ortaklığına gidecektir.

Yaşar Holding, DYO boyaları, Tuborg birası, matbaacılık ve gazetecilikten sonra turizme yönelmiştir. 30 milyon sermayeli Çeşme Turistik Tesisler A.Ş.'ne Turkish Danish Investment Company, 7,5 milyon lirayla katılacaktır. Bunun 2,5 milyon lirası gayri maddî haklar olabilecektir. Yani yabancı firma, hiçbir şey getirmeden, organizasyon gücüne ve ününe karşılık, 2,5 milyon sermaye payı alabilecektir. Yaşar Holding yöneticisi Selçuk, turizmde yabancı sermayeyi, teknik bilgi ve sermaye olanaklarının yanı sıra şöyle savunuyor: «Yabancı sermaye girince, turistik tesislerimizi, turist ile doldurmayı da garanti ediyor.» *(Yankı,* 31 Aralık 1972).

lamak peşinde koşmaktadırlar. Kalkınmakta olan ülkelerdeki hayat şartları, sanayileşmiş memleketler halkı için çok elverişlidir. Bu ülkeler turistik tesislerin kurulmasını teşvik etmek ve aralarında bir rekabet yaratmak suretiyle geçinme şartlarının turist lehine bir kat daha iyileştirilmesi amacını gütmektedir. Devalüasyon, ya da turistlere ayrı kur uygulanması tavsiyelerinin yabancı uzmanlar tarafından hararetle desteklenmesinin sebebi de budur.

Turizmin geliştirilmesiyle sağlanacak döviz imkânları, kalkınmakta olan ülkeler için sanıldığı kadar büyük değildir. Turizm ancak diğer sektörlere paralel bir gelişme gösterdiği zaman yurt ekonomisi için faydalı bir endüstri olur. Yabancı turist geldiği ülkede çadır kurup kaldığı ve o ülkenin yiyeceği ve içeceğini kendi ülkesine kıyasla yok pahasına elde ettiği zaman kâr eden sadece kendisidir. Bir ülke turiste tekniğini ve bilgisini değil de sadece yiyeceğini ve içeceğini sattığı takdirde, buna turizm endüstrisi denilemez. Üzülerek söyleyelim ki, bugün Türkiye'deki turizm faaliyeti, yukarıda belirttiğimiz durumun dışına çıkmış değildir. Zengin ülkelerden gelen turistlere ucuz fiyatlarla yiyecek ve içecek verilmekte ve böylece temin edilen dövizlerle aynı ülkelerden pahalı fiyatlarla sanayi maddeleri satın alınmaktadır. Yurttaşlarımızdan biri zengin bir ülkeye gittiği zaman ise, daha çok sanayi mamullerini satın almakta ve bıraktığı dövizler Türkiye'den ucuz fiyatlarla hammaddeler mübayaasında kullanılmaktadır. Bir başka deyimle, turizm de tıpkı uluslararası ticaret gibi kalkınmakta olan ülkelerin aleyhine işleyen bir mekanizma haline gelmiştir.

Zengin ülkelerin sermayesiyle yurdumuzda kurulacak turistik tesislerin turizm endüstrisini geliştireceğini ve memlekette bol döviz sağlayacağını sanmak da ayrı bir yanlıştır. Bütün tesisatı dışarıdan getirilen oteller yapmak suretiyle döviz geliri arttırılamaz. Daha başlangıçta harcanan dövizlerle, her yıl sermaye kârı olarak transfer olunacak dövizler hesaba katılırsa, bu işin sanıldığı kadar kârlı olmadığı meydana çıkar.

Kalkınmakta olan ülkelerde çeşitli sebeplerle devamlı surette kendi yurttaşlarını bulunduran devletlerin bu ülkelerin hizmet sektörünün gelişmesinde özel çıkarları vardır. Bu ülkeler halkından, yurtlarının ekonomik kalkınmasından çok kendi çıkarlarını düşünen bazı kimselerin bu akıma uyarak hizmet sektörünü, sanayi ve ticaret işletmeleri aleyhine geliştirdikleri görülmektedir. Bu davranışın dikkat çekici bir örneğini Güney Vietnam'da görmek kabildir. Son zamanlarda Saygon'un ana caddelerindeki ticarethaneler yıkılmaya başlanmış, yerlerine Amerikan askerlerinin eğlenmelerini sağlayacak barlar ve umumhaneler yapılmaya başlanmıştır.

Kalkınmakta olan bir ülke için yurdumuzun döviz kaynaklarını turistlerin keyfine, ya da ülkesinde yaşayan yabancıların eğlencesine bağlamaktan daha kötü bir ekonomik politika tasavvur edilemez. Yabancı uzmanların bu konudaki tavsiyelerini dinlemenin gerçek kalkınmayı geciktirmekten başka bir sonuç vermeyeceği kanısındayız.»[814]

Turizmden 1970 yılında 1 milyar 568 milyon dolar sağlayan Ispanya'da da turizmle kalkınma, iktisatçılar arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu çevrelerin görüşlerini dile getiren Fransız iktisatçısı Michel Bosquet, kalkınma çabasını şöyle değerlendirmektedir: «Turizme dayanan bir kalkınma stratejisi kurulabilir mi? Birçok yıldır genç Ispanyol iktisatçıları böyle bir stratejinin saçmalığını anlatmak için çırpınmaktadırlar. Turizmin Tajos'ta ve başka yerlerde olumlu sonuçlar yarattığı inkâr edilemez, ama olumsuz etkileri de apaçık ortadadır. Ekonomik açıdan turizm, turistlerce mahallinde tüketilir şeylerin bir kısmını Ispanya'nın ihraç etmesinden farksızdır. Rejim böylece dış kredisinin sıfır, ya da sıfıra yakın olduğu günlerde döviz sağlayabilmiştir.

Denilmektedir ki, bu dövizlerle teçhizat ithal edilebilir. Fakat bu hangi ölçülerde yapılmaktadır? Gelen dövizlerin ne kadarı turistler için harcanmaktadır? Turistlerin tükettikleri et, yağ, akaryakıt, deniz motörleri ve öteki lüks

tüketim maddeleri ithali için ne miktar döviz gitmektedir? Arazi alıp parselleyen ve sonra bunları 15, 100 ve hattâ 1000 kat yüksek bedelle satan İngiliz ve Alman emlâk firmaları, milyonlarca Pesetalık kolay kazançlarının ne kadarını dışarıya götürmektedirler? O halde turistik talep, ne ölçüde tamamen enflasyonisttir, yani o ando hiçbir verimli karşılığı olmayan para basmaya ne ölçüde benzemektedir?»

«Demek ki turizmi motör diye kullanan kalkınma süreci, insan ve ekonomi açısından dolambaçlı ve pahalıdır: Bu strateji devamlı olarak gereklinin yerine gereksize öncelik tanımaya itmektedir. 'Stratejik' taşıma şebekesini ihmal edip, sahil yollarına önem vermeye yol açmaktadır. Büyük şehirler etrafında gecekondular yayılırken, yılın sekiz ayı boş kalan milyonlarca lojman inşa edilmektedir. Tarımı yüzyıllık gerilikten kurtarmak için azimli çalışma gerekirken, lüks ve israfın teşhiri milyonlarca genci bozmakta ve onlarda çalışma isteği bırakmamaktadır.»[815]

Bütün bunlarla turizmin reddi gerektiği söylenmek istenmemektedir. Belirtilmek istenen, bugün Türkiye'de uygulanmaya çalışılan turizm anlayışının terk edilmesi gerektiğidir. Her şeyden önce turizm bir yabancı sermaye sanayli olarak değil, yerli bir sanayi olarak geliştirilmelidir. Bu basit sanayii bizim işletemeyeceğimiz iddia ediliyorsa, hatırlatalım ki, tarımın, ticaret sektörünün yeniden düzenlenmesi ve ağır sanayi temelinin kurulması, turizmin düzenlenmesinden bin kat daha güç iştir.

Türkiye'nin öteki alanlarda, özellikle ağır sanayide geniş yatırımlar yapması gereken bir sırada ,ne getireceği belli olmayan büyük turistik yatırımlardan kaçınılmalıdır. Kalkınmanın ilk yıllarında turist dövizinden çok ihracat dövizine güvenilmelidir. Bu arada Türkiye sanayi temelini kuracağından turizm yatırımlarını daha sonraki yıllarda çoğaltmak kolaylaşacaktır. Sanayileşmiş ve ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmiş bir toplumda turizm teşviki, «efendi - hizmetçi» ilişkisi biçiminde beliren «az gelişmiş ülke turizmi» şartları ve bunun bozucu etkileri ortadan

kalkmış olacağından, sıhhatli bir gelişme gösterecektir. Turist, Türklere ve Türk yaşayış biçimine, inançlarına saygılı olduğu ölçüde saygı ve itibar görecektir.

Türkiye bir yandan turist beklerken, öte yandan işçi ihraç etmektedir. İşçi dövizleri, dış ödeme güçlükleri çekildiği bir sırada, bir hayli yararlı olmuştur. **İkinci Beş Yıllık Plan,** 1967'de 130 milyon dolar tahmin edilen işçi dövizlerinin 1972'de 170 milyon dolara çıkacağını hesaplamaktadır. Oysa 1971 yılı işçi dövizi 471 milyon, 1972 geliri 735 milyon dolardır. Bu olaganüstü artış, her türlü tahmini aşmıştır. Prensip bakımından bir ülkenin işgücünü kendi değerlendirmeyip, ihraç etmesini doğru bulmak güçtür. Hele sıkıntısı çekilen kalifiye işçilerin, doktor, mühendis ve mimarların ihraç edilmesi büyük bir ekonomik kayıptır. Nitekim 1965 - 1970 döneminde 88 bin sanatkâr işçi yurt dışına çıkmış, kalifiye işçi ihtiyacı yüzde 26 oranında artmıştır. Bazı sanayi firmaları, kalifiye işçi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, Almanya'daki işçilerimize başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Öte yandan, mimarlarımızın yüzde 7'si, makina mühendislerimizin yüzde 5,3'ü, uzman doktorların yüzde 8,2'si yurt dışında çalışmaktadır. Devrimci bir iktidar, muhtaç bulunduğu kalifiye işgücü ve uzmanların dış ülkelere kaymasını önlemek için gerekli her türlü tedbiri almak durumundadır.

Ne var ki, bütün işgücüne, bir çırpıda iş sağlamak ve işçi dövizinden derhal vazgeçmek kolay olmadığından, Türk işçilerinin dışarıda çalışması bir süre devam edecektir. Bu işçilerin sorunlarını iyi planlayan ve onların yabancı ülkedeyken, Türkiye'de kurulacak sanayilerde yetişmesini sağlayabilen bir iktidar, mevcut durumdan yararlanmış olacaktır. Fakat amaç, bütün Türk işçilerine en kısa sürede Türkiye'de verimli iş sağlamaktır.

Türkiye esas itibariyle ihracat, yardımcı olarak da turizm ve işçi gelirleriyle, hızlı sanayileşme için gerekli döviz ihtiyacını karşılamaya çalışacaktır. Bununla birlikte ithalât kapasitesinin artırılması kadar, bu kapasitenin en

iyi biçimde kullanılması ve ithalâtının ikamesine yönelinmesi gereklidir. Söz konusu olan belli bir ithal kapasitesiyle kalkınma hızının azamileştirilmesidir.

DIŞ TICARETTE DEVLETÇİLIK

Son yıllarda, ithalâtın ikamesi yerine, ihracat yapan sanayi kurulması üzerinde çok durulmaktadır. Bunun nedeni, ithalât ikamesi adı altında yürütülen sanayileşme politikasının çıkmaza saplanmış bulunmasıdır. Türkiye'de gerçi bir ithal ikamesi yapılmıştır, ama bu, millî gelirin üçte birini alan yüksek gelir grubu yararına yapılmıştır. Yüksek gelir grubunun talebine uygun biçimde, lüks tüketim malları ithali yerine, hammaddesi dışarıdan gelen lüks tüketim malları imaline yönelinmiştir. Gelir dağılışında büyük adaletsizlikler bulunan bir toplumda, bu durum, piyasa mekanizmasının işleyişinin doğal sonucudur. İthalâtın sınırlandırılması, en fazla talep olan lüks tüketim mallarının imaline yol açmıştır. Kıt döviz kaynakları, lüks üretim için gerekli makina, teçhizat ve teknik bilgi ithaline gitmiştir. Kurulan sanayi de, hammaddesi ve yedek parçasıyle geniş ölçüde dışarıya bağlı kalmıştır. Bu tip bir ithal ikamesinin döviz tasarrufu sağlamayışı bir yana, kurulan sanayiin carî döviz ihtiyacının karşılanması bile, güçlükler yaratmaya başlamıştır. Üretken yatırımlara gidebilecek kaynaklar, dar sayıda varlıklı bir zümrenin talebini cevaplandıran üretime ayrılmış ve bu tip sanayi, sanayileşme ve kalkınmanın engeli haline gelmiştir. Ankara'da bir Birleşmiş Milletler seminerinde belirtildiği üzere, «lüks tüketim sanayii sektörünün büyümesi, öteki sektörlerin genişlemesini yavaşlatmakta ve böylece kısa vâdede millî gelir ve istihdamı artırmakla birlikte ekonominin gelecekteki kalkınma hızını düşürmektedir. Buna, bozuk ya da ters büyüme adını verebiliriz.»[816]

Bu ters sanayileşmeyi Ismet Paşa, şu sözlerle değerlendirmektedir: «Milletçe genel ve ortak arzu olan sanayide gelişmenin köksüz bir **paketleme ve montaj** gösterileri

ile, **sunî tekel** istidadı göstermesi, sanayileşme ihtiyacımızı daha başından her türlü ciddiyetten ve yaşama imkânından mahrum bir bünyeye sokmaktadır.»[817]

Prof. Memduh Yaşa da geçen bölümde gelişmesini uzun uzadıya incelediğimiz bu sanayileşme hareketi hakkında şu yargıya varmaktadır: «Kurulan sanayi içinde, tüketim malı yapan sanayi en büyük yeri işgal ettiğine göre, tüketim malı ithalâtında görülen azalma, oldukça aldatıcıdır. Başka deyimle, hammadde adı altında hakikatte geniş mikyasta tüketim malı getirilmektedir. O kadar ki, hammadde ithaline, tüketim malı ithalinden çok daha kolay müsaade edildiği, birçok hallerde de müsaadeye lüzum kalmadan ithal imkânı mevcut olduğu için, kurulan sanayi kanalından eskisine nispeten, hem daha lüks, hem daha çok tüketim malı ithali yapılabilmektedir.»[818]

Bu çıkmaza çare olarak, 1970 öncesinde devalüasyondan, sanayiin ihracata yöneltilmesinden ve ihracata yönelmiş sanayi kurulmasından çok söz edilmiştir. Devalüasyon taraftarlarına göre dolar 9 liradan, ihracat frenlenmekte, ithalât ise çok cazip hale gelmektedir. Devalüasyon bu gidişi tersine çevirerek, dış ticaret güçlüklerini çözebilecektir. Bu, gerçek durumu tam yansıtmayan bir iddiadır. Çünkü gerçekte, bir doların ithalâtçıya maliyeti 9 lira değil 15 ilâ 18,5 liradır. İthalâtın yüzde kırkında dolar maliyeti, 18,5 lirayı bulmaktadır ve doların bu yüksek fiyatına rağmen, 1968 yılının ilk altı ayı içinde ithalât yüzde 20 artmıştır! Prof. G. Kazgan'ın sözleriyle, «Açıktır ki, bugün doları 9 TL.'den 18,5 TL.'ye yükseltecek bir devalüasyon, ithalâtı pek etkilemeyecek, sadece bugün çeşitli isimler altında alınan resimleri tek bir fiyata icrâ edecektir.»[819] Demek ki, ithalâtta yüzde 100'ü bulan fiilî bir devalüasyon dahi ithalâtın artmasını önleyememektedir. İthalâtı frenlemek için, çok daha yüksek oranda bir devalüasyona ihtiyaç vardır. Bu ölçüde geniş bir operasyon ise, ciddî bir durgunluk ve işsizlik yaratabilir. Kapitalist sınıfın etkisi altındaki bir iktidarın, böyle bir durumda iç talebi kamçılamak için 1959 - 1968 enflasyonunda görüldüğü üzere,

Merkez Bankası kapılarını açmaktan kaçınabilmesi beklenemez. Bu takdirde ise, devalüasyondan beklenen fayda, kısa bir sürede ortadan kalkabilecek ve yeni bir devalüasyon ihtiyacı söz konusu olabilecektir. Nitekim Türk ekonomisi, enflasyonla teneffüs eden sanayiin baskısı altında enflasyon - devalüasyon - enflasyon - devalüasyon kısır döngüsüne düşmüşe benzemektedir. Dış ticaret açığı ise devamlı büyümektedir. Demek ki, devalüasyon derde deva getirebileceğe benzememektedir ve esasen ithalâtta yüzde 100 oranında devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Turist ve işçi dövizlerinde, kısmen de ihracatta bu yola gidilmiştir. Devalüasyonun beklenen sonuçları tam anlamıyla verebilmesi için yüksek gelir gruplarının tüketimlerine cevap veren üretim yapısının değiştirilmesine ihtiyaç vardır. Lüks tüketime yönelmiş üretim yapısı, gelir dağılımındaki büyük eşitsizliklerin sonucudur. İthal fiyatları, çeşitli vergi ve resimlerle yüzde yüz artırıldığı halde, gelir dağılımındaki bu büyük eşitsizlik dolayısıyle, ithalât talebi yükselerek devam edebilmektedir. O halde yalnız bu tip üretim için gerekli ithalâtın kısılmasına çalışmakla yetinmeyip, bu tip üretime olan talebi azaltmak gereklidir. Bu da gelir dağılışındaki büyük eşitsizliğin kaldırılması ve bu tip malların tüketiminin kısılması anlamına gelmektedir.

Demek ki dış ticaret çıkmazının çözülmesi açısından da, yine karşımıza tutucular koalisyonu çıkmaktadır. Yatırım kaynaklarını artırmak için gördük ki, millî gelirin üçte birini aldığı halde, bunu yatırımlara yöneltmeyip israf eden tutucular koalisyonunun aşırı ölçüdeki gelirlerini topluma mal etmek zorunludur. Üretim yapısını verimli yatırımlara kaydırmak ve lüks üretime yönelmiş ithalâtı azaltmak için de, bu yola gitmek gereklidir. Böylece aynı zamanda gelir dağılışındaki adaletsizlik ortadan kaldırılarak sosyal adalet gerçekleştirilmiş olmaktadır. Başka bir deyişle, kalkınma gerekleriyle sosyal adalet gerekleri birleşmektedir. Bu durum, azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin iflâsının açık bir ifadesidir. Amerikan tipi kapitalist gelişme, gelir dağılışında büyük eşitsizlikler yaratmakta, fakat

bu eşitsizlik Batı ülkelerindeki gibi kalkınmayı sağlamamakta, aksine kalkınmaya engel teşkil etmektedir. Tutucular koalisyonunun ekonomik ve politik egemenliğine son veren devrimci kalkınma ise, sosyal adalet gereklerini yerine getirirken, aynı zamanda kalkınma yolunu açmakta ve dış ticaret çıkmazına bir çözüm getirmektedir.

Yüksek gelir gruplarının tüketiminin kısılması, ithalât ihtiyacını azaltacaktır, fakat bu yüksek gelir gruplarının tüketimine yönelmiş sanayide bir durgunluk yaratacaktır. Durgunluğun önlenmesi, lüks tüketim sanayiindeki âtıl kapasitenin, gerekli tüketim malları ile yatırım malları sanayiine kaydırılmasını gerektirecektir. Bugün lüks tüketim malları imalinde kullanılan birçok makina ve teçhizat yatırım malları imalinde kullanılabilir. Zenginlerin taleplerini gidermeye yönelmiş bir sanayi, halk kitlelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya da yöneltilebilir. Devrimci bir iktidarın ilk işi, sınaî üretim yapısının, ithalât ihtiyacını azaltacak ve kalkınmaya yarar sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmesi olacaktır.

Gereksiz ithalât ihtiyacı, böylece iyice azalmakla birlikte, kalkınmanın hiç değilse ilk yıllarında, ithalât ihtiyacı düşecek değildir. Gerçek bir sanayiin temelini atmak için gerekli teçhizatın başlangıçta geniş ölçüde ithali zorunludur. Bu nedenle, rasyonel bir ithal ikamesi programına ihtiyaç olacaktır. İhracata yönelmiş sanayi kurabilmek elbette iyi bir şeydir. Fakat ihracat olanağı son derece sınırlıdır. Bu yolda en büyük başarıyı gösteren Japonya'da dahi H. B. Chenery'in hesaplarına göre 1914 - 1954 döneminde sınaî üretim artışının ancak yüzde 10'u ihracata, yüzde 40'ı ithal ikamesine gitmiştir.[8:20] Ayrıca temel sanayiini kurmadan önce, ihracata yönelmiş bir sanayi kurmanın güçlükleri açıktır. Bu mümkün bile olsa, ihracata yönelmiş bir sanayi yapısı, ekonomiyi dış etkilere ve dalgalanmalara bağımlı kılacaktır. Otarşi değil, fakat ekonomik bağımsızlığın peşinde olan bir ülkenin, kalkınmanın en güç yılında bu rizikoyu kabullenmesi beklenemez. Bu nedenlerde ağırlığın, ithalâtın yerini alan üretime verilmesi lüzumludur. Sı-

nırlı ithal kapasitesiyle, kalkınma hızını azamîleştirme durumunda bulunan bir ülke için başka çıkar yol gözükmemektedir.

Böyle bir stratejinin az çok çelişen üç amacı uzlaştırması gereklidir :

1 — Mevcut üretim kapasitesinin tam kullanılmasıyle, ithal ikamesi üretimi azamîleştirilmelidir. Üçüncü bölümde gördüğümüz üzere Türkiye'de, anarşik kapitalist gelişme yüzünden sanayide, geniş bir âtıl kapasite vardır. Bu kapasiteden tam yararlanmak şarttır. Tabiî ki, ithal ikamesi yaratıyor diye, gereksiz üretimi geliştirmek söz konusu değildir. Gerekli tüketim maddeleriyle, sermaye malları üretimi geliştirilecektir. Mevcut kapasiteden tam yararlanma, ithalâttan azamî ölçüde kaçınılsa bile, hammadde, ara mallar, bakım malzemesi vb. ithalâtına ihtiyaç gösterecektir. Bu da sermaye malları sanayiinin gelişme hızını bir ölçüde sınırlayacaktır. Fakat yine de hiç değilse bile bir süre için, ithal malı petrol yerine kömür kullanmak, daha fazla döviz götüren karayolu nakliyeciliğinden demiryolu nakliyeciliğine kaymak gibi çeşitli tedbirlerle, ithalât ihtiyacının mümkün olduğu oranda azaltılmasına çalışılmalıdır.

2 — Ithalâtı ikame eden üretimin kısa bir sürede azamîleştirilmesi amaç edinilmelidir. Bu amaç, gerçekleştirilme süresi kısa yatırımlara (daha çok hafif sanayi yatırımları) öncelik verilmesi anlamına gelmektedir.

3 — Amaç, ithal ikamesi üretiminin uzun vâdede azamîleştirilmesidir. Bu durumda gelecekteki hızlı kalkınmanın temellerini teşkil edecek olan yatırımlara ağırlık verme söz konusudur.

Bu üç amacı uzlaştırmak, plancıların işidir. Fakat kalkınmanın asıl amacı, uzun vâdeli gelişme olanaklarının yaratılmasıdır. Bu bakımdan sermaye malları ve özellikle makina sanayiinin geliştirilmesi, uzun vâdede en geniş olanakları getirmektedir. Bu «ana» sanayilerin kurulmasıyladır ki, bir süre sonra en yüksek kalkınma hızı sağlanabilir. O halde plancılar en büyük önceliği, «ana» sanayilere tanıyacaklardır.

Ana sanayilerin kurulması, belli bir süre önemli ölçüde ithalâta ihtiyaç gösterecektir. İhracatı azamîleştirme ve gereksiz ithalâttan tamamen kaçınma çabalarına rağmen döviz sıkıntısı, kendini fena halde duyuracaktır. Bu sıkıntıyı gidermek için dış yardım ve krediler akla gelebilecektir. Ne var ki, devrimci bir iktidar, şimdiye kadar ekonomik, politik ve askerî amaçlarını gerçekleştirmek için uzun vâdeli krediler veren gelişmiş kapitalist ülkelerden yardım görmeyecektir. Ülkenin petrollerine ve madenlerine sâhip çıkan, onları yabancı sermayeye peşkeş çekmeyi reddeden milliyetçi bir iktidar yardımı kesme tehdidiyle, ya da yardımların fiilen durdurulmasıyle karşı karşıya kalabilecektir. Mültinasyonal şirketler, bazen baskılara başvurabileceklerdir. Yardım verseler dahi, bunu, ekonomik bağımsızlıktan vazgeçmek ve Amerikan tipi kalkınmaya geri dönmek şartıyla yapacaklardır. Devrimci bir iktidarın ise, devrimcilik ve kalkınmadan vazgeçmeyi gerektiren bu tip yardımları kabul etmesi beklenemez. Devrimci bir iktidar, bu ülkelerden yeni yardımlar aramak yerine, geçmiş dış borçları uzun vâdeli bir ödeme planına bağlama durumundadır. Esasen şimdiden, konsorsiyum kredilerinin önemli bir kısmı, eski borçların yüksek faizlerle ve kısa süreler için tecilinden ibarettir. 1963 - 1966 döneminde, 267 milyon dolarlık borç tecili anlaşması imzalanmıştır. Bunların ortalama faizi yüzde 2,6 ödemesiz dönemi 4,3 yıl ve ödeme süresi 8,3 yıldır.[821] Bu şartlar yetersizdir. Yeni krediler için el açmayan bir iktidar, uzun ödemesiz dönemi olan yeni anlaşmalarla, kalkınmanın güç yıllarında eski iktidardan miras borçların kalkınmayı engelleyen ağırlığından kurtulmasını bilecektir. Bunun dışında gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki rekabetten yararlanarak, planın öngördüğü alanlarda, uzun vâdeli yatırım kredilerinden, ihracatçı kredilerinden ve sınırlı bir ölçüde de olsa yabancı sermaye yatırımlarından ve teknik bilgiden yararlanılabilir. Azgelişmiş ülkelerin bir ağır sanayi temeli kurarak ileri kapitalist ülkelere olan ekonomik bağımlılıklardan kurtulmaları için, kendi çıkarları gereği

çaba gösteren komünist ülkeler, uzun vâdeli krediler ve teknik bilgi yardımlarıyla, kalkınmanın güç yıllarının atlatılmasında yarar sağlayabilirler.

Kısaca, ağır bir dış borç yükü altında her gün avuç açma durumunda bulunan ülkemizin, ekonomik bağımsızlığına ve kendi kalkınma yolunu kendi seçme olanağına kavuşması mümkündür. Yalnız bu devrimci iktidarın, bir kurmay bilgisi, ustalığı ve inatçılığıyle, bütün engelleri aşmasına bağlıdır. Bu engellerin en önemlilerinden biri, dış ticaret engelidir.

Emperyalizmin Vietnam ve Dominik tipi müdahalelerle, devrimci bir iktidardan kurtulmaya çalışması çok zayıf bir ihtimaldir. Yunanistan tipi müdahaleler her an mümkün olmakla birlikte, emperyalizmin başlıca silâhı ekonomiktir. Lozan'da İsmet Paşa'ya «Tekrar bizim kapımızı çalmak zorunda kalacaksınız» diyen Lord Curzon'un politikası, bugün de yürürlüktedir. Emperyalizm, dolaysız müdahale yerine, gıda ve dış ödeme sıkıntılarıyle, devrimci iktidarın ona tekrar avuç açma zorunda kalması için pusuda bekleyecektir. Bu nedenle, tarım üretiminin artırılması gibi, dış ticaretin de en iyi biçimde yürütülmesi hayatî bir sorundur.

Devrimci iktidarın tutunması ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bu ölçüde önemli stratejik bir sektör olan dış ticaretin özel ellere bırakılmayacağı açıktır. Dış ticarette devlet tekeli kurulması için bu stratejik önem, başlı başına yeterli bir nedendir. Kaldı ki, hiç değilse ana ihracat ve ithalât kalemlerini kapsayan bir dış ticaret tekelinin bunun dışında birçok avantajları vardır. Toplu mübayaa dolayısıyle, ithalât daha ucuza yapılabilir. İhracatta tekel, bir ölçüde, ticaret hadlerinin düzelmesini ve daha yüksek fiyatlar elde edilmesini sağlayabilir. Bugün olduğu gibi, özel ihracatçıların üreticiden çok ucuz fiyatla aldıkları ürünleri ucuz fiyata satarak dış fiyatları düşürmemeleri önlenebilir. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Prof. Besim Üstünel, yalnız bu nedenle dahi, belli ürünlerin ihracat ve ithalâtının devlet tekeline bırakılabileceğini ileri

sürmektedir: «Bir ülkede, meselâ Türkiye'de, dış ticaret hadleri devamlı olarak Türkiye'nin aleyhine değişmektedir. Bu aleyhe dönüş, bazan ithalât bazan ihracat alanının özel firmaların elinde olmasından ve bazı durumlarda çok sayıda küçük firmaların kendi aralarında kıyasıya rekabet yapmasından doğmaktadır. Böyle bir durum söz konusu olunca bu rekabeti azaltmak ve Türkiye'nin millî çıkarlarını dünya pazarlarında daha iyi bir şekilde sağlamak üzere, bazı alanlarda ithalât ve ihracat devletleştirilebilir; yani bir iktisadî devlet teşebbüsüne bu görev verilebilir.»[822] Üstünel'e göre, özel sektör, yeteri kadar ihracat ya da ithal ikamesi yapmıyorsa, bu işi devlet yüklenebilir.

Dış ticarette devlet tekeli ithalâtın, sıkı sıkıya plan çerçevesinde yürütülmesini ve sıkıntı duyulan ithal maddelerinin içerde rasyonel dağıtımını kolaylaştırır. Dış ticaret yoluyla sermaye kaçırılmasını, ya da gereksiz ithalât yapılmasını önler. Bugün az sayıda aracı elinde israf edilen büyük kazançların yatırımlara kaydırılması olanağını getirerek, dış ticareti sermaye birikiminin güçlü bir aracı yapar. Halen çok tartışılan devalüasyon sorunu kendiliğinden ortadan kalkar. Şöyle ki, dış ticarette devlet tekeli kurulmasıyle, iç ve dış fiyatlar arasında ilgi azalacaktır. Devlet, piyasa durumlarına ve bölgelere göre çok çeşitli ihracat fiyatları uygulayabilir. Satışında güçlük çekilen ürünlerde, ihracattan sağlanacak döviz geliri, uğranılan zararı aştığı ölçüde, gerekirse zararına satışlara giderek, döviz kazancını artırmaya yönelebilir. İthal fiyatlarını yüksekçe tutarak, ihracatı sübvansiyone edebilir. Dış ticaret tekeli ustaca kullanıldığı sürece, plancılara ve uygulayıcılara, çok geniş bir hareket serbestisi getirebilir ve bu avantaj, döviz gelirlerini artırma yolunda kullanılabilir.

Dış ticarek tekelinin gerekliliği için daha birçok kanıt ileri sürülebilir. Bu alanın kapitalistlere bırakılması için ortaya atılan ciddî sayılabilecek tek iddia, özel müteşebbislerin ihracat ve ithalâtı, devlet kurumlarından çok daha iyi yapabilecekleri yolundadır. Fakat bu soyut bir iddiadır.

Çünkü gördük ki, ihracatçıların çoğu yabancı firmaların komisyoncusu olarak ve Türkiye'nin çıkarları yerine yabancı firmaların çıkarlarını kollayarak çalışmaktadır. Dış ticarette, çeşitli oyunlarla döviz kaçırılmakta ve yasaklanmış gereksiz mallar ithaline gidilmektedir. Devlet, dış ticarette beceriksizlik gösterse ve hattâ bazı yolsuzluklar olsa bile, bu yüzden uğranılacak kaybın bugün ithalât ve ihracat oyunları dolayısıyle uğranılan kaybın altında kalacağı düşünülebilir. Kaldı ki, Türkiye'de devletin dış ticaret alanında hayli tecrübesi vardır. Birçok devlet kuruluşları uzun yıllardır ithalât ve ihracatla uğraşmaktadır. Özel ihracatçıların rekabeti olmasa, devlet bu alanda çok daha başarılı faaliyet gösterebilecektir. İthalâtta ise, serbestî iddialarına rağmen, bugün dahi neyin ne miktar ve nereden sağlanacağını devlet tespit etmektedir. İthalâtçıya yalnızca, devletin aldığı kararları uygulamak kalmaktadır. Bu uygulama işinin büyük maharete ihtiyaç gösterdiği ileri sürülemez. Türkiye'deki ithalâtçılar, şüphesiz çok maharetli kişilerdir. Fakat bu, Ankara'da ithal müsaadesi elde etmekten başlayıp, yasaklanmış maddeleri bin türlü yoldan yurda getirmeye kadar uzanan olumsuz bir maharet ve kabiliyettir. Aslında ithalât güç bir iş değildir. Demek ki, bugünkü şartlarda dahi, dış ticarette devlet tekeli ithalât ve ihracatın özel ellerde yürütülmesinden çok daha avantajlı olabilir. Millî devrimci bir kalkınma modelinde ise, bu stratejik sektörün devlet elinde bulunması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Dış ticarette bugün etkin ve tutarlı bir uygulamadan söz edilemez. Plan uygulaması, dış ticaretteki bozuk düzeni değiştiremediği gibi, plan, bu alandaki sömürü ve soygunu yasalaştıran bir mekanizma haline gelmiştir.

İhracatta genellikle serbestî egemen olmakla birlikte, ithalât altı aylık dönemler itibariyle uygulanan kotalarla yürütülmektedir. Türkiye'de hazırlanma ve uygulanma biçimiyle kotalar, egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden bir sistemdir.

Dış ticaret esas itibariyle, Ticaret Bakanlığı içindeki «Dış Ticaret Dairesi» tarafından yönetilmektedir. Örgüt, yurt dışında da sayısı oldukça kabarık ticaret müşavirlikleri aracılığıyle temsil edilmektedir. Bu müşavirlikler olumlu iş yapma olanağından yoksundurlar ve her yıl milyonlarca dolarlık döviz kaybına sebep olmaktadırlar. Başka deyişle müşavirlikler dış görev arpalıklarından ibarettir. Dış Ticaret Dairesi ise bu arpalıkları elde etme çabası içinde olan yeteneksiz memurlarla doludur. Yurt içindeki arpalık görevini ise İGEME (İhracatı Geliştirme Merkezi) gibi kuruluşlar yerine getirmektedir.

Bugünkü uygulamada ithalât ve ihracatın önemsiz bir kısmı, herhangi bir esasa dayanmaksızın doğrudan doğruya kamu kuruluşları tarafından yapılmaktadır.

YENİ SİSTEMİN ESASLARI

Önerilen sistem, tüm devlet yönetiminde yeniden düzenleme varsayımına dayanmaktadır. Bu sağlanmadığı sürece, devletleştirme, beklenen amaçlardan hiçbirini gerçekleştiremeyecektir.

Başlangıçta tüm ihracatı kapsayan bir devletleştirmeye gitmenin gereği yoktur. İhracatın büyük bir kısmını meydana getiren başlıca maddelerin, ihraç tekelinin devlete verilmesi beklenen amacı sağlayacaktır. Nitekim aşağıdaki kamulaştırılması öngörülen maddeler, 1969 yılı ihracatının yüzde seksen beşini kapsamaktadır. Ancak, İthalât tümüyle kamulaştırılacaktır. Bu amaçla bir Dış Ticaret Bakanlığı kurulmalıdır. Bugünkü Ticaret Bakanlığı ortadan kaldırılarak buna bağlı İç Ticaret ve Teşkilâtlandırma Genel Müdürlükleri Maliye Bakanlığına, ya da başka bir yere bağlanmalıdır. İç ticarette, devlet düzenlemesi ve devlet teşebbüsü önem kazandığı ölçüde bir İç Ticaret Bakanlığının muhafazası uygun bulunabilir. Dış Ticaret Dairesi, İGEME ve dış ticaretle ilgili öteki kuruluşlar doğrudan doğruya Dış Ticaret Bakanlığı'na bağlanmalıdır. Bakanlığın iki ayrı müdürlüğü, ya da dairesi olması gereklr.

a. İhracat müdürlüğü ya da dairesi,
b. İthalât müdürlüğü ya da dairesi.

İthalât ve ihracat, devlet tarafından kurulan ya da bu amaca yöneltilen Dış Ticaret Bakanlığına bağlı devlet şirketleri tarafından yürütülecektir. Bunlar kamu kuruluşları olup, sermayelerinin tümü ile devlete ait olmalıdır.

Yurt dışındaki görevler ve çalışmalar, Dış Ticaret Bakanlığına bağlı ticaret temsilcileri tarafından yürütülecektir. Ancak, bunların sayıları asgariye indirilerek ihtiyaca göre kurulmalı ve yapıları tamamen değiştirilmelidir. Bu temsilciliklerde gerektiğinde dış ticaret şirketlerinin özel uzmanları, devamlı ya da geçici olarak bulundurulabilirler. Temsilciliklerde görevlendirilecek elemanlar, alanlarında ihtisas sahibi, gerektiğinde her türlü ilişkiyi kurabilecek, pazarlık ve piyasa araştırması yapabilecek yetenekte olmalıdırlar.

Aşağıda belirtileceği gibi, şirketler belirli mal ya da mal gruplarının ithalât ve ihracatında tam yetkiye sahip olacaklardır. Bazıları yalnız ihracat, bazıları yalnız ithalât, bazıları da hem ihracat hem de ithalâttan sorumlu olacaklardır.

Bu şirketler, yetki alanlarındaki malların tüm özelliklerini örneğin uluslararası pazar, fiyat ve kalite sorunlarını ve teknik özelliklerini bilebilecek nitelikte elemanlardan meydana gelmelidir. Burada istenilen yetenekte eleman bulmanın güçlüğü ortada olmakla birlikte, çözüm yolu bulmak imkânsız değildir. Bu nedenle başta iktisadî kamu kuruluşlarının ticaret müdürlükleri olmak üzere, titiz bir ayıklamayla özel kesimde çalışan elemanlardan da yararlanmak yoluna gidilebilir.

DIŞ TICARET - PLANLAMA ILIŞKİSİ

Hızlı bir ekonomik gelişme ve kalkınma sorunu ancak her alanda etkin ve gerçekleştirilmesi zorunlu bir planlama aracı ile çözümlenebilecektir. Bu yola gidildiğinde

dış ticaret, planın önemli bir aracı olacaktır. Böyle bir plan hazırlanırken, o dönemde yurt içinde üretilmeyen, ya da yeterli miktarda üretilmeyen ve ithal edilmesi gereken malların listesi ve miktarları belirlenecektir. Bunun ortaya çıkmasında Planlama en büyük yardım ve işbirliğini Dış Ticaret Bakanlığından sağlayacaktır. Planlama örgütü, aynı biçimde bu ithalâtı finanse edecek ihracat tahminlerini de Bakanlıkla beraber ve başlıca maddeleri itibariyle hazırlayacaktır.

Bakanlık bütün bu çalışmalarda kendine bağlı dış ticaret şirketlerinden gerekli bilgiyi alacaktır. Bu çalışmalar sonunda ortaya çıkacak miktarlar, ilgili şirketlere ulaşılması zorunlu hedefler olarak verilecektir. Dış ticaret şirketlerinin esas görevi planın kendilerine verdiği bu hedefleri gerçekleştirmektir. Hedeflerine en iyi biçimde ulaşan şirketlerin elemanları çeşitli yollardan mükâfatlandırılmalı, beceriksizlik, ihmal ve yolsuzluklar cezalandırılmalıdır.

Bir şirket, kendi sorumluluğundaki malların alımı ya da satımı ile ilgilidir. Satıcı olarak, mallarını mümkün olan en yüksek fiyatlarla satmaya gayret etmelidir. Ancak planlı ve dış ticareti kamulaştıran bir ekonomide, fiyatların engellediği dış rekabet önemli bir sorun olarak da görülmez. Esas olan, hedefin gerçekleştirilmesidir. Şirket gerektiğinde mallarını satmak ve hedefe ulaşmak için fiyatlarını değiştirebilmelidir. Bu durumda şirketlerin uğrayabileceği kayıp, başta bütçe, çeşitli yollardan karşılanabilir.

Alıcı olarak, şirketlerin görevi, planın ithal edilmesini öngördüğü malları en iyi ve en ucuz biçimde sağlamaktır. Şirketler, kârlarını yıl sonunda, genel bütçeye transfer edeceklerdir. Bu kârın hacmi, iç ve dış fiyatlar arasındaki farka bağlı olacaktır.

Kamulaştırma, komünist ülkelerle olan dış ticaretimizde büyük kolaylıklar sağlayacak ve yeni olanaklar getirecektir. Her şeyden önce, bu ülkelerle olan ticarette, devletin karşısına tek tek şahıslarla çıkmanın yarattığı sa-

kıncalar ortadan kalkacaktır. Ayrıca, bu ülkelerle olan mübadele, dış ticarette devlet tekelinden sonra daha etkili biçimde uzun bir plana bağlanabilecektir. Uzun dönemli ticaret anlaşmaları, planlı bir ekonomi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bütün bunlara rağmen, belirli bir gelişme düzeyine ulaşıncaya kadar, ithalât ihtiyacı ihracat imkânını genellikle aşacaktır. Bu durumlarda, taviz vermeden sağlanabilecek azamî imkân esas alınmalı ve gerektiğinde ithalât listeleri buna göre yeniden gözden geçirilmelidir.

Dış ticaret ve sağlanabilecek döviz imkânları yalnızca bir mal ithalât ve ihracatı olarak düşünülmelidir. Bugün birçok bakanlık yurt dışında temsilcilik bulundurmayı ve buradaki eleman sayısını arttırmayı bir yarış haline getirmiştir. Bu temsilciliklerden büyük bir kısmının kaldırılmasında kesin zorunluk vardır. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir konu olmakla birlikte, buradan milyonlarca dolarlık döviz tasarrufu sağlanabilir. Türkiye, uzun yıllar bir döviz savaşı verme durumundadır.

KURULMASI ÖNGÖRÜLEN BAŞLICA ŞİRKETLER

Bu alanda resmî, ya da yarı resmî olarak daha önce teşkil edilmiş olan kuruluşlardan yararlanma yoluna gidilmeli; ancak bunların yapıları ve yetkileri yukarıda belirtilen esaslara göre değiştirilmelidir.

1. Canlı hayvan, hayvan ürünleri, balık ve balık ürünleri ihracatı. (Et - Balık Kurumu)
2. Meyva ve sebze ihracatı
   a. Fındık ihracatı (Fiskobirlik)
   b. Taze meyva, sebze ve konserve ihracatı
   c. Kuru üzüm, kuru incir ve zeytinyağı ihracatı (Tariş)
3. Sanayi Bitkileri ihracatı
   a. Pamuk ihracatı (Çukobirlik)
   b. Tütün ve sigara ihracatı (Tekel İdaresi, ya da yeni bir şirket)

4. Dokuma ve yün **ihracat** ve **ithalâtı**
5. Maden **ihracat** ve **ithalâtı**
6. Makina **ithalâtı**
   a. Enerji, madencilik, gıda, kimya ve diğer her çeşit ağır ve hafif sanayi makina, cihaz parçaları.
   b. El âletleri, ölçü âletleri, sinema ve fotoğraf cihazları, optik âletler ve labaratuvar araçları.
7. Ulaştırma araçları, traktör, diğer tarım makinaları ve bunların her türlü aksam ve parçaları **ithalâtı**
8. Kimya ürünleri **ihracat** ve **ithalâtı**
   a. Petrol ve petrol ürünleri
   b. Diğer her çeşit kimya ürünleri (ilâçlar dahil)
9. Demir ve çelik sanayli ürünleri **ithalâtı**
10. Demirden başka metaller sanayli ürünleri **ithalâtı**.

PLAN VE AĞIR SANAYİ

Devletçi bir politika, ekonomik fazlanın büyük bir kısmının devlet elinde toplanmasını sağlayacak ve tutucular koalisyonu engelini kaldırarak, Planlı hızlı kalkınma yolunda uygun zemini hazırlayacaktır. Planın bütün ekonomi için uyulması gerekli bir belge haline gelmesi kolaylaşacaktır.

Planlı bir ekonomide, potansiyel ekonomik fazlanın tamamının yatırımlara ayrılması gerekli değildir. «Planlanan» yatırım miktarı «mümkün olan yatırım» miktarının altında kalabilir ve aradaki fark, halk kitlelerinin hayat seviyesini daha ilk günden itibaren yükseltme yolunda kullanılabilir. Kitlelerin şevkli desteğini kazanmak için bu yola gitmek uygundur. Fakat yine de bilmek gerekir ki, kalkınmanın ilk 7 - 8 yılı, en güç dönemidir ve fedakârlıklara ihtiyaç göstermektedir. Yüksek bir yatırım seviyesinin sürdürülmesi zorunludur.

Yatırım hacmi tespit edildikten sonra, sektörler arasında bunun etkin biçimde dağılması söz konusudur. Amaç, en kısa sürede ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve ilerdeki yıllarda kalkınma hızını azamileştirecek bir eko-

nomik temelin kurulmasıdır. Bu bakımdan, «makina yapan makinaları» imal eden birinci kesim ile «makina yapan» ikinci kesime ve genel bir deyimle sermaye malları sanayiine ya da ağır sanayle belli bir süre en büyük önceliği tanımak gereklidir. Makina gibi, kimya sanayii özellikle geliştirilmelidir. Bu incelemenin birçok yerinde, birinci ve ikinci kesim sanayiin en kısa sürede kurulması zorunluluğu belirtilmiştir. Ancak bu temel sanayie sahip bulunan ülkeler, bağımsız bir kalkınma yolu izleyebilirler. Makina ve teçhizatı dışardan gelen bir sanayi devamlı olarak dış ülkelere bağımlı kalmaya ve teknolojik geriliğe mahkûmdur. Modern teknolojinin topluma maledilmesi, ancak bu modern sanayiin kurulmasıyla mümkündür. Denize girmeden yüzme öğrenilemediği gibi, makina ve kimya sanayii geliştirilmeden modern teknoloji kazanılamaz. Böyle bir temel sanayi mevcut olmadığı için, Türkiye bugün değerli bilim adamlarının çoğunu, Batı sanayiinin hizmetine sunma durumunda kalmaktadır. Plancı Nejat Olçen'in sözleri tamamen doğrudur: «Makina yapımı sektörüne mümkün olan en büyük ağırlığı vermemiz lâzımdır, makina yapımı sektörü gelişmedikçe.. endüstrileşme hareketini başlatmak güç olacak.»[823] Gerçekten makina yapmayan bir ülkenin sanayileştiğinden söz edilemez. Kalkınma hızının kısa bir süre sonra azamîleştirilmesi için de, başta makina yapımı olmak üzere ana sanaylin derhal kurulmasına başlamak gerekir. Bunun dışında, nüfusun hızlı artışı ve dış ticaret güçlükleri, Türkiye'de bu sanayle en büyük öncelik tanınmasını zorunlu kılmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtı için Türkiye'nin sanayileşmesi konusunda bir rapor hazırlayan O.E.C.D. uzmanı Dr. Gill'e göre, hızlı nüfus artışı ve döviz yetersizliği 12 yıllık bir sanayi planı çerçevesinde, acele ana sanaylin kurulması için yeterli nedenlerdir.[824] Dr. Gill'in görüşleri şöyle özetlenebilir: Türkiye'nin temel sorunlarını çözebilmesi, 12 - 15 yılda sanayileşmesini gerektirmektedir. Bu temel sorunlardan biri, hızlı şehirleşmedir. Şehirleşme oranı 1950 - 1955'te yüzde 6,5; 1956 - 1960'ta yüzde 6,5 ve 1961 - 1965'te yüzde 5,1 olmuştur. 1968 - 1972

tahmini yüzde 6 ilâ 7'dir. 1985 yılında 55 milyon tahmin edilen nüfusun 25 - 30 milyonu şehirlerde yaşayabilecektir. 1965 yılında 31,4 milyon nüfusun 9,4 milyonu şehirdedir. Bu nüfusa ücretli iş sağlayabilmek için madencilik ve imalât sanayiinde istihdam yüzde 425 oranında artırılmalıdır. Şöyle ki, şehirli nüfus, 1965 - 1985 döneminde 9,4 milyondan 25 - 30 milyona yükselecektir. 1985 şehir nüfusunu 27,5 milyon kabul edelim. 20 yılda artış, 18,1 milyonu bulacaktır. Toplam nüfus içinde çalışan nüfusun oranı 1965'te yüzde 41,6'dır. Bu oranın 1985'te yüzde 40 olacağı hesap edilebilir. O halde 18,1 milyon şehir nüfusunun % 40'ına, yâni 7,2 milyon kişiye tarım dışında iş bulmak gereklidir. Halen tarım dışı sektörde 400 bin işsiz vardır. Ayakkabı boyacısı çocukların çokluğu, şehirlerde gizli işsizliğin de yüksek düzeyde bulunduğunu göstermektedir. Gizli işsizlik hesaba katılmasa dahi, 400 bin işsiz ile çalışma hayatına yeni atılan 7,2 milyona yani toplam 7,6 milyon kişiye iş bulmak gereklidir.

İkinci Beş Yıllık Plan, tarım dışında 1 milyon 460 bin kişiye iş yaratmayı öngörmektedir. Bunun 737 bini, yani yüzde 50 kadarı madencilik ve imalât sanayiindedir. Bu ölçüye göre, 1965 - 1985 döneminde, 3,8 milyon kişiye, maden ve sanayide iş yaratılacaktır. 1965 yılında bu sektörde 1,17 milyon kişi çalışmaktadır. 1985'te bu rakam, 4,97 milyona çıkacaktır. Artış oranı yüzde 425'tir.

Bu ölçüde büyük iş oranının, ana sanayiler dışında yaratılabileceğini düşünmek hayalciliktir. Kabaca «temel olmayan» sanayilere tekabül eden tüketim malları sanayilerinde istihdam 790 binin altındadır ve ikinci plan döneminde, bu sektörde 330 bin kişilik bir artış beklenmektedir.* Halbuki 20 yıl içinde 3,8 milyon kişiye iş bulmak ge-

* Birinci ve İkinci Plan döneminde, istihdam artışı bakımından sanayie bağlanan umutlar gerçekleşmemiştir. Sanayi en az istihdam yaratan sektör olmuştur. Sanayide 1962-1972 döneminde 500 bin kişilik bir istihdam artışı yaratılabilmiş ve sanayide işgücü sayısı 1962'de 1,5 milyona yükselmiştir. En büyük artış ticaret ve öteki hizmetler sektöründe olmuştur. 1972

reklidir. Aradaki fark çok büyüktür. Ana sanayilerin tam gelişmesi sağlanmadıkça, bu insanlara iş bulmak mümkün değildir.

İşsizlik gibi, mesken ve öteki şehir hizmetleri, karşılanması güç bir sorun teşkil etmektedir. 1967 yılında 10,4 milyon şehir nüfusu için 2,1 milyon meskene ihtiyaç vardı. Fakat mevcut mesken birimi 1,65 milyon idi. 1965 sayımına göre, şehir nüfusunun yüzde 21,8'i 430 bin gecekonduda yaşamaktaydı. Gecekonduların sayısı 1960'ta 240 bin iken, 1967'de 465 bine yükselmiştir. Şehirlerde oda başına nüfus 2,17 gibi çok yüksek bir orana erişmektedir. Mevcut meskenlerin ise yüzde 45'inde akarsu yoktur ve önemli bir kısmı kötü şartlarda bulunmaktadır.

27,5 milyon şehir nüfusu için 3,4 milyon mesken yapımına ihtiyaç vardır. Ayrıca gecekonduların tasfiyesi, ömrünü dolduran meskenlerin yenilenmesi ve oda başına düşen nüfus sayısının azaltılması hesaba katılmalıdır. O halde 1965 - 1985 döneminde 4 milyon civarında mesken inşaatı gerekecektir. Halen mevcut mesken birimi 1,65 milyon olduğuna göre, 4 milyon mesken inşaatının ne ölçüde bir çabaya ihtiyaç gösterdiği kolayca anlaşılabilir.

Şehir hizmetleri yalnız meskenden ibaret değildir. Su, elektrik, yol, okul, park vb. gibi hizmetler, büyük yatırımlarla gerçekleştirilebilecektir. Bu büyük yatırımları ancak sanayileşmiş bir Türkiye karşılayabilir. Ancak sanayileşmiş bir Türkiye, bunlar için gerekli fizikî ve malî kaynakları ayırabilir. Sanayileşme sırasında, mesken ve öteki şehir hizmetlerinde bir kötüleşmeyi önleyebilmek imkânsıza yakındır. Çünkü kaynakların büyük kısmı sanayie gidecek, mesken ve öteki şehir hizmetlerine yeteri kadar kaynak kalmayacaktır. Fakat memleket sanayileşme yoluyla, hiç

---

yılında 1 milyon 600 bin açık veya gizli işsizin varlığı ileri sürülmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, plan hedeflerine ulaşılsa bile, şehirlerde açık işsizliğin 1985 yılında 2 milyonu bulacağını hesaplamaktadır. Bu rakamlar, çok ciddi bir sanayileşme zorunluluğunu kanıtlamaya yeter.

değilse uzun vâdede, bu sorunları çözebilme yeteneğine kavuşacaktır. Sanayileşme gerçekleştirilmedikçe, ister kısa ister uzun vâdede olsun, bu sorunları çözmek mümkün değildir.

Bir alternatif olarak, şehirleşme hızının yavaşlatılmasın düşünülebilir. Köylüyü toprağa bağlamak için küçük işletmelere dayanan bir arazi mülkiyetine gidilebilir. Fakat böyle bir tedbirin isabeti çok tartışma götürür. Kalkınma planı ise böyle bir tedbirin varlığını dahi kabule yanaşmamaktadır. Bunun gibi köy sanayileşmesi de, bazı ülkelerde denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Günümüzde genel eğilim büyük şehirlere akındır. Türkiye'de 1950-1970 döneminde, 100 binin üstünde nüfusa sahip şehirlerin sayısı 3'ten 17'ye çıkmıştır. Büyük şehirlerde yaşayanların oranı, şehirli nüfus içinde yüzde 38,5'ten yüzde 53,2'ye yükseimiştir. Bu şartlar içinde, sanayi teşebbüslerinin ve işçilerin, küçük şehirlerde tutulabilmeleri hayaldir.

Son bir çare olarak, işin oluruna bırakılması düşünülebilir. Şehirlerde iş ve ev bulunamayınca sefaletin köyden akını kendiliğinden durduracağı ileri sürülebilir. Nitekim 1960-1965 döneminde şehire akın biraz yavaşlamıştır. Fakat modernleşmek isteyen bir toplumun böyle bir çareye rıza göstermeyeceği açıktır. Bu, planın tam inkârı ve iflâsın itirafı anlamına gelmektedir. Plan aksine bir kalkınma aracı ve ekonomiyi ileriye itici bir güç olarak şehirleşmeyi teşvik etmektedir. Gerçekten kalkınma sürecinin, birbirine sıkı sıkıya bağlı üç unsuru, şehirlileşme, sanayileşme ve tarımda modernleşmedir. Plan, yüzde 6-7 şehirleşme oranı beklediğine göre bu çareyi açıkça reddetmektedir. O halde, sanayileşme, planın şehirleşme amacına erişmek için tek tutarlı yoldur. Artan şehir nüfusuna iş bu yoldan sağlanacaktır. Mesken ve öteki şehir hizmetleri sorunu, bu yoldan çözülebilecektir.

Türk ekonomisi ciddî bir dengesizlik içindedir. Bu dengesizlik, tarım ve tarım dışı sektör arasında görülmektedir. 1966'da faal nüfusun yüzde 73,7'si tarımdadır. Bu

oran, madencilik ve imalât sanayiinde yüzde 9,7; inşaatta yüzde 3,1 ve hizmetlerde yüzde 13,5'dir. İleri ülkelerde ise durum tam tersidir. Tarımda çalışanların oranı çok azalmıştır. Türkiye'deki bu dengesizliğin önemli bir sonucu, öteki sektörlere göre tarımda adam başına yaratılan katma değerin çok düşük oluşudur. Tarımda adam başına net katma değer, 100 sayılırsa, sanayide 383, ticarette 386, hizmetlerde 492'dir. Tarımsal nüfusun azaltılması ve sermaye akıtılmasıyla tarımda işgücünün prodüktivitesi önemli ölçüde yükseltilebilecektir. Tarım dışı sektörde de, yeni işgücünün sanayi ve hizmetler arasında belli oranlarla dağılması gereklidir. Belli oranlarda işgücü sanayie gitmelidir. İkinci Beş Yıllık Plan, tarımsal nüfusun 1966'da yüzde 74'ten 1985'te yüzde 50'ye düşmesini öngörmektedir. Bu demektir ki, önümüzdeki 20 yıl içinde, nüfus artışının yarattığı yeni işgücünde, her 8 kişiden 7'sine tarım dışında iş bulunacaktır. Ek işgücünün sekizde yedisinin tarım dışında istihdamı, metal, makina, petro-kimya gibi sanayileri büyük ölçüde geliştirmedikçe mümkün değildir.

Öte yandan Ortak Pazar içinde hazırlık ve intikal dönemi,* en geç 1985'te son bulacaktır. Bu dönemin bitiminde, malların serbestçe ve gümrüksüz mübadelesine ve ekonomi politikalarının koordinasyonuna ulaşılacaktır. Türkiye tam sanayileşmesini gerçekleştirmeden, ileri ülkelerle serbest ticarete girerse, sanayii iskambilden bir kule gibi yıkılabilir. Müteşebbisler sahneden silinir gider, ya da Batılı müteşebbislere bağımlı duruma düşer.

Turizm ve işçi dövizine de pek güvenilmemelidir. Turizmde, Türkiye geniş olanaklara sahiptir. Fakat turizm gelirleri, ülkenin kontrol edemeyeceği büyük değişiklikler gösterebilir. Bir lüks tüketim olduğundan, turizmde talebin gelir elâstikiyeti çok yüksektir. Turist gönderen ülkede bir ekonomik gerileme, turist sayısı ve dövizinin çok daha büyük oranda düşmesine yol açacaktır. Ayrıca, savaşlar,

* Ortak Pazar'ın ticaretin serbestleştirilmesi hükümleri işlemeye başlamıştır.

ihtilâller, darbeler vb. turizm gelirini geniş ölçüde azaltabilir. Esasen turizm sektöründe yaratılan gayri safî katma değer, gayri safî millî hâsılanın çok küçük bir kısmını teşkil etmektedir ve daima öyle kalacaktır. Bu nedenle turizm Türkiye'de tarım dışı istihdamın başlıca kaynağı olamaz. Turizm ödeme dengesi açısından ancak, önemli bir sektör sayılabilir.

İşçi dövizleri için de durum farklı değildir. İşçi ihracı ülke içinde istihdam yaratma sorununu ne kolaylaştıracak, ne de önemsiz kılacaktır. İşçi çeken ülkenin gelişme hızında bir yavaşlama olursa, ilk önce yabancı işçilerin kovulacakları açıktır. İşçi dövizi, sanayileşme temposunu hızlandırmak için kullanılmalı, dışarıdaki işçilere, ülkede benzer işler bulma amaç edinilmelidir.

Türkiye'nin dış ödeme güçlükleri de tam ve hızlı bir sanayileşmeyi gerektirmektedir. 1963 girdi-çıktı tablosuna göre, sermaye teşekkülünün toplam girdileri içinde, makinanın payı yüzde 35,2'dir. Sanayileştikçe bu oran artacak ve makinanın payı yüzde 40'a çıkabilecektir. Planda öngörülen yüzde 7 kalkınma hızı, gayri safî millî hâsılanın yüzde 24 - 25'inin yatırılmasına ihtiyaç gösterebilecektir. Makina payı yatırımlarda yüzde 50 ise, gayri safî millî hâsılanın yüzde 10'u oranında bir makina talebi var demektir. Açıktır ki bu talebin tamamı, ya da büyük bir kısmı ithalât yoluyla karşılanamaz. Zira ihracat gelirleri, gayri safî millî hâsılanın yüzde 6'sına dahi erişememektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ihracatın gayri safî millî hâsıla içindeki payı yüzde 5,3 ilâ 5,4 hesaplanmaktadır. İhracat gelirinin tamamı makina ithalinde kullanılsa bile, ihtiyacın ancak yarısı karşılanabilecektir. Bu şartlarda makinayı ülkede yapmaktan başka çıkar yol yoktur.

Yine 1963 girdi-çıktı tablosuna göre, metal, özellikle demir, çelik, çimento, petrol ve kimya sanayileri, sermaye teşkili toplam girdilerinin yüzde 16'sına ulaşmaktadır. Yatırımlarda, gayri safî millî hâsılanın yüzde 4'ü oranında da, bu sanayilerin üretimlerine ihtiyaç olacaktır. İhracatı, gayri safî millî hâsılanın yüzde 6'sına dahi ulaşmayan bir ül-

ke, bunları da içeride yapmak zorundadır.

Dr. Gill, 1968-1980 dönemini kapsayan 12 yıllık bir sanayileşme planı çerçevesinde, bu ana sanayiin Türkiye'de kurulabileceği sonucuna varmaktadır.

Demek ki, konuya hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Türkiye geri kalmışlıktan kurtulmak ve gittikçe ağırlaşan toplumsal sorunlarını çözmek için, kısa bir süre içinde ana sanayiini kurmak ve tarımı modernleştirmek zorundadır. Millî gelirin üçte birini israf eden, ilerdeki sanayileşmeyi engeleyici bir kapkaç sanayi kuran ve tarımda modernleşmeyi başaramayan bir tutucular koalisyonunun eliyle, bu çetin dava çözülemez. Hızlı kalkınma ancak yeni toplumsal güçler eliyle ve yukarıda ana çizgileriyle belirtilen yeni bir düzen çerçevesinde sağlanabilecektir. Türkiye'mizin bu yoldan, 15-20 yıl içinde azgelişmişlikten kesinlikle kurtulması ve Büyük Atatürk'ün «Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma» özlemini gerçekleştirmesi mümkündür.

DOĞU'NUN DÜZENİ

Türkiye'nin bütünüyle kalkınması sorununun yanı sıra, son zamanlarda «Bölge Kalkınması», «Doğu Kalkınması» adlarıyla söz edilen bir Doğu sorunu vardır. Uzun yıllar, «Türkiye'de Doğu - Batı ayırımı yapılamaz» gerekçesiyle, varlığı reddedilmek istenen sorun şimdi kabul edilmekte, fakat bu, yalnızca ekonomik kalkınma açısından yapılmaktadır. Bazan bir adım daha atılarak Doğu'daki feodal ve yarı-feodal ilişkilerin tasfiyesi üzerinde durulmaktadır. Fakat sorunun bu sosyo-ekonomik yanı sıra, bir de etnik yönü vardır. Doğu sorununa çözüm, üç planda getirilirse, ancak tam ve başarılı bir çözüm olacaktır.

Bugün Doğu kalkınmasına en büyük engeli, feodal ya da yarı-feodal toplumsal ilişkiler teşkil etmektedir. Bu feodal ya da yarı-feodal ilişkilerden yararlanan aşiret reisleri, ağalar ve şeyhler, feodal ve yarı-feodal ilişkileri sürdürmektedirler. Son yıllarda kendiliğinden gerçekleşen kapitalist gelişmelerin bu prekapitalist düzene özgü iliş-

kileri tasfiyesi mümkün sayılsa bile, çok uzun zaman alacağa benzemektedir. Bu sosyo-ekonomik yapı içinde, «bölge kalkınması» adıyla, halen denendiği üzere, devlet fonlarının Doğu'ya aktarılması pek az verimli olacak ve daha çok aşiret reislerine, ağalara ve şeyhlere yarayacaktır. Gerçek bir kalkınma için Doğu halkı, her şeyden önce bu bağımlılık ilişkilerinden kurtarılmalıdır.

Aşiret bağları, gittikçe zayıflamakla birlikte, hâlâ yaşamaktadır. Aşiret reisliği ile arazi sahipliğini ve hattâ bazan dinsel liderliği birleştiren egemen aileler, emekçi kitleyi tam bir baskı altında tutabilmektedir. Şeyhlerin nüfuzu devam etmektedir. Şeyhin dinsel nüfuzu, arazi mülkiyetinin kontrolü ile birleşince, çok genişlemektedir. İsmail Beşikçi'nin sözleriyle, «Bir dinî lider, otoritesini daha çok geniş çevrelerde duyurabilmek için, ister istemez toprak mülkiyetine sahip olmakta veya mürîtlerinin hediye ve adaklarıyla meydana gelen birikim, onu geniş topraklara sahip olabilecek bir güç haline getirmektedir. Öte yandan çok geniş mülkiyete sahip kişiler, şeyhe daha çok itibar sağlamak için onun toprak sahibi olmasının büyük yararlar sağlayacağını biliyorlar... Toprak mülkiyetini kontrol edenler görüyorlar ki, şeyhler kuvvetli oldukları ve etki alanları genişlediği zaman, kendi durumları da sağlamlaşacak, gerektiği zaman şeyh efendiden aldıkları bir icazetle, mülkiyetlerini ve sosyal ilişkilerini meşru bir hale getireceklerdir.»[825]

Şeyhlerin —laik cumhuriyetçe kapatılmalarına rağmen— birçok medreseleri vardır. Cizre'de Şeyh Seyda'lar, Hizan'da Şeyh Selâhattin'ler, Ağrı'da Kasım Küfrevî'ler birçok medrese işletmektedir.

Çok partili hayat, bu prekapitalist unsurların güçlenmesine yol açmıştır. Siyasî partiler bu «oy depoları»nı parlamentoya sokmak için yarış etmişlerdir. İsmail Beşikçi'nin sözleriyle, «modern demokrasilerde her şeyden önce birleştirici bir fonksiyonu olan siyasal partiler, feodal bir bünye içinde ayırıcı bir rol oynamakta, zaten feodal beylikler olarak ayrılmış halk yığınlarını daha da ayırmakta-

dır.»[826] Çok partili hayatla nüfuzları artan bu prekapitalist unsurlar, kredi, tohumluk dağıtımı vb. da denetimlerine alarak, daha da güçlenmişlerdir. Yiğit Gülöksüz, durumu bütünüyle şöyle değerlendirmektedir: «Bu tip aşırı parçalanmış ortaçağ düzeni, ağa, şeyh müessesesinin yararına bir düzendir. Bu düzenin iki ana unsurunun korunmasına veya hiç değilse kendi kontrolları altında değişmesine söz konusu müessese dikkat göstermektedir. Bunlardan birincisi olan üretim düzeninde, son yıllarda görülen en önemli değişme olan makinalı tarım, tümüyle bu zümrenin kontrolü altındadır. dolayısıyle köylünün durumu daha da kötüleşmiştir. Bu düzene sanayiin girmemesi ise, yeni iş imkânlarının doğmasını engellemiş ve toprağa bağlılık ya da hayvancılık düzeni içinde kalan köylüler, bu sosyal yapının gereklerine uymak zorunda bırakılmışlardır. İkinci önemli unsur; komünikasyon kontroludur. Köylü köyde, kasaba ve şehirde, ticarî ilişkilerinde ve devletle olan münasebetlerinde bu zümre mensuplarınca denetlenir. Bu düzen, her topluluğun kendi başına yaşaması için çalışmakta ve ağalar ya da şeyhlerden kopmalarını güçleştirmektedir.

Böylece Doğu, ekonomik ve sosyal mekânda izole olarak kalmakta, bütünleşememektedir. Bütünleşmeyi sağlamak için Doğu'ya götürülen alt yapı yatırımları gereken etkiyi temeldeki engel yüzünden sağlayamamaktadır.»[827]

Bu durumda aşiret reisi, ağa, şeyh egemenliğine kesin son vermeye yönelmiş ve Türkiye çapında planlanmış köklü bir toprak reformu, Doğu kalkınmasının ilk şartı olmaktadır. Büyük topraklar ve geniş arazi sahipliğiyle atbaşı giden büyük hayvan serveti toprak ve yeterli hayvandan yoksun köylülere dağıtılmalıdır. Fakat en köklü bir toprak reformuyla dahi ağalık, şeyhlik ve aşiret düzeninin ekonomik ve ideolojik baskılarının bir çırpıda ortadan kalkacağı sanılmamalıdır. Aşırı sömürüye rağmen, ağalık, şeyhlik ve aşiret düzeninin köylüye bir anlama güvenlik sağladığı hatırlanmalıdır. Yeni bir güvenlik mekanizmasının, eski güvenlik mekanizmasının yerini alması zorunlu-

dur. Bu güvenlik mekanizmasını devlet kuracaktır. Bürokratik eğilimlerden az çok kurtarılmış ve herkesin dilinden anlayan halktan yana yönetîcilerin elinde devlet çiftlikleri yeniden düzenlenmeli ve genişletilmelidir. Kooperatifçilik gelişinceye kadar, kredi ve alım - satım kurumları çiftçiye dolaysız ve yakın ilişkiler kuracak duruma getirilmelidir. Devlet et kurumları, aracı egemenliğine son verecek ve Doğu - Batı ekonomik bütünleşmesine yardımcı olacak biçimde örgütlendirilmelidir.

Toprak reformu, onun ayrılmaz parçasını teşkil eden millî plan içinde düzenlenmiş bölgesel bir sanayileşme ve şehirleşme programı ile tamamlanmalıdır. Göçebelerin yerleşmesi, traktör ve yüksek nüfus artışı yüzünden Doğu'da son yıllarda Türkiye ortalamasının üstünde hızlı bir şehirleşme görülmektedir. Fakat bu şehirleşme, bir sanayi temeline oturmamaktadır. Prekapitalist düzen ilişkilerinin çözülüp bozulmasına pek az yardımcı olan bu şehirlileşme hareketi, sistemli bir sanayileşme ve şehirlileşme planıyla, prekapitalist kalıntıları tasfiye ederek, şehirkır, Dağu-Batı bütünleşmesini sağlayacak biçimde sağlam bir temele kavuşturulmalıdır. Bölge plancısı Yiğit Gülöksüz'ün sözleriyle, «Ülke ölçüsünde bölgeler arası dengeye varmak için Doğu'da bölge için 'kontrollu dengesizlik' yaratılmalıdır. Bu şehirlileşme stratejisinde belirtilen anlamda değişme kaynağı olacak bir metropoliten merkezin yaratılması anlamına gelir. Bunun sağlanması özellikle endüstriyel yatırımların buraya yığılmasına bağlıdır. Bu metropoliten merkez, İstanbul, Adana ve Güney'de sınırlarımız dışındaki metropoliten merkezlerin Doğu bölgesi üzerindeki etkilerini kontrol edebilir bir hale sokacak, birikimlerin bölge yararına bir bölge içi noktasında toplanmasını sağlayacaktır.»[828]

Böylece, prekapitalist ilişkilerden temizlenmiş yeni bir düzen içinde ve Doğu'nun yurdun öteki bölgeleriyle ekonomik bütünleşmesini sağlayacak biçimde kalkınmasının temeli atılmış olacaktır. Ne var ki, Doğu kalkınması, yalnızca sosyo-ekonomik bir sorun değildir, sorunun bir

de etnik yönü vardır. Etnik yönü görmezlikten gelen bir Doğu kalkınması programı, yurt dışındaki mihrakların cazibesini belki daha da arttırabilir. Şöyle ki, şeyhlik, ağalık ve aşiret yapısı içinde, bunlar arasındaki rekabetler ve bunların bir kısım Batılı egemen sınıflarla kurduğu çıkar birliği, ayrılıkçı akımların güçlenmesini frenlemektedir. Bir kısım şeyh, ağa ve aşiret reisleri, ayrılıkçı akımlara kapılsa bile, öteki kısmı bunlara karşı çıkmaktadır. Bunların tasfiye edildiği bir düzende ise, bölgenin etnik özelliği göz önünde tutulmadıkça, ayrılıkçı akımların temsilcileri, faaliyetlerini yürütebilmek için daha elverişli bir zemin bulabileceklerdir. Devrimci bir iktidara bir sürü güçlük çıkartmaya çalışacak olan emperyalist devletler, durumdan yararlanmayı deneyebileceklerdir. Bu nedenle, ayrılıkçı akım temsilcileriyle, emperyalist devletlerin bu kozu alınmalı, vatanın birlik ve bütünlüğü en sağlam temellere oturtulmalıdır. Doğu insanını prekapitalist sömürüden kurtarıp ona kalkınma yolunu açan, onu toprağa, iş ve hayasiyetli yaşama şartlarına kavuşturan, ülkenin Doğu'suyla Batı'sının ekonomik bütünlenmesini sağlayan devrimci bir iktidarın, etnik özellikleri gözönünde tutmaktan korkması için hiç bir sebep yoktur. Aksine etnik özelliği gözönünde tutan böyle bir politika, ülkede birlik ve bütünlüğü sağlamanın en gerçekçi ve insancıl yoludur.

IV

MİLLÎ DEVRİMCİ KALKINMA MODELİ

Buraya kadar yapılan açıklamaları derlitoplu bir biçimde ortaya koymak yararlı olacaktır:

Türkiye'nin de içinde bulunduğu azgelişmiş ülkeler sermaye kıtlığından değil, mevcut kaynaklarını israf ettiklerinden kalkınamamaktadırlar. Örneğin, kabaca bir hesapla, Türkiye'de millî gelirin üçte birine yakın kısmını alan tutucu egemen güçler, bunun pek az bir kısmını yatırımlara yöneltmekteler, büyük kısmını yurt içinde ve yurt dışında lüks tüketim için harcamaktadırlar. Yatırımlar da, genellikle lüks mesken inşaatına, tüketim sanayiine ve lüks hizmetler sektörüne gitmektedir. Böylece üretken yatırımlara ayrılabilecek önemli sermaye ve insan gücü israf olunmaktadır.

Bu durum, emperyalizmin dünya sistemi içinde bulunan azgelişmiş bir ülkede, kapitalist gelişmenin doğal sonucudur. Yerli ve yabancı sermaye çevrelerinin çıkarlarına uygun düşen bu gelişme yolu, ülkenin kalkınmasını sağlayamadığı gibi, toplumsal adaletsizliği de artırmaktadır. Günümüzde kapitalist yoldan, çağdaş uygarlık sava-

şını kazanmış hiçbir azgelişmiş ülke mevcut değildir.

Kalkınmak için kapitalist yolun bırakılması zorunludur. Prof. Turhan Feyzioğlu, «Ortanın Solu» görüşünü benimseyen CHP'den ayrılmadan önce, CHP Bütçe sözcüsü olarak 27 Şubat 1966'da Millet Meclisinde yaptığı konuşmada bu gerçeği doğru biçimde dile getirmektedir: «Özel teşebbüsle geçen yüzyılda ve bu yüzyılın başlarında kalkınmayı başarmış olan ülkelerin faydalandıkları şartların hiçbirisi Türkiye'de mevcut değildir: Sömürgecilik tarihe karışmıştır, nüfus geçen yüzyılda olduğundan çok daha büyük bir hızla artmaktadır. Ve sosyal uyanış yüzünden ucuza sömürülen elemeği ile sermaye birikimi sağlamak, artık imkânsız bir hale gelmiştir. Bu itibarla, **biz kapitalist modelle kalkınmayı mümkün görmüyoruz**... Devleti, iktisadî alanda kalkınmanın başlıca motörü, öncüsü haline getirmek istiyoruz... Biz, plan disiplinine inanıyoruz.»

Gerçekten kapitalist yoldan kalkınmak mümkün değildir. Halktan yana, milliyetçi, devrimci ve devletçi bir kalkınma yolu izlenmesi gereklidir. Milliyetçi Devrimci Kalkınma Modelinin özellikleri nelerdir? Model üç bölümde incelenebilir:

I. Modelin Ön Koşulları : Gelişmiş kapitalist ülkelerle olan yeni sömürgecilik tipi bağımlı ilişkilere ve sermaye egemenliğine, bunların ülke içindeki temellerini kaldıracak biçimde son verilmesi. Bu, tutucu güçler koalisyonunun politik ve ekonomik egemenliğinin son bulması ve tam bağımsızlığı gerçekleştirecek halk güçlerinin politik ve ekonomik egemenliğinin sağlanması demektir. Kısaca, bir toplumsal değişim ve dönüşüm, çağdaş uygarlık savaşının ön koşuludur.

II. Modelin Kurumsal Özellikleri : Milliyetçi Devrimci Kalkınma yolu, tarımda büyük kooperatif çiftliklere dayanır. Tarım dışında, kamu iktisadî kuruluşları egemendir. Plan disiplini, gerek kamu, gerekse özel kesim için esastır.

III. Kalkınma Stratejisi : Sermaye birikiminde çok yüksek oranlara erişilmesi, temel yatırım malları sanayiine ön-

celik tanınması, hayatî alanlarda yoğun sermaye kullanan en ileri teknolojiye, ikinci derecedeki üretim faaliyetlerinde ise bol işgücü kullanan teknikiere yönelinmesi, milletlerarası ticarette ithalât ikamesine dayalı bir politika izlenmesi, yılın büyük kısmında âtıl kalan tarım işgücünün sermaye birikiminde kullanılması ve insan sermayesine —onu yetiştirmek için— sağlık ve eğitim gibi alanlarda büyük çapta yatırım yapılması, milliyetçi devrimci kalkınma stratejisinin ana çizgilerini teşkil eder.

Şimdi bu üç noktayı, biraz daha ayrıntılarıyla görelim:

I. Kalkınmanın ön şartı, politik ve ekonomik bağımsızlıktır. Hemen bütün azgelişmiş ülkeler, günümüzde politik bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Ne var ki, bu ülkelerin çoğunun ekonomik bakımdan bağımsız olduklarını söylemek mümkün değildir. Yeni sömürgecilik bu ülkelerde egemendir. Emperyalizm, dış yardımlar ve yabancı sermaye yoluyla, azgelişmiş ülkelerde tutucu egemen güçlere yaslanmakta ve bağımlı bir gelişme yolunu empoze etmektedir.

Emperyalizmin değil, ülkenin çıkarlarına uygun bağımsız bir gelişme yolu izleyebilmek için, bu bağımlı kapitalist ilişkilerden kurtulmak ve bu ilişkilerin geliştirdiği, ya da tasfiye edemediği tutucu egemen güçleri etkisiz kılmak gereklidir. Bu nedenle, Atatürk'ün «tam bağımsızlık» ilkesi, kalkınmanın vazgeçilmez ön şartı olmaktadır. Tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesi, ülke içinde de, tutucu güçler egemenliğinden, devrimci güçler egemenliğine geçişi gerektirmektedir.

Eski ABD Başkanı Johnson'un dış politika danışmanı olan W. W. Rostow gibi tutucu bir iktisatçı dahi «Ekonomik Kalkınma Aşamaları» adlı ünlü kitabında, kalkınmanın ön şartı olarak, toplumsal bir devrimi zorunlu saymaktadır. Esasen Batı'da da, kapitalizmin gelişmesi, politik ve ekonomik gücün arlstokrasiden burjuvaziye geçişini sağlayan bir toplumsal devrim ile mümkün olmuştur. 1940 - 1688 İngiliz ve 1789 Fransız Devrimi, Batı ülkelerinin kapitalist yoldan kalkınmalarının ön koşulunu sağlamıştır.

Azgelişmiş ülkelerde ise kapitalizm, emperyalizm yoluyla dışarıdan gelmiştir. Emperyalizmin hegemonyasındaki kapitalist gelişme, dinamik ve yatırımcı bir kapitalist sınıfın gelişmesini engellemiştir. Tarımda modernleşmeyi güçleştiren feodal ve yarı-feodal ilişkilerin tasfiyesi yavaş olmakta, tefeci sermaye dün olduğu gibi bugün de tarımda egemenliğini sürdürmektedir. Yabancı sermaye egemenliğindeki kapitalist sınıf, Batı burjuvazisinin tersine, tarımdaki bu feodalizm kalıntısı unsurları tasfiye etmek yerine, onlarla uzlaşmaya gitmekte ve hattâ onlarla birlikte, çağdaş uygarlık savaşını kazanmak için zorunlu olan toplumsal dönüşümleri engellemek üzere tutucu güçler koalisyonu teşkil etmektedir. Köklü bir toprak reformuna, büyük arazi sahibi gibi, sanayi burjuvazisi de karşıdır. Sanayici, ithalâtçı, bankacı, büyük sanayici, küçük sanayici gibi kapitalist sınıfın çeşitli kesimleri arasında çıkar çekişmeleri olsa dahi, çağdaşlaşmaya engel mevcut bağımlı düzeni sürdürmede tam bir çıkar ve eylem birliği vardır. Bu nedenle bir tutucu güçler koalisyonu söz konusudur. Tutucu güçler koalisyonu, yatırımcı ve kalkınmacı değil, tüketicidir. Ulusçu değil, işbirlikçidir.

Bu tutucu güçlerin önderliğinde azgelişmişlikten kurtulup, hızla çağdaşlaşmak mümkün değildir. Çağdaş uygarlık savaşının kazanılması, devrimci bir iktidarın varlığını zorunlu kılar.

Yeryüzünde ilk Kurtuluş Savaşını veren ve kazanan Türkiye'ye, Atatürk, zaferden hemen sonra çağdaş uygarlığa ulaşma hedefini vermiştir. Yunan denize dökülmüştür. Ama, Cumhuriyetin ellinci yılında Türkiye hâlâ çağdaş uygarlık savaşını kazanmış değildir. Yunanistan'ın adam başına millî geliri, 1200 dolar, Türkiye'ninki ise 350 dolar dolaylarındadır. Çağdaş uygarlık savaşında Cumhuriyetin ellinci yılında bir zafer değil, bir yenilgi söz konusudur. Bu yenilgiyi bir zafere dönüştürmenin ön koşulu, gerçek bir halk iktidarının kurulmasıdır. Ne var ki ülkemizde, halk güçleri dağınıktır, örgütsüzdür ve yüzlerce yıllık bir tarihsel hareketsizliğin ağır mirasından tamamen kurtulabil-

miş değildir. Kudretli iç ve dış çıkar çevreleri karşısında örgütsüz halk güçleri zayıf kalmaktadır. Atatürk'ün de karşı karşıya kaldığı çıkmaz bu noktadadır. Devrimci bir iktidar, kendi dayanacağı halk güçlerini inşa etmek, örgütlemek ve bilinçlendirmek durumundadır.

Devrimci bir iktidar, işçisi, köylüsü, küçük üreticisi ve aydınıyla halk güçlerinin en bilinçli kesiminin kaynaştığı ve kenetlendiği bir Devrimci Parti iktidarı demektir. Devrimci Parti, sömürücülerin değil, halk güçlerinin partisidir. Bir yandan halkı örgütlemek ve bilinçlendirmek, öte yandan da çağdaş uygarlık savaşının öncülüğünü yapmak devrimci partinin iki ana görevidir. Atatürk'ün devrimiere yönelince, bunu gerçekleştirme aracı olarak, kendi devrimci partisini kurduğu hatırlanmalıdır.

II. Devrimci partinin öncülüğünde, tarım ve sanayi alanında köklü dönüşümler, millî devrimci bir kalkınma yolunun hareket noktasını teşkil etmektedir.

Azgelişmiş ülkelerde, tarım alanında feodal ve yarı-feoral ilişkiler günümüzde de yaşamaktadır. Tefecilik yaygındır. Büyük arazi mülkiyetinin yanı sıra, ilkel koşullarda tarım yapan cüce mülkiyet çoğunluktadır. Bu koşullarda, büyük arazileri kamulaştırıp köylüye dağıtma biçiminde bir toprak reformu, tarımın sür'atle modernleşmesine ve hızlı bir kalkınmanın desteği yapılmasına pek az yardımcı olacaktır.

Köylü kitlesinin büyük kooperatif çiftlikler içinde toplanması, tarımın modernleştirilmesi ve işgücü, sermaye ve döviz sağlayarak hızlı bir kalkınmaya sağlam bir destek olması için gereklidir.

Ticaret ve sanayi alanında da, tutucu güçler koalisyonunun politik ve ekonomik egemenliğine son verebilmek, bunların elinde israf edilen kaynakları topluma mal edebilmek ve herkesçe uyulması zorunlu merkeziyetçi bir planın tam uygulanmasını sağlayacak şartları yaratmak için geniş çapta millîleştirmeler zorunludur.

Gerçekten, azgelişmiş ülkelerde yatırılabilir kaynakların kısa sürede büyük çapta arttırılabilmesi, mülkiyetten

sağlanan, fakat yatırımlara gitmeyen gelirin topluma mal edilmesiyle mümkündür. Bir Birleşmiş Milletler incelemesine göre, Brezilya'da mülkiyet yoluyla sağlanan gelir, millî gelirin yüzde 52'sine ulaşmaktadır. Bu oran Seylan'da yüzde 47, Kolombiya'da yüzde 54, Ürdün'de yüzde 58, Peru ve Filipinler'de yüzde 55'tir. Venezuella'da nüfusun yüzde 5'i millî gelirin yüzde 30,7'sini, Seylan'da yüzde 31'ini, Rodezya'da yüzde 65,3'ünü, Kenya'da yüzde 50,9'unu almaktadır. Bu gelirin pek az kısmı, verimli yatırımlara gitmektedir. Millîleştirmeler, bu kaynakların yatırımlara gitmesini sağlayacaktır.

Türkiye'de de Amerikan Yardım Teşkilâtı adına Prof. Enos tarafından yapılan bir inceleme, faal nüfusun yüzde 2'sinin millî gelirin üçte birine yakın bir kısmını aldığını göstermiştir. Fakat bu gelirin ancak dörtte biri kadarı yatırımlara gitmekte, gerisi gösterişli lüks harcamalarda tüketilmektedir. Yatırımların da yarısından fazlası lüks mesken gibi verimsiz yatırımlardır. Dış ticaret, bankacılık, sigortacılık, büyük sanayi ve hattâ belli iç ticaret alanlarında millîleştirmelere gitmekle israf edilen bu kaynaklar topluma mal edilebilecek ve verimli yatırımlara yöneltilebilecektir. Bu çerçeve içinde, özel teşebbüse verimli alanlarda geniş yatırım olanakları kalacaktır. Öte yandan kalkınmaya pek az katkıda bulunan ve getirdiğinden çok fazlasını götüren yabancı sermaye talanına, millîleştirmeler yoluyla son verilebilecektir.

Topluma mal edilen bu geniş kaynakların israf edilmeyip, en verimli biçimde hızlı sanayileşme yolunda kullanılması merkezî bir planlamayı gerektirmektedir. Kaynaklar, Planlama Örgütünün çizdiği temel önceliklere göre kullanılacaktır.

KALKINMAYA YÖNELMİŞ SAVAŞ EKONOMİSİ...

Gelişmiş kapitalist ülkeler dahi, savaş yıllarında bu tip merkeziyetçi bir planlamaya başvurmuşlardır. Bütün

kaynaklar savaş amaçlarına yöneltilmiştir. Temel ihtiyaç maddeleri vesikaya bağlanmıştır. Otomobil ve buzdolabı gibi lüks sayılan dayanıklı tüketim maddelerinin üretimi yasaklanmıştır. Çalışma saatleri uzatılmış, işgücü prodüktivitesini yükseltmek ve çalışma disiplinini sağlamak üzere, çalışanların vatanseverlik duygularına seslenilmiştir. Bu metodlarla, millî gelir içinde tüketimin payı ABD'de 1940 yılında yüzde 75,4 iken 1944'te yüzde 53,9'a düşürülmüştür. Tüketimin azaltıldığı oranda yatırımlar artmıştır. Yatırımlardaki büyük artış sonucudur ki, 1931 - 1940 döneminde durgunluk içinde bulunan ABD'de çok hızlı bir ekonomik gelişme görülmüş, millî gelir 1940 - 1945 döneminde bir kata yakın artmış ve ABD, savaştan çok güçlü ve rakipsiz ve sanayi devleti olarak çıkmıştır.

Azgelişmişlikten kurtulma, 1940-1945 savaşından çok daha güç ve çetin bir savaştır. Azgelişmiş ülkeler bu savaşta, başları sıkışınca ileri kapitalist ülkelerin dahi başarıyle uyguladıkları savaş ekonomisi metotlarını benimseme zorundadırlar.

FİZİKÎ PLANLAMA GEREKLİDİR...

Savaş ekonomisi şartlarının başta gelen özelliklerinden biri, şu kadar lira tüketim, şu kadar lira yatırım, şu kadar lira millî gelir gibi genel plandaki millî muhasebe rakamlarıyla yetinmeyip, sınırlı demir, çelik, çimento, enerji, döviz vb.'ni belli amaçlar uğruna en rasyonel biçimde kullanmaktır. İleri kapitalist ülkeler, bir savaş kazanmak söz konusu olunca, uçak ve tank imalinde ihtiyaç duyulan demir ve çeliğin binek otomobili ve mesken yapımında kullanılmasına izin vermeyi reddetmişlerdir. Oysa Türkiye'nin bugün demir, çelik, çimento vb. üretimi gereksiz lüks mesken inşaatında ve sanayiinde israf olunmaktadır.

Hızla kalkınma iddiasındaki bir ülke, sınırlı miktarda ürettiği demir, çelik kömür vb.ni bir an önce kalkınmayı sağlayacak alanlarda kullanma durumundadır. Bu mal-

zemeyi villalar Inşasında değil, motör, makina ve kimyevî madde üretimine yöneltmek zorundadır.

Piyasa mekanizmasına bel bağlayan ekonomistler, kaynakların piyasa mekanizmasını hiçe sayarak bu biçimde kullanılmasını eleştirirler. Ne var ki, azgelişmiş bir ülkede piyasa mekanizmasına bel bağlandığı sürece, kaynakların gerçek bir sanayileşmenin aleyhine olarak, gereksiz tüketim alanında israfını önlemeye imkân yoktur.

Kısa sürede kalkınma iddiasında bir ülke, piyasa mekanizmasına güvenilmeyeceğinden ve bir kilo demir ve çeliği bile kalkınmayı en çabuk sağlayacak biçimde kullanma gerektiğinden, ülke çapında bir fizikî planlamaya yönelme durumundadır.

Ne kadar demir, ne kadar çelik, ne kadar kömür, ne kadar bakır, ne kadar petrol, ne kadar elektrik enerjisi, ne kadar ve ne vasıfta işgücü ve döviz var? Bunları motör, makina, kimya, vb. gibi temel sanayii kurmak için nasıl değerlendirebiliriz? Merkezî Planlama Örgütü, parayla ifade edilen global rakamlarla yetinmeyip bu soruyu en iyi biçimde cevaplandırmaya çalışacaktır. Diyelim ki, 10 makina fabrikası, 20 enerji santralı, 15 kimyevî madde fabrikası, 2 çelik tesisi, 2 motör fabrikası vb. kurma kararı alınmıştır. Bunlar için yalnızca malî hesaplarla yetinmeyip gerekli demir, çelik, kömür, çimento, işgücü, döviz vb.'nin de ayrıntılı hesabını yapmak ve bu fizikî kaynakların ikinci derecede önemli alanlarda kullanılmasını yasaklayıp hayatî sayılan alanlara kaydırılmasını sağlamak gereklidir. Demek ki, şu kadar ton çelik, şu kadar ton kömür diye ifade olunan hayatî kaynakların kalkınma için ülke çapındaki fizikî planlamasını yapmak gereklidir.

Piyasa mekanizmasına göre düşünmeye alışmış Batılı ekonomistler kıt stratejik kaynakların idarî kararlarla tahsisine yönelinmesini reddederler. Oysa, gelişmiş kapitalist ülkelerde dahi, fizikî planlamaya ve idarî kararlarla tahsise dayanan savaş ekonomisi, belli amaçlara ulaşmada rasyonelliğini kanıtlamıştır.

Piyasa mekanizması çok daha kötü işleyen ve ürettiği mallar sınırlı bulunan bir azgelişmiş ülkede ise, «kalkınmaya yönelmiş savaş ekonomisi» metotları çok daha kolay uygulanabilir. Nihayet 1000 ilâ 1500 stratejik maddenin ve kilit teşebbüslerin girdilerini, üretim ve yatırım sektörlerinin sıkı sıkıya planlaması ve belli miktarının fizikî olarak tespiti söz konusudur. Ayrıca sistemin katılığı, maddelerde stratejik ihtiyatlar tesisi ve aksamalar olduğu takdirde ikinci derecede önemli kesimlerden önemli kesimlere kaynak kaydırılması ve malların standardizasyonuna gidilmesi yoluyla yumuşatılabilir. Böyle bir planlama mümkündür ve gereklidir.

Malî planlama ise, fizikî planlamaya tâbi olarak düzenlenir. «Şu kadar paramız var, şu kadar yatırım yapabiliriz» denmez, mevcut demir, çelik, kömür vb. ile istenen yönde ne kadar yatırım yapılabileceği hesaplanır, malî kaynaklar buna göre ayarlanır. Sınırlayıcı unsur para değil, fizikî kaynaklardır. Para hiç bir zaman kaynakların tüm ve istenilen yönde kullanılmasına engel teşkil etmez.

İKTISADÎ SUÇ VE CEZA

Teşebbüsler düzeyinde de fizikî planlama etkin bir çalışma ve denetleme sağlar. Bu teşebbüslerin ne miktar malzeme, işgücü, vb. kullanarak ne miktar üretim yapacağı önceden planlanmış bulunmakta ve gerekli kaynaklar onlara öncelikle sağlanmaktadır. Bu şartlarda teşebbüs yöneticilerine geniş inisiyatif bırakılmakta, çeşitli tedbirlere başvurulmakta, fakat onlardan plan hedeflerine erişmeleri beklenmektedir. Plan hedeflerine erişemeyen yöneticilere ise hesap sorulmaktadır. Bir «iktisadî suç ve ceza» söz konusudur. Türkiye'de bugün 3 - 5 kuruş çalan cezalandırılmakta, fakat kötü ve beceriksiz yönetimiyle yüz milyonların kaybına yol açanlara hiçbir şey denilmemektedir. Devlet teşebbüsleri, bu sorumsuzluk yüzünden kötü işlemektedir. Sorumsuzluk cezalandırılmalıdır. Başarı ise mükâfatlandırılmalıdır.

III. Kalkınma Stratejisi: Strateji ile, belli bir uzun vâdeli hedefe ulaşmak için kaynakların kullanılış biçimi kastedilmektedir. Uzun vâdeli hedef, hızla kalkınma ve hiç değilse 20 - 25 yıl içinde kalkınmış ülkeler grubuna dahil olmaktır. Kaynaklar, gereksiz harcamalardan kaçınarak, 20 - 25 yılda bu hedefe ulaşma yolunda seferber edilecektir.

Böyle bir kalkınma stratejisinin ana çizgileri şöyle sıralanabilir :

1) Kalkınma programlarında öncü sektör sanayidir. Bu, tarım ihmal edilecektir anlamına gelmez. Fakat tarım yatırımları asgarî sınırda tutulacaktır. Genişleyen sanayi işgücünü besleyecek fazla ürünü, gerekli hammaddeyi, ihracat ihtiyacını sağlamak ve sanayie yeteri kadar işgücü vermek, tarım yatırımlarının amacıdır. Tarım yatırımları bu sınırlar içinde tutularak, yatırabilir kaynakların büyük kısmı sanayie akıtılacaktır.

Türkiye'de 1985 yılında nüfusun 25 ilâ 30 milyonunun şehirlerde yaşayacağı hesaplanmaktadır. Şehirlerin birer sefalet ve aç insanlar merkezi olmasını önlemek için de, mümkün olan bütün kaynakların sanayie akıtılması zorunludur.

2) Çok yüksek bir yatırım ve tasarruf oranı sürdürülmelidir. Türkiye'nin bugün millî gelire göre yüzde 20'nin üstünde bir tasarruf ve yatırım oranına eriştiği iddia edilmektedir. Bu rakamlar şüpheyle karşılanabilir. Fakat egemen sınıfların gereksiz tüketimini kısmak ve tarımda büyük kooperatif çiftlik yapısını gerçekleştirmek suretiyle, geniş kitlenin yaşama düzeyi iyileştirildiği halde, yatırım ve tasarruf oranını yüzde 20'nin çok üstüne çıkarmak, yüzde 30 oranına ulaşmak mümkündür ve gereklidir. Ne kadar fazla yatırım yapılabilirse, o kadar kısa sürede kalkınılacağı açıktır.

3) Sanayie ayrılan kaynakların çok büyük bir kısmı, ağır sanayie yöneltilmeli, Batılı iktisatçıların deyimiyle

«dengesiz bir gelişme modeli» izlenmelidir.

Hirschman'ın adıyla anılan bu görüşe göre, isabetli kalkınma stratejisi, belli bir zamanda kaynakların optimal dağılışını araştırmak, ya da her cephede aynı anda ilerlemeye çalışarak kıt kaynakları dağıtmak değildir. İsabetli strateji bazı sektörleri belli bir süre ihmal etmek pahasına, kaynakları, ekonomiyi daha yüksek bir aşamaya ulaştırmaya elverişli birkaç büyük hedef üzerine yoğunlaştırmaktır.

Kaynaklar, ağır sanayie ve özellikle makina yapan makinalar sanayiine yöneltilmelidir. Metalürji, enerji, kimya ve elektronik sanayii kesimlerine büyük ağırlık tanınmalıdır. Bu dengesiz gelişme, sık sık dar boğazların ortaya çıkmasına, bir dar boğaz kaldırılsa bile, yeni dar boğazların doğmasına yol açacaktır. Kalkınma Planı, birbiri ardına bu dar boğazlara taarruz ederek, önemli dengesizlikleri giderecektir. Böylece ağır sanayi temeli atıldıktan ve kalkınmanın temel güçlükleri yenildikten sonra tüketim malları sanayiini ileride geliştirmek kolay olacaktır.

KARMA TEKNOLOJİ

4) Alternatif üretken tekniklerin seçiminde en ileri teknoloji kullanılacaktır, fakat aynı zamanda en kıt girdiler olan sermaye ve yetişmiş işgücünün tasarrufuna dikkat edilecektir.

Bir karma ya da ikili teknoloji ile bu amaç gerçekleştirilebilir. Temel üretim sürecinde yoğun sermaye kullanan Batı teknolojisi benimsenebilir, tâli ve yardımcı üretim süreçlerinde az sermaye - çok işgücü kullanan eski metot ve tekniklere yönelinebilir. Örneğin, bir traktör fabrikasında, motörün imalinde en ileri teknoloji kullanılabilir, fakat imal edilen parçaların fabrika içinde taşınmasında ve malzemenin hazırlanmasında bol işgücüne ihtiyaç gösteren eski teknikler uygulanabilir.

SERMAYE TASARRUFU

Temel üretim süreçlerinden en ileri teknolojiyi seçmek şartıyle, kıt sermayeden azamî üretim sağlanabilir. Örneğin bugün Türkiye'de çok sayıda firmayı barındıran otomobil sanayiinde, yüzde 5 ilâ 10 kapasite ile kullanılan presler ve tezgâhlar vardır. Bu pres ve tezgâhlar, oto imalinden çok daha verimli olan başka sermaye malları üretimine kaydırılarak tam kapasite ile çalıştırılabilir. Sanayiin bu anlayışla, yeni baştan düzenlenmesi sayesinde, büyük bir sermaye israfı önlenebilir, üretim artırılabilir. Keza Demiryollarına yatırılan milyarlarca lira sermaye, demiryolu taşıması karayolu taşımasına nazaran geniş ölçüde azaldığından, israf edilmektedir. Planlı bir kalkınmada demiryolu taşıma kapasitesi, pek az yatırımla 10-15 kat arttırılarak sermayenin verimi yükseltilebilir. Ayrıca, sermayenin biraz daha çabuk aşınması pahasına da olsa, fabrikalarda iki, hattâ üç vardiya işçi kullanarak sermayenin verimi arttırılabilir. Bir yandan en yeni sermaye teçhizatı alınırken, öte yandan Batı ölçüleriyle ömrünü çoktan tamamlamış fabrikaların üretimde tutulmasına devam edilebilir. Böylece hem kıt sermayeden dikkatle tasarruf olunabilir, hem de en ileri teknolojiyi kullanan modern, entegre tesislerin kurulmasına yönelinebilir.

Bundan başka iki üç tipte traktör, kamyon, motör imali ile yetinerek de kıt sermaye, tasarruflu kullanılmış olur.

FABRİKALAR OKUL YAPILMALIDIR...

5) Hızlı kalkınmanın temel şartlarından biri de teknik ve meslekî eğitimde bir seferberlik yaparak «insan sermayesi stoku»nu inşa etmektir.

Modern tekniğe tamamen yabancı köylü çocuklarını kısa sürede yetişmiş fabrika işçisi yapmak için eğitim sisteminde bir devrim yapmak yetmez. Aynı zamanda fabrikaları da geceli gündüzlü çalışan okullar haline getirmek gereklidir.

Türkiye gibi bol vasıfsız işgücü bulunan bir ülkede, sırf vasıflı işçi yetiştirmek amacıyle, fabrikalara ihtiyaç duyulanın üstünde işçi alınabilir ve bunlar orada geceli - gündüzlü bir eğitimden geçirildikten sonra yeni fabrikalara işçi olarak gönderilebilir. Bugün de devlet fabrikalarında ihtiyacın çok üstünde işçi kullanılmaktadır, fakat bunların eğitimi için pek az şey yapılmaktadır. İş başında eğitim, geniş ölçüde bir edebiyattan ibaret kalmaktadır. Köy çocukları fabrikaları doldurmalı, fakat onları kısa sürede modern tekniklerin efendisi yapmak için fabrikalarda eğitim seferberliği gerçekleştirilmelidir.

6) Dış ticarette, ithalât ikamesine öncelik tanıyan bir politika esastır. Uluslararası ticaret, ekonomik kalkınma ve merkezî planlama ihtiyaçlarına bağımlıdır.

Bu politika, planlı ekonominin ve ağır sanayle yönelmenin kaçınılmaz sonucudur. İthalât, esas itibariyle, sermaye malları ithaline yönelecektir. Makina yapan makinalar ithal edilecek, bunlarla imal edilen makinalarla ithalât ikame edilecektir.

Çok kaba çizgileriyle belirtilen böyle bir kalkınma modeli bir nesil zarfında Atatürk'ün emrettiği çağdaş uygarlık savaşının kazanılmasını sağlayabilir.

V

İKTİDAR YOLLARI

REJİM YAŞAYACAK MI?

Devrimci bir iktidar, en geniş demokrasiden yanadır. Ne var ki, demokrasi, Batı politik kurumlarının aktarılmasından ibaret değildir. Batı demokrasi kurumlarının alınması, fakat bu kurumlar çerçevesinde tutucular koalisyonu egemenliğinin eskisi gibi sürdürülmesi mümkündür. Örneğin şu soru haklı olarak sorulabilir: Atatürk'ün devrimlere ve toprak reformu yapmaya yönelmiş otoriter tek parti rejimi mi daha demokratiktir, yoksa toprak reformu yapmayı reddeden güçleri devamlı iktidara getiren bugünkü liberal rejim mi? Atatürk rejimi daha otoriterdir, fakat daha demokratiktir.* Demirel rejimi liberaldir, ama daha

* Prof. Duverger, Kemalist rejimi şöyle değerlendirmektedir : «Ordu, bazan solcu bir politik güç olabilir... Günümüzün bazı azgelişmiş ülkelerinde durum böyledir. Buralarda askeri okullar, fakir sınıflara ya da küçük burjuvaziye mensup kabiliyetli çocuklara toplumsal yükselme yolu açmaktadır. Subaylar, büyük feodallerin ellerindeki siyasi iktidar karşısında, bu toplumsal grupları temsil etmeye yönelebilirler. Askeri hükümet darbeleri ve komplolar, küçük burjuvaziyi ve hattâ halktan un-

az demokratiktir. «Sandık»tan çıkmış, liberal görünüşlü, fakat antidemokratik çok partili bir sermaye diktatörlüğü olabileceği gibi, hayatını alın teriyle kazanan kitle çoğunluğuna dayanan tek partili ve otoriter görünüşlü bir demokrasi de olabilir. Biçim değil öz esastır. Amaç, hem demokrasiyi, hem de politik liberalizmi en geniş ölçüde gerçekleştirmeye çalışmak olmakla birlikte, demokrasi ve liberalizm kavramlarını, Türkiye'de çok kez yapıldığı gibi, karıştırmaktan kaçınmalıdır.

Türkiye'de halen en sağcısından en solcusuna kadar bütün siyasî partiler, halkın mutluluğu ve özgürlüğü yolunda bir araç olması gereken yürürlükteki politik sistemi, araçla amacı karıştıracak ölçüde benimsemişlerdir. Rejim tartışması bir tabu sayılmaktadır. Aydınlarımızın büyük çoğunluğu, rejim konusunda düşünmeyi reddetmektedir. Fakat duygusal plandan çıkılıp, bilimsel soğukkanlılıkla gerçeklere eğilindiği zaman, rejimin yaşama şansının zayıf olduğu görülmektedir. Yirmi yılı aşan çok partili hayat denemesinde, serbest seçimler, şimdiye kadar tutucular koalisyonu egemenliğinde iktidarlar getirmiştir. Bu iktidarlar kalkınma sorunlarını ve toplumsal dâvaları çözmekte âciz kalmışlardır.

Denebilir ki, azgelişmişlik ve fakirlikten 20 - 25 yılda kurtulmak olanağı yoktur, ama bu yolda mesafe alınmaktadır. Gerçek durum tam tersidir. Sorunlar çözümlenemediği gibi, giderek ağırlaşmaktadır: Düne kadar gıda ihtiyacını karşılayan Türkiye, sık sık hububat ve nebatî yağ ithal etmek zorunda kalmaktadır. Döviz yetersizliği yüzünden bu ithalât yapılmadığı ölçüde, ülkemiz açlık tehlikesiyle karşı karşıyadır. Türk tarımı hakkında birçok değerli araştırmaya sahip bulunan Prof. Gülten Kazgan, bu tehlikeyi şöyle değerlendirmektedir: «Buğday ihracı efsa-

---

surlar yararına, aristokrasiyi iktidardan uzaklaştırmayı amaç edinir. Bu durum Mustafa Kemal Türkiye'sinde, Nâsır Mısır'ında, Orta Doğu ve Güney Amerika'daki bazı askerî ayaklanmalarda hayli açık olarak görülmektedir (*Introduction à la Politique*, Paris 1964, s. 214).

nesinin karşısında buğday ithali gerçeği vardır: Türkiye 1958'den bu yana miktarı yıldan yıla çok değişmekle beraber bazı yıllar 60 milyon dolara varan tutarlarda buğday ithal etmek durumda kalmıştır... Nüfus ve gelir artışlarının, buğday talebini artırmasına karşılık, 1962 - 1967 yılları arasında buğday üretimi sadece yüzde 7 oranında, yani yılda yüzde 1'den biraz fazla artabilmiştir.

Çıkmaz buradadır: Traktör, ilâç, gübre vb., hepsi montaj ve pazarlama sanayiine, yani büyük döviz girdisine dayanan üretim kollarıdır; bunlarla ürettiğimiz buğday da iç tüketime yetmemektedir, ayrıca döviz çıkışına yol açmaktadır. Türkiye, yaratabildiği gelirin üstünde tüketim yapan hovardalar gibi, nerdeyse her şeyi ithal edip, hiç bir şeyi ihraç etmeden yaşar duruma gelecektir.

Bugünkü durum fiyasko veren bir genel iktisat politikasının sadece bir yüzüdür.»[829]

Toprağın besleyemediği insanlar, şehirlere akmakta, fakat bunlara iş ve mesken sağlanamamaktadır. Gecekondu sayısı, 1960 yılında 240 bin iken, 1967 yılında 465 bine çıkmıştır. 1972 yılında 4 milyon kişinin 700 bin gecekonduda yaşadığı hesaplanmaktadır. Şehirlerde, dışarıya işçi ihracının biraz hafiflettiği önemli bir işsizlik vardır. Cılız montajcı sanayi, bunlara iş sağlayabilecek durumda değildir. 1965 - 1985 döneminde, 7,6 milyon kişiye yeni iş bulmak, bugünkü sanayileşme hareketi çerçevesinde hayaldir. 1985'te şehirli nüfusun yüzde 75'i büyük şehirlerde yaşayacaktır, bunlara iş ve mesken vermeyen bir rejimin nasıl büyük sıkıntılarla karşılaşacağı açıktır. Nitekim en başarılı bir uygulamayla dahi, Üçüncü Beş Yıllık Plan, 1987'de şehirlerde 2 milyon açık işsiz olacağını hesaplamaktadır.

Döviz ve ithalât ihtiyacı yıldan yıla artmaktadır, ihracat ise pek az yükselmektedir. İşçi dövizleri sâyesinde sağlanan döviz ihtiyatları hızla erimektedir. Döviz sıkıntısı gelecekte çok ağır sarsıntılar yaratacağa benzemektedir.

Milyarlar harcanmasına rağmen, cehaletten kurtulabilme dâvası bile çözülebilmiş olmaktan uzaktır. **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**'na göre önümüzdeki yıllarda okuma yazma bilmeyenlerin sayısı yükselecektir. «Okuma yazma bilmeyen nüfus sayısı, 1967'de 11,5 milyondan 1972'de 14 milyona, 1977'de 18 milyona çıkacaktır.»[880]

Gelir dağılışındaki adaletsizlik şimdiden son derece büyüktür. Geniş kitlenin fakirliği ve bir mutlu azınlığın lüks ve israfı arasındaki uçurum hızla genişlemektedir. Devlet Planlama Teşkilâtı Gelir Dağılımı araştırmasına göre, tedbir alınamadığı takdirde, «gelecek on yıllık devrede, Türkiye'de gelir dağılımı... şimdikinden daha gayri âdil bir şekil» alacaktır.[881]

1968 yılı için Doç. Tuncer Bulutay ve arkadaşlarının yaptıkları bir araştırma, gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı izlenimini vermektedir.

GELİR DAĞILIM TABLOSU

Aile (Hane halkı) Yüzdeleri	D.P.T. Araştırması (1963 yılı)	Boratav Hesaplaması (1963 yılı)	Hacettepe Araştırması (1968 yılı)
% 20	4,5	4,2	3,0
% 20	8,5	6,4	7,0
% 20	11,5	10,7	10,0
% 20	18,5	17,7	20,0
% 20	57,0	61,0	60,0

Kaynak : Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968, s. 16.

Kabaca bir fikir vermek için 1963 Devlet Planlama Teşkilâtı Araştırması ile 1968 Hacettepe Araştırması karşılaştırılırsa, ailelerin üstteki dilimdeki yüzde 40'ı 1963'te millî gelirin yüzde 75,5'unu alırken 1968'de bu pay yüzde 80'e çıkmıştır. Alt üç dilimdeki ailelerin yüzde 60'ının payı ise yüzde 24,5'tan yüzde 20'ye düşmüştür.

Rakamlar gerçeği yansıttığı ölçüde, son derece adaletisiz ve adaletsizliği gittikçe artan bir gelir dağılımı söz konusudur.

Gittikçe ağırlaşan bu sorunları çözmek ve gerekli reformları gerçekleştirmek yolunda, tutucu güçler egemenliğindeki parlamentolar, bir şey yapamamaktadır. İnönü hükümetleri dahi, reformculuk iddialarına rağmen, yetersiz bir toprak reformu kanununu bile çıkaramamıştır. Kaldı ki, bir toprak kanunu çıkartmak nispeten kolay, bunu uygulamak çok zordur. Milyarları aşan vergi kaçakçılığının önlenmesine gidilmemekte, tarım gelirlerinin vergilendirilmesi sembolik kalmaktadır. Demirel iktidarı, kara ve demiryolu taşımacılığı arasındaki büyük eşitsizliği bir parça gidermeyi amaç edinen basit bir vergi kanununu dahi geri almak zorunda bırakılmıştır. Parlamentodan ancak çeşitli zümrelere, devlet kesesinden tâviz sağlayan kanunlar geçebilmektedir. 12 Mart reformlarının fiyaskosu, bu durumun en çarpıcı bir örneğidir.

Sorunların çözülmeyip gittikçe ağırlaşması, nispeten geniş bir özgürlük ortamı içinde huzursuzluğu artırmaktadır. Kaynağını, moda deyimle «bozuk düzen»den alan gençlik nümayişleri çoğalmakta ve şiddetlenmektedir. İşçilerin huzursuzlukları, fabrika işgallerine yol açmaktadır. Toprak kavgaları ve toprak sıkıntısı çeken köylülerin arazi işgal olayları çoğalmaktadır. Geniş kitlelerin ekonomik sıkıntılarını unutturmak ve halkı oyalamak için teşvik gören —hiç değilse müsamaha edilen— din istismarcılığı ve şeriatçı akımlar, Atatürk geleneğine bağlı çevrelerde rahatsızlığı artırmaktadır. Daha genel planda, rejimin, sosyal adalet içinde hızlı kalkınma dâvasını çözebileceğine karşı duyulan inanç gittikçe zayıflamaktadır.

Dâvaları çözemeyen rejimler, çökmeye mahkûmdurlar. Nitekim sol akımların gelişmesi, işçi, köylü ve gençlik hareketlerinin güç ve şiddet kazanması, tutucu çevrelerde otoriter rejim özlemini artırmaktadır. Bu çevreler toprak, iş ve iyi yaşama şartları isteyen işçi ve köylü taleplerinin, otoriter metotlarla susturulması hevesindedirler. Emperyalist güçler de, çıkarlarını tehdit altında gördükleri ölçüde otoriter rejimlerin teşvikçisi, hattâ tertipçisi olmak-

tadırlar. Yunan cuntası bunun son ve dikkat çekici bir örneğidir. Öte yandan, yürürlükteki siyasal düzen çerçevesinde gerekli reformların gerçekleştirilebileceği hususundaki ümitlerini yitirme yolunda olan millî devrimci güçler sabırsızlanmakta ve kestirme çözüm yollarının cazibesine kapılmaktadırlar.*

Yalnız Türkiye'de değil, ekonomik ve toplumsal sorunlarına çare bulamayan bütün azgelişmiş ülkelerde, Batı politik kurumları çökmekte ve yerini otoriter rejimiere bırakmaktadır. Demokrasi ve özgürlüğe bağlılığından şüphe edilemeyecek olan ünlü siyasal bilimci Prof. Duverger'ye göre, bu tip ülkelerde batı tipi demokrasinin yaşaması olanağı yoktur. Duverger, «azgelişmiş ülkeler otoriter rejimlere mahkûmdurlar» yargısına varmaktadır.[832]

12 Mart muhtırası, bu gelişmelerin sonucudur. Muhtıra, ilk maddesiyle, durumu şöyle tesbit etmektedir:

«Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile, yurdumuzu, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemiş olup, Türkiye Cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.»

12 Mart sonrası gelişmeler, iş çevreleriyle onları temsil eden politikacıların 27 Mayıs öncesi günlerdeki Menderes tipi bir demokrasiye olan özlemlerini açıkça ortaya koymuştur. Bu çevreler ancak sermayeye özgürlük tanınmasını istemektedirler.

---

* İnönü, CHP il başkanları toplantısında yaptığı 30 Haziran 1968 tarihli konuşmada, kurduğu siyasî sistemi şöyle değerlendirmektedir : «İktidarı bir defa bırakmadan, demokratik rejime girdiğimiz anlaşılmaz kanısındayım, dedim. Yaptık, çoğa mal oldu. Hiç pişman değilim. Demokrasi tesis olunmuştur. Yürümektedir. Ne zaman olsa bu tecrübe olacaktı. Şansımız varsa tecrübe devri kısa sürer. Bir asır sürmez herhalde? Şimdi düşünüyorum bir asır sürecek mi diye?»

Öte yandan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, kalkınma ile sosyal adaletin bağdaştırılmayacağını ileri süren bir belgedir. Plana göre, önümüzdeki 15 - 20 yıl içinde, işsizliğe çare bulma olanağı yoktur. İşsizlik artacak ve şehirlerde 2 milyon açık işsiz olacaktır. İşsizlik sorunu ancak 1990'lardan sonra çözülebilecektir. Sermaye birikimini yavaşlatır kuşkusuyla, gelir bölüşümünü iyileştirici ve bölgelerarası eşitsizlikleri azaltıcı tedbirleri Kalkınma Planı, sakıncalı saymaktadır. Plan, «Fertler arası gelir bölüşümünde olduğu gibi yöreler arası gelişmişlik farklarını kısa dönemde ortadan kaldırmaya çalışmak, ekonomik bakımdan etkin olmayan kaynak dağılımına yol açarak uzun dönemde sermaye birikimini ve ekonomik gelişmeyi yavaşlatabilir» demektedir. Bu nedenle, 15 - 20 yıllık bir süre için fedakârlık istenmektedir. Ne varkl bu tek taraflı bir fedakârlıktır. Sermayeye her türlü olanak sağlanmakta, halktan ise fedakârlık istenmektedir. Üstelik, bu tek taraflı fedakârlığın, 15 - 20 yıl sonra, ekonomik kalkınmayı ve milletçe refahı sağlayacağı belli değildir. Halka böyle bir fedakârlığın ancak otoriter yollardan kabul ettirilebileceği açıktır. Sermaye çevrelerinin otorlter eğilimlerinin temelinde bu gerçekler yatmaktadır.

Prof. Gülten Kazgan, Ortak Pazar incelemesinde, ancak otoriter yollardan yürütülebilecek bir ekonomi politikası zorunluluğunu şöyle açıklamaktadır: «Türkiye'nin toplum tarihi açısından oldukça kısa sayılabilecek süreler içinde derece derece AET (Ortak Pazar) ve dünya rekabetine sanayiini açması gereği, Üçüncü Planı, çok kesin bir tercihe itmiştir: Bu da sanayi firmalarını —gereken sanayi alt dallarında— ölçeğinin büyütülmesi için bu firmaları 'teşvik tedbirleri'nden yararlandırmak...

Büyük sanayle getirilmesi düşünülen teşvik tedbirleri, AET rekabetinden önce, küçük sanayii tasfiyeye götürecek niteliktedir. Büyük sanayle 'rakip' mallar üreten ve daha yüksek mallyetlerle çalışan küçük sanayiin, bu halde ne iç, ne dış rekabet karşısında yaşaması söz konusu olabilir. Gelişme aşamaları içinde, bu tür sanaylin tasfiye-

si esasen kaçınılmazdır. Ancak alternatif istihdam olanakları yaratılmadan tasfiye, Türkiye'deki yoğun işsizliği daha da artıracak gözükmektedir. Gelir bölüşümünün Türkiye'de çok eşitsiz olmasının bir nedeni yoğun işsizliktir. Üçüncü Plan ise, sanayileşme ile işsizlik, dolayısıyla gelir bölüşümü arasında kesin tercihini yapmıştır: Ikinciler ne olursa olsun, birinci seçilecektir. Daha AET rekabeti kendisini hissettirmezden önce, buna hazırlık, yaşayabilecek ölçekteki firmaların desteklenerek yaşatılması, geri kalanların iç rekabetle tasfiyesi, işsizlik dolayısıyla da gelir bölüşümü sorununun bir tarafa itilmesi... AET'nin getirdiği koşullar karşısında, bu siyasî tercihin kaçınılmazlığı da açıktır. Türkiye'nin karşılaştığı bir çelişki de burada yatmaktadır: Geniş kitlelerin refah düzeyi, daha çok eğitim olanakları, daha iyi sağlık koşulları, daha iyi beslenme, daha iyi barınma olanaklarıyla artabilecekken, daha çok iş bulma olanaklarıyla düzelecekken, bunları bir tarafa itmek gerekmektedir. Çünkü AET rekabetine büyük sınaî firmaları hazırlama bunu gerektirmektedir...

AET içindeki rekabet gereğinin yükünü, büyük sanayici değil, fakat geniş kitlenin çekmesi için, Türkiye her türlü tedbiri alacağa benzemektedir.» Bu da, Ortak Pazar gereği olarak, biçimde Batı politik kurumlarına bağlı kalsa bile, özünde otoriter yönelişlere götürebilecektir. Prof. Duverger'nin «otoriter rejimlere mahkûmiyet» yargısının böyle ekonomik ve sosyal olgulara dayandığı düşünülebilir.

SANDIKTAN NEDEN TUTUCU IKTIDARLAR ÇIKAR?

Böyle bir kesin yargı aşırı sayılabilir. Rejimin, gerekli köklü reformları gerçekleştirecek ve sosyal adalet içinde hızlı kalkınma yolunu açacak güçlerin iktidara gelmesini sağlayabileceği ve böylece liberal demokrasinin yaşayabileceği ileri sürülebilir. Ne var ki Türkiye'de şimdiye kadar seçimler, devamlı olarak her türlü reforma karşı çıkan tu-

tutucu güçleri iktidara getirmiştir. Şüphesiz bunun daima böyle sürüp gideceği iddia edilemez. Geniş halk kitleleri, giderek uyanmakta ve geleneksel güçlerin egemenliğinden kurtulmaktadır. Sakız ve Yunusoğlu örneklerinde görüldüğü üzere, kapitalist gelişmeler sonucu topraklarını yitiren ve «ırgatlaşan» köylüler, toprak reformunu destekleyen siyasî örgütlere kaymaktadır. Pazar için üretim yapan tefeci ve aracı sömürüsü altındaki ufak çiftçi, benzer eğilim göstermektedir. Şehirlileşme hızlıdır. 1985'te 55 milyona çıkacağı umulan nüfusun yarısının şehirlerde yaşayacağı hesaplanmaktadır. Şehir nüfusunun yüzde 75'i, nüfusu 100 bini aşan büyük şehirlerde toplanacaktır. Geleneksel etkilerden giderek kurtulacak olan bir şehirli nüfusun, dâvalarını çözemeyen iktidarlardan yüz çevirip, düzen değişikliğine taraftar siyasî partileri desteklemeleri beklenebilir. Nitekim 1973'te yüzde 33 oy alan CHP'nin oyları büyük şehirlerde yüzde 40'a çıkmıştır. Bununla birlikte, sorun bu ölçüde basit değildir. Tutucular koalisyonunun kitlelerin oyu üzerinde kurduğu egemenlik hesaba katılmalıdır. Tutucular koalisyonu, geniş ticarî örgütü ve küçük iş sahiplerinin yükselen kanadıyle, hayli geniş bir toplumsal temele sahiptir. Genel olarak esnaf denilen sayıca kalabalık toplumsal grup, birçok halde tutucular koalisyonunun müttefiki durumunda bulunmaktadır. Prof. Nermin Abadan'ın yaptığı bir inceleme, «ortanın solu» sloganiyle ortaya çıkan CHP'nin 1965 seçimlerinde en çok, esnafı kapsayan orta gelir grubuna mensup seçmenlerin oyunu kaybettiğini göstermektedir: «CHP'li seçmenler arasında orta gelir grubuna dahil olanlar, ya sandık başına gitmemişler, ya da partilerine oy vermemişlerdir. Bu davranışa sebep, küçük burjuvaziye mensup sayılan bu seçmen kitlesinin şahsî menfaatlerini ön planda tutup, topluma baskı yapan etkenleri görmezlikten gelmeleridir. Aslında 'ortanın solu' sloganı, bu gelir grubuna menfî bir etkide bulunmayacaktı. Ancak, bu grubun meseleyi kavramaması. ayrıca bu grubun fazla sıkıntılı şartlar altında yaşamaması, bu grubu âdeta toplum meseleleri karşısında yaban-

cılaşmaya doğru itmiştir. Esasen mukayeseli bütün seçim araştırmaları, muhafazakârlık unsurlarının daima kurulu düzenin alıkonulması ile maddî ve manevî menfaati bulunan orta sınıf tarafından savunulduğunu göstermektedir.. Türkiye şehirlerinde üst ve alt gelir gruplarına kıyasla orta gelir grupları en çok statükonun muhafazasından yanadır.»[833]

Demek ki, tutucular koalisyonu, aracı, tefeci, ağa ve küçük burjuvazinin öteki muhafazakâr unsurlarıyle birlikte, yurt yüzeyine yayılmıştır. Daha önemlisi, bu güçler köylü kitlesinin oyu üzerinde, büyük etkiye sahiptir. Siyasî partiler arasındaki ayırım, düzen değişikliğinden yana olmak, ya da düzeni korumak biçiminde keskinleştikçe tutucu güçlerin oy üzerindeki egemenliğinin daha büyük açıklık kazanması mümkündür.

Ağa, bey ve şeyhlerin, belli bölgelerdeki oy egemenliği üzerinde çok yazılmıştır. Köylüyü her yönden tam bir çember içinde tutan bu güçler, kitle oyunu istedikleri yönde kullanabilmektedirler. İstisnasız bütün partiler, prekapitalist düzen kalıntısı bu ailelerin nüfuzundan ve hattâ ırk ve mezheb ayırımlarından yararlanmaya çalışmaktadır. Prof. Nermin Abadan'ın 1965 seçimleriyle ilgili başka bir araştırmasına göre, «Diyarbakır'da seçime katılan bütün partiler, TİP de dahil, en azından bir köy ve 2 bin dönümden yukarı toprak sahibi adaylar göstermişlerdir.»[834] Nüfuzlu kişiler aday olmayınca, TİP'in Diyarbakır oylarında büyük azalma olmuştur. 1968 seçimlerinde CHP'ye küsen nüfuzlu bir iki kişinin TİP'i desteklemesiyle bu parti Malatya'da 20 binin üstünde oy elde etmiştir. MP şimdiye kadar bir varlık göstermediği Diyarbakır'da nüfuzlu kişiler kombinezonuyla, 1968'de oy toplamıştır. Bu örneklerde oy depoları olan kişi ve ailelerin varlığı açıktır. Fakat bu durumun, Türkiye'nin yalnız belli bölgelerinde bulunduğu sanılmamalıdır. Egemen üretim biçiminin kapitalizm olmasına ve Türkiye'nin prekapitalist düzenden kapitalist düzene doğru bir hayli yol almasına rağmen, eski ve yeni düzenin kişileri ve kurumları köylüler üzerindeki kudretle-

rini değişen ölçülerde hâlâ sürdürebilmektedirler. Köydeki kapitalist gelişmelerin baskısıyle köy yapısında ve köylüyü denetleyen toplumsal güçlerde meydana gelen değişme ve bunun köy oyu üzerindeki etkisi, Türkiye'de pek az incelenmiştir. Yapılan çalışmalar daha çok, köy yapısının evrimine ve sınıflar arası ilişkilere yer vermeyen Amerikan tipi araştırmalardır. Bu tip incelemeler, köylüyü egemenliği altında tutan ve oyunu etkileyen güçleri hesaba katmadığından pek fazla aydınlatıcı olmamaktadır. Köylü oyunu etkileyen nedenlerin pek az bilindiği bir ortamda, zaman zaman birtakım sezişlerle genel sonuçlar çıkarmaya da gidilmektedir.* Fakat bu tip genellemeler konuya ışık tutmaktan uzaktır.

---

* Bunlardan en yaygını, «bürokrat-halk» çelişmesi biçimindeki teoridir. Teoriye göre, DP ve AP'nin seçim zaferleri, bürokrat CHP iktidarına karşı halkın tepkisinin ifadesidir. Demokrat Parti yöneticileri bu görüşü çok işlemişlerdir. Samet Ağaoğlu, teoriyi şöyle açıklamaktadır: «Demokrat Parti'nin halk hâkimiyeti şuurunu uyandırmak yolunda verdiği ilk karar, yüzyıllar boyu devletin halk gözünde en değişmez sembolü sayılan kırbacı parçalamak oldu. Bu kırbaç devletin çeşitli ellerindeydi. Polis, jandarma, asker sırtını devlete dayamış, köy ve şehir ağa ve beyleri imparatorluğun saray ve Bâbıâlisi yerine geçmiş bir teşekkülün, Halk Partisi'nin derece derece yöneticileri! Demokrat Parti, köylü, işçi, esnaf, bir kelimeyle halkın sırtından baskı kırbacını uzaklaştırırken, bir yandan da değişik yollarla idareyi halka yaklaştırıyor, köye giriyor, en uzak dağ başlarındaki çoban kulübesine kadar bir fikri meharetle aşılıyordu: Devlet halkın içinden çıkar, halkın isteklerine göre hareket eder, halkın hayrına çalışır.»

Demokrat Parti bu özelliğiyle, memleketimizde geniş inanasıyle *«ilk büyük sosyalist hareket sayılabilir.»* Ne var ki Ağaoğlu'nun «ilk büyük sosyalist hareketi», tefeci - ağa - aracı ve komprador egemenliğini güçlendiren toprak reformuna ve devletçiliğe karşı çıkan bir harekettir! Teori, milliyetçi devrimcileri, «kırbaçlı bürokrasi» diye damgalayarak üretim araçlarını elinde tutan sınıfların varlığını ve kırbacın esas itibariyle kimin çıkarına işlediğini gizleyerek, tutucular koalisyonu lehine ustaca bir tez ortaya koymaktadır. Halkı ezen bürokrasi suçlanmakta, fakat bu «ceberrutluk»tan hangi sınıfların faydalandığı saklanmaktadır. Devlet ve bürokrasi, egemen sınıfların dı-

Şüphesiz köylü oyunu etkileyen nedenler çok çeşitlidir. Oy tutumunu belli bir nedene bağlamak yanıltıcı olabilir. Ama oy tutumunu, köyün toplumsal yapısı ve bu yapının evrimi dışında aramak, çok daha yanıltıcı açıklamalara götürebilir. Bu bakımdan Doçent Mübeccel Kıray ve öğrencilerinin köy incelemeleri, Türk köy yapısı ve evrimi konusunda çok daha geniş incelemelere ihtiyaç olmakla

---

şında ve üstünde «başlı başına bir sınıf» sayılmaktadır. Teori aynı zamanda, «kırbaçlı devletin» temsilcisi partinin halkın yüzde kırkına yakın oyunu nasıl alabildiğini açıklayamamaktadır. Şüphesiz, çok partili hayat ve DP'nin iktidara gelişiyle birlikte, bürokrasinin sert tutumu yumuşamıştır. Bu yumuşama yeni partiye coşkun bir sempati ve bir miktar serbest oy sağlamıştır. Fakat toprak reformu yapmak, Köy Enstitülerini yaymak isteyen ve devletçi eğilimler gösteren güçlerin etkisiz kılınmasından en büyük rahatlığı duyanlar, kompradorlar, ağalar ve aracılar olmuşlardır. Köylü ve işçi kitleleri, bürokratik baskının azalması gibi bazı tavizler elde ederken, tutucu güçler koalisyonu, devlet üzerinde tam egemenliğini kurmuştur. Fakat bu egemenlik, tutucu güçlerin tek bir partide toplanması biçiminde ortaya çıkmış değildir. CHP'den çıkar sağlayan tutucu güçlerin önemli bir kısmı partide kalmıştır. CHP'nin şehirlerde değilse bile köylerde DP'ye yakın oy alması, oy üzerinde egemen sınıfların varlığıyla tutarlı olarak açıklanabilir.

Bürokrasinin tutumundaki yumuşama, Ağaoğlu'nun iddia ettiği gibi, DP ile «halk iktidarı» kurulmasının değil, çok partili hayat ve genel oyun sonucudur. Nitekim 1961'de «kırbaçlı bürokrasi»nin partisi CHP'nin iktidara gelmesiyle, jandarma zulmü yeniden başlamış değildir. Toprak reformu aleyhindeki AP'nin iktidarı almasıyla, Elmalı olaylarının gösterdiği üzere, jandarma baskısı belki de bir parça çoğalmıştır. Toprak kavgaları ve fabrika işgallerine kadar giden grevler genişledikçe, bürokratik sertlik daha da artabilecektir. Bütün bunlar, egemen toplumsal sınıfları görmezlikten gelen «ceberrut devlet - halk» teorisinin tutarsızlıklarını göstermeye yeterlidir. İşin şaşırtıcı yanı, tutucu güçler yararına işleyen ve onlarca bir propaganda silâhı olarak kullanılan bu teorinin, bazı sosyalist bilim adamları ve politikacılar tarafından da benimsenmesidir. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan sınıflar dışında ve üstünde bir devlet düşünemiyen ve toplumdaki temel çelişkiyi, üretim araçlarının mülkiyetine sahip bulunanlarla bundan yoksun olanlar arasındaki çatışmada gören sosyalist düşüncenin, «ceberrut devlet - halk» teorisiyle bağdaşamayacağı açıktır.

birlikte, konuyu bir miktar aydınlatacak niteliktedir.[835] Kıray, Türk köyünü üç gelişme aşaması içinde incelemektedir.

1 — Birinci tip köy, kapitalist gelişmelerin geniş ölçüde dışında kalmıştır. Pazar için üretim azdır. Herkes toprağa sahiptir. Arazinin aileler arasında dağılışında, önemli bir eşitsizlik yoktur. Köyde toplumsal farklılaşma sınırlıdır. Kozan ovasındaki Oruçlu köyünde görüldüğü üzere, bu köyde, denetleme gücünü geleneksel lider elinde tutmaktadır. Köyün dış ilişkilerini yürüten muhtar, geleneksel liderin ailesindendir. Bazı köylülerin dış ilişkilerini kendileri yürütebilecek hale gelmeleri ve köy dışına çalışmaya gidenlerin çoğalmasıyle birlikte, mevcut durum değişme yolunda olduğu halde, geleneksel lider, köyde egemendir. Türkiye'de sayıca hayli kalabalık bulunan bu tip köyde, geleneksel lider, köylü çoğunluğunun oyunu istediği yönde etkileyebilecektir. Düzen değişikliğine taraftar olma, ya da karşı çıkma siyasî partiler arasında başlıca ayırım haline geldiği ölçüde, geleneksel liderin denetlediği oyları, tutucu siyasî teşekküllere kaydırması beklenebilir. Bu tip köyler, tutucu partilerin oy deposu olabilir.

2 — İkinci tip köy, kapitalist gelişme yolundadır; daha doğrusu bu yolun ortasındadır. Köylülerin bir kısmı topraklarını yitirmişlerdir. Ticaret ve borçlandırma yoluyla, bir iki köylü zenginleşmiş ve arazilerini genişletmişlerdir. Zengin köylü, krediyi, işgücünü ve dış temasları denetimi altında tutarak köyde nüfuzunu arttırmıştır. Fakat köylülerin önemlice bir kısmı, topraklarına sahiptir ve geleneksel liderin nüfuzu, hayli azalmakla birlikte, devam etmektedir. Köyde denetleme gücünü geleneksel lider ve zengin köylü paylaşmaktadır. Kozan ovasında Karacaören bu tip köye örnek gösterilebilir. Şehirde dükkân açan bir köylü, ticaret ve tefecilik yoluyla arazisini genişletmiş ve köyde nüfuzunu artırmıştır. Muhtar ise, eski geleneksel liderin ailesindendir. Ailelerin yüzde 29,6'sı köyde en nüfuzlu kişinin muhtar, yüzde 35,6'sı zengin köylü olduğu ka-

nısındadır. Fakat bu iki liderlik çatışmamaktadır. Muhtar, zengin köylünün hizmetinde gözükmektedir. Köyde toplumsal farklılaşma hayli genişlemiş bulunmakla beraber, zengin köylülerin arazisinde ücretli işçi olarak çalışan toprağını yitirmiş köylüler farksız muamele görmektedir ve zengin köylülerin evini ve sofrasını, eşit durumda paylaşmaktadır.

Yükselen zengin köylü egemenliğine giren bu tip köyde de, köylü çoğunluğunun oylarının belli bir süre tutucu partilere kayması beklenebilir.

3 — Üçüncü tip köyde, kapitalist ilişkiler iyice gelişmiştir. Köylülerin çok büyük kısmı topraklarını yitirmiştir. Arazinin hemen hepsi, bunu genellikle kâhyalar aracılığıyle kapitalist çiftlikler halinde işleten büyük arazi sahiplerinin eline geçmiştir. Köylülerin büyük çoğunluğu tam bir işçi durumundadır. Özellikle pamuk bölgelerinde görülen bu tip köylerde egemen güçlerle ırgatlaşan köylü arasındaki çatışmalar şiddetlenmektedir. Yüreğir ovasındaki Yunusoğlu ve Sakız, bu tip köylere örnek gösterilebilir. Sakız'da köylü ailelerinin yüzde 72,1'i, Yunusoğlu'da yüzde 81,1'i, topraklarını yitirmişlerdir. Bunların Sakız'da yüzde 80'i, Yunusoğlu'da yüzde 88'i tam anlamıyle tarım işçisi olmuşlardır.. Verimli geniş toprakların hemen tamamı, 4 büyük arazi sahibine aittir. Büyük arazi sahiplerinin üçü büyük şehirlerde yaşamakta, köyde bulunan dördüncüsü bunların hepsini temsil etmektedir. Irgatlaşan köylünün baş talebi topraktır. Birinci ve ikinci tip köylerde de, fakir köylü hayat seviyesinin yükselmesini arzulamakla birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda olumlu görüşlerden yoksundur. Kapitalizmin iyice geliştiği üçüncü tip köyde, ırgatlaşan köylü toplumsal durumunun bir toprak reformuyla düzeleceğinin gittikçe artan ölçüde bilincine varmaktadır. Büyük arazi sahipleriyle kâhyalarının keyfî müdahalelerini karşı başlayan direnmeyle birleşen bu toprak talebi, köyde toplumsal mücadeleyi şiddetlendirmektedir. Köylü, birinci ve ikinci tip köyde, geleneksel lider ya da zengin köylü gibi egemen güçlere bağlı

bulunduğu halde, üçüncü tip köyde egemen güçlere karşı çıkma yolundadır. Buralarda, köyde en nüfuzlu kişilerin, ekonomik kudreti elinde tutan büyük arazi sahipleri olduğu yolundaki inanç zayıflamakta, büyük arazi sahiplerine karşı direnmeyi temsil eden kişiler, giderek nüfuzlu sayılmaktadır. Bu yeni liderler, duruma göre, öğretmen, büyük arazi sahiplerine işçi toplayan elçi, traktör şoförleri vb. olabilmektedir. Traktör şoförleri, işçi durumunda bulunmakla birlikte, öteki tarım işçilerinden daha yüksek ücret almaktadır. Nispeten daha uyanık sayılabilecek bu kişiler, büyük arazi sahiplerine karşı en faal unsurları teşkil etmektedirler. Muhtar, birinci ve ikinci tip köylerdeki gibi egemen güçlerin temsilcisi olmak yerine, köydeki yeni kuvvet dengesini yansıtacak biçimde, ırgatlaşan köylüleri temsile yönelmektedir.

Irgatlaşan köylünün artan direnmesi üzerine, kapitalist çiftçiler örgütlenmişler ve kudretli işveren örgütleri kurmuşlardır. Tarımda sendikacılık pek az geliştiğinden, ya da ırgatlaşan köylüler örgütlenme düzeyine henüz gelmediklerinden, arazi sahiplerinin örgütlü direnmesi karşısında, ırgatlaşan köylülerin direnmesi örgütsüz ve dağınıktır. Fakat direnme azimleri giderek güçlenmektedir. Bu durumda köylülerin, artan ölçüde düzen değişikliğinden ve toprak reformundan yana siyasî örgütleri desteklemesi beklenebilir. İlerici partiler, verimli sonuçları, çabalarını bu tip köylerde yoğunlaştırmakla alacağa benzemektedirler.

Bu üç tip köye bir dördüncüsü eklenebilir. Bu köylerde pazar için üretim yapılmakla birlikte, yetiştirilen ürün yoğun emek gerektirdiği ve ancak aile işletmesinde kârlı olduğu için, küçük mülkiyet yapısı ağır basmaktadır. Buralarda, köy dışında ürünlerin pazarlanması düzeyinde, aracı ve tefecilerin eliyle ufak üretici üzerinde bir egemenlik kurulabilmektedir. Esas itibariyle pazar için üretim yapan bu tip ufak çiftçinin aracı ve tefeci sömürüsüne karşı tutumu farklıdır. Kimi yerde, ufak çiftçinin bu sömürüye karşı direnmesi şiddetlenirken, kimi yerde aracı ve tefeci,

küçük üreticinin güvenlik ihtiyacını karşılayarak, saygı değer bir kişi gibi gözükmektedir. Para sıkıntısı çeken köylüye, en ağır şartlarda da olsa borç para veren, hastalanınca ona yardım eden ve doktor bulan, devletle ilişkilerinde elinden tutan tefeci ve aracı, Doğu'daki ağa gibi, muteber kişi sayılmaktadır. Köylüyü en aşırı biçimde sömürse bile tefeci ve aracı, yeni kurumların yokluğunda bir güvenlik ihtiyacını yerine getirdiği için, köylü üzerinde nüfuzlu olmakta ve onun oyunu istediği yönde etkileyebilmektedir.

Türkiye'nin birçok şehir ve kasabalarında bu tip tüccar-köylü ilişkileri yaygındır.* Mübeccel Kıray, Ereğli incelemesi dolayısiyle, Türkiye ölçüsünde yaygın bu tip ilişkileri şöyle değerlendirmektedir: «Kasabada sayı bakımından en kalabalık, rol ve fonksiyon bakımından en önemli grup, hâlâ tüccar-esnaf grubudur. Özellikle bu grubun zengin ve nüfuzlu olanlarının kasabada ve kasabaya bağlı köylerde gelire ve hayata etkileri büyüktür. Sayıları mahdut olan böyle zengin ve nüfuzlu tüccarların dükkânları hiç de ihtisaslaşmamıştır. Ne alım satım, ne de idare ve işletme fonksiyonları farklılaşmıştır. Ereğli bölgesinde her

* Orman köylerinde dahi bu tip ilişkiler önem kazanmaktadır. Sertaç Tözün, *Orman Vurgunu* adlı incelemesinde bu durumu şöyle anlatmaktadır: Orman kanununa göre, devlet ormanı bulunan köy ve kasaba halkı, kesip istif yerine taşıdıkları kerestelik tomrukların yüzde yirmi beşini, 10 metreküpü geçmemek şartıyla maliyet bedeline, müzayedesiz satın alma hakkına sahiptir. Orman köylüsü satın alma bedelini ödeyemeyecek durumda olduğundan bu hak, çok ucuz bedelle aracıya devredilmektedir. Bu ticaretten köylü bir kazanırken, aracı 20 kazanmaktadır. Fakat aracılar köylünün «koruyucu meleği» durumundadırlar: «Bu işi yapan aracılar, çoğunlukla ilçe merkezinde oturmakta ve odun - tomruk hakkını kullandığı halde köylerle ilişkisini kesmemektedir. Bu aracılar, sömürdükleri köylülerin «koruyucu meleği» görünüşündedirler. Köylülerden birinin kızı mı evlenecek, en gösterişli armağanı bu aracılar gönderir. Bir köylünün öküzü mü öldü, hiç çekinmeden çıkarır parasını verirler. Orman köylülerinin gözünde, bu aracılar bir çeşit «Sosyal Sigortalar Kurumu»dur. (*Ulus*, 8 Kasım 1968).

köylü, bütün ihtiyaçlarını kasabadan, kasabada da belirli bir tüccardan gidermektedir. Bütün alışveriş veresiye yapılır. Ve hesaplar yalnız tüccar tarafından kaydedilir. Ödemeler, köylünün satabileceği ürün olan çilek, kereste, yumurta, av derisi ile ya da kömür ocaklarında çalıştığı zaman kazandığı para ile olur. Böylece tüccar hem kendi malını, kendi tesbit ettiği şartlar ve terimlerde satar, hem de köylünün para eden ürünlerini gene kendi koyduğu fiyatla alır. Bu alışverişte kredi, faiz, vâde ve benzeri terimler, gene tüccar tarafından kararlaştırılır ve tatbik edilir. Bunlar hiçbir formel karakter taşımazlar. Bu ticarî ilintinin yanında, onu destekleyen ve yaşatan diğer ilinti ve fonksiyonlar yer alır. Tüccar köylünün ihtiyacı olan parayı, borç olarak ve hiç bir formaliteye bağlı olmadan verir. Ayrıca köylüye kasabadaki her işi için yol gösterir, akıl verir ve yardım eder. Mahkeme işlerine bakar, avukat bulur, doktor ve ilâç temin eder, idarî mekanizma ile işlerini halleder, gerekirse bunların masraflarını köylüye sormadan karşılar ve borç hanesine yazar. Çocukların evlenmesinde, ölümlerde, köylüler arasındaki anlaşmazlıkların hallinde önemli rol oynar. Bütün bu ilintiler ne feodal, ne de modern tüccar grubu tarafından yapılan fonksiyonlar değildir. Feodal toplumlara has köylü - tüccar arasında yüzyüze ilintiler, modern sınaî şehirlere ait anonim ticarî ilintilerden farklı olarak, Ereğli'de sosyal sigorta, sosyal güvenlik, dayanışma ve benzeri fonksiyonları ahbaplık ve şahsî temas seviyesinde tüccar üzerine almıştır. Feodal devrede bu fonksiyonları gören ağalık müessesesine ve modern şehirlerdeki anonim müesseselere Ereğli'de rastlanmamaktadır. Ereğli'nin eski feodal ağa aileleri kırk yıldan beri Ereğli'yi yerk etmişler ve nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Sosyal yardım fonksiyonu gören bugünkü Ereğli tüccarlarından hiçbiri ne eskiden, ne de şimdi geniş toprak sahibi değildir. Servetlerini son 20 - 25 yıl zarfında ticaret yoluyla yapmışlardır. Yani terimin tam anlamıyla tüccar olarak ortaya çıkmışlardır.

Bugünkü tüccarın bazı feodal devreye has fonksiyon-

ları yüklenmesinin, yüz yüze şahsî temas gibi feodal düzene has özellikleri bulunmasının yalnız Ereğli'ye değil, fakat Türkiye'nin kasaba ve şehirlerle olan temel ilintilerinde, köyler bakımından fonksiyonlarının farklılaşmış, rasyonel anonim insan münasebetleri kuran müesseselerin ortaya çıkmamış olmasında aramak gerekir.»[836]

Demek ki, kapitalist tüccar eski düzende ağanın yüklendiği görevleri yüklenmekte ve böylece köylüler üzerinde nüfuz sağlamakta ve onların politik davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu etkinin, genellikle tutucu güçler yararına olacağı düşünülebilir.

Tüccarlar gibi, kasaba ve şehirlerdeki kahvecller de, köylü üzerinde nüfuz kurabilmektedir: «Kasabada belirli kahveler, belirli köylere mensup kişilerin uğradığı, çeşitli fonksiyonları üzerine almış 'köy kahveleri' halindedir. Bu kahvelere haber bırakmak suretiyle, istenilen köylüyü bulmak mümkündür. Her köylü, kendi köyünün bağlı olduğu kahveyi bir kulüp gibi kullanır. Pazara getirdiği mallarını, çarşıdan aldıklarını, emanetçiye bırakır gibi kahvesine bırakır. Başkalarıyle burada randevulaşır. Kahveciye akıl danışır. Kasabadaki işlerinin takibini ona yükler, siparişler verir vb.»[837]

Bütün bunlarla belirtilmek istenen şudur: Ufak çiftçi, prekapitalist düzenin egemen güçlerinin etkisinden kurtulmuş bile olsa, onun güvenlik ihtiyacını karşılayacak yeni kurumlar gelişmediği için, aşırı sömürme pahasına bir miktar güvenlik sağlayan kasabadaki güçlerin etki alanına girmektedir. Kasabaların kapitalist tüccarı «ağa»nın kalktığı yerlerde bir kısım «ağalık» görevlerini yüklenerek sömürdüğü köylüyü kendine bağımlı kılmaktadır. Böylece, bey, ağa ve şeyhten başlayıp köydeki geleneksel lider ve zengin köylüden geçerek kasaba tüccar ve tefecisine kadar uzanan bir tutucu zincir Türk köylüsünü bağlamaktadır. Zincirin ucu, kasaba tüccar ve tefecileri aracılığıyle, büyük şehir kompradorlarına ve oradan daha ötelere ulaşmaktadır.

Köylünün özgürlüğünü kısıtlayan bu bağımlılık zincirinin mekanizmasını Mübeccel Kıray, başka bir incelemesinde şöyle açıklamaktadır: «Nispeten yavaş toplumsal değişme sürecinde, sosyal güvenlik sorunu, ön planda gelmektedir. Bütünleşmiş kurumlar yapısı, karşılıklı eylem biçimleri ve değerleri çerçevesinde, her toplumsal yapı, üyelerine bir güvenlik mekanizması sağlamaktadır. Sanayi öncesi toplumu, daha küçük toplulukları, aileye dönük faaliyetleri, yüz yüze ilişkileri, sınırlı akıcılık ve hareketliliğiyle, güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için iyi donatılmıştır. Baba ile oğul arasındaki haklar ve sorumluluklar, arazi sahibi ile ortakçı, lonca esnafı ile müşteri arasındaki karşılıklı yükümlülükler, herkesin olagan ve olaganüstü zaman ve durumlarda ne yapması gerektiğini bilecek biçimde belirlenmiştir. Sistem öyle sıkı örülmüştür ki, üye birey, genellikle grubun ve üyeler arasındaki karşılıklı eylem biçimlerinin, ona tam bir güvenlik sistemi getirdiğinin farkında bile değildir. Ancak bazı değişiklikler olduktan ve yeni karşılıklı eylem biçimleri belirdikten sonradır ki grubun üyeleri yeni durumda önemli bir şeyin yokluğunun farkına varırlar. 'Bu bir şeyin yokluğu' birçok bakımdan bir dar boğaz teşkil eder ve orada ekonomik ve toplumsal gelişme engellerle karşılaşır.

Küçük köylüler ve zanaatkârlar, üretim ve yaşayış biçimlerini değişen şartlara uydurma çabalarında, dışarıyla mümkün bir temas noktası gibi işleyen ve güvenlik sağlayan bir kurum gibi hareket eden çevrelerinde mevcut tek ajana karşı, genellikle bağımlı duruma düşerler. Gerçekten yakından bir gözlem, **büyük arazi sahipleriyle küçük kasaba tüccar - tefecilerinin** faaliyetlerini yürütebileceklerini ve **sosyal güvenlik sağlayan kurumlar gibi çalıştıkları sürece, muazzam kudretlerini devam ettirebileceklerini göstermektedir.»**[333]

İşte Türkiye'deki kapitalist gelişmeler, prekapitalist düzeni değişen ölçülerde ortadan kaldırmakla birlikte, yıktığı güvenlik kurumlarının yerine, yenilerini getirememiştir. Bu nedenle, tutucu güçler koalisyonu, bir yandan

köylüyü insafsızca sömürürken, öte yandan ona bu güvenliği az çok sağladığı için köylü çoğunluğu üzerindeki egemenliğini hâlâ sürdürebilmektedir. Tutucu partilerin köylerde oy çoğunluğunu sağlamasının temel nedeni, bu olsa gerektir.

Soruna, toplumsal değişme ve güvenlik açısından bakılınca, aydın-halk kopukluğu üzerine bina edilen birçok moda görüşler anlamsızlaşmaktadır. Aydın-halk kopukluğu, köylünün güvenliğini tutucu güçler koalisyonu çerçevesinde aramaktan kurtarılamayışının birçok sonucundan biridir. Büyük kooperatif çiftlikler ve devlet alım-satım kurumları, modern düzende köylünün güvenlik ihtiyacını tam sağlayınca, aydın-halk kopukluğu görüntüsü ortadan kalkacaktır. Fakat bu düzen, oy çoğunluğuna dayanılarak nasıl değiştirilebilecektir? Sosyolojik araştırmalar, kapalı ekonomi şartlarındaki köylünün dahi, bir lokma, bir hırka zihniyetini terk edip yaşama düzeyinin yükselmesini istediğini göstermektedir. Fakat köylü, bunun nasıl gerçekleşeceğini bilmemekte, oyunu genellikle tutucu güçlerin etkisi altında kullanmaktadır. Mevcut güvenlik mekanizması işlediği sürece, köylünün oyuna sahip çıkması kolay olmayacağa benzemektedir. Çıkmaz bu noktada yatmakta ve «halka gider doğruları söyleriz ve halkı iktidara getiririz» biçimindeki romantik halkçı, ya da popülist görüş ve eylemler hüsranla sonuçlanmaktadır. Köylüyü ve oyunu bağımlı kılan doğruları bilmeden, bağımlılık zincirlerini kırmaya yönelmeden soyut doğruları anlatmak, pek fazla bir anlam taşımamaktadır.

Tutucu güçlerin oy üzerindeki egemenliği, yalnız sağladıkları güvenlik mekanizmasından ileri gelmemektedir. Bu güçler, kurulu düzenin temsilcileri olarak, kendi çıkarlarına uygun görüş ve inançları toplum çoğunluğuna kabul ettirmişlerdir. Yüzyıllardan miras görüş ve inançlar, onların yararına işlemekte ve yığınlar, bu tutucu güçlerin ideolojik egemenliği altında bulunmaktadır. Din istismarcılığı ve köylere dağılmış çok sayıdaki din adamı, bu yolda etkili olmaktadır. 1968 seçimlerinde Konya gibi dindar bi-

linen bir ilde, bir Diyanet İşleri Başkanının seçimi kaybedişi, din faktörünün seçimlerde pek az etkili olduğu kanısını uyandırmıştır. Fakat Konya'da bu ünlü din adamı, tutucu güçler safında değil, onlara karşı olarak seçimlere katılmıştır. Bu nedenle, Konya örneği, ünlü din adamı etiketinin tek başına tutucu güçlere karşı seçim kazanmaya yetmediğini göstermekte, ama din faktörünün tutucu güçler hizmetindeki etki derecesini ortaya koymaktadır. Sezebildiğimiz kadarıyle, din sömürücülüğü tutucu güçler elinde küçümsenmeyecek bir kozdur. İlerici siyasî güçler, bu planda tavizkâr tutumlarıyle bir kazanç sağlayamadıkları halde, tutucu güçler, sayıları belki de 100 bini aşan din adamlarının aktif desteği ve propagandasıyle durumlarını kuvvetlendirebilmektedir. Bu inançladır ki, kudretli çevrelerin büyük hassasiyetine rağmen, din sömürücülüğü teşvik görmektedir.

Bu ideolojik egemenlik çerçevesinde, köylü çoğunluğu yaşama düzeyinin iyileşmesini istemekle birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceğini seçememektedir. Yapılan çeşitli köy anketleri, köylü isteklerinin onların ekonomik ve toplumsal durumlarını pek az değiştirecek ve daha çok zenginçe köylülere yarar sağlayacak talepler olduğunu göstermektedir. Ancak büyük kapitalist çiftliklerin kurulduğu ve köylünün tam bir işçi statüsü kazandığı Yunusoğlu ve Sakız gibi köylerde, dertler az çok doğru teşhis edilebilmektedir. Bu tip köylerde başlıca talep toprak reformudur. Toprağını yitirip ırgatlaşan köylü, durumunun cami yapmak ve su getirmekle değil, toprağa kavuşmakla iyileşebileceğini anlamıştır. Öteki tip köylerde ise köylü talebi, açıklık kazanmış olmaktan uzaktır. Köyden çıkma genç araştırıcı Bahattin Akşit, bu durumu «yeni bir yabancılaşma» diye nitelemektedir: «Köye gidip köylülere 'dertleriniz nedir?' diye soruyorsunuz, hemen her yerde ve herkesin söylediği aynı klişeleşmiş dertler; yol, su, cami, elektrik. Bakıyorsunuz, bunların değişmesi sonucu köyün toplumsal kutuplaşmasında hiçbir şey değişmeyecektir. Su ve cami için bu durum açıktır. Yol ve elektriğe gelince:

Köye endüstrileşme girmedikçe elektrik ne işe yarar? Yoldan da köyün çoğunluğu olan yoksulların kamyonları geçecek değil ya... Evet, bunlar da derttir, fakat ikinci derecedeki dertlerdir. İnsanların çoğu topraksızlıktan, işsizlikten, geçim sıkıntısından ölüp giderken, dert olarak yolu, suyu ve camiyi ileri sürüyorlar ki, bu apaçık bir yabancılaşmadır. Yabancılaşmanın nedeni ya köylülerin kendi kişisel dertleriyle ilgilenileceğinden umutlarını kesmeleridir ya da klişe dertler onlara denetleme gücünü elinde tutanlar tarafından, üstten indirilerek öğretilmiştir. Elbette ki şu son yirmi beş yılın politikacıları da, bu dertlerin başka yöne çekilmesinden sorumludurlar.»[839] Tutucu güçler bu «yabancılaşmadan» yararlanmakta, yol, caml, su vb., sağlayarak, ya da sağlama vaadinde bulunarak, köylerin oylarını etkileyebilmektedirler.

Köylülerin 74 bin ufak ve dağınık yerleşme biriminde, «tecrit olunmuş» biçimde yaşamaları, onların tutucu güçlerin etki alanında kalmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu «inziva» ortamında, hacı hocanın da yardımıyle, tutucu güçler, köylüyü daha rahat etkileyebilmektedir. Yüzyıllar boyunca ezilen köylünün geleneksel güvensizliği de eklenince, ilerici güçlerin sözlerine köylünün kulak vermesi olanakları zayıflamaktadır. İlerici güçler, köylüye laf yerine toprak, araç, vb. verebilme durumunda bulunabilseler, etkili olabileceklerdir; fakat yalnızca laf etkisiz kalmaktadır.

Bunların dışında, para, seçim kazanmada önemli bir faktör sayılmaktadır. Tutucu güçlerin seçimlerde büyük paralar harcadıkları açıktır. Fakat seçimlerin kazanılmasında, para faktörünün sanıldığından çok daha az rol oynadığı kanısındayız. Şüphesiz parti örgütleri içinde yapılan aday yoklamalarında para önemli bir faktördür. Adayları seçecek parti delegelerine, yüksek paralar ve ziyafetler verebilenlerin ön seçimleri genellikle kazandıkları herkesçe bilinmektedir. Genel seçimler, para gücüyle parlamento üyeliği önceden garantilenince bir formaliteden ibaret kalmaktadır. Fakat az sayıdaki partililer düzeyinde

bu ölçüde etkili olan paranın, milyonlarca seçmen düzeyinde etkisinin zayıflayacağı açıktır. Tutucular koalisyonu daha çok yukarıda sayılan nedenlerle, köylü üzerinde kurdukları denetleme gücü sayesinde oy çoğunluğunu toplayabilmekte ve oyları istediği yöne akıtabilmektedir. Amerikalı araştırıcı F. N. Frey'in devlet kaynaklarından yararlanarak yaptığı büyük 1962 Köy Anketi sonuçlarına göre, köylerde erkeklerden yüzde 18'i ve kadınların yüzde 49'u bir siyasî partinin adını dahi söyleyemeyecek durumdadır. 1961 seçimlerinde AP'nin kazandığı köylerde bile, AP'nin adını bilenlerin oranı yüzde 45'tir. Bu durumu yorumlayan Prof. Kenan Bulutoğlu, oyları yöneten bir «kuvvetin» varlığını ileri sürmektedir. «Seçmenlerle seçim sandıkları arasında yer alan bu kuvvetin mahiyeti nedir? Nasıl örgütlenmiştir, malî gücü nedir? Oyunu kendi tercihi ile verecek durumda olmayanlara en çok hangi parti etki yapabilmektedir? Bu etkiyi yapabilmek için kullandığı örgüt (parti teşkilâtı dışında) nedir? Nurculuk işlek bir mekanizma haline sokulmuş mudur? Ağalığın, paranın, imamhatip grubunun etkileri nedir? Bütün bunların rolünü istatistiklere dayanarak çıkarabilmek için daha başka anketler yapmak gereklidir. Ancak bildiğimiz nokta, seçim sandıklarından çıkan oyların büyük kısmının seçmenlerin kendi tercihlerinin sonucu olmadığıdır. Bu sebepten Türkiye'de seçim kazanmayı millî iradenin pırıltılı bir belirtisi saymak için, halk henüz gerekli siyasî bilinçlenme seviyesine gelmiş olmaktan uzaktır. Orta Doğu'nun başka ülkelerinde de, muhafazakâr kuvvetler, seçmenle sandık arasına soktukları, halkın bilinçlenmesini önleyen kuvvetler sayesinde, seçim üstüne seçim kazanmışlardır. Fakat bu zaferler, sözü geçen ülkeleri, sömürgecilikle savaşmak, adam başına millî geliri yükseltmek yolunda arpa boyu ilerletmemiştir.»[849]

Seçmenle sandık arasına giren bu «gizli kuvvetin» yeni bir güvenlik düzeni ortaya konmadığı için, tutucular koalisyonunun köylü çoğunluğu üzerinde kurduğu denetleme gücü olduğu açıktır. Yalnız Türkiye ve Orta Doğu'da değil,

daha ileri bir gelişme düzeyindeki Güney Amerika ülkelerinde de, aynı durum görülmektedir. Bu ülkelerin çoğunda millî gelir, Türkiye'dekinden fazladır, şehirleşme ve nüfusun okuma yazma oranı daha yüksektir. İşçi sendikaları daha güçlüdür. En aşırısına kadar sol partiler uzun yıllar serbestçe faaliyet gösterebilmiştir. Batı'nın politik kurumları, XIX. yüzyıldan beri benimsenmiştir. Askerî darbelere rağmen, bu politik kurumlara yaygın bir bağlılık vardır ve darbeciler dahi, genellikle bu kurumlara dönme amacını dile getirmektedirler. Ne var ki, Türkiye'den daha ileri gelişme düzeyinde bulunan bu ülkelerde seçimler, birçok halde tutucu güçleri iktidara getirmektedir. Fransız siyasal bilimcisi Prof. Jaques Lambert, **Latin Amerika** adlı önemli incelemesinde, bu durumun nedenlerini araştırmıştır. Lambert'e göre, Batı politik kurumlarıyla serbest seçimlerin tutucu güçler yararına işlemesinin temel nedeni, tarımdaki Casiquisme (ağalık) düzeninin, ortakçı köylüler ile küçük arazi sahiplerine sefalet şartları içinde de olsa, «nisbî bir güvenlik» sağlayarak bağımlı durumda tutmasıdır.[841]

Prof. Lambert, genel oyun aczini şöyle açıklamaktadır: «Genel oy, tarım eşrafına bağımlı köylüler sayesinde yöresel planda çoğunluklar sağlar ve millî planda önemli azınlıklar teşkil etme olanağını getirir.» Bu durumda «genel oyu, yalnız bir politik özgürlük değil, toplumsal bir ilerleme aracı olduğu inancıyla kabul ettirenler, onun geçmişin kalıntılarını temizlemekte geciktirici bir rol oynadığını görürler.»[842] Prof. Lambert'in vardığı sonuç şudur: «Genel oya dayanan politik demokrasi tek başına, ilkel toplulukları hızla değiştirmekte âciz kalmaktadır. O halde ağalar iktidarını sürdüren ilkel toplumsal yapılara, başta direnme gücünü artıran büyük arazi mülkiyeti (latifundios) olmak üzere cepheden hücum gereklidir. Ama hükümetlerin bu dönüşümleri politik demokrasi kuralları çerçevesinde gerçekleştirebilmeleri çok güçtür. Biçimsel olarak bu kurallara en saygılı gözüken tedbirler, davanın çözülmesine ve geleceğin en güvenli biçimde hazırlanmasına en uygun düşen tedbirler değildir.»[843]

Prof. Duverger, daha da ileri giderek, azgelişmiş ülkelerde Batı politik kurumlarının tutucu güçleri kuvvetlendirdiğini ileri sürmektedir: «Modern usullerin görüntüsü altında, eski feodal otokrasi rejimleri işletmekte devam eder. Bu rejimleri yıkmaya yardımcı olmak şöyle dursun, demokratik usuller, onları maskeliyerek ömürlerini uzatır. Gerçekte çok partili - pluraliste - demokrasi, toplumun hayat seviyesinin yükselmesinden, sanayileşmenin tamamlanmasından sonra, XIX. ve XX. yüzyılda Batı'nın zengin ülkelerinde gelişmiştir.»[844]

Dr. Özer Ozankaya'nın «Köyde Siyasal Kültür» adlı doçentlik çalışması da, Prof. Duverger'in görüşlerini doğrulamaktadır. Ozankaya'nın Türk köylerindeki incelemesi, şu sözlerle son bulmaktadır: «Türkiye nüfusunun dörtte üçünü içeren köy toplulukları, bu tezde incelediğimiz köylere benzedikleri ölçüde, azgelişmiş ülkelerde demokratik siyasal düzenin başarı şansı hakkındaki şu yargı Türkiye için de geçerli olacaktır: Nüfusun büyük kısmı çok düşük bir gelir düzeyinde yaşayan, okuma - yazma yeteneğine sahip bulunmayan bir ülkede çok partili parlmanter düzeni tutarlı olarak uygulamak hemen hemen imkânsızdır; çünkü partiler, parlamento gibi demokratik usullerin görüntüsü altında, gerçekte feodal nitelikte otokrasi yolları işlemeğe devam etmektedir. Çok partili parlmanter düzen, bu feodal otokrasi kalıntılarıyla savaşmak bir yana, onları örtülü olarak yaşatmaya bile yarayabilmektedir.»

OY DEPOSU GECEKONDULAR

Azgelişmiş ülkelerde Batı politik kurumlarının işleyişinin incelenmesi, ünlü siyasal bilimcileri bu ölçüde kötümser sonuçlara ulaştırmıştır. Fakat köy üzerindeki tutucular koalisyonu egemenliği kırılmasa bile, hızlı şehirleşmeyle oylarda bağımsızlaşma birdenbire olmayacak, uzunca bir zamana ihtiyaç gösterecektir. Prof. Nermin Abadan, gecekondu sakinlerinin, «geniş ölçüde mensup oldukları il ya da ilçenin eğilimine göre oy vermekte» olduklarını

yazmaktadır.[845] Demek ki, ırk, mezhep ayırımlarını da kapsayan yöresel politik etkiler, büyük şehire yerleştikten sonra da kısa sürede ortadan kalkmamaktadır. Bundan başka, kötü şartlarla da yaşasalar, köyden şehire geliş, köylü kitlesi için birçok halde bir toplumsal yükselme yolu teşkil etmektedir. İstanbul gecekondu bölgelerinde incelemeler yapan Amerikalı C. W. M. Hart, bu durumu şöyle açıklamaktadır: «Gecekondu bölgelerinden tüyleri ürpererek geçen yüksek ve orta sınıf mensuplarına belki pek garip gelecek, fakat gecekondularda yaşayanların büyük bir ekseriyeti, buradaki hayatlarının köylerindeki hayatlarından çok daha iyi olduğuna inanırlar. 'Memleketinize dönmeyi ister misiniz?' sorusuna verilen cevapların yüzde 95'i şartsız 'Hayır'dır. Bu sualin hemen ardından sorulan 'Niçin?' sualine verilen cevap da ekseriya, 'memlekette benim için bir şey yok'tur. Kardeşlerinin hâlâ köyde yaşamasına rağmen, şehre gelenler, her ne kadar şehirde ancak bir gecekonduda yaşamakta iseler de, kendilerini, geride bıraktıklarından daima daha iyi duruma erişmiş addederler.

Gecekondudaki hayatın, köydeki hayattan daha iyi olduğunu kabul edenlerin göstermiş oldukları sebepler çeşitlidir. Bununla beraber, esas itibariyle üç veya dört nokta etrafında toplanabilir. Erkekler, 'burada aldığımız para kâfi olmamakla beraber gene de bir iş sahibiyiz' derler kadınlar 'mektep imkânı çok olmamakla beraber ve mekteplerin üçlü bir tedrisat yapmalarına rağmen, çocuklarımız hiç değilse okula gitme imkânı bulabiliyorlar', derler gene her iki grup da, 'burada elektriğimiz ve radyomuz var, köyde bunları bulmamız imkânsızdır' derler. Kadınların burada tarlada çalışma mecburiyeti de yoktur. Belki bir fabrika ya da evlerde çalışmak zorundadırlar ve kızların pek çoğu çeşitli işlerde çalışırlar, fakat kadınların büyük bir ekserlyeti şehirdeki en zor işlerin bile insanın belini büken tarla işinden daha kolay olduğuna inanırlar. Köylerde büyüyüp, gecekondularda yaşayan kadınlar öyle bir şuurla idrâk etmişlerdir ki, fakirliğe, işsizliğe, gecekondu

çamuruna, belediyenin kötü muamelesine ve gecekondu hayatının diğer bütün güçlüklerine rağmen, aileleri şehirde tutan en önemli ve kuvvetli faktörün bu faktör olduğuna inanılabilir».[846]

1962 yılında, Ankara gecekondularında inceleme yapan Amerikalı araştırıcı Granville H. Sewell de, benzer sonuca varmaktadır: «Yeni gecekondular 15 yıl önceki gecekondulardan temelli farklıydı. 1940'tan hemen sonraki yıllarda, Altındağ'da gözlemler yapanlar, halkın yoksulluğu ve evlerin kifayetsiziiği karşısında hayal kırıklığına uğramışlardı. Çocukların pek azı ayakkabı, büyüklerin ise çoğu kaba çarıklar giyiyorlardı. Evler, kırılıp dökülecekmiş hissini veren kulübeciklerdi. Bugün ise ortalama gelir çok daha yüksek görünmektedir. Ayakkabısı olmayanlara nadiren rastlanmakta ve evlerin büyük ekseriyeti birlketle yapılmakta, çatı kiremitle kaplanmaktadır.»[847]

Prof. Ibrahim Yasa da, Ankara gecekondularında 1962 yılında aile reisierinin yıllık gelir ortalamasının 4632 lirayı bulduğunu hesaplamaktadır ki, bu köydekine göre, daha yüksek bir gelir düzeyini belirtmektedlr.[848] Gecekondu aile reisierinin yüzde 25'i önceden bilmedikleri iş ve zanaatları öğrenmişlerdir. Şoför, oto tamircisi, marangoz, terzi, duvarcı vb. olmuşlardır. Bu yeni işler, onlar için toplumsal yükselme yolu teşkil etmiştir.[849] Böyle bir psikoloji içinde, tutucu partilerin gecekondu oylarını toplamaları güç olmamaktadır. Köylerdeki «yabancılaşma»ya benzer biçimde, yol, su, elektrik, okul vaatleri gecekondu oylarını etkilemektedir. Şüphesiz bu durum geçicidir. Sayıları hızla çoğalan gecekondu sâkinleri, yarın bu kadar azla yetinmeyecekler ve artan güçlüklerle birlikte, tutucu siyasî partilerin karşısına dikileceklerdir. Fakat bu uyanış, zamana ihtiyaç göstermektedir.

Bundan başka, gecekondular bir «proleter deposu» sanılmamalıdır. Gecekondular da bir toplumsal farklılcşma içindedir. Prof. Ibrahim Yasa'nın araştırmasına göre, gecekondu allelerinin yüzde 17'sini küçük esnaf ve tüccar, yüzde 2'sini irat sahipleri ile çiftçi ve hayvancılar teş-

kil etmektedir. Esnaf ve tüccar gecekondularda «daha uyanık ve dinamik bir toplumsal tabaka» meydana getirmektedir. «Oranları oldukça büyük olan bu grup aile reisleri arasında, birkaç işi bir arada yürütenler, gecekondu simsarları, küçük ve büyük çapta işadamları vardır. Genellikle şehre daha önce yerleşmiş olan ailelerden teşekkül eden bu grup, ekonomik - toplumsal bakımdan gecekondu topluluğunun üst tabakasıdır. Öbür tabakalara bakınca daha çok kararlılığa kavuşmuş, kazancı daha yüksektir. Şehir yaşayışına uyumda daha ileri bir merhaleye erişmiştir. Gecekondu meseleleriyle ilgilenen, gerektiği zaman politikacılar tarafından aldatılan ve politikacıları aldatan bir gruptur.»[850]

Amerikalı Hart ise, gecekondularda toplumsal farklılaşmanın ev sahibi-kiracı arasında olduğunu ileri sürmektedir. «Gecekondularda esas sınıf farkı, kiracı ve ev sahibi arasındadır. Ev sahibi kanuna aykırı olarak yapılan bir evi yapan, yahut para vererek yaptıran, yahut satın alan bir kimsedir. Kiracı böyle bir evin bir odasını, ya da bütün evi kiralayan kişidir (aile olarak yahut tek başına kiralar). Tipik olarak ev sahibi fabrika işçisi olmamakla beraber, kızı, oğlu, ya da karısı fabrikada çalışabilirler. Buradaki hareket örneği (mobility pattern) aşikârdır. Erkekler için (hiç olmazsa yaşlılar için) fabrika işçiliği, ev sahipliği (kanunsuz yapılmış bir ev dahi olsa), ev sahibini yalnız, kira vermekten koruduğu gibi üstelik bir veya iki kiracı temin ederek gelir de sağlar. Eğer fabrikada çalışacak yetişkin oğlu veya kızı varsa, bu takdirde ailesinin toplu geliri, aile reisini devamlı olarak bir işte çalışma külfetinden kurtarır ve aile reisine o zamana kadar arasıra yapabildiği bazı işlere bütün gününü vermek imkânını sağlar. Bu duruma erişen bir şahıs, artık bütün vaktini, isterse en beğendiği kahvede geçirebilir, yahut başka gecekondular inşa eder, ya da mevcut gecekondusuna bir iki oda ilâve ederek evine daha fazla kiracı almak imkanını arar. Böylece ayda oda başına 80 TL. ödeyen beş kiracı ve fabrikada 300-350 lira alan iki kızı olan bir şah-

sın aylık geliri, kira da ödemediğine göre 1000 liranın üzerindedir. Bu gelir birçok küçük memurun, hattâ orta derecedeki bir memurun evine getirdiği aylık gelirden üstündür. Bu seviyeye erişmiş olan bir şahıs, gecekondu halkı arasında muvaffak olmuş bir şahıs addedilir.»[851]

Bu «gecekondu rantiyeleri» gibi, gecekonduda maharetleriyle sivrilen kişiler görülmektedir. Hart, «yeni nesil» dediği bu kişileri şöyle tanımlamaktadır: «Hünerlerini herhangi bir yerden kapmış olan bu kişiler öylesine ihtisaslaşmışlardır ki, kendi sahalarında âdeta birer eksper olmuşlardır... İşte gecekondusunun iki arka odasını ufak çapta bir fabrika haline getirmiş olan ve burada kendi icat ettiği bir usulle dikişsiz torbalar imal eden adam, işte hurda iki otomobili kilo ile satın alıp parçalarından kendine işler bir otomobil imal eden şahıs, işte dükkânlardaki mükemmel kaliteye eş plastik yağmurluklar imal ederek ucuz fiyatla satışa arzeden mülteci Türkistan ailesi, işte ilk fırınını Zeytinburnu'nda kuran ve hâlâ Zeytinburnu'nda olan ve bugün İstanbul'da modern fırınlar kuran müteşebbis, işte bahçesindeki bir kuyudan kendine ve kendinden başka 10 - 12 ailenin evine borularla su dağıtan adam. Şehrin sular idaresinin bir hususî mülk olan bu su sisteminden haberi dahi yoktur ve bu ailelerin evlerinde su mevcut iken, diğerleri çeşmelerden su taşırlar.

Bütün bunlar arasında en şayanı dikkat olanı, kanunsuz inşaat yapımında ihtisaslaşmış olan ustalardır. Kanunun inşaat tipi, hususî bir teknik isteyen ve normal inşaat usullerinin bu yapımlara uydurulmasını icap ettiren, gizli bina yapma sanatını da içine alan bir tip İnşaattır.»[852]

Bunlardan başka, «oy depoları» gecekondularda, particilik, avantajlı bir meslek haline gelmişe benzemektedir. Particilik yoluyla zenginleşenler de, gecekondu sâkinlerinin üst grupları arasında sayılabilir. Bütün bu yükselen «gecekondu zenginleri»nin tutucu eğilimler göstermesi olanağı vardır.

En alt tabakada ise, işsizler, gizli işsiz nitelliğindeki gezici satıcılar, geçici işlerde, ya da ufak atölyelerde po-

ternalist şartlarda çalışan işçiler, çıraklar vb. yer almaktadır. Prof. İbrahim Yasa, ilerideki yıllarda sayılarının daha da artacağını belirttiği bu gruba, alt proleter[853] adını vermektedir.* Bunların ortasında fabrika işçileri bulunmaktadır.

Gecekonduların ticaret , zanaat, ev sahipliği, particilik vb. yollarıyle sivrilen üst grubu ile alt grup arasındaki ilişkileri bilmiyoruz. Tutucu sayabileceğimiz üst grup, sayıca kalabalık alt grubu köylerdeki gibi denetimi altında tuttuğu sürece, gecekondularda bilinçlenme yavaş olabilecektir. Esasen öteki ülkelerde de «alt proleter»lerin davranışları genellikle olumsuzdur. Gecekondularda en kısa sürede tutucu çevrelerin etkisinden kurtulabilecek güç olarak, fabrika işçileri gözükmektedir. Fakat bu uyanış dahi zaman alacağa benzemektedir. Türk marksistleri proletaryanın mevcut durumunu şöyle değerlendirmektedirler: «Türkiye proletaryasının hâlâ geniş ölçüde 'kendiliğinden sınıf' durumunda olduğu için 'kendisi için sınıf' olma yolunda ancak ilk adımları atmakta olduğu bir gerçektir. Türkiye'nin tarihinde hiç bir zaman gerçek bir kapita-

---

* Ankara gibi memur şehirlerinde, gecekondu sâkinlerinin yüzde 14,5'unu memurlar ve yüzde 15'ini odacı, bekçi, kapıcı gibi müstahdemler teşkil etmektedir. Prof. İbrahim Yasa «hademe ve kapıcı milleti» denilen grubu şöyle değerlendirmektedir : «Bunların kulağı deliktir, bulunduğu ortamda, çalıştığı yerlerde olan bitenlerin farkındadır. Bir grup olarak özenti duygusu içinde yaşarlar. Memurların belirli davranış, yaşantı alışkanlıklarını benimsemeğe çalışırlar. Bu grup, gecekondu topluluklarının orta tabakasından çok, şehrin memur tabakası ailelerinin özlemini duymaktadır. Grup, işçi gruplarına bakınca, toplumsal sorunlar hakkında daha bilinçli olmakla beraber, ilişkileri dolayısıyle birçok sorunların farkında değilmiş gibi hareket etme eğilimindedir. Toplumsal durum ve sorunlar karşısında tutumları, pasif ve 'adam sendecidir'.

Memur grubunu ise baremin alt basamaklarındaki küçük memurlar teşkil etmektedir. Bu grup, öteki gecekondu sakinlerinden 'eğitim ve kültür düzeyinin yüksek olması' ve 'yaşantı, görüş, değer ve alışkanlıkları' ile ayrılmaktadır.» (Prof. İ. Yasa, *Gecekondu topluluklarındaki işgücü çeşitleri ve ekonomik düzen*, İskân ve Şehircilik Derneği Yayını, No. 3, s. 142).

list gelişme görmemiş olması, feodal ilişkilerle bağdaştırılmaya çalışılan bağımlı, kısır bir kapitalist ekonomide proleterin yerinin iğretiliği, sanayi işçilerinin büyük çoğunluğunun köyle bağlarını sürdürmeleri ve işçinin yarı köylü vasfını muhafaza etmesi, şehirle köy arasındaki uçurumun derinliği, Türkiye Proletaryasının bilinçlenmesini, kendisi için sınıf niteliğine bürünmesini geciktiren etkenler arasında zikredilebilir.»[854]

Türkiye'de millî gelirin sınıflararası dağılışı konusunda dikkat çekici bir araştırma yapan Dr. Korkut Boratav'a göre, işçi sınıfının bilinçlenme olanağı en fazla olan devlet kesimi kanadı, 1950 - 1965 döneminde millî gelir içindeki payını arttırmış ve politik alanda tutucu bir eğilim göstermiştir: «Uzun yıllardır şehirde yaşamakta olan veya şehirde doğmuş işçiler, durumlarını diğer sınıflarla ve özellikle burjuvaziyle karşılaştırmaya yönelirler. Bu yüzden en azından ilerici ve devrimci bir potansiyel taşırlar. Ne var ki, siyasî iktidarlar bu grubun önemli bir kesimini, devlet işletmelerinde çalışan emekçileri, 1950'den bu yana hoşnut etmenin imkânlarını bulmuşlardır. Devlet işletmeleri, Türkiye'de kapitalist işletmelerden ortalama olarak daha büyük, daha ileri teknikler uygulayan kuruluşlardır. Geçmişleri de çok daha eskidir. Bu yüzden işçi sınıfının eski ve vasıflı unsurlarının büyük kısmının devlet işletmelerinde yer aldığını farz etmek mümkündür. Böyle olunca... 1950'den bu yana gelir dağılımının devlet işçileri lehine değişmiş olması, özel bir anlam kazanır. Siyasî iktidarlar, devlet işletmeciliğinde, burjuvaziye zarar vermeyen bir mirasyedi politikası uygulayarak, bu kesimdeki işçileri tatmin ederken, işçi sınıfının devrimci bilinçlenmeye en yakın bir kesimini sistemden yana kazanma amacını da gütmekte idiler. Bu hedefin esas olarak gerçekleştiği de söylenebilir. Sendika hareketinin en tutucu unsurları kaideten devlet işletmelerindeki sendikalardır. 1960'tan sonraki sosyalist hareketin eski devlet fabrikalarının bulunduğu küçük merkezlerde (Kırıkkale, Karabük gibi) şaşılacak derecede cılız kaldığı da ortadadır. Buna karşılık, kapitalist üretimin

bazı kesimlerinde, özellikle İstanbul'da işçi sınıfının muhtemelen eski unsurlarından doğan ilerici eğilimler kendini duyurmaya başlamıştır. Derby, Singer, Kavel olayları ve ilerici sendikaların daha ziyade kapitalist üretim yapan işyerlerinde gelişmesi buna delil gösterilebilir.»[855] Fakat bu gelişmeler, gittikçe hızlanmakla birlikte, yeni yeni ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu açıklamalarla Türk köy yapısı ve verimini, gecekondu gerçeğini, işçi sınıfının durumlarını yeterli olarak ortaya koyabildiğimiz iddiasında değiliz. Bu konularda henüz çok az bilgiye sahibiz. Fakat yukarıdaki açıklamalar, kitle oyunun bağımsız olmadığını, geniş ölçüde tutucu güçlerin ekonomik ve ideolojik etkisi altında bulunduğunu belirtmeye yeterlidir. Tutucu güçlerin oy üzerindeki egemenliği, genel oya dayanan parlmanter sistemin, tutucu bir rejim haline gelmesine yol açmaktadır. Kitle oyunun bağımlı durumdan kurtarılabilmesi için, radikal bir toprak reformu, millîleştirmeler ve güvenlik sağlayıcı kurumlar gereklidir. Fakat genel oyun işbaşına getirdiği güçler, kitle oyunun bağımsızlığını sağlayacak reformların gerçekleştirilmesine en büyük engeli teşkil etmektedir. Bu çelişmenin nasıl çözüleceğini kestirmek kolay değildir.

SEÇİM KAZANMAKLA DA İŞ BITMEZ

Bununla birlikte tarımda ırgatlaşma sürecinin yoğunluk kazanması, şehirlerin baş döndürücü bir hızla büyümesi, geniş kitlenin yaşam güçlüklerinin artması ve tutucu güçlerin bu güçlükleri gidermekteki aczi, onların kitle oyu üzerindeki egemenliklerini hissedilir biçimde zayıflatmaktadır.

1969 seçimlerinde CHP ve TİP oyları toplamı yüzde 31 civarındayken, 1973 seçimlerinde CHP oyunun bir miktar artarak yüzde 33'e çıkması toplumdaki bu değişikliklerin sonucudur. CHP, «geleneksel» bölgelerde oy yitirdiği halde, kentlerde daha büyük bir hızla geliştiğinden, toplam oyunu artırmıştır.

Sağ partilerin parçalanması, Ecevit'in Kıbrıs olayları nedeniyle bir «millî kahraman» kimliği kazanması ve başbakanlığı süresince, tutucu güçlere karşı yatıştırıcı bir politika izlemesi ve egemen çıkarlara dokunmadan devlet olanaklarını kitlelere tâviz yönünde kullanması, Ecevit'in partisinin seçim kazanma şansını büyük ölçüde yükseltmiştir. Esasen CHP'nin düzen değişikliği programı, tutucu güçlerin ekonomik iktidarını değiştirmeye yönelmiş bir program değildir. Bu ekonomik iktidara dokunmadan ve dış ilişkilerde önemli bir değişikliğe gitmeden, «halk sektörü» yoluyla, kapitalizmi yaygınlaştırmayı öngörmektedir. Küçük burjuvazi ve hatta büyük burjuvazinin bir kısmı, bu programla özdeşleşebilir. Bu nedenle seçim kazanılabilir, fakat bir düzen değişikliği olmayabilir. Daha önce görmüş olduğumuz üzere Hindistan'da sosyalist iddialı Kongre Partisi, millî kurtuluş savaşını başarıya ulaştırmanın sağladığı büyük prestij sayesinde, ezici çoğunlukla üstüste iktidara gelmiştir. Fakat düzen değişikliğini öngören programın hiçbir maddesini hayata geçirememiştir. Tutucu güçler koalisyonu parti içine sızarak parlmanter sistemin olanaklarından yararlanarak ve ekonomik kudretlerini harekete geçirerek, Nehru gibi prestijli bir lideri, ekonomik ve sosyal planda başarısızlığa mahkûm etmiştir. Ezici oy çoğunluğuna rağmen kitle desteği, pasif bir destek olmaktan ileriye gidememiştir. Böyle bir aktif kitle desteğinden yoksun kalan Hint yöneticileri, tutucular koalisyonunun kudreti karşısında şaşırmış, gerilemiş ve sonunda kitlelerin pasif desteği fazla bir anlam taşımadığından tutucu güçlere teslim olmuştur. Batıda da sosyalist partiler iktidara gelmişler ve hattâ çok uzunca süre iktidarda kalmışlardır. Fakat kapitalist düzenden sosyalist düzene geçilmesini öngören programlarını gerçekleştirememişlerdir. Ekonomik güç kapitalist sınıfın elinde kalmıştır. Bu güç sayesinde basını, çeşitli yollardan kamuoyunu ve parlamentoyu etkilemeyi bilen ve yarattığı ekonomik sıkıntılarla iktidarları tâvizlere sürükleyen ve gerileten kapitalist sınıf, sosyalist hükümetlere rağmen egemenliğini sürdür-

müştür. Bu yüzden Batı'da sosyalist iktidarlar, kapitalist düzen çerçevesinde, düzenin özüne dokunmayan birtakım sosyal reformlarla yetinmek ve programlarını rafa kaldırmak durumunda kalmışlardır. Demek ki, düzen değişikliği iktidar elde edilse bile güç bir iştir. Kurulu düzenin egemen güçleri, ekonomik kudretlerinden ve özgürlüklerinden yararlanarak, düzen değişikliği iddialarını lâfta bırakabilmektedir. Hele düzen değişikliği iddiası toplumsal güçlerin kudretleri, direnme biçimleri ve bunların nasıl etkisiz kılınacağı yolunda kurmayca bir tahlile ve hazırlığa dayanmıyorsa, küçük aile işletmeleri kurmakla toprak reformunun gerçekleştirileceği sanılıyorsa, kapitalist bir çerçevede kooperatifçiliğin kolayca kapitalizmin aracı haline geleceği hesaplanmıyorsa, son yılların modası «halk şirketleri»nin kapitalizmi hızla geliştirme yolu olduğu bilinmiyorsa ve halk şirketleri ve kooperatifçiliği teşvik etmekle düzenin değiştirilebileceğine inanılıyorsa, bu iddialar çok çabuk hüsranla sonuçlanmaya mahkûmdur. Böyle bir düzen değişikliği romantizmi, tutucu güçler orkestrasının harekete getireceği şiddetli bir basın kampanyasıyla dahi, eriyip gidebilir.

Bütün bunlar, politik sistemimize ve Anayasa'ya içten bağlılık psikolojisiyle, üzerinde düşünmeyi dahi reddettiğimiz gerçeklerdir. Fakat gerçeklere göz yummanın, hiç bir zaman başarıya götürmediği bellidir. En ufak şüphe yoktur ki, benzer şartlarda, çeşitli özgürlüklere yer veren çok partili sistem, bu özgürlükleri ortadan kaldıran sistemlerden kat kat üstündür. Tam bir demokrasi ve en geniş özgürlük peşindeki devrimcinin, daima özgürlükten yana olacağı açıktır. Esasen davanın özü politik biçim tartışmasını çok aşmaktadır. Davanın özü, ortaçağ kalıntılarının hâlâ ayakta kalmasını sağlayan, politik ve ekonomik bağımsızlığımızı dış güçlere ipotek eden, tam bir demokrasiye ve hızlı kalkınma yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşılmasını engelleyen tutucu güçler koalisyonu egemenliğinin tasfiyesidir. Bu da, iktidara şu, ya da bu yoldan gelme sorunu olmaktan önce, örgütlü ve bilinçli halk desteğinin

ekonomik bağımsızlık, demokrasi, özgürlük ve kalkınma yolunda seferber edilmesi demektir. Iktidara götüren yollar ve politik sistem bu amaçları gerçekleştirmeğe hizmet ettiği ölçüde geçerlidir. Bu konuda peşin fikirlilik ve doğmatizm, ilerici teşekkülleri, tutucular koalisyonuna hizmet etmek gibi duruma düşürebilir ve düşürmektedir.

Devrimci bir iktidarın karşılaşacağı önemli konulardan biri de, bürokrasi sorunudur. Kapitalist kalkınma yolu dahi, her çeşit devlet müdahalesinin ve bürokrasinin gittikçe genişlemesine yol açmaktadır. Devletçi bir politika izlenince, bu genişleme daha büyük ölçülere varacaktır. Bürokrasi, tutuculuk, kırtasiyecilik ve halka destek olma yerine, halkın önüne engeller yığma demektir.* Bürokrasi, devrimci yönelişin hızını kesen, kalkınmanın güç sorunlarının çözülmesini daha da güçleştiren bir engel olabilir. Bu engelin aşılması için halkın içinden gelen ve halkın

---

* Burada, sık sık düşülen bir yanlışı belirtmek isteriz. Milliyetçi devrimcilere, çoğu devlet kademelerinden geldiği için bürokrat etiketini yapıştırmak moda olmuştur. Bürokratın başlıca özelliği, tutuculuktur, gericiliktir ve düzen değişikliğine direnmedir. Başka bir deyişle, bürokrat devrimcinin karşıtıdır. Bu nedenle Atatürk ve arkadaşları harp okullarından çıkıp, devlet hizmetinde görev aldılar diye, bürokrat olmamışlardır. Harbiyede devrimciliği benimsemişler ve «küçük burjuva devrimcileri» olarak milli devrim peşinde koşmuşlardır. Yâni feodal bürokrasiye ve bürokratlara karşı çıkmışlardır. Milliyetçi devrimcilerin, birçoğunun devlet hizmetinde bulunması, onları bürokrat diye damgalamayı haklı göstermez.

Amerikalı Dr. Frank Tachau'nun 1963 mahallî seçimleriyle ilgili olarak yaptığı araştırmaya göre, AP adayları arasında devlet memurluğundan gelenler çok yüksek orandadır. Bu oran «bürokratların partisi» denilen CHP'de ise çok daha düşüktür. AP'de bu oran yüzde 75, TİP'de yüzde 40 ve CHP'de yüzde 59'dur.

Memur aday çokluğuna bakıp AP'ye «bürokratların partisi» demek ne kadar yanlışsa, milliyetçi devrimcilere bürokrat demek o ölçüde yanlıştır. (Tachau, *Türkiye'de Mahallî Politikacılar*, İskân ve Şehircilik Derneği yayını: 3, Ankara 1966, s. 103).

nabzını elinde tutan devrimci bir partinin ve örgütlenmiş halk güçlerinin uyanıklığından ve kalkınma hamlesine öncülük etmesinden başka bir çare yeryüzünde şimdiye kadar bulunabilmiş değildir. Bürokrasi sorunu ancak, devrimci partinin başarısı ölçüsünde çözülebilecektir.

VI

SONUÇ

Bizi, dünyada en kudretli ve ileri devlet olduğumuz geçmiş yüzyıllara kadar götüren bu incelemede, belirtmeye çalıştık ki, Türkiye'miz, çoktan kalkınmış, sanayileşmiş bir ülke haline gelebilir ve çağdaş uygarlığın bugün ön saflarında yer alabilirdi. Böyle bir gelişmeyi emperyalizm engellemiştir. Emperyalizmin kol gezdiği bir ülkede, daha önce mümkün olan kapitalist kalkınma yolu tıkanmıştır. Emperyalizmin pençesinde gerçekleşen birtakım kapitalist gelişmeler, ülkenin kalkınmasına değil, daha çok sömürülmesine yaramıştır. Tarihimiz göstermiş ve ekonomi bilimi de doğrulamıştır ki, emperyalist hegemonyadan kurtulup bağımsız olarak kalkınma yolunu seçebilecek duruma gelmek, kalkınmanın ilk şartıdır. Ekonomik bağımsızlık bir duygusal istek değil kalkınmanın gereğidir.

Kurtuluş Savaşı'yle bağımsız kalkınma olanağını bir ölçüde elde eden ülkemiz, millî bir kapitalizm kurarak, kalkınma ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmeyi denemiştir. Ne var ki, millî olması istenilen kapitalistler, fabrika kurmak yerine çıkarları gereği, Batı firmalarının komisyonculuğuna yönelmişler; hafif tüketim sanayii alanında kurulan tek tük fabrika, makina, yedek parça ve teknik bilgi bakımından Batı firmalarına bağlı kalmıştır.

Politik bağımsızlık, ekonomik bağımsızlıkla tamamlanamamıştır. Daha sonraları yeniden «Tanzimat Batıcılığı»na dönülmüş, yabancı sermaye ve borçlanmalarla kalkınma, bir kez daha denenmiştir. Türkiye bugün «Amerikan tipi» dediğimiz bu kalkınma modelini izlemektedir. Kapitalist sınıfı geliştirmek ve güçlendirmek için devlet otuz yılı bulan bir süredir iç ve dış kaynaklardan milyarlarca lirayı özel müteşebbislere akıtmaktadır, devletin yetiştirdiği mühendisler, yöneticiler, kapitalistlerin hizmetine kaydırılmaktadır. Yabancı firmalar, teknik bilgi ve sermayeleriyle yerli kapitalistlerin yardımına çağırılmıştır. Devlet, geniş vergi kaçakçılığına ve ithal yasakları sayesinde gerçekleştirilen «vurgun» kârlarına göz yummaktadır.

Otuz yıllık bir denemeden sonra, bu kalkınma yolunun bizi nereye getirdiğinin bilânçosunu yapmak gereklidir. Akıtılan milyarlara rağmen, sanayileşme gerçekleştirilememiştir. Kurulan sanayi, İnönü'nün deyimiyle, «sunî tekel» istidadı gösteren köksüz bir «paketleme» ve «montaj» gösterisinden ibaret kalmış ve yüksek gelir gruplarının lüks tüketim ihtiyacını karşılamaya yönelmiştir. Makina, teçhizat, yedek parça, hammadde, teknik bilgi ve hattâ işletmecisiyle dışarıya bağlı olup, yabancı firmalarla ortak ya da «müteahhit» olarak işbirliğine dayanan bu sanayi, ihracat yapamadığı gibi, ithalât ihtiyacını geniş ölçüde artırmıştır. Toplam ihracat gelîri, hemen her şeyi dışarıdan gelen bu lüks tüketim sanaylinin işletme ihtiyacını karşılamaya dahi yetmemektedir! Borçlanma olanaklarının azalması, bu tip sanayinin iflâsı anlamına gelecektir.

İmtiyazlı bir pazarda, devletin milyarlarca liralık desteğiyle zenginleşen ve millî gelirin üçte birine yakın bir kısmını alan bu kapitalist sınıf, yatırımcı değildir. Yatırım fonlarını, lüks tüketim yolunda israf etmektedir. Bu mutlu azınlığın, lüks ve israfı ile geniş kitlenin sefaleti çatışmaktadır. Toplumsal sorunlar, çözülmek yerine günden güne kötüye gitmektedir: Tarım ülkesi Türkiye kendini besleyememektedir. Gecekondular çığ gibi büyümekte-

dir. İşsizlik artmaktadır. Okuma yazma bilmeyen cahil kişilerin sayısı yıldan yıla yükselmektedir. Borçlar gittikçe ağırlaşmaktadır. Ortakçı, ırgat ve küçük işletme sahibi köylünün geçim sıkıntısı dayanılmaz ölçülere ulaşırken, beyler, ağalar, şeyhler egemenliğinde kölelik düzeninin kalıntıları yaşamaktadır. Kapitalist sınıf, ağalar, şeyhler, beyler ve tefecilerle birlikte ağırlaşan sorunları çözmek için gerekli reformlara karşı çıkmaktadır. Parazit nitelikteki bir tutucular koalisyonu, kalkınma, sosyal adalet, demokrasi ve bağımsızlık yollarını tıkamaktadır.

Bütün ülkelerin hızlı kalkınma yarışı içinde bulunduğu çağımızda, bu ters gidişe «dur» demek gereklidir. Bu gidişe ne kadar önce son verilirse, Türkiye için o kadar iyidir.

Ülkemizin bugünkü gelişme aşamasında, milliyetçi devrimciler bir kez daha ön planda rol oynamaya aday gözükmektedir. Tanzimatla birlikte, ülkenin yarı sömürge durumuna düşmesinden beri, bağımsız ve uygar bir vatan kurmak için milliyetçi devrimciler ön safta mücadele vermişler, kahramanlık örnekleri göstermişlerdir. Fakat bağımsızlık ve uygar Türkiye ülküsüne hâlâ ulaşabilmiş değiliz, daha acısı, bugün böyle bir yolda değiliz. Tarihsel şartların elverişsizliğinin bunda payı büyüktür. Yalnız milliyetçi devrimcilerin yanılmalarının ve yanlışlarının da ters gidişe yol açtığını hatırlamalıyız. Yeni yanılmalara düşmemek ve geçmiş yanılmalardan gereken dersi almak için ekonomik ve toplumsal tarihimizi iyi öğrenmeliyiz.

Milliyetçi devrimciler, daima bir halk özlemi taşımışlar, «Halka Doğru» ve «Halkçılık» hareketini başlatmışlardır. Fakat bu özlem, tutucular koalisyonunun kitle üzerinde kurduğu demirperde bir türlü tam aşılamadığı için gerçekleşememiştir. Başarılan devrimler, kitlenin yaşantısında önemli değişiklikler yaratamamıştır. Tutucu güçler engeli kırılıp, geniş kitleye ulaşamayınca, milliyetçi -devrimci hareket az.çok boşlukta kalmış ve boşluğu tutucu güçler doldurmuştur. Girişilen kalkınma çabaları, tutucular koalisyonunu güçlendirmiştir. Bugün, halkçılığı tam ger-

çekleştirmek, işçisiyle, köylüsüyle halkı gerçekten iktidara getirmek ve halk içinde erimek söz konusudur. Esasen, bilinçli ve örgütlü aktif halk desteği en kısa sürede sağlanmadıkça, tutucu güçler koalisyonunun dış müttefikleriyle birlikte kurdukları engeli aşabilmek hayaldir. Bunu başaramayanlar, boşlukta kalmaya ve giderek tutucu güçlere teslim olmaya mahkûmdurlar.*

Milliyetçi-devrimcilerin halkçılık gibi başka bir özlemi, çağdaş uygarlığa ulaşmak olmuştur. Batılılaşma, çağdaş uygarlığa erişme anlamında kullanılmıştır. Fakat çağdaş uygarlığa hangi yoldan varılacağının saptanmasında büyük yanılmalar ve güçlüklerle karşılaşılmıştır. Tanzimat Batıcılığı'ndan Menderes Batıcılığı'na sürüklenilmiştir. Ülkeyi Batılılaştırmak şöyle dursun, sömürgeleştiren bu tip Batıcılığa karşı çıkan Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi büyük ve değerli vatanseverler, çağdaş uygarlığa ulaşma ve kalkınma dâvasının, bir düzen değişikliği davası olduğunu yeteri kadar açıklıkla göremedikleri için «Batı'dan ne alalım, ne almayalım» tartışmaları arasında bocalamışlardır. Bu fikir karışıklığı içinde çağdaş uygarlığa ulaşma yolunu, büyük bir sezişle, Atatürk ortaya koymuştur. Atatürkçü tez kısaca şudur: Batılılaşabilmek için, önce bağımsızlığın elde edilmesi ve bağımsız kalkınma olanağına kavuşulması şarttır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu yolda ikinci bir savaş, kapitülasyonların ve imtiyazlı yabancı sermayenin tasfiyesinde verilmiştir. Bağımsızlık elde edilince, yapılacak iş, devrimler yoluyla bir düzen değişikliğinin gerçekleştirilmesidir. Batılılaşma, batının uydusu olmakla değil, içeride devrimler yoluyla düzeni değiştirmek suretiyle mümkündür. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılması, dogmaları reddederek, akla ve bilime dayanan lâik bir

* Devrimciler, millet çoğunluğuna yani halka dayanmayı, devrimlerin başarısı için şart sayan Mustafa Kemal'in şu sözlerini hatırlamalıdır: «Bu milletin ekseriyeti bizimle olursa fırka deyiniz, ne derseniz deyiniz, yürümek mümkündür. Ekseriyet beraber değilse, grup deyiniz, heyet deyiniz, buna istinaden inkılâba muvaffakiyet mümkün olamaz.» (İ. Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, «Ulus» 24 Kasım 1968).

dünya görüşünün getirilmesi, bu görüşün eğitim sistemine egemen kılınışı ve bu anlayışın gerektirdiği çeşitli kurumların kurulması, eski düzeni yıkıp yeni bir düzen getirme yolunda atılmış devrimci adımlardır. Ne var ki, devrimler eski düzenin temellerini tamamen yıkamamış, köklü bir toprak reformuyla, ortaçağ kalıntısı güçler tasfiye edilememiştir. Toprak reformunu gerçekleştirme çabaları, tutucu güçler koalisyonu engeli önünde takılıp kalmıştır. Ama bu, Atatürk'ün büyük sezişinin ve Kemalist tezin doğruluğunu ve bugün için de geçerli olduğu gerçeğini değiştiremez.

Kemalist tez, «bağımsızlık içinde toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmak» biçiminde özetlenebilir. Türkiye'mizin içinde bulunduğu şartlarda hızlı kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşması için tek çare olarak gördüğümüz «millî devrimci kalkınma yolu» Kemalist tezin temele indirilmesinden ve böylece Atatürk devrimlerinin devam ettirilmesinden başka bir şey değildir.

Millî devrimci kalkınma yöntemiyle, ülkemizin 15 - 20 yıl içinde kalkınması, tam bağımsızlığın sağlanması ve çağdaş uygarlık düzeyindeki şerefli yerini alması mümkündür. Yalnız bunun için gerçekten devrimci olmak, «idare-i maslahatçılık» tan kesinlikle kaçmak ve dış destekli tutucu güçler koalisyonunun sayısız tuzaklarını boşa çıkartmak gereklidir. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra söylediği şu sözler, devrimcinin kulağına küpe olmalıdır: «İnkılâbın kanunu, mevcut kanunların fevkindedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız inkılâp ve teceddüt bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de, böyle olacaktır.»

«Herkesi memnun edelim dersek, mümkün olsun, hepsi memnun olsun, ama biz maksadı temin etmiş olmayız. İdare-i maslahatçılar esaslı inkılâp yapamaz. Bugünkü sefalet ve rezalet içinde, esasen kimseyi memnun etmeğe imkân yoktur. Memleket mamur, millet zengin olduğu zaman herkes memnun olur.»[850]

NOTLAR

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

486 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*, SBF 1963, s. 135.

487 Osman Okyar, *Zirai Fiyat Politikası, Türk Tecrübesi*, teksir, s. 8.

488 William H. Nichells, *İnvestment in Agriculture in Underdeveloped Countries*, American Economic Review, Mayıs 1955, zikreden: Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 261.

489 *Türkiye'de Zirai Makinalaşma*, SBF, 1954, s. 261.

490 y.a.g.e. s. 43.

491 Yahya Kanpolat, *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, SBF, 1963, s. 43.

492 y.a.g.e. s. 52 ve 53.

493 (Rakamlar, Çukurova Bölge Planlama Teşkilâtı tarafından tespit edilmiştir.)

494 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, Mart 1967, s. 75.

495 Tevfik Çavdar, *Türkiye'deki Toprak Dağılımının İşletme Büyüklükleri Yönünden Yapısal Çözümlenmesi*, SBF, Maliye Enstitüsü, 1967, s. 70.

496 Yusuf Hamurdan, *Tarım Sektöründe İşletme Büyüklüklerinde Verimlilik*, DPT, Ocak 1966, s. 3.

497 Tevfik Çavdar, *Türkiye'deki Toprak Dağılımının İşletme Büyüklükleri Yönünden Yapısal Çözümlenmesi*, SBF, Maliye Enstitüsü, 1967, s. 70 - 73.

498 Doç. Dr. Mübeccel Kıray, *Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1964, s. 24.

499 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 27 ve 31.

500 Mübeccel Kıray, *Interdependenices Between agro-economic development and social change*, A Case study, Çukurova, teksir.

501 Bahattin Akşit, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köy-*

lere Girişi, O.D.T.Ü. Öğrenci Birliği Yayınları, Ankara 1967, s. 71 - 128.

502 y.a.g.e., *Pazar İçin Üretimin ve Modern Teknolojinin Ankara Çevresindeki İki Köy Üzerindeki Etkisi*, s. 129 - 152.

503 y.a.g.e. s. 148.

504 Halil Aytekin, *Toprağını Kaybeden Köylüler*, Yön, sayı: 38.

505 Bahattin Akşit, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*, s. 61.

506 Doç. Dr. Necdet Tunçbilek, *Orta Sakarya Vâdisinin İktisadi Tarihi Hakkında*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, cilt: XII 1 - 4'de.

507 Bahattin Akşit, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*, s. 67.

508 Kemalettin Gazezoğlu, *Viranşehir Olayları*, Cumhuriyet gazetesi, 9.8.1967.

509 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s. 9.

510 A. Vural Öktem, *Türkiye'de Zirai İşletme Büyüklükleri ve Zirai Prodüktiviteye Tesiri*, SBF Dergisi, Haziran 1966, s. 61.

511 *Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl 1968 - 1972*, s. 242.

512 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s. 12.

513 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 35.

514 Doç. Dr. Mübeccel Kıray, *Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1964, s. 36.

515 y.a.g.e. s. 26.

516 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s. 8.

517 Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 55.

518 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 112.

519 y.a.g.e. s. 27.

520 y.a.g.e. s. 45.

521 Gülten Kazgan, *Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planda Tarım*, Cumhuriyet gazetesi, 13 Ekim 1967.

522 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 93.

523 y.a.g.e. s. 76.

524 y.a.g.e. s. 84.

525 y.a.g.e. s. 69.

526 Azmi Erdem, *Müesseseleşen Tefecilik Bölgemizi Soymaktadır*, Yön, sayı: 113.

527 Yön, sayı: 111.

528 Yılmaz Çetiner, *Fındık Tefecileri*, Cumhuriyet gazetesi, 8 Eylül 1967.
529 *Köy ve Köylü sorunu*, DPT, 1967, s. 59.
530 Samet Ağaoğlu, *Doğu İlleri*, Son Havadis gazetesi, 19 Ekim 1967.
531 Doç. Dr. Mübeccel Kıray, *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, DPT, 1964, s. 61 - 63.
532 Ülkü Egeci, *Tarımın Ekonomik Kalkınmadaki Yeri*, DPT. Ocak 1966, s. 38.
533 Öncü gazetesi, 19 Ekim 1960.
534 Mümtaz Soysal, *Temeldeki Kavgalar*, Yön, sayı: 6.
535 Prof. Memduh Yaşa, *İktisadi Meselelerimiz*, İstanbul, s. 50 - 54.
536 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, s. 143.
537 United States Department of State, *Point Four, Cooperative, Program for Aid in the Development of the Economically Underdeveloped Are as*, Washington 1964, s. 4.
538 *State of the Union Message*, 1953.
539 Zikreden: Paul A. Baran, *The Political Economy of Growth*, New-York 1960, s. 200.
540 Bilsay Kuruç, *İktisadi Politikanın Resmi Belgeleri*, s. 140.
541 Yeni Ulus gazetesi, 16.4.1954. Balıkesir Konuşması.
542 *Ulus gazetesi*, 25 Temmuz 1952.
543 Yeni Ulus gazetesi, 10.4.1954, Malatya Konuşması.
544 Yeni Ulus gazetesi, 26.4.1954, Samsun Konuşması.
545 Yeni Ulus gazetesi, 24.4.1954, Sıvas Konuşması.
546 Yeni Ulus gazetesi, 16.4.1954, Balıkesir Konuşması.
547 Yeni Ulus gazetesi, 14.4.1954, İstanbul Konuşması.
548 Yeni Ulus gazetesi, 22.4.1954, Niğde Konuşması.
549 *Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl*, s. 88.
550 *B.I.A.C. Eksperler Grubu Raporu*, Odalar Birliği 1964, s. 11.
551 *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, s. 76 - 77.
552 Doç. Dr. Arif Payaslıoğlu, *Türkiye'deki Özel Sanayi Alanındaki Mülteşebbisler ve Teşebbüsler*, SBF, 1961.
553 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, İstanbul 1968, cilt: III, s. 246.
554 1968 Programı, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 10.
555 Hilmi Özgen, *Bankalar Kanunu Değiştirilmelidir*, Yön, sayı: 194.
556 T. Güngör Uras, *Türkiye'de Sigorta Sorunu*, DPT, 1966, s. 153.

557 y.a.g.e. s. 148 ve 153.
558 y.a.g.e. s. 108.
559 y.a.g.e. s. 98.
560 y.a.g.e. s. 101.
561 *Dış Ticaret Dolapları*, Yön, sayı: 26.
562 *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, s. 51.
563 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: III, s. 247.
564 *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma*, Odalar Birliği 1966, s. 43.
565 Necdet Serin, *1923'ten Bu Yana Türkiye'nin Sanayileşme Siyaseti*, SBF Dergisi, Haziran 1965, s. 227.
566 Kenan Bulutoğlu, *Türkiye'de Talep Enflasyonu ve Maliyetlerinin Enflasyonu*, İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü No. 6, s. 122.
567 Mümtaz Soysal, *Temeldeki Kavgalar*, Yön, sayı: 1.
568 Doç. Dr. Tuncer Bulutay, *Türkiye'de İktisadın Okutuluşu Üzerine*, SBF Dergisi, Aralık, s. 4.
569 *Sıtkı Ulay'ın Hatıraları*, Akşam gazetesi, 3 Temmuz 1968.
570 *27 Mayıs İhtilâlinde CIA'nın Parmağı Var mı?*, Yön, sayı: 55.
571 Atilla Sönmez, *The reemergence of the idea of planning and the scope and targets of the 1963 - 1967 Plan.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını No. 9, s. 32.
572 *Amerikan B. Elçisinin Türkiye'ye Yardım Konusundaki Raporunun Tam Metni*, Yön, sayı: 4.
573 *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 30.
574 Prof. Muammer Aksoy, *Türkiye'deki Maden Mücadelesi*, Ankara 1966, s. 8.
575 *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 61.
576 *Açık Oturum*, Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul 1965, s. 173.
577 Yalçın Küçük, *The Macro-Model of the Plan. Planning in Turkey*, Ankara 1967, s. 95.
578 *İlk Beş Yıllık Plan*, s. 491.
579 İkinci Beş Yıllık Plan, s. 363.
580 Besim Üstünel, *Kalkınmanın Finansmanı, Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul 1965, s. 203 - 207.
581 Bülent Yazıcı, *Sınai Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Ba-*

kımından Durumu, Sanayi Kongresi 1964, s. 10.

582 *İkinci Beş Yıllık Plan*, teksir, cilt: II, s. 38.

583 Besim Üstünel, *Kalkınmanın Finansmanı, Karma Ekonomide Kalkınma ve Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul 1965, s. 216.

584 *Sanayi Bakanının Açıklaması*, Yeni Gazete, 28 Temmuz 1968.

585 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 37.

586 *İkinci Beş Yıllık Plan*, teksir, cilt: II. s. 37.

587 *İkinci Beş Yıllık Plan*, s. 116.

588 Barış Dünyası dergisi, sayı: 51, s. 456.

589 Baran Tuncer, *Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Gelişme*, Türk Ekonomisi Üzerinde Bir Deneme, Ankara, Mart 1967, Doçentlik Tezi, s. 144.

590 y.a.g.e. s. 120.

591 Yeni Gazete, 17 Eylül 1966.

592 Hamza Alevî, *Le Nouvel Imperialisme*, Les Temps Modernes dergisi, Ağustos - Eylül 1964.

593 Cihat İren, *Türkiye'de Bir Ecnebi Sermayesi Yatırım Misali*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Birinci Konferans, İstanbul 1963, s. 305 - 398.

594 Robert W. Kerwin, *Türkiye'nin Temel Ekonomik Politikası*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1965, s. 52.

595 İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15 Haziran 1967 ve 15 Ekim 1967 sayıları.

596 Haydar Kazgan, *İlâç Sanayiindeki Tartışma*, Cumhuriyet gazetesi, 7.6.1967.

597 Gülten Kazgan, *Üniversite Sorunu*, Cumhuriyet gazetesi, 10 Temmuz 1968.

598 *Sanayi ve İş Yerleri Sayımı: İmalât Sanayii 1964*, D.İ.E. 1968, s. XVII.

599 *İkinci Beş Yıllık Plan*, s. 363.

600 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 66.

601 Prof. Dr. Zühtü Yöney, Milliyet gazetesi, 13 Ağustos 1968.

602 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 69.

603 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 379.

604 y.a.g.e. s. 380 ve 385.

605 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 78.

606 y.a.g.e. s. 82.

607 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 409.

608 y.a.g.e. s. 428.
609 y.a.g.e. s. 429.
610 y.a.g.e. s. 440.
611 y.a.g.e. s. 467.
612 y.a.g.e. s. 483.
613 *Sanayi ve İş Yerleri Sayımı, İmalât Sanayii*, D.İ.E., 1968. s. 271.
614 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 489 - 490.
615 *1968 Yılı Programı*, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 108.
616 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 516.
617 Haydar Kazgan, Cumhuriyet gazetesi, 28 Ekim 1967.
618 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 107.
619 Prof. Besim Üstünel, *Kalkınmanın Neresindeyiz?* Ankara 1966, s. 208 ve 216.
620 Gülten Kazgan, *Montajcı Sanayileşme*, Cumhuriyet gazetesi, 18 Ağustos 1967.
621 *1968 Yılı Programı*, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 65.
622 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 428.
623 *Sabahattin Savacı'nın Açıklaması*, Son Havadis gazetesi, 14 Şubat 1968.
624 Dr. Cavit Başar, Yön, sayı: 169.
625 Yeni Gazete, 3 Kasım 1965.
626 Yön, sayı: 188.
627 Nejat F. Eczacıbaşı, «*Yabancı Sermaye*», Tıpta Yenilikler, sayı: 2, s. 1.
628 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 419.
629 Mücahit Beşer, *Sanayi Anketimiz*, Cumhuriyet gazetesi, 7 Nisan 1968.
630 Gülten Kazgan, *Montajcı Sanayileşme*, Cumhuriyet gazetesi, 18 Ağustos 1967.
631 Kenan Bulutoğlu, *Montaj Sanayii*, Cumhuriyet gazetesi, 8 Ağustos 1967.
632 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.*
633 Nejat Ölçen, *The Implementation of the Investments Foressen in the First Five-Year Development Plan*, s. 289, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, No. 9.
634 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayını: 1, s. 19.
635 y.a.g.e. s. 19.
636 Prof. J. Leite Lopes, *La Science dans le «Tiers Monde»* Le

Monde, 13.4.1967.

637 Dr. Baran Tuncer, *Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Gelişme: Türk Ekonomisi Üzerinde Bir Deneme*, Mart 1967, Ankara.

638 Harry Magdoff, *Economic Aspects of U.S. İmperialism*, Monthly Review, Kasım 1966, s. 39. (1950 - 1960 rakamları Ticaret Bakanlığı'nın dış ödeme istatistiklerinden alınmıştır. Daha sonraki yıllar için bilgi, Survey of Current Business'ten derlenmiştir. Tablodaki ilk sıra, ABD'den çıkan direkt yatırımların net sermaye akımını ifade etmektedir. İkinci sıra dışarıdaki direkt yatırımların, vergiler ödendikten sonra kalan şube kârları, faiz ve temettüler toplamını vermektedir. Şirketlerin şubelerden [branch] farklı olan «subsdiory»leri hesaba katılmamıştır).

639 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 424.

640 *1966 Yılı Programı*, s. 262.

641 *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 267.

642 *1966 Yılı Programı*, s. 384.

643 *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 349.

644 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 515.

645 *1966 Yılı Programı*, s. 214

646 Müeyyet Kerimol, *Memleketimizde Sun'i Elyaf Üretimi ve Yatırım Teşebbüsleri*, İstanbul, Sanayi Odası Dergisi, sayı: 12.

647 *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 491.

648 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 78.

649 Kemal Kurdaş, *Türkiye Ekonomisinde Süratli Bir Kalkınmayı Engelleyici Temel Faktörler*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Birinci Konferans, İstanbul 1963, s. 36.

650 Ertuğrul Soysal, *Türk Sanayiinde Verimlilik*, Cumhuriyet gazetesi, 27.6.1968.

651 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 442.

652 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 12.

653 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 52 ve *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 276.

654 Bülent Eceyit, Ulus gazetesi, 25 Mart 1968.

655 Hürriyet gazetesi, 19 Ocak 1968.

656 Mehmet Erzen, *Yerli Sanayiimiz ve İçyüzü*, Yeni İstanbul gazetesi, 18.4.1967.

657 *Sanayi Anketi*, Cumhuriyet gazetesi, 17 Mart 1968.

658 Hürriyet gazetesi, 19 Ocak 1968.
659 Hayrettin Erkmen, *Dokuma Sanayiinde Fiyat*, Son Havadis gazetesi, 23.5.1968.
660 Ahmet Kılıçbay, *Yerli Sanayide Fiyat İndirimleri*, Cumhuriyet gazetesi, 13 Şubat 1968.
661 *OECD Raporu*, Yeni Gazete, 3 Eylül 1968.
662 Haydar Kazgan, *İlâç Sanayiinde Tartışma*, Cumhuriyet gazetesi, 7.6.1967.
663 Kenan Bulutoğlu, *Türkiye'de Enflasyon*, İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayını. No. 6.
664 *Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme*. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Dördüncü Konferans, İstanbul 1965, s. 255.
665 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 116.
666 İlhan Tekeli, *Sanayileşmemiz Nasıl Baltalanıyor?*, Yön, sayı: 102.
667 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 111.
668 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 545.
669 Nejat Ölçen,*Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayını.
670 İlhan Tekeli, *Sanayileşmemiz Nasıl Baltalanıyor?*, Yön, sayı: 102.
671 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 541 - 547.
672 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 542 - 546.
673 Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de Orta Sınıf*, Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadi Araştırma Enstitüsü, Ankara 1963, s. 17.
674 Participant Journal, 25 Ocak 1967, s. 88 - 95.
675 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayını, No. 1, s. 96.
676 Dr. Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, İstanbul 1969, s. 117 - 118.
677 Sofu Tuğrul, *Tefecinin Fendi*, Cumhuriyet gazetesi, 24 Eylül 1968.
678 Ecvet Güresin, Cumhuriyet gazetesi, 10 Eylül 1968.
679 *Tütüncülüğümüzün Hâlihazır Durumu*, Ziraat Odaları Birliği Yayını, No. 9, s. 27.
680 Hayrettin Erkmen, *Fındık Alım Fiyatları*, Son Havadis gazetesi, sayı: 2949.
681 *IV. Türkiye Sanayi Kongresi Tebliğleri*, s. 121.
682 Milliyet gazetesi, 13 Eylül 1968.

683 Birleşmiş Milletler, *Measures of the Economic Development of Underdeveloped Countries*, 1951, par. 37.

684 Prof. James Murray, *Türkleri Küçümseme, Kapitalizm ve Kapitülasyonlar*, Yön, sayı: 157.

685 *Podol Raporu*, Yön, sayı: 208.

686 *Devlet Teşkilâtımızdaki Amerikan Ajanları*, Yön, sayı: 172 (DPT yetkililerinden biri tarafından hazırlanan tablo, tabiatıyle, belli bir tarihteki durumu tesbit etmektedir).

687 Prof. James Murray, *Türkleri Küçümseme, Kapitalizm ve Kapitülasyonlar*, Yön, sayı: 157.

688 *Madanoğlu'nun Konuşması*, Akşam gazetesi, 14 Haziran 1968.

689 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 138.

690 Doç. Dr. Nusret Ekin, *Grevlerin Bünyesi ve Özellikleri*, Cumhuriyet gazetesi, 26 Ağustos 1968.

691 Aslan Başer Kafaoğlu, *Antiemperyalist Mücadele ve TİP Oyları*, Yön, sayı: 197.

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

692 Yalçın Küçük, *Statükonun Planı*, Milliyet gazetesi, Haziran 1967.

693 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayınları, No. 1, s. 114 - 115.

694 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 14'teki tablo.

695 Prof. İsmail Türk, *Hayvancılığımız*, Cumhuriyet gazetesi, sayı: 15647.

696 Birleşmiş Milletler,*Economic Survey of Europe Since the War*, 1953, s. 25.

697 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 8.

698 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 12 - 13.

699 Gülten Kazgan, *Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planda Tarım*, Cumhuriyet gazetesi, 13 Ekim 1967.

700 Gülten Kazgan, *Yabancı Gözüyle Türkiye'nin Gelişmesi*, Cumhuriyet gazetesi, 20 Nisan 1967.

701 Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadî Komisyonu, *Etude Sur la Situation Economique de l'Europe en 1966*, New-York 1967, Chp. II, s. 22.

702 Paul Baran, *The Political Economy of Growth* New-York 1960, s. 227.

703 Prof. J. L. Enos, *Türkiye'de Gelir ve Vergi Dağılışı*, Yön, sayı: 59.
704 *DPT. Gelir Dağılışı Araştırması*, s. 1 ve 2.
705 Kemal Kurdaş, *Dış Yardımsız Kalkınma*, teksir, s. 22 - 25.
706 Kemal Kurdaş, *Nasıl Kalkınabiliriz?* Yön, sayı: 64.
707 Zikreden: Oscar Lange, *Economie Politique*, Paris 1963, s. 300.
708 J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New-York 1959, s. 190.
709 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 76.
710 Prof. Ahmet Kılıçbay, Cumhuriyet gazetesi, 13 Şubat 1968.
711 *Türkiye Milli Geliri 1938*, 48-67, DİE, 1968, s. 9.
712 *DPT Ticaret Hadleri Araştırması*, Yön, sayı: 133.
713 Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, New-York 1960, s. 165.
714 y.a.g.e. s. 172.
715 Prof. Ahmet Kılıçbay, Cumhuriyet gazetesi, 13 Şubat 1968.
716 Besim Üstünel, *Kalkınmanın Neresindeyiz?*, Ankara 1966, s. 181.
717 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 61, 40 ve 107.
718 y.a.g.e. s. 119.
719 y.a.g.e. s. 489.
720 y.a.g.e. s. 58.
721 Doğan Avcıoğlu, *U Sektörü*, Yön, sayı: 120.
722 *1965 Sayımı % 1 Örnekleme Sonucu*, Ankara 1966, s. 17. (Bu grup, hostes ve kamarotları da kapsamaktaysa da, büyük çoğunluğu hizmetçiler teşkil etmektedir.)
723 Halûk Ülman, *Türk Ulusal Savunması Üzerinde Düşünceler*, SBF Dergisi, Aralık 1966, s. 212.
724 Sezai Orkunt, *Silâhlı Kuvvetler Sorunu*, Cumhuriyet gazetesi, 20.2.1968.
725 *Karayolları*, Yön, sayı: 83.
726 The Economist, *Literacy, The pragmatists move in*, 17 Nisan 1967.
727 Ignacy Sachs,*Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economies*, Londra 1964, s. 65.
728 Yalçın Küçük, *Buğday Fiyatları*, Milliyet gazetesi, 15 Mayıs 1968.
729 Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, New-York 1960, s. 263.
730 *Le Developpement Social et Economique de la Bulgarie*

(1944-1964), Sofya 1964, s. 141, 186 ve 190.

731 F. Dulles, *War or Peace*, New-York 1950, s. 256. Zikreden: P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 252-253.

732 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, İstanbul 1968, s. 10.

733 *Fundamentals of Marxism-Leninism*, Moskova 1964, s. 490.

734 Lenin'in toprak reformu konusundaki görüşlerinin toplu bir özeti için bk. : Roger Garaudy, *Le Probleme Chinois*, Paris, 1967, s. 61 - 67.

735 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, İstanbul 1968, s. 176.

736 y.a.g.e. s. 146.

737 Stalin, *4 Şubat 1931 Konuşması*, zikreden: P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 269.

738 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, s. 200.

739 Vassili Kassianenko, *A la conquete de l'independance economique*, Moskova 1967, s. 239 - 263.

740 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekoonmisinin Gelişimi*, s. 245.

741 y.a.g.e. s. 234.

742 P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 283.

743 Vassili Kassianenko, *A la conquete de l'independance economique*, Moskova 1967, s. 107, (Teknik eğitim ile ilgili rakamlar, bu kitaptan alınmıştır.)

744 P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 280.

745 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, s. 302.

746 y.a.g.e. s. 252 ve 283.

747 P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 282.

748 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, s. 282.

749 *Fundamentals of Marxism-Leninism*, Moskova 1964, s. 521.

750 Bulgaristan hakkındaki bilgiler şu kaynaklardan alınmıştır: Birleşmiş Milletler. *Etude sur la Situation Economique de l'Europe 1966 - Le developpement social et economique de la Bulgarie 1944 - 1964, Sofya 1964 - Cooperative Sector in Bulgaria's industry, Sofya 1963 - Bulgaria's Farm Produce on the International Market, Sofya 1962.*

751 Jean Marabini, *Les Metamorphoses de l'Asie Musulmane Sovietique*, Le Monde: 15, 16, 17, 18 Mayıs 1969.

752 Higgins, *Economic Development*, Londra 1959, s. 728.
753 C. Bettelheim, *Çin'de Sosyalizmin Kuruluşu*, İstanbul 1966, s. 64.
754 y.a.g.e. s. 73.
755 Rene Dumont, *Reforme agraire et sous-developpement Agriculture Land Reforms and Economic Development*, Varşova 1964, s. 193 - 194.
756 T. Balogh, *The cause of poverty*, teksir, s. 26.
757 R. Nurkse, *Problems of Capital Formation the underdeveloped Countries*, Oxford 1957.
758 Chedly Ayari, *La theorie de l'epargnetravail de Nurkse et les Politiques de l'emploi dans les pays sous-developpés.*
759 Robert L. Heilbroner, *ABD, Ekonomik Kalkınmaya Karşı mıdır?*, Yön, sayı: 220.
760 Harry Magdoff, *Economic Aspects of U.S. Imperialism*, Monthly Review, Kasım 1966, s. 15.
761 y.a.g.e. s. 19 - 21.
762 Victor Perlo, *Militarism-Industry*, Londra 1963, s. 71 - 80.
763 *Multinational Companies*, Business Week, 20 Nisan 1963.
764 Harry Magdoff, *Economic Aspects of U.S. Imperialism*, Monthy Review, Kasım 1966.
765 Victor Perlo, *Militarism-Industry*, Londra 1963, s. 54.
766 y.a.g.e. s. 70 - 83.
767 Harry Magdoff, Monthly Review, Kasım 1966.
768 Sweezy ve Baran, *Essays in honour of Michel Kalecki*, Varşova 1964, s. 23 - 24.
769 İlhan Selçuk, *Tarih Önünde Noktalamak İçin*, Cumhuriyet gazetesi, 23 Eylül 1968.
770 Yön, sayı: 171.
771 Yön, sayı: 208, *Rostow'un Leeds Üniversitesindeki Konferansı.*
772 Eugene R. Black, *The Domestic Dividens of Foreign Aid*, Colombia Journal of World Business, cilt: I, Sonbahar 1965.
773 *Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu*, DPT, Eylül 1967, s. 27.
774 Ant, 29 Nisan 1969, H. O. Connor'un *Petrol İmparatorluğu* kitabının Almanca baskısından, s. 275 - 280.
775 Gustav F. Papanek, *Pakistan Karma Ekonomisindeki Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, s. 76.
776 Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector in Underdeveloped*

Economies, Londra 1964 (Kapitalist karma ekonomide devlet sektörünün yerini araştırırken ve Amerikan tipi kalkınma modelini tanımlamaya çalışırken, bu incelemeden geniş ölçüde yararlandık.)

777 Prof. W. C. Theisenhusen, *Amerikalı Gözüyle Toprak Reformları*, Yön, sayı: 149.

778 y.a.g.e.

779 Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economies*, Londra 1964, s. 178 - 180.

780 y.a.g.e. (Meksika ile ilgili rakamlar bu kitaptan ve «Prof. P. G. Casanova, *Mexico : Semicapitalistic Revolution, Planning and Economic Development*, Varşova 1964» incelemesinden alınmıştır.)

781 Prof. Celso Furtado, *Güney Amerika Devrimi ve ABD'nin Güvenliği*, Yön, sayı: 147.

782 Papanek, *Pakistan Karma Ekonomisi*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1965, s. 72 ve 74.

783 Joan Robinson, *Kore Mucizesi*, Yön, sayı: 166.

784 Robert L. Heilbroner,*ABD Ekonomik Kalkınmaya Karşı mıdır?*, Yön, sayı: 22.

785 Ziya Kayla, *Türkiye Ekonomisi Bir Çıkmaza mı Giriyor?*, Milliyet gazetesi, 2 Eylül 1968.

786 *Yabancı Sermaye*, Yön, sayı: 184.

787 DPT Müsteşarı Memduh Aytür'ün Genelgesi, *Türk - Sovyet Ticari İlişkileri*, 23.8.1965.

788 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 101.

789 Doç. Dr. Baran Tuncer, *Türkiye'nin Dış Ödemeler Açığı ve Dış Kaynaklar*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1968, teksir, s. 14.

790 Turgut Tan ve Selçuk Yanardağ, *Meksika'da Toprak Reformu*, SBF Dergisi, Mart 1967, s. 161.

791 René Dumont,*Reforme Agraire et sous developpement, Agriculture Land reform and economic development*, Varşova 1964.

792 D. R. Gadgil, *Approach to Third Plan*, zikreden: Ignacy Sasch, *Patterns of Public Sector*, Londra 1964, s. 145.

793 Hamza Alavi, *Le Nouvel Imperialisme*, Les Temps Modernes, Paris, Ağustos - Eylül 1964.

794 İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Ankara 1934, s. 150.

795 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, Mart 1967, s. 74.

796 Mesut Başkaya, *Köy Kooperatifleri ve Sorunları*, Cumhuriyet 31 Ekim 1968.
797 *Bir Soygun Çeşidi*, Yeni Gazete, 2 Ekim 1968.
798 Son Havadis, 14 Temmuz 1968 Senirkent B. Kabaca Balıkçılar Kooperatifi Müdürü Hasan Aşık'ın tekzibi.
799 Akşam, 27 Haziran 1968, Denizli Senatörü Kemal Turgut'un tekzibi.
800 Tevfik İnci, *Değerlendiremediğimiz Denizaltı Servetimiz*, Cumhuriyet 14 Eylül 1967.
801 *İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1968, s. 297.
802 y.a.g.e. s. 290.
803 *Etibank ve Müesseseleri ile bu teşekküllerin yarıdan fazla hissedar olarak iştirak ettiği şirketlerin 1965 yılı hesap ve muamelelerini tetkike memur komisyon raporu*, s. 4.
804 R. Hammaş, *Planning in Turkey*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi yayını, Ankara 1967, s. 146.
805 Ömer Lütfi Barkan, *Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meseleleri*, Yeni Ufuklar, sayı: 101 - 102.
806 *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 386 - 393.
807 Besim Üstünel, *İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1968, s. 216.
808 Prof. Ahmet Kılıçbay, *Banka Kredileri*, Cumhuriyet, 13 Haziran 1968.
809 *Konya'da Tefecilik*, Cumhuriyet, 26 Eylül 1968.
810 *Kristensen'in demeci*, Milliyet, 23 Ekim 1968.
811 Yön, sayı: 212.
812 Prof. Fritz Baade ve Guy Finlayson, *How to improve Turkish exports and invisible receipts*, OECD, 10 Kasım 1960, s. 156 - 162.
813 Frantz Fanon, *Les damnés de la terre*, Paris 1961, s. 113 - 134.
814 Ziya Kayla, *Kalkınma Konusundaki Yanlış Düşünceler*, Milliyet, 15 Ağustos 1967.
815 Michel Bosquet, *Les Miracules de Tajos*, Le Nouvel Observateur, 26 Temmuz 1967.
816 Ignacy Sachs, *The signifiicance of the foreign trade sector and the strategy of foreign trade planning*, Ankara, 6 - 17 Eylül 1965, s. 5.
817 İnönü, *İstanbul Kongresi Konuşması*, Ulus, 13 Ekim 1968.
818 Prof. Dr. Memduh Yaşa, *Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi*

ve Dış Ticaret, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1968, s. 10.

819 Gülten Kazgan, *Kısmî Devalüasyon Genelleştirilmeli midir?*, Cumhuriyet, 18 Eylül 1968.

820 Zikreden: Ignacy Sachs, *Foreign Trade and Economic Development of Underdeveloped Countries*, Londra 1965, s. 123. Dış ticaret stratejisinin tesbitinde, bu kitaptan bir hayli yararlanılmıştır.

821 *Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu*, DPT, 1967, s. 23.

822 Besim Üstünel, *İktisadî Devlet Teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1968, s. 217.

823 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara 1967, s. 19.

824 Dr. Gill'in DPT için hazırladığı yayınlanmamış çalışma, Aralık 1967.

825 İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, İstanbul 1969, s. 184.

826 y.a.g.e.

827 Yiğit Gülöksüz, *Türkiye'de Millî Fizikî Plan Açısından Doğunun Geliştirilmesi Sorunu*, 1. Millî Fizikî Plan Semineri, 1968.

828 y.a.g.e.

829 G. Kazgan, *Buğday İthali ve İktisat Politikası*, Cumhuriyet, 13 Kasım 1968.

830 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 162.

831 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s. 3.

832 Maurice Duverger, *Introduction à la politique*, Paris 1964, s. 358.

833 Nermin Abadan, Ahmet N. Yücekök, *1961 - 65 Seçimlerinde büyük şehirlerde gelir durumlarına göre oy verme davranışları*, SBF Dergisi, Aralık 1966, s. 109 - 110.

834 Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler açısından 1965 seçimlerinin tahlili*, SBF yayını, s. 274.

835 M. Kıray, *Interdepencies between agro-economic development and social change A Case Study Çukurova*, teksir.

836 M. Kıray, *Ereğli'de bazı şehirleşme ve sosyal değişme eğilimleri*, Sekizinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1966, s. 174 - 175.

837 y.a.g.e. s. 168.

838 M. Kıray, *On certain aspects of the social planning of the first five-year plan*, Planning in Turkey Orta Doğu Tek-

nik Üniversitesi yayını, Ankara 1967, s. 176 - 177.

839 Bahattin Akşit, *Türkiye'de «Azgelişmiş Kapitalizm» ve köylere girişi*, Ankara 1966, s. 125.

840 *Kabuk Teorisi*, Yön, sayı: 170.

841 Jacques Lambert, *Amerique Latine, Structures sociales et Institutions Politiques*, Paris 1963, s. 95.

842 y.a.g.e. s. 209.

843 y.a.g.e. s. 215.

844 Maurice Duverger, *Introduction à la politiques*, Paris 1964, s. 177.

845 Nermin Abadan, *1961 - 65 seçimlerinde büyük şehirlerin oy verme davranışlarıyla ilgili bazı yorumlar*, SBF Dergisi, Aralık 1960, s. 114.

846 C. W. M. Hart, *Şehire gelen köylüler*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1963, s. 71 - 72.

847 Granville H. Sewell, *Gerçekte ve Hayalde Gecekondular*, Yön, sayı: 6.

848 Prof. İbrahim Yasa, *Gecekondu topluluklarında iş-güç çeşitleri ve ekonomik düzen*, Sekizinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1968, s. 148.

849 y.a.g.e. s. 145.

850 y.a.g.e. s. 138 ve 141.

851 C. W. M. Hart, *Şehire gelen köylüler*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1963, s. 74.

852 y.a.g.e. s. 75 - 76.

853 İbrahim Yasa, *Gecekondu topluluklarında iş-güç çeşitleri ve ekonomik düzen*, Sekizinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1966, s. 143.

854 *Millî Demokratik Devrim*, Türk Solu dergisinin ilâvesi, sayı: 53.

855 Dr. Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı*, İstanbul 1969, s. 208.

856 İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, 16 Ocak 1923*, Ulus gazetesi, 24 Kasım 1968.

ÖZ ADLAR DİZİNİ

ÖZ ADLAR DİZİNİ

A

Abalıoğlu, Nadir Nadi 516, 517 1208
Abadan, Nermin 929, 1192, 1193
Abbas Halim Paşa 374
Abbas Hilmi Bey 341
Abdullah Cevdet 241, 242, 244 245
Abdullah Paşa 683
Abdülâziz 212, 231, 237
Abdülhak Hâmit (Tarhan) 239
Abdülhamit I 123,
Abdülhamit II 120, 125, 135, 136 143, 148, 150, 153, 154, 155, 158, 160, 166, 170, 183, 186, 205, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 231, 237, 238, 239, 241, 245, 246, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 259, 262, 291, 292, 300, 338, 564, 914
Abdülmecit 113, 122, 168
Acton, (Lord) 944
Acheson, Dean 1057
Adenauer, Conrad 1012
Adıvar, Halide Edip 302
Adler, J. 1003
Ağa Han 318
Ağan, Osman 185
Ağaoğlu, Ahmet 417, 424, 451
Ağaoğlu, Samet 309, 755, 1194
Ağaoğlu Vedat 755
Ağalar, S. E. 699
Ağralı, Fuat 458
Ahmet İhsan (Tokgöz) 200
Ahmet İzzet Paşa 294, 333
Ahmet Mithat Efendi 216, 240
Ahmet Muhtar Paşa (Gazi) 257
Ahmet Reşit (Rey) 176, 215
Ahmet Rıza Bey 241, 244, 246, 256
Ahmet Şerif 181, 182
Akagündüz 360
Akal, Oğuz 746, 747, 753
Akçal, Erol 906
Akçay, Kemal 897
Akçor, Muhittin 811
Akçura, Tuğrul 741
Akçura, Yusuf 120, 131, 191, 200, 224, 251
Akdağ, Mustafa (Prof.) 21, 27, 32, 38, 61, 66, 68
Akıl, Halil 662
Âkif Paşa 375
Akkan, Şükrü 698
Akkor, Feridun 554
Aksal, İsmail Rüştü 216
Aksoy, Suat 644
Akşit, Bahattin 645
Aktan, Reşat (Prof.) 479, 486, 487
Alâaddin Cemil 165
Alaiyeli Mahmut Bey 285, 346

Alangu, Tahir 269
Alataş, Hulusi 403, 409
Alaton, İshak 819
Alavi, Hamza 798
Alberti 125
Alemdar Mustafa Paşa 70, 72
Alexander, Alec P. 764
Ali Cenanî 402, 404, 409
Ali Fikri Bey 294
Ali Haydar Bey (Hacı Hüseyinzâde) 341
Ali İhsan Paşa (Sâbis) 296
Ali Kemal (Vâli) 178
Âli Paşa 120, 122, 204, 205, 925
Ali Râmiz 375
Ali Rıza Paşa 315
Ali Vefâ Bey 811
Aliotti 114
Aliotti, Enrico 820
Alisbah, Hulki 817, 1105
Allen, G. A. 89
Allenby 294
Alp, Arif 802
Alpkaya, Oğuz Şükrü 295
Altay, Fahrettin 316
Altıağazade, Mustafa 375
Altunsoy, Haşim 897
Apak, Rahmi 281
Apaydın, Talip 652
Appel, Hans 924
Aralov 317, 322, 351, 352
Arar, İsmail 358, 1223
Aras, Tevfik Rüştü 329, 538
Arat, Mardik 819
Arcak, Mehmet 663
Ardaman, Hüseyin Rıfkı 383
Arditti, Albert N. 808
Arditti, Uziel 819
Arıkan, Saffet 495
Arıkoğlu, Damar 288, 294, 306, 310, 313, 364
Ârif Bey (11. Tümen K.) 306, 307
Arkwright 44
Armitage, Eric 812
Aron, Raymond 980
Aroymak, Cevdet ve Hikmet 808
Artin Efendi 147
Artin (Ödiç) 194
Arvas, İbrahim 496
Aslan, Veli 184
Assanî 212
Aşıkyan 295
Atalay, Besim 329
Atatürk, Mustafa Kemal 116, 122, 193, 225, 257, 279—281, 286, 291, 292, 301, 304, 307, 310—315, 317, 321, 322, 324, 329, 334, 335, 336, 338, 346, 351, 353, 356, 358, 360, 362, 363, 367, 371—378, 387—391, 412, 416, 417, 418, 432—444, 448, 451, 453, 456, 489, 505, 511, 533, 537, 538, 554, 558, 564, 768, 930, 952, 957, 1010, 1173, 1174, 1175, 1184, 1185, 1188, 1189, 1218, 1223, 1224
Atay, Falih Rıfkı 230, 271, 304, 320, 322, 324, 372, 376, 391, 411, 416, 418, 432, 442, 444, 496
Attarzade Rasim 375
Avni Bey (Chevrolet Acentası) 811
Avunduk, Uzeyir 527, 761
Avundukzâde Mahmut 375
Aydemir, Şevket Süreyya 164, 183, 295, 296, 313, 320, 323, 366, 376, 384, 386, 392, 395, 398, 453, 463, 467, 472, 486, 497, 571, 735
Aygün, Sadullah 1105

Baade, (Prof.) 552
Bahar, Teledo 114
Bahri Paşa 182
Bahriyeli Hamdi Bey 421
Bali, Viktor 808, 819
Bali, George 808
Ball, Max 712, 958
Balogh, (Prof.) 1047
Baltacı, (Sarraf) 125
Baran, Paul 50, 53, 86, 87, 978, 985, 1023, 1025, 1052, 1059
Baransel, Nurettin (Orgeneral) 581
Bardakçı, Cemal 299
Barkan, Ömer Lütfi (Prof.) 21, 23—25, 28, 31, 33—35, 39, 46, 53, 54, 59, 64, 171, 172, 1112
Barker, (Prof.) 561, 776
Barutçu, Faik Ahmet 495
Başar, Ahmet Hamdi 138, 192, 341, 342, 346, 370, 396, 402, 403, 405, 406, 409, 449, 467, 507
Başar, Erdoğan 81
Başara, Râsim 375
Başgöz, İlhan 378, 501
Başkaya, Mesut 1103
Bath, W. C. 819
Bayar, Celâl 295, 296, 298, 373—375, 386—388, 391, 392, 396, 397, 410, 411, 415, 442, 446, 447, 449, 451, 452, 458, 460, 462, 491, 495, 515, 517, 527, 528, 533, 538, 565, 567, 583, 584, 619, 742, 759
Baydur, Hüseyin Râgıp 542
Bayındırlı, Hilmi 761
Baykal, Deniz 954
Baykut, Câmi 566, 567
Bayur, Hikmet 303, 477, 488,
Bedir Ağa 313
Behiç Efendi 71
Bekir Sami Bey 289
Bekir Sami Bey (Dışişleri Bakanı) 302, 316
Belin 77
Bender, George H. 517
Benyeımen, Barzilay 407
Berger, Julius 535
Berho Ağa 662
Berkes, Niyazi 13, 44, 45, 46, 51, 73, 81, 110, 135, 151, 225, 238, 337
Bernier, François 14
Beşikçi, İsmail 1167
Beyko, Yorgi 476
Bettelheim, (Prof.) 1045
Bezımen, Ali Halil 743
Bezmen, Refik 761
Biddle, (Amiral) 85
Bilen, Albert 808
Bischofheim ve Goldsmith 125
Bızdıkyan 295
Black, Eugen R. 1064
Blaisdell, Donald C. 123, 124, 125, 131
Blanchet, Eloi 819
Bodur, İbrahim 806
Bohor Efendi 218
Boran, Behice 12
Boratav, Korkut 465, 470, 654, 736, 737, 784, 894, 895, 898, 986, 991, 1214
Bosch 1062
Bosquet, Michel 1143
Bosnalı Salih Efendi 306
Bourchier 257
Bozkurt, Mahmut Esat 347, 359,

449
Bozok, Salih 375, 405
Boztepe, Feyzi 760
Braudel, 12
Bradley, Omar (General) 578
Brelle, E. W. 534
Braggiotti, Aldo 819
Brown, George 949
Bulca, Fuat 375, 408
Buldanlı Ahmet Bey 341
Bulutay, Tuncer 770, 1187
Bulutoğlu, Kenan (Prof.) 667, 766, 873, 1206
Bulwer, Sir Henry 168
Burla, Eli 817
Büyüktuğrul, Afif (Amiral) 580
Byrnes, James F. 1057

C

Cadderroth, Sture 820
Cafer Tayyar Paşa 318
Caillard, Sir Vincent 209
Callanan, I. B. 819
Can, Mehmet 508
Canning, Lord Stratford 119, 120, 122
Carney, (Amiral) 581
Cardenas 1093, 1094
Cartwright 44
Câvit Bey 137, 154, 157, 254, 259, 260, 263, 264, 266, 320, 321, 367
Cebeci, Ömer 760
Cebesoy, Ali Fuat (General) 316, 318, 334, 554
Cecan, Besime ve Halim 807
Celâl Sâhir 269
Cemal Paşa, (Mersinli) 304, 818,
Cemal Paşa 137, 144, 257, 258, 337
Cemalettin Efendi 307
Cent 811
Cevat Abbas 375
Cevat Paşa 318
Cevdet Bey 402
Cevdet Paşa 79
Charles, Sir Noel 516
Chencry, H. B. 1149
Chester 151, 152, 347, 348, 457,
Churchill, Winston 516, 540
Cillas, Milovan 1030
Clark, Colin 980
Clay 1057
Clemenceau 154, 247, 337
Conker, Nuri 375
Conklin 428
Constans 166
Cooper 812
Cordier, Flora 212
Costello, D. R. 819
Coşkun, Tahsin 355
Crespie 216
Cromer, (Lord) 117
Curzon, (Lord) 149, 367, 369, 1152

Ç

Çağlayan, Kayıhan 808
Çakmak, Fevzi (Mareşal) 315, 316, 428, 566, 567
Çakmak, Şefik (General) 428, 429
Çam, Selâhattin 370

Çanakçı, Hüsnü 184
Çavdar, Tevfik 625, 626
Çehreli, İbrahim 531
Çelikbaş, Fethi 702, 709, 717
Çetin, Hikmet 1064, 1065
Çetiner, Yılmaz 681, 682
Çetinkaya, Ali 323
Çınar, Vâsıf 451
Çiçerin 335
Çiftçiler 801
Çolak, İbrahim 383
Çöl, Faruk 184, 652
Çuhacıyan, Arşak 476
Çullu, Tayyar 883

D

Dadyan, Bogos 113
Dadyan, Ohannes 113
Damat Ferit 296, 297, 304, 315,
Danon ve Danon 755, 756
Değirmenciyan 114
Delaporte 207
Delcacé 166
Demirağ, Nuri 431, 515
Demirel, Süleyman 694, 735, 787—790, 818, 829, 911, 1184, 1188
Derbil, Özer 753
Derin, Haldun, 698, 700
Derviş, Rıza 808
Deterding 155
Dewey 585
Dickson, (Albay) 950, 951
Diehl, C. S. 819
Dikran Efendi 444
Dilmen, İbrahim Necmi 138
Dinçkök, Raif 761
Disraeli 120, 213
Divitçioğlu, Sencer 37
Diyap Ağa 313
Dobb, Maurice (Prof.) 17, 57, 88, 89, 1012, 1022, 1023, 1027
Doğan, Avni 306, 527
Doğanay, Ümit 699
Domaniç, Hayri 806
Domoko, Muhtar 808
Dormen, Sait 761
Drozin, William 807
Du Bois, William 50
Du Velay 176
Dukagjin-Zadeh Basri Bey 250, 253, 256
Dulles, Allen 1057
Dulles, John Foster 1012, 1014, 1057
Dumont, René (Prof.) 1046, 1095
Dunn, Robert 304
Dursunoğlu, Cevat 322, 495
Duverger, Maurice (Prof.) 1184, 1189, 1191, 1203
Durkop, Cornelius 819
Dürrizade, (Şeyhülislâm) 312

E

Eberhard, W. (Prof.) 82, 84
Ecevit, Bülent 699, 810, 818, 914, 922, 923, 1216
Eczacıbaşı, Nejat 844, 845, 876, 878, 883, 913
Eden 541
Edgü, Sait 897
Edil, Yücel 913
Edirneli Emin Bey 375
Edward VII. 254

Edward VIII. 537
Egeran, Necdet 788
Eisenhower, D. 577, 707, 1057, 1065, 1066
Eliyeşil, Şadi 496
Eliyeşil, Sâdık (Paşa) 437
Elizabeth I 96
Elliot, Sir Henry 120, 213
Ely 714
Emin Bey (Chester) 402—405, 414
Emir Ali 318
Emre, Ahmet Cevat 265, 266
Ener, Kasım 116, 364, 496
Engels, F. 14, 74, 99
Enos, (Prof.) 973, 1176
Enver Paşa 254, 255, 257, 258, 274, 278, 300, 320, 329, 330, 332, 400, 419
Ercan, Tevfik 801
Erdener, Muhlis 428, 429
Erenyol, Naki 761
Erim, Nihat (Prof.) 541, 696, 698, 723, 908, 911, 918
Eriş, Muammer 375
Erişçi, Lütfi 203
Ergin, Feridun (Prof.) 527
Erkanlı, Orhan 552, 556
Erkman, Hamparsun 476
Erkmen, Hayrettin 871, 939
Erkmen, Muhlis 489
Erdoğan, Kadri 696
Erol, Albert 819
Erten, Ali Rıza 489
Esendal, Memduh Şevket 366, 495
Eskinaziz, İzak 818
Esmer, Ahmet Şükrü 451
Ete, Muhlis (Prof.) 527, 702
Ethem, (Çerkez) 308, 329
Ethem Hasan Bey 375
Evliya Çelebi 20
Evliyazâdeler 183

F

Fanon, Frantz 998, 999
Fatih Sultan Mehmet 43
Fazıl Ahmet Paşa 66
Ferit Bey (Tek) 419
Ferit Paşa 205, 253
Feyzioğlu, Turhan (Prof.) 692, 1172
Fındıkoğlu, Z. Fahri (Prof.) 198, 896
Fikret, (Dr.) 375, 405, 419, 420
Ford, Henry 812
Forvino 124
Fourastie 980
François I 11
Frank, Dr. Karl 808
Frey, Frederich 628, 629, 1206
Fricker, J. E. 789, 820
Friedmann, Wolfgang 810
Frik, Feridun 808
Fruling ve Groschen 125
Fuat Paşa 120, 139, 204, 205, 234, 259, 260, 914
Funk, Dr. 537
Furtado, Celso (Prof.) 927, 1077

G

Gadgil, D. R. 1097
Galanti, Avram 43

Galip Paşa 210
Garroni, (Marki) 144
Gaspıralı, İsmail 292
Gates, Thomas S. 1057
Gazezoğlu, Kemalettin 661
Georges, Lloyd 337—338
Gerem, Pendized 819
Giap, (General) 1062
Gibbons 250
Gill, (Dr.) 848, 1160, 1166
Gillespie, Julian E. 425, 426
Giz, Adnan 40
Giz, Sâdık 529
Gladstone 200, 337
Godelier, Maurice 48
Goltz, (Von Der) 254
Goodshell 196
Gökalp, Ziya 203, 260—263, 278, 325,—328, 339, 340, 357, 1223
Gönlübol, Mehmet (Prof.) 548, 550
Gözler, Fethi 213
Granko, Gad 476
Grant 1134
Grew, Joseph H. 158, 159, 195, 196, 542, 1049
Grey, Sir Edward 154, 247, 254
Grünberg, Leon—Jak ve Hügo 808
Guistiani 114
Gülbenkyan, Kalust 154, 157, 158, 159
Gülek, Kasım 364, 496
Gülöksüz, Yiğit 1168, 1169
Gümüşel, Yaşar 760
Gümüşpala, Ragıp (General) 689
Günaltay, Şemsettin 524, 565,
Güneş, Turan 361, 522, 530, 922, 932
Güresin, Ecvet 255, 257, 370, 938
Güriz, Adnan 699
Gürler, Şahap 581
Gürsel, Cemal (Orgeneral) 554, 691, 774
Gürsoy, Ahmet 759

H

Hace İshak 33
Hacı Ağa 182, 183
Hacı Ahmet 34
Hacı Ali Paşa 183, 184
Hacı Ebubekirzâde Osman 375
Hacı Hüsnü Efendi 442
Hacı Ömer Ağa 778, 804, 818, 885, 907
Hacı Hasan Efendi 298
Hacı Hasan Paşa 296
Hacı Mahmut 34
Hacı Mehmet Efendi 298
Hacı Musa Bey 313, 481
Hacızâde 444
Hâfız Halit 375
Halifax, (Lord) 538, 542
Halil Hâmit Paşa 77
Hall, Melvin 430
Hallaçyan, Aram 144, 152
Hamdi Bey 210
Hammaş, R. 1107
Hanifzâde Ahmet 375
Hann, Kurt 819
Hansen, Bent 718, 783, 874
Hanson, A. H. 92
Hargreaves 44

Harding, Warren 303
Hare, Raymond 780
Harriman 541
Hart, C. W. M. 1209, 1211
Hart, Parker 671
Hartman, Theo 819
Has, Kadir 801—803
Has, Kemal, 802, 803
Has, Mahmut 749
Has, Nuri 802
Hasan Fehmi 383
Hasan Fehmi Paşa 209
Haseki, Hayri 808
Haslip, Joan 153, 213
Hatipoğlu, Şevket Reşit 355, 484, 489, 491, 492, 493, 496
Hayrettin Bey (Milletvekili) 110
Hayri Efendi, (Şeyhülislâm) 277
Hazroyan, Samuel 819
Heilbroner, Robert 1081
Hell, Hommaire de 109
Henry, Jules (Prof.) 1061
Herzle, (Dr.) 216, 217, 218
Heyd, W. 21
Hezarfen Ahmet Çelebi 44
Hilmi Bey (Tunalı) 358
Hirsch, (Baron) 145
Hirschman 1181
Hitler, Adolf 540
Hoca Mustafa Fevzi Efendi 353
Hoca Raif Efendi 313
Hodgman, D. R. (Prof.) 1025
Horie, Yasuzo 95
Hoower 336
Hornfelt ,Arnold 819
Hrisantos 291
Huber, Joseph 209
Hulse 431
Humphry 746
Hüseyin Bey (İbrahim Paşazâde) 375
Hüseyin Hilmi Paşa 256

I

Irmak, Sadi (Prof.) 524, 699
Ispartalılar 114

İ

İbni Batuta 153
İbrahim Bey (Uşak Müftüsü) 307
İbrahim Nuri 266
İbrahim Paşa 116
İhsan Bey (Topçu) 273, 375, 419, 420
İlalan, Vedat 788
İmbert, Paul 142
İmer, Kubilay 698
İnal Kenan 812
İnalcık, Halil (Prof.) 103
İnan, Kâmuran 923
İnan, Şefik 770
İnci, Tevfik (Amiral) 1103
İnegöllüzâde Mehmet Saffet 375
İnönü, İsmet 158, 159, 204, 239, 250, 251, 260, 273, 278, 279, 281, 300, 304, 308, 320, 321, 336, 338, 351, 355, 356, 365, 367, 369, 370, 384, 387, 390—392, 407, 409, 415, 417, 423, 425, 433, 443, 445—458, 473, 485, 489, 490, 492, 493, 496,

496, 498, 499, 501, 511, 515—522, 527, 533, 538, 544, 554, 578, 582, 693, 715, 717, 747, 762, 788, 789, 911, 915, 948, 951, 1049, 1146, 1152, 1189
İpar, Hayri 383, 385, 743
İren, Cihat 527, 773, 803, 883
İsmail Efendi (Şeyh) 564
İsmail Hakki Paşa (Topal) 267, 268, 272, 274, 275
İsmail Hakkı 266
İstepan, 295
İşman, Moiz 819
İzmen, Mehmet 692
İzzet Paşa 137

J

Jacoby 692, 908
Jaeck, (Dr.) 171
Jagow 150
Jansen 432, 433, 436
Jasny 1025
Johnson 543, 552, 1173
Jus, Dr. Heiz 820

K

Kafaoğlu, Aslan Başer 953, 955
Kafesoğlu, İbrahim (Prof.) 54
Kâğıtçı, Mehmet Ali 388
Kaldor, 779, 908
Kalecki, Michael 1053
Kalkavanzâde Mehmet Rıza Bey 341
Kaltakkıran, Faik 383
Kalusyan 295
Kalusyan, Karabet 819
Kamanev 1017
Kamanto 125
Kamhi 444
Kamhi, Bernard 819
Kâmil Bey 209
Kâmil Paşa 186, 253, 254, 255, 256, 258
Kanuni Süleyman 12, 26, 43
Kara Kemal Bey 267, 271, 366
Kara Todori Paşa 127
Kara Vâsıf 316
Karabekir, Kâzım (General) 315, 316, 318, 329, 346, 349, 554
Karacabey, Saadettin 710
Karacan, Nuri 994
Karahan 442
Karakeçeli, Bahri 696
Karakoç, Nazmi 818
Karal, Enver Ziya (Prof.) 77
Karaman, Suphi 768
Karaosman, Suat 405, 406
Karaosmanoğlu, Atillâ 696, 698, 908
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfi 496, 529
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 190, 196, 282—284, 321, 322, 387, 389, 391, 399, 424, 439, 451
Karasu (Sinyasoğlu) 272
Karpat, Kemal (Prof.) 216, 477, 498, 565, 567, 569, 574
Kartay, Hâmi 931
Kasparyan 295
Kavalalı Hüseyin Bey 341, 346
Kaya, Şükrü 449, 450, 483, 489, 490
Kayla, Ziya 1085, 1141

Kayra, Cahit 724, 753
Kazez 406, 407
Kazgan, Gülten (Prof.) 667, 672, 823, 840, 846, 886, 911, 926, 927, 968, 1147, 1185, 1190
Kazgan, Haydar (Prof.) 822, 834, 872, 995
Kâzım Ziya 402—404
Kee, 427
Kemal Halil 425
Kemal Tahir 290, 322
Kendir, Saim 699, 700
Kennedy 151
Kennedy, John F. 579, 747, 777, 1057, 1058, 1066, 1074, 1090
Kennedy, Robert 579
Keresteci Mustafa Bey 306
Kerimol, Müeyyet 862
Kerwin, Robert W. 527, 810
Kesebir, Şakir 383, 392, 741, 743
Keynes 771
Kılıç, Ali 375, 392
Kılıçbay, Ahmet (Prof.) 871, 872, 985, 990
Kınacızâde Şakir 375
Kıray ,Dr. Mübeccel 401, 437, 645, 654, 684, 890, 1199, 1202
Kırzâdeler 284, 444
Kiehslisch, Gerhard 819
Kinross, (Lord) 159, 193, 285
Kirmesyan, Paul ve Pavlaki 114
Kitçikis, Dimitri 303
Kleckner, Dr. Rudolf 820
Knox 151
Kocatopçu, Şahap 774
Koç, Vehbi 399, 526, 527, 778, 801, 805, 807, 809—820, 883, 902, 913, 931, 941, 1056
Koçaş, Sadi 698
Koçman, Sıtkı 802
Koopman 776
Koper, Dâniş 773
Kopri, Valantino 819
Koraltan, Refik 515
Kordatos, Yani 335
Kopri 114
Kot, James 114
Kozmeto 114
Köken, Rahmi 375
Köni, Osman Nuri 216
König, Ekrem 392, 393
Köprülü, Fuat 515, 531, 581
Kristensen 1132
Kroll, Hans 535, 537, 540, 544
Krupp 209
Kruşçov 774, 1090
Kuntay, Mithat Cemal 411
Kurdaş, Kemal 817, 974, 977
Kurtuluş, Fahri 566
Kuruç, Bilsay 923
Kuttner, P. Ç. 819
Kuyucak, H. Âtıf (Prof.) 527, 883
Küçük, Yalçın 909
Küçükömer, İdris 75
Küfrevî, Kasım 1167
Küfrevizâde Şeyh Abdülbaki Efendi 312
Kürkçüoğlu, Konstantin 476
Kürükoğlu, Yosif 807

L

Lâgarî Hasan Çelebi 44
Lamartine 168
Lambert, Jaques (Prof.) 1207
Lane, Frederic C. 53
Lange, Oscar (Prof.) 771, 1011
Lâtife Hanım 193
Leblebicizâde 191
Lebelt, H. H. 819

Leinghton, Bruce 431
Lenin 39, 47, 95, 229, 334, 335, 336, 1014—1017, 1029, 1033
Lermentov 566
Levendoğlu, Mazhar 374
Licknowsky, 150
Lippman, Walter 519
List 98, 324
Littel, W. H. 819
Lodge 303
Lopes, J. Leite 850
Loraine, Sir Percy 536, 537
Lorando 166
Lovestone 949
Loutsky, V. B. 45
Lumumba 549
Luxemburg, Rosa 150
Lütfi Paşa 54
Lütfi (Vakanüvis) 110, 124, 139

M

Macomber 1087
Madanoğlu, Cemal (General) 952
Maffry, August 707
Mahmut II. 73, 77—81, 103, 113 175, 231
Mahmut Muhtar Paşa (Gazi) 256
Mahmut Nedim Paşa 120, 126, 255
Mahmut Şevket Paşa 155, 208, 254, 255, 256, 257, 258
Mallet, Louis 144
Manass, Sarım 114
Mandelstam 250
Mao Tse-Tung 47
Mardin, Şerif (Prof.) 230, 245
Masar, İlhami 114
Marschall, (Baron) 205
Marx, Karl 13—16, 30, 36—39, 47, 51, 74, 99, 332, 333, 978, 1029
Manokyan 444
Marshall 545, 557, 558, 561, 571, 619, 620, 717
Masset 812
Maurice, Fitz 258
Mausch, Rudolf 819
Mavroyani 213
Mayer 207
Mc Carthy 522, 564, 566, 694, 769, 772
Mc Cloy, Dean 1057
Mac Cone, John A. 1057
Mc Farlan 113
Mc Namara 1057
Mehmet Âkif (Ersoy) 149
Mehmet Ali Paşa 80, 103, 105, 116—118
Mehmet Nadir 288, 289
Mehmet Reşat Paşa 160
Meiji 85—87
Melek, İshak 819
Menaşe, İsrail 818
Menderes, Adnan 183, 184, 224, 296, 355, 364, 380, 492, 494, 496, 515—517, 528, 564, 567, 577—585, 619, 701, 704, 717, 747, 764, 774, 788, 803, 820, 910, 950, 951, 1223
Menderes, Ethem 529
Mengerler 801
Mersinli, Orhan 774, 818
Meşulam, Jak 819
Metternich 104
Mısırlıoğlu, Bogos 125
Michelsen, Edward 109
Milne, (Mareşal) 297

Miloviç (Operet artisti) 271
Mimar Sinan 43
Misailidis 114
Mithat Paşa 126, 212, 213, 253,
Mizancı Murat Bey 241, 244, 245
Molotov 539
Morawitz 125
Moltke 80, 174, 188, 189
Mordtmann 109, 110
Morgan 1053
Muhasebecizâde Rıza 375
Muhsin Bey 355
Murat II. 43
Murat V. 212, 213, 237
Murray, James 944, 947
Murti, B. V. Krishna 997
Musaddık 549, 577
Mussolini 159, 581
Mustafa Ağa 313
Mustafa Ali, (Dr.) 529
Mustafa Fâzıl Paşa 245
Mustafa Nuri 266
Mustafa Suphi 329
Mustafa Şeref (Prof.) 388, 389, 391
Mülâyim, Gökalp 699, 700
Müller 369
Mürseloğlu 364
Müzürüs Paşa 204, 213
Myrdal, Grunner 975

N

Nâdir Ağa 215
Nahum, Bernard 812,818
Namık Kemal 121, 185, 230, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 769, 956, 1223
Napoleon 96, 97
Nâsır 549, 1185
Nâzım (Tokat Milletvekili) 332
Nâzım Bey 419, 420
Necmettin Molla 419, 425
Nefteci, Viron 819
Nehru 337, 1094, 1095, 1216
Nemli, Mithat 743
Nemlioğlu, Gâlip 448
Nemlizâde Sıtkı 375, 444
Nesin, Aziz 399
Nicholls, William H. 621
Niko Efendi 191
Nicolas I. 104
Nixon, Richard 584, 1057, 1066
Nkrumah 549
Noel, Emil 919
Noradungiyan 152, 196, 209
Norman, E. Herbert 83
Notkin 1026
Numan Hâmit 266
Nuri Bey 210, 216
Nuri Efendi (Zor) 265
Nuri Paşa 400
Nuri Sait 577
Nurkse, R. (Prof.) 1047

O

Okan, Zekâi (General) 581
Okyar, Fethi, 215, 319, 410, 415, 424, 507
Onat, Burhanettin 710
Olsson, W. 819
Oral, Cavit 364, 496, 522, 692, 696
Orbay, Rauf 157, 257, 302, 315,

316, 317, 318
Orel, Şinasi 777
Orkunt, Sezai (Amiral) 549, 1002
Orley 433
Ortner, Hans 808
Ortoli 922, 923
Osmanağaoğlu, Behçet 817
Ovacı, Hüseyin ve Veli 897
Ovadya, Salamon 808
Outrey 207
Ozankaya, Dr. Özer 1208

Ö

Ökçün, Gündüz 163
Ökmen, Mümtaz 496, 527
Ökte, Faik 475, 477
Öktem, Vural 666
Ölçen, Nejat 669, 848, 849, 892, 897, 962, 1160
Ölçmen, Himmet 709
Ömer Ağa 70
Ömer Seyfettin 200, 261, 270, 271, 277
Ömer Talip 54
Öner, Kenan 531, 567
Öngüt, İbrahim 874
Öniş, Yusuf Ziya 531
Özal, Korkut 818
Özal, Turgut 818
Özalp, Kâzım 392
Özden, Avni 941
Özeken, Ahmet Ali (Prof.) 394
Özgen, Hilmi 747, 752
Özkan, Hamdi, 649
Özkanat, Melih 802
Özkök, Abdi 699
Özmen, Selâhattin 817
Öztop, Hacı Ali 662
Öztop, Suphi 662
Öztrak, Faik 383

P

Pace, Frank 1057
Palmer, Dent 123, 124
Palmerston 104, 105, 108
Paluka, Alfred 808
Pamukçuzâde Hüsnü Bey 306
Pangiris 209
Papadopulos 114
Papajorjiyu, Jorj D. 807
Papanek, (Prof.) 1078
Papen, (Von) 539
Parra, Manuel German 1076
Parvus 127, 128, 130, 135, 140
Paskalidis 476
Pastırmacıyan 152
Pazvantoğlu Osman 70, 71
Peker, Galip 489
Peker, Recep 450, 470, 523, 526, 527
Pekarun, İzzet A. 863
Pekmezyan 114
Pelin, İbrahim Fâzıl (Prof.) 451
Perlo, Victor 1054
Perry 85
Petro I. 1014
Philby, Kim 551
Picciotto, Hillel 820
Pios 410, 411
Pirî Reis 55

Pizani 207
Podol, Richard 945, 948
Polatkan, Hasan 756
Portakal Mikael Paşa 200, 240, 260
Powers 580
Prens Sabahattin Bey 154, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 257
Prost 435
Psalti, Lui 808

Q

Quesnay 965

R

Radek 334
Rahmi Bey (İzmir Vâlisi) 284
Raj, K. N. 1098
Ralli, A. A. 125
Rami Paşa 77
Randall 708, 709
Rauf Bey (Rize Milletvekili) 419
Recep Paşa 246
Recep Zühtü 375
Refet Paşa (Bele) 302, 315, 316, 318, 341
Reinhard, George (General) 578
Reinhard, Marcel (Prof.) 22
Remzizâde Ferit 375
Renda, Abdülhak 138, 322, 408,
Renksizbulut Mustafa 939
Reşat (Mehmet V.) 257
Reşit Ağa 313
Reşit Bey (Çerkez) 308, 309
Reşit Paşa (Büyük) 104, 108, 119, 120, 122, 123, 196, 205, 206
Rıfkı Bey 265
Rıza Nur 158, 320, 321
Rıza Paşa 208
Rıza Tevfik (Bölükbaşı) 239
Ribbentrop 537, 538, 544
Ricardo 100, 983, 984
Rifat Bey 137
Rifat Efendi (Müftü) 307
Riz, (Kaptan) 422
Roberts W. L. (General) 1001
Robinson, Joan (Prof.) 1079
Robinson, Richard 565
Rodinson, Maxime 20, 21, 41, 45, 49, 114, 118
Rockefeller, Nelson 1052, 1057, 1065, 1066, 1069
Rohrbach, Paul 147
Rona, Nezih 724
Rostow, Walt W. 95, 1062, 1173
Rotschild 1053
Roudenko 1063
Rusk, Dean 543
Russe, Michael 820
Russel, Lord John 121
Ruşensad 801
Rüstem, Aram 808

S

Sabancı, Sakıp 850
Sabuncuzâde M. Şakir 341
Sabur Sami 418
Sadak, Necmettin 563
Sâdık Bey (Miralay) 250, 255, 257

Sâdık Paşa 124
Sadullah Bey 408
Safarov 335
Safrati, Davut 819
Said-i Nursî 564
Sait Efendi 265
Sait Halim Paşa 144, 157, 158
Sait Paşa 209, 257
Saka, Hasan 317, 375, 408, 410, 493, 541, 546
Sakızlı Ohannes Paşa 200, 240, 260
Salepçizâde 191
Salti, Sami 808
Samatyalı Kaspar 206
Sanders, Liman von (Paşa) 258
Saraçoğlu, Şükrü 365, 405, 472, 476, 492, 493, 570
Sarç, Ömer Celâl (Prof.) 109, 111, 112
Sarıdal, Vehbi 496
Saridis 114
Sarıyan, Mardiros 294
Sarol, Mükerrem 753
Savacı, Sabahattin 696, 843
Saydam, Refik 472, 474, 489
Sazak, Emin 364, 483, 492, 496, 527, 529
Schacht 537
Scheffer 207
Schumpeten 874
Sebuhyan 419
Selâhattin Bey (Albay) 287
Selâhattin Bey (Mühendis) 431
Selek, Sabahattin 292, 298, 311
Selim (Yavuz Sultan) 12
Selim III. 71, 77—81, 193, 194
Selim Paşa 210
Serhan, Fatma İrfan 183, 184
Sertel, Zekeriya 520, 566, 567
Sethi J. D. 998
Sewell, Granville H. 1210
Seydi Reis 55
Seydo Ağa 662
Seyit Rıza 481
Sforza, (Kont) 296
Sigalla Biraderler 759
Sirer, Reşat Şemsettin 499, 522
Smith, Adam 100, 240, 983, 985
Smith, Thomas C. 88
Sofuzâde 444
Salomon 789
Sombeek, Peter 820
Sonman, Bernard 819
Soyak, Hasan Rıza 374, 416, 538
Soydan, Mahmut (Siirt Milletvekili) 374, 375, 412, 450
Soysal, Emin 496
Soysal, Ertuğrul 818, 835, 846, 852, 866, 867, 904, 942
Soysal, İlhami 727
Soysal, Mümtaz (Prof.) 690
Soysallı, İsmail Suphi 359
Soyugenç, Yakup 761
Sökmensüer, Şükrü 566
Ssu-ma yen 29
Stalin 540, 541, 543, 551, 582, 1017, 1018, 1025
Steel, R. R. 819
Stepanov, L. 1063
Stern Biraderler 125
Strauss 1057
Sulzbach, S. 125
Sunay, Cevdet 554
Sun Yat-Sen 505, 1014
Suphi Paşa 437
Suud bin Abdülaziz 156
Suvla, Refii Şükrü (Prof.) 126
Sükkerizâde Tevfik Paşa 375
Süleyman Paşa 231, 237, 239
Süleyman Şevket 284
Süren, Fuat 757, 905, 906

Süreyya Emir Paşa 375
Süreyya Paşa 210
Süt, Hüseyin 806
Sweezy, (Prof.) 1052, 1059
Sykes 208

Ş

Şahin, Hüseyin 184
Şahin, Turan 692, 693
Şahinbaş, Ferruh 428
Şakir Kasım, 344
Şaman, Halûk 710
Şanda, Hüseyin Avni 161, 203, 210, 266
Şanver, Salih 903, 904
Şeker, Nuri 382, 383
Şerifzâde Remzi 346
Şeyh Fevzi Efendi 313
Şeyh Mahmut Efendi 312
Şeyh Sait 159, 355, 497
Şeyh Selâhattin 1167
Şeyh Servet Efendi 332, 333
Şeyh Seyda 1167
Şeyh Ziyaettin Efendi 312
Şeyhzâdeler 285
Şirvanzâde Rüştü Paşa 145
Şuson, (Amiral) 157
Şükrü Naili (Paşa) 290

T

Tacheau, Dr. Frank 1218
Tacke, Dr. Gerde 820
Tağmaç, Memduh (General) 818
Tahsin Paşa (Bahriye Nâzırı) 208
Tahsin Paşa 136, 148, 167, 205, 218
Talas, Cahit (Prof.) 467
Talât Paşa 137, 255, 256, 260, 267, 272, 273, 275, 276, 449
Tamames, Ramon 1082
Tankoroğlu Simiyon 193
Tankut, Hasan Reşit (Prof.) 19, 20, 59, 64, 189
Tanman, Fahri 693, 694
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 281, 309, 500, 564
Taray, Cemal Hüsnü 322, 402—404, 414
Taylor, M. (General) 1057
Tekinalp 203, 204
Tekinel, İ. Hakkı 696
Temo, İbrahim 231
Tengirşenk, Yusuf Kemal 104, 421
Tevfik Efendi (Gülekli) 306
Teis, Willi 819
Theisenhusen, W. C. 1075
Thomson, D. A. 120, 212, 218
Thornburg 558—561, 889, 890
Tinbergen, J. 776, 777
Tiritoğlu, Alâattin 360, 492—495
Tirsinikli İsmail Ağa 70, 71
Togan, Zeki Velidî (Prof.) 54
Toker, Metin 925
Tokugava 82, 83
Tonguç, 499
Topaloğlu, Artin 476

Toprak, Sabri 138
Topuzoğlu, Ziya 113
Torgay, Dr. Zeki 807
Torun, Osman Nuri 719, 778
Totomjanz 111
Toynbee 48, 49
Tökin, İsmail Hüsrev 26, 178 480, 482, 1101
Tözün, Sertaç 1199
Troçki 335, 1016, 1017, 1020
Truman, H. 541, 542, 551, 552, 553, 555, 707, 1057
Tsura, S. 86
Tubini 166
Tunser Baran, 853, 856
Tunç, Halil 818
Tunçay, Mete 328
Tunçbilek, Necdet 60
Tunçkanat, Haydar 950
Tural, Cemal (General) 554
Turgut, Mehmet 869
Turhan, Mümtaz (Prof.) 1003
Türk, Dr. Cezmi 708, 722
Türk, İsmail (Prof.) 963
Türkeş, Alpaslan 691, 777
Türkmen, Behçet 803
Tüzün, Dr. Ragıp 436
Tyrell 258

U

Ulay, Sıtkı (General) 744
Ulaçay, Çağatay 72
Uluğ, Şeref 364, 496
Uran, Hilmi 323, 362, 364, 365, 495
Urquhart, David 108, 109
Uşşakizâde Muammer Bey 193, 374, 375
Uygutürk, Sedat 808
Uz, Behçet 472, 473, 474
Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı (Prof.) 57, 67, 71

Ü

Ülgener, Sabri (Prof.) 38, 41
Üstünel, Besim (Prof.) 781, 783, 836, 923, 992, 1120, 1152

V

Vahdettin, (Sultan) 303
Vambery, (Prof.) 217
Vanlızâde A. Necmettin 294
Vâsıf Paşa (Amiral) 421
Varon, Samuel 476
Valizâde 444
Venizelos 291, 338
Verdi, Nejat 870
Veziroğlu, Ali 524
Victoria (Kraliçe) 985
Viquesnel 109
Vitali 444
Vitol 170, 190, 191
Voroşilov, (Mareşal) 442

W

Wangenheim, (Baron) 209, 258, 263
Weyl 137
Wihte 195
Wilson, Charles E. 1057
Wilson, H. E. 501
Wilson, Thomas Woodrov 295, 301—303
Witte 98

Y

Yağcı Şefik Bey 192
Yağcıoğlu, Nubar 819
Yakın, Agâh 897
Yakovas 585
Yakup Bey 405, 407, 408
Yalabık, Tahsin 714, 809
Yalçın, Aydın (Prof.) 1078
Yalçın, Hüseyin Câhit 318, 320, 321
Yalçıntaş, Nevzat 922
Yalman, Ahmet Emin 270, 318, 358, 425, 520
Yalman, Rıfat 425, 883
Yamada 87
Yaman, Hüsnü 760
Yasa İbrahim (Prof.) 1210, 1213
Yaşa, Memduh (Prof.) 452, 462, 477, 702, 1147
Yaşar Bey 355
Yaşar, Durmuş 805, 913, 1141
Yavuz Fehmi (Prof.) 435, 436
Yazıcı, Memiş 760
Yazıcıoğlu, T. (Prof.) 172
Yel, Ömer Avni 761
Yelkencizâde Rıfat Bey 341, 444
Yıldız, Salih 699, 700
Yılmaer, Hasan 789
Yöney, Zühtü (Prof.) 828
Yusuf İzzet Paşa 316
Yücel, Hasan Âli 499, 522, 523, 563, 567
Yüksel, Ali Sait 804
Yüreğir, Ahmet Remzi 306
Yüzatlı, Fikret 495

Z

Zafiropulo 125
Zafiryo 297
Zaharof, Basil 337, 338
Zaimzâdeler 284
Zamangil, Cahit 709
Zani, Alfred 113
Zapçı, Mahmut Nedim 428
Zarifi 124, 125, 212, 213, 291, 338
Zaven 444
Zeytinoğlu, Kemal 722
Zinetullah Bey 333
Zinoviev 334, 335, 1017
Zitkia 114
Ziya Paşa 130, 170, 186, 187, 194, 205, 230, 233, 239
Zagrafos, Hiristaki 124, 125
Zorlu, Fatin Rüştü 581, 583, 753,
Zümre, Şakir 399

Doğan Avcıoğlu, bu yapıtıyla, birkaç yüzyıl önce yeryüzünün en ileri ülkesi olan Türkiye'nin, geri kalmış ülkeler arasına düşüşünün nedenlerini araştırmaktadır : Japonya, Ondokuzuncu Yüzyılın ilk yarısında ortaçağ karanlıkları içinde yaşarken bir silkinişte kalkınabilmiştir de, Türkiye, yüzelli yıllık kalkınma ve Batılılaşma çabalarına karşın, neden hâlâ geri kalmış bir ülkedir?

Mazlum milletler arasında ilk kurtuluş savaşını Atatürk Türkiye'si vermiş ve bağımsızlık içinde devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmayı amaç edinmiştir. Fakat aradan elli yıl geçtikten sonra, bağımsızlığımız ve çağdaş uygarlığa ne ölçüde yaklaştığımız günümüzde tartışma konusu olmaktadır. Gidiş nereyedir ve bu gidişle kalkınabilir ve çağdaşlaşabilir miyiz? Türkiye'nin düzeni geçmişte ne idi, bugün nedir? Bu soruların cevaplandırılması, tarihimizin yeni bir görüşle incelenmesini gerektirmiştir. Eski Osmanlı düzeni, Tanzimat Batıcılığı, İttihat ve Terakki milliyetçiliği, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk devrimleri, 27 Mayıs ve 12 Mart, otuz yıllık demokrasi denemesi sosyo-ekonomik açıdan değerlendirilmiştir.

Bu tarihsel değerlendirme, çağdaşlaşma çabalarındaki başarısızlığın nedenlerini ortaya koyarken, çağdaşlaşma yollarının araştırılmasına açılmıştır. Türkiye'nin Düzeni yapıtı, dün ve bugün ile yetinmeyerek yarının Türkiyesinin bu temel sorununa sosyo-ekonomik açıdan bir cevap getirmeye çalışmaktadır.

75 Lira